
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01310176 1

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FÖLDES BÉLA

III.

ACSÁDY: A MAGYAR JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

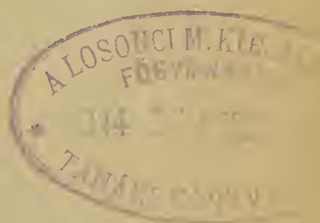
1906.
POLITZER-FÉLE KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ (ZÖLDFA) UTCZA 16.

A

MAGYAR JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

IRTA

ACSÁDY IGNÁCZ

1906.
POLITZER-FÉLE KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ (ZÖLDFA) UTCZA 16.

MÁRKUS SAMU KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

BEVEZETÉS.

A mai magyar állam területe legnagyobb részében lakatlan sivatag volt, midőn ezer évvel ezelőtt (896) Árpád fejedelem ázsiai eredetü lovas népe birtokba vette. Legáldottabb tájait avar pusztaságnak nevezték, az erdélyi és az északkeleti erdős hegyvidék egészen kivül állt a polgárosodás keretén s ez időbeli sorsát áthathatatlan homály boritja. De az államélet ott is, hol a szomszéd németek a Dunántul, a morvák a Dunán innen, a bolgárok délen már kezdték lerakni alapjait, még a legalantibb fokon maradt és a hóditó magyarságnak jutott az emlékezetes, egész Közép-Európa sorsára döntő jelentőségü feladat, hogy mai hazájának addig soha együvé nem tartozó részeit politikai egészszé forrassza össze, alkotását vérével és verejtékével megvédje, szüntelen, áldozatos munkájával benépesitse s a nyugati polgárosodás világába bevezesse. Géniuszának legdicsőségesebb alkotásai közé tartozik ebbeli munkája, melylyel az egész művelt emberiségnek hasznos szolgálatot tett s önálló állami lételének elévülhetetlen jogczimet szerzett. Hazájának polgárositása ép ugy örökké ragyogó hőstettei közé tartozik, mint azok a háboruk, azok a szakadatlan véres erőlködések, melyeket megoltalmazásaért, határai kiterjesztéseért és biztositásaért vivott. A mint ezekben külső ellenségei ellen védekezett, ugy küzdötte a munka terén örökös, tömérdek emberéletet fogyasztó harczait a vad természet szilajságával, midőn duzzadó erejének tetemes hányadát arra áldozta, hogy irtsa az erdőt, zabolázza a vad vizeket, fölszáritsa a mocsarakat, ingoványokat, lápokat, melyek a dus talajt ellepték. Évszázadról-évszázadra soha sem lankadó erélylyel, zajtalan, de hősi kitartással folytatta e dicső feladatát, melyet ellenséges dulások vagy elemi csapások sokszor szakitottak félbe, ugy, hogy többször elülről kellett kezdenie a munkát. Megtette ezt is; lankadatlan buzgalommal, lelkes önfeláldozással, friss tetterővel látott ujra meg ujra fenkölt hivatásához s mindin-

kább ura lett a vad természetnek. A végtelen rengeteg ölében, az ősvadon távoli hegy-völgyeiben, melyek azelőtt csak pusztitó fenevadak csordáinak szolgáltak tanyául, egymás után kisebb-nagyobb községek, telepek, várak, monostorok, templomok, kápolnák, utak, épületek emelkedtek s száz meg százezer munkáskéz kezdte meg a föld holt kincseinek föltárását, a szüz talaj művelés alá vonását, a szántást-vetést, a szőlő-épitést, a kertészetet, a marhatenyésztést, a bányászatot, a termelő munka mindenféle ágának üzését. Mindez anyagi jólétet teremtett, az államot nagyszerü erő kifejtésére képesitette, nemzetközi jelentőségre emelte, a társadalmat jó módhoz juttatta, mindkettőt meg bevitte a kor szellemi és művelődési életének világába.

Hogy a magyarság ezer év változataiban megtarthatta a hazát, melyet Árpád fejedelem szerzett, azt nem csupán katonai sikereinek, hanem ép oly mértékben termelő munkájának köszönhette. A czélszerü hadi és politikai intézmények mellett megfelelő nemzeti munkaszervezetet alkotott magának, mely egyrészt sokszorosan hatványozta védelmi képességét, másrészt a hóditott föld békés birtokba vételét, fokozatos polgárositását tette lehetővé. A mint e munkaszervezet fejlődött vagy hanyatlott, a mint a közviszonyok alakulatához képest tökéletesbült vagy megromlott, akképen öregbedett vagy hanyatlott az állam és a társadalom ereje is s azért a munkaszervezet alakulásának és változásának ismerete nemzeti történelmünk ezer éves folyamát fölöttébb tanulságos világitásba helyezi. A kettő, az állam s a munkaszervezet a legbensőbb kapcsolatban állanak egymással s az egyiknek virágzása vagy romlása a legközvetlenebbül visszahat a másikra. Legujabban egy nagy munkában irtam meg a magyar birodalom ezer éves történetét,[1]) melyet most — de teljesen önállóan — azzal akarok kiegésziteni, hogy multunk okleveles emlékeinek alapján megrajzolom a magyar nemzet egyik legfontosabb alkateleménének, a mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó, később jobbágynak nevezett s számra nézve legnagyobb rétegének jogi és gazdasági állapotait, a mint az évszázadok folyamán ki- és átalakultak. E néprétegek multja szintén szingazdag, érdekfeszitő hősköltemény, a fáradságos munka és a sikerkoronázta önfeláldozás, gyakran a szenvedések komoran megható epopeája, mely áldozatban és eredményben nem marad el nemze-

---

[1]) A magyar birodalom története. Két kötetben. Kiadja az Athenaeum, Budapest 1903. és 1904.

tünk harczias rétegeinek haza-fentartó tevékenysége mellett, mert ép oly közvetlen hatást gyakorolt a magyarság fennmaradására, mint az uralkodó osztály müködése.

Az ezer esztendő változatos folyamát átölelő anyagot, a jobbágyintézmény történelmi fejlődésének megfelelően, négy főcsoportba foglaltam össze. Az első összeesik az Árpádok dicső uralkodásának korával s a honfoglalással kezdődve 1301-ig, az Árpádok kihaltáig terjed. Mint az egész államéletben, akképen a nemzeti munkaszervezet megalakulásában is ez a magvetés, az első alakulás időszaka. Hosszu vándorlások után ülte meg a magyar nép mai hazáját s habár kalandozásai közben kezdett a földmüveléssel is megismerkedni, maga nem foglalkozott vele s nem volt az agrarviszonyoknak megfelelő munkaszervezete. Mint vallását s a megtelepedés igényelte más közintézményét, ugy a munkaszervezetet is uj hazájában alkotta meg azon benyomások alatt, melyek közé itt jutott, azon minták szerint, melyeket részben itt talált, részben a nyugati szomszéd államokban látott. Ez addig ismeretlen minták hatása alatt kezdte az uj magyar állam a saját földbirtokjogát rendezni, a területén élő munkáselem jogállapotát és gazdasági teendőit, viszonyát az államhoz, egyházhoz s azon föld tulajdonosaihoz, kiknek jószágán élt, törvényesen szabályozni. Nagy és bonyolult munka volt ez, mely századokig eltartott s melynek eredménye mindinkább az volt, hogy a magyar nemzet gazdaságilag is belépett a keresztény Europa közösségébe s gazdasági intézményei lassankint ugyanazon elvi alapokon épültek föl, mint a nyugati országokban.

Az Árpádok kihaltával ez a fejlődés odáig jutott, hogy a társadalomban már megvoltak mindazon tényezők, melyek a magyar munkaszervezet teljes eleurópaisodásához megkívántattak, csakhogy intézményekké még ki nem jegeczesedtek. Ez csak a XIV. században történt, mikor az uralkodó és munkásrétegek jogilag végkép külön váltak s amaz a rendiség, ez meg a jobbágyság neve alatt egymástól a törvény és a szokás érczfalával elzárt néposztálylyá fejlődött. A XIV. és XV. század folyamán a magyar munkásnép azon nagy tömege, mely vidéken élt s földesuri hatalom alatt állt, jogai és kötelességei tekintetében ugyanazon elvek szerint kormányoztatott, mint Európa más müvelt országaiban. Az a rétege, mely egykor rabszolga volt, mindinkább összeolvadt azzal, mely kezdettől fogva megőrizte egyéni szabadságát. Idővel azonban az uralkodó rendiség uj meg uj terhekkel rakta meg a jószágain élő jobbágy-

népet, miből éles osztályellentétek, több izben véres osztályharczok támadtak, melyeket a győztes urak végül 1514-ben, mikor az elgyöngült királyi hatalom jobbágyvédő politikáját nem érvényesithette többé, a jobbágyság röghöz kötésére, helotizálására használtak.

Az államfentartó munkásnép sorsának e megrontását nyomon követte a török vész, a magyar birodalom ketté, csakhamar három részre oszlása, mely a magyar munkaszervezet történetében ismét uj és szomoru korszakot nyitott. A jobbágynép érezte meg a legfájdalmasabban az állami önállóság elvesztét. Sorsa mindegyik területen, melyre hazája szétszakadt, másképp alakult ugyan, de mindenütt egyformán siralmassá vált, mert az örökös háborukban az állam nem törődhetett az ő érdekei védelmével. A földesuri hatalom a nemzeti romlás e rettenetes idejében, teljes korlátlansággal nehezedett reája s az 1711-ig terjedő ezen harmadik korszak valamint a magyar nemzet ezer esztendei életének, akképen munkásnépeinek is legszomorubb időszaka, melyből számban, vagyonban, erkölcsi és jogállás tekintetében megfogyatkozva, megrontva került ki.

Ellenben a negyedik korszak a jobb idők hajnalhasadásának és napkeltének ideje. Egy uj honfoglalást végzett ez időben a hazai munkásnép, betelepitette, visszafoglalta a magyar földnek a két százados háborukban elpusztult minden táját. E dicső munkája szükségképen meghozta gyümölcsét erkölcsi és jogi tekintetben is s minthogy a munkásnép adta az adót és a katonát, az állam nem nézhette többé közönyösen sorsát, hanem előbb bátortalanul tapogatózva, azután czéltudatos erélylyel beleszólt az ur és a jobbágy közti viszonyba s a munkást biztositani igyekezett földesurának kizsákmányoló önkénye ellen. Beköszöntött a jobbágyvédelem kora, a korona beavatkozása a szegény, elnyomott munkásrétegek javára. A XVIII. században a földesuri osztály erős aktiv és passziv ellenállást fejtett ki e törekvések ellen s a hol alkalma nyilt, hátráltatta, meghiusitotta azokat. De a XIX. században a küzdő felek szerepet cseréltek. A királyi hatalom lett a haladás ellensége, mig a nemzeti munkaszervezet gyökeres és modern szellemü reformjának legnemesebb előharczosai a magyar rendiségből kerültek ki. Irók, költők, lánglelkü államférfiak hirdették egyre hathatósabban az egységes magyar nemzet megalakitásának szükségét, minek egyik előfeltétele a jobbágyintézmény megszüntetése volt. Bármint erőlködött a királyi hatalom e törekvések meghiusitásán, a magyarság

dicső vezérei az 1847/8-iki országgyülés törvényeiben megvalósitották politikai eszményeiket s törvényes uton, a király hozzájárulásával eltörölték a jobbágyságot s a vele kapcsolatos jogi intézményeket. Ez ideig vezetem le az eseményeket, melyek elfogulatlan megrajzolásához történelmünk minden kutfejét, nemcsak a nyomtatásban megjelenteket, hanem részben a levéltárakban levőket, melyekből sokat már régibb pénzügy- és gazdaságtörténelmi műveimben felhasználtam, áttanulmányoztam. Igaz, hogy ez utóbbiak óriási anyagából, melynek értékesitése első sorban a helyi monographusok hivatása, aránylag csak keveset merithettem, mert feldolgozásukhoz nem egy, hanem száz történetiró ereje is csekély lenne. De mindenesetre belőlök is használhattam annyit, a mennyire mulhatatlanul szükségem volt. Munkám szükre szabott terjedelménél fogva első sorban arra kellett szoritkoznom, hogy a törvényes fejlődés menetét megvilágitsam, másrészt a kutfők alapján bemutassam, minő gyakorlati valósulást nyert a törvény az egyes korszakokban s minő hatást gyakorolt az anyagi polgárosodás menetére. E végből átvizsgáltam a hozzáférhető anyag minden felhasználható részét[1]) s az eredményeket elfogulatlanul a modern európai szaktudomány segédeszközeinek és módszereinek megfelelően igyekeztem földolgozni. Azt hiszem, hogy a nemzeti munkaszervezet fokozatos fejlődésének, jobbágyintézménynyé való kialakulásának s az intézmény időnkénti változásainak rajzából ezer éves nemzeti életünk folyamának ismeretéhez sok és lényeges tanuság merithető, melyeknek a socialpolitikus is hasznát veheti.

---

[1]) A közlevéltárainkban őrzött óriási anyagról áttekintést nyujt a *Halász-Mandello* szerkesztésében megjelent Közgazdasági Lexikon II. kötetében a Jobbágyság Története czimü czikkemhez (II. 232.) és az Urbérczikkhez (III. 596—7.) csatolt ismertetés. Ugyanott s a Gazdaságtörténet czimü czikkemnél (I. 733.) megtalálható a kérdésre vonatkozó bibliographia is.

ELSŐ KÖNYV.

A gazdasági munkaszervezet az Árpádok korában.

ELSŐ FEJEZET.

A mezőgazdasági munkaszervezet általános fejlődése.

A mezőgazdaság az ember legelső ősfoglalkozása, valamint az iparosságnak legrégibb alakja s a polgárosodás csecsemő korában az állattenyésztéssel kezdődött. Mikor a népesség szaporodásával az állattenyésztés már nem birta a tömegeket kellően élelmezni, táplálni, a kénytelenség a talaj megmunkálására, a föld termő erejének kiaknázására kényszerité az embert. Ezzel megindult a tulajdonképeni mezőgazdaság,[1]) melynek fejlődése az idők folyamán a népek társadalmi viszonyait és közszervezetét minden elemében gyökeresen át meg átalakitotta. Első sorban az addigi nomadizáló életmódnak vetett véget s állandóan megtelepitette, a megmunkált földhöz kötötte a lakosságot. Tanyák, falvak, községek keletkeztek, melyek határait, egymás iránti jogait és kötelességeit közérvényesen szabályozni kellett, mi szükségképen bizonyos közhatalom keletkezésére vezetett s halaszthatatlanná tette, hogy e hatalom kezelőinek hivatását és ügykörét meghatározzák. Megalakult az állam, melynek keretében a mezőgazdaság társadalmi jelentősége még élesebben előtérbe lépett. Ő volt az a foglalkozás, mely a föld megmüvelését, valamint a hasznos háziállatok tenyésztését üzte; az ő körébe tartozott gyümölcstenyésztés, borászat, kertészet, erdészet, vagyis ő állitotta elő azon állati és növényi termékeket, melyekből a lakosság táplálkozott s melyek a többi foglalkozások, első sorban a ruházati ipar számára szükségesek. A polgárosodás bizonyos fokán ugyanis minden iparosság, kézmüvesség merő mellékfoglalkozás volt, melyet leginkább

---

[1]) Ez eszméket bővebben kifejti *von der Goltz* Tivadar báró: Geschichte der deutschen Landwirthschaft I. Bevezetés. Igen sok érdekest mond ugyanerről *Földes* Béla, Társadalmi Gazdaságtan két kötetében.

nők üztek, s a városok keletkezéséig általában minden ipart olyan emberek folytattak, kiknek főkeresetül a földmüvelés szolgált s csak mellékesen üztek valamely mesterséget. Csak később a városi élet és polgárosodás lendülete tette lehetővé az olyan gazdasági elemek alakulását, melyek létele nem a földbirtokon nyugodott, hanem iparos munkával tudták a tisztességes megélhetés eszközeit megszerezni. Addig a mesterember is a legszorosabb kapcsolatban maradt a földmüveléssel s minthogy az ipar fejletlensége s a gyáripar teljes hiánya mellett a kereskedelmet szintén a földmüvelés élelmezte nyers anyaggal, benne összpontosult a termelő munka minden tényezője. Ő állitotta elő a javakat, ő teremtette és gyarapitotta az egyéni és a közvagyont, melynek szaporodása volt a polgárosodás további fejlődésének előfeltétele. E mérhetetlen jelentőségének megfelelő vezető szerepre emelkedett az államban is, melyet lehetőleg saját igényeinek, jól felfogott vagy képzelt érdekeihez képest rendezett be s intézményekkel biztositotta politikai hatalmát és tulsulyát. Ez történt minden időben, az ókor összes államaiban, a római birodalomban s folytatódott a római polgárosodás bukása után, midőn a népvándorlás századaiban uj népek árasztották el Európa legeslegnagyobb részét s a hol megtelepedtek, a régi gazdasági rend helyére uj és tulnyomóan agrár polgárosodást léptettek. Hóditók, katonák voltak, magokhoz ragadták a földet s azt tették a politikai hatalom és jog egyedüli kutfejévé. Megvédelmezését, külső és belső támadások elleni oltalmát s ezzel az ujonnan alapitott állam kormányzatának irányitását a saját kizárólagos jogukká tették, ellenben a föld tulajdonképeni megmüvelését, a vele járó állattenyésztést és az iparos és kereskedői tevékenységet, általában a termelő munkát más elemeknek engedték át, rabszolgáknak vagy önként vállalkozó szegény, de szabad embereknek, kiket jószágaikon megtelepitettek s kik a föld használata fejében szorgalmuk termékének egy részét a földesurnak engedték át. Két különféle jogállásu elemből alakult tehát a középkor legnagyobb részében, általában a XIII. század végeig a mezőgazdasági s a hozzátartozó kézműves népesség. Az egyik a rabszolga, a másik a szabad ember. A rabszolga a középkor jogfelfogása szerint, melynek enyhitésén az egyház emberségesebb szelleme századokon át csekély eredménynyel fáradozott, nem ment emberszámba s ura épen ugy bánhatott vele, mint marhájával, kénye-kedve szerint dolgoztathatta, fenyithette, eladhatta, megölhette, mint bármi más házi állatját. Egy részét udvarában

cselédi szolgálatra rendelte vagy a gazdálkodásban, a házi iparban foglalkoztatta, más részét meg jószága valamely alkalmas pontján telepitette meg, mert rendesen volt földje elég, ellenben a gyér lakosság mellett szükösen akadt munkás kéz, mely megmüvelje s a holt tőkének értéket adjon. A népesség a maihoz képest mindenütt szertelenül csekély volt, müvelésre alkalmas vagy könnyen azzá tehető föld viszont végtelen mennyiségben állt rendelkezésre. Birtokosának életérdeke sugallotta tehát, hogy munkásokkal hasznositsa jószágait, melyek különben jövedelmet nem hajtottak. Ennek megfelelően szét kezdte osztani saját rabszolgái közt a földet, megindította a birtok parczellázását, egy-egy rabszolga-családnak olyan külön területet hasitott ki, melyet az saját munkaerejével megmüvelhetett. Másrészt ott, a hol volt benszülött lakosság, voltak régi telepek vagy falvak, ezek lakói a kard joga alapján rabszolgák lettek ugyan, de uj földesurok rendesen meghagyta őket ősi telkükön, s mint a maga telepitette nép, akképen a régi lakosok szolgáltatásait is saját kénye-kedve szerint állapitotta meg. A rabszolga nemcsak elválaszthatatlanul hozzá volt lánczolva (glebae adstrictus) a számára kiutalt földterülethez, a telekhez, nemcsak egyéni vagy tulajdonjoga nem volt, hanem családi és gazdasági életében is korlátlanul a telek urától, a földesurtól függött, ki annyi munkát, pénzbeli vagy terményszolgálatot kivánhatott tőle, a mennyit épen akart. Ezek a földesuri szolgálatok határtalanok, korlátlanok voltak, a mint általában földesur és rabszolga viszonyába az állam, a királyi hatalom nem igényelte a beleszólás jogát.

De bármennyi rabszolgával rendelkezett a földesur, első sorban az egyházi vagy világi nagybirtokos, annyi munkaereje sohasem volt, hogy gyakran mértföldekre terjedő jószágainak megmüvelésére elegendő lett s igy birtokából megfelelő hasznot huzhatott volna. A merő naturalgazdaság korában az egyetlen jövedelmező üzlet, mely számára kinálkozott, fekvőségének lehető legnagyobb parczellázása volt s ha nem volt elég rabszolgája, szabad munkásokat kellett a parczellákba ültetnie, mert életérdeke sugallta, hogy minden lehető módon szaporitsa munkaerejét, munkás népeinek számát, hisz ezzel nem csupán jövedelmét, hanem társadalmi tekintélyét, közállását és jelentőségét az államban is fokozta. Nem jószágainak terjedelméről, hanem a rajta élő lakosság számától függött socialis és politikai szereplése, mert a föld maga holt tőke maradt s csupán az élő ember kamatoztathatta, jövedelmeztethette, tehette az anyagi

jólét, a hatalom és befolyás örökké frissen bugyogó kutfejévé. Ebből természetszerűen következett, hogy a földesurnak rabszolgái mellett, a mennyiben erre lehetőség és alkalom nyilt, szabad munkásokat is kellett szereznie s meg kellett próbálnia mindent, hogy önkényt jövő telepeseket gyüjtsön jószágaira. A körülményekhez képest megtette ezt is s a szabad munkással bizonyos szerződési, bérleti viszonyba lépett, mely sokféle volt; szólhatott rövid-hosszu határidőre, egy-két évre, élethossziglan vagy lehetett örök bérletszerü, azaz nemzedékről nemzedékre érvényben maradhatott mindaddig, mig a két fél a szerződés feltételeit megtartotta. Ezek értelmében a földesur a jószágon gazdálkodó munkásnak, a földmüves parasztnak, ki bérlő, jogállására nézve pedig a rabszolgával ellentétben szabad ember volt s megtartotta egyéni jogait, a bérletet a szerződésileg megállapitott formaság közt felmondhatta. Ezt azonban a paraszt is megtehette s kötelezettségei teljesitése után távozhatott telkéről: általában szabadon nősülhetett, gyermekeit saját belátása szerint nevelhette olyan pályára, melyre alkalmasaknak találta, vagyonáról meg végrendeletileg szabadon rendelkezhetett. Mindebben külömbözött a telkéhez kötött, ura korlátlan hatalmának alávetett rabszolgától, kivel ellentétben őt szabad jogállásu (homo liberae conditionis), szabad költözésü embernek nevezték.

Ez a szabad költözés, mely végig kiséri a középkori munkafejlődést s a röghöz kötöttséggel szemben külön jogrendszert képviselt, kiváló erkölcsi és polgárositó tényezővé fejlődött, mert önállóságot nyujtott a földmüvesnek, fölmenté a lealázó kényszer alól, midőn megengedte neki, hogy oda menjen, a hol könnyebben boldogulhat, tehetségeit, munkakedvét belátása szerint értékesitheti, hol tehát kedvezőbb gazdasági helyzetbe juthat. Kitárta a munkás előtt hazája minden vidékét, egy nagy nemzet önérzetes tagjává avatta s ezzel benne is ébren tartotta a nemzeti összetartozandóság tudatát. A rabszolgával szemben az ő életének volt erkölcsi tartalma, mert amaz csak állati életet folytatott, ez ellenben nemzete szellemi kincseinek osztályosa lehetett, habár jogilag nem tartozott az uralkodó, kiváltságos rétegekhez. Csakhogy a földesur érdekében fekvőnek találta, hogy szabad parasztot mindinkább korlátlan uralma alá helyezze, a rabszolga paraszttal lehetőleg egy szinvonalra sülyessze, költözése szabadságát korlátolja s igy munkaerejét állandóan magának biztositsa. A szabad ember viszont tudatában volt szabad költözése végtelen jelentőségének s mindent elkövetett, hogy

jogállását a földesur ellenkező törekvéseivel szemben megoltalmazza. Soknak sikerült is ez, ámbár a korszellem sodra, a politikai, a gazdasági és közmüvelődési viszonyok fejlődésének iránya egyre nehezebbé tette helyzetöket, egyre több és komolyabb veszélylyel fenyegette szabadságukat. E különböző ellentétes érdekek küzdelmeiből alakult ki az idők folyamán a nyugati nemzetek socialgazdasági munkaszervezete. A X. században, midőn az állam s vele a gazdadasági élet kizárólag a földön, vagyis agrarius alapokon nyugodott, mert mindenki lehetőleg a földből igyekezett élete fentartásának eszközeit megszerezni, a viszonyokból önkényt következett, hogy a mennyiben valakinek földjén idegenek is gazdálkodtak, azokat a föld ura míndenképen saját önkényének próbálta alávetni. Erre csak bátorithatta az a tény, hogy földjén csakugyan gazdálkodtak olyanok, a rabszolgák, kik korlátlan hatalma alatt álltak. Megkönnyitette czélja elérését a naturalgazdaság s az, hogy a társadalom még alig került ki nomadizálás állapotából. Már töméntelen telep, falu, község boritotta ugyan a nyugati keresztény országokat, de Italián kivül város a maga sajátos gazdasági szervezetével még nem volt sehol. Ellenben katonáskodó birtokos-osztály folyton nagyobb jelentőségre vergődött az államéletben s hatalma nőttön nőtt fölfelé az uralkodóval és lefelé a saját földjén gazdálkodó munkás-tömegekkel szemben. Nemcsak kard volt kezében, melylyel akaratát érvényesiteni tudta. Egyre több jogot csikart ki fejedelmétől a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a rendőri teendők terén s e jogokkal szabad és rabszolga munkásai irányában egyformán saját érdekeinek megfelelően élt. Szaporitotta terheiket, dolgoztatta őket, fizettetett velök a régi szokásjogon és szerződéseken jóval tulmenő mértékben, s végczéljául azt tüzte ki, hogy a rabszolga és szabad földmüves közti jogi különbségeket elenyésztesse s a két munkásréteget egyetlen népelemmé, jobbágygyá forrassza össze. Néhol ez már a X. században sikerült, néhol ez a fejlődés már megindult ugyan, de még nem nyert teljes befejezést, ámbár a feudalis hatalmak vagyis a katonáskodó földesurak mindenütt teljes erővel e czélra törekedtek, de csak a következő évszázadban érték el. Ekkor a szabad és rabszolga munkás mindinkább egy testté, jobbágysággá forradt össze s lehetőleg röghöz köttetett.

Ilyen volt a nyugati kath. országokban a gazdasági munkaszervezet abban az időben, mikor a honfoglaló Árpád vezetése alatt

egy addig ismeretlen lovasnép, a magyarság a Tisza-Duna vidékein megjelent s fegyverrel állandó birtokába vette. Mielőtt azonban e világtörténelmi esemény következményeinek rajzába s a magyar munkaszervezet alkatelemeinek s kifejlődésének ismertetésébe, valamint a jobbágyság megalakulásának s az idők folyamán való változásainak előadásába fognék, egyrészt néhány olyan müszó fogalmáról, melylyel további fejtegetéseimben minduntalan találkozni fogunk, másrészt a legfontosabb régi mértékekről és pénznemekről akarom olvasóimat tájékoztatni.

A jobbágy (latinositva jobagio) szó már az Árpád-korszak okleveleiben előfordul, csakhogy más értelemben, mint később. Századokon át nem a külön foglalkozásu vagy jogállásu munkást, nem az idegen földön gazdálkodó parasztot jelezték vele. Általában azt értették jobbágy alatt, a ki valakivel szemben bizonyos függő vagy szolgálati viszonyban állt, akár volt egyénileg szabad, akár szolgarendü ember. Ennek megfelelően lehettek s voltak jobbágyai igen sokaknak, legelől a királynak, azután az egyházi és világi földbirtokosoknak. Az eddigi kutatások szerint okleveleinkben magyarul a jobbágy szó először 1229-ben fordul elő [1]), de már akkor nagyon ismert és általánosan használt szó lehetett, mert a servientes in equo proprio (saját lovukon szolgálattevők) magyarázatául az oklevél irója hozzá teszi »vulgo jobbágy« vagyis a mint általánosan, köznyelven, magyarul nevezik jobbágy. Csakhogy az iró a szót nem földmüves paraszt értelemben használja, hanem ellenkezőleg más foglalkozásu embert ért alatta. II. Endre király meg épen egy ugyanazon évi deák oklevelében azt mondja: »összes jobbágyaink tanácsából (consilio omnium jobagionum nostrorum). Itt tehát a király egyenesen főtisztviselőire, kiket magyarul később is jobbágy-uraknak neveztek, czélzott. IV. Béla 1237-ben [2]) ugyanigy nevezi nádorát s

[1]) *Zolnai* Gyula, Magyar oklevél-szótár 431.

[2]) Pannonhalma Monographiája I : 294. E nagy vállalatot *Erdélyi* L. szerkeszti. Eddig megjelent I. kt. A pannonhalmai főapátság története *Erdélyi* Lászlótól, II. kt. az elsőnek folytatása *Sörös* Pongráctól, VII. kt.: A zalavári apátság *Füssy* Tamástól, VIII. és IX. kt. A bakonybéli apátság *Sörös* Pongrácztól. A vállalat közös teljes czime: A pannonhalmi Szent Benedek rend története. Rövidség okáért Pannonhalma Mon. czimmel fogom idézni, mert gyakran kell reá utalnom, minthogy számos eddig ismeretlen gazdaságtörténeti oklevelet közöl, a már ismert hiányos kiadásu s a különféle oklevéltárakban szétszórt iratokat meg összegyüjtve lehetőleg hibátlanul adja.

udvara főméltóságait s a szó ez értelemben még akkor is divott, mikor már külön, sajátos tartalmat nyert s a jobbágyintézmény jogi és gyakorlati kialakulásával a földesuri hatalom alatt álló munkásnép jelzésére használtatott. Mindazáltal XV. századi magyar nyelvemlékeinkben előfordul a jobbágyur nem jobbágyos földesur értelmében, hanem az ország legelső méltóságai viselőinek jelzéseül. Igy használja jóval később Werbőczy István is, midőn jobagiones regni-nek nevezi a zászlósurakat. A régi idők azonban nem következetesek a müszavak használatában s legalább a latin jobagio már a XIII. század óta divott mai napig élő jelentéseiben is. Egészben azonban az Árpádkorban a földesur a munkáselemet, mely jószágain lakott »népeinek« (populi nostri) nevezte s csak I. Károly alatt, a jobbágyság intézményi kialakulása után kezdik általánosan a jobbágyszót földesuri nép (populi seu jobagiones) jelzésére használni, hogy végül ez értelemben állandó elfogadást nyerjen Hogy ez ilyen későn történt, annak természetesen oka az, hogy a jobbágyság csak ez időben nyert végleges intézményi kifejlődést. Addig inkább alakulófélben volt. Csak a XIV. században lett a mezőgazdasági munka törvényes intézményévé a jobbágyság (jobagionatus, colonicatus, subditela) s akkor nevezték jobbágynak azt a munkást, a ki idegen földesur telkén ült s első sorban (mert marhatenyésztést, mesterséget, kereskedést is üzhetett vagy napszámos munkával foglalkozhatott) a földesur átengedte telek megmunkálásából fedezte a maga és családja életszükségleteit. Ennek megfelelően a paraszt neve jobbágy (jobagio, colonus, tributarius, villicus, a német Unterthan mintájára subditus) lett. Telkét a földesurtól kapta, kinek ellenszolgáltatásul bért fizetett még pedig különböző czimen és módon. Először készpénzben s ez volt a földbér, általaban latinul cersus, census agrarius, terragium (szlávul oszip), mely az idők folyamán sokféle czimen szedetett. Divott rendes telekbér, census colonicalis, füstpénz, census domalis, költözési dij, census emigrationalis s sok más. Ez az urbéri tartozás készpénzben fizettetett. Kiegészitették a pénzadót a természetbeli szolgálmányok (munera), ajándék, konyhabér, kántorélés s más néven (c. aconalis, az akó bormérték volt, de a bortizedet is értették alatta, c. caponalis tyukadó stb.) s alattuk azon terheket értették, melyekkel a jobbágy a földesur háztartásához járult. Az urbéres tartozások harmadik csoportja a természetbeli munka, a robot (a szláv robotj dolgozni szóból, magyarul — enőnek-eneu — nevezték) vagy szerjárás, azon ingyen munka, melyet

a jobbágy földesura rendeletére igával vagy a nélkül az udvarban vagy majorsági földön, a gazdálkodásban, fuvarozással, hajózással vagy másképen végezni tartozott.

Ezek a sokféle urbéres szolgálatok kölcsönös egyezség vagy a szokásjog, nem pedig köztörvény alapján állapittattak meg s korán irásba foglaltattak. Lelkiismeretes földesurak, főleg az akkor legokszerübben gazdálkodó monostorok hamar gondoskodtak jószágaik pontos összeirásáról s hogy tudják, minő biztos évi jövedelemre számithatnak, egyszersmind minden egyes község s benne minden egyes jobbágy urbéri tartozásairól. Az ily összeirások urbariumnak (Panteiding, Weisthum) neveztettek s megadták a földesuri tisztnek az irányt, mit szabad az egyes jobbágytól követelnie és mit nem. Földesurnak és jobbágynak egyaránt hasznára vált az ily urbarium, mert amazt jövedelméről, ezt meg kötelezettségeiről tájékoztatta.

Hogy e sokféle kötelezettségnek megfelelhessen, a jobbágy megmunkálás céljából, de nem tulajdonul, hanem haszonélvezetül bizonyos földterületet kapott a földesurtól. E föld magyarul jobbágytelek vagy jobbágyülés nevet visel, de latin okleveleinkben igen sokféle néven jelentkezik. E nevek mansio, mansus, laneus (a német Lehenből, mely földmértéket is jelentett; ez a név magyar lán alakban még XVII. századi iratokban is előfordul), domus, curia. Minde szavakat vegyesen és nem következetesen használták. Eleinte a mansio vagy mansus (házhely) volt nálunk a leggyakoribb s a ház alatt is mansiot értettek. Néhol azonban külömbséget tettek mansio és domus vagyis házhely és ház közt, mig végre a XIV. században[1]) a különféle mükifejezések beleolvadtak a telek vagy sessio fogalmába. A mi a jobbágytelket illeti, az három alkatelemből, a tulajdonképeni házhelyből, melyet belső teleknek neveztek s a külső telekből vagyis a müvelés alá vetett szántóföldből, rétből, szőlőből valamint bizonyos jogokból állt. A belső telket alkotta egy 1342-iki adat szerint[2]) a lakóház, melléképület és udvar, mely mögött nagy, néhol egy holdnyi kert terült el. Voltak a lakosságnak olyan rétegei, melyek csupán belső telket kaptak, vagy még azt sem, hanem más házában laktak; ezeket zsellérnek (inquilinus) és pedig házas vagy házatlan,

---

[1]) *Nagy* Gyula, Sztáray-oklevéltár I. 301. mansiones vulgo teluk dictas (1358.), ugyanott 535.: curias, seu mansiones jobagionales integras vulgo thelek vocatas (1394.)

[2]) *Nagy* Imre, Zala vármegye oklev. I. 402.

más hátán lakó zsellérnek nevezték, s némelyiknek volt valami földje vagy szőleje is.

A belső telek nagyságának megállapitása nem köztörvény utján vagy állami hatóság közbejöttével történt, hanem a helyi viszonyok szerint alakult. Még inkább igy fejlődött a müvelés czéljaira szolgáló külső telek, mely nem volt rendes mérték, nem jelentett meghatározott területet, hanem nagysága a helyi viszonyok, a talaj minősége s más körülmények szerint vidékenkint nagyon változott s a gazdasági élet kezdetleges állapotában, mikor föld végtelen bőségben állt rendelkezésre s az üzem is egészen külterjesen folyt, kétségkivül nagyobb lehetett, mint a népesség elszaporodasának s a gazdasági élet föllendülésének korában. De bizonyos, hogy mindig volt annyi, a mennyiből egy család vagy háztartás rendes viszonyok közt megélhetetett s a mennyit ez a család saját erejével megmunkálhatott. E munkát azonban saját marhája nélkül nem végezhette s a jobbágy szó fogalmában benn van az is, hogy a telek müvelője bizonyos számu lovat vagy ökröt — a földmüvelésben akkor főleg ez utóbbi használtatott — mondhat a magáénak. A jobbágyoknak müvelésre átadott terület (terra sessionalis vagy metata) első sorban a telephez vagy faluhoz legközelebb eső földből került ki. Először is ezt fogták eke alá, nemcsak időnyerés czéljából, hogy a gazdának hosszu utat ne kelljen tennie, hanem azért, hogy könnyebben meg lehessen óvni a töméntelen vad pusztitása ellen, mely erdőt, mezőt ellepett. A faluhoz legközelebbi területből az egyes gazdának megfelelő, néha keskeny földszalag jutott, melyhez a gazdálkodás kiterjedésével még egy további darab járult, ugy, hogy a külső telek rendesen nem összefüggő egészet alkotott, hanem a határ különböző részeiben fekvő kisebb-nagyobb dirib-darabból állt, sőt a kültelkeket nem is állandóan egy és ugyanazon gazda müvelte, mert a községek a legtöbbször földközösségben [1]) éltek s évenkint nyilvetéssel, sorshuzás utján osztották ki az egyes gazdák közt a müvelés alatti külső telkeket. Másrészt az idők folyamán megindult az egységes jobbágytelek felosztása. Az Árpádok korából sok adatunk van ugyan, hogy a fitestvérek osztatlanul folytatták a gazdálkodást, s az atya nős fiával egy kenyéren élt, ugy, hogy egy háznépben rende-

[1]) A földközösséggel, mely fontos intézmény Szent István idejétől 1848-ig kimutatható földmüvelésünkben, behatóan foglalkozik *Tagányi* Károly, A földközösség története Magyarországban.

sen több családtag foglaltatott, mint átlag egy családban. De az ifjabb testvérek abban az időben könnyen kaptak telket a töretlen földön vagy az erdőben eszközölt irtásokban (ortoványok), minek folytán még ritkábban fordulhatott elő az egységes jobbágytelek feldarabolása, egy család több tagja közti felosztása. Ez Németországban is csak a XIII. században öltött nagy arányokat, mig nálunk a kis- és nagykapuval hivatalosan csak a XV. században találkozunk. A változások mellett, melyek a telek terjedelmében álltak elő, a telek jogi fogalma az idők folyamán szintén nevezetes bővülést nyert. A telek alatt a jobbágyintézmény teljes kifejlődése korában már nemcsak belsőséget és külsőséget értettek; a földterület mellett belefoglalták azon jogok összességét is, melyek a telkes gazdát az egész határra nézve megillették. Ez a határ jogilag egy egészet alkotott s habár a szántó és a rét a jobbágyok közt akár nyilazás utján, akár állandóan szét volt osztva, maradt annak egy része, a legelő és az erdő közös használatra, sőt voltak közös haszonvételek mint a későbbi időkben mészárszék, malomjog, korcsmáltatás, 3—6 havi italmérő jog, melyek a telek fogalmába illeszkedtek s melyekben a zsellérek kizárásával csupán a jobbágyok részesedtek. Viszont voltak a jobbágyságra nézve terhes kiváltságok is, mert a szántóföldet illetőleg kényszergazdálkodás állt fenn s a község határozta meg kötelezőleg, mikor és melyik föld használtassék őszi vagy tavaszi vetésre, ugarra, mikor kezdődjék a mezei munka,[1]) vagy a szüret. A határnak azt a részét, melyet a földesur nem darabolt fel telkekre, majorsági birtoknak (allodium), praediumnak meg azt a határt nevezték, melynek területe egészen majorsági föld maradt, ámbár a hozzátartozó községben laktak parasztok, de csak belső telkekkel voltak ellátva.

Már a gazdasági berendezkedés első idejében a telken kivül szabatosabb földmértékek is kezdenek jelentkezni az okiratokban. A legrégibb nálunk divó földmérték az ekealja (aratrum), mely azonban nyugatról jutott hozzánk s nálunk nem lett egységes, országszerte ugyanazon terjedelmü mérték, hanem a talaj minőségéhez képest változóan alakult. Egészben olyan kiterjedésü földet kell alatta érteni, melyet egy nap alatt egy négyökrös ekével föl lehetett szántani. A XII. század második felében, mikor a föld már értékessé vált, az ekealját mindinkább egy kisebb térmérték váltotta

[1]) *Kolozsvári-Óvári.* Magyar jogtörténeti emlékek I. 1. 274.

fel, a hold. Erdélyi László számitásai szerint egy ekealja hol 48, hol 100, 120, sőt 150 királyi holdat, egy királyi hold meg 864 királyi ölet vagy mai mértékben 1·896 métert tett.

Bajosabb a régi magyar pénzláb megállapitása, melyre nézve külömböző számitásaink vannak. Kováts Ferencz[1] szerint a magyar honfoglalás korában a nyugati szomszéd országokban a Nagy Károly császár megállapitotta font (libra) szolgált 367 mai gramm sulyban az ezüst pénz verésének alapjául s 1 font tiszta ezüstből 240 dénárt vertek ugy, hogy egy dénárnak valami 1½ gramm sulya volt. Nagyobb fizetéseknél azonban a pénzt nem darabszámra adták-vették, hanem mérlegen mérték s eleinte 240 dénárt számitottak 1 font tiszta ezüstnek, a dénárokat meg rövid vagy hosszu solidusra osztatták; a rövid solidus 12, a hosszu 30 dénárból állt s az egyikből 20, a másikból 8 solidus tett egy font ezüstöt. Csakhogy vert pénz aránylag igen kevés volt forgalomban; nagyban divott tehát a veretlen ezüstben, az érczrudakban vagy darabokban való fizetés s egy-egy fontnyi sulyu ezüstdarab szintén 240 dénárt ért. A font mellett csakhamar divatba jött a márka, magyarul gira vagyis a fontnak kétharmadrésze, tehát 160 dénár s Szent István óta nálunk is gira szerint folyt a számitás, mikor 1 dénár abszolut értéke mai koronavalutában valami 33 fillér lehetett. Volt különböző gira, a szerint a hány kisebb egységre, pensára (pénz = 40 dr) oszlott vagyis volt 6 pensás (240 dénáros) és 12 pensás (480 dénáros) gira, mely meg 4 fertóra, 8 félfertóra vagy unciára, 16 latra és 48 pisetre osztatott. Már a XI. században megkezdődött nálunk a pénzrontás s ennek megfelelően csökkent a dénár értéke. Az Árpádok korának nagy részében kizárólag ezüst volt nálunk a valuta s csak bizánczi, IV. László óta firenzei aranyok keringtek, mig I. Károly király meg nem kezdte a hires magyar körmöczi arany verését, mely azután századokon át előkelő szerepet játszott az európai pénzforgalomban. Azóta a bankókorszakig állandóan kettős, arany és ezüst maradt a magyar állam hivatalos valutája. Kováts számitásai szerint a XI—XIII. században egy font tiszta ezüst, a gira kétharmad része mai értékben 120 kor. 82 fillért, egy gira tiszta ezüst 84 kor. 55 fillért tett.

---

[1]) Közgazdasági Lexikon III. Pénztörténet.

Az elmondottaktól sokban elütő eredményekre jut Pauler Gyula[1]), kinek számitásai szerint:

1 font tiszta ezüst	=	2 márka vagy gira
1/2 » » »	=	1 » » »
1 gira	=	4 fertó vagy 8 félfertó
1 fertó » »	=	12 nehezék (pondus)
1 font	=	240 dénár
1 pensa (pénz)	=	30 »
1 nehezék	=	5 »
1 dénár	=	18 fillér mai koronaértékben.

E szerint mai értékben:

1 font tiszta ezüst vagyis 2 gira	=	86	korona	40	fillér
1 gira vagyis félfont	=	43	»	20	»
1 fertó	=	10	»	80	»
1 félfertó	=	5	»	40	»
1 pensa (30 dr)	=	5	»	40	»
1 dénár	=	—	»	18	»

Melyik a két számitás közül a helyes, azt kideriteni a még csecsemő korát élő magyar metrologia tudományának hivatása.[2]) A későbbi időkre Belházy János[3]) eszközölt ily átszámitásokat, melyek szerint koronaértékben a dénár 1463—1516. közt már csak 11·55 mai fillért ért s az érték a pénzromlás következtében folyton csökkenve 1547—53. közt már 8·26 fillér, sőt a XVII. században ezüst tartalmának apadásához képest csupán 2 mai fillér absolut értéket képviselt. Belházy János egy másik számitása szerint[4]) a magyar forint (100 dr) ezüsttartalma szerint mai koronaértékben ért:

1527—1546.	közt	5	korona	12·878	fillért
1547—1576.	»	5	»	10·654	»
1576—1581.	»	4	»	43·58	»
1582—1609.	»	4	»	33·62	»

---

[1]) A magyar nemzet története az Árpádok korában I.

[2]) Pauler számitásai ellen állást foglal *Kropf* Lajos, Magyar Gazdaságtört. Szemle VI. kt.

[3]) Közölvék Az 1896-iki ezredéves kiállitás eredménye czimü munka VIII. kötetében 478—84.

[4]) Közzétettem Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században czimü munkámban.

Midőn a XVII. században a kincstár a legnagyobb arányokban üzte a pénzromlást, a dénár ezüsttartalma egyre csökkent s igy a 100 dénárból álló magyar forint (forintost egyáltalában nem vertek, a forint a 100 dénár alapján csupán csak számitási pénz volt) ezüst értékében egész felére devalválódott.

Mindezekben azonban a régi pénzlábnak csupán absolut értéke van feltüntetve, vagyis az, hogy egy-egy dénárban mennyi volt az ezüst s mennyit ért ez az ezüst mai koronaértékben. A pénz vásárló képessége, relativ értéke vagyis az, hogy ugyanannyi ezüsttel, mint ma mennyit, többet vagy kevesebbet lehetett-e vásárolni, nincs megvilágitva. Pedig ez a relativ érték szertelenül nagyobb volt a mainál s elvül elfogadhatjuk, hogy mennél távolabb esik tőlünk valamely korszak, annál erősebb volt a pénz vásárló képessége, annál többet lehetett ugyanazon összegen venni, például 1 dénáron, mint ma. Egészben nem nagyon térünk el a valóságtól, ha általános alapul elfogadjuk, hogy a XI—XIII. században 20—25-ször, a XIV—XV. században 15-ször, a XVI. században 12—10-szer a XVII. században 8—5-ször nagyobb volt a pénz vásárló képessége, relativ értéke a mainál, ámbár erre nézve még igen kevés részletes kutatás történt s saját vizsgálataim az utóbb emlitett két századról[1]) is szük körben mozognak, mert csupán néhány terményre (buza, rozs, árpa, zab, liszt és korpa) terjednek ki. Mindazáltal legalább hozzávetőleges tájékozást nyujtanak, és igy lehetővé teszik, hogy az olvasó a fejtegetéseimben előforduló régi pénznemek mai értékéről megközelitő fogalmat nyerjen.

---

[1]) Közzétettem Közgazdasági áll. a XVI. és XVII. században 31.

MÁSODIK FEJEZET.

A magyar munkaszervezet a honfoglalás korában.

A mai Magyarország területe a Krisztus születését megelőző századokban már nagy és sokoldalu polgárosodás szinhelye volt s akkori lakói, a kelták a gazdasági élet minden ágát, a földmüvelést, baromtenyésztést, ipart és kereskedést sikeresen üzték. Gazdagságuk irányitotta reájok a világuralomra törekvő Róma figyelmét, mely meghóditotta a mai magyar föld nyugati, déli és keleti részeit s gyakorlatilag kipróbált jeles munkaszervezetét itt is meghonositva nagyban fölvirágoztatta az őstermelés minden ágát, bányászatot, földmüvelést, kertészetet s már az időben világszerte elterjedt a mai magyar föld csodás termékenységének, természeti kincsekben való kimerithetetlenségének hire.

A római uralmat azonban a negyedik század végefelé teljesen elsöpörte a népvándorlás vihara, melynek egyik főutja épen mai hazánk volt, s a rajta vég gvágtató germán és hunszittya népek romba döntötték Róma nagyszerü kulturalkotásait. Gepidák, hunok, longobardok, avarok időnként hosszabb pihenőt tartottak ugyan e földön, de mindnyájan csupán katonák voltak s nem tudták a polgárosodás eszközeivel állandó birtokukká tenni. Mikor Nagy Károly frank király és római császár a IX. század első éveiben az avarok országának véget vetett, az egykori Pannoniát, a mai Dunán és Drávántuli részeket közvetve vagy közvetlenül a frank birodalomhoz csatolta, ellenben a többi föld egészen kivül maradt a nyugati polgárosodás világán. A Dunán tul egyes német várak és telepek alakultak s a bajorok, kik a szomszéd osztrák és karantán őrgrófságokban mindinkább legyürték a szláv benszülötteket, behatoltak főleg a mai Sopron- és Vasvármegyékbe, hol erőditmények

védelme alatt művelni kezdték a földet, melynek mint hóditók uraivá lettek s ott a saját gazdasági rendszeröket és munkaszervezetöket honositották meg. De ez is csak a határok közelében történt. Másutt szláv törzsfőnökök éltek német főuralom alatt, mig a Morvaországhoz közelebb eső északkeleti hegyvidéket a morvák szerezték meg s a fajrokon szláv benszülötteket hatalmuk alá hajtották. Az északkeleti földön szintén élt szláv lakosság apró törzsekre oszolva s törzsfők vezetése alatt, az avarok maradványai pedig a Duna-Tisza közén huzódtak meg. Ellenben a Temesközben s a szomszédos földön az akkor független dunai Bolgárországból bevándorolt bolgárok tengették törzsfőik kormányzata alatt szegényes életöket. Erdély s az északkeleti országrész e korbeli állapotairól adat egyáltalában nem maradt. Itt is élt, főleg a vizek mentén némi szláv népesség, de a polgárosodás legalantibb fokán. Általában a szláv polgárosodás, még ott is, hol aránylag leginkább fejlődött: a szomszéd Morvaországban, nagyon kezdetleges maradt. A szlávoknak az őskorból származó nyomorult faekéje, melyet két tinó vagy ökör huzott, alig törte föl a földkéreg legfelső rétegét; érczben, vasban még nagy hiányt szenvedtek, apró telepekben laktak s külsejök, ruházatuk megfelelt közállapotaik alacsony szinvonalának. Egészben az egykor oly dusan termő talaj ismét a vad természet uralma alá került. A hegyvidéket sürü erdőség boritotta; ez messzire benyult a sikságra, melyet töméntelen tó, láp, sár, ingovány, vadviz lepett el. A termelő munka mindenütt a legszükebb körre szoritkozott, mert a lakosság a német, morva és bolgár uralom alatti részekben egyaránt elenyészően csekély volt. Ehhez járult, hogy a IX. század második felében németek és morvák közt véres tusák támadtak, melyek ujabb csapást mértek, főleg az egykori Pannonia, a mai Dunántul csirázni kezdő polgárosodására. Várai és telepei elpusztultak, lakossága leöletett, rabszijra füzve elhajtatott vagy uttalan erdőkbe, járatlan hegyekbe huzódott vissza.

Ilyen állapotban találta ezt az egykor tejjel-mézzel folyó Kanaánt a magyar nép, midőn dicső vezére, a honalapitó Árpád 896. és 906. közt elfoglalta, állandó birtokába vette. A magyarság valószinüleg a középázsiai töröktatár nagy népcsaládból sarjadzott s gazdasági okokból, a megélhetés kényszerüségétől hajtva hagyta ott az őshazát. 840. körül tünik föl az északi orosz pusztaságon s lép be az európai népek történetébe. A Deneper és Don vidékén, a Fekete és Azovi tenger közti földön, melyet

vezéréről Elődről (Lebed) Lebediának nevezett, igyekezett magának állandó hazát teremteni, mert nem volt tulajdonképeni vándor, nomád nép, hanem csak a megélhetés kényszere hajtotta a távolba s mihelyt olyan földre akadt, mely boldogulására alkalmasnak látszott, szivesen választotta volna állandó lakóhelyévé. De Lebediát, noha volt vize, legelője, erdeje bőven s délibb részeiben a buza, árpa, szőlő és sok jó gyümölcs is megtermett, a gondviselés nem a magyaroknak szánta. Valami félévszázadig éltek ott s a kazárokkal és bizancziakkal érintkezve az európai polgárosodás hatása alá kezdtek kerülni. Onnan a viszonyok ellenállhatatlan sodra 885. körül már Árpád fejedelem alatt délibb vidékre, az Alsó-Deneper, Bug, Neszter, Prut és Szeret közti roppant és nagyrészt lakatlan földre, a mai Bukovina, Moldva, Beszarábia területére vitte őket. Ezt az uj hazát a sok folyóról Etelköznek vagyis Vizköznek nevezték. Földje termékeny, vizben, legelőben, fában, vadban, halban bővelkedő volt s megfelelt a nép szükségleteinek, mely hosszas vándorlásaiban katona és marhatenyésztő néppé fejlődött. Katona és pásztorember volt mindenki, katona azért, mert fegyverrel kellett magának a sok ellenség közt utat törnie, a megszállott területet fegyverrel kellett napról-napra szakadatlan harczban oltalmaznia, pásztorrá meg azért, mert vándornépek minden vagyona (azért nevezte a magyar még századok multán is a vagyont marhának) nyájaiban, méneseiben, gulyáiban, vagyis marhaállományában van. Nem a földmüvelésből, hanem a marhatenyésztésből meritette táplálkozásának főelemeit. A marha husa, teje nyujtotta legfőbb élelmét, bőre a ruházat főczikkeit s a marhát nemcsak könnyen elszállithatta, hanem ingóinak főszállitó eszközévé is avatta. Maga a magyar férfi élete nagy részét lóháton töltötte, lován csatázott, lóháton ment vadászni s lovával annyira összenőtt, hogy azt mondták róla, hogy lóháton él. Födeles kocsiaiba, melyen a nőket, gyermekeket és betegeket szállitotta, ökör és tehén volt fogva s végtelen gulyái és csordái kisérték vándorutjain. A lovon, tehenen, ökrön, bikán, bivalyon kivül voltak tevéi, melyekről még a XII. században is emlités történik.

Volt-e a magyarnak vándorlásai közben nagyobb mennyiségü juha, sertése és baromfia, az bizonytalan. De a vándornépeknél tett ujabb megfigyelések nyomán valószinü, hogy csak uj hazájában való megtelepedése után kezdtek ez állatfajok nagyobb szerepet játszani gazdálkodásában, mert a hosszabb vándorlásra e fajok teljesen al-

kalmatlanok. A juh erdőn, mocsaran nehezen vergődik át, a sertés az erdőben szintén nem követi gazdáját s különben sem volt rá szükség, mert az akkori rengeteget elárasztotta a sok vaddisznó. Igy tehát valószinü, hogy a magyar nép fővagyona a honfoglalás előtt csakis lovainak és szarvasmarháinak tömegeiben állt.

E marhaállomány gondozása a katonáskodás mellett a pásztorkodást tette a magyarnak főfoglalkozásává s minthogy a nagy baromcsordák élelmezése komoly és nehéz feladat volt, marhája szükségleteit is számba kellett vennie ama föld megválasztásában, melyen megtepedett. Másrészt a marhaállományhoz képest kellett a hóditott föld szétosztásának, az egyes törzsek, nemzetségek, családok megtelepedésének is történnie, mi a népben kifejlesztette a gazdasági érdekek iránti érzéket s a jog és a tulajdon sajátosan kifinomult fogalmait. Igy a magyar nép már akkor, midőn Etelközben lakott, a polgárosodás bizonyos, részben fölöttébb fejlődött fokára jutott s természetadta dus tehetségeit az a 60—70 év, melyet müveltebb népekkel való érintkezésben töltött, igen nagy mértékben kifejlesztette. Tanult a rendes államéletet folytató kazároktól s a kor legpolgárosultabb államától, a nagyszerü közintézményekkel dicsekvő Bizánctól, sőt a kisebb, szláv népektől is, melyekkel vándorlásain érintkezésbe jutott. Nemcsak hadakozott, hanem békés érintkezést folytatott, kereskedett velök s e kereskedelem egyik főtárgya a rabszolga volt, mert a magyar már nem ölte le a védtelen hadi foglyot, hanem gazdasági munkára használta vagy kereskedés utján értékesitette. Polgárosodásának fejlettsége nemcsak kitünő, a maga nemében páratlan hadszervezetében tükröződött vissza, melyen egész állami és társadalmi léte nyugodott, hanem megnyilatkozott a gazdasági munkában is, melyben a nő, de különösen a rabszolga vitte a főszerepet. Jogilag a magyar nép alkatelemeit nem különitették el egymástól rendi válaszfalak, hanem minden szabad ember, lett legyen szegény avagy gazdag, egyenjogu tagja volt a nemzeti közösségnek. Viszont azonban egyaránt terhelte a honvédelem kötelessége, mig a termelő munka, a mennyiben nem a szabad ember családjában, a ház asszonyának vezetése alatt folyt, a rabszolgára hárult, ki minden emberi és politikai jog hiján urának korlátlan hatalma alatt állt s a hasznos háziállathoz hasonló bánásmódban részesült. Igy a magyar nép két, egymástól jogilag szigoruan elválasztott rétegből, a szabadokból és a rabszolgákból állt s ez utóbbiak közt voltak magyarok is, olyanok, kik szabadságukat büntetésből elvesztették.

Noha Etelköz gazdasági viszonyai megfeleltek a magyar nép szükségleteinek, alig tiz évi időzés után onnan is távoznia kellett s a politikai kényszerüség Árpád fejedelmet, minthogy északon már nem kinálkozott megfelelő lakatlan terület, a mai magyar hazába vezette, melynek nagyobb részét, azt, melyet nem áthatlan ősrengeteg boritott, mint Erdélyt s az északi felföldet, valami tiz évi küzdelemben véglegesen hatalmába kerité. Az uj haza birtokba vételével a magyarságra uj, egész Európa sorsára kiható hivatás hárult, az, hogy a dus szellemi és anyagi virágzást, melyet ott egykor Róma alkotott, melyet azonban a népvándorlás századaiban germán és ázsiai népek, részben az öntudatlan bünösség könnyelmüségével halomra döntöttek, helyreállitsa s tovább fejleszsze. Uralkodói, nagyrészt mind kiváló eszü, széles látkörü egyéniségek nyomban felismerték e hivatást. Nem mintha tudatosan, logikusan, rendszerbe foglalt s bölcseleti elvekbe öntött programm szerint akarták volna ezt a nagy czélt elérni. Sem a nép, sem vezérei nem foglalkoztak elméleti tudománynyal. De elhatározásaikat erős politikai és müvelődési ösztön, uralkodásra termett ép gyakorlati ész sugalta, mely hosszas vándorlásaikban, a legkülömbözőbb népekkel való békés és harczias érintkezéseikben, idegen népelemek beolvasztásában s töméntelen idegen szó, fogalom és eszme befogadásában egyre élesebben kifejlődött bennök.

Uj hazájokban a talaj egykori gazdagságáról és virágzásáról uton-utfélen eléjök lépő s még romjaikban is nagyszerü emlékek figyelmeztették őket, hogy itt egykor szebb élet folyt, melyet nekik kell megujitaniok. Viszont külföldi tapasztalataik, a bekalandozott nyugati gazdag országokban tett megfigyeléseik hamar reávezették, hogy ezt a nagy czélt megfelelő gazdasági munkaszervezet, korszerü államintézmények alkotásával el is érhetik. Még Árpád fejedelem megindította az államszervezés müvét s igy nemcsak hazát szerzett addig vándorolni kénytelen népének, hanem ő az, a ki hozzáfogott az uj viszonyoknak megfelelő intézmények alkotásához, melyek befejezése századokig tartott. A meghóditott föld a hóditók tulajdonába ment át s Árpád fejedelem osztotta szét az egyes törzsek, nemek, ágak, családok (egykor a családot hadnak nevezték) között. Ekkor még a szétosztás, az egyes törzsek elhelyezése legelől honvédelmi, katonai szempontokból történhetett, de azért a gazdasági érdek sem maradt tekinteten kivül, főleg ott, a hol némi benszülött lakosság élt. Ez addig sem volt telkének szabad tulajdonosa, hanem csak mivelője

s a föld használatáért törzsfőnökeinek adózott, kik földesurai is voltak. A honfoglalás után a köznép helyzete nem fordult roszszabbra. Árpád és magyarjai nem fosztották meg telkeitől, hanem továbbra is reá bizták azok müvelését, csakhogy a földesuri jogokat immár magok gyakorolták s néhol a benszülöttek községeiben vagy a községek mellett ütötték föl régi rabszolgáikkal tanyájokat. Itt tehát a magyarok a nyugaton divó s a jobbágyságon nyugvó gazdasági munkaszervezet egyik válfajával ismerkedtek meg s az uj intézményt egyszerüen elfogadták, vagyis a mennyiben érdekeiknek megfelelt, fölvették saját intézményeik sorába. Hogy nem rontották meg, hogy a benszülött tömegek csak urat cseréltek, azt jelzi ama tény, hogy századokon át nem lázongtak ellene s nem fogtak kezet a magyar állam külső ellenségeivel. Söt bátran mondhatni, hogy uj uraik alatt a benszülöttek helyzete javult, mert a magyar honfoglalók száma aránylag csekély volt s ez a körülmény arra sarkalta őket, hogy uj alattvalóikkal emberségesen bánjanak, munkájok megbecsülésével magukhoz csatolják, részben összeházasodjanak velök s igy magukba olvasszák őket. Másfelől a benszülöttek mindinkább eltanulták uraik nyelvét, szokásait, sokan belekerültek a magyar harczosok s ezzel a szabadok sorába, vagyis az uj gazdasági rendszer a magyarosodásnak is hatékony eszközévé vált.

Árpád fejedelem óta belejutott tehát a magyar közszervezetbe a nyugaton divó jobbágyrendszer egy bizonyos válfaja, de természetesen csak oly vidékeken, a hol volt legalább némi benszülött s állandóan megtelepedett, községekben élő lakosság, mig ama földön, melyen kizárólag a honfoglaló nemzetségek telepedtek meg s leginkább nomadizálva legeltették nyájaikat, az ősi munkaszervezet változatlanul maradt. Csakhogy a szerint, a mint a népesség szaporodott, fogyott az ősi munkaszervezetnek alávetett terület is, mert az sokkal kevésbé felelt meg az uj haza viszonyainak és gazdasági szükségleteinek, mint az akkor Nyugat-Európában már kifejlett paraszti agrár szervezet. Ez utóbbinak elemei pedig egyre nagyobb számmal jutottak el hozzánk, mert a magyarság a X. század első hetven éve folyamán kisebb-nagyobb lovascsapataival örökösen dulta, pusztitotta szomszédait, bekalandozta Európa legtávolabbi országait s onnan rendesen óriási zsákmánynyal tért haza, melynek legértékesebb része az ember, a hadi fogoly volt. A magyarság, mely a honfoglalás befejeztével további nagyobb területeket már csak termelő munkájával szerezhetett, emberhóditásra adta magát, hogy a nagy, de puszta országot benépe-

sitse. Férfiak, nők, gyermekek, papok és világiak, földmüvesek, iparosok és kereskedők voltak a hadifoglyok megszámlálhatatlan tömegében, mely a legkülönbözőbb nyelveket beszélte, melyhez azonban a dolog természetéhez képest a nagy többséget a szomszéd, közelebb eső felső-olaszországi, valamint német birodalmi és északi szláv országok szolgáltatták. Ezek a hadi foglyok vagy rabszolgák itthon a legkülönbözőbb munkára alkalmaztattak; egy részök uraik mellett maradt mint cseléd a házi dolog végzésére, mások alkalmas helyeken mint földmivesek és iparosok telepittettek meg, mert volt föld bőven és általában csak akkor nyert értéket, ha ember ülte meg, míg munkáskéz nélkül értéktelen maradt. Ezen, a nyugatról jövő tömegek számának megitélésére nincs ugyan semmi adat. Annyit azonban mindenesetre mondhatni, hogy a X. század folyamán legalább is megduplázták a lakosság számát, mely szempontból azok a véres külkalandozások, melyek a magyart Európaszerte rettegetté s ennek megfelelően gyülöltté tették, nemzetünk sorsának alakulatára nagyon előnyösök voltak. Nemcsak munkáskezet, hanem uj eszméket is hoztak ide s a töméntelen nyugati rabszolgával a nyugoti eszmék importja is roppant arányokban folyt. Ez a rabszolga őskeresztény országokból jött s a pogányok közt is megtartotta keresztény nézeteit, sőt elvitte a magyar családok zárt szentélyébe. Egyengette tehát a hittéritők utját s ő neki is része volt abban, hogy a kereszténység aránylag rövid időben s véresebb belháboruk nélkül magába olvasztotta a pogány ázsiai magyarságot. De a rabszolgaelem mindenféle más európai nézetet, erkölcsi és jogfogalmat hozott magával; másrészt voltak sokféle ismeretei iparban, mesterségben, a föld müvelésében, a termelő munkában. Az ő hazájokban már megvolt a jobbágyság intézménye legkülönbözőbb alakjaiban s midőn nálunk foglalkozásuk szerint urok udvarában vagy külön községekben megtelepittettek, munkaszervezetökben, szolgálmányaikban lehetőleg a hazájokból hozott eszméket kezdték érvényre emelni, illetve urokat velök megbarátkoztatni, ki meg szivesen elfogadta, mert reá nézve előnyösek voltak. Az uj munkaszervezet természetesen országszerte nem egyformán alakult, néhol meg sem alakult, néhol meg a szerint, a mint a munkásnép többsége német vagy szláv volt, németországi vagy szláv minták szerint kezdett fejlődni. De mindenesetre megindult a nyugati minták szerinti gazdasági szervezkedés, mely minták közül a német enyhébb, a szláv terhesebb volt a munkás tömegekre. De akár német, akár szláv volt a minta, maga az ekképen külföldi eszmék szerint

kialakuló munkaszervezetbe beosztott lakosság jogállására rabszolga, vagyis telkéhez oda kötött s ura akaratának föltétlenül alávetett népréteg maradt. Csakhogy a hagyomány már a X. században, a megkeresztelkedés kora előtti időből emlit önkénytes bevándorlást s állitólag Taksony fejedelem hivására több ezer bányamunkás költözött be s telepedett meg a későbbi bányavárosok vidékén. Kétségtelenül éltek itt zsidók is, ezt X. századi keleti és nyugati irók mondják és bolgár mohamedánok; mindkét felekezet őstermeléssel, valamint külső és belső kereskedéssel foglalkozott s minthogy a bányászokkal egyetemben önként vándorolt be, természetesen megtartotta egyéni szabadságát, különben nem költözött volna ide. A X. század végén megvolt tehát a magyar társadalomban mindaz a tényező, mely a nyugati államok socialgazdasági munkaszervezetében már akkor a feudalismus jegyében, intézményileg kezdett kialakulni. Megvolt a hóditó, főleg a honvédelemmel foglalkozó katonaság, a földbirtok ura, megvolt az egyéni szabadsággal felruházott szabad munkás s megvolt a rabszolga-tömeg, melynek nagy része állandóan telkekre telepittetett. Mindez megadta a lehetőséget, hogy lassanként a magyar nemzeti munkaszervezet legalább főelveiben a nyugati államokéhoz hasonlóan fejlődjék. A legnagyobb mértékben elősegitette ezt a római kereszténység fölvétele. Mihelyt Géza fejedelem (973—95) egész családjával a katholikus vallásra tért, a magyar gazdasági élet és intézményei teljesen a nyugati országok eszméinek hatása alá kerültek, mert a kath. egyháznak meg voltak a maga sajátosan kifejlődött jogi és gazdasági fogalmai, melyek az egyházszervezet fokozatos megalkotásával karöltve honosodtak meg nálunk is. Különösen a szerzetrendekben voltak meg kész eszközei az egész gazdasági élet irányitására, földmüvelés, marhatenyésztés, halászat, kertészet, ipar és kereskedés fölvirágoztatására, uj és előnyösebb gazdasági módszerek meghonositására, az erdőirtásra, vizszabályozásra s egyszersmind a gazdasági munkaerő szervezésére. Igy Magyarországnak a nyugati keresztény népcsaládba való belépése, a magyarság megkeresztelése gazdasági tekintetben is mérhetetlen jelentőségü eseménynyé nőtt, mert óriási lökést adott a földben eltemetett dus kincsek kiaknázásának s egyszersmind az uj és nyugati alapeszméken nyugvó, de azért magyar s a magyarság sajátos egyéniségéhez, uj hazája éghajlati, kulturai és természeti viszonyaihoz alkalmazkodó nemzeti munkaszervezet megteremtésének.

HARMADIK FEJEZET.

A munkás nép Szent István államszervezetében.

Mint láttuk, csiráikban már a honfoglalás századában megtalálhatók nálunk azon állami és társadalmi tényezők, melyek az ázsiai magyar népnek a nyugati polgárosodásba való beolvadását megindithatták. I. István a nemzeti királyság s a magyar egyház lángeszü megteremtője tudatosan, tervszerüen siettette ezt a folyamatot, midőn nagyarányu, mindenre kiterjedő reformtevékenységében, mint mondja, a külföld legkiválóbb fejedelmeinek példáját követte. Különösen Nagy Károly frank király és nyugat-római császár lebegett előtte mintául, mert Károly a német birodalom egy részében, az általa megtéritett szászok közt hasonló hivatást teljesitett, mint két század multán István, a honszerző Árpádok első királyi ivadéka. Nagy Károlyt a XI. században már gazdag irodalom dicsőitette alkotásai, az állam és az egyház, a közművelődés és a közgazdaság terén alapvető jelentőségre emelkedtek s Szent István fogékony lelkét is mélyen befolyásolták. Különösen három irányban haladt Nagy Károly utjain, a magyar egyház szervezésében, a már meglevő várszerkezetnek gyökeres ujjáalkotásában, melylyel ez intézményt az óriási terjedelmü várjószágok s a rajta élő népek kormányzata czéljából királyi vármegyévé formálta át s végül a nyugaton divó s az egyéni tulajdonjogon nyugvó uj birtokjog, az adományrendszer behozatalában. Mindez alkotásai közvetve és közvetlenül a legnagyobb mértékben befolyásolták a munkás népek s a munkaszervezet fejlődését s nemzetünk és a keresztény világ sociál-gazdasági intézményei közt szoros kapcsokat létesitettek.

István király korának és mintaképeinek szellemében a földre fektette állam- és egyházszervezetét. Ezzel végleg oda szegezte népét az uj hazához, másrészt a fekvő birtokot tette az uj alko-

tásaihoz nélkülözhetetlen bő pénzügyi ellátás kutfejévé. Alakuló félben levő államokban, hol az állandó megtelepedés még csak kezdő korát éli, a közjövedelem főforrása az államjószág, az állam vagy a korona földbirtoka, melynek pénzbeli (Szent István pénzadókat is hozott be, melyek azonban a kezdetleges gazdasági viszonyok s a forgalomban levő vert pénz csekély mennyisége mellett még mellékes szerepet játszottak az államháztartásban), leginkább azonban terménybeli és munkában való jövedelme fedezi a közszükségletet. Föld a csekély lakosság mellett óriás, úgyszólván végtelen mennyiségben állt akkor a király rendelkezésére, ki az ország legeslegnagyobb földesura volt s az maradt századokon át, noha az egyháznak és érdemes híveinek bőségesen részt juttatott jószágaiból. Csakhogy e roppant területek, ez óriási fekvőségek betelepitése és szervezése, vagyis gazdasági kiaknázása óriási nehézségekkel járt, mert a XI. század, sőt az egész középkor népesedési viszonyai gyökeresen eltértek a maiaktól s beható tudományos kutatások kideritették, hogy Európa legmüveltebb államainak akkori népessége a mainak átlag még 10 százalékát is ritkán érte el. Minthogy pedig a magyar államterületnek igen nagy része akkor teljesen lakatlan volt s a lakott vidékeken is mindenütt igen gyér népesség találtatott, a lakosok száma sehol sem állt arányban a föld terjedelmével. Müvelésre alkalmas, szűz talaj végtelen bőségben kinálkozott, de nehéz munkával lehetett hasznositani. Annak a kevésnek, a mi tényleg müveltetett, volt ugyan már értéke, de a többi földnek magának alig. Becsét nem terjedelme vagy minősége, hanem a rajta élő emberek száma adta meg. A lakosság volt az értékes, nem a föld s igy a királytól kezdve minden földbirtokosnak legfőbb érdekében állt jószágainak lehető benépesitése, különben nem vehette hasznát. Ennek megfelelően alakult István király népesedési politikája; mindenfelől megnyitotta országa kapuit (akkor csakugyan voltak ily kapuk) az idegeneknek, hogy azt az óriási tőkét, mely a földben felhalmozódott, de ember hijján holt tőke maradt, forgóvá tegye, hogy életet, értéket adjon neki. Rászorulván a munkás kézre, szivesen fogadta, bárhonnan jött. Nem kivánt tőle egyebet, mint munkaképességet és hajlandóságot, viszont a bevándorló sem kivánt itt többet, mint jogbiztonságot s azt a lehetőséget, hogy házat épithessen, földet szerezhessen, azt müvelje, vagy mesterségét, kereskedését folytathassa s az állam abban, a mit becsületes uton szerez, megoltalmazza. Jöttek is telepesek szakadatlanul, még pedig önként

s nem erőszakkal kellett őket ide hurczolni, mint a külkalandozások idején. Nemcsak munkaerőt, hanem egy kis tőkét is hoztak s a tőkeszegény országot ez irányban is gyarapitották. Igy a bevándorlás nagyban elősegitette az uj állam rohamos felvirágzását s európai jelentőségre való vergődését.

A beköltözők első sorban a király földjén, a várjószágokon helyezkedtek el, melyek ezzel politikai, pénzügyi és gazdasági tekintetben főfontosságu tényezőkké emelkedtek s ehhez képest czélszerü szervezésük a királyra s az államra egyaránt halaszthatatlan szükségletté vált. E szervezés a fejedelmi korszakból származó s szláv példára alakult várrendszerhez simult, mint a megye (mega) szláv neve jelzi. De István király messze néző tekintete már tökéletesebb mintát talált, melynek alapján a meglevő, de kezdetleges intézményt korának szinvonalára emelte, hogy magyar népe szükségleteihez idomitva, sajátos magyar nemzeti intézménynyé fejlesztve országának összes lakott vidékeire kiterjessze. A minta, melyet szem előtt tartott, a »frank rendszer« volt, a mint azt a mai tudomány nevezi.[1])

Egészen régi római alapokon a frankoknál ugyanis a hóditás, telepités, az államjószágok gazdasági kezelése s vele a közigazgatás és honvédelem körül külön jogszokások képződtek, melyek lényegesen eltértek a többi germán népekétől s különösen két főelven nyugodtak. Az egyik az, hogy uratlan föld nincs (a későbbi kifejezés: nulle terre sans seigneur), a másik meg az, hogy minden müveletlen föld a királyé (eremus est causa regis). A királyi vagy állami földbirtokot regnum-nak nevezték, melynek kezelésére és benépesitésére a frank rendszert Nagy Károly császár különösen alkalmassá tette. A királyi javak kezelését mindenütt egy-egy királyi várban (curtis, palatium, pomarium) összpontositotta, melynek védelmét a benne vagy a körülötte megtelepedett katonák végezték, kikhez munkás népek járultak. A telepesek a tizedes rendszer szerint csoportosittattak s tizedekre, századokra oszlottak.

A kezelés, gazdálkodás és kormányzat vitelére Nagy Károly szakavatottan készült szabályzatokat (capitulare) bocsátott ki, melyek megszabták, hogy minden község a határhoz képest bizonyos számu lakott telekből álljon, élén biróval (judex, villicus), ki mellett a helyi viszonyok szerint megfelelő alsó (erdész, lovász, pincze-

---

[1]) Dr. *Rübel* a frankokról irt művében behatóan ismerteti.

mester stb., a juniores) és felső (majores) tisztviselő működjék. A földmiveseken és marhatenyésztőkön kivül mindenféle mesterember telepittetett meg az uradalmakon, melyeknek az akkori viszonyok következtében lehetőleg maguknak kellett összes ipari szükségleteiket előállitaniok. Szabatosan rendezte Nagy Károly az elszámolást és ellenőrzést is s a tisztviselőnek számot kellett sáfárkodásáról tennie, a készletekről leltárt vezetnie, mert időnkint vagy a király maga, vagy biztosai megjelentek a hely szinén s megvizsgálták az egyes jószágokat. Ezek jövedelmei (készpénz, termény, iparczikk) szolgáltak a királyi udvartartás, valamint az illető uradalomban élő, de különben szintén telkes várkatonaság ellátására, mely az uralkodónak bármikor és bárki ellen rendelkezésére álló, tehát állandó hadereje főelemét alkotta. Ez a frank rendszer nem csupán a szászokra alkalmaztatott, hanem eljutott a német birodalom keleti tartományaiba, Bajorországba, Ausztriába, a mai Magyarország Dunántuli olyan részeibe, melyek frank-német uralom alatt álltak s ott a németek és szlávok közti harczokban elcsenyevészedve ugyan, de a honfoglalásig fenmaradt. Ismerték továbbá a magyar földre bevándorló német urak és munkások s igy a frank rendszerről István a saját országában is tudomást szerezhetett s államszervező munkájában czélszerü például használhatta.

E mintára szervezte az első magyar király a maga uradalmait, még pedig nem a hübér-, hanem a beneficialis rendszer alapján. E szerint mindenki, a ki az uradalomban megtelepedett, akár a szabadok, akár a nemszabadok osztályához tartozott, ellátásul telket kapott, de csak addig birta, mig a vele járó kötelességeket teljesitette.

Vidékenkint az akkori helyi viszonyoknak vagy a honvédelmi szükségleteknek megfelelően az államjavak egy-egy uradalommá egyesittettek, mely nem mindig alkotott ugyan területileg összefüggő egészet, mert az egyes községek határai közt feküdtek egyházi adomány- vagy nemzetségi jószágok, de jogilag és gazdaságilag egységesen kormányoztattak. Mindegyiknek középpontja az erőditett, fallal övezett, éjjel-nappal gondosan őrzött vár volt s benne székelt az uradalom főnöke, a király helyettese és kinevezettje, az ispán. A várnak a helyi viszonyokhoz képest földből, fából, kőből épült s árokkal övezett falán belül emelkedtek a király háza, a tisztek és az őrség lakóhelyei, csür, istálló, gabonaraktár s rendesen volt benne virágos és veteményes kert is. A vár közelében gyak-

ran falu települt, mig a nép többi része az uradalom más alkalmas pontjait ülte meg. A tisztviselők várnagy, hadnagy, százados, tizedes nevet viseltek s nem csupán katonai, hanem birói, közigazgatási, közgazdasági teendőket végeztek. Ez uj királyi vármegyében a katonai elem mellett a munkás népesség is megfelelő szervezetet nyert s jogai és kötelességei, pénzben, terményben, munkában való szolgálatai pontosan megállapittattak, a kötelezettségek teljesitésének vezetésére és ellenőrzésére meg megfelelő tiszt kar alakittatott. Ezt a munkás népet a várnépek vagy várszolgák gyüjtő neve alá foglalták s noha a latin jobagio szó kétségkivül a királyi vármegye megalapitásával honosult meg nálunk, még a sokkal későbbi időből való okiratok is nem a munkás, hanem a katonai elem jelzésére használják a jobbágy szót. A várkatonaságot nevezik várjobbágyságnak (jobagiones castri), a mint a városi élet fejlődésének csecsemő korában a királyi ispán székhelye, a vár viselte a város (civitas), őrsége meg a polgár (civis) nevet.

Ezek a várnépek, vagyis a munkás elemek sokban, a mennyire a körülmények megkivánták, a katonaságéhoz hasonló szervezetet nyertek. Minthogy a lakosság szertelenül csekély száma s a közlekedés nehézkes volta mellett minden uradalomnak, vagyis vármegyének lehetőleg magának kellett a saját szükségleteit előállitania, a király a munkás elemet számához és foglalkozásához képest külön falvakba vagy legalább a faluban külön utczába vagy házcsoportba telepitette. Ez azért is előnyös volt, mert a fiu atyjának foglalkozását követvén, az egyfoglalkozásuak közt könynyebben és alaposabban nyerhette kiképzését jövendőbeli hivatásában. Szigoru hivatáskényszer uralkodott akkor s még azután századokon át a müvelt világ minden országában s a viszonyok ezt a kényszert nagyon érthetővé tették. Mig éltetésére volt föld elég, a szántóvető fia az eke szarvánál maradt. A vinczellér szőlőmüvesnek, az erdőőr erdésznek, a méhesgazda méhésznek, a vadász vadásznak nevelte gyermekét, mig erdő és vad elegendő menynyiségben kinálkozott. A pásztorember fia pásztor lett, mig volt marha, melyet őrizzen és volt legelő, a mely eltarthatta. Sőt a marhatenyésztés nagy kiterjedése mellett a pásztorkodásban már meghonosodott a munkamegoszlás s állandó juhász-, lovász-, gulyás-, kondás-családok, illetve telepek alakultak. Épen ugy családi foglalkozás volt mindenféle iparág, kereskedés, sőt a fürdősség, a harangozóság és énekszerzés is. Ez a viszonyokból folyó hivatás-

kényszer a polgárosodás kezdetleges korában még nem éreztette hátrányait s mindenki bele nyugodott sorsába, mely megélhetését biztositotta ugy, hogy még két század multán sem e rendszer, hanem elfajulásai, egyes földesurak tulzott igényei ellen fordultak a munkásnép panaszai.

Az egyfoglalkozásuak tehát lehetőleg egy-egy faluban csoportosittattak s ha számuk csekély volt, külön uczát vagy házcsoportot ültek meg s ott gyakorolták foglalkozásukat. Néhol azonban a földesur legalább az urbéres tartozások teljesitésére a saját udvarába rendelte őket s ott végezték közös dolgozó helyiségben (physalia) vagy mühelyben teendőiket.

A munkás és katonai népesség egyaránt beosztatott az uj királyi vármegyébe, melyet István kiterjesztetett országának akkori összes tájaira, a Nyitrától délnek a Dunántul Pozsegának huzódó földre, az Alduna mentére, Erdélynek vármegyei területére, valamint az északkeleti felföld egy részére s halálakor (1038) a vármegyék száma valami 45 lehetett. Ellenben a többi föld, főleg az erdőlepte déli, keleti, északi hegyvidék kellő lakosság hijján kivül maradt az uj polgárosodás világán, mely minden egyes vármegyében hatalmasul müködő, életerős szervet nyert. Az uj intézmény mindenütt siettette a nomadizáló népesség megtelepedését, falvak, községek, tanyák alakulását, melyek hamar megváltoztatták a vidék külső képét s elősegitették a termelő munka gyümölcsözőbb üzését, a közvagyonosság gyarapodását.

Közvetve és közvetlenül a gazdasági élet európai irányu fejlesztésének szolgált István király másik nagy alkotása, a római kath magyar egyház intézményileg való országos szervezése. A szervezett egyház megfeszitett munkája az idők folyamán átalakitotta a közlelket, uj eszméket, uj fogalmakat, uj vágyakat és czélokat keltett a népben, munkára tanitotta, a munka értékét, tisztességét, erkölcsi jelentőségét megismertette vele, mire különösen szükség volt, mert hóditó nemzetek a történelem tanusága szerint nem szoktak a munkáért lelkesedni. Ellenkezőleg szabad emberhez illetlennek, lealázónak tartják s szolgáikra bizzák. Sőt ez az ellenszen leginkább a földmivelés ellen szokott fordulni s vándorlásaiban a magyar épen a földműveléssel barátkozhatott meg legkevésbé. Egyik főfoglalkozása a marhatenyésztés levén, lassankint e foglalkozás szorosabb kapcsokat füzött ugyan az ember és a föld, utóbb a földmüvelés közt. De István király korában Szent Gel-

lért püspök szerint a magyar inkább szerette a poharazást, a lovat, az istállót, a hadakozást, mint a termelő munkát, melyhez első sorban az összes közviszonyok átváltozása s ezek közt uj vallása kezdte szoktatni. De az egyház, mihelyt intézményileg szervezve volt, nemcsak intéssel, tanitással hatott a magyarra. Az ország minden részében óriási jószágokat nyervén ellátásul a királytól, azokat gazdaságilag is ki kellett aknáznia, ha jó módra akart szert tenni. Embert, munkaerőt kellett szereznie, a gazdálkodás üzemét javitania, hogy a megélhetéséhez szükséges anyagi eszközöket előteremtse. Tevékenységében kétségkivül figyelembe vette azt a szervezetet, melyek a király a vármegye keretében élő munkáselemeknek adott s a főpapok kicsinyben körülbelül ugy rendezték udvartartásukat, uradalmaik kezelését, mint a korona tette. Csakhogy az egyháznak voltak e téren gazdag személyes tapasztalatai is, melyeket rengeteg ingatlan vagyona kezelésében századokon át a nyugaton gyüjtött. Sőt volt nemcsak gyakorlata, hanem e czélra kellően kiképzett közege, szerve a hires Szent Benedek-rendben, mely a valláserkölcsi mellett épen közgazdasági téren, a földmüvelés, állattenyésztés, iparosság és árucsere fejlesztésében, főleg a IX. és X. században, vezető szerepet játszott a nyugati keresztény világban. A XI. században már átlépte ugyan ebbeli virágzásának delelőjét, de István király a hitélet s a közgazdaság terén egyaránt igénybe vette közremüködését s Pannonhalmán, Pécsváradon, Zalavárott, Bakonybélben, a Veszprémvölgyben (görög benczés apáczák) telepitette meg. Magánosok, világi főurak követték példáját s többen alapitottak jószágaikon benczés zárdát, melyek mindegyike messzemenő gazdasági hatást gyakorolt az érdekelt vidékre. A benczés rendnek megvolt a maga külföldön kipróbált gazdasági rendszere. Voltak szabályai a föld müvelése s az anyagi munkásság minden ága, a rendi jószágokon élő lakosság vezetése, szolgálatainak szabályozása, a gazdálkodás üzemének javitása, a terméketlen terület munka alá vonása, a mocsarak kiszáritása, az erdők irtása, a ház- és utépités terén, melyekre nézve külön szakembereket szokott kebelében nevelni. Ezzel monostorai az illető vidék anyagi fölvirágoztatásának nevezetes tényezői lettek s a telepités, valamint a termelő munka szinvonalának emelése körül szintén eredményesen müködtek. Vezetésök alatt folyt a termelő munka kiterjedt jószágaikon, melyek eleinte igen csekély lakossággal dicsekedtek. Az egyház ugyanis néha csak földet, néha földet és munkásnépet, kivé-

telesen csak munkásnépet kapott adományul. Igy az esztergomi székes káptalan csak a XIII. század óta szerzett nagyobb földbirtokokat s addig másnemü jövedelmekből (tized, vásárjog, révjog stb.) fedezte szükségleteit. Nem gazdálkodott tehát, de azért neki is fölöttébb érdekében állt, hogy azok, kiknek szolgálataiból táplálkozott, kedvező viszonyok közt éljenek. Az ilyenek azonban kevesen voltak s a legtöbb gazdálkodott is, mert nemcsak földet, hanem embert is kapott adományul. Igy István király a pécsváradi apátságnak 1116 szolgacsaládot adományozott, kiket azután az uj földesur 41 községben — köztük Szegszárd városa ma is virágzik — telepitett meg ugy, hogy az uj községek elég népesek lehettek s egyre-egyre átlag 24—25 család esett. De azért neki is, valamint minden egyházi földesurnak maradt még lakatlan földje busásan s mindegyikre ép oly halaszthatatlan életszükségletté vált a telepités, mint a királyra a maga vármegyéiben. Nem is szenved kétséget, hogy anyagi erejök és erkölcsi tekintélyök minden eszközét latba vetették, hogy jószágaik dusan termő talajára csábitsák a külföldről beáradó vagy itthon kinálkazó munkás elemeket.

István király egy harmadik emlékezetes reformja a földbirtok s a vele összefüggő viszonyok terén a tulajdonjogban eszközölt igen nevezetes ujitás volt, mely a nemzeti munkaszervezet alakulatára szintén döntő következményekkel járt. A honfoglaló magyarság csupán az ingó vagyonra, mely nála marhából, jószágból, fegyverből, ruházatból, butorból állt, ismerte az egyéni tulajdont, mig a föld, melyet elfoglalt s melyen marháját legeltette, a törzs, az egyes nemzetségek közös tulajdonába jutott. De a X. századi mélységes változások s az európai eszméknek száz meg száz látható és láthatatlan csatornán való beözönlése a törzs és nemzetségi szervezetet lazitani, gyöngiteni kezdte. Az alsóbb tömegek, a kisebb nyájbirtokosok mindinkább kiváltak köréből s István alatt a királyi hadseregbe lépve az uj vármegyében nyerték korszerübb és bőségesebb anyagi ellátásukat. Ennek következtében a nemzetségi földek nagy részét a király elkobozta, másrészt, noha nem szüntette meg a nemzetségi szervezetet, egy uj, akkor modern tulajdonjogi fejleményt, az adománybirtokot hozta be s vele az egyéni tulajdonjogot a földre is kiterjesztette. Az egyéni tulajdon ez uj neme azután gyorsan hóditott, mert megfelelt az uj korszellemnek, a király eszközölte reformoknak, különösen pedig az egyház érdekeinek, mely magánosok részéről csak az egyéni tulajdon

mellett számithatott nálunk is olyan bő adományokra, minőkkel a nyugaton a hivek ájtatossága elhalmozta. Minden hozzá járult tehát, hogy elősegitse az egyéni tulajdon jogrendszerének meggyökerezését, mely a föld ura s a föld munkásai közt szorosabb érdek- és érzelmi kapcsokat teremtett. Mindazáltal István király korában a birtokjog sulya még mindig az ősfoglaláson (descensus) nyugodott. Ez maradt a legerősebb jogczim, ámbár István a jószágot, melyet érdemes világi hiveinek juttatott, az adománybirtokot, jogczim tekintetében az ősfoglaláson nyugvóval egyenlővé igyekezett tenni. Csakhogy ez csupán a királyi tekintély teljes kifejlődésével sikerült.

Az adománybirtokkal, mely István király alatt kezdte meg nálunk hóditó utját (volt mellette pénzen vásárolt birtok is, melyet a későbbi okiratok gyakran emlitenek, mely azonban gazdaságilag nem emelkedett jelentőségre) alakult meg a magyar nagybirtok és pedig első sorban az egyházi, másod sorban a világi. Az egyház mellett érdemes hiveit, udvarának kiváló tisztviselőit, győzelmes hadvezéreit István a bőségesen rendelkezésre álló földből dus adománynyal, néha mértföldekre terjedő területtel jutalmazta, s reájok ruházta azon jogokat is, melyeket maga, mint földesur gyakorolt az ott élő népeken. Csakhogy ez a népesség mindenütt igen csekély volt s ha az adományosnak volt is nagyobb számu rabszolgája, kikkel a jószágon a gazdálkodást megindithatta, ez a rész, a majorsági föld (allodium) az egész nagy uradalomhoz képest aránylag mindig igen csekély maradt. Ha tehát a többit is hasznositani akarta, azt kellett tennie, mit a király tett a vármegyében, az egyház tett a maga jószágain, szaporitania kellett a munkaerőt, telepitéseket kellett eszközölnie. Ez azonban neki sikerült legkevésbé, legnehezebben és legkésőbben, mert másik két versenytársa, a király és az egyház e tekintetben sokkal hatékonyabb segélyeszközökkel rendelkezett. Bizonyos azonban, hogy mint udvarát, azt a csekély népességet is, mely jószágain élt, lehetőleg a királyi vármegye mintájára igyekezett szervezni.

A mi Magyarország összlakosságának jogállását illeti, István király sem változtatta meg az ősmagyar hagyományos jogszabályt, mely szerint a magyarság rendi előjogokat nem ismert s a nép csupán szabadokra és rabszolgákra oszlott. Ő oltotta ugyan be a magyar államszervezetbe a rendiség csiráit, sőt az egyház külön jogának megfelelően a papságot az ország első rendjévé tette. De az ő korában, ámbár a szabadok közt a születés, a vagyon, az

érdem és foglalkozás természetszerüen különbségeket alkotott, előjogot, születési kiváltságot egy szabad réteg a másiknak rovására sem élvezett. Szabad ember előtt nyitva állt minden pálya, minden foglalkozás s a király alkalmazta is őket származásukra való tekintet nélkül a szerint, a mint hasznukat vehette. István királyi gondviselése kiterjedt minden szabad alattvalójára s sulyt fektetett reá, hogy a szabad szülőktől származó honlakos, ha büntetésből, törvény utján el nem vesztette, sértetlenül megtarthassa szabadságát s törvényben mondta ki, hogy szabad embert szolgaságra vetni sulyos birság alatt tilos És tilos akkor is, ha az illető felszabaditott rabszolga s felszabaditójának halála után az örökös megint rabszolgává akarná tenni. Viszont megkövetelé a szabadoktól, hogy »megőrizzék az ő szabadságuk szeplőtlen tisztaságát« házassági összeköttetéseikben.[1] Törvényben biztositotta számukra, hogy urai legyenek tulajdonuknak, hogy pénzen szerzett vagy adománybirtokaikat háboritlanul megtarthassák s vagyonukról végrendelkezhessenek. Szabadságuk értéke abban is kifejezést nyert, hogy a ki szabad embert megölt, az vérdijat (ágdij) tartozott fizetni, hogy továbbá a szabad ember bűntény esetén enyhébben fenyittetett, mint a rabszolga.

Sőt már Szent István törvényeiben jelentkezik a szabad munkások egy kedvezményesebb, előnyösebb helyzetü rétege, a vendégnép (hospes, mely szó akkor idegent is jelentett). Ez időben (később már magyar és szláv vendégeket is emlitenek) e név alatt a külföldi, főleg olasz és német bevándorlók értelmesebb, vagyonosabb rétegeire, a jobb képzésü iparos és kereskedő, részben földmüves (Csehországban: hospites vel rustici) elemeire alkalmazták e nevet. Ezek a vendégek legelől a király alapitotta városokba, de más földesurak birtokaira is huzódtak s noha még vegyest éltek a többi munkás lakosokkal, mert a város csak századok multán fejlődött a polgárság zárt testületévé, bizonyos kiváltságokat, kedvezményeket nyertek, hogy minél könnyebben végezhessék hivatásukat a nemzeti munka szervezetében. Szent István atyailag gondoskodik róluk törvényeiben, melyek kimondják ugyan, hogy a vendég el ne hagyja gazdáját, mig az jól bánik vele, viszont azonban

---

[1]) Az intelmekben, melyeket fiához intézett s melyeket nem ő irt ugyan, de megfelelnek a kor szellemének és szükségleteinek. Magyar Törvénytár I. kötet. Forditotta *Nagy* Gyula. E forditásból veszem későbbi törvényidézeteimet.

megtiltják, hogy idegen földesur magukhoz édesgesse. Különösen hangsulyozzák a vendégek és jövevények befogadásának társadalomgazdasági szempontból való hasznos voltát. Adj nekik — tanácsolja trónja majdani örökösének — táplálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad örömestebb, hogysem másutt lakozzanak.

Ellenben a rabszolgára, mint urának merő tulajdonára, Szent István király nem igen terjeszthette ki oltalmát, mert a rabszolgának igazi királya a gazdája volt Európaszerte s az maradt az uj magyar-keresztény államszervezetben is.

A megélhetés, a boldogulás milyen föltételeit szabta meg ura a maga rabszolga-népének, az kizárólag az ur belátásától függött s a királyi hatalom, az állam e jogviszony szabályozásába legföllebb annyiban avatkozott, hogy törvény utján megadta a rabszolgáknak az engedélyt, hogy pénzen megválthassák magokat. Máskülömben az ur korlátlanul rendelkezett rabszolgája testével, munkaerejével, keresetével, életével s olyan munkára alkalmazta, a munkáért akként dijazta, a mint neki tetszett. Az egyház intéssel, jó szóval rabszolgája iránt is emberségesebb bánásmódra igyekezett őt birni, de ez főleg eleinte elvben alig módositotta az ur és a szolga közti viszony ridegségét. Több hatással lehetett az urra az a sürgős kereslet, mely a munkaerő piaczán nyilvánult s mely a legutolsó rabszolga, férfi vagy nő értékét is nagyban fokozta. A törvény szigoruan büntette ugyan a szökevény rabszolgát s visszaadatta őt tulajdonosának. De kezdetleges, még csak alakuló félben levő közigazgatás mellett a legszigorubb ilyen törvénynek is nehéz érvényt szerezni s az ur egyedül biztos oltalma rabszolgájának szökése ellen mégis csak az emberségesebb bánásmód maradt. Ez többel járult a rabszolga munkaerejének megtartásához minden kényszernél s igy föltehető, hogy a munkásnép rabszolga-rétege István király uralkodása idején aránylag kedvező megélhetési viszonyok közt tengette mindenesetre küzdelmes napjait. Akár külön községben saját telkein, akár ura házában végezte hivatását, ura nem kivánt tőle szertelent, mérsékeltebben dolgoztatta s ellátásáról kielégitően gondoskodott. Mindez csak föltevés s abból a négy-öt hiteles oklevélből, mely e korszakból fönmaradt éppenséggel nem igazolható. De számos, kétségkivül eredetileg rabszolga-község gyors felvirágzása, gazdasági megszilárdulása arra vall, hogy e réteg helyzete is eléggé kielégitő volt s hogy a földesurtól vett előnyök és a rabszolgák

részéről teljesitett ellenszolgálatok közt rikitó ellentét általában nem foroghatott fenn.

Ép oly kevéssé maradt egykoru adat azon népelemek terheiről és szolgálatairól, melyek földesuri telken gazdálkodtak ugyan, de megtartották egyéni szabadságukat, mely nálunk is a szabad költözés jogával jeleztetett. Egyébiránt kétségtelen, hogy már ez időben voltak a rabszolgák közt is bizonyos kedvezményes helyzetü rétegek, ilyenek a félig felszabaditottak (liberti, libertini), a későbbi okiratokban ühögnek (uhug, uheg, uhog) nevezett egykor pogány, de megkeresztelt telkes rabszolgák, különösen pedig az ugynevezett udvarnokok (udvarnici, conditionarii), ugyanaz a népréteg, melyet külföldön miniszterialisnak neveztek, vagyis az a szolga, a ki urát ennek udvarában, lakásán szolgálta s néha cselédi, néha katonai vagy kormányzati teendőket végzett nevében és jószágain. A király, a királyné, az ispán, az egyházi és világi birtokos a szerint, a mint háztartása fényét emelni óhajtá, kisebb-nagyobb számmal gyüjtött maga köré ilyen udvarnokokat s István király főleg a keresztény hadi foglyokat szivesen rendelte udvarába. Ott az illetőnek jogállása nem változott; rabszolga volt és az is maradt. De ura közelében élt, gyakran érintkezett vele, megnyerhette jóakaratát, könnyebben eszközölhetett ki kedvezményeket, felszabaditását s a királyi udvarban nem egy udvarnok szabadságra, előkelő állásra, jószágra tett szert s történelmi családok alapitója lett. De minden nagybirtokosnak voltak udvarnokai s bizonyos turnusban vonultak be az ur lakóházába, hogy ott az udvart őrizzék, fát, vizet hordjanak a konyhába, szekeren vagy taligán fuvaros munkát végezzenek vagy más ilyen szolgálatot tegyenek. Mint későbbi okiratok mondják,[1]) a pannonhalmi monostornak a közel falvakban 290 ház udvarnoka volt, kik közül havonkint 25 rendeltetett be szolgálatra.

Nem épen részletes, de legalább általános elvi tekintetben tájékoztató felvilágositást nyujtanak az egykoru emlékek arra nézve, hogy Szent István államszervezetében a munkás népességhez ki és minő igényeket emelt? Első sorban tette ezt az állam az oltalom fejében, melyben a lakosságot külső és belső ellenség ellen részesitette, másodszor részben az állam engedélyéből az egyház a lelki vigaszért, melyet hiveinek nyujtott s végül harmadszor a föl-

[1]) Pannonh. Mon. I. 544.

desur a földért, a telekért, melyet a maga munkás népeinek haszonélvezetül átengedett.

István király európai adórendszert léptetett birodalmában életbe s ez a rendszer kiterjedt a szabad lakosságra, mert a rabszolgáért, a ki nem volt jogalany, ura fizette a közadót. Minő volt az uj adórendszer, az részleteiben még nincs kideritve. De voltak pénzadók, köztük a szabadok dénáradója (denarii liberorum)[1]), mely Kálmán király korában 8 dénárt tett. Ez az adó állami közadó volt s a szabad ember fizette, kit később »fumarius«-nak[2]), magát az adót füstpénznek (pecuniae fumales) is nevezték, mert az eredetileg inkább fejadót az idők folyamán házhelyek, kémények vagy füstök (fumus) szerint vetették ki. Az egyház irányában a szabad embert szintén kötelezettségek terhelték. István király elrendelte, hogy alattvalói a közönséges egyházjogban rég divó tizedet vagy dézsmát (decima) fizessék az egyháznak. Ide vonatkozó törvénye igen rövid, csak az elvet, a fizetés kötelezettségét mondja ki, mi azt jelzi, hogy a nyugati egyházakban kifejlődött szabályokat és szokásokat emelte érvényre a maga országában is. Alattvalói ugy és azon vagyonuk után fizettek tehát tizedet, mint más keresztény országokban. Ott pedig akkor nemcsak a termésre, hanem az ingó vagyonra s jövedelemre is kiterjedt a tizedfizetés kötelezettsége s e korban a tized még az összes szabadok egyházi adója volt, melyet fizetett a királytól kezdve le minden szabad alattvaló, mig a rabszolga-kézen levő vagyonért az urra hárult a fizetés kötelezettsége. Ez az uj adó és behajtásának módozata, mely a kezdetleges viszonyok közt sokféle zaklatással járt, sulyos és kellemetlen terhet képviselt s a későbbi mozgalmakban, melyekben a pogányság az uj egyház megdöntésére tett kisérletet, a tömegek felizgatására igen sikeres eszköznek bizonyult. A szabadok egy másik törvényben kimondott kötelezettsége a templomépités volt. Minden falu tarthatott papot, épithetett templomot, ha a lakosok hitbuzgósága és jóléte megengedte, de minden 10—10 egymáshoz közelebb eső falunak okvetetlenül kellett alkalmas helyen templomot épitenie s lelkésze ellátásáról gondoskodnia. A javadalmazás minimuma 2

---

[1]) Előfordul már István király pécsváradi alapitó levelében (1015) melynek hitelességét kétségbe vonják ugyan, melynek azonban ez adóra vonatkozó része a későbbi fejleményekből következtetve bele illik a kor viszonyaiba.

[2]) IV-ik Béla 1226-iki oklevele.

lakott telekből, 6 ökörből, 3 tehénből, 30 darab apró marhából állt Ezek azok az ismert köz- és egyházi terhek, melyek a szabad embert s igy a szabad munkás elemeket is terhelték. Ellenben arról, hogy a szabad munkás, a ki másnak telkén élt, földesura irányában minő kötelezettségeket teljesitett, István királynak sem törvényei, sem számra nézve is szertelenül csekély oklevelei[1]), magánoklevelek e korból egyáltalában nem maradtak reánk, nem nyujtanak semminemü felvilágositást. Csupán az tünik ki belőlök, hogy a király a földdel, melyet eladományozott, a rajta élő szabad és rabszolga lakosságot egyaránt el szokta adományozni, de a szabadok, kiknek az uj gazda nem tetszett, tetszésök szerint elköltözhettek eddigi telkökről. Ellenben a munkáselemek gazdasági csoportosulására, foglalkozás szerinti megoszlására István király oklevelei jellemző világot vetnek. A pécsváradi apátságnak, midőn megalapitotta, nem adott külön földbirtokot, hanem 120 lovon, 84 tehenen, 1464 juhon, 137 sertésen és 62 kecskén kivül 1116 lakott telket vagy házhelyet, melyek népe foglalkozás szerint, a külömben legujabban gyanusnak talált 1015. évi oklevél alapján aránylag sokféleképen oszlott meg. Volt közte:

Szabad katona 200, lovasszolga 156, szekeresszolga 409, vinczellér 110, szántóvető 36, méhész 12, vasbányász (tributarii ferri) 20, halász 50, kovács 10, kádár 6, esztergályos 12, sütő 9, szakács 10, fazekas 3, szijgyártó 6, hirnök (pristaldus) 5, ötvös 5, kerékgyártó 8, molnár 3, csordás 13, lovász 3, gulyás 3, kórházi szolga 3, betegápoló 3, harangozó 5, fürdős 6 házhely.

Ez a lakosság 41 faluban települt, melyek Tolnától a mai Buda határáig szanaszét feküdtek s melyek közül Szegszárd és Lomba ma is megvan. Némelyiknek az adománylevél határát is megállapitja, de a kezdetleges viszonyokhoz képest még nagyon kezdetleges módon; itt egy szilfát, amott egy kőbálványt vagy egy más falut jelöl meg határul, de a legtöbbnél még ezt sem teszi, hanem egyszerüen fölemliti az eladományozott község nevét jeléül annak, hogy az egész vidék gazdasági fejlődése még a kezdetnek legelején állott.

Uralkodása későbbi folyamán István király a veszprémvölgyi benczés (görög) apáczáknak, kiknek az előkelőbbek leányainak nevelése körül fontos hivatást szánt, a Balaton vidékén 9 falut (köz-

---

[1]) Közli *Karácsonyi* János, Szent István király oklevelei.

tük van a mai Szárberény, Szántó, Kenesse, Paloznak) adományozott, melyben 70 lakott telek vagy házhely volt 18 család halászszal, 7 révészszel, 60 lovasszolgával, 3 ácscsal, 2 kovácscsal, 1 kádárral, 1 esztergályossal és 2 vinczellérrel. Ez oklevél[1]) azért kültösen figyelemre méltó, mert egyenesen utal a lakosság szabad költözésére ámbár kissé sajátos módon, midőn kimondja, hogy a ki nem akar az uj földesur, a monostor hatósága alatt maradni, az távozzék telkéről. Itt tehát parancs alakjában van kimondva a távozás, de ez épen nem ellenkezik a szabad költözés főfontosságu jogelvével.

Mindkét oklevél mélyen bevilágit a munkásnép akkori foglalkozási viszonyaiba, valamint a gazdasági élet általános alakulatába. Elsősorban szembetünik a tulajdonképeni földmüvesek, a szántóvetők csekély száma az eladományozott lakosság sorában. Ez azonban teljesen megfelel a tényleges állapotoknak. Bármennyi föld állt rendelkezésre, bármi bő jutalmat igért az ország legnagyobb részében a mezei munka, bármennyire terjedt az állandó megtelepedés, maga a földmüvelés még csak a legszükebb körben folyt s a magyar királyság még nagyon messze állott attól, hogy földmüvelési állammá változzék át. Az állattenyésztés maradt a nép főkeresete, ezen nyugodott a magyarság gazdasági létele, mig a földmivelés csak a megélhetéshez nélkülözhetetlen gabonamennyiségek előállitására szoritkozott. A marha alkotta a nemzeti vagyon legjelentékenyebb részét s ennek megfelelően, noha Szent István veretett ezüst pénzt is, nem ez, hanem a tinó volt az általános értékmérő. Földesur és munkás egyaránt tartott mindenféle marhát, tehenet, borjut, juhot, kecskét, baromfit, méhet, de kivált lovat és immár sertést is, mert amaz a honvédelem s a közlekedés, ez meg a közélelmezés szempontjából vitt főszerepet s a sok makkos erdő a benne kinálkozó bő és tápláló eleséggel megkönnyitette a sertéstartást. Gulyák, kondák, nyájak, ménesek sokasága lepte el a müvelés alá vont vidékeket s ennek megfelelően a munkásnép közt a csordások, lovászok, pásztorok száma aránylag nagy volt. Ellenben igásmarhát a földesur még nem igen tartott, mert munkásnépe saját igájával végezte a majorsági földön is a gazdasági munkát s minden másnemü szolgálatot, mint a szekeres- és lovasszolgák nagy száma jelzi. A földmüvelésnél már fejlettebb volt, főleg némely vidéken a

---

[1]) *Gyomlai* Gyula, Szent István veszprémvölgyi donatiója.

borászat s a pécsváradi apátság háromannyi vinczellért kapott, mint szántó-vetőt. Fontos szerepet vitt mindenütt a halászat, mert a sok folyó- és állóvizet valósággal megtömte a hal, mely a közélelmezéshez mindig nagyban járult, az uj egyház által behozott bőjtnapok miatt pedig még jelentősebbé vált. Eléggé virágzott a méhészet, nem csupán a méz miatt, melyre minden háztartás rászorult, hanem ép oly mértékben a viasz miatt, mely világitási czélokra szolgált s különösen a templomban, az istentisztelet külső fényének emeléséhez kellett. Végül föltünő a különféle iparosok elég nagy száma.

Ellenben arról mélyen hallgatnak a kor okleveles emlékei, mit adott a magyar földesur a maga szabad jobbágyának s minő viszontszolgálatokat követelt tőle? Mindkettőre nézve csupán a kor külföldi hasonló viszonyaiból s a későbbi fejleményekből vonhatunk következtetést. A földesur adott a birtokára költöző szabad munkásnak, akármilyen foglalkozásban vállalt nála szolgálatot, bizonyos terjedelmü földet, belső s rendesen külső telket. A beltelken állt az illető munkás háza, a maga és családja lakóhelye rendesen fából és nagyon kezdetlegesen épitve, mint még sokkal később is mondják, ugy, hogy könnyen szét lehetett szedni s más alkalmasabb helyen összerakni, ha a szükséglet megkivánta. A ház körüli térség egy részét a munkás rendesen kertté alakitotta át, veteményes, virágos vagy gyümölcsös kertté, mire buzditotta az a körülmény, hogy a kert termékei nem estek tized alá. Ugyancsak a belső telken állt az istálló, csür s más gazdasági épület, hol a gazda marháját, szekérét, ekéjét, boronáját őrizte, melyekkel gazdálkodását folytatta, mert mindezek saját tulajdonát tették s nem a földesurtól kapta használatra. Abban az időben a keresztény államokban kétféle eke divott, a rómaiaktól származó német s a szláv eke; melyek mindegyike nálunk is meghonosult. Nem egyformán voltak szerkesztve, de lényegileg változatlanul fönmaradtak századokon át s legföllebb abban javitották őket, hogy egyes farészeket vassal pótoltak.

A belsőségen kivül a gazdasági munkás rendesen, de nem mindig kültelket, külsőséget is kapott vagyis müvelésre, szántásvetésre, legelőre, rétre, bortermelésre alkalmas területet. Ez a kültelek volt a munkás megélhetésének alapja s ez táplálta nagyrészt az iparos munkást is, mert a kezdetleges viszonyok közt iparossága még alig hozott külön jövedelmet. Telkéért, akár csupán belső-

ségből, akár belső és külső telekből állt, a rajta élő munkás meghatározott bért fizetett. Maga a föld földesurának tulajdona maradt s csak haszonélvezete illette a munkást, a ki hosszabb-rövidebb időre, ez a kölcsönös egyezségtől függött, bérlője volt telkének. Tartozásai kiegyenlitése után fölmondhatta bérletét, sőt azt, a mit az ingatlanra saját vagyonából ráépitett, vagy a mit rajta gazdaságilag javitott (ház, csür, gyümölcsfa), mint egyéb ingóját magával vihette vagy másképen értékesithette. De a mig a telken élt, földesurának állandó évi bért fizetett, mely kölcsönös megállapodás alapján jött létre s a viszonyok kezdetleges, valamint a pénz szük volta mellett vagy épen nem, vagy a legkisebb mértékben állt készpénzből, hanem terményből és munkából, az ugynevezett paraszti szolgálatokból. Uj telepeseinek a földesur, hogy telkeiken gyökeret verhessenek, általában bizonyos számu évre, legalább ez külföldön már ekkor nagyban divott s kétségkivül hozzánk is eljutott, ámbár csak későbbi időből van rá adatunk, teljes adó- illetve szolgálatmentességet adott. Mikor ez az idő lejárt, az egyes gazda, illetve az egész község megkezdte a rendes szolgálatot, mely a majorsági föld meghatározott számu területének fölszántásából, bevetéséből, learatásából, a termés behordásából, esetleg becséplésébõl, favágásból, fuvarból stb. állt. E végből egyezségileg rendesen megállapitották a heti vagy évi munkanapok számát. Nyáron a mezei munkában s a bortermelésben, télen a cséplésben és a favágásban végezte a telkes gazda a szolgálatot, mert a szükséglet fában igen nagy volt nemcsak a fütés, hanem az épitkezés czéljaira levén a fa akkor az épitkezés főanyaga a munkások, valamint az urak házainál, monumentalis épületeknél, diszes templomoknál és palotáknál egyaránt. Különös foglalkozásához képest mindenki más-más szolgálattal járult a földesuri szükségletekhez. Az ötvös, az ács, a pásztor, a szekeres, a révész, a harangozó a saját módja szerint dolgozott földesurának meghatározott munkanapokon át. A nagy szerepet vivő vadászat és halászat körül alkalmazottak szintén megfelelő munkaerőt bocsátottak földesurok rendelkezésére, ámbár a halászati jogot gyakran nem maga a földesur gyakorolta, hanem halászai utján, sőt jogát néha bizonyos mennyiségü hal fejében egy-egy falunak adta bérbe. A megállapodásokhoz s az egyes községek helyi viszonyaihoz képest a munkások mindenféle termelésükből is adtak bizonyos részt a földesurnak. Igy állati bőrt, sört vagy bort, hizott disznót,

libát, tyukot, tojást, kenyeret, sajtot, melyet a vajnál könnyebben lehetett szállitani, a mi az akkori közlekedési vszonyok mellett figyelemre méltó szempont volt s mely nem is romlott meg oly hamar, másrészt a kedvelt böjti eledelek közé tartozott. E sokféle szolgálatok egyikéről sem emlékeznek meg az egykoru s számra fölötte csekély hazai kutfők. De a későbbi viszonyokból teljes biztossággal következtethetjük, hogy már ekkor megvoltak s a földesur jóléte a saját majorságának jövedelmén kivül ilyen, szabad- és szolganépei által eszközölt szolgálatokon nyugodott. Ép ugy következtetni lehet a viszonyokból azt is, hogy a szabad munkás és munkaerő akkori keresett volta mellett a földesur és munkása közti bérszerződés a munkásra nem háritott elviselhetetlen terheket, hanem biztositotta az utóbbi számára a tisztességes, emberhez illő megélhetést és bánásmódot s hogy azok az előnyök, melyeket a munkás huzott telkéből, összhangban álltak azokkal a szolgálatokkal, melyeket ez előnyök fejében teljesitenie kellett.

A gazdasági munkaszervezet Szent István király uralkodása idején elég kedvezőnek látszik tehát. A rabszolga röghöz volt ugyan kötve, a mennyiben telken gazdálkodott vagy jog nélküli házi állatszámba ment, a mennyiben másféle foglalkozásban müködött s irányában ura korlátlan, szertelen követeléseket emelhetett. De a szabad ember szabadsága, mely a költözés szabadságának müszavával jelöltetett s a költözésen kivül egyéni jogainak széles körét tartalmazta, törvényesen biztositva volt. Bérlője volt földjének, alárendeltje, de nem rabszolgája urának, kivel kötelezettségeit önállóan állapitotta meg s teljesitésök után tetszése szerint bonthatta föl urbéri viszonyát. A földesur a maga népeinek, embereinek nevezte bérlőit, de nem jobbágyainak s velök szemben csak szerződésök keretén belől emelhetett igényt. Igy a szabad magyar munkásnép helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint Európaszerte, hol már akkor jogelvül szolgált, hogy a földesur parancsol, a telkén lakó paraszt meg engedelmeskedni tartozik. Alapot ád e föltevésnek egyrészt az aránylagos lendület, melyet az uj munkaszervezet segélyével a gazdasági élet főleg egyes vidékeken vett, másrészt a külföldi munkások önkénytes és állandó beszivárgása, mely István király idején szakadatlanul folyt s a magyar társadalmat, az állam erejét töméntelen hasznos elemmel gyarapitotta.

IV. FEJEZET.

A munkaszervezet a XI—XII. században.

Szent István király halála után veszélyes külháboruk mellett véres belmozgalmak zudultak az ifju magyar birodalomra. A régi és az uj, a pogányság és a kereszténység vivta egymással utolsó nagy harczait, melyekben az uj állami és társadalmi intézmények megdöntésére komoly kisérlet történt. A pogányság vezetői nem annyira vallásos eszmékkel, mint inkább az uj adók, első sorban az egyházi tized elleni izgatással igyekeztek a tömegeknek ujitásokra kevésbbé hajló rétegeit megnyerni. De a kisérlet kudarczot vallott s nem birta Szent Istvánnak életre való és hamar meggyökerezett alkotásait megingatni. Megmaradt az európai szellemü munkaszervezet is s hogy az anyagi életre, a nemzeti vagyonosságra a legüdvösebb hatást tette, arról már megbizható tudósitások tanuságára hivatkozhatunk.

Régi krónikások ugyanis csodálattal eltelve emlitik, hogy I. Henrik német császár megvert és véginségre jutott seregét a békekötés után (1051) I. Endre király milyen könnyen és dusan ellátta eleséggel, hallal, juh-, ökör- és sertéshussal, borral és kenyérrel, a mit nem tehetett volna, ha az uj munkaszervezet be nem válik s gyorsan és bőven rendelkezésére nem bocsátja a szükségeseket. Ugyanez a király csakhamar (1055) a tihanyi apátságnak gazdag alapitványt tett »müvelt és müveletlen földben, szőlőben, mezei gazdaságban, rabszolgában és rabszolganőben, lóban, ökörben, juhban és sertésben, méhben és ezek őrzőiben«. Az apátságnak adományozott helységekben volt 20 ekealja föld 110 házhelylyel, 20 vinczellér szőlővel, 20 lovasszolga, 10 halász, 5 kocsis, 3 csordás, 3 juhász, 2 gulyás, 2 méhész, 2 szakács, 2 varga, 2 ko-

vács, 1 ötvös, 2 kádár, 2 molnár malommal, 1 esztergályos, 1 ruhamosó, 1 timár, 10 rabnő. Összesen, mondja az oklevél, az egyház szolgáinak házhelye 150.[1]) Terheikről, szolgálati kötelezettségeikről a király nem szól, mert az eladományozottak rabszolgák voltak. Ép ugy hallgatással mellőzi e mozzanatot az az oklevél, melyben eddigi ismereteink szerint magánember először tesz jelentékeny adományt az egyháznak.

1079-ben történt, hogy Guden, I. László király jeles hive a veszprémi káptalannak adományozta paloznaki birtokát[2]) és pedig 5 házhely szolgát, 2 ekealja földet, 11 szőlőt, 20 ökröt, 300 juhot réttel, szántófölddel, gyümölcsfával és erdővel. Ellenben már a szolgálatokra is vet némi világosságot I. Géza királynak négy évvel korábban kelt, állitólag 1075-ből származó, de hitelességében megtámadott azon oklevele, melylyel a garamszentbenedeki apátságot megalapitotta. Ez oklevél[3]) az eddig ismertetett formuláréknak megfelelően készült s a többek közt a következőket adományozza az uj apátságnak:

1. Szőlős községben 14 házhely (domus) vinczellért ugyanannyi szőlővel, szántó-vetőket és méhészeket 60 ekealja földdel;

2. Tolmács halászfalut a Garamnál;

3. Kovácsi falut; lakói mindenféle szolgálatra kötelesek, melyet az apát csak kiván tőlök.

4. Zsikva földet 16 ekealjával, nagy erdővel és 12 házhely rabszolgával.

5. Taznár besenyő falut 20 ekealjával, nagy erdővel és 10 házhely kerékgyártóval;

6. Udvard földet (Komárommegye a besenyők Udvardján kivül) 20 házhely rabszolgával;

7. Pogrányban 15 házhely szolgát és 16 szőlőt;

8. Ladányban (Bars) 10 házhely szolgát;

9. Kakaton 10 révészt, 3 ekealjával;

10. A naszályi erdőben 1 ötvöst;

11. A Dunántul 20 szőlőt vinczellérrel s 15 ekealjával;

12. Kesztölczön 7 szőlőt 5 vinczellérrel s 2 ekealjával;

---

[1]) Az oklevél *Fejér*, Codex dipl. Hung. I. 388—94.

[2]) Az oklevél *Fejérpataky* László, Okl. II. István korából 7—8.

[3]) Közli *Knauz* Nándor, A Garam melletti szentbenedeki apátság I. 23—32.

13. A Vág vidékén Szántófalut 67 ekealjjal, erdővel s 40 házhely kocsissal (1158-ban itt már 72 házhely volt);

14. Zsitvatőn 11 házhely halászt és 4 ekealja földet;

15. Gégen a Vág mellett 20 házhely halászt;

16. Ártándon, Biharban 120 házhelyet; a lakosok évenkint 12 öt éves disznót és 12 pint mézet adnak s télen-nyáron 2—2 lóval szolgálnak az apátnak.

17. Szolnok mellett a Mélyér vizénél 15 házhely rabszolgát;

18. Kaszteken (meg nem állapitható hely) 7 házhelyet 5 ekealjával;

19. Bihar mellett földet 20 házhely rabszolgával. Ezek és más helyek szolgái a földesurnak szénát kaszálnak, boglyába rakják, az urasági épületeket rendben tartják, bort szállitanak, télen az apát két lovát élelmezik;

20. Dubozban a Kőrös mellett 3 házhely szolgát az apát sertéseinek őrzésére.

Az oklevél ismételve emliti, hogy az uj földesur az adományozott jószágokon, melyek határai nagyon tágasak, bárhol telepithet lakosokat, mi eléggé jelzi a nagybirtokosok ide vonatkozó törekvéseit s miben, mint legnagyobb birtokos ez időben még mindig a király járt legelől. Másrészt kitünik az okiratból, hogy az eladományozott községekben már eléggé fejlődött a mezei gazdálkodás különféle ága, ámbár a telepesek majdnem mind rabszolgák voltak, kiknek terheit a földesur kénye-kedve szerint állapithatta meg. Itt tehát a szolgálatok szertelenek voltak s Kovácsi falunál a király egyenesen kimondja, hogy lakosai annyit tartoznak szolgálni, a mennyit földesurok, az apát épen követel rajtok. Ekkor még e szertelenséget egyrészt a földesur szükségleteinek aránylagos csekélysége, másrészt a munkaerő értékes volta enyhitette ugyan s a patriarchalis társadalmi élet mellett az ur és szolga viszonya is patriarchalis alapon nyugodott. De a korlátlan hatalom, melyet szolganépein gyakorolt, önkénytelenül is arra vitte a földesurat, hogy e jogát kiterjessze szabad, szegődményes munkásaira, minek nyomaival csakhamar találkozni fogunk. Egyelőre azonban a csekély népesség mellett ur és munkás közt még nem fejlődött ki élesebb érdekellentét s megmaradt közöttük az az összhang, mely a gazdasági élet föllendülésének előfeltétele.

Mint Magyarország egész politikai és polgárositó életében, ugy

a nemzeti munka terén is korszakos jelentőségű I. László király dicsőséges uralkodása, mely külső hóditásokkal gyarapitotta a magyar birodalmat, Erdélyben és a Dráván tul addig nagyobbára lakatlan, erdőlepte területeket vont be a rendes államéletbe, a midőn a vármegyei és egyházi szervezetet reájok is kiterjesztette. László első sorban a tulajdont s a közbiztonságot védelmezte fontos büntetőjogi törvényekkel. A legszigorubban fenyitette a lopást, törvényben rendezte a lopott marha keresését, mit senkinek sem volt szabad gátolni, a tolvajok ártalmatlanná tételére törvényileg szabályozta a levelesitést s igen szigoruan intézkedett azok fenyitéséről, kik másnak szolgáját vagy cselédjét magukhoz fogadják. Javitotta a tized fizetésének s behajtásának módját, hogy a világiak részéről örökösen felhangzó panaszokat orvosolja. Büntető törvényei fölöttébb szigoruak különösen a rabszolgák, de a szabadok iránt is. De ha büntette ez utóbbiakat, érdekeikről sem feledkezett meg nemcsak a tizedügy rendezésével. Törvényben mondta ki, hogy »szabadságuk épségben maradjon« a mi azt jelzi, hogy már ez időben veszélyeztetve volt ez a szabadság, melyet László immár a törvényesen felszabaditottaknak is biztositott. Az ő törvényhozásában szintén kidomborodik, hogy a magyar társadalom jogilag ekkor is csak két rétegre oszlott, a szabad és a szolganépre s hogy a király az összes egyházi és világi földesurakkal szemben, kiknek jószágain egyaránt éltek, fentartotta a szabadok eddigi jogállását. Az ő törvénykönyvében (III. 1.) fordul elő a munkásnépre alkalmazva először a »rustici« parasztok szó, valamint az »enő« magyar szó (III. 2.), mely akkor szolgát, szolgálónépet jelentett, mig később általában jobbágyteher, jobbágyi szolgálat, robot értelemben használtatott.

László király uralkodása idejéből fennmaradt a pannonhalmi apátságnak egyik, 1083 körül készült összeirása, mely királyi oklevélbe foglaltatott. Alapitásakor, Szent István uralkodása idején az apátságnak csupán 10, a jelzett oklevél keltekor már 30 faluja volt messze kiterjedő jószágain. Ez jelzi a nagy gazdasági lendületet, melyet az apátság jószágai 70—80 év folyamán vettek, mert habár föl is tehető, hogy egyik-másik falut a királytól vagy magánosoktól kapta adományul, a legtöbb kétségkivül uj telepitések következtében keletkezhetett.

Szent László oklevele[1]) az apátság következő községeit és

[1]) Pannonhalma Mon. I. 577—78.; az oklevél szövege 590—92.

pusztáit (praedia) sorolja fel: Pannonia (később Alsók), Himudi (később Nyalka), Ruozti-Hasság (később Ravazd), Weinic (Vének), Weihna (Vénye), Kirci, Wuosian (Varsány), Lazii (Lazi), Dinna (Apáti), Tumurdi (Tömörd), Almás, Fizeg (Füzitő), Guren, Erecu-tó (Erecstő), Vág (Deáki), Cletii (Kiliti), Balvanis, Keurusig (Kőröshegy), Tordi (Tard), Tuhnez, Funoldi, Fer, Tupai (Kis- és Nagytepei), Bagag, Selez (a későbbi zseliczi 10 kanászfalu), Ugmogos (Hegymagas), Copulci (Kapolcs), Bata (Öcsénybáta), Bodrig (Bodrog), Cnesa (Kanizsa) és még egy hely, melyet nem nevez meg. Ez összes községekben volt 527 házhely (mansio), ebből ministri 131 (ezek a későbbi földmives jobbágyok), rabszolga 140, halász 30, vinczellér 88, szakács, sütő, ötvös, ács s különféle más mesterember 98, révész 10, pásztor 30. (Ezek a zseliczi 10 falu ősei. Idővel csupa kanászok lettek s számuk 1240 körül már megtizszeresedett). Ez a királyi oklevél sem nyujt ugyan részletes urbariumot, de sok érdekes adatot őriz meg. Vénekről azt mondja, hogy egy telepestől (colonus) kapta nevét s hogy ott sok a halász, miért is az apát még egy tavat ad nekik és némi földet, hol ökreiket legeltethetik. Tumurdi szintén egy telepestől nyerte nevét. Zseliczet a király 30 pásztorral adta az apátságnak disznólegeltetésre. Vágfaluban kitünő gyümölcsöskert volt s az összes községekben 7 malom. Egyik legérdekesebb mozzanata az oklevélnek az, hogy a munkások azon csoportjánál (ministri), melyből később az igazi földmives jobbágyok lettek, a 131 szabad munkás házhelynél azt mondja, hogy a föld- és a szőlőmüvelésen kivül minden néven nevezendő szolgálatra kötelesek (mansiones ministrorum ad omnia genera operum debitae). Ugy látszik, hogy ez időben a szántó-vetők viselték a szabadok közt a legnagyobb terhet vagy munkájok lehetett a legfárasztóbb, mert mikor tarjáni udvarnokait a pannonhalmi apát szántó-vető sorba akarta helyezni, az érdekeltek erélyesen tiltakoztak ez ujitás ellen.

Az a gyarapodás, mely a Szent István és Szent László uralkodása közti időben a pannonhalmi apátság birtokain észlelhető, nem volt elszigetelt, kivételes jelenség, hanem kicsinyben az egész ország anyagi jólétének igazán csodálatra méltó fölvirágzását jelzi. A bevándorlás és telepités az egész századon át szüntelen folyt s egyre nagyobb, távolabb eső vidékeket vont be a polgárosodás keretébe. Első sorban a vármegyék lakossága szaporodott, mert a

király adhatta a legtöbb kedvezményt a beköltözőnek. Az ő jószágaira özönlött tehát a munkakeresők árja s nemcsak a már szervezett vármegyék népe nőtt meg, hanem a király egész uj vármegyék alakitására fordithatta a katonai és polgári munkaerő fölöslegét, mint a zágrábi és gyulafehérvári püspökségek felállitása jelzi, melyekkel karöltve haladt az illető, addig nagyrészt lakatlan területek állami és gazdasági szervezése. Ép oly virágzásnak indult az egyházi birtok nagyobb része, mert az egyház kimagasló tekintélye, külföldi összeköttetései, a gazdálkodás terén szerzett sokoldalu tapasztalatai s a kész szervezet, melylyel a benczések rendjében rendelkezett, megkönnyitette jószágai benépesitését s különösen azok belterjesebb gazdasági kiaknázását, egyrészt a czélszerübb kezelés, másrészt az üzemjavitás, erdőirtás, vizszabályozás, mocsarak kiszáritása, gazdasági épületek és utak épitése által. A kolostorok, mint Európaszerte nálunk is, főleg a kertészet, gyümölcsészet és borászat terén müködtek dus eredménynyel. A bortermő terület szakemberek számitása szerint[1]) a középkorban nagyobb volt, mint ma s minthogy akkor a savanyu bort mézzel és füszerrel tették ihatóbbá, a klastromok ott is megpróbálkoztak a szőlőültetéssel, a hol ez jelenleg nem fizeti ki magát. A komlótermelés szintén a kolostorokból terjedt el nagyobb méretekben s onnan nyert ösztönzést a kertészet is és pedig a konyha-, gyümölcs- és virágkertészet. Egyébiránt a kertészet azért is népszerü foglalkozás lett, mert a kert termékei, legalább későbbi időkből erre biztos adatunk van, nem estek tized alá. Igy azután még nagyobbat haladt, mint a földmüvelés. Hogy a magyarok főleg a virágtenyésztést fölöttébb megkedvelték, azt egy későbbi külföldi krónikás egyenesen kiemeli. Külföldi jobb magvak behozatala s ismeretlen gazdasági növények meghonositása terén szintén a kolostorok jártak elől: az üzemjavitásra, a trágyázásra ők tanitották munkásaikat, ámbár akkor még nem arra fektették a fősulyt, hogy belterjes müveléssel fokozzák a föld hozamát. Volt töretlen, szüz talaj elég, erdő, legelő, vizjárta föld s ha élt közelében elég munkás, ezt igyekeztek hasznositani s mint Pannonhalma példája igazolja, sikerrel. Kevésbbé haladhatott a telepités és gazdasági kiaknázás a világi nagybirtokon, melynek száma a királyok bőkezü adományozása s a nem-

---

[1]) Lásd von der *Goltz* idézett müvét.

zetségi birtok modernizálódása következtében egyre szaporodott. Guden fentidézett adománya kétségtelenné teszi, hogy akadtak már az urak közt is nagy értékü, dus vagyonu emberek. De egészben az a tény, hogy a világi nagybirtokos réteg a XI. század folyamán politikailag és társadalmilag még kevésbbé lép önállóan előtérbe, hanem a legszorosabban hozzá simul a királyi hatalomhoz, melytől üdvét várja, arra vall, hogy jószágainak gazdasági kifejlődése többé-kevésbé elmaradt a királyi és egyházi nagybirtok mögött. De mindenesetre neki is jutott egy része a beözönlő munkaerőnek s az ő jószágain élő szabad- és rabszolganépesség munkaszervezete, anyagi helyzete megfelelt az országszerte divó állapotoknak. Hogy ez az állapot a munkásnép érdekeinek lényegileg szintén megfelelt, azt a tényeknek a századok távolából hozzánk elható hangja hirdeti. Az előkelő idegenek, a nyugat müvelt országaiból ide vetődő utasok meglepetve szemlélték a jólétnek uton-utfélen megnyilatkozó jelenségeit s alig birták észszel fölfogni, hogy az olyan nép, mely még nem régen szomszédainak ostora, az öldöklés és rombolás rettegett és gyülölt eszköze volt, nemcsak a szabályos államélet áldásait élvezi, hanem a vagyonosság, a termelő munka alkotta jólét magas fokára vergődött. A keresztesek irástudói, kik 1096-ban itt jártak, ámulva látták a vagyonosságnak mindenütt szembeötlő tanubizonyságait. Nem igen dicsérték ugyan a lakóházakat, hol a munkástömeg élt s a ruházatot, melyet viselt. Mindezt kezdetlegesnek, szegényesnek találták. De annál inkább magasztalták a szerteszét folyó termelő munkát s gazdag gyümölcseinek mindenfelől mutatkozó jeleit. Irigyedve emliték a tele csüröket, hatalmas asztagokat, melyek néhol több esztendő termését tartalmazták, különösen az állattenyésztés roppant fejlődését, a töméntelen nyájat, gulyát, ménest, a lovak végtelen sokaságát, melylyel mindenütt, de főleg a déli részekben, Zimony felé találkoztak. E jómódnak megfelelő volt, mint följegyezték, a munkástömeg táplálkozása. Elmondják, hogy minden házban bőven akad pecsenye és gyümölcs s hogy mindenfelől jól táplált férfiakkal, piros-pozsgás asszonyokkal, egészségestől duzzadó szép leányokkal találkoztak. Bármi keveset ismerjük tehát mélyebb részleteiben a fennálló munkaszervezetet, eredményeiből biztosan következtethetjük, hogy az a munkásrétegre épen nem lehetett kedvezőtlen. Megerősiti e föltevést az idegen bevándorlás s a népesség aránylag nagy természetes szaporodása,

mit meg az a tény jelez, hogy a polgárosultabb vidékek szakadatlanul uj meg uj rajokat bocsáthattak a még kevésbbé müvelés alá vett tájakra s hogy a Dunántul és a szomszédos vármegyék mellett mindinkább a déli országrészek is megnépesültek s ennek megfelelően ezek a vármegyék jobban előtérbe léptek a nemzeti életben. E hatalmas változásoknak egyik főtényezője nem lehetett más, mint a magyarság munkaszervezete, melynek tehát összhangban kellett állania a kor szükségleteivel. Segélyével alattvalóinak a király, az állam nemcsak alkalmat adott hasznos munkára, hanem erkölcsi természetéhez hiven munkára szoktatta, midőn keresetök, verejtékök gyümölcsének élvezetében meg is oltalmazta őket. Lehetővé tette nekik, hogy tisztességesen eltartsák magokat, kielégithessék gyomruk szükségleteit, a nép viszont lelkesülten dolgozott s hogy menynyire ura lett a zord természetnek, azt buzakalászos szántóföldjei, dusan termő szőlei, virágos és gyümölcsös kertei, telt pinczéi és csürjei, mérhetetlen számu legelésző marhái mutatták az idegennek. Ez első sorban még csak anyagi polgárosodás volt. De a jólét alapföltétele a szellemi polgárosodásnak s midőn a tömeg munkájával megteremté a kedvező életfentartás föltételeit, megalkotta az állam politikai szereplésének legfőbb eszközeit, valamint a társadalom tökélesbedésének, szellemi fölvirágzásának alapjait.

A XII. századba a magyarság egyik legnagyobb uralkodója, a dus tudományu és nagy eszü Könyves Kálmán király vezette be nemzetét, mely alatta további haladásokat tett a politikai hatalom, az anyagi jólét és a szellemi élet minden ágában, ugy, hogy kormányzása alatt Magyarország volt a keresztény világ talán legjobban közigazgatott állama. Tanuskodik erről törvénykönyve, mely nevezetes intézkedéseket tartalmaz a közélet minden ágának fejlesztésére, a földbirtok és a szabad munkások védelmére, az adóügyre, a perjogra, a büntető- és örökösödési jogra, a kereskedelmi belső és külső árucserére. Az ő törvényei emlitik először a »colonus«-okat, a földesuri szabad népeket s elrendelik, hogy a mennyiben telkökről elüzettek s időközben másutt meg nem elepedtek, régi telkökre visszafogadtassanak, mi már a földesurak és szabad munkások közötti ellentétek elfajulására, erős érdekösszeütközésekre vall. Kálmán gondoskodik először a föld rendszeres védelméről, s erőszakos foglalásának büntetéséről, mert a föld a telepitések s a gazdasági lendület következtében immár önmagában

is nagy értéket képviselt. Törvényei emlitik a pénzen vett birtokot, mely a maradékra is átszáll. Rendezik a dénáradót, melynek fizetésében akkor a kötelezettnek épen egyéni szabadsága nyert kifejezést; fizette 8 vagy 4 dénárnyi összegben minden szabad ember, a vendég, sőt az összes királyi és vármegyei népek, ez utóbbiak nemcsak szabadságukért, hanem munkájok fejében is, mig a vendégtől, a ki más földjét müvelte, ez utóbbi czimen más pénzbeli terhet nem volt szabad kivánni. Intézkednek a rabszolga-munkásokról is s elrendelik, hogy az egyházi földesurak munkásai tized helyett 3 drt fizessenek plébánosuknak. Még fontosabb, nemzeti szempontból mérhetetlen jelentőségü volt Kálmánnak az az intézkedése, hogy tilos a magyar földön született, magyarul beszélő rabszolgát idegen országokba eladni. E nevezetes törvénye (I. 77.) forditásban igy hangzik: »Magyar nemzetbeli szolgát vagy akárkit, a ki Magyarországon született, ha idegen nemzet is, avagy szolgáló leányt, kivéve a más tartományokból hozott, más nyelven beszélőket, senki el ne adjon külföldre«. A magyar nyelv a rabszolgamunkások körében akkor sokkal inkább el volt terjedve, mint a nagyobbrészt idegenből beköltöző szabad munkásoknál, kiknek még nem volt idejök elmagyarosodni, kik a földesurtól gyakran azt a kiváltságot nyerték, hogy, a hol külön községekben éltek, mint későbbi példák mutatják, szabadon válaszszák lelkészöket, mi azt jelentette, hogy saját nemzetségökből vették a papot, ki anyanyelvükön érintkezett velök s nem igen segitette elő elmagyarosodásukat. Mindez egészen másképp volt a rabszolga-munkásnál, a ki föltétlenül magyar urának volt alávetve, az ő papjától kapta az egyház kegyszereit, az ő templomába járt s igy vagy maga vagy gyermekei mindenesetre elmagyarosodtak. E tömegekben a magyarságnak óriási erőforrása fakadt s midőn Kálmán megtiltotta a magyar rabszolga kivitelét külföldre, a nemzeti erő e bő medenczéjét kizárólag a magyarság számára kötötte le. Ez a magyar rabszolga-elem immár az ország távolabbi részeinek betelepitésére forditatott, mert ura, a ki külföldre el nem adhatta, vagy maga költöztette valamelyik még néptelen jószágára, vagy pedig más magyar urnak adta el, a ki szintén telepitésre használta. Kálmán ez intézkedése a legnagyobb mértékben hozzájárult a déli vármegyéknek aránylag gyors benépesitéséhez, különösen meg ahhoz, hogy ez

isten áldotta vidékeken a lakosság tulnyomó nagy részében magyar legyen s körében erősen lüktető nemzeti vérkeringés fejlődjék ki.

Még a Kálmán király korabeli oklevelek sem adnak világos képet a földesur és munkásai közti jogviszonyról, a kölcsönös jogokról és kötelezettségekről. De figyelmet érdemel e tekintetben egyik 1113. évi összeirása. A zobori apátság nagy kiterjedésü jószágai a Vág és a Nyitra vizének völgyében feküdtek s a csehek 1109. évi betörésekor nagy pusztulást szenvedtek. A zürzavart az oklevél állitása szerint a munkásnép arra próbálta fölhasználni, hogy szabaddá tegye vagyis kivonja magát az uri hatóság alól. Az apát Kálmán királytól kérte tehát jogai védelmét s a király hivatalosan összeiratta a töméntelen faluban szétszórva levő apátsági javakat és jogokat,[1]) ellenben a lakosságról s terheiről nem ad tájékozást. Noha a határjelzés az egyes falvaknál még igen kezdetleges, s leginkább fákat, dombokat, patakokat emlit, a számos lakott hely, telep, község, melyek közt nagyobb mezővárosok is elég számmal akadnak, a vidék gazdasági fejlődéséről tesz tanuságot. Hogy a munkások urbéri tartozásairól emlitést sem tesz, az arra vall, hogy szokásjogi alapon nyugodtak. A szokásjog volt a középkori jogfejlődés legfőbb alakja. Állami beavatkozás, codificatio nélkül a jogélet minden ágában bizonyos állandó szabályok keletkeztek s néha szükebb, néha tágabb körben atyáról fiura szállták. Már II. István király emliti az urbér terén fennálló magyar szokásjogot[2]) (secundum consuetudinem Hungarorum), mely természetesen majdnem minden uradalomban másképen alakult. A legterhesebb volt az urbér a rabszolga-községekben s a dömösi apátság 1138-iki igen terjedelmes oklevele[3]) ezt egész ridegségében visszatükrözi. Az apátságot Álmos herczeg, Kálmán király szerencsétlen öcscse alapitotta, fia II. Béla király pedig a mondott évben megerősitette atyjának hitbuzgó alkotását. A kolostornak ekkor nem kevesebb, mint 57 faluja volt, melyek közül néhány elég számos lakóval dicsekedett. Igy Cuppan 70, Scer 66, Geu 62, Lingu 53, Tamach 35 lakott házhelylyel (mansio) szerepel az összeirásban s hogy egy-egy házhelyen nem is egy, hanem több háztartás vagy család élt, azt

---

[1]) Az összeirás *Fejérpataky* László, Kálmán király oklevelei.

[2]) *Knauz* müve a szent-benedeki apátságról.

[3]) Közli *Knauz*, Monumenta Eccl. Strig. I. 88—97.

jelzi ama körülmény, hogy például Simurnál az összeirás 7 házhelyet emlit ugyan, de 21 embert, kétségkivül családfőt mond lakójokul. Az 57 községben összesen valami 762 házhely találtatott s a lakosság egy külön megnevezett vendégen kivül rabszolgákból állt, kik sok helyt név szerint felsorolvák s nevökből következtetve magyarok, legalább már teljesen elmagyarosodott emberek voltak. A nevek közt előfordul Álmos, Hazug, Szemét, Maradék, János, Bandi, Bika, Korpás, Farkas, Fekete, Péntek, Szombat, Okos, Zsidó, Czimer, Szamár, Kakas, Pünkösd stb., a mi megerősiti azt, a mit fentebb a rabszolga-tömegeknek teljes elmagyarosodásáról mondottunk.

A mi az apátság e népeinek gazdasági ellátását illeti, a legtöbb házhelyhez, mint sok községnél világosan megvan mondva, külső telek is járult szántó-földdel, szőlővel és erdővel s a lakosok leginkább telkes rabszolgák voltak. Szolgai állapotuknak megfelelően a földesur kénye-kedve szerint állapithatta meg urbéri tartozásaikat, melyek az oklevélben a legváltozatosabb alakban lépnek elénk. A két legnagyobb község Cuppan a maga 70 és Scer 66 házhelyével, kenyeret adott a monostornak, hogy mennyit, nincs megmondva, mert a kenyérszolgálmány kétségkivül a változó szükséglethez képest változott. Ellenben Gan község 8 házhelyének terhe már pontosan meg volt állapitva s a rajta élők évenkint vagy 2 uj házat tartoztak a földesur telkein épiteni vagy 1000 zsindelyt szolgáltatni. De nem mindegyik község terhe volt aránylag ilyen enyhe és mérsékelt. Tamach faluban, hol 35 telkes rabszolga-házhely volt, a tizeden kivül mindegyik házhely évenkint 2 ökröt, 2 köböl lisztet, 2 köböl jó sert és 1 kősót fizetett. A Cuppan körüli falvakban lakó szolgák a vinczellérek kivételével 60 köböl márczot (méhsör), a Tisza közelében levő Geu község és szomszédai 30, Lingu és szomszédai 20, Eter és szomszédai 30, Geiche és szomszédai 25, egy másik ilyen csoport 10 köböl márczot szolgáltattak a monostornak. Ezenkivül az összeirt szolgák mind tartoztak közremüködni a földesuri egyház és monostor épületeinek kijavitásában, ujak épitésében, juhakol-készitésben, halastó ásásában vagy zárásában, szénakaszálásban még pedig parancs szerint. Tartoztak továbbá Szent Margit ünnepén 1 ünnepi disznót, 4 hizott ökröt, 30 birkát a legkövérebbet, 30 libát, 40 tyukot, 20 kősót, karácsonykor 20 libát, 40 tyukot, 10 kősót, husvétkor 20 libát, 40

tyukot és 10 kősót beszolgáltatni. De ezzel még távolról sincs a szolgálatok sora kimeritve. Az összeirás 57 szolgát név szerint emlit, kik fuvarozással tartoztak a monostornak. A községekben szétszórva iparosok s más külön foglalkozásuak is éltek. Igy pék 13, szakács 17, kerékgyartó 15, klastromi szolga 16, esztergályos 5, kik Szent Margit és karácsony ünnepén fa-tálakat adtak; kocsis a prépost szolgálatában 10, a szerzetesekében 1, harangozó 49, szücs 6; olyan, ki a követségben járó barátoknak kocsit-lovat adott 17; udvari cseléd, olyan, ki parancsra bármikor rendelkezésre áll 7, halász 31, s ezek az Ipolyban Damasától Bélapatakig s a monostor dunai részén szabadon halászhattak s övék volt a föld s a nagyerdő az Ipolyban levő tanyával, ellenben tartoztak hetenkint háromszor, a nagyböjtben minden nap 30 meghatározott sulyu halat szolgáltatni vagy ha a halászat meddő maradt, pénzen vásárolni; sószállitó 25 házhely s az illetőknek hatszor évenkint 2 hajóval kellett az erdélyi részekig lemenni, hol az apátságnak 30 házhelye volt, mely évenkint 24.000 kősót adott. De voltak ott az apátságnak más népei is, melyek 100 nyestbőrt, 100 szijat, 1 medvebőrt, 1 bivalyszarut adtak; vinczellér 65, kik közül 14 a kenyéradók közt szerepel. Jellemző, hogy kizárólagos szántó-vető csupán 10 házhely emlittetik, még pedig csak 3 községben s igen csekély területtel. Igy Chelembában 4 házhely volt 1 ekealjával, Dömösön 3 s a nagy szigeten szintén 3, mindenütt csupán 1—1 ekealjával. Malom — vizi — csak 2 helyen volt és pedig Hurchban 2, Subranban 1 malom 4 molnárral. Volt az apátságnak saját marhaállománya is és pedig Bathán 70 ló 20 csikóval, Kuktiban 800 ló és 50 tehén, Tapajban 14 tehén és 24 sertés, Dobozban 70 sertés és 60 méhkas s e marha őrzésének kötelezettsége a kenyéradó szolgákra hárult. Mikor II. Béla ez adománylevelet megerősitette, a dömösi monostornak további 5 községet adományozott összesen 114 szolga-házhelylyel, Wadashuban (14 házhely) azon kötelezettséggel, hogy a szőlőt müveljék, Udvarnokban (20) azzal, hogy vagy segédkeznek az egyházi épitésekben vagy 30 nyestbőrt fizetnek évenkint, mig Uten község 46 telkes szolgája évi 75 nyestbőrt tartozott szolgáltatni. Igen fontos a királyi oklevél azon rendelkezése is, mely szerint a szolgák körül a szabadok közé, a szabadok közül a szolgák közé senkit áthelyezni nem lehet.

Az urbéres szolgálatok jóval enyhébb alakban lépnek elénk

abban az alapitó levélben[1]), melyben a király engedelmével egy előkelő hölgy, Szines asszony, Henrik ur hitvese Chutus (Kutas) nevü somogyi birtokát a pannonhalmi monostornak hagyományozta. A birtokhoz 3 házhely 5 háznéppel, 15 emberrel, 100 juh, 30 disznó a kondással, 27 lóból álló ménes 1 csikósházzal, hol 3 ember lakott, 5 szőlő s Radi faluban 5 háznép tartozott. A nemeslelkü hölgy adománylevelének legfontosabb mozzanata az, hogy kikötötte, hogy az eladományozott népek mentesek maradjanak a monostor többi népeinek (alii homines ecclesiae) urbéres terheitől, vagyis ne kelljen földjük és szőlejük müvelésén kivül a monostorba bort vagy lisztet fuvarozniok.

Körülbelül ugyanez időben (1150 körül) alapittatott a csatári apátság[2]), melynek oklevele pontosan felsorolja az egyes községekben az apátságnak adományozott munkásokat, földeket, malmokat, kivált azonban az egykori rabszolgák, de immár szabadosok szolgálatait. Csatáron, hol az apátság 12 lakott házhelyet, 29 megtelepitett és 14 pénzen vásárolt rabszolgát kapott, az okirat kétféle rabszolgáról tesz emlitést. Az első csoportba öten tartoztak, kik hetenkint 3 napon szénát kaszáltak, aratás idején 3 napot arattak, az apátnak lovat tartottak, utjain szolgálták, a szekerét hajtották, a lovat őrizték, szénát hordtak, fát vágtak, tüzet raktak. A másik csoport 9 szabadosból állt, kik a mezei munkától mentesek voltak ugyan, ellenben lovat tartottak, szekeret adtak előfogattal s urokat mindenüvé elkisérték, a hová kivánta. Ezenkivül kendert adtak, a lovat őrizték, füvet gyüjtöttek, tüzet raktak, fát vágtak, a marhát legelőre hajtották, Szent Márton napján meg egy köböl mézet, ugyanannyi sört, 6 köböl gabonát, egy juhot s 6 szekér szénát adtak. Szent Márton napjától husvétig urok mellett laktak s az épitkezésekben segédkeztek, fölváltva pedig egyikök mindig hetes volt s általában oda tartoztak lóval-szekérrel menni, a melyik jószágára urok épen küldötte őket.

Az ez időszakból már elég számos okiratanyag hasonló változatosságban tünteti föl a munkáselemeken nyugvó különféle terheket és szolgálatokat. De bármi nagyoknak, néha igazán szerteleneknek látszanak is ezek az idők távolából, bármennyi kül- és

---

[1]) Pann. Mon. I. 597—98.

[2]) Az alapitó levél Könyvszemle 1892/3.: 14—18.

belháboru dulta évtizedeken át a magyar birodalmat, melynek ekkor Bizáncz ellen kellett önállóságát megoltalmaznia, bármennyi sok elemi csapás, rossz termés, inség, életirtó járvány, mely a középkor sajátos viszonyaiból s a közegészségügy teljes elhanyagolásából folyt, sujtotta nemzetünket, a XII. század nemcsak külső hatalmi állásának fokozódása, hanem, a mi ennek természetes előföltétele volt, anyagi életének felvirágzása terén is nagyszerü eredményekkel járt. A népesség még jelentékenyebb mértékben szaporodott, mint az előbbi században, mi a távolabb eső, a nemzeti életbe még be nem fogadott vidékek betelepitését, töméntelen község, falu, kiváltságos hely alapitását s uj vármegyék szervezését tette lehetővé. A honfoglalás e folytatásában nem többé a kard, hanem a fejsze és az eke, nem a katonaság, hanem a hazai munkás vitte a vezérszerepet s ő szállta meg az állam mai határaihoz közelebb eső, addig lakatlan földet. Azokat a száz meg száz mértföldnyi területeket, melyek a szomszéd államok, részben a X. században alakitott, a XI-ben sokban kibővitett és az uj viszonyoknak megfelelően átépitett gyepüöv vagy országos határvédelmi és erőditési vonal közt feküdtek s melyeket királyaink vagy magok telepitettek be vagy egyházi és világi birtokosoknak adományoztak, immár mindinkább ellepte a munkás ember. A vadon pusztaságon, az erdő, viz és mocsár állta talajon egyre több telep, község, templom, monostor, erőd, kastély vagy udvarház épült. De magok a már kezdettől fogva lakott vármegyék is további gyarapodásnak indultak, erejök nőttön-nőtt, közéletök fölpezsdült s a néplélekben rejlő töméntelen erény és tehetség összhangzatos kifejlődésére vezetett. Mindezt elsősorban a népesség, a munkaerő megszaporodása s vele a munka- és vállalkozó kedv lendülete okozta. A nép nem csupán természetes uton szaporodott. Ez a század már a nagy méretü, csoportos bevándorlás kora volt. A népek vándorlása, kisebb-nagyobb tömegek költözése addig sem szünetelt ugyan, de a XII. században tömegessé vált, mert a nyugati államok gazdasági fejlődése olyan irányt vett, mely a munkásnépet kedvezőbb megélhetési viszonyok keresésére ösztönözte. A müvelt országokban már mindenütt volt elég lakosság nem ugyan a mai, hanem az akkori kezdetleges viszonyokhoz mérve s a munkaerő tulbősége igen szomoru sorsra juttatá a munkáselemet. A sok háboru, az államjavak és jövedelmek eladományozása, a jobbágyintézménynek teljes és igen rideg

alakban való kifejlődése, a földesuri igények örökös fokozása megrontotta az urbéresek helyzetét. Urai egyre uj terhekkel, pénzbeli adókkal, szolgálatokkal sujtották s anyagi romlásával lépést tartott jogi helyzetének, erkölcsi állapotának romlása.

Külföldön már az állami és társadalmi szervezet végleg a rendiség alapjára helyezkedett, mi az ur és munkás közt az érdekellentétet a végletekig kifejleszté. A kiváltságos ur a munkások szabadságát egyre nyirbálta s a szabad népet a rabszolga szinvonalára igyekezett leszoritani. E türhetetlen helyzetből, a ki tehette, kivándorlással próbált menekülni. A tömeg mindinkább megmozdult s mint ma a tengerentulra, a XII—XIV. században megszámlálhatatlan nép vándorolt a német birodalom külömböző tartományaiból az Elba vizétől keletre fekvő végtelen s akkor teljesen szláv országokba, a mai Holstein, Mecklenburg, Pomerania, Brandenburg, Szilézia, Poroszország földjére, melyek a telepitéssel, — ezt a mai német történetirás a németség legnagyobb nemzeti tetteképen ünnepli — politikailag és polgárosodásilag német uralom alá kerültek s idővel teljesen germanizáltattak. Jutott a népáradatból Csehországba, Ausztriába, Lengyelországba és Magyarországba is, hová II. Géza idején nagyobb tömegek huzódtak s vagy a Királyhágón tul már állami felügyelet alatt álló, a király határőrei, erdészei, vadászai, peczérei által kezelt, de egészben még lakatlan vidéken, a király földjén (fundus regius) vagy pedig az északkeleti, a szepesi, beregi, ugocsai és szomszédos puszta államjószágokon helyezkedtek el. Itt nemcsak bő földet, hanem bizonyos kiváltságokat, kedvezményeket nyertek s egyéni szabadságuk teljesen biztosittatott. A régi okiratok szászoknak, flamandoknak nevezik őket s világosan megmondják rólok, hogy foglalkozásokra nézve parasztok (rustici) voltak vagyis földmüvesek, marhatenyésztők s mesteremberek. A királytól kaptak telket s a király volt földesurok, ki velök való egyezség alapján szabta meg urbéri tartozásaikat, melyek ámbár telepeik földrajzi fekvéséhez s a szerint, a mint a határszéleken éltek, néha különös kötelezettségek, például a honvédelem terén hárultak reájok, rendesen nagyon enyhén állapittattak meg. De egészben jogaik és terheik nem külömböztek a király földesurasága alatt élő más kedvezményes, első sorban a vendéglakta régi községekétől, s területi szervezetök, rendi előjogaik csak későbbi idők fejleményei. Igy a XII. század második felében jövevény munkások tömegesen hatoltak be az erdő

sürüjébe s alakitottak sok virágzó telepet s némely vidéken, például Ugocsában a nép annyira megszaporodott, hogy még III. Béla idején vármegyei szervezetet nyert. De eljutott e népvándorlás sok hulláma másfelé is, másrészt a régi népesség szintén megkezdte munkaerejének fölöslegét távolabbi, még meg nem szállt vidékekre átköltöztetni ugy, hogy a központi vidékekről a nemzeti élet átterjedt a szélekre s az őserdő csendjét fejszecsapások zaja verte fel mindenütt. A még Szent István korabeli Biharvármegye népe immár annyira megszaporodott, hogy ez időben kétannyi község — apró, törpe község — mutatkozik benne a mainál. A XII. század második fele óta épült legtöbb városi és falusi temploma, keletkezett számos monostora, telepedtek meg benne a királyi vendégnépek. A későbbi oláhságnak még nyoma sincs, a nép a bevándorlókon kivül magyar s a magyarság uralkodik a déli vármegyékben is, melyek egy külföldi utas följegyzései szerint a korhoz képest elég sürüen voltak benépesitve s gazdaságilag a fejlettség magas fokán álltak.

Egészben a magyarság a XII. században gazdaságilag befejezte a honfoglalás dicső müvét s a nemzeti genius e történelmi jelentőségü alkotásában a társadalom minden rétege összhangzatosan közremüködött, mert a szabad népesség rendi válaszfalakkal még nem volt egymástól elkülönitve, az egységes társadalom még nem volt különálló érdekcsoportokra szétszakitva. A munkásnép dolgozott lelkesen, odaadással, mi arra vall, hogy a gazdasági munkaszervezet még összhangban állt az ő szükségleteivel. A tömeggel osztozott az anyagi polgárosodás fejlesztésében a királyi hatalom, valamint az egyházi és világi nagybirtok. A királyt, mint az ország első, legnagyobb földesurát még kevéssé befolyásolták a külföldön már uralkodó rendi-feudalis eszmék. Hatalma kiterjedt minden szabad alattvalójára: hiven gondozta tehát a termelő munkát s e munka minden tényezőjét. Nem hozott ugyan külön törvényeket oltalmukra, de fentartotta a szabadok szabadságát s nem tagadta meg közbelépését, ha földesur és munkásnép közt összeütközések támadtak.

Felülvizsgálta urbéri kötelezettségeiket, szentesitette az ur és a munkások közti szerződéseket, jóváhagyta a földesur részéről egyes községeknek adott kiváltságokat s a szabad munkás, ha a trón zsámolyánál keresett oltalmat, benne ép ugy igazságos birájára

talált, panaszai és pörei épen ugy rendes elintézést nyertek, mint a földesuraké vagy katonáké. Ez pedig azért emelkedett különös jelentőségre, mert a lakosság szaporodásával, állandó megtelepedésével, a kezdetleges viszonyoknak megfelelő szerény urbéri terhek emelésével és bonyolultabbá válásával a földesur és a szabad munkás közötti ellentétek mindinkább éles alakot öltöttek s összeütközésekre vezettek. A földesur szükségletei folyton emelkedtek s igy mindig többet követelt népeitől, s minthogy rabszolgáival szemben külömben is korlátlan ur volt, társadalmi tekintélye meg egyre fokozódott, önkényét szabad munkásaira igyekezett kiterjeszteni. Ebből egyre több összeütközés támadt, s nagyon érthető, hogy már a XII. elejéről jelentik, hogy némely népek teljesen ki akarták magokat a földesuri jog kötelékéből vonni. Ily körülmények közt a királyi hatalomra, mint a közérdek képviselőjére igen nevezetes szerep várt, midőn az urbéres pörökben jogvédő, mérséklő befolyását érvényesitette.

De bármi erős volt még e korszakban a királyi hatalom, bármi egységes volt még a szabadokból álló magyar nemzet s bármi távol maradtak az állam intézményei a feudalis rendiség zürzavarától, mit külföldi utasok magasztalva emlitenek, a rendi szellem már ez időben száz meg száz csatornán hatolt be hozzánk. A magyar közlélek végképen eleurópaisodott, lelkileg is elkeresztényedett s ezzel egyre fogékonyabb lett a nyugati eszmék iránt, melyek légkörében élt. Az egyház és az összes müveltek, kik külföldön tanultak, maguk az uj telepesek, a meggazdagodott világi nagybirtokosok az uj eszmékkel voltak telitve, s akarva nem akarva azok ellenállhatatlan hatása alá kerültek világnézetükben, minden cselekvésökben. A közlélek e feudalizálódása előkészitette, utját törte az intézmények feudalizálódásának is. A király maga elősegitette e fejlődést, midőn a korona örök birtokának rendelt várjószágokat, néha egész vármegyéket magánosoknak adományozta, a mivel pénzügyi és katonai segélyforrásait csökkentette, másrészt a várföldeken élő lakosság jogviszonyát is gyökeresen megváltoztatta. Királyi alattvaló helyett ez a nép legnagyobb részt magánföldesuri hatalom alá került, egy rész meg, főleg a katonáskodó elem, de bárki, a ki a király kegyét megnyerte, jószágával együtt kivétetett a vármegye vagy a magánföldesur hatalma alól s a királyi szolga (serviens regis) kitüntető rangját nyerte. A királyi szolgákkal alakult meg nálunk

egyrészt a későbbi köznemesség, nemesi katonaság, másrészt a kiváltságos, a helyi hatóságok ügyköre alól kivont kis- és középbirtokos osztály. Socialgazdasági szempontból főfontosságu alkotás volt tehát a királyok nagylelküségéből folyton szaporodó királyi szolgák rétege, mert benne valósult meg a későbbi nemes paraszt vagyis egyéni birtokából élő s külön kiváltságokat élvező kisbirtokos, ki földjét a saját családja vagy cselédjei munkaerejével müvelte, valamint a hasonló jogokat élvező középbirtokos, ki jószágait telkekre osztotta s azokat állandóan megtelepitett szabad vagy rabszolga munkásaival müveltette, maga meg közvetlenül a királyt szolgálta, kinek joghatósága alatt állt. Noha uralkodóink már ez időben bőven adományozták a királyi szolga kitüntetését s nemcsak a régi katonai elemre, hanem a nép minden rétegére — igy Tekus mester, hires magyar szobrász és épitész is megkapta — kiterjeszté ilyen adományait, az illetők testületi, rendi jogokat még nem élveztek, mert számuk az ország egy részében sem volt oly tömeges, hogy összeolvadhattak s közös testületté válhattak volna. Nemesek (e név akkor még csak a tekintélyesebb birtokosokat illette), nem-nemesek, főurak vagyis nagybirtokosok, királyi szolgák, várjobbágyok vagyis várkatonák s más várszerkezetbeli népek együtt szerepeltek III. Béla király előtt egy pörben, melyben 1186-ban hozott itéletet.[2]) Mindazáltal az uj kiváltságos osztály, a királyi szolgák csoportja csirájában már megvolt s általában csak a körülmények kedvezésétől függött, hogy a megindult fejlődési folyamat a rendi feudalismus teljes felülkerekedésére vezessen.

---

[1]) Die ergo statuto cum multis nobilibus et ignobilibus, tam magnatibus, quam servientibus et jobagionibus castri etc. *Wenzel*, Árpádkori uj okl. VI.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A munkaszervezet a tatárjárás előtt.

A magyar néplélek s vele a közintézmények feudalizálódása egyre nagyobb haladást tett s befejezést is nyert a XIII. században, melyet egy nagy nemzeti csapás, a romboló tatárjárás (1241) két, nem egészen egyenlő időszakra oszt. Már az elsőben nem csupán az európai korszellem, hanem II. Endre király egyénisége is hatalmasul gyorsitotta a folyamatot, mely a rendiség végleges kifejlődését eredményezte. Endre még mint királyi herczeg állandó viszályban élt testvérbátyjával, Imre királylyal s hogy a koronától megfossza, dus kincseit párthivek toborzására fecsérelte. Utóbb törvényes uton jutott ugyan trónra, de beteges bőkezüségében, a beszámithatatlanságig elfajult adakozó kedvében olyan tömegesen adományozta fünek-fának a várjavakat, hogy némely vidékeken a királyi vármegye csaknem egészen elenyészett s vele elvesztek azok a bő katonai és pénzügyi segélyforrások, melyeket a kincstár addig a királyi vármegyéből meritett. Ellenben az adományok által szertelenül meggazdagodó egyházi és világi urak vagyonukra és fegyveres erejökre támaszkodva, mint külföldön történt, folyton terjesztették befolyásukat a korona rovására s mindinkább megnyirbálták jogkörét, egyre nagyobb befolyásra vergődtek a közéletben, a mi szükségképen a gyöngébb társadalmi rétegek helyzetének megromlására vezetett.

Mikor a király a pápa ösztönzésére kedvetlenül ugyan, de tekintélyes haderővel a szentföldre, keresztes hadjáratra (1217) távozott, a majdnem egy éven át fő és vezető nélkül maradt ország az uj olygarchia zsákmánya lett. A hatalmasok magokhoz ragadták a királyi javak megmaradt részét s mikor Endre hazaérkezett, mindenféle követeléssel léptek eléje, hogy külön érdekeiket

kiváltságlevelekben biztositsa. Ilyen kiváltságlevelet kaptak először (1222) az egyház, azután, de ugyanez évben az urak és a királyi szolgák rétege, a királyföldi szászság (1224), később (1232) meg a Zala vizének két partján élő királyi szolgák, kik engedélyt nyertek, hogy a saját földjükön magok szolgáltassák ki az igazságot. E területi önbiráskodást a más vidéken élő s számban nagyon megszaporodott királyi szolgák természetesen szintén gyakorlatba vették s igy testületileg szervezkedtek, mint köznemesség külön rendi jogokat gyakoroltak. Ez uj, kiváltságos testületre kezdtek átszállani ott, hol a várszerkezet megszűnt vagy a tömeges eladományozások folytán életképtelenné vált, a régi királyi vármegye teendői, első sorban igazságügyi s honvédelmi téren. Mindez erős rázkódtatások közt ment végbe s az átmeneti állapot első sorban a kincstár jövedelmeit tizedelte meg. E jövedelmeknek azon arányban kellett csökkeniök, a melyben a várjavak eladományoztattak s a rajta élő népesség, mely szolgáltatta, vagy a királyi szolgák, ez időtől fogva, minthogy testületi jogokat nyertek: a nemesek sorába emeltettek, vagy magánföldesuri hatalom alá kerültek. Az 1222-ki, később oly hiressé vált aranybulla az uj, egyházi és világi földbirtokosokból álló nemesi rend kizárólagos hivatásává a katonai szolgálatot, a korlátolt honvédelmi kötelezettséget teszi s noha személyükre az adómentességet kifejezetten nem mondja ki, a nemesi és egyházi munkásnépekre ezt világosan megállapitja, midőn (3. czikk) elrendeli, hogy a király e népeken semmiféle adót (collecta) és a szabadok dénárját ne szedesse, falvaikba be ne szálljon s igy a szállásadás akkori terhes költsége alól is felmenti őket. Ugyanily szellemben intézkedik, sőt tovább megy, mert az egyházi és világi birtokosok munkásnépét (populi) a közmunkától is felmenti az aranybullának uj, részben módositott 1231-ki kiadása[1]). Csakhogy mindkét bulla hamar feledésbe merült s jó egy századig eltartott, mig ide vonatkozó határozatai a gyakorlatban életbe léptek. Kétségkivül ugyanez történt az aranybulla azon határozataival, melyek a munkáselemek érdekében vétettek belé, mert ez a fontos oklevél nemcsak az egyre erősebben kialakuló nemesség, hanem az összes szabad lakosság jogainak biztosítására irányul. 19. czikke ugyanis kimondja, hogy a vendégnépek, bármely nemzetiségüek, megtartassanak kez-

---

1) *Kovachich* J. N., Sylloge Decretorum Comitialium I.

dettől fogva élvezett szabadságukban. A 21. czikk fölmenti a püspöki javakon élő népeket azon kötelezetség alól, hogy a tizedet a király jószágaira fuvarozzák s egyik czikk (13) kötelességükké teszi a főuraknak, hogy ha akár a királyt kisérik, akár maguk utaznak, »a szegénységet (pauperes) ne fosztogassák és ne nyomorgassák«.

A név, melyet a király a munkástömegekre alkalmaz, szegénység, földesuri népek (pauperes, populi, már régebben is coloni, homines liberae vagy alicujus conditionis, subditi stb.). De ez időben kezd a jobbágy szó a földesuri népekre alkalmazva is divatba jönni. Kétségkivül a katonai várjobbágyság jogi helyzetének átalakulása következtében, minthogy ez a népréteg egyre fogyott s vagy a királyi szolgák, vagy a földesuri munkásnépek tömegébe olvadt, vitte át a közbeszéd a jobbágy nevet a magánföldesuri alattvalókra. De még átmenetben volt a társadalom s a rendiség alkatelemei, a későbbi uralkodó és dolgozó rétegek jogilag még mindig nem jegeczesedtek ki. A mint már volt főuri és köznemesi réteg, de még nem tömörült uralkodó osztálylyá, akképen volt már nyugoti értelemben vett jobbágyság, de intézményileg még nem volt megalakulva.

Ez átmeneti korból, II. Endre és IV. Béla királyok idejéből a tatárjárásig, a munkás lakosság jogi és gazdasági tényleges állapotát már igen sokféle és értékes egykoru anyag világitja meg, mert gazdasága vezetésében a földesur több rendet igyekezett hozni, mi végből szabatosabban összeiratta jószágait, az egyes községek határait, a község minden lakosát jogaival és terheivel egyetemben. Érdekében állt, hogy ismerje jövedelmeit s e végből az akkori viszonyokhoz képest elég pontos és részletes urbariumot készitettett, mely nemcsak az ő tájékoztatására szolgált, hanem a munkásnak is némi kezességet nyujtott a földesur és tisztek önkénykedése vagy zsarolásai ellen. Ilyen urbariumokat már az előző századok is hagytak reánk, mert tulajdonképen urbariumnak nevezhető minden okirat, mely a munkásokat és urbéres tartozásaikat részletezi. De csak ez idő óta rendelkezünk oly urbéres fölvételekkel, melyek kimeritőek, lelkiismeretesek, szakértelemmel készültek, melyek tehát a szokásjogi fejlődést lehetőleg hiven tükrözik vissza. Ide sorolható a többek közt II. Endre király 1211-ben oklevele[1]), melyben a tihanyi apátságot összes jószágai birtokában megerősitette

---

[1]) *Wenzel G.*, Árpádkori Uj Okm. I. 106—126.

s mely a király állitása szerint igen beható helyszini vizsgálatok alapján készült. Községenkint sorolja fel a földesuri népeket s a név szerint emlitettek száma, kiket foglalkozásukhoz képest csoportosit, valami 2000-re megy. Jobbágyok, mesteremberek, udvarnokok, földmüvesek, halászok, vinczellérek, harangozók, torozók, kocsisok, szekeresek stb., szabadok és rabszolgák bőségesen fordulnak elő a névsorban. Ellenben az urbéri tartozások leginkább csak a torozóknál vannak felsorolva, kik egyes csoportonkint rendesen egy kis hordó bort, 1 ökröt, 100 kenyeret fizettek, néhol még egy friesachi dénárt s 12 gyertyát is. Az okirat igen becses; több falunál szabatosan leirja a határt s az ilyen leirás egészségesen fejlődött gazdasági életről, elég sürü, részben régóta megtelepedett lakosságról s módos voltáról tanuskodik. Csakhogy ez idő szerint oly hiányosan van közzé téve, a község- és személynevekben annyi a tévedés s annyi sok maradt ki közülök[1]), hogy a benne foglalt anyagot fölösleges feldolgozni, mert a hibás kiadás miatt mindenesetre téves számitást eredményezne.

Az ilyen urbariumok más földesuri kiadványokkal, vagy pöriratokkal együtt a szabad munkásokra nézve az irásbeli bérszerződást helyettesitették s nyoma van, hogy megőrzés végett másolatban az egyes községeknek is kiadattak. Csakhogy a község egyedüli irástudója akkor a földesuri kegyur kinevezte plébános volt s minthogy a község nem rendelkezett más közeggel, a ki a reá alapvető fontosságu okiratot megőrizhette volna, pör esetén az érdekeltek nem mindig tudták az oklevelet fölmutatni. Sőt ha föl is mutatták, megesett, hogy egészen mást tartalmazott, vagy másként volt értelmezhető, mint a lakosok hitték. Az urbéres ügyekben is terjedő irásbeliséggel az urbéri pörök, mint alantabb látni fogjuk, általában szertelenül elszaporodtak, mert az egyezség pontjait az érdekelt felek kölönbözőképen magyarázták s egy pörből előbb-utóbb egész csomó pör támadt. Pedig a perlekedés nemcsak költséggel járt, hanem, minthogy a birák akarva nem akarva telitve voltak az uralkodó fedualis eszmékkel, sok megpróbáltatást hozott a munkásnépre, mi nagyon elkeseritette, az urat és a munkást egyre erősebb ellentétbe sodorta s ezzel előkészitette az osztályharczok kitörését. Elősegitette ezt még az a körülmény, hogy a községekben rabszolgák

[1]) Erről bővebben *Erdélyi* László. Nyelvtud. Közl. 34. k. 388—416.

és szabadok vegyest éltek. Voltak ugyan tiszta rabszolga-falvak, a mint voltak tisztán vendégnépektől vagy szabadoktól megszállt községek. De egyrészt a szabadok foglalkozásuk s a szokásjogi fejlődés szerint a legkülömbözőbb szolgálatokat teljesitették, másrészt legalább vidékenként többségben vóltak a vegyes népek (populi diversarum conditionum) lakta helyek s már egy 1237-ki oklevél emliti, hogy az a körülmény, hogy vegyes jogállásu népek együtt laknak (propter permixtam habitationem), töméntelen perpatvarra és összeütközésre ad okot, mert a földesur a szabadokra is ki akarta terjeszteni azt a korlátlan hatalmat, melyet rabszolgáin gyakorolt. Minthogy pedig országos urbérrendezésre az állam az akkori viszonyok közt nem gondolhatott, s a helyzet minden uradalomban, sőt az egyes falvakban is máskép alakult, a munkásnépek sorsa legelől földesuroknak egyéniségétől, több vagy kevesebb belátásától fügött. Midőn 1209-ben János esztergomi érsek az egri püspöktől Szolnokon 11 szabadost vásárolt, reájuk bizta, válasszák meg tetszésök szerint jövendőbeli foglalkozásukat. Ők[1]) a pinczemesteri (pincernarii) vagy pohárnoki (buchari[2]) teendőket választották s az érsek külön kiváltságban erősitette meg, hogy nemzedékről nemzedékre e szolgálatot folytassák s egyébre ne erőltessenek. Más földesurak kedvezményekkel igyekeztek népeiket magokhoz füzni, vagy földükre ujakat édesgetni. Némelyek nemcsak magok adták meg a kedvezményeket, hanem a királylyal erősittették meg azokat, sőt a koronától uj kedvezményeket eszközöltek ki telepeseik számára. Igy II. Endre 1217-ben megengedte, hogy bármilyen nép (saxones, hungari, sclavi, seu alii), a mely Garamszentbeneken megtelepül, ugyanazon jogokat élvezze, mint a pestiek, székesfejérváriak vagy budaiak (qua hospites nostri in Pesth, Albe vel Bude commemorantes). Sőt fölmenté őket már ekkor, vagyis az aranybulla előtt, a vám- és közadózás mindenféle neme alól, mely most vagy a jövőben divik az országban, (in tributis vel in descensibus, quam in liberis denariis seu aliis quibuscunque debitis, quae in regno solent vel etiam possent emergere). Mindezeket sem a kincstárnak, sem másnak nem tartoznak fizetni.[3])

---

[1]) Az oklevél *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. I. 193.

[2]) *Pór* Antal szerint ez a szó fapohár-készitőt (Becherer) is jelentett. Gazdaságtört. Szemle, 1904 : 174.

[3]) Az oklevél *Knauz*, M. Eccl. Strig. I. 212.

Hasonló jóindulatot tanusitott a király Szebeléb hontmegyei község iránt, melynek legnagyobb része már 1219-ben az esztergomi káptalan birtokában volt, ámbár Ervinnek, Rudger fiának is volt ott 20 ekealja részjószága. Ezt a részt a káptalan csakhamar 100 girán megvásárolta s a vételt a király is megerősitette (1222). De az uj földesur és a német vendégnép lakta község hamar meghasonlott egymással, mire a király elvette a káptalantól a községet, mi heves mozgalmakra vezetett, mert Szebeléb elkobzása is szerepel azon ürügyek közt, melyek alatt Tamás, az uralomsóvár esztergomi érsek ama korszak egyik legélesebb, töméntelen bajt okozó egyházpolitikai viszályát fölidézte az országra. A király csakhamar visszaadta (1232) Szebelébet a káptalannak, mely megoldás azonban nem tetszett a lakosoknak s elkeseredésökben föllázadtak a kelletlen földesur ellen, ki viszont a királyhoz fordult segitségért. A pörpatvar azzal végződött, hogy a szebelébiek fegyveres erővel üzettek el telkeikről. A lakatlan községnek a káptalan természetesen nem vehette hasznát: sietett tehát kibékülni az elüzöttekkel s visszatelepitette őket. Az uj egyezség szerint a lakosság hüséget fogadott a káptalannak s kijelentette, hogy ujabb zendülés esetén minden ingó és ingatlan vagyona a földesurra háromoljon. Ez alkalommal urbére akként állapittatott meg, hogy egy ekealjáért, mely 110 holdból áll, a lakosok évi fél ezüst girát, ha az erdőt kiirtják s a földet müvelésre alakitják át, ott ekealjankint további fél girát fizetnek. Az a lakos, kinek csak háza van s földje nincs, évenkint 3 nehezéket (pondus) fizet még pedig, mint a többiek, Szent Márton napján. A község a lakosság anyanyelvéhez képest német papot tarthatott, kit maga fizetett. Maga választotta a falu biráját, ki apróbb ügyekben önállóan, nagyobb pörökben a káptalan emberével együtt itélt. Ezt az egyezséget a király is megerősitette (1233) s csakhamar fölmenté a lakosokat Hontmegye területére minden vámtól és vásárpénztől.[1])

A küzdelmek, melyeket a szebelébi vendégnépek földesurokkal folytattak, kicsinyben hü visszatükröződései azoknak az összeütközéseknek, pörlekedéseknek, panaszoknak, melyek abban az időben már országszerte gyakoriak voltak s melyekről különösen a pannonhalmi apátság oklevelei nyujtanak részletes és tanuságos tájékozást.

---

[1]) Az oklevél *Knauz* id. gyüjteményének I. kötetében.

Az egyházi nagybirtok ez időben mindenütt nagy terjedelmet öltött s például a fehérvári képtalannak csupán Somogy vármegyében levő jószága 588 ekealját tett 1128 háznéppel. Hogy az egyház jószágainak szaporodása a századok folyamán minő arányokban történt, azt szembetünően mutatja a pannonhalmi apátság birtokállományának következő táblázata: a telelepek vagy falvak száma volt Szent István korában[1]) 10, Szent László korában 30, a XII. században 39, 1216-ban 46, 1225-ben 52, 1240 körül 88.

Ez a 88 község, melyről 1240 körül igen részletes összeirás készült, leginkább a Dunántuli vármegyékben, de kis részben a Dunán innen és az Alföldön feküdt s a bennök élő és foglalkozása szerint csoportositott lakosság szerint vármegyénként következőleg oszlott meg:

1. *Győr vármegyében.*[2])

Községek: Alsók, Nyalka, (a régi Himód), Ujlak, Tarján, Asszonyfalva, Tápán, Ravazd, Cséb-Ravazd, Écs, Nyul, Perecse, Ság (hegy), Ság (Kisfalu), Semjéncsuka, Nyulas, Dörög, Alap, Örkény, Gönyő, Zászló, Vének, Száva, Hecse, Abda, Tenyő. E 25 községben volt összesen:

Házhely (mansio) 797, ebből jobbágy 151, udvarnok 130, lovas szolga 44, vinczellér 173, halász 74, szabados 10, szántó-vető 32, sütő 10, harangozó 30, szakács 10, kádár 5, ács 25, pohárnok 24, hirnök 4, kézmüves 5, mosó 3, márczadó 10, nyereggyártó 6, varga 6, tárnok 7, esztergályos 6, szentségvivő 9, szabó 15, lovász 5, juhász 2.

2. *Sopron- Vasvármegyében.*

Községek: Sebes és Küszén. E két községben volt: házhely 24, ebből lovas szolga 3, szántó-vető 3, pohárnok 18.

3. *Veszprém vármegyében.*

Községek: Vanyola, Petendnyárád, Enying, Balatonkajár, Sár, Lázi, Keresztur, Vénye, Hécze, Karalka, Szöllős. E 11 községben volt: háznép 389, ebből jobbágy 77, udvarnok 73, lovas szolga 32, szabados 27, szántó-vető 18, sütő 42, harangozó 2,

---

[1]) Pann. Mon. I. 564—569.

[2]) Összeállitottam *Albaeus* egykoru összeirása s *Erdélyi* László táblázatai alapján Pannonhalma Mon. I. 570—576.

szakács 20, kádár 12, ács 8, hirnök 8, timár 3, ötvös 1, szentségvivő 44, torló 16.

4. *Komárom vármegyében.*

Községek: Ölbő, Apáti (Dinnye), Kiscsanak, Tömörd (három), Billeg, Füzitő, Almás, Béla, Irsek (vagy Jenő), Néma, Erecstő, Füss, Ásványtő, Szántó. E 16 községben volt: házhely 491, ebből jobbágy 145, udvarnok 87, lovas szolga 121, szabados 35, szántó-vető 23, harangozó 8, kádár 23, kocsis 2, fürdős 2, pásztor 5.

5. *Pozsony vármegyében.*

Községek: Deáki (Sala-Sellye), Galántapalota. E két községben volt: háznép 362, ebből jobbágy 19, lovas szolga 3, halász 6, szabados 8, a többi nincs részletezve.

6. *Zala vármegyében.*

Községek: Hegymagasapáti, Kapolcs, a Zalaparti telep. E három községben volt: háznép 80, ebből lovas szolga 6, vinczellér 55, szántó-vető 3, kádár 6.

7. *Somogy vármegyében.*

Községek: Kiliti, Zamárdi, Endréd, Megyer, Gány, Kőröshegy, Fejéregyház, Rád, Kutas, Ölyvös, Gamas, Tard, Remete, Fajsz, Csopak, Nagytepej, Kistepej, Fer, Ziduch, Méhes és 10, zseliczi falu. A házhelyek száma 495, ebből jobbágy 96, udvarnok 10, lovas szolga 32, vinczellér 18, halász 6, sütő 2, harangozó 1, szakács 1, ács 4, pohárnok 1, hirnök 4, torló 3, inas 2, kanász 300.

Ez a 300 kanász (guznoov-disznóóv) Somogyban, a Zseliczerdőben 10 faluban élt, melyek legtöbbje a két Hárságy környékén feküdt, melyekből azonban ma csak Sümegszentlászló és Böszénfa van meg.[1]) A 10 faluban 300 háznép élt. Fizettek évenkint minden két házhelytől egy hizott disznót, 2 akó java gabonát, adtak az apátnak kétszer, őszszel és tavaszszal szállást s a mi vele járt, a szerzetesek lábbelijére 60 zsiros és nem kiszáradt kecskebőrt, szállitottak meghatározott helyre 5 szekér dongafát és végeztek olyan szolgálatot, mint a nyalkai (himódi) jobbágyok. Volt 60 eke földjük, (mai mértékben 7 200 kishold).

[1]) Pannonhalma Mon. I. 321–322.

8. *Az Alföldön.*

Községek: Öcsény (Báta), Bodrogcsöntej, Ókanizsa. E három községben volt: házhely 56, ebből jobbágy 10, lovas szolga 20, halász 19, fuvaros 4, torló 3.

Végeredmény.

Volt tehát az apátság összes javain: házhely 2700, ebből jobbágy 498, udvarnok 300, lovas szolga 261, vinczellér 256, halász 105, szabados 80, szántó-vető 79, sütő 53, harangozó 46, szakács 43, kádár 40, ács 37, pohárnok 25, hirnök 16, kanász 300, más foglalkozásu 561. Az apátság e községeiben 26 malmot s több malomhelyet is emlit az összeirás. Mindezen házhelyek s az apátság összes falvainak szántóföldje *Erdélyi* Lászlónak, a pannonhalmai nagy monographia szerkesztőjének számitásai szerint 658 ekealját, vagyis mai 42.638 kataszterholdat tett. Ehhez járultak az erdők, rétek, legelők, nádasok, morotvák 235 ekealjával. 15.228 kat. holddal. Az apátság összes birtokainak terjedelme tehát 894 ekealja, azaz 57.866 kataszterholdra tehető. De voltak azonkivül birtokai és birtokrészei, melyek a fölvételben nem szerepelnek, mert terjedelmök az eddigi adatok alapján még megközelitőleg sem állapitható meg.

Minde jószágokon rendszeres gazdálkodás folyt s a határjárás néhol, igy az Alföldön is élénken fejlődött gazdasági viszonyokat jelez. Az apátok közül kivált Uriás apát, ki három évtizednél tovább (1207—1241) viselte e méltóságot, volt lelkiismeretes gazda. Folyton gyarapitotta, jó karban tartotta birtokait s a legnagyobb erélylyel fáradozott jövedelmeik fokozásán. E törekvésében nem mindig maradt a mérséklet és a méltányosság keretében, mert munkásnépei örökösen panaszkodtak, hogy jogtalan adózásokkal, uj meg uj urbéri szolgálatokkal terheli őket. E panaszok töméntelen pörre s az államhatalom beavatkozására vezettek, mely azonban gyakran nem a munkásnép javára szolgált. Az állam és közegei mindinkább a rendi szellem uralma alá kerültek s a földesur és jobbágy közti összeütközésekben egyre szembeszökőbben a földesur pártját fogták, sőt egyenesen a fennálló jogrend elleni lázongásnak kezdték a munkásnép zsörtölődéseit minősiteni. Midőn az udvardiak az esztergomi egyház földesuraságát elismerni nem akarták, a király pör utján elmarasztalta őket s

elrendelte, hogy »mint hütlen szolgák« félig leborotvált fejjel (semirasis capitibus), a mi akkor lealacsonyitó büntetés volt, adassanak át földesuroknak, söt hogy az eset örök emlékzetben maradjon, név szerint felsorolta az illetőket és pedig 34, a nevek után itélve magyar embert 19 fiuval.[1]) Ez a szigor, ez a kiméletlenség nyilvánul azokban az összeütközésekben és pörökben is, melyek Uriás panonnhalmi apát s munkásnépei közt fölmerültek s melyek száma, tekintve, hogy az idevonatkozó iratoknak csak csekély töredéke élhette tul a századok rombolásait, feltünően nagy lehetett. 1219-ben a nádor szigoruan sujtotta a somogyi Szerenke községben levő 32 házhely kanászt (rabszolgák voltak), kik, mig az apát II. Endre keresztes háborujában a Szentföldön járt, megtagadták törvényes kötelességök teljesitését s nem akarták a földesuri sertéseket legeltetni. Mindnyájan elfogattak, orrukat levágták (nasos ipsorum assos) s ugy adattak át az apátnak. Kilenczen név szerint felsorolvák, de sokkal többen voltak, mert a nádori oklevél hozzáteszi et ceteri cognati eorundem, söt elmondja, hogy az itélet azért foglaltatott irásba, hogy az eset az idők változásaiban ki ne vesszen az emberek emlékezetéből.[2])

1226-ban a nádor a veszprémi királyi és királynői udvarnokokat, kik az apát fényi birtokának határjeleit lerontották, arra itélte, hogy mint szolgákhoz illik, fejök félig lenyirassák (sicut decet servos, tonsis videlicet dimidiis capitibus). Ugyanaz évben történt, hogy öt szolgának Bulcsu nevü pap hamis oklevelet készitett, melynek alapján szabadoknak hirdették magokat s megszöktek. De csakhamar rájuk bizonyult a hamisitás s vissza adattak a földesuroknak.[3])

Valamivel jobban jártak az apátság azon népei, kik ugyancsak 1226-ban panaszt emeltek földesurok ellen a királynál, ki nádorát, Miklóst bizta meg ügyök megvizsgálásával. A nádor kihallgatta a munkások, valamint az apátság képviselőit s sokban igazoltnak találta a panaszt. Elrendelte tehát a régóta divó visszaélések megszüntetését s a következőleg állapitotta meg a köteles szolgálatokat:

---

[1]) Az iéltet *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. I. 267.

[2]) Az oklevél Pann. Mon. I. 645—646.

[3]) Ugyanott. 675—676.

Az udvarnokok tartoznak az uj kenyér hat hónapjában havi egyenlő részletekben a magokéból 130 akó buzát, 40 akó rozslisztet, 175 akó más terményt (annona) adni, az év másik hat hónapjában ellenben 175 akó gabonát az apátság malmaiba s onnan a lisztet a raktárakba szállitani; havonkint 20 akó lisztet kell a földesur gabonájából és az ő malmán őrleniök; robotban, (quod dicitur eneu) havonkint 10 holdat kell felszántaniok s az apátság gabonájával bevetniök, egy hónapon át legeltetéssel foglalkoznak s előfogatos szekeret adnak, hogy, ha az apát uton van, kenyeret szállitson számára; ugyancsak ők látják el a szerzeteseket egy kenyérszállitó szekérrel, mig a borszállitó szekeret a kézmüvesek adják. Mikor az udvarban szolgálnak, a fürdő kivételével a fát és vizet ők hordják a konyhába s a kemenczékhez. A legeltetéssel foglalkozók hetenként 3 szekér fát szállitanak a monostorba, ők javitják a kemenczéket, őrzik a kaput s részt vesznek a pannonhalmi kert gondozásában. Szent Mártonkor és hushagyókor 100 tojást, 4 tyukot és 2 libát, husvétkor 100 tojást s 1 bárányt adnak. Szent Mártonkor s ha a király a monostorban időzik, havonkint 3 szekér fát szállitanak, a saját plébánosuknak meg két vödör (idria) gabonát adnak. Minden falu Szent Mártonkor egy-egy harmadfü tinót, egy vödör gabonát és 1 sajtot ad. Ugyanakkor adnak 30 kenyeret, évenként meg fonalat egy vizafogó hálóra, a fonalat maguk viszik a monostorba s kenyeret adnak azoknak, kik a hálót szövik.

Az összes népek, az udvarnokok, valamint a többiek tartoznak egy napot gyüjteni, egy napot fuvarozni s egy napot szénát kaszálni. A kovácsok a monostorban dolgoznak, de a vasat nem ők szállitják, hanem egy megy a vasraktárba (ad castrum ferreum) s ott kiválasztja, a mi kell. Azokban a falvakban, melyek már Szent László kiváltságlevelében emlitvék, egy-egy háznép saját szekerén egy tunella bort a monostorba fuvarozni, minden udvarnok-házhely pedig az apát árpájából két akó sört tartozik késziteni.

Az oklevél[1]) szerint az apát e pör alkalmából a következőket engedte el népeinek: nem tartoznak bor, bárány és méhtizedet fizetni s több bort fuvarozni, mint a mennyit a jelen oklevél megállapit; két holddal kevesebbet kell robottal megmüvelniök s a 70 kenyeret, melyet Szent Mártonkor szoktak adni, elengedi. Végül a nádor

---

[1]) Pann. I. 678—679.

kijelenté, hogy az apát a szállásadást ugy fogja rendezni, mint a váradi, somogyi vagy szekszárdi apátok tették.

Az apát engedményeket tett tehát népeinek, mérsékelve egyes terheiket, melyeket a nádor is szerteleneknek talált. De az urbéres szolgálat az apát e nagylelkü engedékenysége után is oly nyomasztó, különösen pedig oly bonyolult és szövevényes, sőt a legfőbb mértékben zavaros maradt, hogy az uj egyezségnek szükségképen ujabb összeütközésekre, viszályokra, pörökre kellett vezetnie. Épen a nádori egyezség lett tehát további elégedetlenség kutfeje s hosszu czivakodások után a felek 1233-ban abban egyeztek meg, hogy választott biróság döntése alá bocsátják ügyöket. A jobbágyok, kiknek szószólói lelkészeik voltak, (ezek egyike a maga sérelmeit is fölvette), a választott biróság használatára irásba foglalták panaszaikat.[1]) Ezek lényegökben a következők:

1. Az udvarnokok kifogásolták, hogy tizedet fizessenek, egy vizahálóhoz fonalat adjanak, azt a monostorba szállitsák, a hálókötőket kenyérrel élelmezzék s a pannonhalmi kertet gondozzák.

2. A lovas szolgák nem akartak az apát hirnökeinek lovat, az apátnak borszállitó szekeret adni, mert nem az apát fedezi az uton a lovak élelmezésének költségét. Azt is panaszolták, hogy az apát az országhatáron tulra elviszi lovaikat, igy Rómába is elvitt 22 lovat, sőt noha 22 gira ezüstöt vett fel tőlök, sem a lovakat, sem a pénzt nem adta vissza. Azt követelték, ne kelljen nádat vágniok, öt kepét minden házhely után adniok, szénát gyüjteniök, és azt haza fuvarozniok.

3. Az ácsok, szücsök, szakácsok, sütők, inasok, vargák arról panaszkodtak, hogy sulyos terheket kénytelenek majdnem az egész Magyarországon át fuvarozni.

4. A szentségvivők kifogásolták, hogy, noha csak lovat tartoznak az uton levő apát oltára (capella) szállitására állitani, az apát két girát vesz rajtok illetéktelenül s 5 jó lovukat barátainak ajándékozta.

5. Vének halászai panaszkodtak, hogy az eleséggel terhelt hajókat az ország határáig szállitatják velök: azonkivül a hajósok szolgálatára kényszerittetnek, sőt halat is tartoznak adni.

6. Tenyő község arról panaszkodik, hogy noha csak az apát

[1]) Az okirat Pann. Mon. I. 716—717.

egy könnyü boros szekerét köteles elfuvarozni, az apát olyan terheket rakat a szekérre, melyet az el nem bir.

7. A kanászfalvak lakói két házhelyenként egy sertést, mindnyájan 60 jó zsiros kecskebőrt s 400 akó legjobb buzát tartoztak fizetni. De az apát követségekbe küldi őket, hordót készittet, terheket szállittat velök illetéktelenül s kényszeriti őket, hogy bárány-, eleség- és méhtizedet adjanak.

8. A deákii (salai) földmüvesek azt panaszolták, hogy az apát elveszi földjüket s vendégeknek adja, őket meg a vendégek adójára, valamint a jobbágyi szolgálatokra kényszeriti.

9. Tarjánban hat házhely udvarnok azt kifogásolta, hogy az apát szántó-vetővé tette őket.

10. Olup község kifogásolta, hogy a lovakat, melyeket az apát kápolnájának szállitására ad, az apát elveszi s követségbe menő embereinek adja s ha megtetszenek nekik, odaajándékozza. Öt alkalommal már öt lovukat vesztették igy el.

11. A deákii halászok arról panaszkodnak, hogy noha hal helyett házhelyenkint egy-egy fertót fizetnek, az apát mégis halat és gyümölcsöt követel tőlük, juh és ökör hajtására kényszeriti őket s ha nem teszik, büntetésül fejöket megnyiratja s megvereti őket.

12. A jobbágyok és officialisok általában arról panaszkodnak, hogy az apát kényszeriti őket, hogy egyes falvakból a dézmagabonát csürjeibe szállitsák s hogy azt a hordó sert és gabonát, melyet Szent Mártonkor adni tartoznak, magok fuvarozzák be a monostorba.

E panaszok tárgyában a választott birák 1233. jun. 6. hozták meg itéletöket.[1]) Elmondják, hogy az elégületlen munkásnépek és földesuraságuk közt egyenetlenség s pörpatvar támadt, hogy az elégületlenek a királyhoz s Jakab prenestei püspök, az akkor magyar földön tartozkodó pápai követhez fordultak s töméntelen kérvényt terjesztettek elő sürgetve, hogy sérelmeik, elnyomatásuk, jogtalan adóztatásaik, terheléseik, melyekkel Uriás apát illeti őket, orvosoltassanak. Az oklevél a jobbágyok panaszait a fentebb közlöttek alapján összegezi, de ujakat is sorol fel. Igy például a véneki halászok elpanaszolták, hogy ámbár csak halat kötelesek adni s az eleséghajóval Szigetfőig (Csepelsziget) evezni, az apát az ország hatá-

---

[1]) Pann. Mon. I. 718—721.

ráig elviteti velök, sőt arra kényszeriti őket, hogy a hajósok teendőit is végezzék s bizonyos helyekről kocsit, eleséget, lovat s mást a Dunán innenre és tulra szállitsanak, mire nincs joga. A panaszok alapján a birák a következőket rendelték el:

a) Az apát ne kérjen dézmát az udvarnokoktól, ellenben ezek panasza a vizaháló ügyében alaptalan s megmarad az eddigi szokás.

b) A lovas szolgák nem tartoznak az apát követeinek lovat adni s mikor szolgálatban vannak Szent Mártontól hushagyóig, az ő lovaikat is az apát lássa el takarmánynyal. Ha magával viszi, vagy követségbe küldi, tartozik élelmezni őket, mint a váradi és szegszárdi apát teszi. Nem szabad lovaikat az ország határán tulra küldenie, nem kényszeritheti őket nádvágásra, nem vehet rajtuk 5 kepét, de kötelesek nem fejenként, hanem házhelyenként egy nap kaszálni, egy nap szénát gyüjteni s egy nap behordani.

c) A mesteremberek panaszai jogosultak s az apát eltiltatik a kifogásolt szolgálatok igénybe vételétől.

d) Az apát a szentségvivőknek, mikor hazaérkezik, adja vissza lovukat s ne követeljen érte tőlök ezüstöt, vagyis pénzt.

e) A vénekiek panaszai jogosak. Az apát Szigetfőnél egy hétnél tovább nem tartóztathatja s a kifogásolt munkákra sem szorithatja őket.

f) A tenyőiek panasza jogos és orvoslandó.

g) A kanászfalvak panasza jogos és orvoslandó, de kötelesek 5 szekér fát, que vulgo dicuntur dunga, hordókészitésre az apátság malmába szállitani.

h) A deákii jobbágyokra nézve a békebirák kimondották, hogy az apát minden gazdának 20 holdnyi földet adjon, tizet az urbéres szolgálat, tizet a Szent Mártonnapi adózás fejében; a ki az urbéri kötelezettségek teljesitésére alkalmatlan, annak csak 5 holdja maradjon, hogy megélhessen. A többit az apát visszaveheti.

i) Tarján falu 6 házhely-udvarnoka, kiket az apát szántóvetőkké tett, ha akarnak, visszatérhetnek az udvarnoki állapotba, de az apát 6 szántó-vetőt ültethet a helyökre.

k) Olup község panasza jogos és orvoslandó.

l) A deákii halászok panasza jogos s a békebirák fölmentik őket a szállitás és marhahajtás terhe alól. Ellenben minden házhely vagy 1 fertót fizet, vagy megfelelő halat ad s a monostorba ételt, italt és gyümölcsöt szolgáltat.

m) A jobbágyok és officialisok panasza a tizedszállitás ügyében jogos. De a tizedet, melyet fizetnek, be kell a helybeli urasági csürbe fuvarozniok, Szent Mártonkor meg sört és eleséget kell adniok, de nem kell beszállitaniok.

A békebirák kimondották, hogy az a fél, ki e megállapodást megszegi, egyházi átok alá vettessék, vagy 100 gira birságot fizessen. Ezt az egyezséget a király s a pápai követ is megerősitette. De mégsem tartatott meg, ámbár a földesur azt állitja, hogy megtartotta és népei szegték meg. Az ügy megvizsgálására az országbiró személyesen lement Pannonhalmára (1234. elején) s egybe hivta a munkásnépeket. Ezek elismerték, hogy ők a hibásak s az apát lábai elé borulva kegyelmet kértek és kaptak. Mivel azonban hamisan vádolták földesurokat s sok bajt okoztak neki, a kolomposokat az országbiró a világi hatalom képviseletében egy havi, Székesfejérvárt töltendő börtönre itélte, ha földesurok a büntetés mérséklését nem kéri. A többieknek az apát a birságot elengedte, de néhányan mégis arra itéltettek, hogy fejök félig leborotváltatván, igy megbélyegzetten jelenjenek meg egy vásáros helyen az ott összegyült tömeg előtt, elrettentő például mindenkinek, ki földesurok ellen lázong, (circuire locum foralem in testimonium talium, que insurgent et agunt contra dominos suos[1]).

Ez a hosszu pörpatvar szomoruan végződött tehát az apátsági népekre s az országbiró, vagyis az állam képviselője, már a közrend, az istenalkotta társadalmi szervezet elleni lázadásnak minősitette a földesurak elleni panaszkodást. Sőt az urbéreseknek el kellett ismerniök, hogy ők a hibásak, hogy méltatlanul vádaskodtak urok ellen. El kell hinnünk, mert a fakó hártyairat állitja, hogy ez a vallomás, ezaz önvád, mely meg sem hozta a büntetlenséget, nem külső kényszer nyomása alatt csikartatott ki az illetőktől s hogy csakugyan könyelmüen koholt ráfogásokkal illették az apátot. El kell hinnünk annál inkább, mert Dénes nádor ugyane czimen a fényi udvarnokokat szintén fejök leborotválására s 10 gira birságra itélte.[2]) De nagyon sok tény arra vall, hogy nem igy áll a dolog s hogy a jelzett két itéletben nyilvánuló rideg szigor a kor feudalis gondolkodásának kifolyása volt, a mi az állam büntető

---

[1]) A Pápóczon kelt itéletlevél Pann. Mon. I. 726—727.

[2]) Az oklevél Pann. Mon. I. 768—770.

hatalmát mindinkább az uralomra jutó birtokos osztály külön érdekeinek szolgálatába helyezte. A sok közt jelzi ezt az is, hogy Uriás apát maga volt kénytelen belátni, hogy az 1233-ki választott birósági itéletbe foglalt egyezség egyes községekre, vagy foglalkozási körökre elviselhetetlen terheket ró s például a deákii telkes gazdákkal csakhamar (1241) uj egyezségekre lépett, mely kötelezettségeiket mérsékli s akként állapitja meg, hogy minden királyi hold földjük után, melyet tényleg müvelnek, 1—1 nehezéket fizessenek és pedig Szent Mihály és Szent András napja táján. E mellett a tizedet ugy fizessék, mint az esztergomi érsek jószágain szokás, külömben pedig semmi egyébbel, még szállásadással sem tartoznak.[1]) De bármilyen erős támaszt nyert az államhatalomban, Uriás apát ki sem jött a népeivel való összeütközésből és viszálykodásból. 1239-ben a kajáriakkal gyült meg a baja. Kajár lakói vegyesen szabadosok és régi rabszolgák (mancipia ipsius abbatis) voltak s az utóbbiak állati megadással türték sorsukat. Ellenben a szabadosok föl mertek szólalni a földesur önkénykedése ellen s ez ismét a nádorral puhittatta meg őket. A szabadosok térdre borulva kérték az apátot, lépjen velök uj egyezségre. Megtette, de hogy milyén volt ez a nagylelkü egyezség, azt megmondja ama tény, hogy a szabadosok még ugyancsak 1239-ben a király elé idézték az apátot, mert földjüket erőszakosan elvette s jogellenesen bitorolta. Endre országbiró azonban megerősitette a nádor végzését. A szabadosok vezetője Póka nevü pap volt,[2]) a mi eléggé jelzi, hogy az illetők nem valami szélső követelésekkel állhattak eló, hanem csakis megélhetökért küzdöttek. Ugyanaz időben Uriás apát megvette Bogátot s a hozzá tartozó három falut Somogyban. A követelős uj földesur s az ottani népek közt a szolgálatokra nézve nyomban pörpatvar támadt, mely sokáig elhuzódott. Végül a király utasitására Dénes nádor 1239-ben közbelépett s az illetők terheit és szabadságát a következőleg állapitotta meg: 1. évenkint az igaz tizeden kivül 6 gira bért fizetnek; 2. a földesur senkit követségre nem küldhet, kivéve ha valaki önként ajánlkozik; 3. a ki leszármazó nélkül hal meg, annak testvére vagy rokonai öröklik vagyonát és telkét; ha leánya van, ez a vagyon negyedét kapja, de a telket nem; 4. apátválasztáskor fél gira értékü tulkot, saját

---

[1]) Az oklevél Pann. Mon. I. 792—893.

[2]) Az oklevél Pann. Mon. I. 753.

ispánjok kinevezésekor egy fertót fizetnek; 5. évenkint egyszer ellátni kötelesek a közéjök érkező apátot, kié a templom és a vásárjog is.[1]) De az ilyen egyezségek nem használtak semmit, a földesur nem ugy magyarázta őket, mint irástudatlan munkásai s a megállapodások talán nem is mindig ugy foglaltattak irásba, mint a munkások kivánták. Elég az hozzá, hogy ezek folyton panaszkodtak s egyik hatóságtól a másikhoz folyamodtak pöreikkel, a mi azt jelzi, hogy habár az oklevelek sokat emlegetik, hogy térdre borultak a földesur előtt, hogy rimánkodva kérték bocsánatát s elismerték, hogy méltatlanul vádolták, az ilyesmi erőszakkal kicsikart vallomás lehetett s a munkásnép meg volt győződve ügye, panaszai igazságáról, különben a sok keserü tapasztalat után, melyet egyes közhatóságoknál tett, nem ujitotta volna meg valóban megható következetességgel a földesuri önkény korlátozására irányuló törekvéseit. 1240-ben az apátsági népek ismét a királyhoz, a haza későbbi ujjáalkotójához, IV. Bélához fordultak s az állami hatóságok közbejöttével létrejött egyezségek, különösen az 1226-kiban foglalt kötelezettségek tulzott volta ellen emeltek kifogást. A király, mint mondja, meghallgatta az érdekelteket s minthogy panaszaikat sok lényeges tekintetben jogosultaknak találta, 1240. jul. 14-iki oklevelében[2]) »kegyelmes szivvel« orvosolta azokat. Az ide vonatkozó régibb egyezségeket megfosztva érvényöktől, kimondotta, hogy

1. Az udvarnokok aratás után hat hónapon át havonként a sajátjokból 130 akó gabonalisztet, 40 akó kétszeres lisztet és 170 akó gabonát adjanak, a másik hat hónapon 170 akó gabonát szállitsanak a földesur malmába, ott lisztté őröljék s a klastromba visszavigyék. Havonként a földesur gabonájából 20 akó lisztet őröljenek. Ellenben «eneu»-t (communem araturam, que vulgariter eneu dicitur) nem kell végezniök s a földmüvelés czimén semmiféle fizetéssel nem tartoznak, Szent Márton napján nem adnak többé 70 kenyeret s általában bor-, bárány- és méhtizedet. De azok, kik pascunt mensem, előfogatos kocsit adnak az apát kenyere számára, mikor utban van; az összes udvarnokok az apát s a barátok lisztjének szállitására havi két kocsit adnak s kötelesek oda menni, hová az apát küldi őket.

2. A többi szolganép, szűcs, varga stb. hat kocsit ad az apát és a szerzetesek borának szállitására, ha ez utóbbiak bárhova utaznak.

---

[1]) Az oklevél Pann. Mon. I. 767.

[2]) Az oklevél Pann. Mon. I. 789—91.

3. Később azt mondja, hogy a Szent László kiváltságában említett falvakban három házhely ad egy szekeret akként, hogy a két módosabb adja az ökröket s a kocsit, a szegényebb meg személyesen kiséri a szekeret, hogy akár Zalából, akár Somogyból bort hozzon a monostorba.

Végül a király elrendeli, hogy az érdekelt népek megtartsák az uj egyezséget, különben leborotvált fejjel, szégyenszemre örökös szolgasággal bünteti őket.

E korszak legutolsó éveiből olyan oklevéllel is rendelkezünk, mely a lakosság megoszlására, foglalkozására, urbéres terheinek s általában a mezőgazdasági szervezet tényleges állapotainak ismeretére élénk világot vet. Ez ama nagy terjedelmü már föntebb idézett összeirás, melyet IV. Béla király rendeletéből Albaeus mester, nyitrai főesperes a pannonhalmi apátság összes birtokairól készitett. Albaeus Pannonhalmán kezdte a nagy és bonyolult munkát, melyet faluról falura járva alapos ismerettel fejezett be.[1]) Az óriási munkálat legtanuságosabb adataiból a következőket idézem.

1. *Alsók* községben összeiratott 68 házhely és pedig vinczellér 57, mesterember 5, kovács 2, harangozó 4. A mennyire a nevekből kivehető, a lakosság nagy részt magyar volt s a lélekszám valami 450 lehetett. A vinczellérek leginkább rabszolgák voltak. Kötelességök volt egész télen fát hordani az apát szükségletére: a kiknek szekerök volt, évenkint 36, némelyek 156 szekér fát szállitottak. Az egész lakosság a rendes robotmunkát végezte és az adózásokat fizette, a kovácsok a monostorban dolgoztak. Közös teher volt, évenkint egyszer az apát és kisérete megvendégelése, továbbá az, hogy a falu egy harmadfü tinót, megfelelő számu tyukot, ludat, bort, sert, kenyeret, a földesur lovainak szénát-zabot adott. Ha pedig az apát látogatása elmaradt, az egész ellátást elküldték neki; Szent Márton ünnepén, mint minden falu, Alsók is egy harmadfü tinót, ugyanakkor minden ház egy vödör zabot és egy vödör sört adott. Minden háznép 3 napot dolgozott a mezőn; egy nap szénát gyüjtött, egy nap behordta, egy nap aratott. Az udvarnokok a gabonát, lisztet, kenyeret a malomba s onnan haza, ha kellett, az apát vagy hivatalos küldetésben járó szerzetes után szállitották. Mindnyájan részt vettek a somogyi, zalai apátsági borok haza fuvarozásában s a külön fog-

[1]) Gondos kiadása Pann. Mon. I. 771—87.

lalkozást nem üzők még az utban levő apát vagy szerzetesek számára is fuvart szolgáltattak. Alsókon a főjövedelmet a szőlő adta s egy telekre 15 kir. hold (20 kat. hold), az egész határra valami 1566 hold jutott.

2. *Himód* község lakossága nagyon sokféle elemből állt s számra tekintélyes volt. A házhelyek száma összesen 197 volt, valami 1,700 lélekkel. Élt itt 20 házban vagy telken lovas jobbágy, 56 házhelyen meg udvarnok. A lovas jobbágyok terhe a következő volt: saját lovukon kisérték az apátot vagy kirendelt embereit utazásaikon s ilyenkor az apát viselte élelmezésük költségeit. Követ és épületfát szállitottak, az apát lakását őrizték s mint szabad emberek, tizedet fizettek. Máskülömben terheik olyanok, mint Alsókon. Nevökből itélve, magyarok voltak. Az udvarnokok szintén magyarok s mindennemű szolgálatot és adózást teljesitettek, de külön terheket is viseltek. Igy az uj kenyér félévében havonkint 30 akó buzalisztet, 40 akó rozst, 170 akó zabot, Szent Mártonkor és hushagyókor 100—100 tojást, 4 tyukot, 2 ludat, husvétkor 100 tojást és egy bárányt adtak. Szent Mártonkor vagy királyi látogatás alkalmával 3 szekér tüzifát, 30 kenyeret, havonkint meg 1—1 vizahálót, valamint kenyeret a hálókészitőnek adtak. Az év másik 6 hónapjának mindegyikében a többi jószágokról 170 akó gabonát a malomba szállitottak, megőrölték, a lisztet a megjelölt raktárba vitték, az egyház terméséből havonkint 20 akó közönséges lisztet készitettek. Minden ház a tized-árpából 2 akó sört főzött; két szekerös az apátot vagy szerzeteseit utjokon kisérte; a havi szolgák őrizték a kaput, müvelték a kertet, fát, vizet hordtak a konyhába s javitották a kemenczét. Élt továbbá a községben 16 házhelyen szakács s minden olyan szolgálatot végzett, mint az alsóki kovácsok. Élt még 22 házhelyen lovas szolga. Jó lovat kellett tartaniok, hogy az apátság terhes kocsijait bárhová elszállithassák, egyebekben a szántáson és szőlőmüvelésen kivül minden más szolgálattal tartoztak. Lakott a községben szücs 6, esztergályos 6, hirnök vagy bakó 4 házhelyen. Hivatásukat végezték s a lovas szolgák terheit viselték. Végül élt mosó 3, tárnok 7, sütő 9, varga 6, méhsörkészitő 10, kovács 23, kerékgyártó 5 házhelyen s a hivatásukból folyó munkán kivül a közös szolgálat őket is terhelte. A község határa 1425 kir. holdat tett.

3. *Ujlak* községben 32 házhelyen élt 25 udvarnok, 6 szántóvető, 2 szabad jobbágy s az itteni udvarnokok ugyanugy szolgáltak, mint a himódiak.

4. *Tarján* község csak részbirtoka volt az apátságnak, mely mégis 33 házhelyet mondott a magáénak; ezek közül 10 jobbágy, 7 varga, 3 lovász, 3 kápolnás, 4 kádár, 6 udvarnok volt.

5. *Tápán* a király lovászai voltak a főbirtokosok s itt az apátnak csak 6 házhelye volt, melyen 4 lovas jobbágy és 2 szántó-vető élt.

6. *Ravazd* szintén részbirtok volt 18 házhelylyel, melyen 5 jobbágy, 6 udvarnok, 2 kádár, 3 vinczellér és 2 harangozó élt s ugy szolgált, mint a himódiak.

7. *Csében* 14 házhelyen 13 szabad lovas jobbágy és 1 vinczellér élt s az egyik jobbágy Ibrahim nevet viselt.

8. *Óravazdon* 17 házhely volt az apátságé.

9. *Écsen* 10 vinczellér, 7 jobbágy házhely volt.

10. *Nyulon* 8 vinczellér és 2 jobbágy házhely volt s Nyul, mint Écs is csak harmadrészben volt az apátságé.

11. *Perecse* községben 38 volt a házhelyek száma. A lakók közül 7 szántó-vető szolga 6 eke földdel, 13 vinczellér szolga, 17 szabados, 1 harangozó volt.

12. Két *Ság* nevü községben 67 házhelyen 20 vinczellér, 12 szántó-vető szolga, 15 harangozó, 20 jobbágy, 20 lovas lakott.

13. *Selyemcsuk-Pázmánd* községben a házhelyek száma 51, melyen 14 jobbágy, 30 vinczellér szolga, 2 tárnok, 5 szántó-vető. A határ kiterjedése 455$^{1}/_{2}$ mai kat. hold.

14. *Alapon* 6 szabad jobbágy, 9 lovas jobbágy, 8 harangozó, 6 szentélyvivő házhely volt.

15. *Örkényben* 28 vinczellér jobbágy lakott.

16. *Gönyűn* 16 lovas szolga, 10 udvarnok, 2 lovász, 2 juhász élt 30 házhelyen.

17. *Véneken* 70 házhelyen halászok éltek, kik révész-szolgálatot is végeztek s az apát hajóit Szigetfőre, (Csepel sziget) vezették, de az apát lovaival vontatták vissza. Kötelesek voltak vizára halászni s naponkint 40 embernek elegendő halat szolgáltatni a monostorba, megvendégelték az apátot, Márton napkor egy 3 éves tinót, sört, bort adtak. A község határa 1,620 kat. holdat tett.

18. *Hecse* községben 33 házhelyen élt 8 udvarnok szolga, 18 kádár, kik a bort szállitani is tartoztak, továbbá évenkint 1 tinót s más eleséget adtak, 3 vinczellér, 4 jobbágy s ez utóbbiak évenkint adtak 1 harmadfü tinót, 100 fehér kenyeret, 30 vödör sört, 20 hosszu gyertyát és 12 dénárt.

Mind e községek Győrmegye területén feküdtek s az összeirás a középkori viszonyokhoz képest elég sürü népességről s aránylag nagyon fejlődött gazdasági életről tanuskodik, mi a Sopron vármegyében összeirt két faluról kevésbbé mondható. Ellenben Veszprém, Komárom, Somogy vármegyékben az oklevél ismét igen sok falu, telep, község nevét közli, a határjárásnál országutról és számos mellékutról, az utak mentén álló szent szobrokról tesz emlitést. Hasonló kedvező képet kinál az alföldi jószágok, főleg Ókanizsa határjárása. Az egyes községekben aránylag nagy a népesség. Igy Veszprémbem, Varsány községben a lakott házhelyek száma 74 és pedig 21 jobbágy, 4 szakács, 2 kovács, 6 kádár, 3 timár, 30 udvarnok, 5 szántó-vető; Lázi községben 147 házhelyen 23 jobbágy, 19 lovas, 15 szakács, 39 szűcs, 6 kádár, 34 udvarnok, 3 szántóvető szolga élt, Vénye községben meg csupa kápolnás[1]) lakott 44 házhelyen. Komárommegyében, Dinnye községben 50 házhelyen 17 jobbágy, 10 udvarnok, 23 lovas, a három Tömörd község 174 házhelyén 57 jobbágy, 44 lovas szolga, 2 lovász, 23 kerékgyártó, 2 üstfoldozó és 46 udvarnok lakott. Zalában, Hegymagas községben 62 lakott házhelye volt az apátságnak. Az alföldi Ókanizsán 27 házhelyen 10 lovas jobbágy, 4 fuvaros, kik a halat a monostorba szállitották vagy váltságul 1 kocsiért egy fertót fizettek, 10 halász, kik a halon kivül évenkint 6 harmadfű tinót adtak s 3 torló élt, kiknek mindegyike Szent Mihály napján 3 fertót fizetett. A pénzfizetés ez időben csak némely községben fordul ugyan elő, de mégis gyakoribb, mint régente volt. Igy az apát selyei (Sala) jószágán[2]) élő jobbágyok egy-egy házhely után egy fertót fizettek, de közös szolgálatokat is teljesitettek. Petenden 22 szabados házhely volt, melyek a szabadosok általános szolgálatain kivül egyenkint ezüstöt is fizettek, évi 1 pénzt azaz egy nyolczad girát.

Abból a töméntelen részletből, melyet az e korbeli oklevelek a földesuri népek urbéres terheiről tartalmaznak, a következő főelvek állapithatók meg: A terhek a népek jogállásához és foglalkozásá-

---

[1]) Kápolnások azok voltak, kik az uton levő apát kápolnájának, illetve kézi oltárának szállitására lovat tartoztak adni, de más urbéri terheket is viseltek.

[2]) Az apátságnak a Sala vize körül is voltak birtokai. Sala tulajdonképen Deáki község Pozsony vármegyében, de a Sala földjéhez tartozott a Nyitra vármegyei Vágselye is.

hoz, ugyanazon község külömböző munkáscsoportjaihoz képest fölöttébb változók. De a földesur általában emelni igyekszik a terheket, másrészt a munkások kezén levő földterületből sokat saját gazdálkodása alá von, a mi a föld értékének emelkedését, terményei eladásának könnyü voltát jelzi. Csakhogy a robotból még sem a mezei munka, a szántás, aratás, behordás terheli legsulyosabban az urbérest. Itt-ott már ez ellen is panaszkodik ugyan, de a legsulyosabb közmunka a fuvarozás, a gyalogszerrel vagy szekérrel való követségbe járás, a kényszer, hogy utazásain a földesurat az urbéres szekeren vagy gyalog elkisérje. A mi a terményben való szolgálatokat illeti, azok a dolog természetéhez képest, mikor a földesurat munkásai látták el nemcsak konyhája minden, hanem háztartása sokféle szükségletével, fölöttébb változatosak. Másrészt azonban a XIII. első négy évtizedében az urbéres fizetések közt már előtérbe kezd lépni a készpénz-adó jeléül annak, hogy Magyarország mindinkább kivergődötta régi kezdetleges terménygazdálkodás állapotából s gazdasági életében fontos szerepre vergődött a pénzgazdálkodás. A földesurnak társadalmi szerepléséhez már nagy szüksége volt a készpénzre, másrészt a munkásnép több pénzadó fizetésére vállalkozhatott, mert a kereskedelem megélénkülésével könnyebben értékesithette nyers terményeit.

E korbeli okleveleinkben még fordul elő szabad földmüves, ki telkét családi örökség utján nyerte el (propria hereditria). De a szabad embernek, habár földesuri telken élt, a munkájával emelt épületek, valamint a javitások a saját tulajdonát alkották s a pörös okiratok nem egyszer kimondják, hogy a pörvesztő fél hordja el a pörös birtokról épületeit, melyek anyaga leginkább fa volt, s melyek ugy készültek, hogy esetleg szét lehessen szedni s más helyre elszállitani, illetve más telken fölállitani. Másrészt, mint a font idézett itéletlevelekből kitünik, a királyi hatalom már a telkes rabszolgák terheit is enyhiteni igyekezett s oda hatott, hogy a szabad és rabszolga telkes népek szolgálata közt valami összhang létesüljön, mely e két, jogállás tekintetében annyira eltérő, de mindinkább ugyanegy foglalkozást üző népréteg összeforrasztásának, vagyis a tulajdonképeni jobbágyintézmény megalakulásának egyik előfeltétele volt.

HATODIK FEJEZET.

A munkaszervezet a XIII. század második felében.

A tatárjárás zivatara, mely 1241. márczius havában zudult a magyar birodalomra s egy álló esztendőn át szünes-szüntelen pusztitotta, óriási károkat okozott emberben és vagyonban a nép minden rétegének, de életrevalóságát nem törte meg. A lakosság egy része leöletett, egy része rabszijra füzve hajtatott el, de legnagyobb része megmenekült, s buvó helyeiről vagy a külföldről lassan haza szállingózott. Ellenben házai, telepei, községei, fejlődő városai, templomai, monostorai, ingó vagyona, munkájának eszközei, marhája nagyobb részt megsemmisültek. Különösen némely országrész, az erdélyi terület, a délvidék és egyes északkeleti vármegyék szenvedtek szertelenül s sok helyütt az ujjászervezés munkáját ott kellett ujra kezdeni, mint a honfoglalás vagy Szent István századában. Szerencsére IV. Béla királyban meg volt az akarat és a képesség a szörnyü bajok orvoslására s minthogy az általános romlás a legvagyonosabb rétegeket sem kimélte, ezek önérdekből, hogy a korona oltalma alatt minél gyorsabban uj erőhöz jussanak, egy pár évtizeden át hüségesen támogatták alkotó tevékenységét. A vad vihar különösen megtizedelte a régi nagybirtokosokat s helyökre ujak léptek, kik a koronától kapták dus jószágaikat s igy az önérdek mellett a hála is a király hüséges munkatársaivá avatta őket. Béla pedig, mihelyt 1242. tavaszán visszatért letarolt országába, átgondolt tervszerüséggel fogott a mentő munkához, mely bámulatos gyorsasággal és eredménynyel haladt előre, ámbár egyes vidékek még évtizedek multán is szomoruan ta-

nuskodtak a tatárság kegyetlen rombolásairól. Az első feladat a feldult belső rend s a jogbiztonság visszaállitása, különösen meg a megfogyott lakosság gyors szaporitása volt. Erre ez alkalommal sem kinálkozott más eszköz az idegen munkaerő becsalogatásánál s megtelepitésénél. Európa nyugati államaiban még a XIII. században is erősen folyt a vándorlás s Béla király megint megnyitotta országainak kapuit a békés vagy harczias elemek előtt, melyekre egyaránt szüksége volt. Visszahivta az 1241-ben kiüzött kunokat, kiket beillesztett a honvédelmi szervezet keretébe, mig a szomszéd szláv és német államokból a munkás elemet gyarapitotta. Nagy tömegek egyszerre nem jöttek többé, mert az országban már nem akadtak olyan jobb talaju és nagy kiterjedésü területek, a hol meg lehetett volna őket telepiteni a földnek mindenütt volt jogszerü ura, gazdája. De a beszivárgás állandóan és bőségesen folyt s apróbb rajokban mindig jöttek nyugati munkáselemek, főleg az 1259. év után, mely a német birodalomban inséges volt s a kivándorlást elősegitette. Ezek természetesen az időben már a korlátlanul uralkodó feudalis gondolkodást, a vele járó munkaszervezetet hozták magukkal s még inkább elősegitették a magyar társadalmi és gazdasági életnek ily szellemü átalakulását.

Elősegitette ezt maga a tatárjárás, illetve az a rombolás, melyet a társadalmi, honvédelmi és közigazgatási szervezetben okozott. A régóta düledező várszerkezet büszke épitménye, mely kétszáz évnél tovább volt a magyar király belső hatalmának és nemzetközi tekintélyének legfőbb tényezője, a tatárjáráskor elpusztult vagy legalább alapjaiban megingott. A királyi várnépek egy része leöletett vagy szétfutott, a már nagyon megfogyott várjavakat vagy a szomszédok ragadták magukhoz vagy a király adományozta el, s noha Béla megpróbálta visszaszerzésöket s a királyi vármegye helyreállitását, a változott viszonyok közt hamar abban kellett hagynia a reménytelen kisérletet. Az ő korának uj szükségletei voltak, melyeket csupán uj alkotások elégithettek ki. A király akarva, nem akarva megalkudott tehát az uj korszellemmel s a Nyugot-Európában rég teljes uralomra jutott rendiséget, mely már érvényesülni akart, de az aranybullában intézményileg még nem jegeczesedett ki, követte alkotásaiban mintaképül. Mig a régibb királyi oklevelek gyakran hangoztatták, hogy a természet minden embert egyenlőnek teremtett, s egyedül

a világi törvény (jus gentium) fosztott meg az idők folyamán egyes rétegeket szabadságuktól[1]), IV. Bélát, bármi nemes indulattal viseltetett egyebekben a munkástömegek iránt, már a pápának kellett ez igazságra figyelmeztetnie (1264). Igy a királyi hatalomból is veszni kezdett az egységes nép fogalma, a társadalom vezető tényezői, főleg a külföldön tanuló papok, akkor a müveltség egyedüli letéteményesei, meg egészen a feudalitás gondolatvilágának uralma alá jutottak. Mikor tehát a királyi vármegyét mással kellett pótolni, a régóta megindult rendi fejlődés teljes és törvényes befejezést nyert.

Béla király a vagyonánál és hivatalánál fogva mindig előkelő szerepet vivő egyházi és világi nagybirtokot vezető tényezővé avatta. Nemcsak kiváltságokat adott neki, hanem arra ösztönözte, hogy jószágai védelmére kővárakat épitsen. Évről-évre többen követték ez ösztönzést s csakhamar a királyiak mellett a magánvárak koszoruja lepte el az országot, melyek a honvédelemnek is hasznára váltak, főleg a végeken, de még inkább gyarapitották birtokosuk tekintélyét, társadalmi és politikai befolyását. A nagybirtokos immár erős, saját fegyvereseitől őrzött várban élt, hol önálló hatalmára támaszkodva daczolhatott a királylyal s föltétlenül érvényre emelhette akaratát mindazokkal szemben, kik jószágain, telkein laktak, mi szükségképen uj irányba terelte a nagybirtok és munkás népei jogi és gazdasági viszonyát. Amaz ura lett népeinek s e törekvésében a királytól nyert másnemü kiváltságai is elősegitették. Még az aranybulla kimondotta a földesuri népeknek az állami adóktól való mentességét. Csakhogy e mentesség a XIII. században még kivételesen lépett életbe, akkor sem az aranybulla, hanem a király egyes kiváltsága alapján, melyet külön-külön adományozott kedvesebb hiveinek, illetve azok népeinek. De 1267-ben IV. Béla és fia, V. István ifjabb király, ki az ország igen nagy részében önállóan uralkodott, az összes nemeseknek, nagy- és kisbirtokosoknak, uj kiváltságlevelet adott, mely világosan kimondotta, hogy rajtok «collectákat vagy adókat a kamara (kincstár) vagy más valaki számára, soha semmi időben ne szedjenek, sem élelmiszereket s még a harczbaszállás okáért se általunk, se mások által ne szed-

---

[1]) Példát idéz *Wenzel,* Magyarország mezőgazdaságának története.

hessenek.»[1]) Itt tehát az adómentesség határozottan megadatott, ámbár általános érvényre most sem emelkedett s csupán a földesurak azon törekvését fokozta, hogy külön kiváltságban szerezzék meg a jogot, sőt némelyik olyan megegyezésre lépett a munkásokkal, hogy, ha megnyeri számukra az adómentességet a királytól, az érdekeltek az állami adót neki fizessék,[2]) a mi azt jelzi, hogy az adómentességből a köznépnek ott sem volt haszna, a hol érvényre jutott, mert ezután is fizette nem ugyan a királynak, hanem földesurának.

Még ellenállhatatlanabb hatalmi eszközt nyert a földesur azon jogban, hogy a király reá kezdte átruházni a jószágain élő munkás nép fölött a biráskodást. Ez első sorban a munkásnép javára történt, hogy gyorsan és olcsón nyerjen igazságot. IV. Béla (1246.) egyenesen megmondja ezt,[3]) midőn az erdélyi püspök szabad és nemszabad népeit (tam priores inquilini, — kik a régi szolgák ivadékai lehettek — quam etiam hospites conditionis liberae de novo convenientes) kivonja a főispán s az összes többi közbirák törvénykezése alól, és pörös ügyeik elintézését a püspökre és a falusi biróra ruházza. Csak ha ezek elmulasztanák kötelességök teljesitését, kerül az ügy a király itélőszéke elé. E kedvezményt — mondja a király — azért adta meg, hogy a püspök minél könnyebben betelepithesse puszta jószágait, a mi kétségtelenné teszi, hogy a földesur e birói joga megfelelt munkásnépei érdekeinek s egyenesen javukra adományoztatott. A biráskodást a király kiváltság utján egyre többekre ruházta s a garamszentbenedeki apátság összes népei már 1249-ben, Miklós nádor bizonysága[4]) szerint, ki voltak az ország mindenféle közbiráinak illetősége alól vonva. A gyakorlatban azonban ez a biráskodó jog uj eszközt adott a földesurnak a jobbágyai mindenféle viszonyaiba való beavatkozásra s az idők folyamán ez a jog, mely a munkásnép javának előmozditására adatott, teljesen kiforgolódott eredeti természetéből s a földesuri önkény és elnyomás eszközévé lett.

---

[1]) *Dézsi* Lajos forditása. Szilágyi Sándor, Magyar Nemzet Története II. 526.

[2]) Erre példa Németi község egyezsége földesurával 1292-ben. Az oklevél *Knauz*, Mon. Eccl. Strigon. II. 313—14.

[3]) Oklevele *Fejér*, Codex dipl. IV. 1 : 415.

[4]) *Fejér*, Codex dipl. IV. 2 : 56.

IV. Béla király, noha az uj főuri réteg évtizedeken át hüségesen támogatta, előre látta a veszélyeket, melyekkel a nagybirtok hatalmának e tultengése a koronát s a társadalmat fenyegette. Ellensulyozására a királyi szolgák számát országszerte nagyban szaporitotta, hogy benne uj középosztályt teremtsen, melyet hivatásának megfelelően sokféle kiváltsággal látott el. Minél többeket kivont a hanyatló várszerkezet köréből; beleolvasztotta a kunokat, a szászokat, a székelyeket, a fegyveres szolgálatot tevő más elemeket, főleg a régi várjobbágyokat s elősegitette testületi tömörülését. A «nemesi szolgák birájában» ő alatta nyerte az uj testület első állandó tisztviselőjét. Ezzel végképpen a nemesi vármegye lépett a mindinkább tünedező királyi vármegye örökébe s a rendi fejlődés az 1267-iki, már emlitelt kiváltságlevélben nyerte meg a törvényes elismerést.

Ezzel Magyarország intézményileg is belépett a középkor rendi, feudális világába s a magyar sociálpolitikai szervezetben a munkamegoszlás egy uj korszaka kezdődött. A honvédelemből kimaradt a tömeg s ez a feladat a kiváltságos rendre szállt, mely hivatásszerü katonasággá lett s mint a fegyveres erő képviselője magához ragadta az államkormányzatot, miből természetszerüen következett, hogy külön érdekei szerint formálta az államéletet s ily szellemben kormányozta az alattvalókat. Minthogy pedig a katona nem lehet gazda, a gazdálkodást, a polgári munkát az egytelkes nemesek kivételével, kik magok müvelték a földet, teljesen a tömegre bizták, mely helyettök dolgozott s minden szükségessel ellátta őket. Igy a rendiség nem csupán jogi, hanem messzeható közgazdasági változásokat okozott. A munkás tömegek megszüntek a király közvetlen alattvalói lenni s uraik hatalma alá jutottak. Jogi helyzetök fokozódó romlásával azután a munka tisztelete, megbecsülése is rohamosan hanyatlott. Az uralkodó réteg nemcsak elszokott a polgári munkától, hanem értékét, jelentőségét, tisztességét illetőleg is olyan eszmekörbe jutott, melynek az osztályellentétek rohamos kiélesedésére s időnkint az állam alapjait megingató összeütközésekre kellett vezetnie, mert minden igyekezete kedvezményes helyzetének kiaknázására irányult.

Ebbeli tulbuzgalmát legföllebb a munkaerő keresett voltára s a telepitésre való tekintetek mérsékelték ideig-óráig, másrészt minden időben akadtak emberséges földesurak is. Midőn Apócz neje (1245.) vallásos buzgalomból 8 házhelyet adományozott a pannon-

halmi monostornak, nem feledkezett meg az illetők sorsának biztositásáról s kikötötte, hogy egyenkint fél fertot fizessenek uj földesuroknak, semmi egyéb szolgálatra pedig ne köteleztessenek. Általában azonban ez időszak oklevelei leginkább pörről, összeütközésről, uj meg uj urbér-egyezményekről tesznek emlitést. Kisszelepcsény község lakói, csupa lovas szolgák, vagyis inkább katonák föllázadtak földesurok, a garamszentbenedeki apát ellen, de végre egyezséget kötöttek vele, melyet a király megerösitett (1247.). Az uj szerződés[1]) következőleg állapitja meg terheiket: minden házhely évenként 2 nehezéket fizet; évenkint egyszer a községbe jövő apát ellátást nyer, mely alkalommal a lakosok egy 3 éves disznót, bárányt, kenyeret, sört és lótápot adnak, annyit a mennyi kell, Szent Benedek ünnepén meg 2 juhot s minden lakos lóháton ott és annyiszor szolgálja az apátot, a hol és a hányszor parancsolja: ha pedig ez egyezményt megszegnék, magok és utódaik örök szolgaságra vettessenek.

A bakonybeli apátság népei szintén sokat viszálykodtak (1256—1259) földesurokkal, ki csakugyan türhetetlenül terhelte őket, mert, mikor hozzáfordultak, a király is elismerte panaszaik jogosultságát. Az apátságnak ez időben voltak:

1. szabad népei 20 házhelyen, kik lóháton kisérték az apátot és szerzeteseket, 2 napot szántottak, 1 napot arattak, a kolostor közelében kaszáltak s évenkint egyszer bort szállitottak;

2. lovas szolgái 49 házhelyen. Ezek 9 napot szántottak, arattak, a termést behordták, a gabonát a malomba, onnan a lisztet haza fuvarozták, a monostorban hetesi szolgálatot végeztek, a fűtésnél segédkeztek s a nyájat őrizték. Jogaik közt emlitik, hogy onnan hozhatnak feleséget, a hol kapnak;

3. adózók Sáron 8 házhelyen; mindegyik 50 cseber bort adott s havonkint felváltva lovon szolgált;

4. aratók és vinczellérek 36 házhelyen. Ezek igen nyomorult helyzetöket tekintve kétségkivül rabszolgák voltak. Termésök egyik fele a földesurat illette, sőt másik felét is 10 szapu zabbal és 10 rőf vászonnal kellett megváltaniok. E mellett a sörfőzésnél ők készitették a malátát, törtek kölest s saját költségökön éltek a monostorban, ha oda bármely munkára berendeltettek; a mi azonban a legjellemzőbb, csupán saját falubelieikkel házasodhattak össze: a legényeknek falubeli leányt, a leányoknak falubeli legényt kellett elvenniök;

[1]) *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. I. 364—65.

5. sószállitók 24 házhelyen, kik évenkint 3 hajón háromszor tartoztak a monostorba sót szállitani; végül

6. mesteremberek, és pedig 5 timár, 4 ács, 4 asztalos, 5 esztergályos, 4 szakács, 4 pék, 2 pásztor, 1 kondás.[1])

A pannonhalmi apát Fizedtu község szabad vendégeinek (hospites liberae conditionis) földesuri terheit 1263-ban következőleg állapitotta meg: 1. Szent Márton napján minden házhelyért 2 nehezék évi urbért fizetnek: 2. Buda városa jogait élvezik a biró s egymás közti pöreikben, kivéve a vérontásos eseteket, melyekben a földesur is bele szól. A 4 malom a földesuré, s őt illeti a vásárpénz (tributum); 3. a ki törvényes örökös nélkül szükölködik, szabadon rendelkezhet vagyonáról; 4. oly pörben, melyet valamelyik lakos indit falusi birája ellen, az apát 6 falubelivel itélkezik; 5. fölmentvék mindenféle szállásadástól; 6. övék a halászat joga s a révjog jövedelmének kétharmada. Pár év mulva (1266—67.) a király az apátság összes népeit, mint már elődei tették, kivonta a megyei biróságok joghatósága alól s egyedüli birájok a király és az apát, illetve kirendelt közege voltak, sőt 1269-ben abban a kedvezményben részesitette őket, hogy a közadónak csak a felét fizessék (tallia, exactio et collecta sive fuerint in denariis, sive in victualibus, sive in aliis).[2])

Mikor IV. Béla Csuton prépostságot alapitott (1264.), igen sok jószággal látta el. Egy párnál megállapitja az urbéri terheket is. Igy a csuti vendégeket a következő kiváltságokkal ruházta fel: Szabadon választják a falu biráját, kit az apát csak megerősit s ki a kisebb pörökben itél, mig a nagyobbakban a földesur kirendelt emberei. Census vagyis földbér fejében Szent Mihálykor 3 nehezék finom ezüstöt fizetnek, karácsonkor és husvétkor meg a szokásos ajándékokat adják. Födemest a mézadó népekkel is a prépostnak adta s a lakosok a mézet, mely addig a királynak járt, immár földesuroknak szolgáltatták.[3])

De bármi szabatosan állapitották meg az oklevelek a munkásnép kötelességeit, örökösen uj meg uj véleménykülömbségek merültek föl, melyek a közhatóságok beavatkozását tették szükségessé. A földesur mindig ugy vélekedett, hogy népei tehetőségükhöz képest nem viselnek elég terhet, a munkások meg azzal álltak elő, hogy sokkal

---

[1]) Felsorolvák Pannon. Mon. VIII. (irta *Sörös* Pongrácz) 53—54.

[2]) Az adatok Pann. Mon. II. 325.

[3]) Az oklevél *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. 509—13.

többet kell fizetniök, mint jog és méltányosság szerint kivánhatni tőlük. Ez ellentétes fölfogások visszhangzanak ama viszályban, mely ez időben a tihanyi apát és népei közt támadt. A földesur szerint népei fölös számban voltak, de vagy éppen nem tettek, vagy nem tettek elég szolgálatot. Ismét az államnak kellett közbelépnie; a nádor rendezte az urbér dolgát és pedig akként, hogy 12 házhely maradjon meg jobbágynak és lovasszolgának s ezek rendes kötelességeit végezze, ellenben az összes többi népek házhelyenként fél fertó pénzadót fizessenek. Az apát ezeket is a conditionariusok csoportjába akarta volna áttenni, de kérelmükre meghagyta őket az uj állapotban.[1])

A királyi javak száma az eladományozások s a várszerkezet rohamos eltünése következtében roppant nagy mértékben leapadt ugyan, de azért maradt még elég királyi birtok, melyen nagy számu munkásnép is élt. Ezek urbéri tartozásairól éppen a tatárjárás óta számos adat jutott reánk, melyekből világosan kitünik, hogy a király népei, mint azelőtt, ekkor is jóval kedvezőbb helyzetben éltek, jóval enyhébb terheket viseltek, mint a magán földesuraké. Csakhogy ezek rendesen nem tulajdonképeni jobbágyok voltak, mert katonai kötelezettség is terhelte őket. Igy Turócz és Liptó királyi népei IV. Béla 1257-ki kiváltság levele értelmében, noha máskülömben jobbágymódra adóztak (minden házhely után 2 nehezéket fizettek, 40 házhely után egy sertést, 40 tyukot, 20 köböl zabot adtak) minden 40 telek után egy lovas katonát is küldtek a király hadseregébe. A legelőnyösebb helyzetben azonban a király vendégnépei éltek, azok a nem csupán német és szláv, hanem részben magyar szabad jogállásu munkások, kik a király városaiban telepedtek meg. A tulajdonképeni középkori várost, a későbbi szabad királyi várost, melynek lakói széleskörü kiváltságokat és önkormányzatot élveztek, IV. Béla király alapitotta meg. Voltak a királynak városai Szent István óta mindenkor, csakhogy bennök a legkülönfélébb foglalkozásu és jogállásu lakosok éltek, katonák, kedvezményes s külön községet alkotó vendégek, királyi és magánföldesuri hatalom alatt álló szabad és rabszolga munkások s e különféle rétegeket még nem fűzte össze semmi közös jogi kötelék. A tatárjárás ez állapotokat gyökeresen megváltoztatta s a fejlődést uj irányba terelte. IV. Béla király a régi városok kiváltságait megerősitette, uj városokat alapitott s az

[1]) A pörről bővebben Pann. Mon. VIII. 254.

ő korában lépett a városok sorába a mai Buda, az ország későbbi fővárosa. Kiváltsággal, áldozattal segitette a városok népét, viszont megkivánta tőlük, hogy fallal övezzék magokat s ez a fal csakhamar a városi szabadság jelképévé lett. A kik a falon belül éltek, mindinkább egyenlő jogokat élveztek, jogilag egy réteggé olvadtak össze s részt vettek a helyi önkormányzat és védelem jogaiban és kötelességeiben. A király utóbb néhol a katonai népeket is az uj kiváltságos lakosságba olvasztotta s a régi királyi vár helyett a kiváltságos királyi város viselte immár a civitas, a városi lakos pedig a várkatona helyett a polgár (civis) kitüntető nevét. Mint a német birodalomban, akképen hazánkban is csak a XIII. század második felében alakult meg tehát a tulajdonképeni város s az uj alkotás politikai, gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt messzeható következményekkel járt, mert mindegyik egy-egy uj polgárositó központtá vált, ipar, kereskedés, a szellemi élet góczává, ámbár a polgárság az ország általános munkaszervezetének megfelelően, mely egészen agrárius alapon nyugodott, leginkább őstermeléssel, földmüveléssel, borászattal, marhatenyésztéssel foglalkozott s ebből meritette megélhetésének legfőbb eszközeit. Az alakuló rendiség még nem vonta ugyan a körébe, ellenben a tulajdonképeni munkásnép sorából már kiemeltetett s ezzel a vidéki népesség, az alakuló jobbágyság elvesztette egyik legértékesebb, vagyonilag és értelmileg vezető rétegét, a mi megkönnyitette, hogy a földesuri hatalom az idők folyamán mindinkább föléje kerekedjék.

Megalakult tehát a külön kiváltságos város s a városi polgárság kilépett a többi munkáselemek köréből, melyek vidéki községekben éltek s melyekkel nem állt többé jogi, hanem csupán gazdasági kapcsolatban, mert a város lett mindinkább a vidéki termelés főpiacza. De a király nemcsak a tulajdonképeni városi polgárságnak adta meg kedvezményeit és kiváltságait, hanem urok kérelmére számos más községet is felruházott velök. A földesur igénybe is vette a király kegyét, kinek példáján okulva ő is oda törekedett, hogy saját jószágaira minél több szabad munkást csábitson s a telken kivül megadja nekik azokat a kedvezményeket, melyeket a királyi vendégek élveztek. Két irány küzdött tehát a földesurban. Az egyik a jobbágyszolgálatok örökös emelése, a másik meg kevéssé lakott vagy egészen pusztán heverő jószágainak jobb értékesitése; ez utóbbit azonban csak szabad telepesek szerzésével érhette el,

minek alapföltétele meg a lehető legnagyobb előnyök biztositása volt. A két ellentétes irányra egyaránt dusan akad példa s közülök néhányat, a terhek emelésére vonatkozókat már fentebb idéztük. A kizsákmányolásra a régóta benépesitett országrészekben nyilt leginkább alkalom, mig a kevésbbé lakott tájakon a kedvezmények engedélyezése lép előtérbe. Azt a földet, meg Németinek neveztek s mely Szebeléb szomszédságában feküdt, IV. Béla (1256.) Zabródon lakó vendégnépeinek adományozta, IV. László meg Németit és Szebelébet egyaránt felszabaditotta (1288.) a honti várispán birói hatósága alól. Földesura mindkettőnek az esztergomi káptalan volt, mely, minthogy a szebelébi német vendégnépekkel minduntalan összetűzött, Németit 1292-ben magyar és tót szabad munkásokkal óhajtotta betelepiteni, hogy, mint mondja, a szabad állásuak vagyis jobbágyok számát szaporitsa, de a német ajkuak kizárásával.

Kihirdette tehát, hogy minden telepes kap 60 hold szántóföldből álló telket, mely két évig tehermentes. A harmadik évben fizet Szent Mártonkor egy negyed gira finom ezüstöt, 2 hizott tyukot, 2 kappant, 2 jó fehér kenyeret, 1 vödör sört, 2 szapu zabot, a legelő-bér fejében meg az egész község évenkint 1 gira ezüstöt. A község természetesen fizeti az állami adót pénzben és élelmiszerben, de ha a káptalan, — mondja az oklevél — ki tudja eszközölni a királytól, hogy elengedi az állami adót, azt a község neki fogja fizetni. Ellenben biztositja a telepeseknek a szabad végrendelkezés jogát, valamint azt, hogy a kisebb pörök a falu birája elé tartoznak és csupán a sulyosabb bünperek kerülnek a földesuri szék elé.[1]) Itt, de töméntelen más ilyen iratban azon kedvezmények szolgálnak mintául, melyeket a király adott a maga szabad munkásainak, s a földesurat önérdeke kényszerité messze menő előnyök nyujtására, ha uj telepeseket akart nyerni. Pedig a nagybirtokot erre ráutalta a józan belátás, mert egyháziak és világiak ekkor már számos vármegyében, az ország legkülönbözőbb vidékein szereztek uradalmakat, jószágokat, melyeken néhol igen csekély volt a népesség, IV. Béla korában, különösen az északi és keleti hegyvidék benépesitése indult meg egészen ujonnan, vagy uj erővel, mert a tatárjárás éppen itt messze földön elsöpörte a csirázó

---

[1]) *Pór* Antal, Gazdaságtört. Szemle 1904: 155.

polgárosodást s például Ugocsában elölről kellett a telepités müvét kezdeni. Még V. István korában is oly sok volt itt a müveletlen föld, hogy a király felhatalmazta az egyes községeket, hogy szükségleteikhez képest irthassák az erdőt s annyi földet vegyenek birtokba, amennyit csak meg tudnak müvelni. A hegyvidéken azonban nehezebb volt a talaj megmunkálása s itt a földesurnak aránylag nagyon nagy kedvezményekkel kellett a népet jószágaira csábitani. Hosszabb időre, 3—7 évre, néhol még tovább biztositott tehát teljes urbérmentességet a szabad telepesnek, kinek csak akkor kellett bért fizetnie, mikor telkén meggyökerezett, mikor a település gyermekbetegségein szerencsésen átesett. Igy azután a népesség árja mindinkább az északi hegyvidékre özönlött s ott a nemzeti élet egész uj központjait alakitotta, uj vármegyék szervezését tette lehetővé. Katonai és munkás elemek lepték el a Kárpátok bérczes tájait s ez országrésznek oly jelentőséget adtak, minővel addig nem birt. Az első telepesek rendesen a rengeteg erdőségek végtelenül gazdag vadállományát, a vizek halban való bőségét használták megélhetésökre s állandó községeik neve, például Liptóban, arra vall, hogy főleg halászattal, vadászattal, solymászattal, hódfogással foglalkoztak. Másutt az aranymosás, a bányászat táplálta a telepeseket s Máramaros, az előbb «terméketlen, zordon föld» a század vége felé már annyira benépesült, hogy vármegyévé alakult s a magyar, német, oláh lakosság a marhatenyésztésen kivül a só- és érczbányászatot lenditette föl. A felvidéki telepitésben ez időben kiváló szerepet játszott egy bizonyos intézmény, a soltészség, mely külföldről jutott el hozzánk. A soltész (lengyelül solticz, legidősebb), néhol kenéz, telepitési vállalkozó volt, a ki a földesurral szerződést kötött, hogy bizonyos puszta, lakatlan, de egyébképen müvelésre alkalmas területet benépesit. Ez a falu-alapitó, telepitő ügynök, kit magyarul falunagynak, fónagynak neveztek, s később nemesi jogot élvezett, előzetesen megállapitotta a földesurral az átengedett terület határát, valamint a maga s az uj telepesek jogait és kötelezettségeit. Az egyezséghez azután társakat keresett s kül- vagy belföldön hozta össze az uj alapitáshoz a kellő szabad költözésü embert. Ha megkapta őket, hozzáfogott a kijelölt területen a falualapitáshoz; a határt parczellázta, az uj község helyét fölmérte. Egy rész neki jutott, egy másik templomépitésre, lelkészlakásra maradt, a többit pedig az egyes telepesek közt osztotta ki, kik magok épitették fel házukat. Minthogy eleinte a föld megmüvelése nehezen

ment, bizonyos ideig az uj község fel volt mentve mindennemü bérfizetéstől. E szabadságidő lejártával a telepes szerződésileg állandóan megszabott bért (census) fizetett a földesurnak. A soltészség az alapitó családjában apáról-fiura szállt s olyan értékes jog volt, hogy pénzen is elehetett adni. Vázsecz községet 1281-ben Gellért soltész alapitotta s a soltészi jogok örököseire szálltak, kik idővel (1343) $18^1/_4$ giráért egy felkai polgárnak adták el. A soltész volt apróbb ügyekben a falu birája s a község tagjai némi önkormányzati jogokat élveztek. Csorba községben, mely 1280-ban alakult, a telepesek 1—1 házhely után 2 nehezék finom ezüstöt fizettek földbér fejében, az egész község meg évenkint háromszor (karácsonykor, husvétkor, Ker. Szent János napján) illő ajándékkal kedveskedett a földesurnak. Viszont a község bizonyos ideig nem fizetett egyházi tizedet, őt illette a malomjog és a serfőzés joga. Szolgálattal a telepesek épen nem tartoztak s terheik általában oly mérsékeltek voltak, hogy 1290-ben csak azért emeltettek, hogy a szomszédos községekkel szemben a csorbaiaknak ne «kelljen magukat szégyelleniök». Ekkor tehát önkényt ajánlkoztak, hogy minden laneus (itt e szó nem telket, hanem földmértéket, egy nagyon kis holdat jelent) után külön egy nehezék ezüstöt fizetnek, rendkivüli segélyül pedig, valamikor a földesur a királylyal táborba szállott, 1—1 laneus után egy nehezék ezüsttel segitik. Ugyanily feltételek mellett ülte meg 1281-ben egy raj szabad ember Vázseczet s a soltész vagy kenéz általi telepités fontos tényezőjévé vált a felvidék benépesitésének.

A mely vidékeken a soltészi vagy telepitő ügynöki intézmény meg nem honosodott, ott ez időben is a földesur közvetlenül szerződött az uj telepesekkel s urbéres szerződésben állapitotta meg jogaikat. Mikor Tivadar győri püspök 1297-ben a később Révfalunak nevezett községet betelepité, 5 évi teljes adómentességet adott neki. Ez idő lejártával minden telek évi 2 nehezék földbért (terragium) fizetett, mig a szokásos szolgálatok (munera) megállapitását a püspök magokra a telepesekre bizta, s reájok ruházta a biróválasztás jogát is. Csupán a nagyobb ügyek tartoztak a földesur itélőszéke elé.[1])

E telepitéseknél szabad jogállásu munkásokról (homo liberae conditionis) van szó s ezzel szembetünik az a kimagasló jelentőség,

[1]) Orsz. Lev. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

melyre a munkás ember szabadsága vagyis a szabad költözés (jus migrationis) emelkedett a gazdasági szervezetben. E jogot fentartani legfőbb érdekében állt annak a földesurnak, kinek betelepitendő jószágai voltak. Ő tehát védte a szabad költözés jogát s mindenféle kedvezménynyel vonzotta magához a szabad munkást; a hosszabb-rövidebb adómentesség mellett megadta neki a szabad biró-, néha a papválasztás jogát, saját szokásjoga használatát s a végrendelkezés jogát, melylyel sok idegen elem jutott a magyar örökjogba. A németek lakta községekben például nálunk is meghonosodott a mortarium germán intézménye, mely abból állt, hogy az olyan jobbágy elhalálozása esetén, kinek leszármazói nem maradtak, a földesur a hagyatékból valamely ingóságot, első sorban egy lovat, vagy ökröt a maga részére foglalhatott le.[1])

Ellenben az a földesur, a kinek jószágain már elég munkásnép élt, a szabad költözködéssel szemben egészen más álláspontot foglalt el. Őt ez a jog állandóan azzal a veszélylyel fenyegette, hogy közelebbi vagy távolabbi szomszédai nagyobb kedvezmények nyujtásával elcsábithatják tőle munkaerejét, vagyis jószágai kisebb-nagyobb mértékben elnéptelenednek s elvesztik eddigi értéköket. E szempontból érdekeibe ütközőnek találta a szabad költözködés jogát s minden eszközzel kijátszani igyekezett. Pedig azok a mélységes sociálpolitikai változások, melyek az államszervezetben a rendiség kifejlődésével beállottak, töméntelen ily eszközt bocsátottak rendelkezésére, másrészt meg az a körülmény, hogy jószágain csakugyan élt röghöz kötött (glaebae adstrictus) munkásnép, a rabszolga, folyton arra nógatta, hogy szabad munkásait lehetőleg szintén telkeihez lánczolja, költözési jogukat korlátolja s ezzel ezt a munkaerőt állandóan biztositsa magának. Ezt megkönnyitette egy erkölcsi mozzanat. A jobbágyot száz meg száz kötelék füzte telkéhez, melyen rendesen született, melyen talán már őseinek egész sora élt, melyet nemzedékek munkája tett reá különösen értékessé. Érdekei és érzelmei egyaránt oda füzték tehát a telekhez. A földesur tudta ezt s a természet örök törvényei szerint kihasználta a paraszt ez erkölcsileg függő helyzetét, folyton több terhet rótt reá s végül jogilag is a telekhez, a röghöz igyekezett kötni.

A szabad költözés joga körül tehát már ez időben heves

---

1) *Illés* József, A törvényes öröklés az Árpádok korában 99—100.

küzdelem indult meg, mely erkölcsi és gazdasági szempontból egyaránt rendkivüli jelentőségüvé vált ekkor is s az maradt állandóan, mert a nemzetek anyagi virágzásának mindig az egyik főfeltétele, hogy a munkásban éberen éljen egyéni szabadságának s becsületes keresete, vagyona biztonságának tudata, melyet szintén a szabad költözésből meritett.

Különösen azokban a pusztitó belháborukban, melyek V. István, IV. László és III. Endre királyok uralkodása alatt (1271—1301.) sujtották az országot, az elhatalmasodott olygarchia, midőn általában minden törvényt és jogot lábbal tiport, nem tartotta tiszteletben azon jogokat sem, melyekkel királyaink a szabad ember szabadságának sértetlenségét biztositották. Elnyomták jobbágyaikat, sőt a kisebb nemességet is, mely csakhamar a megsértett közszabadságnak erélyesen védelmére kelt s minthogy IV. László óta megkezdődött a törvényalkotó rendi országgyülések kora, külön törvényben ujitotta meg minden szabad munkás részére a költözés jogát. Ezzel formaszerüen bevitte a magyar törvényhozásba azt a jobbágyvédő irányzatot, mely a rendiség felülkerekedésével szükségessé vált, mert a nemzeti munka szabályos tovább folytatásának egyik nélkülözhetetlen feltétele volt. III. Endre király 1298-iki országgyülése, melyen leginkább a köznemesek, a székelyek és szászok vettek részt, kizárta köréből a rakonczátlan főurakat s a 70. törvényczikkben a szabad munkásnép jogait is nemes szivvel, bátor lélekkel országos végzeménybe foglalta.[1]) Ez az alapvető törvény forditásban igy hangzik: «A nemes embernek bármely földmüvese vagy jobbágya, ha akar, urának jószágáról, megnyervén az engedélyt és lefizetvén igazságos és szokásos földbérét, más nemes embernek jószágára vagy akárhová, hová neki tetszik, minden ingóival

---

[1]) Közjogi irónk közül többen azt vitatják, hogy az emlitett törvényczikk nem ez, hanem későbbi időből való. Ezzel szemben *Pauler* Gyula (A magyar nemzet tört. az Árpádok korában II.) azt hangsulyozza hogy a törvényczikkben nincs semmi, a mi ellentétben állana az 1298 év közviszonyaival. E felfogást én is helyesnek tartom annál inkább mert már az I. Károly korabeli okiratok némelyikében a földesur, midőn egyezményileg elismeri a jobbágy szabad költözését, körülbelől ugyanazon kifejezéseket használja, mint a szóban levő törvény s igy ez időben már rég át kellett a köztudatba mennie.

tartózkodás végett szabadon elköltözhessen.»[2]) E törvény annál nagyobb, igazán nemzeti jelentőségü, mert ez időben a tulajdonképeni telkes rabszolgák száma egyrészt a törvényes felszabaditás, másrészt a gazdasági viszonyok átalakulása következtében már tetemesen megfogyott s a jobbágyságban a szabad munkás lehetett többségben. E törvény értelmében a szabad ember bárhová elköltözhetett, mihelyt a törvényszabta feltételt teljesitette. E feltétel szerint le kellett fizetnie az eddigi urának járó földbért, mely a XIII. században szokásjogilag országszerte 12 dénár tett s melynél többet a törvény szerint, mely egyenesen a szokásra utal, követelni nem lehetett s melyet az okiratok szerint a falu birájának vagy a földesur más megbizottjának kezéhez kellett lefizetnie. E fizetés alapján megkapta az engedélyt, mire mehetett, a hová neki tetszett s költözése közben teljes vámmentességet élvezett. Sőt nemcsak maga és családja távozhatott el, hanem elvihette, vagy az okiratok szerint értékesithette minden ingó vagyonát, melyet régi telkén munkájával szerzett.

Eleinte e vagyon csupán ingóból, marhából, butorból, gazdasági eszközökből állt. De lassanként ide számittatott a fölépitmény, azok a rendesen faépületek, melyeket földesura telkén a munkás maga emelt, s melyeket eladhatott vagy örököseire hagyományozhatott, kiterjedt kertjére, szőlejére, sőt minden egyes fára, melyet ültetett. Minden ilyen tárgy megbecsülhető értéket képviselt, melyet a jobbágy hasznosithatott. Kiterjedt még a szilárdabb anyagból való épületekre is. Igy Kovácsiban Izsák nevü jobbágy a földesur, az esztergomi káptalan telkén, de saját pénzén, rokonai segitsége nélkül kőházat épitett, melyet később adósságai törlesztésére szomszédai beleegyezésével eladott s az eladást a földesur jóvá hagyta,

---

[2]) A Corpus Jurisba ez a törvénykönyv, mely az átköltözés idejére a jobbágynak személyére és vagyonára teljes vámmentességet (73. cz.) az idegen országból beköltöző jobbágynak ugyanily mentességet (72. t.-cz.), biztosit, nem került bele. Közli *Kovachich* J. N., Sylloge Decr. Com. I. Latin szövege igy hangzik: Item: quilibet rusticus seu jobagio alicujus nobilis, si voluerit de possessione domini sui habita licentia et justo ac consueto suo terragio persoluto ad possessionem alterius nobilis vel alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa memorandi transferre valeat.

(1292.) mert a vevő kötelezte magátt, hogy a házon nyugvó urbért (census, évi másfél fertó) tovább fogja fizetni.[1])

Egybefoglalva ezen korszak végeredményeit, az Árpádok dicső uralkodó családjának kihaltakor a nemzeti munkaszervezet terén a következő fejleményekkel találkozunk:

A katonáskodó, birtokos osztály már egy egészszé, kiváltságos uralkodó renddé jegeczesedett ugyan, de még nem feledkezik meg legalább a szabad munkások jogairól és érdekeiről, hanem már a rendi országgyülések első tizedeiben törvénybe iglatja a költözés szabadságát. Ellenben az állam a rendiség befolyása alatt egyre inkább kiterjeszti ugyan a földesuri jogkört, de azért a földesur és munkásai közti viszonyba is beavatkozik, pörös ügyekben itélkezik s a feudalis szellem daczára, mely immár őt is áthatja nem egyszer orvosolja a nagyon szembeszökő visszaéléseket, melyek a földesurak tulhajtott igényeiből következnek. Arra ellenben nem gondol, hogy az urbéri tartozások törvény utján való rendezésével, országos urbér alkotásával vessen véget az örökös összeütközéseknek. Földesur és munkás közt helyi urbérek gyakran létesülnek, de az urbéri tartozások a munkásnép jogállásához képest nemcsak egyes vidékeken, uradalmakban, hanem egy és ugyanazon községben is át sem tekinthető sokféleséget, változatosságot mutatnak. Egészben azonban az urbéres terhek három főcsoportba oszthatók:

1. A pénzbeli fizetés (census, terragium) a földbér, mely a XIII. század végén már nagyon előtérbe lép, mig régebben csak kivételesen szerepelt, a mi jelzi azt a roppant változást, mely az idők folyamán a gazdasági életben végbement. Megélénkült az árucsere és a ki- és beviteli kereskedés, mely készpénzt hozott a forgalomba s a földesur pénzben követelte munkásaitól a telek ellenértéke fejében megállapitott évi szolgálatok egy részét.

2. A munkabeli szolgálat (servitia), az ugynevezett enő vagy robot, vagyis az ingyen munka, melylyel a földesuri nép urának tartozott s melyet ez vagy majorsági földjeinek megmüvelésében, marhái őrzésében és gondozásában, háztartásában, fuvarozásra, vagy százféle más módon, a mint épen használhatta, értékesitett, minek sokféleségét a fentebb idézett oklevélbeli adatok minden részletökben megvilágitják.

---

1) *Knauz,* Mon. E. Strig. II.: 314—15.

3. A terménybeli szolgálatok (munera), melyekben szintén szembeszökő az emelkedő irány. A munkásnép vagy havonkint, vagy évenkint 2—3 meghatározott napon élő marhát, (sertés, juh, liba, tyuk, hal), vadat, vagy az általa termelt eleségből (gabona, gyümölcs, méz, bor, sör) vagy más termeléséből (tojás, sajt, kenyér, liszt, bőr, viasz, gyertya) bizonyos mennyiséget a földesurnak tartozott beszállitani, vagy ha körükbe jött, őt és kiséretét megvendégelni, lovait meg szénával, abrakkal ellátni.

Csakhogy ezekkel még távolról sincsenek kimeritve a munkáselemre nehezedő terhek. A földesur mellett ott volt az egyház, mely fizetéseket követelt tőle és pedig kerti termékei kivételével minden munkája gyümölcséből tizedet, mezőgazdasági termelése, valamint marhatenyésztése után. Csakhogy a tized akkor még nem volt a munkásnép kizárólagos terhe, hanem ez időben a kiváltságos rétegek, a földesurak is fizették. Ellenben a munkásnépet illette a saját plébánosának eltartása, melyről már Szent István intézkedett s mely kötelezettség állandó maradt. Különböző módon teljesittetett, s főleg azon kedvezményes községekben lehetett érzékeny, melyek földesuroktól megnyerték a szabad papválasztás kiváltságát. Ugyanily teherrel járt a szabad biróválasztás joga, mert természetesen ott, hol a község választotta biráját, ellátása legalább a korviszonyoknak megfelelő módon szintén a lakosokra hárult; őt illette a birságpénzek egy része s több más kedvezmény, melyeket a lakosok rovására élvezett.

Hogy az uj nemesi vármegye valami adót vagy szolgálatot követelt volna a munkásnéptől, mint később történt, annak ez időszak okiratos emlékeiben nincs nyoma. Ellenben az állam, a kincstár az 1222-iki aranybullában s 1267-ki kiváltságlevélben biztositott mentesség daczára még mindig a legkülönbözőbb igényekkel lépett a munkásnép elé. Van nyoma már e korszakban az ingyenes közmunkának a várak s egyes főközlekedési utak épitésénél. A termelőre hárult továbbá a határszélen szedett vám, harminczad, a belső forgalomban fizetett sokféle szárazvám, ut-, hid- és révpénz, valamint leginkább őt sujtotta az ugynevezett kamara haszna, vagyis a pénzbeváltásból származó kamarai nyereség, mert az akkor divó lemezpénz a forgalomban hamar elkopott s a kincstár minduntalan beváltotta. Minthogy a kibocsátás és beváltás suly szerint történt s az uj, még el nem használt pénzből, sokkal ke-

vesebb lett egy fontot, mint az, mely a forgalomban elkopott, ez a müvelet évenként legalább egyszer, néha többször is ismételtetvén, a kincstárnak szép hasznot hozott, még pedig a közönség rovására.

Nagyon sokféle s épen nem enyhe tehát a teher, melyet a munkásnép az állammal, az egyházzal s a földesurral szemben viselt s melyért az ellenértéket egyes rétegek kedvezményein és személyi jogain kivül telkéből s a hozzá füződő elönyökből meritette. Mindazonáltal a munkaszerveket még megfelelt az ő érdekeinek is, mert igazán nagyszerü, káprázatos eredményeket ért el vele. A XIII. században a munkásnép végleg megülte a haza minden vidékét s a félnomád, vándorló állapot helyére a megtelepedés kora lépett. A tatárjárás e téren is éreztette hatását s a nép a sok apró telep, törpe község helyett, hogy veszély idején könnyebben védhesse magát, inkább összetömörült, nagyobb falvakba huzódott, a mi jobban megfelelt gazdasági érdekeinek s fokozta teherbiróságát. A régi félnomád állapotban a gazdálkodás módja a lehető legkezdetlegesebben alakult s első sorban az állattenyésztésen nyugodott. Ez maradt a nemzeti vagyon és jövedelem főforrása még sokáig, mert a rohamos telepitéssel természetszerüen együtt járt, hogy a földmüvelés kedvező talajon is csak külterjes maradt s a határnak csupán kis része vétetett egyszerre müvelés alá. Az aránylag még mindig csekély népességnek gabonaszükséglete különben sem volt nagy, a kivitelben pedig a magyar gabona a szállitás nehézségei miatt még alig szerepelt. Ellenben a marhára nézve nem forgott fenn szállitási akadály s Magyarország már ez időben részt kezdett venni a szomszéd országoknak hussal való ellátásban. Ez jövedelmessé tette a marhatenyésztést, mely igy ez időben is megtartotta tulsulyát a nemzeti gazdálkodásban. A nép állandó megtelepedése azonban a földmüvelést szintén kedvezően befolyásolta s sok vidéken tért hóditott a rendezettebb gazdasági üzem, melyet a telepesek régi hazájokból hoztak magokkal s nálunk a jobb talajon értékesitettek. Egészben a magyar nemzeti munkaszervezet a XIII. század végén már ugyanazon elvi alapokon nyugodott, mint a keresztény nyugat-európai, ámbár az utóbbiban a jobbágyság intézményileg is megalakult. Nálunk ez még nem történt meg s egy külföldi történetiró, a ki a különböző idegen, XIII. századi krónikások véleményét a magyarokról, osztrákokról és csehekről össze-

állitotta, tanulmányai alapján azon eredményre jut, hogy, mig ez időben Csehországban és Ausztriában már igen élesen kidomborodik három külön rend: papság, nemesség és munkásnép, melyek mindegyikéről jellemző nyilatkozatokat találni az egykoru forrásokban, addig a magyar társadalom rendi megoszlása még nagyon homályos s a parasztságról, általában az alsó osztályokról mint különálló társadalmi tényezőről az idegen krónikások meg épen nem szólanak. Ez is jelzi, hogy a rendiség daczára még mindig nem volt véglegesen megvonva a határ a nemesség legalsó s a munkáselem legfelső rétege közt. A nemesség már a közhivatalokból is kizárta ugyan (1291.) a munkásnépet, másrészt megvoltak a jobbágy-szervezet összes alkatelemei, de a jobbágyság még nem forrott ki zárt intézménynyé, mert a törvény az uralkodó és a dolgozó rétegek közt még mindig nem emelt áthághatatlan válaszfalat.

MÁSODIK KÖNYV.

A jobbágyság megalakulásának és elfajulásának kora.

ELSŐ FEJEZET.

A jobbágy-intézmény megalakulása.

Az Árpádok királyi családjának kihaltát véres belháboruk előzték meg és követték, melyekben a tulhatalmas birtok-arisztokráczia a szomszéd Németország példájára a korona legértékesebb jogait magához ragadta s önálló területi fejedelemségekké igyekezett az egységes magyar birodalmat feldarabolni. A Dunán és Dráván tul, a Dunán inneni, a Tisza melléki és erdélyi részekben minduntalan felütötte fejét a forradalom, s gyilkolta, rabolta azok népeit, felgyujtotta azok községeit, kik üzelmeit nem támogatták. A »zászlós urak és országnagyok zsarnoksága« az egykoru iratok szerint a nemességet »méltatlan szolgasággal nyomta el«, a munkáselemeknek meg szertelen károkat okozott, mert »hosszu időn át a gonosztevők önkénye volt tulsulyban«, senki sem merte »az utak bizonytalansága s az ország állapotának zavarossága mellett szabadságát keresni.« A kor kényurai közül ketten érdemelnek gazdasági tekintetben emlitést. Trencséni Csák Máté, a Dunán inneni részek uras László erdélyi vajda, kik valóságos fejedelmi udvart tartottak s területökön a felségjogokat gyakorolták, nagy hadsereggel adva nyomatékot parancsaiknak. Csák Máté tömegesen hajtotta el a szomszéd nagybirtok, első sorban az esztergomi érsekség jószágairól a lakosságot s a saját uradalmain, uj községekben, a Lehotákban telepitette meg őket. A lehota tót és cseh nyelven ugyanazt jelenti, mit a lengyel és rutén nyelven a volya szó (ily nevü községek főleg a lengyel hatásnak kitett Sárosban alakultak) s mindkettőben benfoglaltatik az, hogy az illető község az urbér terén kedvezményeket élvezett vagyis a telepitéskor több szabadságot és könnyebbséget nyert, mint minőben más községek rendesen részesültek.[1]) Csák Máté a

---

[1]) *Melich* János fölvilágositásai kéziratban. Ugyanigy magyarázza e szavakat Jiricek a cseh népjogokról irt müvében.

maga lehotáiban a cseheknél divó urbéres szokásokat léptette életbe; ez idegen mintára szabta meg pénzbeli és roboti terheiket s hogy e terhek enyhébbek voltak a nálunk általánosan divóknál, azt jelzi azon tény, hogy Csák Mátét népszerüvé tették munkásai sorában, mi nagyban fokozta hatalmát, melyet csak hosszu és véres harczok után lehetett megtörni. A maga területén László erdélyi vajda szintén gondját viselte a köznép érdekeinek, s igy megkedveltette vele uralmát. Majdnem három évtizedes romboló küzdelmek után birta az Anjouk királyi családjából való Károly Róbert nápolyi herczeg, mint koronás magyar király I. Károly ez olygarchikus mozgalmat leverni. Törekvéseiben hüségesen, áldozattal támogatta az elnyomottak minden rétege Károlyt, ki olyan országból származott, hol a feudalis szervezet s a rendiség már régóta teljes kifejlődést nyert, másrészt azonban a nép gazdaságilag szintén egészségesen fejlődött, hol ipar, kereskedés, hajózás, valamint az őstermelés virágkorát élte, az állam meg bőséges jövedelmekkel rendelkezett. Mihelyt magyar földön meggyökerezett, szülőhazájának szellemében nálunk is nagyszerü reformtevékenységet inditott meg. Első sorban a gyöngéket, az elnyomottakat vette oltalmába; helyreállitotta és bővitette a nemesek és más közszabadok jogait, biztositotta anyagi ellátásukat s a királyi városokat, melyek a polgárháboru idején sokat szenvedtek, kiváltsággal és kedvezménynyel igyekezett uj erőhöz juttatni. Védte az ipart, a kereskedést, a nemzetközi árucserét, ujjá szervezte az igazságszolgáltatást és közbiztonságot s müködésének áldásos hatását a társadalom minden rétege megérezte. Meleg rokonszenvvel viseltetett a munkásnép java iránt, s sulyt fektetett reá, hogy jogai tiszteletben tartassanak. Itt első sorban a szabad költözést, mely már országos törvény oltalma alatt állt, kellett fentartania, a mi azonban sok nehézségbe ütközött. A törvényt kijátszotta mindenki, a kinek érdekébe ütközött s a kijátszást megkönnyitette a törvény azon rendelkezése, hogy a költözéshez a jobbágynak, ha letette a földbért, külön földesuri engedélyre volt szüksége. Ennek kiállitását azonban a földesur midenféle ürügy alatt megtagadhatta, s az engedély nélkül távozó munkást szökevénynek, szökött jobbágynak (fugitivus) nyilvánitotta.

Hasztalan utasitotta a király a főispánokat és a várnagyokat, hogy azt a jobbágyot, a ki a földbért lefizette, ne gátolják a költözésben. Töméntelen pör és panasz támadt az állitólag szökött vagy

erőszakkal elhajtott jobbágyok visszaadása iránt, söt a földesur még az olyan jobbágyot is a magáénak tekintette, a ki engedélyével távozott el telkéről. 1332-ben egy földesur egyik volt jobbágyát, kinek megadta az engedélyt (obtenta licentia) s a ki két fiával Szatmár városába költözött, ott is a saját hatósága alatt állónak hirdette s biráskodni akart ügyében, mitől azonban a város kérelmére a király határozottan eltiltotta. De azért a hatalmasok másféleképen is nyesegették, ha teljesen ki nem játszották is a szabad költözést. Pozsony városa s Péter, Szentgyörgyi gróf 1343-ban olyan egyességre léptek, hogy a gróf jobbágyai közül csupán az költözhet a városba, a kinek egy városi polgár szerezte meg a gróftól vagy tiszteitől a költözési engedélyt, mi a költöző szempontjából már korlátolást jelent. Sőt maga Károly király is kénytelen volt a viszonyokkal megalkudni s a szabad költözés rovására engedményeket tenni a földesurnak. Az erdélyi vármegyékben a munkás nép inkább a pártütő László vajdával rokonszenvezett, ki magához ragadva a királyi javakat, tömegesen oda költöztette az ellenséges nemesség jószágairól a lakosságot. Ez a nemesség mely a vajda ellen hüségesen harczolt Károly oldalán, a győzelem után a királytól várta a kárpótlást szenvedett káraiért. Károly 1324. jan. 21-ki oklevelében[1]) csakugyan sokféle kedvezménynyel jutalmazta az erdélyi nemesség szolgálatait. Fölmentette azon fizetések alól, melyeket addig a vajdának teljesitett, fölmentette nemcsak őt magát, hanem munkásnépét mindenféle állami adó (collecta vagy exactio) alól; csak mikor a király Erdélyben tartózkodott, járultak ellátásához a munkásnépek (populi seu jobagiones) s szolgáltattak minden 100 telek (curia) után 1 hordó bort, 1 ökröt, 1 sertést s borsra meg sáfrányra 1 girát. Figyelmet érdemel az oklevél azon rendelkezése, hogy jövőre a munkásnépek földesurok beleegyezése nélkül sem királyi, sem főuri vagy városi területen meg nem telepedhetnek s a kik azt eddig tették, földesuraiknak visszaadassanak. Ez a rendelet tulajdonképen csak azt ismétli, mit a törvény mond, mely a földesur engedélyétől teszi függővé a költözést. De a tömeges visszatelepités számos munkásnak érdekeit sértette s hozzá járult, hogy a földesuri telken élő, akkor még szinmagyar népek jogi és gazdasági helyzete a Királyhágón tuli vármegyékben kedvezőtlenebbül alakuljon, mint az inneniekben.

---

[1]) Ismerteti *Tagányi* Károly, Gazdaságtört. szemle 1896.

Elvileg azonban Károly király a szabad költözés jogát határozottan fentartotta s egyes okiratok e jog gyakorlásának módjáról is hü képet adnak.[1])

Első sorban az élet, a gyakorlati szükséglet járult a költözés jogának fentartásához, mert a telepités országszerte nagyban folyt, a mi a földesurakat arra kényszeritette, hogy védelmére keljenek a szabad költözésnek azok ellen, kik a munkást e joga gyakorlásában gátolták, másrészt külföldről csábitsanak be telepeseket. Mindez csak a szabad költözködés biztositásával s más különös kedvezmények nyujtásával sikerülhetett. E kedvezmények, melyeket gyakran a király is megerősitett, sokfélék voltak, a régi keletü szabad pap- és biróválasztáson kivül sorukban szerepelt a Budán vagy más királyi városban divó jog átruházása, az urbéres tartozásoknak pénzben, átalányösszegben való fizetése, néhol az uj községnek fallal való övezése, melyhez a király kegyelméből még külön kedvezmények, ut- és hidvám, sőt közadómentesség járult. Igy például Németlipcse és Rózsahegy az emlitett földesuri kiváltságokon kivül kapott helypénzmentességet, némi megszoritással szabad vadászatot és halászatot és 1—1 telek csak egy fertót fizetett földbér fejében évenkint. Károly király, mikor ő lett Rózsahegy földesura, megerősi-

---

[1]) Igy a Nagymihályiak egyik családi egyességlevelében (1335) ez áll: Quicunque jobagionum vel servientium de possessione alicujus partis vel eorum cujuslibet alias se transferre vellent, tam ad partem alteram quam aliasquocunque vellent, cum suis bonis universis, solutis tamen terragiis consuetis a die dictae divisionis (birtokosztályról van szó) infra quindecim dies libere recedere possent secure relictis domibus et edificiis ubi sunt sitae; et usque diem divisionis nulla partium super jobagiones in sessionibus divisioni appositis commorantes violentiam vel indebitam exactionem facere presumpmeret aliqualem extortis tamen collectis usque dictum terminum exigere usitatis. *Nagy* Gyula, Sztáray-oklevéltár I 89—90. Hogy a szabad költözés joga Károly király egész uralkodása folyamán fennállt, habár egyesek ki is játszották, bizonyitja özvegyének, Erzsébet királynénak 1343-ki oklevele, melyben megengedi hogy a Nagymihályiak Szatmár-, Ung- és Zemplén vármegyékben levő uradalmaiknak nagyobb mértékben való betelepitése érdekében uj telepeseiknek 3 évi szabadságot adjanak. Ez alkalomból a királyné utasitja mindazokat, kiknek iobbágyaik vannak, hogy azon szabad költözésü munkásaikat, kik a Nagymihályiak jószágaira akarnak költözni s a földbért lefizették (obtenta licentia solutoque justo terragio), háboritlanul távozni engedjék. Ugyanott I. 167.

tette (1340.) söt kibövitette e sok kedvezményt s a gyarapodó község földesuri adóját évi 50 gira átalányban állapitotta meg.

Károly király és a földesurak közös egyetértésével föleg a felvidéken, hol a soltészekkel való telepités igen élénken és sikeresen haladt előre, de másutt is számos kiváltságos község (libera villa) alakult s a méltányos földesur országszerte jóindulattal birálta meg jobbágyainak kivánságait és panaszait. Mikor Semén nevü birtokán lakó népei (universitas divitum et pauperum) földesuroknál, Magyar Pálnál azzal vádolták Miklós birót, hogy zsarolja őket s lábbal tapodja szabadságaikat, miért is elmozditását kérték, a földesur készségesen teljesitette kérelmöket. A pannonhalmi apát 1336-ban oklevélben ismerte el szabad népeinek költözési jogát azzal, hogy földbérök lefizetése s az engedély kiadása után eltávozhatnak, mely esetben a telkökön magok épitette házat, pinczét, vagy más épületet a falubeliek becslése szerint bárkinek eladhatták.[1]) Sőt az esztergomi érsek és káptalan előzékenységében annyira ment, hogy midőn 1317-ben Prácsa és Tardoskedd régi leveleit átirta, mint mondja, tekintve az ottani nagyszámu németajku lakosságot, a határt német nyelven állapitotta meg.

Mindazáltal a feudalis eszmék teljes uralomra jutásából természetszerüen folyt a földesuri hatalomnak fokozódó tultengése. Maga Károly király, korának egyik legfelvilágosultabb elméje, ugy fogta fel a földesuri biráskodást, melyet néhány évtizeddel azelőtt a király külön kedvezményképen és pedig egyenesen jobbágyvédő irányzattal szokott egyeseknek adományozni, hogy a magyar nemzet (értendő a nemesség) szabadsága követeli, hogy a földesur maga vagy tisztei utján lásson törvényt jobbágyai felett s csak ha megtagadja, idézhető nem a jobbágy, hanem az ilyen földesur a király birósága elé. Maga a király forgatta ki tehát eredeti természetéből a földesuri, ugynevezett patrimonialis biráskodást, mely a jobbágyot az uri jognak, nem pedig az ország törvényeinek, földesurának, nem pedig királyának vetette alá. E felfogás természetesen még élesebben megtestesült magában a földesurban, ki, a hol alkalma nyilt, mindenhatóságának érzetében a jobbágyot minél nagyobb mértékben ki igyekezett aknázni. Ebben nem gátolták az e korban

---

[1]) Az oklevél Pann. Mon. II. 283.

egyre szaporodó urbariumok sem, noha egyes földesurak[1]) egyenesen biztatták, utasitották munkásaikat, hogy szerezzék meg azokat az okleveleket a földesurtól, melyekben jogaik és terheik pontosan megállapitvák. Csakhogy az ilyen urbéres összeirások vagy egyezmények, mint azelőtt, most még kevésbbé gátolták, inkább szaporitották az összeütközéseket, mit az a töméntelen pör bizonyit, melynek emlékét a ránk maradt okiratok fentartották.

Igy a pannonhalmi apátság községei örökösen elégedetlenkedtek, a királynál emeltek panaszt s folyton ismételték, hogy az eddigi szokások vagy egyezmények sérelmével egyre mértéktelenebbül terheltetnek. Hol az egyik, hol a másik falu pörölt s az államtól várta bajai orvoslását. Csakhogy ritkán boldogultak, mert a földesur rendesen okleveleket tudott fölmutatni s csapatostól hozta a tanukat, kik javára vallottak, mig a szegénység nem igen őrizte meg a maga iratait, sőt ha felmutatta, a biró nem az ő javára értelmezte tartalmukat. A reményeikben csalatkozottak azután meggyülölték az okleveleket, melyeket megröviditésök, elnyomásuk eszközeinek kezdtek tekinteni s ez ellenszenvök gyakran viharosan megnyilvánul a kor okirataiban.[2]) A földesur és a munkásnép közötti ellentétek az ilyen magánjogi urbérszerződések által épen nem enyhültek, mert a földesur mindinkább magához ragadta az államhatalmat s a feudalis szellem terjedésével az állam mindinkább azonositotta magát az uralkodó rétegek külön rendi érdekeivel.

---

[1]) A zágrábi káptalan 1332-ki statutuma (I. rész VII. fejezet. Közli *Tkalcic*, Mon. Hist. Ep. Zagrabiensis II. 16—17.) Preterea jus et ratio exigit, ut is, qui in territorio alieno cupit quietus aliqua possidere, se muniat litteris circa talia, sicut etiam consuetudo approbat regionis. Quare omnibus et singulis, qui in tenutis nostrae ecclesiae vineas vel loca pro eis plantandis, terras aut jura alia desiderant obtinere, consulimus amicabiliter, ut super hiis nostras obtineant litteras, quae eis concedentur in quantum et si fuerit rationis. Quilibet autem, ad quem de cetero aliqua vinea, terra, pratum, silva vel quid simile in nostris territoriis quoquomodo justo devolvetas, extunc intra mensem super hujusmodi nostras procuret litteras obtinere, et earum vigore se estimat verum ejusdem possessorem; quicunque autem sicut fecerit, nec super adeptis, extunc infra duos menses nostras curavit litteras, eo ipso tamquam violentus cadat ab omni jure, quod sibi poterat competere in hac parte et ad dispositionem nostram libere talia devolvantur, nisi rationabilis causa substat, quae semper est attendenda.

[2]) Erről részletesebben Pann. Mon. II. 108. stb.

Betetőzte a rendi fejlődést Károly király egy emlékezetes adóügyi reformja, mely a munkáselemekre egy félévezredre kiható befolyással volt, mert külön réteggé olvasztotta őket össze, vagyis a föbb elemeiben már meglevő jobbágyintézményt végkép megteremtette s a nemzeti munkaszervezet jogszerü formájává tette. Eredeti terve nem erre irányult s a király intézkedését kizárólag az állam pénzügyi szükségletei sugallták. A régi várszerkezet összeomlásával még maradtak ugyan királyi javak, jövedelmek s a kincstár külömböző adókat és szolgálatokat kapott, melyeket kamara haszna gyüjtőnévbe foglaltak össze s melyek közt a gyakori pénzbeváltásból származó kincstári nyereség is szerepelt. Minde különféle jövedelmek azonban már nem fedezték az állam és a királyi udvartartás fokozódó szükségleteit. A régi adórendszer különben is egy letünt korszak elcsenevészedett hagyatéka volt, a pénzbeváltás pedig ellenkezett a kor fejlettebb gazdasági állapotaival s a kincstárnak kevés hasznot hozott, ellenben töméntelen zaklatással járt a közönségre. Károly király egész uj adórendszert s a megfelelő országos pénzügyi szervezet alakitását tüzte ki feladatául s azt a pénzverés gyökeres reformjával hozta kapcsolatba. Még 1332-ben egy-egy márka adóval rótt meg minden jobbágytelket. Ez azonban csak kivétel, kisérletezés volt s a végleges adóreformot szoros kapcsolatban a valutarendezéssel 1342-ben léptette életbe. Az államnak állandó kiadásai lévén, a király állandó adóbevételről kivánt gondoskodni s hogy intézkedését népszerübbé tegye s az uj teherért, melyet senki sem viselt szivesen, értékes ellenszolgálatokban részeltesse az adózókat, összekapcsolta vele a pénzverés javitását, állandó, kopásnak ki nem tett, szorosan megállapitott láb szerint vert s igy értékében nem ingadozó pénznek forgalomba bocsátását. A középkorban a pénzverés sok költséggel járt, s nem hozott hasznot, mig a király a pénzrontáshoz nem folyamodott, vagyis a vert pénz szabályszerü ezüsttartalmát meg nem csonkitotta. Károly magára vállalta a jó pénzverés költségeit, lemondott a rossz pénz kiadásából és beváltásából származó haszonról, kárpótlásul azonban behozta a kamara haszna név alatt meghonosodott s egész a tizenhatodik század végéig állandóan fönmaradt adót, mely az első magyar rendes földadó s fizette mindenki, a ki egyházi vagy világi földesur telkén gazdálkodott. Az 1342: 19. t.-cz. (tulajdonképen szerződés) ide vonatkozó része igy szól: »Határozatképen rendeljük és meghagyjuk, hogy nevezett (körmöczi) kamaránk részére minden vármegyében minden egyes

kaputól (de singulis portis), a melyen egy szénával vagy gabonával megrakott szekér mehet be vagy jöhet ki (kivévén a királynak, királynénak, az egyháznak és bárki másnak a szegődött szolgáit, valamint a földesuraknak azokat a katonáskodó szolgáit a kiket azok esküjök alatt kivesznek s kikre nézve az az érseki más öt ember vizsgálat alapján meggyőződik arról, hogy katonáskodni fognak, kivevén továbbá az egyházakat, városokat vagy másokat is, a kik nyilvánvaló kiváltságolt szabadságra támaszkodnak), a kirovás megtörténte után 15 nap alatt kamara haszna fejében 18 dénárt kell a kamara-gróf kezéhez szolgáltatni és fizetni, lakjék bár azon a portán vagy telken 3—4 vagy több olyan ember, a kinek kapuja van avagy tartózkodjék rajta csak egy is, csak annyira szükölködő és szegény ne legyen, hogy azt meg ne fizethesse, a minek a fizetését tudniillik a fentebb emlitett öt érseki és többi ember saját lelkiismerete szerint lehetségesnek tartja és elrendeli. És a földesurak vagy tisztjeik eskü alatt nyilatkozzanak az iránt, hogy részökre a fizetés lehetséges vagy lehetetlen«.[1]) A következő pontok megállapitják, hogy az ország azon vidékein, hol »porták nincsenek, s fahiány miatt ez után sem létesülhetnének,« más megfelelő kulcs szerint fizessék az adót, melynek beszedésére a király minden vármegyében külön hivatalt (locus communis) állitott s melyet a 15 napi határidőben be kellett szolgáltatni, külömben az illető községet megbirságolták s végrehajtást küldtek a nyakára. Öt kirendelt tisztviselő jelent meg a faluban s ott maradt mindaddig, mig a kirótt adó 3 gira birsággal egyetemben be nem folyt. A király az uj adóval karöltve kamaraterületekre osztotta az egész országot, minden kamara székhelyén királyi házat állitott a nemes ércz, a forgalomban levő régi rossz vagy idegen pénz beváltására s beolvasztására, melyből uj és kitünő pénzt veretett. Ez »az egész országra való állandó forgalomra« volt szánva, melynek elfogadása mindenkire kötelező volt s melyben immár az adó- és földesuri fizetéseket teljesiteni kellett. Veretett ezüst és arany pénzt, mely kitünő minőségével nemcsak itthon, hanem a nemzetközi forgalomban is szivesen fogadtatott s melyből az arany vagy magyar arany forint (ekkor egyenlő 90 teljes sulyu ezüst dénárral) emelkedett európai jelentőségre. Károly király e pénzügyi és valutareformja a gazdasági élet egész nagy

[1]) *Ovári* és *Kolozsvári* forditása a Franklin-féle Magyar Törvénytárban, melyből a törvények magyar szövegét idézem.

mezejére üditőleg hatott s a jó pénz a termelést, a belső és külső kereskedést egyaránt föllenditette. Reformjának igazi jelentősége és évszázados hatása azonban még sem ebben, hanem egy egész más körülményben állt, olyanban, melyre alkotója bizonyára nem is gondolt. A kincstár kiadásainak kárpótlására szolgáló uj adó megvonta a végleges, elválasztó sorompókat a kiváltságos és a munkás rétegek közt. A törvény 19. és 21. czikkei megnevezetten kiveszik, mentesitik a nemességet és a királyi városokat (civitates) az uj adó alól s azt kizárólag a munkás elemre, a földesuri telken élő tömegekre háritják, melyeket immár az állandó állami adózás egy réteggé forrasztott, akár egyénileg szabad, akár rabszolga lett legyen az illető gazda, mert ez a két réteg még mindig előfordul az oklevelekben. A zágrábi káptalan 1332. körüli urbáriumában a szabad ember (homo conditionis liberae) mellett ott szerepel az in signum servitutis élő rabszolga. De a kétféle munkás közti lényeges jogi külömbségre az uj adótörvény nincs tekintettel. Meg sem emliti, hanem azt mondja, hogy mindenki, a ki telken él, ha nem teljesen szegény, kapuja után az adót megfizetni tartozik. A mi ezt a kapu vagy porta müszót illeti, ez a mint később a törvény világosan mondta, de beható tanulmányok is bizonyossá teszik, egy egész jobbágytelket (házhely, jobbágyülés, sessio colonicalis) jelentett, mely értelemben már a XIII. században is használtatott. De adóügyi fogalommá, állandó adókulcscsá, mely az idők folyamán módosulva az egész rendi korszakot végéig kisérte, csak az 1342-ki reform tette. Ez időtől fogva a kapu vagy porta alatt csak azt az egész jobbágytelket értették, melyen egy vagy több jobbágy-család (háztartás) élt s bizonyos ingó vagyonnal rendelkezett vagyis ideiglenesen (tüzvész, elemi csapás) vagy állandóan nem volt olyan szegény, hogy az államnak ne adózhatott volna. Mig tehát a telek, mely a földesurnak mindig adózott, nem fejezi ki müvelőjének vagyoni helyzetét, kapunak vagy portának csak azt a telket vették, melynek gazdái bizonyos vagyonnal rendelkeztek, miért is a portákon nyugvó egész adórendszert kapuadónak vagy portális adózásnak nevezték. Ez uj adórendszerből kimaradt a kiváltságos rend s az egész állami adóteher a vidéken élő munkáselemekre nehezült. A mint tehát eddig a kiváltság egy rendi testületté, uralkodó réteggé avatta élvezőit, ugy immár a közös teher egy réteggé forrasztotta a munkáselemeket. Ezzel megtörtént a magyar nemzet végleges, jogilag is szentesitett különválása s hogy milyen gyorsan behatolt a közszel-

lembe, jelzi az, hogy míg az 1342-iki törvény a honlakos (regnicola) szóba az ország összes lakosságát, az adózókat és kiváltságosokat egyaránt befoglalja (21. czikk, alii regnicolae nostri), 1351-ben e müszó alatt (6. czikk) már világosan egyedül a kiváltságosokat értik, a többiek ellenben jobbágyoknak neveztetnek. Megvolt tehát a jobbágyság mint jogintézmény is s a kik körébe tartoztak, azokat az adózás kötelességének sziklaszilárd, megdönthetetlen kőfala választotta el az uralkodó rétegektől. Ez idő óta kétféle, érdekeiben, érzelmeiben, szükségleteiben, törekvéseiben egymástól mindinkább eltávolodó magyar nép élt a haza földjén. Az egyik uralkodott, a másik dolgozott, az egyik parancsolt, a másik engedelmeskedett s ebből szükségképen következett az, hová a nyugat államok jogfejlődése már régebben elvezetett, hogy az uralkodó réteg kizárólag a magáénak tekintette az államot s azt teljesen külön érdekei szerint kormányozta, sőt hogy uralmát minél inkább biztositsa. a vele összeforrt egyház rétegével ezt az uj állapotot az istenalkotta világrend kiegészitő alkatelemének hirdette s azt, a ki ellentétbe helyezkedett vele, ugy büntette, mint a ki az istenalkotta állami és egyházi szervezet ellen lázongott. E tant hirdette a lelkeken uralkodó theologia, e tannak adott tekintélyt és nyomatékot a mindenható egyház s a szoros gyámsága alatt álló állam. Mindazonáltal ez a világnézlet bármi együgyüek, tudatlanok voltak az elnyomottak, nem fért fejökbe soha, sőt mindig akadtak fenköltebb gondolkodásu emberek, kik ellene férfiasan sikra szálltak. Minthogy a középkorban az emberiség legnagyobb eszméi, küzdelmei, nemcsak a lelkiismereti, hanem a politikai és gazdasági szabadságért vallásos lobogó alatt folytak, már korán akadtak egyesek, sőt egész uj felekezetek, melyek a gyöngék és elnyomottak védelmét hirdették, s visszautasitották az eszmét, hogy rabságukat isten rendelte volna. A gnosztikusok a középkor elején a rabszolgák és kizsarolt munkások felszabaditását, emberi jogait vitatták s tanaik, bármennyire üldözte őket állam és egyház, sohasem mentek végleges feledésbe. Mindig akadtak nemes lelkek, ábrándozók, kik a hatalmasok visszaéléseit ostorozták. A XII. században Joachim fiorei czisztercziapát Calabriábaa († 1202.) munkát irt (Evangelium aeternum), melyben azt sürgette, hogy a szegények és kitagadottak végre valahára már e földön megkapják verejtékök jutalmát s telkök önálló tulajdonosai legyenek. Eszméit, melyek erősen ellenkeztek az állami és egyházi jogrenddel, Joachimismus név alatt

foglalták össze, s nem mentek feledésbe, sőt visszhangot keltettek Assisii Szent Ferenczben s alkotásában, a ferencziek rendében, főleg annak szigorubb szabályokat követő rétegében, a spiritualisokban, kik a szegénységet s a felebaráti szeretetet hirdették, valamint számos hittudós müvében, sőt elhatoltak a lenyügözött tömeg sötét világába, mely néhol az önsegély eszközéhez folyamodott s Felső-Olaszországban ez eszmék hatása alatt már a XIV. század elején nagy jobbágylázadás támadt. Vérbe fojtatott ugyan s még inkább széttépte az ur és alattvaló közti erkölcsi és érzelmi kapcsokat, még inkább kiölte a jogos reményt, hogy a munkás és uralkodó osztályok békés egyetértéssel fogják a fennálló bajokat orvosolhatni. De az elnyomottak bátorságát és reményeit nem ölte meg, s elkeseredésök immár nemcsak az urak, hanem szövetségesök, az egyház, az uralkodó vallás ellen fordult. Ez meg uj eretnekségek alakulására vezetett, melyek épen ugy egyházpolitikai, mint sociálgazdasági többé-kevésbbé gyökeres ujitásokért küzdöttek. Nem értek ugyan czélt, mert az állam és egyház kezet fogott leverésökre, de követeléseik behatoltak a tömegek szivébe. De ekkor még ezek voltak a gyöngébbek s a jobbágyság jogi s gazdasági helyzete minden ujabb lázongás után Európa-szerte kedvezőtlenebbé vált. Mindazonáltal már egyes emberibb gondolkodásu, de máskülönben hithü theologusok is be kezdték látni, hogy a jobbágyintézmény, mint minden más emberi alkotás, időnként javitásra szorul. Ez uj bátorságot öntött az elnyomottakba s a nyugati államokban megkezdődött a parasztforradalmak, a jobbágyfölkelések kora. Mint Felső-Olaszországban történt, e lázadások rendesen vérbe fojtattak ugyan s a győztes földesurak még inkább lánczra verték a jobbágyságot, mit nagyban elősegitett a római jog ujabb tanulmányozása s a parasztságra fölöttébb kedvezőtlen szellemének terjedése a müveltek, legelől a tudományosan képzett birák között. A jobbágyszolgálatok és fizetések fokozódtak, a vadászat, a halászat, a fajzás joga megnyirbáltatott, a magánosok kezébe jutó ugynevezett kisebb királyi haszonvételek bővebben kiaknáztattak, általában pedig a földesuri követelések korlátlansága lett a fölkelések következménye. A királyi hatalom jogaiban megfogyatkozva, segélyforrásaiban a rendiségre utalva, a baj kutfejét nem orvosolhatta. Nem rendezhette az urbért országos törvénynyel, a mi különben sem vezetett volna czélhoz, mert a végrehajtást a rendiség helyi közegei eszközölték, a mint hatástalanok maradtak azok a töméntelen

urbérek és szerződéslevelek, melyeket a földesur önkényt adott jobbágyainak, melyek kibocsátásával azonban nem mondott le azon jogáról, hogy szükség esetén többet kivánjon urbéreseitől. A jobbágyság intézménye Európa legtöbb államában fölöttébb elfajult s ellene már hatalmas szellemi küzdelem folyt azon időben, mikor az nálunk is végképen megalakult.

Mint külföldön, nálunk is mérhetetlen jelentőségü eseménynyé nőtt az egyes néprétegek különválása zárt s nem a foglalkozáson, hanem a születésen nyugvó külön rendekké való alakulása. Első sorban meggyorsitotta a jogfejlődés ama folyamatát, hogy a szabad, félszabad, rabszolga paraszti rétegek közti különbségek eltünjenek. A rabszolgaság fenmaradt ugyan, de a rabszolga, ha telket kapott, éppen ugy adózott az államnak, mint a szabad paraszt. Az egykori rabszolgára előnyösen hatott tehát a jobbágyintézmény megalakulása, mert általános helyzetét sokban javitotta s a baromi állapotból emberhez illőbb szinvonalra emelte. Ellenben az egész parasztság közjogi és gazdasági helyzete, mint Európaszerte történt, a XIV. század folyamán egyre rosszabbra fordult. Noha az állam adóterhe az ő vállára nehezedett, megszünt az állam alattvalója lenni s első sorban földesuri alattvalóvá vált. A királyi hatalom nem szivesen mondott le a jobbágyosztály fölötti közvetlen uralomról s legalább a szabad költözésre vonatkozó törvények megujitásával, melyekben nagy humanitarius és socialgazdasági elvek valósultak meg, urbéres szerződések szentesitésével, urbéres pörökbe való avatkozással igyekezett a munkásrétegek sorsát kedvezőbbé tenni. Csakhogy a helyi végrehajtó közegek nem az állam, hanem a rendiség közegei voltak s a rendiség egyoldalu gondolkodásának megfelelően, mely kizárólag feudalis talajból táplálkozott, hajtattak a legnemesebb elveken nyugvó törvények is végre. Kedvezőtlenül hatott a köznépre az is, hogy elvesztette eddigi vezérét a munkában, utmutatóját, tanitómesterét a gazdálkodásban. Az óriásilag meggazdagodott egyház, az ország első rendje, különösen a kolostorok, melyeket a dus vagyon világi életre és élvezetekre csábitott, nem törődtek többé azzal a hivatással, melyet századokon át a nemzeti munka szervezetében és irányitásában teljesitettek. Immár ők is, mint a világi urak tisztán a jövedelmezőség szempontjából kezelték jószágaikat s minthogy a fényüzés, a társadalmi állásnak megfelelő uri életmód folyton fokozta szükségleteiket, igényeik jobbágyaikkal szemben szintén egyre fokozódtak.

Ez még inkább kiélezte az ellentéteket az érdekek, sőt az egész gondolkodás, világfelfogás terén, másrészt utját állta annak, hogy a földmüvelés és marhatenyésztés üzemében figyelemreméltó, gyümölcsöző haladások eszközöltessenek. Mint egész Európában, a mezőgazdaság legtöbb ágában nálunk is századokra kihatólag megkezdődött a tespedés kora, mert a kedvezőtlen közjogi helyzet mindinkább megbénitotta a munkásban a haladás ösztönét, a a földesurat meg teljesen igénybe vették közszereplése, állami, honvédelmi, társadalmi teendői ugy, hogy mezőgazdasággal nem foglalkozott. Ha voltak is majorsági földei, melyeket nem osztott jobbágytelkekre, azokon sem maga, hanem tisztei gazdálkodtak, kik állásukat a jobbágyság kiaknázására használták, miről már Károly király idejében nem egyszer tesznek emlitést az oklevelek. Ez időszakból (1339.) tartották fenn emlékeink az első szélesebb körü parasztmozgalom hirét, mely nem ugy, mint a régi dőben, mikor legföllebb egyes községek, néha a községi lakosoknak csupán egyes foglalkozási körei lázongtak, immár az egész uradalmakat felölelő urbariumok divatba jutása s a jobbágyintézmény formális kifejlődése következtében az egész zágrábi püspöki megyére kiterjedtek. A mozgalomra az akkor még mindig nem kizárólag a jobbágyságra nehezedő tized[1]) adott okot, de szerepelt benne az urbéres követelések tulcsigázása is. A jobbágyság intézménye, a munkástömegek jogi és gazdasági összeolvasztása, melybe az összes régi földesuri népek, kézmüvesek, szakácsok, fa- és vizhordók, udvari szolgák, conditionariusok, cselédek beolvadtak, a solidaritás bizonyos érzetét is mindinkább kifejlesztette a különféle munkáselemekben. Régebben minden faluban más lévén a szokás és szolgálat, az egyik foglalkozás üzője nem sokat bibelődött a másiknak a bajaival. De mihelyt a földesuri nép országosan egy réteggé alakult, fölébredt benne az összetartozandóság tudata s kifejlődött a többi uralkodó rendekhez való ellentétek ismerete mellett az egymásra utaltság érzése. Az egyik jobbágy épp ugy érezte a másikon ejtett sérelmet, mintha önmagát érte volna s minthogy ők tették a magyar nép tulnyomó nagy részét, minthogy az ő munkájok éltette az uralkodó rendeket, — mindkettőt nagyon jól tudta földesur és paraszt egyaránt — kisérleteik helyzetök javitására rendkivül veszélyesekké válhattak. Egy-

---

[1]) A tizedre vonatkozó törvényekről *Nagy* Benjámin. A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig.

előre azonban e kisérletek még elszigeteltek maradtak s szükebb körre szoritkoztak, mert az uj intézmény alakulása első idejét élte, másrészt a munkaerőre országszerte fölöttébb szükség volt s igy a józan ész még mérsékletre ösztönözte a földesurat. Igen előnyösen hatottak a kedvező termések, a belső biztonság helyreállitása, az állam nemzetközi tekintélyének fokozódása s ezzel karöltve a kereskedelem és külső áruforgalom megélénkülése, mihez a valutarendezés s a király általános gazdasági politikája járult. A magyar gazdasági élet a belháboruk okozta pangás és inség után ismét emelkedő irányban kezdett mozogni. Kinálkozott munka, jutalmazó kereset az ország minden részében és a ki dolgozni akart, talált foglalkozást bőven s elég könnyen elviselhette a reá nehezedő uj állami adó terhét, valamint a jobbágyszervezet végleges kialakulásából folyó változásokat, melyek különben sem nyomban, hanem lassan, emberöltők folyamán érvényesültek teljes merevségökben. Egyelőre a tömegek bizalma a királyi igazságszolgáltatásban s a földesuri józan belátásban még nem ingott meg teljesen s a hol panaszaik voltak, inkább a pör, mint az erőszak utjára léptek s nem ok nélkül, mert vagyoni helyzetök Károly király korában kielégitően alakult. A polgárháboruk félévszázados kora megszünt, a nép talált keresetet, meg tudott élni keze munkájából s erős vállai még nem igen érezték meg a fokozódó terheket, melyekkel a jobbágyságnak intézményileg való végleges kialakulása sujtotta.

MÁSODIK FEJEZET.

Nagy Lajos király kora.

1. Károly király fia, Lajos, kit az utókor méltán a Nagy jelzővel ékesitett, kora egész müveltségének birtokában volt s a magyar birodalmat a hatalom és tekintély, a területi kiterjedés addig ismeretlen fokára emelte. Visszaszerzé Dalmácziát s végül fejére tette a lengyel koronát ugy, hogy országainak határai a Kelettengertől az Adriáig értek. Hasonló eredmény kisérte belügyi politikáját, mely az anyagi élet további fölvirágoztatására, érdekeinek gondozásával ipar, kereskedés, nemzetközi ki- és beviteli árucsere nagyszerü lendületére vezetett, noha nagy egyénisége egészen a rendiség terméke volt. Hadjárataiban a rendiség hüséges odaadással is támogatta, melyet azzal viszonzott, hogy kérelmére megerősitette, törvényre emelte II. Endre király 1222-iki aranybulláját, mely kibocsátása után sokáig feledésbe merült. Eddigi tudomásunk szerint Nagy Lajos az első magyar király, ki törvényerejét (egy pont kivételével, melynek eltörlése az ősiség régi szokásjogi intézményét nálunk is végleg törvényesitette) visszaállitotta, melyet azután megtartott a rendiség uralmának egész folyamán. Ezen 1351-ki törvénykönyve, az egyetlen, melyet alkotott, a jobbágyság szempontjából is rendkivüli jelentőségü. Egészben a szabad költözés alapján áll, ámbár ide vonatkozó czikke (a 18. t.-cz.) csak azt mondja, hogy azon a czimen, mintha régebben valami büntettet követtek volna el, melyért még nem lakoltak, a jobbágyokat, sem személyökben, sem vagyonukban akadályoztatni, letiltani és letartóztatni nem szabad, ellenben a valóban büntettes, saját urai előtt kapjon itéletet s megfelelő igazságot. Másrészt megtiltja, hogy a jobbágy urának önkényt kiadott engedélye nélkül elköltözhessék s az ilyen költözést erőszakosnak minősiti. Lajos király érvényben hagyta az atyjától rá maradt kapuadót, a kamara hasznát, de szabatosabban megállapitatta az adókötelesekre s itt már egész telekről (integro fundo) emlékezik meg, mi azt jelzi, hogy

a telek feldarabolása már nagyban divott, mit egyébiránt az oklevelek is bizonyitanak. A törvény szerint egész telek után 18 dénárnál (3 garas) többet semmiféle czimen szedni nem szabad. Sokkal fontosabb azonban a törvénykönyv 6. czikke, mely a jobbágyságot azelőtt nálunk teljesen ismeretlen földesuri adóval terheli meg, melyet nem pénzben, hanem terményben, az összes termények és a bor kilenczed részében (nona pars) kellett fizetni ugy, hogy immár a jobbágy évi termésének két tizedrészét adta másoknak s csak nyolcz-tizedrésze maradt kizárólag az övé, melyből magát és családját eltartotta s másféle állami, egyházi és földesuri kötelességeit teljesitette. Fizette pedig a kilenczedet, bármely néven nevezendő szabad községben, valamint az udvarnoki és királynéi községekben élő minden szántóvető és szőlőmüvelő jobbágy (kivéve a fallal keritett városokat) akár egyházi, akár világi, akár zászlósur, akár köznemes birtokán élt. Az egyházi birtokos előbb a tizedet, azután a kilenczedet, a világi birtokos csak a kilenczedet vette meg jobbágyán, kire tehát ujabb nagyon sulyos teher hárult, mely alól mentességet sem nyerhetett, mig például a kamaranyereség alól a király egyes földesuraknak, illetve jobbágyainak adott mentességet.[1]) Ez a kilenczed addig nálunk teljesen ismeretlen volt, sőt nyugoti országokban szintén csak kivételesen fordult elő, s ott is egyedül az egyház szedte a rendes tized mellett. A frank birodalomban ugyanis már Pipin óta, minthogy a világiak sok jószágot ragadtak el a papságtól, ez kárpótlásul jogot nyert, hogy a rendes tized mellett egy másodikat, a kilenczedet szedhesse. Hozzánk, sőt a szomszéd államokba a kilenczed (nona) nem jutott el s hogy Nagy Lajos honnan vette, miért honositotta meg, az gazdaságtörténetünk leghomályosabb pontjai közé tartozik. A törvény szerint azt akarta, «hogy ezáltal méltóságunk gyarapodjék s magok a honlakosok nekünk annál szivesebben szolgálhassanak», vagyis a földesur bevételeit akarta fokozni, miből természetszerüen következnék, hogy a földesur két kézzel kapott az uj és gazdag jövedelmi forráson. De nem igy történt a dolog s a földesur ellenkezőleg nem szivesen vette a királyi adományt. A törvény ugyanis megállapitva az uj jobbágyterhet és behajtása módját igy folytatja: «és a kik a mondottak

---

[1]) Maga Károly király már 1342-ben fölmentette a margitszigeti apáczák összes jószágain élő jobbágyait az adó alól. *Thallóczy* Lajos, A kamara haszna 154.

beszedése tekintetében másként járnak el, az olyanok ellenszegülőknek és a jelen rendeletünket megszegőknek birtokain a termény és a bor ama kilenczed részét minden lejebb szállitás és leengedés nélkül mi magunk fogjuk saját használatunkra behajtani». A király tudta tehát, hogy az uj jövedelem alig lesz a földesur inyére s büntetéssel kényszeritette behajtására, a mint csakugyan a váradi káptalan még 1374-ben is abban reménykedett, hogy a kilenczed el fog töröltetni. Nem lehetett tehát hadi adó, mely a nemességnek katonai terhei könnyebb viselése czéljából adatott, különben az érdekeltek örömmel fogadták volna. De nem lehetett hadi segély azért sem, mert a nemességnek csak igen kis része, épen a legvagyonosabb kapta; csak ennek voltak jobbágyai, telkes gazdái (nobiles, portas habentes), mig a katonaság tulajdonképeni tömege, az egytelkes nemesség nem lévén urbérese, nem jutott kilenczedhez. Valami más jobbágyteher megváltása fejében nyerhette tehát a jobbágybirtokos nemesség a kilenczedszedés jogát s talán ekkor szabadult föl a telken gazdálkodó rabszolgaság, mert az adózók sorából s általában a letelepitett jobbágyság köréből immár a rabszolga eltünik s csak a cselédfélék vagy az eladásra rendeltek sorában emlittetik. De bármi okból hozta be az uj terhet Lajos király, intézkedésének messzemenő gazdasági és jogi következményei voltak. A tizedhez immár egy második olyan terményadó járult, mely a nyers hozadékra volt kivetve s melyek mindegyike legalább idők multával akadályozta a belterjesebb termelést, mert a szorgalmat sujtották. Minél többet dolgozott ugyanis a jobbágy, minél több fáradtságot és értelmet forditott telke megmüvelésére, annál több hasznot szedett rajta földesura. A XIV. században a baj még nem ölthetett nagyobb arányokat, mert nincs nyoma, hogy a jobbágyság lázongott volna az uj adó ellen. De minthogy tized és kilenczed 1848-ig fenmaradt, a gazdasági fejlődés bizonyos fokán azok közé a kerékkötők közé tartozott, melyek a nemzeti munka gépezetének teljes erejü müködését érezhetően hátráltatták. Jogi tekintetben azonban hatásai nyomban érvényesültek. A tized még az időben nem volt kizárólag jobbágyteher, ellenben a kilenczed az volt s immár a kapuadó mellett még jobban összeforrasztotta, egy intézménynyé tömöritette a munkásosztály különböző rétegeit. A ki kamara hasznát és kilenczedet fizetett, az a jobbágyság kötelékébe tartozott.

Az uj és sulyos teher azonban egyelőre nem befolyásolta az ország gazdasági életét, melyben az egykoru okirat-anyag adatai szerint immár teljes kifejlődésre jutott jobbágy-intézmény a régi keretekben folytatta müködését. A rabszolgaság végleges eltünése s a rabszolgáknak, habár a röghöz kötöttség nem szünt meg teljesen, a telkes gazdatömegbe olvadása az illetőket kétségkivül az eddigihez képest fölöttébb előnyös helyzetbe juttatta, a mi meg nagyban fokozta munkakedvét és munkaképességét. Ehhez járult, hogy az országot évtizedeken át nem dulta külellenség vagy belső párttusa, az anyagi élet, a nemzetközi forgalom a király különös védelme következtében meg ujabb lendületet vett. Másrészt az emberi munkaerőt különösen értékessé tette egy gyászos körülmény, a középkor egyik legnagyobb csapása, az éveken át Európaszerte dühöngő mirigy- és tüdőpestis-járvány, az ugynevezett fekete halál. 1346-ban hurczolták be Kelet-Ázsiából a járványt, melyet a középkori nyomor és piszok Európában is gyorsan elterjesztett. 1348-ban már ellepte a déli és nyugati államokat és tömegesen vitte sirba az embereket. Időnkint enyhült ugyan, de eltartott 1360-ig s átterjedt az állatokra is. Az emberhalált rettenetes marhavész kisérte, mely nemcsak a ló-, szarvasmarha-, sertés- és juhállományt tizedelte meg, hanem kutyát, macskát, egeret, patkányt is tömegesen irtott. Elárasztotta Európa minden tájékát s akkor földrészünknek valami százmillióra becsült népességéből egy negyedrészt, 25 milliót vitt sirba. A rettenetes vész keletről, délről és nyugatról jutott el hozzánk s nem kevésbbé rombolóan hatott, mint másutt. A népszám és a nemzeti vagyon apasztásával a járványnak nem csupán gazdasági következményei voltak. Az emberek, kik védtelenül, tehetetlenül álltak szemben a csapással, isten büntetését látták s kétségbeesésökben lázongani kezdtek a hatóságok, a hatalmasok, a gazdagok ellen, kiket azzal vádoltak, hogy kiforgatták az isteni világrendet, megrontották a szegény ember sorsát s isten most azért küldte e csapást a világra, hogy megbüntesse visszaéléseiket. Az ilyen sociálpolitikai ábrándokat élesztették a középkorban nagyon elterjedt s sokféle alakban jelentkező jóslások, látományok, melyek irásba foglalva terjedtek a müveltek közt s lehatoltak a tömegek mélyébe. 1358-ban Francziaországban hatalmas parasztforradalom támadt, melyet vezéréről Jacquesről, (Jakab) jacquerienek neveztek. 1360 után a vész lassankint magától megszünt s a régi állami és társadalmi rend visszaállt ugyan, de a sok esztendei izgalom és romlás

erkölcsi és gazdasági tekintetben egyaránt éreztette gyászos hatásait. A középkori büszke államegyház épülete kisebb-nagyobb mértékben repedezni kezdett s irodalomban, művészetben, az emberi gondolkodásban uj eszmék merültek föl, melyek a történeti fejlődés későbbi folyamán uj utakra terelték az emberiséget. Gazdasági tekintetben azonban a következmények nyomban mutatkoztak. A munkaerő mindenütt roppantul megapadt, néhol egész vidékek, virágzó városok, mértföldnyi uradalmak maradtak lakatlanul s ez a munkaszervezet gyökeres ujjáalakitását tette szükségessé. A hol a régi uralkodó hatalmak, az egyház s a rendiség kezében levő állam megtartották tulsulyukat, mint Francziaországban egyszerüen visszaállitották a jobbágyság intézményét s még inkább fokozták az urbéres terheket. Ellenben Angliában a jobbágyság az ország több vidékén teljesen megszünt s a munkásnép szabad bérlő vagy bérmunkás lett. A földesuraknak nem tetszett ez a fordulat s erőszakosan vissza akarták a régi állapotot állitani. Ebből sokféle összeütközés, 1381-ben meg országos parasztfölkelés támadt, melyben a papság egy része is lelkesen részt vett. A felkelők harczi dala ez volt:

When Adam delved and Eva span
Who was then te gentleman?

Mikor Ádám szántott és Éva szőtt, hol volt akkor a nemes ur? Ennek, mint általában az összes parasztfölkeléseknek, egy előkelő német iró szerint »tulajdonképeni eszményi betétje, vivő és hajtó ereje a szabadság és egyenlőség« volt, de a kereszténység talajából fakadt, mely az emberiséget egy emberpártól származónak mondja s mely elméletben maga elismerte, hogy mint ez az emberpár, akképen összes leszármazói is szabadok s egy részök csak a történelmi fejlődés folyamán fosztatott meg istenadta szabadságától.

II. Richárd király nem birta a parasztokat fegyverrel leverni, hanem egyességre lépett velök s királyi oklevélben biztositotta szabadságukat, valamint a földesur vadászati és halászati jogának eltörlését. De alig hogy a lázadók visszatértek békés foglalkozásukhoz, a király megszegte az egyességet s midőn adott szavára emlékeztették, nagy haderejében bizva daczosan felelte: szolgák voltatok, azok is maradtok. Ugy bánok majd veletek, hogy rabságotok intő például szolgáljon ivadékaitoknak! Csakhogy utóbb meggondolta a dolgot s a győztes nemesség is belátta, hogy a jobbágy-

ságot visszaállitani nem lehet. Angliában a XIV. század végén a jobbágyság intézménye nagyban és egészben megszünt s a helyére lépő uj, czélszerübb munkaszervezet hozzájárult az angol állam és nemzet későbbi világhatalmának megalapitásához.

A magyar nemzet munkaszervezetében szintén mély nyomokat hagyott a fekete halál rombolása, ámbár gyökeres változásokat nem idézett elő benne. Nem vezetett sem a munkásnép további elnyomására, mint Francziaországban, sem teljes felszabaditására, mint Angliában. De itt is szertelenül megtizedelte a munkaerőt, itt is virágzó községeket, messze tájakat néptelenitett el s ujra a népesség szaporitását tette a nemzeti politika egyik főfeladatává, melyben király és földesur érdekei összetalálkoztak. Ennek természetes következménye volt a szabad költözés jogának fentartása s számos adat bizonyitja, hogy Lajos éberen őrködött a költözés jogának sértetlenségén. 1362. körül Miklós jászói prépost kérelmére, ki Novaj és Nyista puszta falvakat be akarta telepiteni, rendeletet adott ki, mely figyelmezteti az összes földesurakat, hogy szabad költözésü jobbágyaikat, kik lefizették a földbért és adósságaikat, ha esetleg el akarnak költözni, ebben ne akadályozzák.[1]) Árva felső vidékét Lajos telepitette be s vagy 500 kilométernyi földön számos községet alapitott lengyel lakosokkal. A soltészek és kenézek általi telepités főleg a felvidéken, oroszok és oláhok közt ismét nagy arányokat öltött[2]) s közvetitésöket Lajos király is igénybe vette.

1358-ban a Loppena vize melletti erdő benépesitése czéljából közhirré tette, hogy a ki az erdőben saját erejéből irtványt létesit és házat épit, 20 évig minden állami adózástól és a kamara hasznától fölmentetik, másrészt ugyanazon jogokat és kiváltságokat nyeri, melyeket Korpona városa élvez. Minthogy az irtást Petrik pridlyai biró megkezdte, sőt megigérte, hogy egész falura való népet gyüjt, a király neki és örököseinek adta a soltészséget egy egész és szabad curiával, egy malommal és mészárszékkel, még pedig német jog szerint (teutonicali jure), hogy utána semmiféle census ne fizessen.[3])

---

[1]) Az oklevéltöredék Századok 1905: 126.

[2]) A soltészek 1364. utáni müködéséről *Lehoczky* Tivadar közleménye, Tört. Tár 1890.

[3]) Az oklevél *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 278.

Később (1382.) a Hrussó várához tartozó Sewald vagy Lewes falut szintén soltész segélyével népesitette be. A telepitők 16 évi teljes adómentességet nyertek, mely idő leteltével minden egész telek félgira bért fizetett két részletben. Ez a telepités, ugy látszik, vagy nehézséggel járt, mert a király nemcsak minden hatodik telket adta a soltésznek, hanem övé volt a befolyó bér egy harmadrésze is. Ő volt a falu birája (gyikossági, gyujtogatási s nagyobb lopási eseteken kivül) s örökös állását ő is, mint minden más soltész eladhatta.[1])

A kedvező feltételek, melyeket a telepesek nyertek, világosan jelzik a munkaerő értékes voltát, mit király és magánföldesur egyaránt elismert. A jobbágy jogait és kötelességeit a lehető legpontosabban megállapitották, irásba foglalták s az ez időbeli ismert urbariumok száma már aránylag igen nagy. Némelyik közvetlenül a királytól vagy erre fölhatalmazott uradalmi főtisztjétől, a legtöbb természetesen egyházi és világi földesuraktól származik s némelyik egyenesen kiemeli, hogy a jobbágyok érdekeinek biztositására készült. Igy például Kont Miklós nádor 1358-iki, alább még idézendő s testvérével közösen lendvai uradalmok számára kibocsátott urbariuma világosan megmondja, hogy azért készült, hogy az uradalom népe szaporodjék s hogy e jószágukat a nagy munkáslakosság diszével lássák el.

A királyi urbariumok mintájául szolgálhat az, melyet Lajos 1355-ben a németujvári uradalom jobbágyai részére kiadott s mely következőleg állapitotta meg kötelezettségeiket: Minden egész telek évenkint 10 drt fizet, ajándék czimén husvétkor 2 dénárt és 12 tojást, pünkösdkor 4 dénár értékü 2 sajtot és 2 dénárt ad. Minden telek szénagyüjtésre egy napi munkára 2 embert küld s a szénát a község fuvarán viszi be a várba. Tavasszal, nyáron, ősszel minden telek 1 ekét küld egy napi szántásra és vetésre, melyhez az uradalom adja a magot, aratáskor 2 aratót s a termést maga szállitja a várba. Hegybér fejében minden egész szőlő két vödör bort, egy véka zabot s 4 dénárt ad.[2])

Nagyon számos az egyházi földesurak részéről e korban kiadott urbarium is. A pannonhalmi apát szaporitani óhatjva Szentlászló, Kereszt-

---

[1]) Az oklevél Orsz. Lev. Dh. 12.480. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

[2]) Az oklevél *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 290.

tur s a szomszéd községek és a Zsiliczköz népességét, a jobbágyok jogait és terhét igy állapitotta meg: A ki örökös nélkül hal el, annak hagyatékából a földesur csak 60 dénárt vonhat le magának; minden telek Szent Györgykor 40, Szent Mihálykor szintén 40 drt fizet évi urbér s egy köböl gabonát az aratási munka megváltása fejében; hadfelkelés esetén egy szekér eleséget (szabatosabban duas pervas 6 pensas valentes) s 4 pénzt érő hizott disznót s más apróságokat adnak. Termésöket, boraikat, ha a tizedet megadták, teljes szabadon értékesithetik. Szabad a költözés is, mihelyt az illető a 12 dénár földbért lefizeti. Szabadon választják a földesur jóváhagyása mellett a plébánost. Ha az apát a Zsiliczközben megjelenik, a jobbágyok vendégszeretően látják el a szükségesekkel. A kiváltság a birságokat is megszabja, melyeket a jobbágy büntény esetén fizetni fog. Igen érdekes a váradi káptalan 1374-iki chartulariuma[2]) azért, mert az urbérjövedelmek sorában a jobbágyok semmiféle munkájáról vagy terménybeli szolgálatáról nem szól a tized kivételével, mely gabona, liba, bárány, malacz és méhkasok után fizettetett. Robotról csak annyiban történik emlités, hogy a tizedgabonát a jobbágyság hordta be s minden igás gazda évenkint egy szekér szénát szállitott. Máskülönben a jobbágy akár Várad városában, akár a falvakban élt, csupán pénzt fizetett a káptalannak és pedig egy egész telkes gazda Szent Györgykor 14, Szent Mihálykor kivétel nélkül mindenki, a kinek háza volt 4, végül meg ajándékul 2 garast. Egyebet semmit, mert a káptalannak nem volt szüksége munkára, nem lévén még majorsági földje. A káptalani népek közt már nagyban szerepelnek az oláhok, kik ekkor kedvezőbb helyzetben voltak, mint a magyar, vagyis az akkori müszó szerint a keresztény jobbágyok. Nem fizettek tizedet és keresztény-pénzt, hanem csak ötvenedet s Kisasszony napján minden ház egy juhot. Később a báránytized, melyet Kisasszonynapkor s a sertéstized, melyet karácsonykor szedtek, rájok is kiterjesztetett. Az egész oláhság a földesuri jogok elismeréseül ujévkor egy lovat, a kenézek meg kiváltságaik fejében évenkint a bárány- és sertéstizeden kivül fél szőnyeget, egy nyeregpokróczot és sajtot adtak.

A világi nagybirtokosok urbariumai közül különös figyelmet érde-

[1]) A oklevél Pann. Mon. II. 528—9.
[2]) Kiadta *Bunyitay* Vincze.

mel az, melyet, mint fentebb említettük, Kont Miklós nádor és testvére, Lökös 1358-ban a lendvai uradalom számára kiadott s mely a terheket következőleg állapitja meg: Minden egész telek évenkint 5 pénzt fizet dénárban, Boldogasszony fogantatásakor 1 akó buzát, 1 akó rozsot, 1 akó zabot, 1 csirkét, 2 kenyeret, a kulcsárnak meg 1 dénárt. Karácsonykor további 1 akó zabot, 2 kenyeret, 1 csirkét, 1 dénár kulcsárpénzt, egy szekér szénát és egy szekér fát szállit a várba. Sertéstizedben minden 10 egész telek Szent Mártonkor 3 pénzt dénárban, a földesuri szőlők müvelésére meg minden telek 5 drt fizet. Az egész bortermelés tizede a földesurat illeti s azt a jobbágyok Lendva városába tartoznak beszállitani. A földesuri tisztnek minden telek egy akó zabot, 1 mérő buzát, 1—1 csirkét és kenyeret, a falusi birónak évenkint négyszer 1 kappant és 2 kalácsot, a helybeli templom avató napján a földesurnak 1 csirkét és 2 kalácsot ad. Minden egyéb, bármi czimü fizetés alól a jobbágyok mentesek. A ki el akar költözni, szabadon teheti, ha megszerzi az engedélyt s lefizeti a szokott 12 dr földbért és 2 kalácsot, 1 csirkét és 1 akó zabot ad, ha ugyan nincs hitelező, a ki távozása ellen kifogást emel vagy más törvényes ok fönn nem forog. Mihelyt azonban megkapta az engedélyt, szabadon távozhat, mindenét elviheti, a saját munkája alkotta épületeket, kerteket s más effélét, mely a telekkel áll kapcsolatban, tetszése szerint értékesitheti vagy magának továbbra is megtarthatja.

Mindez urbariumokban közös jellemző vonásként lép előtérbe a földesur azon törekvese, hogy a természetben és munkában való szolgálatokat pénzbeli fizetéssé változtassa át, a mit a jobbágy is szivesen vett. Erzsébet királyné, 1377-ben Hontmegyei, ujfalusi jobbágyainak összes szolgálatait pénzfizetéssé változtatta át (1 telek 100 drt — 1 frtot fizetett, s semmi egyébbel nem tartozott). Ide vonatkozó oklevelében[1]) ez intézkedését azzal indokolja, hogy vele jobbágyainak terhét enyhiteni igyekszik. A pénzfizetés szaporodása a közgazdasági viszonyokban való gyökeres változást, a nyersterménygazdálkodásnak fokozatos háttérbe szorulását s a pénzgazdálkodás térfoglalását jelzi, mit a jó valuta s a belső áruforgalom, valamint az élénk nemzetközi kereskedés idézett elő. Magyarország még ekkor sem földmüves, hanem állattenyésztő ország

[1]) *Kubinyi* Ferencz, Hontvármegye oklevéltára I. 279.

volt. A szemtermelés egyes vidékek kivételével még mindig szük körben mozgott s a paraszt csak annyi gabonát termelt, a menynyire magának szüksége volt, mert a szállitás nehézségei miatt eladásra alig számithatott s hazánk ez időben nem szerepel Európának gabonaellátó éléstárai sorában.

Ellenben a bor már értékes kiviteli czikk volt s sok pénzt hozott az országba, miért is a földesurak igen messzemenő kedvezménynyel igyekeztek a szőlőmüvelést előmozditani. Igy az Eörsy-család a Szemercsemál nevü hegyet Zalában a Borzlyuk nevü halomig szőlőmüvelésre adta ki (1350.) oly feltétellel,[1]) hogy minden uj ültetvény 8 évig teljesen mentes a földesuri tehertől. Lejárván ez a szabadságidő, minden szőlőmüvelő 1—1 hold után 5 köböl bort fizet hegybér fejében, szüretkor meg 1 kappant s 2 czipót s egy mérő zabot ad a divó mérték szerint. Különösen a Dunántul, a nyugati határok mentén számos királyi város területén s a Szerémségben öltött igen nagy arányokat a szőlőmüvelés s a bor sokkal jelentékenyebb szerepet vitt a kivitelben a gabonánál. De mindkettőnél jövedelmesebb volt az állattenyésztés, mely az ország minden részében fontos kereseti ágát tette a lakosságnak s sok pénzt hozott be külföldről. Ló, szarvasmarha, juh és kecske, sertés nagyban és kicsinyben mindenütt tenyésztetett s a vagyonosság egyik főtényezője lett. Általában el volt terjedve minden faluban, de a helyi viszonyok szerint az egyiket itt, a másikat amott üzték nagyobb mértékben és eredménynyel. Disznaja például minden módosabb jobbágynak volt, de a tenyésztés főleg a makkos erdőben öltött nagy arányokat. Általában az élő marha s a marhatenyésztés nyers vagy félig feldolgozott termékei, bőr, gyapju, viasz, méz adta a legtöbb pénzt a munkásembernek s az egykoru emlékek arról tanuskodnak, hogy a nyerstermelés minden ágának egyaránt kedveztek a viszonyok, s a nemzeti vagyonosság Nagy Lajos korában is gyarapodott. Igy tehát a munkaszervezet alapját tevő jobbágyintézmény végleges kialakulásának első félszázadában megfelelt az ország gazdasági szükségleteinek. Bizonyitja ezt ama tény, hogy körülbelől befejezésre juttatta a telepités nagy nemzeti müvét, mely ez időben a mai államterületnek már minden részét bevonta a szervezett államélet és polgárosodás keretébe.

[1]) *Nagy* Imre, Zalai oklevéltár I. 499.

HARMADIK FEJEZET.

Az első nagy parasztfölkelés kora.

Nagy Lajos halála után leánya és trónjának örököse, Mária királynő alatt ismét véres polgárháboruk támadtak, melyek eltartottak a királynő férje s 1387. óta koronás király, Zsigmond uralkodása idején is jó két évtizeden át. Veszedelmöket fokozta a Balkánon elhatalmaskodó törökség s a megtörésére tett komoly kisérletek meddősége. Mikor végre legyőzte belső ellenségeit, Zsigmond megszerzé a német királyi és római császári trónt s ezzel magyar birodalma, mely mindvégig hatalmának kutfeje, gondoskodásának főtárgya maradt, teljesen bele sodortatott Nyugat-Europa politikai és egyházi bonyodalmaiba, melyekben királyának, mint a kereszténység első világi méltósága viselőjének vezető szerepe jutott. Megnyerő, elbüvölő tulajdonságokban gazdag egyéniségéhez vonzódtak mindazok, kik a türhetetlenül elfajult egyházi és társadalmi viszonyok megjavitásában érdekelve voltak s a szegények és elnyomottak messze földön, számos országban tőle várták üdvöket, szánalmas sorsuk enyhitését. Különösen a nagy német birodalom agyonkinzott munkás tömegeiben élt az egész középkoron át a hit, hogy eljövend egykor egy hatalmas császár, ki Frigyes nevet fog viselni s ki államot és egyházat gyökeresen reformálni fog, a szegény embert meg felszabaditja az uralkodó rétegek kizsákmányoló önkénye alól.

Ez irodalmilag is hirdetett s nagyon elterjedt socialpolitikai várakozásokkal lépett a német nemzet a XV. századba s midőn Zsigmond magyar király egyszersmind német király és római császár lett, sőt komolyan, a legnagyobb buzgalommal meginditotta az egyházi reform valósitását, egyéniségéhez füzték a mesebeli reformcsászárról keringő mondákat és jóslatokat. Azt hiresztelték, hogy Zsigmondnak már 1403. Mária menybemenetele napja hajnalán Pozsonyban

látománya volt, mely feltárta előtte a jövőt és jövendőbeli hivatását az egyház, az állam s a társadalom reformálása terén s hogy koronázáskor a pápa a Frigyes nevet adta neki. A monda a reformcsászárt nevezte igy s a mondában Zsigmond még halála után is mint nagy ujitó szerepel, kivel az irodalom szintén sokat foglalkozott az egész XV. században át.[1]) Nem e munka keretébe tartozik a kérdés megvilágitása, mennyiben teljesitette Zsigmond a német nép e várakozásait. De bizonyos, hogy ő alkotta meg az egyházi reform alapfeltételét, midőn olyan korban, melyben a kath. egyháznak egyszerre három pápája volt s a sok százados szervezet alkatelemeire készült szétbomlani, visszaállitotta egységét s ezzel megteremté a lehetőséget, hogy az egyház maga reformálja magát, mely reform alatt a korszellem kivánta összes javitásokat és socialis ujitásokat értették. Mindezek iránt Zsigmond élénk érzékkel viseltetett s a tömegek nem ok nélkül füzték egyéniségéhez várakozásaikat, nem ok nélkül látták benne a monda igérte reformcsászárt. Ismerte a kor minden baját, elfogulatlan lelke, éles itélete föltárta előtte ama titkos rugókat, melyekből az egyház és az állam hatalmasainak önző törekvései fakadnak. Higgadtan itélte meg a vallásos és felekezeti küzdelmeket, ismerte a munka államfentartó értékét s ennek megfelelően szerető gondoskodásban részesitette a rendiség által már türhetlenül kiaknázott munkásrétegeket. Különösen szerette a városi polgárságot, melyet nálunk ő illesztett be az uralkodó rendiség keretébe, midőn a király városait meghivta az országgyülésre s ezzel azokat is végleg az uralkodó, a kiváltságos nemesség alkatelemévé tette. De az alkotmány sánczain kivül hagyott jobbágyságnak is jóakarója, gondviselője maradt mindvégig. Ő már nyiltan vallotta, hogy »minden ember egy szülőpártól származván, egyenlő és szabad s a szolgaság nem a természet, hanem az emberek által keletkezett« (1397. aug. 4-iki oklevele). Ugyane rendeletben ujra biztositotta a jobbágyok szabad költözését, mely a belmozgalmakban ismét nagyon bizonytalanná vált. A kinek épen érdekében állt, az egyszerüen semmibe sem vette, mert az idők folyamán a földesur hatalmi eszközei még inkább megszaporodtak, birói és rendőrközigazgatási hatásköre egyre bővült még a vármegye rovására is.

A vármegye elismerte ugyan a földesurnak telkes jobbágyai

---

[1]) *Böhm*, Fr. Reisers Reformation des K. Sigmund. Leipzig 1876.

feletti joghatóságát, de a telek nélküli népeket a saját itélőszéke alá tartozóknak tekintette. Ebből összeütközések támadtak s egy adott esetben Mária királynő 1391. kimondotta, hogy a területén élő birtoktalanok épen ugy a földesur széke elé tartoznak, mint a telkes jobbágyok.[1]) Zsigmond maga is igy határozott s 1397. okt. 26-iki oklevelében[2]) azt mondja: »Országunk régi szokása és törvénye szerint minden nemes és birtokos embernek itélkezni joga van a maga jobbágyain és birtoktalan szolgáin összes falvaiban telkes jobbágyai módjára — összes pereikben — kivéve a főben járó bűntényeket (manifestis furtu, latrocinio, homicidio et caeteris publicis causis criminalibus)«. De még e főben járó pörök elbirálását is gyakran adományozta egyeseknek, főleg nagybirtokosoknak, kik ezzel szabad ispánságot, pallosjogot szereztek, mely szerint a vármegye beleszólása nélkül a magok jogkörében láthattak törvényt a főben járó gonosztettek elkövetői, ugymint tolvajok, rablók, gyujtogatók, bűvölők, hamis pénzverők vagy pecsétkoholók, gyilkosok felett, kiket érdemök szerint akasztófára, fejvételre, tűzhalálra, kerékbetörésre itélhettek s az itéletet végre is hajthatták. Mindezt a roppant és felelősséges vérhatalmat az igazságszolgáltatás gyorsitása s a közbátorság érdekében ruházta a király az egyes földesurakra, mert a zavaros időkben fölöttébb elszaporodott a gonosztevők száma s noha Zsigmond az igazság kiszolgáltatását javitani, rendesebbé tenni igyekezett, a rendes biróságok, a vármegyei törvényszékek nem győzték a reájok háruló rengeteg feladatokat megoldani.

Ez a pallosjog azonban olyan hatalmat adott a földesurnak, melylyel kénye-kedve szerint meghiusithatta, kijátszhatta a szabad költözés jogát. Meg is tette a legkülönbözőbb ürügyek alatt. Néha egyszerüen ráfogta a jobbágyra, hogy valami régibb bűntényeért még meg nem lakolt s addig el nem bocsátotta, mig a büntetést le nem ülte. Máskor a legkülönbözőbb vétségekkel vádolta s el is itélte, vagy birságokkal sujtotta s nem bocsátotta el mindaddig, mig a birságpénzt le nem fizette. Az ilyan fogásokkal a földesur rendesen elérte czélját, magához lánczolta jobbágyát, ki nem gyakorolta szabad költöző jogát, mert addig, mig telkén maradt, a földesur nem vette meg rajta a birságot, nem fenyitette s mind-

---

[1]) Pann. Tört. II. 582.
[2]) A gróf Zichy-család oklevéltára V. 47.

azzal csak olyankor állt elő, mikor a jobbágy ujra költöző szándékokat kezdett táplálni. Akkor azután azt követelte tőle, hogy a különféle büntetéseket egyszerre ülje le, a sok birságot, melyek egész vagyonát meghaladták, egyszerre fizesse ki. Zsigmond király, ki mindig elismerte a szabad költözés jogát, 1405-ben két országgyülést is tartott s mindegyiken külön törvényt hozott, melyek nem csak fentartják a szabad költözést, hanem a gyakorlását gátló visszaéléseket is kizárni igyekeznek. Az első országgyülés végzeményének 6. czikke kimondja, hogy a királyi jószágokon élő jobbágyok s általában a szabad sorsu emberek az egyházi és világi nemesek jószágaira, viszont meg ezek jobbágyai a királyi jószágokra vagy egyháziakról világiakra mindenkor teljesen szabadon és biztonságban átköltözködhetnek, hogy ott megtelepedjenek. Ha a földesur a jobbágyon az olyan birságot, melyben ujabban elmarasztaltatott, egy hónap alatt be nem hajtotta, a költözőt tovább vissza nem tarthatja, hanem az károsodás nélkül elmehet s ott telepedhet meg, a hol akar. A Dráván tuli jobbágyság azonban nem kapta meg e jogot, hanem ott a régi szokások maradtak érvényben. A második országgyülés 14. czikke megerősiti e törvényt, sőt ujabb biztosítékkal látja el a 15. és 16. czikkben. Amaz kimondja, hogy földbért, birságpénzt s más illetéket, melyet a földesur a jobbágytól követel, egy hónap folyamán be kell hajtani s ha nem történt, az egy hónapra következő két hét leteltével ezen a czimen a jobbágyot a költözésben többé gátolni nem lehet. A 16. czikk pedig elrendeli, hogy ha a földesur valami vádat nem emelt vagy követelést nem támasztott jobbágya ellen, mig szabadságát meg nem kapta, azután ilyen váddal nem terhelheti, hanem el kell őt bocsátani. Ha nem tenné, a király utasitja a vármegyei tisztviselőket, hogy »a reájok ruházott feltétlen királyi hatalom segélyével« a törvénynek mindenkivel szemben, büntetéssel és birsággal érvényt szerezzenek. E czikk azért nevezetes, mert az első, mely a költözés szabadságának megsértőjét büntetéssel fenyegeti s megbizza a vármegyét, hogy a szabad költözés jogának gyakorlását ellenőrizze. A vármegye föltétlenül nemesi testület volt ugyan s közegeit maga, helyesebben épen a jobbágyos nemesség választotta, de feje, a főispán a király közege volt, ki helyettesét az alispánt maga nevezte ki ugy, hogy ez a két főtisztviselő képviselte a törvényt, a közérdeket. Csakhogy ők is a rendiség eszmekörében éltek s aligha gyakorolták a szegénység ja-

vára az uj törvényben reájok rótt kötelességet, mert minduntalan a királynak kellett közbelépnie a szabad költözés védelmére. Midőn 1412-ben a szebelébiek kérelmére megtiltotta, hogy más is itélkezzék rólok, mint földesurok s saját esküdt biráik s adósságaik miatt más le ne tartóztathassa őket, egyszersmind biztositja számukra a törvény feltételei mellett a szabad költözést, mely, mint mondja, minden jobbágyot megillet.[1]) Mikor a Károlyiak szatmármegyei jószágaikat be akarták telepiteni, de ebben más földesurak gátolták őket, Zsigmond 1418. jun. 25. Strassburgból szigoruan utasitotta az összes állami és földesuri hatóságokat, hogy a jobbágyokat, kik lefizetvén a földbért s más tartozásokat, engedélyt szereztek a költözésre, elbocsássák a Károlyiak szatmármegyei jószágaira s ne merjék ezek törvényes jogait csorbitani, megakadályozva a szabad költözést. Egyszersmind utasitotta a főispánokat, alispánokat, szolgabirákat, hogy teljes szigorral alkalmazzák a törvény erre vonatkozó határozatait.[2]) Másrészt azonban a földesur érdekeit sem áldozta fel s szigoruan tiltotta a jobbágy erőszakos áttelepitését, valamint a jobbágyok engedély nélküli elköltözését, megszökését. A macsói bán alá rendelt vármegyékben a király a honvédelmi szükségletekre az egyházi földesurak jobbágyait valami adóval rótta meg s ezt az alkalmat a világi urak arra használták, hogy az elégedetlen jobbágyokat saját jószágaikra csábitsák, néhol erőszakosan áttelepitsék. Ezt a macsói bán (1433.) a leghatározottabban megtiltotta s a tilalmat az érdekelt vármegyék hatóságainak is tudtul adta.[3]) Hogy egész uralkodása folyamán sértetlenül fenmaradt a szabad költözés s szoros kapcsolatban maradt az erőszakos áttelepités tilalmával, jelzi Zsigmond 1435-iki második törvénykönyvének 7. czikke. Ebből kitünik, hogy a vármegye csak olyan gyüléseken, melyeket a nádor vagy más kirendelt királyi főhivatalnok vezetése alatt tartott, vethetett ki a nemességre birságot, kivéve nyolcz olyan esetet, melyet a törvény külön-külön felsorol. Ezen esetek legelseje szerint a földesur, ha törvényes kötelezettségeinek megfelelő jobbágyát a költözésben gátolja, bármikor 3 gira birsággal sujtható, a jobbágy pedig elbocsátandó, még pedig a halasztásból származó kárának megtéri-

---

[1]) Az oklevél Gazdaságtört. Szemle 1904 : 350.

[2]) Rendelete Károlyi-oklevéltár II. 39—40.

[3]) Sztáray-oklev. II. 301.

tésével. Hasonló birság terhelte azonban azt is, a ki az engedély nélkül távozó jobbágyot befogadta s a hozzá intézett felszólitásra 15 nap alatt ki nem adta.

Zsigmond hosszu uralkodása idején általában igen sok törvény hozatott, melyek élénken tanuskodnak a király jobbágyvédő törekvéseiről. Országszerte egységes mértéket (a budait) igyekezett behozni, hogy a szegénységet a csalás és kizsákmányolás ellen biztositsa. Kötelességévé tette a földesurnak, hogy jobbágyainak gyorsan igazságot szolgálhasson s ha megtagadná vagy késedelmeskednék, a perben a vármegye tisztjei itéljenek még pedig »tisztségök vesztének s a mi neheztelésünk büntetése alatt« rövid uton s minden gyülöletet és szeretetet félre téve. Intézkedett a közadó, a tized és kilenczed beszedése körüli visszaélések orvoslásáról. Ismételve a legszigorubban megtiltotta az uraknak és a katonaságnak, hogy ha uton vannak, a szegénységet zsarolják, vagyonában kárositsák vagy személyében sértsék. Bizonyos kivételekkel minden birót eltiltott a testcsonkitás büntetésének alkalmazásatól s a tilalom megszegését hatalmaskodásnak minősitette, melyet szigoruan büntetett. Minthogy a nemesi honvédelem rendszerébe az állandó katonaság, a telekkatonaság intézményét is bele illesztette, mely első sorban jobbágyokból állt, kik tehát immár szintén részt vettek a honvédelemben, törvényben szabályozta a katonaság ellátásának és élelmezésének ügyét. Kimondotta, hogy a katona pénzben fizesse meg szükségleteit s ha valakit megkárosit, a hatóság gondoskodjék a kellő kártéritésről. Egyes rendeleteiben még tovább ment s sokféle kedvezményt, kiváltságot, vámmentességet, vásárjogot adományozott némely jobbágy-községeknek. Egyszersmind gondoskodott, hogy a kedvezmények ne maradjanak papiron, hanem tiszteletben tartassanak. 1419-ben Szentantal és Egek községek jobbágyainak vámmentességet adott, melyet azonban kazai Kakas Gyula nem akart elismerni, hanem erőszakosan megvette rajtok a vámot. A károsultak panaszára Kakas ellen pör indittatott, mely kideritette bünösségét, mire fej- és jószágvesztésre itéltetett, de az ügy később békés uton intéztetett el.[1])

Máskülönben az urbéres viszonyokban s a telepités eddigi módjában elvi változás nem állt be. De mégis figyelmet érdemel,

---

[1]) Az iratok Gazdaságtört. Szemle 1904: 350—59.

hogy a nyugati, müveltebb államokból való tömeges bevándorlás ez időben már teljesen megszünt, s például a bélháromkuti apát 1387-ben borsodi jószágát, Csokvát nem volt képes betelepiteni, hanem egy szomszédjának kellett bérbe adnia. Zsigmond nagy buzgalommal fáradozott ugyan, hogy a német, olasz, franczia tartományokból alkalmas munkásokat költöztessen át hozzánk. De alig nehány száz iparos és kereskedő család követte hivását, kik a király városaiba telepedtek, mig a földmüves népességet már csak kevéssé szaporitotta a nyugati bevándorlás. Ellenben egyre tartott az északkeleti és Királyhágóntuli részekben a különféle szláv, rutén és oláh népek beszivárgása s az oláhok egy része a katonai szervezetbe illesztetett, másik része, leginkább marhatenyésztést üzve földesuri hatalom alá került. A Balkánon elhatalmasodó török elől menekült, honnan már a délszlávok, főleg ráczok szintén magyar területen kezdtek oltalmat keresni, ámbár a XV első felében még kevesen voltak s leginkább katonáskodással foglalkoztak. Az adott viszonyok arra kényszeritették tehát a földesurat, hogy az urbéri terhek megállapitásában méltányosan járjon el. 1400-ban a zólyomi ispán Ponyik községet minden pénz- és terménybeli fizetéstől fölmentve urbérét évi 80 frt átalányban szabta meg s rá ruházta a szabad biróválasztás jogát[1]).

Ugyanez évben a nagyon elpusztult és elszegényedett rácsai (provincia Raccha) uradalom és földesura közt következő egyezség köttetett: az összes jobbágyok átalányt fizetnek és pedig évi 900 frtot 3 egyenlő részletben. Terményben adnak 400 köböl gabonát és 100 köböl (tinas seu cubulos) tiszta buzát. Minden eke tartozik évenkint 1 napot buza és 1 napot gabona alá szántani, azt bevetni, begyüjteni, a földesura csürébe beszállitani s a kaszálásban is részt venni. Minden telek évenkint háromszor ád ajándékot és pedig husvétkor 3 kenyeret, 1 sajtot, 10 tojást. Szent Miklóskor és karácsonykor 1—1 kappant s 3 kenyeret.[2])

A zalavári apát az elpusztult Bodon falut be akarva telepiteni (1406.), Szabó Sándor jobbágynak, ha ott letelepszik, egy egész jobbágytelket adományozott, még pedig örökös szabadsággal minden

---

[1]) Az oklevél *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 291—2.

[2]) Orsz. Lev. Dh. 8866. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

teher alól. Minden más telepes 10 évi urbérmentességet nyert s ez idő lejártával a szokott (consueta) urbért fizette.[1])

A király 1407-ben földesurok Tary Lőrincz főpohárnok, Hont és Nógrád főispánja kérelmére, a következő kiváltságokat adta Pásztó mezőváros népeinek és jobbágyainak: földesurok adósságaiért őket perelni, letartóztatni vagy károsítani nem szabad; az egyházi ügyeket kivéve idegen biró ellenök pört nem indithat, mig a pásztói biró és esküdtek nem itélkeztek a pörben; végül Buda városa jogát adományozta nekik.[2]) Árpás, győrmegyei község földesura 12 évi teljes adómentességet biztositott a szabad embernek, ki ott házat épitett és gazdálkodni akart.

A tibai és csertészi s a szomszéd községek «okos és józaneszü jobbágyai» földesuroktól 1413-ban azt a jogot nyerték, hogy ha akár a hegyen, akár a határban uj szőlőt ültetnek, az értékesitésben ugyanoly jogokat élvezzenek, mint a királyi városok, első sorban Kassa polgárai s hogy tiz évig bortizedet nem kell fizetniök.[3]) E kiváltság alapján Tibán már 1449-ben messze terjedő szőlőültetvények voltak.

1413. nov. 1. az apát zalavári jobbágyaival egyezséget kötött, mely szerint ezek minden egyéb tehertől fölmentetvén, Szent Lucza és Szent Ilona nyolczadán 24–24 forintot fizetnek és 1—1 hizott disznót vagy egyért 100 dénárt adnak, minden kapu után meg egy köböl gabonát s egy csirkét, a községből a monostorba vezető uton levő hidat meg jó karban tartják. Viszont az apát igérte, hogy szükségökben segiti őket, s birájokat magok választják, ki a sulyosabb bűntények kivételével pöreikben itél. Mikor a földesur Veresegyház puszta helyet Aradmegyében (1418.) be akarta telepiteni, az odaszálló szabad költözésü embereknek 12 évi teljes adómentességet biztositott.[4]) Csonttelek és Sáp csongrádi községek telepitőinek a garamszentbenedeki apát, ha már meglevő ép házba költöztek 3, ha javitást igénylő házba 7, ha magok épitették házukat, 10 évi tehermentességet adott.[6]) Ujfalusy János 1424. szept. 25-én kelt kiváltságlevelében a

---

[1]) Pann. Mon. VII. 541.
[2]) Az oklevél *Békefi* Remig, A pásztói apátság tört. I. 291—3.
[3]) Az irat Sztáray-okl. II. 116—7.
[4]) Az oklevél *Nagy* Imre, Zalavármegye okl. II. 390.
[5]) Sztáray-oklevéltár II. 112.
[6]) Orsz. lev. Dh. II. okl. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

mai Bélapataka, akkor Sebedrusz (Nyitra) községbeli jobbágyai terhét ugy állapitja meg, hogy minden egész telek után, mely 72 véka (quartalia terrae arabilis) szántóföldből áll, Szent György és Szent Márton napján 1—1 gira dénárt (quamlibet marcam pro decem pensis verorum denariorum computando) fizetnek. Megadja nekik a jogot, hogy szabadon vadászhatnak, halászhatnak, madarászhatnak, kivéve nagy vadra, melyet, valamint a fogolyt és fáczánvadászatot, magának tartja fenn. Megadja nekik Privigye város jogát s e várost teszi felebbező székökké.[1]) Ozora mezőváros lakóinak és vendégeinek urbéri terheit 1426-ban földesurok, Ozoray Pipo 50 frt átalányban szabta meg, mely két részletben fizettetett; ezenkivül a város évenkint egyszer, mikor a földesur és neje ott időzött, elegendő eleséget, lovainak meg takarmányt szolgáltatott. Egyebet nem kivánt jobbágyaitól, ellenben megadta nekik a jogot, hogy maguk válasszák a birót és esküdteket, kik pöreikben itélnek, kivéve a sulyos bűntényeket, melyek a várnagy ügykörébe tartoztak, ki azonban a községi hatóság részvételével itélt.

Sásony községnek osztrák földesura volt, Heiligenkreuz monostor, mely 1431-ben kiadott iratában nem szól ugyan a jobbágyszolgálatokról, de behatóan szabályozza a helyi peres eljárást, a vétségek, bűntények és birságok dolgát.[2])

A soltészek általi telepités szintén nem szünt meg, s a Varin várához tartozó Kraszna falut is soltész népesitette be. Zsigmond király 1434-ben a község földesuri terheit következőkép állapitotta meg[3]): a falu átalányösszeget fizet és pedig évi 6 girát (a gira egyenlő 10 pénzzel, 1 pénz meg 10 drral), felét Szent Mihálykor, mikor 2 tyukot s felét Szent Györgykor, mikor 1 juhot is ad. Ezenkivül résztvesz a kaszálásban s minden hatodik jobbágytelek jövedelme a soltészé.

A jobbágytelek állományáról és kiterjedéséről pontos mérték csak kivételesen fordul elő az okiratokban. De már Ujfalussy János fentebb emlitett 1424-ki urbariumában mondja, hogy egy-egy egész telek 72 véka szántóföldből áll. Vajnor község urbérlevelében meg

---

[1]) Turul 1887 : 113.

[2]) Az irat a bécsi akadémia által kiadott Oesterreichische Weisthümer VII. kötetében.

[3]) Orsz. Lev. 4469. T*agányi* Károly ur szivességéből.

az áll, hogy minden telekhez 15 hold (tagwerck vagy joch), Dunaluczon csak 8 hold és kapás szőlő tartozik.[4]) Csakhogy ez időben már országszerte elterjedt a teleknek felaprózása, feldarabolása s az 1411. törvénykönyv 2. czikke kis és nagy kapuról tesz említést. A nagy kapu annyi, mint egész jobbágytelek, adóügyi értelemben egész kapu (integra porta), ellenben a kis kapu, vagy verőcze (valva, ajtó) az egész teleknek már csak egy része, mert mihelyt az ország minden tájéka ama kor népesedési viszonyaihoz képest betelepült s a nagy arányu irtásokra sem kinálkozott többé tér, az egész jobbágytelket fél-, negyed-, nyolczadtelekre kezdték darabolni. Másrészt ez időben még inkább előtérbe lépett az a népréteg, a zsellérség, melynek nem volt külső telke, legföllebb szőleje, vagy csak háza (házas zsellér) vagy még háza sem, hanem bizonyos szolgálat fejében a jobbágyoknál huzta meg magát (házatlan vagy más hátán lakó zsellér). Ez a zsellérség napszámból, iparból, kereskedésből, szőlőmüvelésből élt s nem volt egyenrangu tagja a jobbágyközségnek, hanem a vidéki népesség legalsó rétegét alkotta. Noha körében is lehettek jómóduak, még állami adót sem fizetett, mert nem volt a portalis adózás keretébe bevonva.

Zsigmond király maga, korának egyik legmüveltebb elméje, egyik legelfogulatlanabb gondolkodója volt ugyan, de fölvilágosodottsága nem terjedt át alattvalóira s a nemes és a jobbágy közötti jogi, különösen erkölcsi és érzelmi ellentétek egyre feltünőbben kiélesedtek. Az uralkodó réteg a nyugati feudalis eszmék befolyása alatt örökösen uj meg uj igénynyel lépett jobbágyai elé, kik a «szokatlan és jogosulatlan» terheket keservesen panaszolták. De még sem ez volt a bökkenő, a főkifogás. Még inkább fájlalták azt, hogy uraik ugy bánnak velük, mintha pénzen vett rabszolgák lennének.

A rendi gőg, a termelő munka s vele a munkások megvetése egyre tért hóditott a kiváltságosokban s mindenféleképen kifejezést nyerve, a tömeget annál inkább felbőszitette, mert az időben a katonaság nagy része már az ő köréből került ki s a magyar paraszt nem csupán verejtékével, hanem vérével is szolgálta hazáját. Mindazáltal nemes és pór közt az ellentét az élet minden viszonyában megnyilvánult, gyakran épen kicsinyes, a jobbágy emberi ön-

---

[4]) Gazdaságtört. Szemle 1900 : 275.

tudatát sértő módon érvényesült. Ha jobbágyrendü katona szökött meg a táborból, halállal bünhődött, mig a nemes ember csak pénzbirsággal lakolt Nemes ember temetésén a gyászmenetet lova, jobbágyét egy tehén vagy ökör nyitotta meg, mely az egyházra maradt. Nemes és pór közt a házasság nem volt ugyan tiltva, de a ritkaságok közé tartozott s anyagi megröviditéssel járt az olyan nemes leányra, ki paraszt férjet választott. Rendesen árva leány kötött ily frigyet s fitestvére házasitotta ki, de örökségéből, a törvény intézkedése szerint nem adta ki a teljes leánynegyedet, hanem csak nagyon alacsonyan megállapitott törvényes becsüjét. Néhol a hozományul kapott nemesi föld alapján a nem-nemes férjet is nemesnek tekintették (nobilis post uxorem suam), mint Zalavármegye egy 1408-ki okirata többekről emliti. De ez ép oly kevéssé enyhitette a nemes és pór közti ellentéteket, mint a sok nemesités, melyben a királyi kegyelem érdemes jobbágyokat részesitett.

A társadalom homályos mélyéből jutott ugyan az uralkodó osztály nagy része a gazdagság és hatalom fájára, de nem azért, hogy tanuságot tegyen azok inségéről, kik lenn maradtak, hanem azért, hogy részt vegyen kiaknázásukban s nem egyszer kitünik az egykoru oklevelekből, hogy az uj földesur sokkal irgalmatlanabbul bánt jobbágyaival, mint a régi nemzetségek sarjai. És ez a bánásmód, az önkénykedés, gőg, lenézés épen ugy, sőt talán nagyobb mértékben kifejlesztette a jobbágyban az elégedetlenséget, mint a kedvezőtlen anyagi helyzet, mert a telkek feldarabolásával s a zsellérség elszaporodásával a mezőgazdasági munkások körében is egyre szaporodott a proletárság, mely helyzetének javitása céljából könnyen veszedelmes, ábrándos, forradalmi irányba terelődne. Mindazáltal a tulajdonképpeni jobbágyság, a telkes gazdák tömege, mint a középkori parasztmozgalmak beható tanulmányozása kideritette, egészben nagyon konzervativ gondolkodásu volt: nem rokonszenvezett országfelforgató tanokkal s csupán saját bajainak orvoslásával törődött. Ezeket azonban sokszor követelte, mert bármennyire elzárta előtte a társadalom a tudás forrásait, a kor mozgató eszméi az ő körébe is behatoltak s többet, alaposabban gondolkodott helyzetéről, mint urai képzelték. Kezdte jobban megismerni gazdasági értékét, a mi fölébreszté önérzetét. De nemcsak önérzete nőtt, hanem anyagi ereje is s a honvédelemben meg-

ismerkedett a vitézi mesterséggel, melyben egyébiránt azelőtt sem volt járatlan.

Gyakran megesett minden időben, hogy a földesur, ha valamelyik szomszédján akarta a vélt sérelmet megtorolni, vagy akár csak bosszuját tölteni, fölfegyverzé jobbágyait s élökön tört ellenfelére, miről számtalan pörirat tanuskodik. De fölfegyverezte s háboruba vitte őket rendes ellenség ellen is s igy rég megszokták a fegyverviselést s használni kezdték kardjokat az ellen is, kit mindinkább kényuroknak, vérszopójoknak tekintettek, földesurok ellen. Erre biztatta, bátoritotta a müvelt Európa átalakuló közszelleme, honnan urai a feudalismus kegyetlen gyakorlatát, ő ellenben az uj felvilágosodás tanait szivta magába, mert a XV. század elején uj korszak hajnala derengett az emberiségre, mely a középkori egyház és rendiség béklyóitól szabadulni igyekezett. Világi rétegei mindinkább beléptek a müveltség birtokába, mely megszünt kizárólag az egyház tulajdona lenni s igy egészen uj szellemet lehelt. A régi tekintélyek kezdtek ingadozni, összeomlani, az egyéniség áttörte a rendiségnek korlátait s müvészetben, irodalomban, tudományban, vallási és politikai életben uj ösvényeket tört. Az uralkodó rétegekben magokban kifejlődtek az ellentétek s a dusgazdag főpapsággal mindenütt szegény alsó papság, a féktelen olygarchiával koldus köznemesség állt szemben, melynek eredetileg sem tulságosan nagy jószágai az idők folyamán a családi osztozkodások következtében elaprózódtak. A mint a vidéken jobbágy-, a városban iparos-, az egyházban és a nemességben alsó papi és köznemesi proletariatus alakult, melyet a kenyérkérdés a fennálló egyházi és állami rend ellenségévé tett s mely épen ugy egy uj világrend alkotásáról ábrándozott, mint a munkásnép. Minthogy a vallásos öntudat még a csoda, a titokzatosság, a természetfölötti világában mozgott, eszményei, ábrándjai, követelései ekkor is vallási lobogó alatt léptek a közélet porondjára. De már kezdte a bibliát saját anyanyelvén olvasni, magyarázni s észrevette a rikitó ellentétet, mely a szentirás s a tényleges államegyházi viszonyok közt fenforog. Egész sereg uj felekezet, ugynevezett eretnekség alakult s terjedt el, melyek nem csupán az uralkodó egyház, hanem a középkori állam ellen irányultak s a kis ember, az elnyomott rétegek sorsának javitását hirdették. Mindnyájok végczélja ugyanaz volt, a lelkiismeret szabadsága mellett jogot követeltek a tömegnek s az iparos és mezőgazdasági munkásoknak emberhez illő lételt, polgárjogot akartak szerezni, az állam-

életben nekik is megfelelő befolyást igyekeztek juttatni. Érveiket a gondolkodásból, a tudományból, első sorban a bibliából meritették, melynek tanulmányozása nagy arányokat öltött s melyet leforditották az egyes népek nyelvére, hogy a tömeg is megértse s foglalkozhassék vele. Magyarországra, mint a nyugati polgárosodás osztályosára e nagy szellemi mozgalmak szintén nem maradhattak hatás nélkül s különösen két eretnekség befolyásolta Zsigmond király uralkodása idején ellenállhatatlanul a magyar közlelket. Az egyiknek épen a szent korona déli tartományaiban, Dalmácziában, de különösen Boszniában volt főtüzhelye, mig a másik a szomszéd Csehországban hatalmasodott el. Amaz, a patarénus vagy bogumil felekezet Felső-Olaszországban alakult s a XI. században buzgón támogatta a pápaságot ama küzdelmekben, melyeket a papság elvilágiasodása ellen folytatott. Utóbb azonban ellentétbe jutott Rómával s mikor egy szerzetes, Fra Dolcigno vezetése alatt (1306—8.) Piemontban véres pazasztlázadás támadt, az olasz tartományokban végleg kiirtatott. De már jóval előbb áthatolt Dalmácziába és Boszniába s hivei különösen itt szaporodtak el, tanaik pedig eljutottak a déli magyar vármegyékbe, s terjedésöknek a leggyilkosabb üldözés sem birt gátat emelni. Még félelmesebb volt a cseh eretnekség, a husziták vagy husztok (Tinódi igy nevezi őket) mozgalma, mely már a legradikálisabb reformeszméket hirdette államban és egyházban egyaránt. A rendiség megdöntését, a jobbágyság megszüntetését, a jogegyenlőséget, az egyházi vagyon elkobzását, a földbirtok arányosabb megosztását, a latin helyett a nemzeti nyelv ápolását sürgette. Mikor Csehországban hatalomra jutott, gyakorlatban is megvalósitotta tanait, mi véres harczokba keverte az uralkodó rétegekkel, de kitünő hadszervezetével évek hosszu során át diadalmasan megküzdött a német és a magyar birodalom egyesült hadaival.

A huszita tanok az összes szomszédos államokban viszhangot, az uralkodó rétegekben rémületet, az elnyomottakban rokonszenvet keltettek. A közeli Magyarország szintén ellenállhatatlanul hatásuk alá került, a mi nemcsak abból tünik ki, hogy a felvidékre betörő cseheket nehezen lehetett kiverni, mert a köznépben támaszt találtak, később meg évtizedeken át uralomra kerültek, hanem abból is, hogy 1430-ban Blaskó (Balázs) biró vagy szerzetes vezetése alatt Nagyszombat vidékén komoly parasztfölkelés támadt. A két szin alatti áldozás, mi mögött tulajdonképen politikai gondolat is,

egyháziak és világiak egyenlősitése az urvacsora kiszolgáltatásánál, lappangott, ez idő óta népszerüvé vált a magyar kath. hiveknél s hogy milyen sok magyar küzdött a csehek sorában, jelzi az, hogy az egyházzal kötött egyezségök, az ugynevezett compactáták négy nyelven, köztük magyarul is kihirdettettek. Mindazáltal az a nagy jobbágyfölkelés, mely 1437-ben a Királyhágón tuli részekben támadt, csak nagyon kevéssé állt huszita befolyás alatt, legalább az a két nevezetes oklevél,[1]) mely lefolyását és czéljait megörökitette, s mely a földesurak és jobbágyok közös megegyezésével készült, egészen más elvi alapon állt, mint a huszita tan. Ez iratokban a parasztok nem kivántak semmi ujitást akár egyházi, akár politikai tekintetben s csupán a fölhalmozódott visszaélések orvoslásáért fogtak fegyvert. Tulajdonképeni jobbágyság akkor még sem a Székely-, sem a Királyföldön nem volt s a két területnek lakosai mint szabad és a rendiséghez tartozó emberek müvelték kiterjedt határaikat. A jobbágyság intézménye csupán a magyar földön, a vármegyei területen honosodott meg s itt a szegénység egészben, mint ismételve jeleztem, kedvezőtlenebb helyzetben élt, mint az ország más vidékein egyrészt, mert távolabb esett a központtól s a főhatóságok ellenőrzésétől, másrészt, mert földesurai bizonyos kiváltságokat kaptak, melyek még több módot nyujtottak a védtelen elemek kiaknázására. Hogy az urak Erdélyben mennyire visszaélhettek hatalmukkal, jelzi az, hogy örökös viszályban álltak a a király ottani városaival, első sorban a kincses Kolozsvárral, hogy továbbá 1430. tavaszán fegyveres fölkelésbe hajtották a székelyeket, kik a nemességre törtek, házait fölperzselték, jószágait földulták vagy magoknak foglalták. Noha a jobbágyság, mely az oláhok fokozódó beszivárgása daczára tulnyomó többségében még mindig szinmagyar volt, e mozgalomtól teljesen távol maradt, végül 1437-ben neki is az önsegély, az erőszak terére kellett lépnie.

Közvetlen okot erre Lépes György erdélyi püspöknek a tized behajtása körüli igazolatlan követelései szolgáltattak. A tizedet akkor még a köznemesség is fizette. A pápa 1415-ben mint a nagybirtokot, őt is fölmenté ugyan a tizedfizetés kötelezettsége alól, de minthogy e mentesség még nem jutott bele a magyar törvénykönyvbe,

---

[1]) Az elsőt közli *Jakab* Elek, Kolozsvár városoklevéltára I. Teljesen hibás magyar forditása meg van *Gombos* F. A., Az 1437-ki jobbágyfelkelés művében.

a főpapság ezután is követelte a köznemességtől a fizetést, sőt Lépes püspök egyenesen törvényellenes módon követelte. A török háboru idején, hogy bandériumaikat kiállithassák, a törvény egy izben kivételesen jogot adott a főpapoknak arra, hogy ne terménnyben, hanem készpénzben hajtsák be a tizedet. Lépes e kivételes jogot állandóan igénybe vette, mi szörnyü teherré vált a tizedkötelesekre, főleg 1433. óta, mikor a király, a ki évtizedeken át jó pénzt veretett, a fokozódó közszükségletek fedezésére a pénzrontáshoz folyamodott, vagyis olyan pénzt hozott forgalomba, mely jóval kevesebb ezüstöt tartalmazott, mint a régi s melynek értéke ennek megfelelően negyed, sőt tizedrészére devalválódott a forgalomban. Mindazáltal a püspök nemcsak készpénzben, hanem régi jó pénzben követelte a tizedet s minthogy a tömeg e jogtalan kivánságot nem teljesithette, a tizedhátralékok szertelenül felszaporodtak s néhol három évre kiterjedtek. Ekkor a püspök ama kor egyik gyakran használt büntetését alkalmazta, egyházi átokkal sujtotta a hátrálékosokat, kiket ez a fenyiték, mint később fájdalmasan panaszolták, legszentebb érzelmeikben bántott. A tizeddel való e visszaéléshez, mely nemcsak a jobbágyságot, hanem az érdekelt köznemességet is elkeserité s a két külön réteg közt némi érdekazonosságot hozott létre, járultak a földesurak visszaélései, kik, mondják a kor nagyon elterjedt felvilágosult eszméinek hatása alatt a jobbágyok ugy bántak velük, mintha pénzen vett rabszolgáik lennének. Általában elviselhetetlen terheket raktak rájok, különösen pedig a szabad költözés jogát játszották ki, mert azt, a ki élni akart vele, mindenéből kifosztották s végül még sem bocsátották el. Mikor hasztalan kerestek orvoslást a hatóságoknál, végre fegyvert fogtak egyházi és világi kizsákmányolóik ellen. De az a conservativ érzés, mely a középkori parasztmozgalmakat általában jellemzi, az erdélyi fölkelésben is a leghatározottabban megnyilatkozik. Nem socialista ábrándokért, nem a fennálló állam és egyház megdöntése végett, mint a husziták tették, fogtak fegyvert. Folyton és őszintén azt hirdették, hogy hisznek istenben és Jézus Krisztusban és hivei az ő anyaszentegyházának, a szent koronának és Zsigmond királynak, kinek akarata, vagy a törvény ellenére semmit sem kivánnak tenni. Ép ugy tisztelik, mondották, az ország többi urait, nemeseit, egyházi személyeit és küzdelmök czélja egyes-egyedül bizonyos visszaélések és törvénytelenségek eltörlése. Előbbi jogaikat és szabadságukat — hirdették — akarják vissza-

állitani s jellemzi a magyar észjárást, hogy e jogokat nem elvont elméletekre, hanem Szent István király vagy utódai kiváltságlevelére alapitották. Homályosan élt a tömegben a régi jó idők emléke, mikor még csak szabadokra és rabszolgákra oszlott a magyar nép s a mint a nemesség a szent királyokra szerette visszavezetni kiváltságait, akképen a jobbágyság szintén Szent István és utódai kiváltságlevelére hivatkozott s kérte Zsigmondot, hogy kerestesse ki levéltárából s másolatát adja ki nekik.

A felkelés azzal kezdődött, hogy egy sereg paraszt Kardos János vezetése alatt 1437. tavaszán Alsó-Fehér vármegyében fegyvert fogott s betörve a Királyföldre, azt pusztitani kezdte. A szászok a parasztok ellen fordultak ugyan, de a mozgalom folyton terjedt. Igazi fészke Belső-Szolnok lett, honnan hamar átcsapott a Szamos és Maros vidékére, sőt Szatmárba és Szabolcsba. Nemcsak az oláh jobbágyok, kiket kenézeik türhetetlenül zsaroltak, hanem köznemesek és városi polgárok is támogatták. A jobbágyság, mikor Csáky László erdélyi vajda a nemességet fegyverre hivta, Alparét község közelében a Bábolna-hegyre vonult s ott a husziták módjára elsánczolta magát. De kész volt meghódolni, ha jogos kivánságai teljesittetnek. E végből Csáky táborába követeket küldött, kik azonban ott kegyetlenül legyilkoltattak. Erre megindult a harcz s aligha vehetett kedvező folyamot a nemességre, mert julius 6-án egyezség létesült a küzdő felek közt, melyek megbizottai megjelentek a kolosmonostori convent előtt s e hiteles helyen megkötötték, irásba foglalták az alkut. A parasztok elismerték a földesuri jogot, készségesen akartak fizetni minden egyházi, állami, urbéri terhet, de a fennálló törvények és törvényerejü szokások alapján a földesuri önkény kizárásával. Ennek megfelelően szabályozta az uj egyezség az urak és jobbágyok viszonyát, a kilenczed és tized behajtását, a szabad költözés gyakorlásának módozatait, megadva a földesurnak mindazt, a mi törvény szerint megilliette, egyszersmind azonban biztositva a jobbágynak a maga törvényben gyökerező jogait. A julius 6-iki egyezség minden tekintetben erős jogérzék és méltányos szellem folyománya, mely Erdély gazdasági életét a legüdvösebben befolyásolhatta volna, csakhogy nem lépett életbe soha. A nemesség a pillanatnyi kénytelenségnek engedett, midőn elfogadta vagyis nem azért kötötte, hogy meg is tartsa, csak időt akart nyerni. A püspök, hogy az alsó nemességet elvonja a mozgalomtól, elismerte tizedmentességét, testvére Loránt, az alvajda meg a

három (magyar nemesség, székely és szász) nemzetet egyesiteni igyekezett a jobbágyok ellen. 1437. szeptemberben Kápolnán, a három nemzet gyülést tartott s csakugyan szövetségre lépett egymással, megkötötte az ugynevezett uniót. A jobbágyság nyomban észrevette, hogy ez a kötés ő ellene irányul s hogy a julius 6-iki egyezség veszélyeztetve van. Megint fegyvert fogott tehát, de ismét hajlandó volt megbékülni, mi az okt. 6-iki második egyezségben csakugyan megtörtént. Ez egyességet a nemesség ismét a kényszerhelyzet nyomása alatt kötötte meg, mert kardjával hasztalan küzdött a pórok lelkes tömegei ellen, melyek halálra szántan védték jogaikat s a csatatéren fölényben is maradtak. Apátiban találkoztak a tusakodó felek meghatalmazottai s ott kötötték meg az uj alkut, melyet ismét a kolosmonostori convent öntött végérvényes, hiteles alakba. A parasztok ujabb győzelmes harczaik után sem kivántak többet, mint a nyáron s lényegileg megelégedtek a juliusi egyezmény elveinek megujitásával, ellenben mellőzték a tizedügyet, minthogy azt időközben a püspök a nemességre nézve már rendezte. Az egyesség a szabad költözés elvének alapján áll s biztositja minden jobbágynak, a ki törvényes kötelezettségeit teljesitette az esetre is, ha földesura akadályozná távozását. Másrészt az oklevél pontosan megszabja az összes jobbágyterheket és szolgálatokat. Az egész telkes paraszt (kinek egy nagy ekéje volt, melyhez 8 igás marhát számitottak) évenkint egy arany frtot tartozott fizetni. E földbér azonban az ökrök vagy lovak száma — illetve a fél vagy negyed telek szerint — csökkent s 2 ökör vagy ló után már csak 25 drt tett, mig a marhátlan zsellér évi 12 drt fizetett. A paraszt ezenkivül évenkint háromszor ajándékot adott, a szokás szerint robotolt s földesura birói hatósága alatt maradt. A nemesség törvényes jogait az uj alku sem sértette. Csakhogy ez a második egyezség sem lépett életbe s a fölkelés 1438. januárban az urak teljes diadalával végződött. Mint külföldön, a győztes fél nálunk is a kiméletlen megtorlás utjára lépett. A jó magyar jobbágyság egy része kiirtatott, s helyére oláhság telepittetett, a többi meg a földesurak önkénye alatt görnyedt s ezzel megindult Erdély eloláhosodásának, valamint nemessége elszegényedésének folyamata.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Hunyadyak kora.

Mikor az erdélyi parasztfölkelés kitört, az öreg, sulyos beteg Zsigmond király külföldön időzött s még a fölkelés folyamán, melyre befolyást nem gyakorolhatott, meg is halt (1437. decz. 9.) Utódai alatt ismét romboló polgárháboruk támadtak s a jobbágyság helyzetét országszerte kedvezőtlenné tették. Az uralkodó rétegek teljesen a magok érdekeinek szolgálatába helyezték a közhatalmat és a törvényhozást s minthogy az erdélyi mozgalomban a nemesség tizedfizetése szintén szerepelt, már 1439-ben törvényt (28. czikk)[1]) hoztak, mely a nemesség minden rétegét fölmentette a tizedfizetés alól ugy, hogy a tized vagy dézma a városi polgárság mellett ez időtől kezdve teljesen a jobbágyságra hárittatott át. Az uralkodó és termelő osztályok között addig fennállt ezen érdekkapocs is végleg megszünt, a mi még inkább kiélezte a közöttük fennálló ellentétet. Mikor azonban magokat tizedmentesitették a jobbágyság rovására, habár csak egy évre uj nehéz terhet, állami adót szavaztak meg. Albert király halála után özvegye, Erzsébet királynő csehekkel, egykori huszitákkal, árasztotta el Pozsonyt, valamint az egész felvidéket, hol évtizedeken át nem lehetett hatalmukat megtörni, kegyetlen, ugynevezett zsebrák-uralmuknak véget vetni. Hogy ez az uralom mélyen meggyökerezett, az kétségtelenné teszi, hogy a husziták támaszt találtak a köznépben s kedvezőbben bántak vele, mint földesuraik, kik ellen a jobbágyok gyakran fegyveresen segitették őket. Mikor a csehek az I. Ulászló pártján levő jászói monostort megtámadták, a jászói préposlság jászói és meczenzéfi jobbágyainak egy része velök tartott[2]) s elősegitette a tá-

[1]) Azon törvényeket, melyek a Corpus jurisból kimaradtak, *Kovachich* Sylloge decretorum czimü müvéből idézem.

[2]) *Tóth Szabó* Pál, Giskra stb. értekezése 57.

madás sikerét. Ellenben jobbágyvédő törvénynek sem Albert, sem I. Ulászló törvénykönyvében nincs nyoma. Ulászló szintén megerősitette a nemesség tizedmentességét, sőt 1444. törvénykönyvének 19. czikke csupán az engedély nélkül távozó, a hivatalosan szököttnek nevezett jobbágyról intézkedik, kinek visszaadására nézve fentartja a régi szokást és büntetést (teneatur antiqua consuetudo et poena). Ulászló még ez évben elvérzett a várnai csatában, miről azonban teljes bizonyosságot csak hónapok multán nyert az ország, mely a külső és belső csapások sulya alatt a legszörnyübb helyzetbe jutott. Mikor 1445. tavaszán a főpapok, főurak, katonák, városiak és az ország összes honlakosai, vagyis a kiváltságosak a pesti ország-gyülésen a csecsemő V. Lászlót királylyá választották, törvénykönyvükben mélyen megható, igazán megrenditő módon panaszolják, hogy a török pusztitások, de ezeknél is nagyobb mértékben a rettenetes belső zavarok és fosztogatások milyen nyomorba sülyesztették a népet. E szenvedéseket enyhiteni akarva, immár nem csupán az erőszakkal elhajtott jobbágyokra vonatkozó Zsigmond-alkotta törvényeket erősitették meg tehát, hanem azokat is, melyek a jobbágyok szabad költözését biztositják. A törvénykönyv 22. czikke kimondja, hogy «bármely birtokos ember jobbágyait, a kik a törvényes földbért és más törvényes adósságaikat lefizették, ha mások jószágaira akarnak átmenni, mindig és mindenkor elbocsátani köteles azon büntetés terhe alatt, melyet néhai Zsigmond királynak idevonatkozó törvénye megállapit. Hasonlóképen az erőszakkal elhajtott jobbágyok visszaadását illetőleg az emlitett törvényben megállapitott mód és büntetés alkalmazandó.»[1]) Csakhogy a rendek kimondották, hogy az erdélyi részekben, valamint a szlavon királyságban (a mai Horvátország Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyéiben), továbbá Pozsega és Verőcze vármegyékben jobbágyügyekben a régi szokásjog (antiqua constitutio) követendő, a mi azt jelenti, hogy minde részekben a jobbágyság jogfejlődése nem az országos törvény, hanem a helyi szokásjog keretében mozgott, mely eredményeiből következtetve sokkal kedvezőtlenebb volt a köztörvénynél. A Drávántuli földet még Zsigmond törvénye kivette az országos jogfejlődés keretéből s most ugyanez történt az erdélyi vármegyékkel s ezzel a vérbe-

---

[1]) *Kovachich* J. M., Sylloge decr.

fojtott lázadás okozta s a jobbágyokra kedvezőtlen fordulat immár szintén törvényes jóváhagyást nyert. Maga a szabad költözés elve azonban legalább az anyaországban ismét beczikkelyeztetett s hogy ez abban a zivataros időben, melyben a hatalmasok annyira viszszaéltek erejökkel, megtörtént, kétségkivül egy nagy egyéniség, Hunyady János befolyásának köszönhető. Hunyady nevétől már ez időben visszhangzott az ország, mely a következő évben, a gyermek László kiskorusága idejére, csaknem királyi hatalommal, a magyar birodalom kormányzójává választotta. Hunyady János a XV. század legnagyobb alakjainak egyike, nemcsak mint hadvezér és államférfiu, hanem mint ember is, kit fenkölt, nemes gondolkodása, lelkének elbüvölő tulajdonai és erényei, fogyatékos müveltsége daczára messze kiemeltek kortársai közül. Jeles gazda volt s mint ilyennek tisztultabb fogalmai voltak a jobbágyság állampolitikai jelentőségéről és munkája értékeléséről, mint legtöbb kortársának. Abban az időben, midőn a rendi gondolkodás a legmerevebb alakban érvényesült, Hunyady fölismerte s ki is fejezte, hogy a magyar nemzet nem egy-két rendből, hanem lakóinak összességéből áll. Az 1450-ki szent év alkalmából a pápa megadta Magyarország egyházi és világi főurainak, előkelőinek és katonáinak a kedvezményt, hogy bizonyos feltételek mellett bucsuban részesüljenek, habár nem utazhatnak Rómába. Hunyady azonban arra kérte a pápát, terjessze ki e kedvezményt férfira, nőre, — általában minden néposztályra, — szóval mindazokra, kiknek közös a hazájok és az érdekök.[1]) Kétségkivül e fenkölt gondolkodásának hatása az a jobbágyvédő szellem, mely a szabad költözés ujabb törvényes biztositásában nyilvánul. De ő maga nem szorult a törvényre, hanem jóval meghozatala előtt, 1444. április 24. Pesten kelt levelében szigoruan meghagyta fölöttébb kiterjedt jószágain levő összes várnagyainak s mindennemü tisztjének, ne háborgassák a jobbágyot a költözésben, hanem mindenkinek, a ki az ország törvénye szerinti földbért lefizette, adják meg az engedélyt s bocsássák el, akárhová megy.[2]) Mikor kormányzó lett, a többi hatalmasoktól is a törvény megtartását kivánta s nem egyszer hivatalos vizsgálatot inditott az olyan földesur ellen, k[i] szertelen terhekkel sanyargatta a szegénységet. Mint a munkácsi roppant uradalom birtokosa, ő is, hozzá

[1]) *Fraknói* Vilmos, Magyarország és a Szentszék. II. 73.
[2]) Gróf Zichy-Oklevéltár. IX.

méltó neje, Szilágyi Erzsébet is a kenézi intézmény közvetitésével mindenképen elősegitette uj községek alapitását, másrészt a telepesek helyzetének javitását[1]). Példáját sokan követték s a kor okirataiban is számos adat vallja, hogy a török pusztitásoknak ki nem tett s a cseh, zsebrák-uralomtól távolabb eső vidékeken az urbéres viszonyok kielégitően alakultak. A pécsváradi apátság jószágainak 1438-iki összeirása szintén ezt jelzi. Az apátság jószágain ekkor 699 adózó jobbágytelek volt. Ezek összes szolgálatai a kilenczeddel és tizeddel 1.426 frtot 7 dr értéket képviseltek. Ebből a készpénzadó összesen 80 frt tett. Ellenben a jobbágyok adtak husvéti és karácsonyi ajándékot, melyek mindegyike egy telek után 10 tojásból és 2 kenyérből állt, mindnyájan meg szolgáltattak 24 sertést, vagy mindegyikért 1 frtot, 42 kecskét (à 5 dr), mig a robotról a számadás nem tesz emlitést.[2]) Vitéz János váradi püspök 1451-ben az akkor még egészen magyar Belényes mezővárosnak s a hozzá tartozó 9 községnek igen értékes kiváltságokat adott, még pedig azért, hogy épületeikben és lakosaikban gyarapodjanak. Biztositotta személyes szabadságokat s a tizeden és kilenczeden kivül csak készpénzt (fertópénz) fizettek az urodalomnak. Felmentette őket fenesi várnagya joghatósága alól s még főben járó ügyeikben is saját birájok és esküdteik itélkeztek, de csak délelőtt, mikor még józanok voltak, láthattak törvényt s a püspök elrendelte, hogy minden itélkezés, mely ebéd után, a mikor már jóllaktak borral, történnék, semmis és érvénytelen legyen. A telepités szintén folyt, csakhogy ez időben még kevesebb bevándorló érkezett nyugatról, mint Zsigmond korában. Annál nagyobb mértékben szaporodtak a ruténék, oláhok és ráczok. A ruténék Máramaros, Ugocsa és Bereg vármegyékben, az oláhok ugyanott és Biharban, a ráczok, kik a török elől menekültek hozzánk, a déli vármegyékben, a Duna-Tisza közén szaporodtak el s egész a Csepelszigetig hatoltak, hol igen értékes kiváltságokat nyertek. (1440.) Előmozditotta e bevándorlást azon körülmény, hogy ezek az óhitü népek, vagyis mint nevezték őket félhitüek, nagyban és egészben tizedmentességet élveztek ugy, hogy a tizedfizetés kizárólag a magyar és katholikus vagy mint nevezték őket, a keresztény jobbágyokra (innen keresztény pénz az a pénz-

[1]) A Hunyadyak ide vonatkozó több oklevelét közli *Lehoczky* Tivadar, Tört. Tár. 1890.

[2]) *Koller*, Historia Ep. Quinqueeccl. I. 373–6.

beli fizetés, melyet a zsellérek vagy olyan jobbágyok, kik egy ideig nem művelték telköket, fizettek tizedváltságul.) E mentesség állandó vonzó erőt gyakorolt a különféle nemzetiségü óhitüekre, másrészt a beköltözést jobb elemek hiján az egyházi és világi földesur is mindenképen elősegitette, mert a háborukon kivül járványok és elemi csapások folyton dézmálták a munkaerőt. Igy 1441-ben az erdélyi és tiszai vármegyékben az egykoru jelentések szerint szörnyü nagyra nőtt a halandóság s alig egy harmada a lakosságnak maradt meg.

Az a felebaráti szeretet és fenkölt gondolkodás, mely Hunyady János jobbágypolitikájában nyilvánult, bőven meghozta áldásos gyümölcseit 1456-ban, midőn II. Mohamed szultán, Konstantinápoly meghóditója, óriási haderővel támadt Nándorfejérvárra azon kifejezett szándékkal, hogy megvételével utat nyisson magának Budára s meghóditsa Magyarországot. Éveken át előre látták a támadást, de mikor megtörtént, V. László, a fiatal király Bécsbe futott előle, a leghatalmasabb urak meg félre vonultak s cserben hagyták Hunyadyt, kit egy pár jó barátján kivül senki sem támogatott az ország megoltalmazásában. De mellé állt a köznép, mely megszerette, szivébe zárta s most, hogy a végveszedelemben a haza védelmére szólitotta, ezer meg ezernyi számban sietett táborába. A pápa által hirdetett keresztes háboruban Capistrán János barát s a szegény vidéki papság mozgásba hozta a tömeget, mely leginkább kaszával, cséppel, bottal fölfegyverkezve követte a nagy Hunyady hivó szózatát, ki e fegyvertelen, fegyelmezetlen, de vezéréért élni-halni kész tömeggel csakugyan fölszabaditotta az ostromolt Nándorfejérvárt s ezzel valami száz esztendővel meghosszabbitotta az önálló magyar állam életét. A köznép halálra szánt áldozatkészsége hozta meg a honmentő diadalt s az egykoru iratok határozottan mondják, hogy a kereszt jele alatt küzdő pórok és a hiányosan fölszerelt katonák csekély csapatai törték meg a török óriási hatalmát. A nagy Hunyady csakhamar meghalt ugyan, de az emlékezetes győzelem nem maradhatott hatás nélkül a köznép helyzetére sem. Ugyanaz az országgyülés, mely 1458. elején Hunyady Mátyást királylyá választotta, a munkástömegek hazafias érdemeit azzal ismerte el, hogy törvénykönyvének 15. cikkében megerősitette a jobbágyság szabad költözését, melyet az ország ősi jogszokásának nyilvánitott s ujabb biztositékokkal látott el. Összefoglalja a Zsigmond-féle törvény tartalmát s avval egésziti ki, hogy ha a földesur a jobbágy javára

közbelépő fő- vagy alispánnak, vagy szolgabirónak nem engedelmeskedik, 6 gira birsággal sujtassék s ha nem akar fizetni, jószága lefoglaltassék s zár alatt maradjon mindaddig, mig 12 márka birságot nem fizetett s az illető jobbágyot el nem bocsátotta.

Nincs magyar király, kinek nevét a munkástömegek hivebb szeretettel őriznék századok óta, mint az igazságos Hunyady Mátyásét, kiben lángelme és szivnemesség a legszebb összhangban egyesültek. A tömegek emelték a trónra, hová alig tizennyolcz éves korában kész uralkodói programmal lépett, melynek élén az a nemes eszme állt, hogy a gyöngéket, az elnyomottakat megoltalmazza a hatalmától megittasodott, jogot, törvényt, emberi érzést nem ismerő olygarchia ellen. Hogy czélt érjen, korának szellemében akarta az állam és a társadalom szervezetét átalakitani s a közélet minden ágában mélyreható, gyökeres reformokat eszközölt. A kor igényeihez képest állandó hadsereget alkotott s minthogy az állandó sereg eltartására állandó és biztos jövedelmekre szorult, állandóvá tette az eddigi rendkivüli jobbágyadót, a rovásadót (subsidium). Ezzel uj terhet rakott a munkástömeg vállára, mely azonban szivesen fizette, mert jogrendet, igazságot, belső biztonságot, munkája gyümölcsének békés élvezetét kapta érte s ha itt-ott lázongott is ellene, az ilyen helyi mozgalmakat mindig földesurai szitották, kik nyiltan és titokban folyton háborogtak a nagy király korszerü reformtörekvései ellen s fenn akarták tartani a középkori zürzavart, mely megfelelt az ő féktelen önzésüknek, noha az állam alapjait ingatta meg. Mátyás örökösen harczban állt ez üzelmekkel s azokra az elemekre támaszkodott, a kik trónra juttatták s hűségesen, áldozattal segitették közhasznu, sokoldalu, soha ki nem fáradó uralkodói tevékenységében. Szerette a népet, becsülte munkáját, álruhában sokszor megjelent körében, hogy viszonyait megismerje, örömében, bujában részt vegyen. Egész sereg tehetséges jobbágyot és polgárt juttatott előkelő állásba, még mielőtt nemességgel jutalmazta volna érdemeiket. Cselekedeteiben kifejezést nyert, hogy egyenlő szeretettel öleli szivére minden alattvalóját, miért azután régi följegyzés szerint »az ő dicsőségét zengte a pór az ekénél, a katona fegyverrel kezében, a hegedős a lakomákon s az összegyült sokaság minden alkalommal«. Mátyás királynak azonban nehéz és szakadatlan küzdelmeket kellett a szabad költözés jogáért vivnia, mert e korban a magyar földesurak is azon fáradoztak, hogy mint Erdélyben s a Dráván tul már lényegileg megtörtént,

megnyirbálják e jogot, söt röghöz kössék, ugyszólván rabszolgai állapotba juttassák jobbágyaikat. E törekvés nagy elkeseredést keltett a köznépben, mely nem egyszer fegyvert fogott meghiusitására. Mikor 1488-ban a mai Pusztaföldváron (Békésmegye) két, engedélylyel elköltözött jobbágyot a földesur közege, a biró erőszakosan vissza akarta hozni, a szomszéd falvak lakói védelmükre keltek két társuk igazának, csoportosan Földvárra siettek, lerombolták a biró házát s életében fenyegették meg az önkénykedő földesurat. Mátyás király egész kormányrendszerével benső összhangban állt a szabad költözés s különben is tudta, milyen sulyt helyez reá a tömeg. Uj meg uj törvényes biztositékokkal igyekezett tehát e jogot körülbástyázni s ott, a hol korlátlanul tehette, első sorban saját jószágain, állandóan fenn is tartotta. A Hunyady-családé volt Debreczen is, akkor még mezőváros, mely azonban már sokféle kiváltságot nyert. Első sorban azért vett élénk lendületet mert a szomszéd vármegyékből a magyar jobbágyok oda szoktak a földesuri önkény elől menekülni, mi miatt főleg Bihar, Szatmár, Szabolcs és Kraszna vármegyék örök pörben és harczban álltak vele. Mátyás király, akkor a város földesura, kinek megválasztásában, illetve a választást megelőző mozgalmakban Debreczen is buzgó részt vett, már 1459. őszén védelmükre kelt az oda költöző jobbágyoknak s megtiltotta az emlitett vármegyéknek, hogy visszaköveteljék őket,[1]) a mivel Debreczen város magyarságát és felvirágzását nagyban elősegitette. Sokkal több nehézséget okozott azonban a szabad költözésre vonatkozó országos törvény fentartása s e tekintetben Mátyás király törvénykönyvei gyakori ingadozásokat mutatnak. A földesuri hatalom az időben, mikor a nyugati bevándorlás megszünt, a délről tömegesen folyó rácz bevándorlás meg kevésbbé felelt meg a földesuri szükségleteknek, másrészt a háboruk, a török pusztitásai és az olygarchikus belső mozgalmak, valamint járványok és elemi csapások egyre fogyasztották a népszámot, mindenképen oda törekedett, hogy, mint a Királyhágón s a Dráván tul már lényegileg megtörtént, lehetőleg jószágainak biztositsa munkaerejét, megszüntesse a szabad költözést s röghöz kösse a tömeget. Minthogy pedig az országgyülés, melyből a jobbágyság ki volt zárva, szavazta meg az adót s a király máskülönben is rá volt utalva a rendek támogatására, melyért ellenszolgálatot követeltek, minden jobbágyvédő

[1]) *Szücs* István, Debreczen tört. I. 89.

törekvése daczára kénytelen volt a földesurakkal megalkudni s legalább időnkint teljesiteni a szabad költözés korlátozására irányuló kivánságaikat. Már a második, 1459-ki szegedi országgyülésen kierőszakolták ezt tőle a fegyveresen megjelent rendek s a törvénykönyv 30. czikke kimondotta, hogy a háborus viszonyok miatt a szabad költözés egy év tartamára felfüggesztetik s az a jobbágy, a ki ez időben elköltözik, fegyveres erővel viendő vissza régi földesura jószágára. 1463-ban a tolnai országgyülés 17. czikke megujitja a költözés tilalmát s kimondja, hogy a törvény által elrendelt nemesi fölkelés tartamára a jobbágyok homagium terhe alatt el ne költözhessenek. Ellenben az 1468 : II. törvényczikk ismét visszatér a szabad költözés elvéhez, ámbár nem az 1405. és 1458-ki alapvető törvényeket ujitja föl, hanem, s ebben is a földesuri befolyás tulsulya nyilvánul, a következőket mondja: »A jobbágyok költözését illetőleg követtessék az ország régi törvénye ilyképen: a nagybirtokosok kötelesek jobbágyaikat, kik kisebb jószágokra akarnak átmenni, valamint a kisebb birtokosok a magok jószágairól, elbocsátani. És ha vonakodnának ezt megtenni, a főispánok a szokásos módon kényszeritsék őket reá. Ezt a szabad távozást mi (a király) is követni akarjuk saját javainkon«. Kissé elhomályositva ugyan, de elvileg mégis ujra törvény erejére emelte tehát a király a költözés jogát. Viszont azonban 1470-ben szentesitette azt a törvényt, melynek negyedik czikke egyenesen ő ellene (Debreczennek adott 1459-ki kiváltsága ellen) irányult, mert kimondja, hogy azokat a jobbágyokat kik városokba, királyi és királynői (saját anyját is emliti) vagy más jószágokra költöztek, erőszakkal is vissza lehet költöztetni s ebben a hatóságok sulyos birság alatt segédkezet tartoznak a földesurnak nyujtani. De már 1471-ben megujittatta az országgyüléssel Zsigmond király ide vonatkozó törvényét (16. czikk), sőt azzal egészitette ki, hogy az ellen a földesur ellen, ki a jobbágy érdekében beavatkozó főispánnak nem engedelmeskedik, a vármegye egész nemessége felkelni tartozik, hogy fegyverrel szerezzen érvényt a főispán rendeletének. Csakhogy a körülmények hamar változtak s a nagy elvi küzdelemben, mely a költözés szabadsága körül folyt az összesség érdekeit képviselő királyi hatalom lényegesebb engedményeket kényszerült tenni a földesuri osztályérdeknek. Az 1474 : 14. t.-cz. egy esztendőre ismét felfüggesztette a szabad költözést. Mindazáltal Mátyás király nem pihent addig, mig a szabad költözést, melyet a rendek magok nem egy-

szer az ország régi jogszokásának neveztek, ismét teljes érvényre nem emelte. Tette ezt utólsó, 1486-ki emlékezetes törvénykönyvében, mely korának legkitünőbb jogalkotásai közé tartozik s mely terjedelemre is igen nagy, mert a király ebben akarta hosszu uralkodásának legfőbb reformjait codificálni, hogy »az országnak örök időkre megtartandó decretuma, statutuma és törvénye, valamint irott joga« legyen. E törvénykönyv, mely általában töméntelen visszaélést szüntet meg s számos üdvös javitást eszközöl, melyeknek az ország minden lakosa s igy a parasztság is hasznát vette, 39. czikkében rendezi a szabad költözést. Elrendeli, hogy vizkereszt napjától számitva az elmult esztendőben erőszakosan elhajtott jobbágyok a földesuraknak visszaadassanak s igy már csak egy évre korlátolja a visszaperlés jogát. Másrészt az ötödik kikezdésben kimondja, hogy senki se merje a költözni akaró jobbágyot »hatalmasul (vagyis önkényesen) és az ország szokása ellenére valamely kigondolt ármánynyal visszatartani ugy, hogy szegényeknek szabadságukban legyen, akár helyben maradni, akár eltávozni.« A hetedik és nyolczadik kikezdés meg 6 gira birsággal sujtja azt a földesurat, ki »gonoszlelkü zaklatással vagy valamely kieszelt szokatlan dologgal« például azzal, hogy megtudva, hogy el akar költözni, taksát vagy rendkivüli bért követel rajta, akarná jobbágyát a távozásban gátolni. Habár időnkint engedményeket is csikart ki a földesur a királyi hatalomtól, az igazságos Mátyás nem fejezte be tehát dicsőséges pályáját mindaddig, mig a szabad költözés régi jogát csorbitatlanul, köztörvényben nem biztositotta a köznép számára. Vala mint egész uralma a magyar birodalom utolsó virágkora, akképen élte akkor sok századig a magyar munkásnép a szabályos fejlődés, a jólét és a boldogulás utólsó évtizedeit, ámbár sok szomoru visszaélést is feljegyeznek e korból, főleg azon időkben, mikor a szabad költözés fel volt függesztve. Igy emlitik 1469-ben,[1]) hogy a földesurak »török módra« bántak jobbágyaikkal s mint a barmokat hajtották őket egyik jószágról a másikra. De az a szellem, mely a királyi trónról az országra szétsugárzott, mégis mérsékelte a visszaéléseket, mert a hatóságok oltalmukra keltek az elnyomottaknak.

Általában a legjobb sorsban az uj telepesek részesültek e korszakban is. Igy a bodrogközi pálosok azoknak, kik Monyoros nevü puszta birtokukon meg akartak települni, 1459-ben minden készpénzfizetés

[1]) *Márki* Sándor, Aradvármegye tört. I. 397.

alól 6 évi teljes mentességet adtak s ez időben csupán csak a következőkkel szolgáltak a földesurnak, a szent kereszt ünnepén 2 kenyeret (torta seu circulus panis) s egy tyukot, husvétkor egy kenyeret és 10 tojást s a vidék szokása szerint a szőlőben 1, s mindenféle más földesuri munkában szintén 1 napot tartoztak dolgozni.[1])

Özvegy Várkonyi Omodé Mihályné 1465-ben a Pozsonymegyei Magyar- és Németbős, Ujhid, Omodékarcsa és Várkony községekben lakó jobbágyait fölmentette minden szolgálat (szántás, kaszálás, behordás) alól s e helyett fejenkint (de qualibet persona) 1 ft. bért vett rajtuk, mely három részletben fizettetett. Az uj telepesek vagy azok, kik uj házat épitettek, 5 évig e fizetéstől is mentesek voltak.[2])

1483. körül a földesur (a nagyvázsonyi pálosok) a karakói jobbágyok szolgálatait következőleg állapitotta meg: 1. Pénzben fizet minden telek Szent Mihálykor 22 bécsi dénárt, Szent Mártonkor fél arany ftot, karácsonykor 33 drt, Szent Györgykor fél arany ftot és még 33 drt. A kinek két telke van, az duplán adózik. 2. Természetben fizet: 1 kenyeret, 1 pecsenyét (assatura de carnibus), karácsonykor 1 kenyeret, két-két telek 1 kappant; husvétkor 1 kenyeret, 7 tojást, 1 köböl buzát. 1 köböl kétszerest és 1 köböl zabot. 3. Szolgálatuk: a földesur bakonyi rétjét lekaszálni, begyüjteni s a szénát a monostorba behordani, valamint a karakói malom jövedelmét ugyanoda fuvarozni tartoztak.[3]) Nyoma van annak is, hogy a jobbágyok sok helyen jó módban éltek, sőt tisztes vagyonra tettek szert. Tholintha Máté pásztói jobbágy Pásztóy Miklós földesurnak 100 arany forintot adhatott kölcsön (1488) melyért Pásztón három jobbágytelket kapott zálogba. Csakhogy Máté, neje Magdolna után, ki nemes leány volt, maga is félnemes (providus) volt, másrészt Pásztóy ezt a kölcsönt erőszakkal csikarta ki tőle s az üzletből folyólag töméntelen bajba keverte,[4]) a mi azonban nem változtat azon a tényen, hogy nemcsak szép vagyonnal, hanem, a mi akkor nem lehetett gyakori, szép összeg készpénzzel rendelkezett. A földesur arra használta munkásainak jó módját, hogy mindenféle üzletet kötött velük. Már fentebb láttuk példáját annak, hogy egy jobbágy

---

[1]) Orsz. Lev. Dh 15.416. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

[2]) Nemzeti Muzeum. Véghelyi-gyüjtemény *Tagányi* Károly ur szivességéből.

[3]) Orsz. lev. Dh 20.902. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

[4]) Az okiratok *Békefi*, A pásztói apátság tört. I, 405. köv.

két egész telken gazdálkodhatott, mihez megfelelő vagyonának, első sorban igás marhájának kellett lennie. De a földesur nemcsak a telkekre osztott földet bizta jobbágyaira, hanem a curialis vagyis saját majorsági vagy az ideiglenesen nem művelt földet szintén bérbe szokta nekik adni. A bér, melyet igy kapott, a föld minősége, a helyi viszonyok s a kereslet szerint változott nemcsak a különböző vidékeken, hanem egy és ugyanazon uradalom különböző falvaiban is. Igy például a semptei uradalom községeiben 1480 körül Veresvárt a szántóföld egy holdjáért 1 kepe gabonát, Nagysuron 3 mérő gabonát, a puszta rétekért 3 mérő zabot, Keresztúron 1 holdért 1 mérő buzát, Szentábrahámon 5 bécsi dénárt fizettek évi bér fejében.[1]) Hogy egyébiránt a jobbágyság anyagi helyzete még mindig elég kedvező volt, azt következtetni lehet az ország gazdasági helyzetének lendületéből s a nemzetközi kereskedés emelkedéséből, melyben különösen a marha- és halkivitel igen nagyban, továbbá a világhirre emelkedő bor, valamint nyersbőr, gyapju, viasz szerepelt. De következtethetni azt abból a tényből is, hogy az állam egyre több és nagyobb adóval terhelte a népet. Már nem csupán a kamara haszna volt állandó évi adó, a másik kapuadó, a rovás szintén majdnem minden évben kivettetett s ugyszólván állandó jobbágyadóvá lett. Bármennyire szüksége volt a jövedelemre, Mátyás király nem követelte volna a jobbágytól ezt a sulyos adót, ha vagyonával vagy keresetével bizonyos arányban nem állott volna. Az arány megvolt s nemcsak a fent közölt tények bizonyitják a jobbágy teherbiróságának fokozódását, hanem a törvény egyenesen utal is reá s a mi még fontosabb, épen a jobbágyság legalantasabb, legszegényebb rétegének, a zsellérségnek anyagi gyarapodását jelzi, melyet a törvény akkor vont be a rendes jobbágy-adózás keretébe. A teherért a király különben is sokféleképen igyekezett a köznép erkölcsi szinvonalát emelni s anyagi helyzetén könnyiteni. 1486-ban (36. t.-cz.) kiterjesztette a parasztságra is azon kedvezményt, melyet az 1351-ki törvény a nemes embernek nyujtott, hogy ha idegenből hoz feleséget, az esküvőről hazajöttekor neje után sehol vámot ne kelljen fizetnie. E vámokkal (ut-, hidvám, révpénz) akkor általában szörnyü sok visszaélést üztek, mely első sorban a parasztságot, a kis termelőt és fogyasztót sujtotta. Egyrészt töméntelenre

[1]) Orsz. Lev. Dh 36.995. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

nőtt a vámhelyek száma, másrészt néhol igen magas tételeket szedtek az utastól és szállitmányától. Mátyás király előbb egyes földesurak visszaéléseit igyekezett megfékezni, igy 1478-ban a hatalmas váradi káptalanét. Midőn ez uton czélt nem ért, 1486-ban törvényben rendelte el (25. törvényczikk), hogy minden vármegyében a főispán, kinek kötelességévé tette az utasokat a kizsákmányolás ellen megvédeni, bizottságilag irja össze a vámhelyeket, vizsgálja meg jogczimöket, valamint vámárszabásukat, hogy a törvénytelen vámhelyeket eltörölhesse, a vámtételeket pedig tanácsosaival méltányosan megállapithassa s igy az áruforgalmat és belső közlekedést a zsarolás ellen megoltalmazhassa.

Mint a szabad költözés jogáért Mátyás király s a földesurak közt vivott harczok folyamából kitünik, a király nem mindig volt képes akaratának megfelelően a szabad költözést, melyben a röghöz kötöttség rendszerével ellentétben, a jobbágy sokféle egyéni jogai és kiváltságai foglaltattak össze, állandóan fentartani. Erdélyben s a Dráván tul a szabad költözés már különben is annyi megszoritásnak volt alávetve, hogy a jobbágy alig vehette hasznát s mikor a törvény az anyaországban is felfüggesztette e jogot, a szabad ember a felfüggesztés idejére, habár nem elvileg, de a gyakorlatban szintén röghöz volt kötve. Hogy Mátyás király legalább időnkint belenyugodott a költözés szabadságának felfüggesztésébe, azt az agrárszervezet sajátszerü alakulata s a nagybirtoknak benne kimagasló jelentősége okozta. Az ország minden részében óriási tulsulyban volt a nagybirtok s nem egy vármegye, például Árva vagy Torontál néhány falu kivételével egyetlen egy nagy uradalmat alkotott. Aradban 120 község 5—6 egyházi, továbbá 300 község 9—10 főuri család kezén volt s alig néhány falu maradt a köznemesség részére. Zarándban a világosi uradalom 150—160, a jenői meg 138 községből állt. Igy volt ez kevés kivétellel mindenütt: a nagybirtok ugyszólván maga volt a vármegye, melynek közép és kisbirtokosai még, ha számosabban voltak, a vagyon tulsulyának ellenállani nem birtak s az országgyülésen, sokszor saját belátásuk ellen, az olygarchikus törekvések akaratlan eszközeivé váltak. A szabad költözés joga a nemesség legnagyobb részét, a kisbirtokos osztályt, az egytelkesek tömegeit egyáltalán nem érdekelte, mert neki jobbágyai sem voltak. A középbirtokos osztály sem állt e kérdésben érdekazonosságban a nagybirtokkal s csak ez eszközölte ki az országgyülésen egyrészt a

többi nemességre, másrészt a királyra gyakorolt nyomással a szabad költözés felfüggesztését. Az uralkodó szerep, melyet a történelmi fejlődés folyamán a socialgazdasági életben játszott, megadta nek az erőt és befolyást, hogy saját külön érdekeit a törvényhozásban is érvényre emelje. Mátyás király hosszu uralkodása folyamán a magyarországi nagybirtok nagyrészt gazdát cserélt ugyan, mert számos régi olygarcha család kihalt vagy elvesztette vagyonát; az arisztokráczia gyökeresen átalakult s a régi hatalmasok helyére töméntelen uj ember lépett. De maga a nagybirtok szervezete nem változott s a király nem gondolt reá, hogy az óriási uradalmakat, a végtelen latifundiumokat feldarabolja és a kisnemesek közt szétosztva helyes arányba hozza a nagy-, közép- és kisbirtokot. Ő is egy embernek adományozta az egész uradalmat s némely család töméntelen jószágot, óriási vagyoni erőt s ezzel politikai hatalmat szerzett.

Igy azután a jobbágyművelte föld aránylag igen kevés birtokos család kezei közt halmozódott fel. Összesen 25 család birta az ország egész jobbágybirtokának csaknem felét, e 25 birtokos közül meg például a Zápolyayaké volt a világiak összes jobbágybirtokának 8%-ka. Természetes, hogy ez az uj arisztokráczia a vagyonnal a réginek minden hatalmi igényét és fennhéjázását örökölte s ha fékezte is magát jótevője, a vaskezü Mátyás életében, annál korlátlanabbul, annál szilajabban aknázta ki anyagi erejét a nagy király halála után. Másrészt természetes, hogy ha a földbirtok ilyen roppant nagy része néhány családé volt, az, a mi megmaradt, nem volt elég hozzá, hogy egy nagy számu, vagyonos középbirtokos osztály létesülhessen, mely befolyást gyakoroljon az államügyekre. Egész vármegyék akadtak, melyekben középbirtok vagy épen nem vagy alig volt s ha viszont egyes vármegyékben számosabban éltek birtokos családok, köztük is aránytalanul oszlott meg a vagyon; néhány nagyon gazdag ember mellett nagy többségben voltak az olyanok, kik anyagi létele bizonytalan alapokon nyugodott s kik egy-két jobbágyukat vagy zselléröket nyuzni, zsarolni kényszerültek, hogy megélhessenek.

Csak e tények és állapotok szemmel tartásával érthetők meg azon események, különösen azon socialgazdasági változások, melyek Mátyás király halálát követték s előbb az anyagi életet rontották meg, azután pedig az állami önállóság megdöntésére vezettek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az 1514-ki parasztfölkelés kora.

Hunyady Mátyás király halálával az olygarchikus elemek, melyeket erős kezével az elhunyt nagy nehezen féken birt tartani, azzal a jelszóval indultak a királyválasztó küzdelembe, hogy olyan embert ültetnek a trónra, kinek üstökét markukban tartják. Ennek megfelelően a sok közül épen azt a jelöltet választották királylyá, ki Csehországban már bebizonyitotta, hogy kedvökre való uralkodó lesz Magyarországban is. II. Ulászló cseh király lett Mátyás utóda, s alighogy a trónkérdés megoldatott megkezdődött a harcz Mátyás király alkotásai ellen. Egymás után törölték el adórendszerét s a vele szoros kapcsolatban levő állandó hadsereget, melyeken a korona tekintélye, az állam külső és belső biztonsága nyugodott s melyekre sohasem volt nagyobb szükség, mint épen akkor, midőn egyfelől a török szultán, másfelől a német császár nyiltan vagy titokban, de szakadatlanul ostromolta a magyar birodalom önállóságát. A trónváltozás nyomban éreztette is hatását a belpolitikában. Nemcsak a földesuri hatalom alatti néprétegekre, hanem a városokra, sőt a kisbirtokos nemesekre egyaránt szomoru napokat virrasztott az olygarchikus hatalom tultengése. Évről-évre türhetetlenebbé váltak a nagyurak kicsapongó visszaélései, nőttön-nőtt a belső zürzavar, az általános elszegényedés s vele az elkeseredés. A termelő munka üzésének föltételei mindinkább eltüntek, az osztályellentétek a végletekig elfajultak s az ország a fejetlenség örvényébe sülyedt, mely kizárta nemzetközi szereplését, megfosztotta ellenálló képességétől s előkészitette hatszázados önállóságának összeomlását. Megindult az államszervezetben az a szörnyü folyamat, melyet orvosi münyelven önfertőzésnek, önmérgezésnek (autointoxicatio) neveznek s mely az államtest minden szervébe behatolva képtelenné tette hivatásának teljesitésére. Még a szabad székelyek is oly embertelen bánásmódban részesültek, hogy tömegesen költöztek

ki a szomszéd oláh vajdaságokba, sőt azzal fenyegetődztek, hogy mindenestül kivándorolnak magyar hazájokból. (1492-3.) De mindenkire türhetetlenné váltak a viszonyok; Ugocsában például a kis- és középbirtokosok kiméletlen kényuralom alá kerültek s hasztalan tört ki a nemesség elkeseredése az országgyüléseken a legszenvedélyesebben, időnkint attól lehetett félni, hogy fegyverrel támadnak elnyomóikra s az ország polgárháboruba sülyed. A hatalmasok, mint külföldön történt, nemcsak a kis nemesség, hanem a királyi- és bányavárosok, a vagyonosabb polgárság ellen is hadat inditottak s rosszindulatuk betömte jólétük forrásait. Lassankint eltünt a termelő munkának minden előfeltétele s még az egyházban is tetőpontjára hágott a már régóta megindult züllés, a főpapok kimélhetetlenül kizsákmányolták az alsó papságot, a kolostorok kicsapongás fészkeivé sülyedtek, mi uj ürügyül szolgált a kapzsi hatalmasoknak, hogy erőszakosan magokhoz ragadják az egyház vagyonát.

Az idők viharos járását természetesen a legkevésbbé védett alsó néposztály, a jobbágyság érezte meg, mert ha a hatalmasok elnyomták a nemességet, az meg munkásain töltötte ki bosszuját, mert a felülről adott példa az egész társadalmat megmételyezte. Külháboruk hiján a nemesség általában elszokott a katonáskodástól, de annál kiméletlenebbül használta kardját, melyet viselt, a gyöngék ellen. Épen ezekben a gyászos időkben, mikor a honvédelemben reá háruló kötelezettséget egyáltalán nem teljesitette, állt be egész gondolkodásában az a szerencsétlen fordulat, mely a szomszéd lengyel, cseh és német országokban már előbb tulsulyra emelkedett, hogy ugyanis a rendi gőg és elbizakodottság teljesen vakká tette a polgári munka értéke s a munkáselemek szenvedései iránt. Józanabb, emberségesebb hazafiak borzadva nézték a változást s Váradi Péter kalocsai érsek már 1496-ban panaszolta, hogy Bodrog és Szerém vármegyékben ugy bánnak a jobbágygyal, mint a barommal sem illenék, ugy bánnak vele, mint Törökországban sem teszik, miért is attól kell tartani, hogy tömegesen oda fog vándorolni. Az egykoru iratok telvék a hatalmaskodás, a kegyetlenkedés megdöbbentő eseteivel, mert nemcsak az ur, hanem még inkább tisztei tették tul magokat a vallás, a jog, az erkölcs, a józan ész minden korlátján. A szödi várnagy maga kinozott halálra egy jobbágyot s mikor megölte, hulláját sem temettette el, hanem elégette. A köznép ez elnyomása a hazánkban járó külföldieket is

meglepte s 1502-ben egy franczia azt irja haza, hogy a magyar nemes a földmüvest a barommal egyenlőnek tartja s ugy is bánik vele. Növelte a szegénység romlását a sok inséges év és járvány, mely kétségkivül oksági kapcsolatban a rossz kormányzattal s a belső viszonyok zürzavarával Ulászló korában még gyakrabban sujtotta azországot, mint régebben.

1491/92-ben rossz termés és drágaság, 1496/97-ben járvány pusztitott, melyet akkor rendesen marhavész kisért. A jobbágyok, egyik 1500-ki oklevél szerint[1]) az élelmiszerek hiánya miatt olyan inségre jutottak, annyira elszegényedtek, hogy kénytelenek voltak makkból sütni kenyeret. 1508-ban ismét tönkre ment a termés, mi szörnyü drágaságot idézett elő. Ez azonban csak bevezetése volt az általános gazdasági romlásnak, mert az éhséget 1509-ben romboló pestisjárvány követte, mely 1510-ben is eltartott s az egykoruak kétségkivül tulzott állitása szerint a lakosságnak majdnem felét sirba vitte. Ez adat téves lehet, annyi azonban bizonyos, hogy a magyarság legértékesebb kincse, az emberanyag ismét roppant kárt szenvedett s a közvagyonosság rohamos hanyatlásnak indult. Ehhez hozzájárultak a vámpolitika örökös ingadozásai, a gyakori kiviteli tilalmak, melyek a kereskedelmet hosszabb-rövidebb időre megbéklyózták és melyekben az a kapkodás és iránytalanság nyert kifejezést, mely az állam kormányzatában elharapózott.

II. Ulászló király Csehországban már 1487-ben szentesitett ugyan olyan törvényt, mely a szabad költözést eltörölte s a jobbágyságot röghöz kötötte. De el kell ismerni, hogy nem szivesen tette, hanem a hatalmasok kényszeritették reá, kik trónralépte óta ép ugy akaratuk vak eszközévé tették, mint később a magyar olygarchia.

Nálunk Ulászló sokáig ellenállt a jobbágyság leláncolására irányuló törekvéseknek. Első és igen nagy, 1492-ki törvénykönyve még sok jobbágyvédő intézkedést tartalmaz, minő például a tized és kilenczedfizetés rendezése (47—50. t.-cz.) s azon tilalom (90. t.-cz.), hogy a földesur adósságaiért jobbágyát letartóztassák vagy vagyonát lefoglalják. A 93. czikk elvileg teljes mértékben fentartotta a szabad költözést is s elrendelte, hogy az a jobbágy, a ki a törvényes földbért, valamint más adósságait lefizette, szabadon elmehessen s ha ebben földesura gátolná, ezt a főispán keményen megbirságolja. Mindanáltal az egész törvénykönyvben már élén-

[1]) Gróf Dessewffy-oklevéltár. 450.

ken megnyilatkozik az önzés szelleme, a rendiség jobbágyellenes irányzata. A szabad költözésre vonatkozó törvényt egy uj pont egészitette ki, mely látszólag szintén csak régi dolgokat ismételt, tényleg azonban uj eszközt adott a földesurnak a költözés kijátszására. Ez uj pont szerint a jobbágy tartozik elköltözése előtt régi földesurának minden rendes és rendkivüli pénzkövetelést megfizetni vagyis megszünt a földesurra azon korlátozás, hogy csak bizonyos határidő óta fennálló követeléseit érvényesitheti, ellenben azok, melyek nagyon régi eredetüek, elavultaknak tekintendők. Immár követelhetett jobbágyán akármennyit s ezzel nagyon megnehezithette neki költözö jogának érvényesitését. Másrészt azonban ez a törvény is elismerte a paraszt azon eddigi jogát, hogy a telkén eszközölt épitkezéseket értékesithesse, illetve a községi elöljáróság becslése szerint akárkinek eladhassa, A szökött jobbágyokra vonatkozó uj törvényczikk, a 94. is tartalmaz ujitásokat, mert nemcsak azt rendeli el, hogy a szökött jobbágy sulyos birság alatt visszaadassék, hanem azt is, hogy az engedélyt nyert jobbágyot sem szabad az elbocsátástól számitott 15 napon belül elköltöztetni, amint a törvény mondja, erőszakosan elvinni.

Ulászló másik, 1495-ki törvénykönyvében még inkább szembetünik a rendek azon törekvése, hogy saját érdekeiknek megfelelően s a jobbágyok rovására módositsák a jobbágytörvényeket. A 18. czikk már szigorubban intézkedik a szökött jobbágyok visszaadásáról, a 22. czikk meg körülményesen megállapitja, mi az elköltöző jobbágy tulajdona azon a telken, melyen addig gazdálkodott. Minthogy az itt eszközölt ujitás behozatala nem a jobbágy hozzájárulásával történt, hanem a földesuraknak a törvényhozásban kifejezett egyoldalu akaratnyilvánulása volt, igen természetes, hogy ez a törvényczikk szintén csak eszközül szolgált a költözés jogának további megnyirbálására. Megtiltotta ugyanis, hogy a jobbágy, ha másképértékesiteni nem tudja, a maga rakta házat, gazdasági épületet, sövényt, a maga ültette fát, mint eddig tehette, uj telkére elvihesse. A ki mégis megtette, az tartozott visszaadni s ha az elvitt tárgyat már elhasználta, a jobbágy, esetleg uj földesura 100 arany birságot fizetett. Ezzel, ha nem is elvben, de a gyakorlatban megtörtént a jobbágy röghöz kötése, mert ha a költöző kénytelen volt vagyonának nagy részét feláldozni, inkább nem gyakorolta jogát. Hogy a törvénynek csakugyan ez volt a következménye, elismerte az 1504 országgyülés is, mely törvénykönyvének 16. czikkében kimondotta,

hogy »a jobbágyok elvitelére és letartóztatására vonatkozó törvényczikkek egymással egyenesen ellenkezni látszanak, s a jobbágyok ilyen elvitelében és letartóztatásában a törvényszabta büntetés csekélysége miatt csaknem az egész országban igen sok és kimondhatatlan botrány támad.« Nagyon bajos ugyan a homályos szövegezésből megállapitani, mi okozta az országos botrányt, az-e, hogy a jobbágyságot tényleg megfosztották a költözés jogától vagy az-e, hogy erőszakosan elhajtják, a mi csak természetes folyománya a jogszerü költözés akadályozásának? De bizonyos, hogy ez a törvény is abból indult ki, hogy a költözés körül a legnagyobb zürzavar uralkodott, mi okból ujra szabályozta e jogot. Az uj szabályozás szerint az elbocsátó levelet nem többé a földesur vagy tisztje, hanem csak a szolgabiró állithatta ki. Ha a költözni akaró jobbágyot azzal vádolták, hogy kihágásban vétkes vagy adós valamivel, a földesur vagy tisztje az engedély kiállitásától számitva 15 nap alatt itélni volt köteles s ha a jobbágy tisztázta magát, a jelenlévő szolgabiró védelme alatt azonnal elköltözhetett. Ellenben az, a ki a törvény ellenére vitte el vagy tartóztatta le a jobbágyot, 100 arany forint birságot fizetett, melynek biztositására ingó és ingatlan vagyona lefoglalandó s nehéz birsággal sujtatott mindenki, ki törvényes eljárásában a szolgabirót akadályozta. Még ez a törvényczikk is nevezetes lett volna, ha egyáltalában végrehajtatik. Csakhogy ez nem történt soha, de nem is történhetett, mert a rendiséget akkor már a gyülölet egész tengere választotta el a tömegektől. Igazi érzelmeit élénken megvilágitja ugyanez országgyülés 18. törvényczikke, mely a vadászati jogról szól ugyan, melyben azonban a rendek valóságos korképet adnak a magyar mezőgazdaság akkori sülyedt, valamint az agyoncsigázott jobbágyság tengődő állapotáról. A nevezetes törvényczikk egész szövegében igy szól:

Mivel minden főpap és zászlós urnak és a többi honlakosoknak jobbágyai és népei közül igen sokan a szőlők és földek müvelését csaknem abban hagyván és félretévén, egyedül vadászattal és madarászattal foglalkoznak elannyira, hogy nemcsak köz-, hanem vasárnapokon és a szentek más ünnepnapjain, sőt a szent karácsony napján is vadásznak, a mi által az isten ellen vétenek, mert parancsát meg nem tartják, vétkezni, és földesuraikat jövedelmeik elvonásával megcsalni nem irtóznak, sőt inkább magok is, midőn ennek a haszontalan munkának rabjai lettek, többnyire koldusbotra jutnak; némelyek meg, mivel az élelemből és ruházatból kifogynak, a legvégsőbbre, lopásra és rablás elkövetésére kényszerülvék s azután gyakran akasztófán vagy más gonosztevőkre mért halálos büntetéssel vesznek el. Hogy e bajt kellő szerrel orvosoljuk, meg-

állapitottuk, hogy jövőre az ország jobbágyai és parasztjai közül senki se merjen bármi módon vagy bármi mesterséggel szarvasra, őzre, nyulra és vadkanra vadászni vagy fáczánra és császárfajdra, vagy mint közönségesen nevezik, császármadárra madarászni. Ellenben mindegyikök föld-, rét- és szőlőművelést üzzön és folytasson, a melyekből mint magának, mint földesurának jövedelmet és hasznot szerezhet, három forint büntetése alatt, melyet a vadászó vagy madarászó jobbágy földesura vagy az, a kinek földjén az ilyen jobbágyot rajta kapták, elengedhetetlenül behajtson. Ha pedig ennek a büntetésnek a behajtásában mindketten hanyagok volnának, vagy ama jobbágy iránti kedvezésből nem akarnák a büntetést behajtani, ugy annak a vármegyének alispánja vagy szolgabirái, hol ilyesmi meg találna történni, elengedhetetlenül hajtsák be a pénzbirságot a jelen törvény alapján attól a nemestől vagy földesurtól, ki a vadászó vagy madarászó jobbágynak kedvezett.[1])

Ez a törvényczikk a rendi felfogás egyik legjellemzőbb megnyilatkozása s egyszersmind szembeszökő tanubizonysága annak, hogy az osztályérdek minő hamis szinben látja és tünteti föl a legegyszerübb tényeket. A törvény röviden azt mondja, hogy a jobbágyság országszerte kezdi abban hagyni a földmivelést és borászatot s e helyett vadászatra és madarászatra adja magát, a mi koldusbotra vagy a bün utjára juttatja. Sulyos birság alatt megtiltja tehát neki a vadászást és madarászást. A dolog igy nagyon egyszerünek látszik, pedig egyáltalán nem az. A középkorban a vadállomány sokkalta nagyobb volt a mainál Európa minden országában, melyeket a nemes és a duvad valóságos csordákban lepett el s óriási károkat okozott a földmivelésnek és a baromtenyésztésnek, sőt emberéletben is számos áldozatot követelt. A köznép védekezni igyekezett tehát a vadállomány ellen s a hol tehette, irtotta a vadat, mely anny kárt okozott. A nemes urak azonban, kik, mikor nem egymással verekedtek, idejök javát vadászattal töltötték, mely főmulatságuk és szórakozásuk volt, nem is annyira azért, hogy a vadállományt kiméljék, mert erre sok helyen nem volt szükség, hanem a paraszt iránti gyülölségből megtiltották a jobbágynak a vadászást s ezzel arra kényszeritették, hogy tétlenül nézze, hogyan lepi el a vad néha egész nyájakban szántóföldjeit és szőleit s teszi ott tönkre verejtékes munkájának gyümölcseit. A védekezés lehetőségétől megfosztott parasztság Európaszerte minden kinálkozó alkalommal tiltakozott ez állapot ellen s a középkor minden mozgalmában folyton ismétlődött a szegénység panasza és feljajdulása ez ember-

---

[1]) *Kolozsvári-Óvári* forditása alapján M. Törvénytár I. 683.

telen helyzet ellen, melyben az éhező munkásnép el volt tiltva attól, hogy a szertelenül elszaporodott állományból egy nyulat megejtsen a maga vagy családja éhségének csillapitására, ellenben bele kellett nyugodnia, hogy ugyanaz a vad falánkul elpusztitsa a saját munkájának termékét, a vetést vagy a szőlőt. A vadállat hatékonyabb védelemben részesült tehát, mint a munkásember, noha ő tartotta el földesurát is. Bármennyire ellenkezett ez a józan észszel s az emberséggel, 1504-ben a magyar urak jobbágyaikra is behozzák a föltétlen vadászati és madaraszáti tilalmat, még pedig oly kiméletlen szigorral, hogy a jobbágynak ott sem volt szabad vadásznia, a hol a földesur megengedte, mert ilyen esetben a vármegye a földesuron hajtotta be a törvényes birságot a vadászati tilalom áthágásáért. Ha már ez a szigor erős gyanut kelthet a törvényhozó jóhiszemüsége és embersége iránt, még gyanusabb az indokolás, melylyel e szigoru intézkedését igazolni igyekszik. Azzal vádolja a jobbágyság keretébe tartozó összes rétegeket, hogy elhanyagolják ,a földmüvelést s a szőlőtermelést s minden idejöket a vadászatra forditják. miért is a saját javokra, valamint a földesur érdekében el kellett őket attól tiltani. A töméntelen vadnak zsákmányul szolgáltatta ki tehát a földmüvelést azért, hogy a jobbágyot visszaterelje rendes foglalkozásához. Ilyen uton azonban czélt érni nem lehetett, de nem is az volt az igazi szándék, mert a paraszt nem azért hagyott fel telke vagy szőlője müvelésével, mert a vadászást és madarászást kényelmesebbnek, jövedelmesebbnek tartotta, hisz maga a törvény emliti, hogy ezzel nem javitotta, hanem megrontotta anyagi helyzetét. A parasztság mindig a legconservativabb népréteg s törhetetlenül ragaszkodik megszokott, nemzedékről nemzedékre átöröklődő foglalkozásához, mig abból bármi szegényesen el tudja magát és családját tartani. Ha tehát a magyar paraszt mégis abban kezdte földje müvelését hagyni, ez megdönthetetlen igazságként jelzi ama tényt, hogy sok helyen a földmivelés üzésének legelemibb előfeltételei megszüntek s a termelő munka egyáltalán lehetetlenné vált. Ezt egyrészt a közviszonyok elfajulása, az urak örökös viszálykodásai a belső biztonság hiánya, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gépezetének megromlása, ugyszólván teljes szünetelése okozta, mire nézve a kor oklevelei töméntelen bizonyitékot nyujtanak. De okozta másrészt az embertelen és oktalan bánásmód, melyben a legtöbb földesur a munkáselemeket részesitette, mi a köztünk járó idegenekben is méltó csodálkozást keltett. Okozta

továbbá a jobbágyterhek folytonos fokozódása. A rendes kamara hasznán és az időnkint megszavazott rováson kivül az országgyülés minden képzelhető terhet a jobbágyság nyakába háritott át. Igy 1507-ben (3. t.-cz.) fizetést rendelt a király elnöklete alatti törvényszékek ülnökeinek még pedig bőségeset, a főpapi és főuri ülnököknek egyenkint 700, a nemesi ülnököknek 300 arany ftot évenkint. Noha az ülnökök kizárólag nemesi pöröket tárgyaltak s a jobbágysággal semmi érintkezésben nem álltak, a költséget a törvény a jobbágyságra rótta s e czimen minden kapura további 3 dénárt vetett ki, mely alól egyetlen jobbágy sem nyerhetett mentességet. Ugyanez időben a földesuri terhek is folyton emeltettek még pedig a legkülönbözőbb czimeken. Hossza-vége nincs az ide vonatkozó panasznak a szegénység részéről.

Igy a karakói jobbágyok földesuroknak, a nagyvázsonyi pálosoknak 1506-ban irásban panaszolták, hogy teljesen elszegényedtek, mert sok más adón kivül az egész telektől 2, a féltelektől 1 ft bért fizetnek s a többek közt sok mérföldnyi utat kell tenniök a kolostor bakonyi rétjének kaszálása czéljából. mely szintén az ő kötelességeik közé tartozik. Arra kérték tehát a földesurat, szállitsa le a bért felére, a bakonyi rét kaszálásától meg mentse fel őket. Viszont ellenszolgáltatásul átengedik neki a Myrath Teleke nevü kaszálót, melyet elhunyt földesurok, Kinizsy Pál vett a község számára; ezt a területet készek lekaszálni, begyüjteni s a szénát saját szekereiken beszállitani, továbbá a Marczal gátját jó karban tartani s ha nem tennék, fejenkint 1 ft birságot, általában pedig a többi, itt nem érintett adózásokat tovább fizetni.[1]) A nagy ország egyes részeiben lehettek községek, egész uradalmak[2]), melyekben a tulterhelés nem öltött ily arányokat s Bajony Ferencz, a kor egyik érdemes szereplője ez időben azzal dicsekedett, hogy nagy jószágain 100 olyan paraszt is él, kinek 1000 arany készpénz-vagyona van.[3]) De még

[1]) Orsz. lev. Dh. 21.571. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

[2]) Itt meg kell emlitenem, hogy ismételve megjelent nyomtatásban a somlyóvásárhelyi urbarium állitólag 1511-ből. (Tört. Tár 1890 : 415–18.) vagy 1514-ből (Uj M. Muz. 1853. II. 41.) s ha e korból származnék, ez lenne a legrégibb magyar nyelvü urbarium vagyis régi nyelvemlékeink közé tartoznék. De már első közzététele után kimutatták, hogy 1574-ből való.

[3]) *Márki* Sándor, Dózsa György 115.

ha ez nem üres dicsekvés lenne, az ilyen jó mód csak kivételszámba ment s legföllebb annyit bizonyit, hogy Bajony Ferencz a jó földesurak közé tartozott. Ezek száma azonban igen csekély lehetett, mint az 1504 : 18. t. cz. fentidézett szövege bizonyitja. Az, a ki ezt megszövegezte, azok, a kik elfogadták, kemény szivü, dölyfös lelkü emberek voltak, mert ha jobbágyaik valóban megromlottak, mint a törvény állitja, jobbágyaikban akkor is csak a saját romlottságuk tükröződik vissza. Minémük az urak, olyak a parasztok, énekelte e korszak egyik költője (skárosi Horvát András) s csakugyan, ha a parasztságot ellepte az erkölcsi romlás, ezt csupán urainak köszönhette. Életük, politikai és társadalmi magukviselete nem szolgálhatott például az erény utjain munkásaik előtt, s ekkor is bebizonyodott, hogy minél alacsonyabb fokán állt az erkölcsiségnek a jobbágy, annál biztosábban állithatni az illető korszakról, hogy azok az urak voltak benne tulsulyban, kikből kihaltak a kötelességek, melyek teljesitését a vallás, az erkölcs, a jog, a felebaráti szeretet megkivánja. Az elnyomottak, a leigázottak száma és sorsuk kétségbeejtő volta mindig hű tükre volt és lesz az uralkodó osztályok romlottságának. Mihelyt megsemmisitik azokat a feltételeket, melyek közt a munkáselem tisztességesen megélhet, jelzik azt is, hogy magukban sincsenek meg ama feltételek, melyek nélkül rendes államélet nem képzelhető, a hazafiasság érzése s általában nemesebb életeszmény nem érvényesülhet, mi 1514-ben és 1526-ban csakugyan bebizonyult. Különösen az erdélyi részekben fajulhattak el egész a türhetetlenségig a viszonyok, mert az ottani nemesség hatalmát nemcsak jobbágyaival éreztette kiméletlenül ugy, hogy a kinek alkalma nyilt, menekült jószágairól, hanem örökös harczban állt a városi polgársággal, fosztogatta, rabolta, gyilkolta, mikor alkalma nyilt. Ezzel nem elégedett meg, hanem azt a jogot kérte a királytól, hogy jobbágyait, kik az utóbbi hat év folyamán a szászokhoz, vagy más királyi javakra, főleg a városokba költöztek, erőszakkal visszavihesse régi telkeikre. Ezt a király fia, Lajos koronázásakor megengedte s a nemesek élve az engedélylyel, Kolozsvár városából számos állitólagos volt jobbágyukat hurczolták haza. Ezzel a város olyan roppant bajt és kárt szenvedett, hogy a király csakhamar megtiltotta a nemeseknek az erőszakos elköltöztetést.

Milyen arányban állt ez időben a telkéből nyert jövedelem a magyar jobbágy különféle terheivel, azt kiszámitani még hozzá-

vetőleg sem lehet. De egy német szakférfiu[1]) kutatásai szerint Németországban a XV. században, nem tekintve a kivételeket, általánosságban egy-egy jobbágytelek a naturáleredmény 64%-át fizette pénzben és termésben a földesuri, egyházi és állami szolgálatok fejében a roboton kivül, mely szintén elég sulyos terhet képviselt. Sok helyen nálunk is elérhették e türhetetlen magasságot a jobbágyszolgálatok, melyek növekedésével lépést tartott a közviszonyok elfajulása, a rendi gőg féktelen érvényesülése, mely a nemes embert áthidalhatatlan örvénynyel zárta el a jobbágytól, kinek nemcsak bujávalörömével, hanem haragjával, gyülöletével sem törődött többé, hanem hogy ne kelljen félnie tőle, egyre sulyosabb lánczokat rakott reá. Ezzel pedig lehetetlenné tette neki a termelő munkát s maga vitte a bün utjaira. A tömeg véginségbe jutott, éhezett, ruházata elrongyolódott, nyomoruságában azután gyilkolt, rabolt, tömegesen került tömlöczbe és akasztófára. Csakhogy nem azért történt mindez, mert a könnyelmü henyélés vitte volna a vadászatra, mint a törvény állitja. A tény, az erkölcsi romlás, melyet a törvény jelez, csakugyan megvolt, csupán oka van tévesen megállapitva. A rendek látták a betegséget, de okát nem önmagukban, hanem egyedül a jobbágyságban keresték, melynek helyzetét a vadászati tilalommal még inkább megrontották. Külföldön, hol a nemesség épp oly kíméletlenül bánt jobbágyaival, meglepetve vettek tudomást erről a magyar törvényről s azt mondották, hogy olyan országban, minő Magyarország, hol töméntelen mennyiségben van mindenféle vad, merő képtelenség a vadászati tilalom, mert itt egyenesen jutalmat kellene a vad irtására kitüzni[2])

Ugyanabban az időben, midőn a magyar nemzeti munkaszervezetet az uralkodó és munkásrétegek közötti gyülölség alapjaiban megingatta, a művelt nyugati államokat is egész mélyökben felzavarták a vallásos, politikai és gazdasági küzdelmek. Az osztályellentétek ott is a végletekig kiélesedtek, mert az egyházat az uj korszellem, a királyi hatalmat az elszegényedett nemesség, azt meg az elnyomott jobbágyság kezdte ostromolni. A mezőgazdasági munkásnép inségét azelőtt némileg enyhitette az a körülmény, hogy alantabb erkölcsi és értelmi szinvonalon állt, semhogy nyomorusága egész nagyságát ismerhette volna. Immár azonban évtizedek

---

[1]) *Inama-Sternegg*, Deutsche Wirthschaftsgeschichte II. 405.

[2]) Báró *Herberstein* Zsigmond, Rerum Moscov. Comm. f. 145.

óta folyt az ő felvilágositása is. De lassan haladt és az irodalomterjesztette eszmék csak igen nehezen tudtak hozzája lehatolni, mert a könyvnyomtatás feltalálása még kevéssé éreztette hatását. Idővel azonban ő is megtanult olvasni, miben vele együtt érző lelkészei és buzgó szerzetesek segitették. Igy öntudatára jutott szenvedéseinek s nemcsak anyagi, hanem jogi helyzete javitását követelte. A XV. század vége felé uj parasztfelkelések támadtak, főleg Németországban; 1473-ban (Würzburg vidékén), 1491-ben (Németalföldön), 1492-ben (Allgau kantonban, Svájczban), 1493-ban (Elszászban és a szomszéd tartományokban) s azóta folyton szaporodtak. A nép még a keresztény vallás alapján állt, de erősen socialis tanokat hirdetett s a fennálló jogrend gyökeres átalakitását követelte. A német parasztok közt titkos szövetség alakult, melynek jelvénye a bocskor (Bandschuh) volt a csizmában járó urakkal szemben s mely a császár segélyével kivánta helyzetét megjavitani. Az 1513 4. inséges évek hatása alatt 1514-ben az ugynevezett »szegény Konrád«-féle lázadás tört ki Württembergben, a vend parasztság meg Krajnában, Karintiában, Stiriában fogott fegyvert s mindkét fölkelést csak a következő évben lehetett elfojtani, mert a vidéki szegénység összeköttetésben állt a városi polgárság szegényebb rétegeivel, az iparos proletáriátussal. Minde mozgalmakat az irodalom is befolyásolta, csakhogy szerény mértékben, mert még nem akadtak, mint napjainkban történik, eredeti gondolkodásu, mély tudásu és itélő képességü irók, kik tisztázták, rendszerbe foglalták volna a tömeg szivében élő kiforratlan eszméket. A tudomány még nem alkotott közös elveken alapuló programmot a tömegek számára s azért nemcsak minden országban, hanem ugyanazon országok különböző vidékein a helyi viszonyokhoz képest más-más eszméket irtak a lázadók zászlaikra. Ennek következtében az Európaszerte elkeseredett hangulat inkább csak helyi mozgalmakban jutott kitörésre s nem válhatott nemzetközivé, mert hiányzott a tudomány, mely közös programm alapján azzá fokozza. Mindazáltal a fölhangzó követelések végtelen változatosságában voltak bizonyos közös vagy legalább rokon eszmék s mindnyájan a munkásosztály anyagi és szellemi helyzetének javitását, az uralkodó rétegek önkényének megtörését, az elnyomottak politikai jogait s részvételét az államkormányzatban több-kevesebb öntudatossággal hirdették Mindnyájokban a tömegek azon természetes ösztöne, hő vágyakozása nyert kifejezést, hogy helyzetük javitásával erkölcsi fölmagasztalásuk is bekövetkez-

zék. Azt is kivánták, hogy részök legyen az emberiség kincseiben, megnyiljanak előttük a tudás forrásai, hogy tehetségökhöz mérten szolgálhassák, szerethessék szülőanyjukat, a hazát, hogy szabaduljanak azoknak járma alól, kik épen ez időben Európaszerte szivtelen mostoha gyermekként bántak nemzetökkel, melyet mindenütt a legnagyobb nyomorba döntöttek.

Az az ösztön, mely öntudatlanul mindig él a tömegben, mely a lánczra vert rabszolgából sem hal ki teljesen soha, a tökéletesbedés ösztöne is erősen közre játszott a kor parasztmozgalmaiban, melyek azonban első sorban a helyenkint leginkább elharapódzott visszaélések orvoslására irányultak s csak kivételesen emeltek kalandos, ábrándos követeléseket. Igy a német bocskorosok felkelése a koreszmék hatása alatt néhány olyan kivánságot is hangoztatott, mely végtelen messze esett tőle, például Jeruzsálem s a szentsir visszafoglalását De az elfogulatlan és szakavatott modern történeti kutatás kideritette, hogy előtérben mégis csupa olyan sociálpolitikai kivánságok állottak, melyek a szegénységnek tisztességes megélhetést, szabadságot, és emberhez illő létet akartak biztositani.[1])

Ilyen eszmék és óhajok hatása alatt állt a XVI. század elején a müvelt európai emberiség s természetes, hogy e haladó koreszmék ama százféle csatornán, mely a magyar népet vallási, erkölcsi és gazdasági tekintetben a nyugattal szervesen összekötötte, egyre nagyobb mértékben hozzá is eljutottak s a legerősebben befolyá-

[1]) Mikor a német felkelő parasztok 1525. márcziusban 12 czikkbe foglalták követeléseiket, ezek közt a leglényegesebbek voltak: 1. hogy minden község maga válassza lelkészét; 2 a nagy vagyis gabonatizedet a parasztság ezután is fizeti, de hova forditása iránt bizonyos kikötéseket tesz, ellenben az ugynevezett kis tized (marha és baromfi után) eltörlendő; 3. a jobbágyság megszüntetendő, mert nemes vérével Krisztus szegényt és gazdagot egyaránt megváltott, máskülönben a parasztok készek engedelmeskedni a hatóságnak, de nem türik, hogy valakinek magántulajdonát alkossák; 4 a vadászat és halászat jogát követelik magoknak, hogy megoltalmazhassák vetéseiket a duló vad ellen; 5. az erdő ismét köztulajdon legyen; 6. robotolni készek, de kölcsönösen megállapitott egyezség alapján, mert a mostani folyton fokozott szolgálatot nem birják el; 7. a mostani census elviselhetetlen; 8. az uj büntető törvények tulszigoruak s önkényesen hajtatnak végre; az a szokás, hogy halál esetén a paraszt hagyatékából valami a földesurra száll (mortuarium) eltörlendő. E panaszok, mint az elfogulatlan modern német történetirás (von der Goltz id. m. I. 206.) elismeri, mind igen mérsékeltek és jogosultak voltak.

solták a közlelket. El lehet-e ugyanazt mondani a magyar parasztságról, a mit egy nagyon conservativ, de igen jeles szakember[1]) az e korbeli német parasztságról mond, hogy ha nem is tudás, «de benső derekasság tekintetében átlag fölötte állt a nemességnek, valamint a papságnak«, az még nincs eléggé földeritve. De bizonyos, hogy a köznemesség tömegei s a munkásnép közt müveltség, sőt életviselet tekintetében nem forgott fenn lényeges külömbség, bármi széles sorompót vont köztük a jogi ellentét s a belőle folyó rendi elbizakodottság. Másrészt az alsó papság, mint e korbeli törvényeink bizonyitják, a főpapoktól elnyomatva szánalmas szegénységben élt s mindinkább azonositotta magát a jobbágysággal. Bevitte körébe az uj kor eszméit, vezetője lett s érzésben ép ugy egyesült vele, mint a városi polgárság szegényebb rétege. A mi pedig azt a politikai és gazdasági romlást illeti, mely ellen más országok parasztsága folyton reformokat követelt, mind meg voltak nálunk is. Sőt volt itt olyan, melyet a külföld nem ismert, a török veszedelem. Törökország ez időben nem inditott ugyan nagy hadjáratot Magyarország ellen, de folyton ostromolta, pusztitotta határszéleit, csipkedte területét s csak a vak nem látta, hogy halálos csapást tervez a nemzet legdrágább kincse, állami önállósága ellen. E szörnyü veszedelem előérzete örök izgatottságban tartotta, valóságos ideglázba ejtette a népet s a közlélek minden alkalommal követelte az erélyes védekezést, sürgette a nemességet, hogy teljesitse honvédelmi kötelezettségét.

De mint minden állami intézmény, a honvédelmi is alapjaiban megrendült s a nemesség nem a határszélek megoltalmazására, hanem egymással való viszálykodásra, a köznép elnyomására használta hanyatló erejét. Mindez a türhetetlenségig fokozta az ellentéteket, az uralkodó és dolgozó osztályok közti gyülölséget, mely bármikor lángba borithatta, polgárháboruba dönthette az országot. Ezt az alkalmat is megadta Bakócz Tamás esztergomi érsek, ki Mátyás király halála óta a tehetetlen Ulászló nevében korlátlanul uralkodott s telhetetlen önzésével hazája függetlenségének valóságos sirásója lett. Bakócz 1512-ben Rómába ment, hogy pápává választassa magát, mely kisérletével azonban kudarczot vallott. Az uj pápa, X. Leo, hogy szabaduljon tőle, azzal küldötte haza, hogy Magyarországban s a szomszéd északi országokban keresztes hábo-

---

[1]) Báró *von der Goltz*, Gesch. der deutschen Landwirthschaft I. 193.

rut hirdessen a török ellen. Bakócz primás 1514. mércziusban érkezett vissza s husvét napján kihirdette a pápai bullát, mely a tömegeket fegyverre szólította. Ez annál végzetesebb hiba volt, mert Ulászló király épen ez időben hosszabbitotta meg a fegyverszünetet a szultánnal, másrészt sem pénze, sem katonája, sem külföldi szövetségese nem volt, hogy hivatalosan megüzenje a háborut.

Még kevésbbé lelkesedtek az egyházi és világi hatalmasok a háboruért s eszök ágában sem volt a pápa hivatását követni, a keresztet fölvenni, a mint ezt világosan megmondták azón tanácskozásokban, melyek a bulla kihirdetését Budán megelőzték. Előre láthatta tehát mindenki, hogy a keresztes had főleg jobbágyból, szegény emberből, foglalkozás nélküli, elégedetlen, szélsőségekre hajló elemekből fog kikerülni, melyek fölfegyverzése pedig rendes időben is sokféle veszélylyel járt, olyan rendkivüli időszakban, ama nehéz betegség korában, melyben az állam akkor sinylett, meg egyenesen végzetesnek, öngyilkosságnak látszott. Komoly részről figyelmeztették tehát a primást, hogy a tömegeket fölfegyverkezni nem szabad, mert nem a török, hanem gyülölt urai ellen forditja majd fegyverét.

De Bakócz vakon haladt a maga országrontó, államromboló utján előre. Eleinte ugy látszott, hogy a fásult, közönyös tömegeket nem lesz képes megmozgatni, mert ezek a honvédelmet az urak kötelességének tekintették. Lassankint azonban az alsó papság, a lelkészek, káplánok, egyszerü szerzetesek megmozditották a szegénységet. Lelkesitő szavaik nem csupán a jobbágyra hatottak, hanem a városi népre s legalább bizonyos vidékeken a szegényebb nemességre, főleg annak számra legnagyobb rétegére, az egytelkesekre, kiknek nem voltak jobbágyaik s kik nemesi kisbirtokukat ép ugy saját erejökkel müvelték, mint a jobbágyok a magok telkét s kiket az általános belső zürzavar s az olygarchikus kényuralom elfajulása épen ugy nyomorba döntött, mint a munkásnépet. Különösen az északkeleti vármegyékben, legelől Máramarosban papjaik buzditására csaknem mind fölvették a keresztet[1]), sőt Ugocsában, Szatmárban, de másutt is, habár nem sokan, ugyanezt tették egyes jobb módu, sőt előkelő birtokosok. Az enyhe tavasz beköszöntésével a nép egyre tömegesebben özönlött tehát a gyülekezésre kije-

---

[1]) A fölkelésre vonatkozó sok oklevél van a Tört. Tár. 1891. és 1897. folyamában.

lölt helyekre, igy Pestre, Székesfehérvárra, Kalocsára, Váradra, Bácsra stb. A közöttük élő értelmiségi elemek, lelkészek, barátok, mesterek, diákok vezették őket s egyes falvak egész férfilakossága keresztes, vagy mint akkor mondották, kurucz lett, a szentelt zászló (fehér zászló, hatalmas vörös kereszttel) köré sereglett s indult bírájával s esküdteivel a táborba. Itt azonban épen az az osztály nem jelent meg, mely közhivatalánál, vagyonánál, társadalmi jelentőségénél fogva törvényes és természetes vezérére lett s a tömeget, mint egykor Hunyady János tette, szervezni, a zűrzavarból többé-kevésbbé kiemelni tudta volna. Ez a távolmaradás, a hivatalos állami közegek tétlensége, részben ellenséges indulata volt legfőbb oka a mozgalom elfajulásának, ez tette lehetővé, hogy a birtokos és birtoktalan osztályok közötti végzetes küzdelemmé fejlödjék, mert a magára hagyatott szegénység, melyet sértett urai elmaradása, mindinkább a szélső elemek befolyása alá került. A hatóságok tétlensége következtében a kijelölt gyülekező helyeken a tömegek fogadására, élelmezésére, fölszerelésére semmiféle előkészület nem történt s minél inkább megszaporodott a keresztes nép, anná! kevésbbé birta magát élelmezni, mi csak fokozta a zavart és az elkeseredést. Végre Bakócz adott ugyan fővezért a kereszteseknek, de nem az országos haderő törvényes vezetői, a nádor és a főkapitányok sorából választotta. Ezek mellőzésével egy székely vitézt, a köznemes Dózsa Györgyöt[2]) nevezte ki a keresztesek fővezérévé. Dózsa egy főtörököt párbajban levágván, akkor nagy népszerüségnek örvendett, de ő is az elégedetlenek közé tartozott, mert mikor megjelent Budán, hogy hőstettéért méltó jutalmat nyerjen királyától, a léha udvaronczok és elbizakodott főurak egyszerüen kinevették. Ezt az elkeseredett embert állitotta a primás a keresztesek élére. A becsvágyó Dózsának tetszett a kitüntető állás, melyet kétségkivül nem azzal az előre kieszelt tervvel fogadott el, hogy a tömeget az urak ellen vezesse. Ép oly kevéssé gondolt a szegénység akkor, mikor a szent zászló alá gyült, lázadásra, polgárháborura, az urak elleni zendülésre. Azzal a nemes elhatározással fogott fegyvert, hogy a határszélre vonul s a törökkel fog harczolni. Mikor azonban együtt volt s az állam vétkesen elmulasztott mindent, melylyel a mozgalmat törvényes mederben tarthatta volna, napról-napra nőtt a veszedelem, hogy a mozgalom áttöri gátjait,

---

[2]) *Márki* Sándor, Dózsa György.

a belső rendnek felforgatását fogja megpróbálni s a veszedelmet csak fokozta az urak könnyelmü gondatlansága. Dózsát, kiben kétségkivül volt szervező és hadvezető tehetség, nemcsak nem támogatták, hanem nemtörődömségökkel egyenesen a szélsőségek karjaiba hajtották. A fővezér nyomban megpróbálta, hogy a kezdetleges, leginkább kaszával, kapával, cséppel, vagy egyszerü bottal fölszerelt tömegbe némi rendet hozzon s e czélra az udvar és az urak támogatását kérte. De senki sem törődött vele, senki sem gondoskodott az egybegyültek élelmezéséről vagy más szükségleteiről. Ezzel akarva, nem akarva élesztették a tömeg elkeseredését, mely kezdetben ép oly kevéssé volt forradalmi, mint Dózsa maga. A tények, az e korból fönmaradt, ámbár számra csekély, de föltétlenül hiteles okiratok teljesen bizonyossá teszik, hogy a tömeg, bármennyire elégedetlen volt urai bánásmódjával s habár itt-ott kifejezést is adott óhajának, hogy nyomott helyzetén enyhitsenek, a fegyverkezés első idejében még anarchikus eszmék befolyása alatt nem állt s tartózkodott minden erőszaktól. A hol bizonyos kivánalmaknak adott kifejezést, ott azok nem csupán jogosultak és kivihetők, hanem szembeszökően mérsékeltek voltak.

Igy például Arad vármegye két roppant uradalmában, a váraljaiban és a solymosiban a jobbágyok már a tavaszszal öt pontba foglalták kivánságaikat s irásban közölték a földesurral, illetve gazdatiszteivel. Mind az öt pont[1]) égbekiáltó visszaélések orvoslását kéri. Az egyik arra irányul, hogy a buzamosás s a sertések belső részeinek tisztogatása kemény télviz idején ne a hegytetőn, hanem a hegy alján fekvő házikókban történjék, mert a hegyre való fölmenetel nagyon kifárasztja az asszonynépet, a sok anyát, ki csecsemőjével karján kénytelen az utat megtenni. Ép oly kevéssé kifogásolható, a többi követelés. Csakhamar azonban a keresztesek hangulatának valósággal forradalmivá kellett átalakulnia. Nem kaptak sem élelmet, sem fölszerelést ugy, hogy a keresztes táborban hamar beállt a szükség s befolyása alatt a hangulat mindinkább szélső irányba csapott át. Fokozta ezt egy másik fontos körülmény. Eleinte az urak nem bánták, hadd járja bolondját a paraszt, hadd menjen csatázni a törökkel. Mikor azonban a mezei munka ideje beköszöntött, hogy munkaerő nélkül ne maradjon, a földesur megtiltotta a munkabiró férfiak távozását, a tá-

[1]) *Márki* Sándor, Aradvármegye tört. I.

vollevőket meg haza parancsolta. A kik nem követték hivását, azok otthon levő családján töltötte bosszuját s a parasztasszonyokat és gyermekeiket különféle büntetéssel és zaklatással sujtotta. E kegyetlenségek hire eljutott a táborba s a végletekig felizgatta az ott levőket, mire az összeütközések megkezdődtek.

Bakócz és az udvar végre észrevette a veszedelmet s a keresztteseket mielőbb a határra akarta küldeni. De nem volt többé ura a mozgalomnak, melynek vezérei Dózsa mellett nagyrészt papok és szerzetesek voltak. Közülök Mészáros Lőrincz czeglédi plébános emelkedett ki. A főpapság iránti elkeseredés és gyülölet, mely a fenmaradt okiratokban nagyon élesen kidomborodik, huszita hagyományok, a külföldi irodalomban és parasztmozgalmakban érvényesülő eszmék ismerete teljesen áthatották s az elszánt, szenvedélyes ember tudott a nép nyelvén beszélni, ugy hogy hamar egyik legbefolyásosabb vezére lőn. A régiek szerint különösen ő hirdette az urak elleni irtó háborut s Dózsát szintén ő vette reá, hogy a nemesség ellen forduljon, mi még május derekán megtörtént. A keresztes tömegek teljesen elejtették az eszmét, hogy a török ellen a határra menjenek s e helyett egyszerre a jobbágyi terhek enyhitésére, az urak szertelen önkényének megtörésére, a hatalmasok és elnyomottak, a szegények és gazdagok közötti ellentétek kiegyenlitésére alkalmazták fegyverőket. De még ekkor sem álltak forradalmi alapra s Dózsa világosan külömbséget tett a király és az udvari hatalmasok közt, fennen hirdetve, hogy Magyarország királyának alattvalója s neki kész engedelmeskedni, de nem az uraknak. Az egykoru krónikás egész beszédet ad a népvezér szájába, mely sociálpolitikai programmját is visszatükrözteti. Egy izben a következő szavakat intézteti vele a zászlaja alá gyült jobbágyokhoz: «A mit a ti munkátokkal és fáradságtokkal megmüvelt föld terem, a mit marhátokkal szántotok, az a nemesség zsákmánya lesz. Nekik müvelitek a földet, nekik ültetitek a szőlőt, nekik tenyésztitek a nyájat és a gulyát, nektek meg szolgaság és inség marad. Ha az ur épitkezik, ha házasodik, ha leányát férjhez adja, ha vendégeskedik, ha fia születik vagy meghalt, ha a maga dolgában a királyi udvarba utazik, veletek fizetteti meg, uratok semmit sem tesz a ti károtok nélkül. Ünnepje gyász tinektek s fényüzése is a ti pénzeteket emészti föl.» Akár mondotta e szavakat Dózsa, akár nem, immár ilyen eszmék rajzottak az ő és a többi vezetők agyában s a közvélemény egy igen tekintélyes része épen nem tartotta azokat

jogosulatlanoknak. A kisnemesség, mely anyagilag e kérdésben érdekelve nem volt, a mikor tehette, mindig állást foglalt az urak részéről gyakorolt jobbágynyuzás ellen azokon az országgyüléseken, melyeken tömegesen jelent meg. A köznéppel rokonszenvezett a városi elem, a polgárság egy része is, mely itt-ott, például Kolozsvárt és Lippán nyiltan pártjukat fogta, másutt meg leplezetlenül nyilvánitotta jóindulatát. Maga a király irta (jun. 22.), hogy: «minden, a mi csőcselék Budán és Pesten van, örül, hogy a parasztok előnyomulnak s őket segitik ellenünk s a mieink ellen». Emliti is, hogy midőn sereget küldött a parasztok ellen, a nép a budai kapukban leszurta a katonák lovait. «Sokkal rosszabbul vagyunk, — folytatja — mintha ostromoltatnánk. Ez esetben tudnók, kik ellenségeink, de ezek velünk esznek-isznak s a mieink sem merik őket bántani; ellenben ők, ha hatalmuk lenne, nyomban rajtunk ütnének.» De habár még májusban megkezdődtek a harczok, józan észszel és némi engedékenységgel még mindig elejét lehetett volna venni annak, hogy a fölkelés országossá váljék. Még junius derekán is leginkább csak Bihar, Békés, Csanád és Arad-vármegyék álltak lángban, ellenben Heves, Nógrád, Pest és Hont-vármegyékben s az ország más vidékein csupán parázslott a tüz s helyes intézkedésekkel el lehetett volna fojtani. Csakhogy nem történt semmi s csakhamar az ország minden részét elözönlötte a mozgalom. Kivált az északi, keleti és déli vármegyék magyar jobbágysága, a Duna-Tisza köze, az egész Tisza, Szamos, Kőrös és Maros vidéke fogott fegyvert. A fölkelés átcsapott a Dunántulra is, hol szintén egy szerzetes vezette, valamint az akkor még nagyrészt magyar Szerémségre, sőt a délvidéki ráczok despotája népének nagy részével szintén kurucz lett, mig a többi ráczok a nándorfejérvári királyi kapitányok alatt tevékeny részt vettek a mozgalom elfojtásában. A szörnyü veszedelemmel szemben a király a keresztes háborunak véget akart vetni s megparancsolta a kuruczoknak, hogy telkeikre térjenek vissza. De ez a rendelet megkésett s senki sem engedelmeskedett neki, mire az udvar fühöz-fához fordult segélyért s Miksa császártól, a cseh rendektől, Bertalan münsterbergi (sziléziai) herczegtől kért katonaságot, de nem kapott sehonnan. Ép oly nehézségekbe ütközött eleinte a nemesi haderő mozgósitása, mert a a nemesség nem akart saját megyéjéből távozni, hanem első sorban a maga fenyegetett tüzhelyének védelmét tartotta szem előtt. A király Báthory István temesi grófot s az alsó részek főkapitá-

nyát bizta meg a fővezérlettel s a legszigorubban meghagyta a vármegyéknek, hogy még az egytelkesek s bármi czimen nemesi jogot élvezők is kivétel nélkül fölkeljenek s Báthoryhoz csatlakozzanak. Mivel a nemesség nem akart saját megyéjéből távozni, a király egyre-másra ismételte parancsait s intézett hasonlókat Zápolyay János erdélyi vajdához, a többi királyi kapitányokhoz, a nándorfejérvári bánokhoz s a hatalmas urakhoz hűtlenség büntetésével, fej- és jószágvesztéssel fenyegetve mindenkit, ha a leggyorsabban nem csatlakozik a kijelölt vezérekhez.[1]) E sürgetésnek volt is némi hatása, a fegyelmezett királyi és nemesi hadak több apró csatában megverték a kisebb kurucz csapatokat s a foglyul eső fölkelőket a legkegyetlenebb kinzások közt végezték ki. Ezek az egykoru olasz szemtanu szerint lelkesedéssel mentek a halálba s magyar dalokat énekelve lehelték ki lelköket. Gyászos sorsuk hire azonban a még fegyverben álló tömegeket annál inkább elvaditotta; kegyetlen megtorlással éltek s a kezökbe kerülő nemeseket férfit, nőt, gyermeket irgalmatlanul megölték. Mindazonáltal bizonyos, hogy azok a rettenetes rajzok, melyeket a győztes nemesség a parasztok gyilkolásairól és rombolásairól ránk hagyott, nagyon tulzottak voltak. Habár sokan estek dühök áldozatául, bosszujokat leginkább olyanokon töltötték, kik erre rászolgáltak, vagyis embertelen földesurak hirében álltak, mint Telegdy István kincstartó, ki kegyetlenül kivégeztetett, továbbá Csáky Miklós csanádi püspök s Ravazdy György, kik foglyul ejtve, többekkel együtt karóba huzattak. Különben Dózsa maga épen nem volt irgalmatlan s a mely nemes önkényt megadta magát, azt nem bántotta, azzal szemben az adott szót megtartotta. Sokszor magok a parasztok is kegyelmet gyakoroltak s Kardos Gergely és Albert alatkai jobbágyok mentették meg a még egészen fiatal Nádasdy Tamást, ki később fényes pályát futott meg. Bánffy István 1520-ban a lázadás folyamán tett szolgálataiért Baksa György jobbágynak nemességet szerzett s Kraszna városában egy jobbágytelek adományozásával jutalmazta érdemeit. Békésben szintén kevés nemes ember vesztette életét s ép olyan tulzás az, hogy a fölkelők minden nemesi kastélyt és udvarházat fölperzseltek volna. Ott, hol ellentállással nem találkoztak, még nagyobb kárt sem tettek s csupán a régi irásokat, az okleveleket, melyekben rabszolgaságuk bizonyitékait látták, semmisitették meg.

---

[1]) Rendeletei Tört. Tár 1902: 157–158.

Egy ideig Dózsa főhadiszállása s a fölkelés központja Czéd-léd volt, honnan azonban a tavaszszal sok ezernyi seregével az Alföldre vonult, mely egészen hozzá csatlakozott s az élelmezés tekintetében bővebb segélyforrásokkal kecsegtette. Dózsa egymásután hatalmába kerítette Nagylak, Zádorlak erődöket, Arad városát, Lippát, Világosvárt, Solymost s az erődökből néhány ágyut s ügyes tüzért is szerzett. Ekkor serege egy részét Buda ellen inditotta s ez a rész junius 22-én éjjel már csak 2 órányira táborozott a fővárostól, de a királyi hadak csakhamar szétverték. Ugyanekkor Drágffy János Debrő vára alatt Hevesben vert szét egy 7000 főből álló felkelő sereget. A mozgalom sorsa azonban délen, Temesvárnál dőlt el, melyet Dél-Magyarország főkapitánya, Báthory István 1500 főnyi őrséggel védett. Dózsa ide vezette főseregét s buzgalommal és értelemmel inditotta meg a vivást, mely azonban sokáig huzódott s Báthory bevárhatta az erdélyi fölmentő sereget, melyet Zápolyay vajda vezetett. Noha Erdélyben is kitört a fölkelés s a nemesek közül sokan az erőditett helyekre, főleg Szebenbe menekültek, a vajda első feladatának Temesvár megmentését tekintette. Egy ideig az a hir keringett ugyan, mintha titkon egyetértene Dózsával, de e gyanusitás is ama rágalmak közé tartozott, melyekkel a gyülölködő kortársak a vajdát egész közpályáján elhalmozták. Zápolyay, az ország egyik legnagyobb földesura, sok ezer jobbágyteleknek, százakra menő jobbágyközségnek és mezővárosnak birtokosa volt s igy az önérdek szoritotta a fölkelés elleni kiméletlen küzdelemre. Akkori benső barátja, Verbőczy István, szintén erre ösztönözte, ki szintén jelentékeny jószágok ura volt, melyek védelmére a felvidékre sietett, ott katonát fogadott s a Perényiekkel és más urakkal a Nyaláb és Huszt várait vivó fölkelőket szétverte, s különben is engesztelhetetlenül gyülölte a pórságot. A vajda julius derekán csakugyan Temesvár alatt termett. Meglepte a fölkelőket, kik későbbre várták s véres harczban megtörte erejöket. Dózsa György, öcscse Gergely s számos más vezető ember fogságba került s kegyetlen halállal végeztetett ki. Dózsa tüzes vaskoronával, inkább vaskosárral koronáztatott meg (ez a középkorban nem szokatlan kivégzési mód volt) s rettentő kinzások közt halt meg. Temesvár alól a vajda Várad ellen nyomult, hol Lőrincz pap seregét verte szét. Csakhamar társai Lőrinczet elfogták s Zápolyaynak adták át, ki Kolozsvártt elevenen megsüttette. Héderváry Ferencz már előbb véget vetett a dunántuli mozgalomnak, melynek részesei rá

beszélésére némi harcz után önként szétoszoltak. A nándorfejérvári királyi kapitányok elfogták és kivégezték a rácz despotát, Szerémben, Bácsban, Bodrogban pedig rácz katonáikkal a magyarok közt rettenetes pusztitást vittek véghez, miről az egykoru krónikás igazán szörnyü részleteket jegyzett föl [1]) Erdélyben szintén véget ért a mozgalom s augusztus végén a fölkelés utolsó hullámai elsimultak, A levert parasztság üldözése, gyilkolása azonban folyt tovább kegyetlenül, ámbár Ulászló király már szept. 2-kán kelt rendeletében kijelentette, hogy nem türi a jobbágyság teljes megrontását s utasitotta a hatóságokat, melyek a kegyetlenségben elől jártak, hogy ne üldözzék és ne fosztogassák a parasztságot. E rendeletnek azonban nem volt foganatja s egykoruak 100.000-re teszik a fölkelők, 70.000-re a megölt jobbágyok számát. Ez ép oly tulzás lehet, mint a parasztok kicsapongásairól s kegyetlenségeiről fönmaradt kirek, de bizonyos, hogy az ország 1514-ben vérben és vagyonban mindenesetre olyan roppant veszteséget szenvedett, minő még egy vesztett török hadjáratban sem érhette volna.

---

[1]) *Verancsics* Antal összes munkái II. 7—11.

HATODIK FEJEZET.

A jobbágyság röghöz kötése.

Nem a tulajdonképeni fölkelés és az elnyomásával járó vérveszteség lett az 1514-ki gyászév legvégzetesebb csapása, hanem az a mód, melylyel a győztes nemesség a törvényhozásban és az életben diadalát kiaknázta, mert az utóbbi századokra kihatóan befolyásolta a magyar állam sorsát. Boszuérzettel és bősz gyülölettel eltelve siettek a győztesek a pesti Rákosra, hol az országgyülés, mint később nevezték a »vad« gyülés, október 18-án nyilt meg. A szenvedett sérelmek hatása alatt urak és köznemesek egyetértettek s a főpapság köréből mérsékletet ajánló hangok eltüntek a szenvedélyek bőszült zajában. Irányt a tanácskozásoknak Verbőczy István adott, a kitünő jogász és népszónok, egyebekben azonban a rendi önérzet elfajulásának igazi fajképe, ki a fölkelés elfojtásában is kiméletlen részt vett, most pedig a legyőzött iránt irgalmatlan volt. Noha nagyon jól tudta s maga hirdette, hogy »több és hatalmasabb országot döntött romba hazai merény, semmint ellenséges fegyver«, nem ismert kiméletet s a rendek 33 nap tanácskozása folyamán létrejött és általa fogalmazott törvénykönyvben a boszuvágy és az osztályönzés lényegileg lehetetlenné tette a további szabályos államéletet, a különböző társadalmi rétegek békés együtt maradását, midőn merőben képtelenné tette a jobbágyságot hivatása teljesitésére. Ezzel alapjában megrontotta a gazdasági szervezetet és kiölte a tömegek szivéből a ragaszkodást az államhoz, melyet immár gyilkos ellenségének kellett tekintenie. Az 1514-ki országgyülés törvénykönyve 71 czikkből áll s nem kevesebb, mint 62 foglalkozik közvetlenül vagy közvetve a jobbágyság dolgával. E törvények három csoportba gyüjthetők, melyek elseje a lázadás-

ban részt vettek büntetésére, másodika az okozott kár megtéritésére, harmadika az urbéri terhek országos rendezésére vonatkozik.

A mi az első csoportot illeti, figyelembe veendő, hogy a törvénykönyv megalkotásakor Dózsa s a kuruczok összes ismertebb vezetői már mind vagy elestek vagy kivégeztettek s csupán olyanok maradtak életben, kik jelentéktelenebb szerepet játszottak a mozgalomban. De az országgyülés őket sem kimélte, sőt nem csupán őket, hanem az atyát fiai, a gyermeket atyjuk büneiért és általában mindenkit meglakoltatott, a ki a jobbágysághoz tartozott ugy, hogy ide vonatkozó határozataiban a barbárság legsötétebb szelleme és minden borzalma megujult. A jobbágyokra kimért büntetésekkel, melyek némelyikének alkalmazását (ilyen az, hogy az atya vétkeiért leszármazói vagy rokonai sujtassanak) már Nagy Lajos törvényei eltiltották, számos czikk foglalkozik. A 14. czikk, a legkegyetlenebb, ezt mondja: »ámbár mindazokat a parasztokat, kik természetes uraik ellen fölkeltek, mint árulókat főben járó büntetéssel kellene sujtani. Hogy azonban annyi vér ne folyjon s az egész parasztság (mely nélkül a nemesség keveset ér) ki ne pusztuljon«, a törvény csak azt rendeli el, hogy a fölkelők kapitányait, századosait, tizedeseit, felbujtóit, a nemesség nyilvános gyilkosait s olyanokat, kik nőkön erőszakot ejtettek, kegyelem nélkül meg kell ölni s kiirtani. Ellenben a többi jobbágyok csupán kártéritéssel tartoznak s életben hagyandók. »Mindazonáltal — mondja a törvény — hogy árulásuk emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen és hogy minden emberöltő megtudja, mekkora bűntény az urak elleni lázadás, az ezen országban bárhol lakó összes parasztok, kivéve a kir. felséghez hiven maradt szabad és fallal keritett városokat és kivéve azokat is, kik uraik és az ország szent koronája melletti hüségökben kitartottak és más bünös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek (ilyenek voltak a ruténck, a ráczok egy része s a kincstári javakon élő egyes magyar községek) elveszitvén e hütlenségi vétkök miatt azon szabadságukat, mely szerint egyik helyről a másikra költözhettek, földesuraiknak feltétlen és örök szolgasága alá legyenek vetve (dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti) és jövőre ne legyen joguk uraik akarata és beleegyezése nélkül egyik helyről a másikra költözni s ott állandóan letelepedni.« A 21. czikk az özvegy asszonyokat és gyermekeket fosztja meg költöző joguktól. Csak az olyan özvegy asszony vagy hajadon leány, a ki nem jobbágyot pótol,

vagyis örökség utján nem müvel jobbágytelket, mehet férjhez más földesur jobbágyához s költözhet el, de felnőtt fiait nem veheti magához s a kis fiukat is tartozik, mihelyt házasulandó kort érnek régi uroknak visszaadni. A jobbágytelken gazdálkodó özvegyek azonban, még ha másodszor férjhez mennek, sem költözhetnek el. A 25. czikk ujra kimondja, hogy a röghözkötés az ország minden jobbágyára kiterjed, hogy a jobbágyok elbocsátása s elköltöztetése örök időkre eltöröltetik s a szabad költözés csak az egyik királyi városból a másikba történhet, azaz csak olyanok élvezik, kik nem állanak földesuri hatalom alatt. Ennek megfelelően a 26—32. czikkek a jóbbágyok erőszakos áttelepitőit a legsulyosabb birsággal büntetik s az idevonatkozó eljárást részletesen szabályozzák. A 36. czikk kimondja, hogy a király a lázadás részeseinek, akár jobbágyok, akár nemesek, személyök és jószágaik tekintetében kegyelmet nem adhat. A 39. czikk megállapitja a 14. czikkben halálra itélt parasztok kikutatásának s kivégzésének módjat, mig a 47. czikk azon büntettesekről intézkedik, kik nemes leányokon és asszonyokon erőszakot követtek el. A rendiség egész barbársága kifejezést nyer e törvényczikkben, mert még az erőszaktevők maradékait is elrettentően sujtja. Elrendeli ugyanis, hogy a bünösök »valamennyien borzasztó halállal muljanak ki; és maradékaik, azaz fiaik és leányaik, meg apáról való atyafiaik is akkép bünhödjenek, hogy nemzetségökből senkit sem szabad más parasztok közé biróvá, esküdt polgárra vagy elöljáróvá választani és soha senki közülök ne szolgálhasson az uralkodó vagy a főurak és nemesek udvarán és senki se jusson közülök valamely tisztségre, hanem mint átkozott nemzetségből valók, örökös szolgaság és parasztság járma alá vetve viseljék gyászos büntetésöket (jugo perpetuae servitutis et rusticitatis subjecti reatus ipsam poenam lugeant). Ha pedig nőtelenek követtek volna el ilyeneket, azoknak atyját nem kevésbbé kell a mondott becstelenségre itélni.« A 60 czikk megtiltja, hogy a javadalomnélküli papok és tanulók, valamint a hajduknak nevezett barompásztorok puskát, kopját s más fegyvert viseljenek s a mely parasztnak puskája van, annak jobb kezét le kell vágni, mig a 61. czikk a marhapásztorokról intézkedik szintén hasonló szellemben. Fölöttébb jellemző a 70. czikk is, mely azt mondja, hogy a határhoz közeli részekből a parasztok »a büntetteik következtében jelenleg reájok rótt terhek és szolgálatok miatt« nagy számmal Lengyel-, Moldva-, Morvaországba és Ausztriába költöznek, miért is

a király hivja fel ez államokat, hogy be ne bocsássák területökre, az ott levőket meg adják ki. Végül ide tartozik a 24. czikk is, mely azzal bélyegzi meg a jobbágyságot, hogy megtiltja a királynak, hogy paraszt nemzetségből származó embert püspökké vagy érsekké nevezzen ki s ha mégis megtenné, az ilyen főpapnak senki tizedet fizetni nem tartozik.

A kurucz fölkelésben a parasztság okozta károk megtérítéséről a 4—13. czikkek intézkednek, először olyképen, hogy arról a kárról, melyet a nemesség a parasztoknak tett, egyáltalán szó sincs, másodszor olyképen, hogy a kárösszeg megállapitása korlátlanul az urakra, vagyis az érdekelt félre bizatott. Az uj törvények szerint minden vármegye az alispán s szolgabirák mellé 12 nemest rendel, kik minden egyes károsult nemesnél megjelenvén, megbecsüljék s eskü alatt megállapitsák a kárt, melyet a birtokosok házban és épületben, fölszerelésben és butorban, mindenféle marhában szenvedtek. Ezt a kártéritést a megye által megállapitott határidőn belől a kártévő jobbágyok tartoztak megfizetni, kivéve azon kárt, melyet az urak váraikban szenvedtek, minthogy e várak nem erőszakosan, hanem feladás következtében jutottak a parasztok kezébe s igy a kár az urat illeti, a ki nem eléggé őriztette a várat. Az elrabolt arany-ezüstnemüt és készpénzt illetőleg, ha a nemes embernek tanuja vagy irása nincs, esküje is elég volt arra, hogy a kárt a a házára törő parasztokkal megtérittesse. A megállapitott kártérités megfizetésére a megyei hatóság karhatalommal kényszerité az elmarasztalt jobbágyokat s ha e karhatalom nem volt elég, a királyi haderő, a szomszéd főurak és vármegyék csapatai vétethettek igénybe.

A törvények harmadik csoportja a röghöz kötött jobbágyok urbéri terheit állapitja meg, még pedig lényegileg országszerte egyformán s igy eleget tesz egy régi és érzékeny szükségletnek, az urbér országos szabályozásának. Csakhogy a legegyoldalubb önzéssel teszi s a rideg földesuri szempontot emeli országos joggá. A 15—20. czikkek szerint, minden nős paraszt, akár telkesgazda, akár csupán házbirtokos és zsellér, évenkint két részletben (felét Szent György, felét Szent Mihály napján), 1 arany forintot, vagyis 100 dénárt tartozik bér fejében fizetni, de a hol ez a bér eddig többet tett, ott jövőre is a nagyobb összeg marad érvényben. Ezenkivül tartozik urainak hetenkint egy-egy egész napon át szolgálni, vagyis robot-munkát végezni, tizedet és kilenczedet adni, havonkint 1—1 csirkét, évenkint 2 libát (egy fiatalt pünkösdkor, egy

vénebbet Szent Mártonkor), minden 10 telek után pedig 1—1 hizott disznót adni. Ez az urbéri szolgálat azonban csak a minimum s a törvény nem egyedül a pénzadónál mondja, hogy a hol eddigi szokás többet állapit meg, e szokás ezután is fentartandó, hanem végül egyenesen kimondja, hogy »épségben maradván az uraknak és nemeseknek egyéb jövedelmei is, melyeket eddigelé ezeken kivül kapni és szedni szoktak.« Az uj urbérrendezés nem enyhité tehát az eddigi szertelen terheket, hanem ellenkezőleg, a kedvezményes helyzetben levő jobbágyok terhét is tetemesen fölemelte. Ez irányzat kitünik a 22. czikkből, mely a házatlan zselléreknek három évre bérmentességet ad, de csak azért, hogy az idő folyamán házat épitsenek s azután a jobbágyok sorában adózzanak. De fizetni kötelesek az 1 forint földbért akkor is, ha a házépitést elmulasztották. Végül a 23. czikk a kunokat és jászokat s a királynak városon kivül élő más kedvezményes népeit is kötelezi, hogy jobbágy módra bért, ajándékot, kilenczedet fizessenek s robotoljanak.

Az itt külön nem emlitett törvényczikkek a további részleteket szabályozzák hasonló jobbágyellenes irányzattal, ugy, hogy az egész jobbágy-törvénykönyv egységes szellemben készült s a mezőgazdasági munkaszervezetet egyoldalu rendi érdeknek megfelelően alakitotta át. Megkoronázta ezt az alkotást Verbőczy István hires Hármaskönyve, melyet ugyanez az országgyülés elfogadott s mely igen keveset (leginkább III. rész, 25—33. czim) foglalkozik »a falusiak, kiket jobbágyoknak nevezünk« dolgával. A Hármaskönyv a nemesi jogokat codifikálja, a jobbágyokról csak annyit mond (III. rész, 25. cz., 255.), hogy ezek »állapota sokféle, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások meg csehek és tótok, kik a keresztény hitet vallják. Ezenkivül némelyek oláhok és oroszok, némelyek pedig ráczok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik.« Eddig a legtöbben (az emlitettek közül az oroszokat és bolgárokat veszi ki) a földbér létele és adósságaik kifizetése után szabadon költözködhettek. De a legutóbbi Székely (Dózsa) György »leggonoszabb haramia« alatti »kurucz« lázadásban erős hütlenség bünébe estek s »szabadságukat végképen elvesztvén, földesuraiknak föltétlen örökös szolgaságába kerültek.«

»A parasztnak — mondja más helyen — ura földein azok örökségére nézve a munka bérén és jutalmán kivül semmi joga nincs, hanem az egész föld tulajdona a földesurat illeti.« Ezzel elveszett a jobbágy azon joga is, hogy a telkén eszközölt

befektetéseket értékesitse, mit a régi törvény biztositott számára.

Ulászló király tehetetlenül állt szemben a rendiség e kicsapongásaival, mely ütötte a vasat, felhasználta az alkalmat s az uj törvény keretén tul is mindenféle szélső követeléssel állt elő. Az országgyülésen megjelent erdélyiek azt kivánták, hogy már régóta elköltözött jobbágyaik, kiket ők természetesen szökötteknek bélyegeztek, ez alkalomból mind erőszakkal visszatelepittesenek. A király azonban csupán a három év óta megszököttek visszaadását rendelte el s 1514. november 29-én ily irányu szigoru rendeletet intézett az erdélyi vajdához és hatóságokhoz[1]). Szentesitenie kellett (nov. 19.) az uj törvénykönyvet is, bármily nehezére esett s bármennyire bátoritotta néhány emberségesebb főpap az ellenállásra. Csakhamar azonban meggondolta a dolgot s nem küldte szét a vármegyéknek, melyek azután Verbőczy felbujtására vonakodtak a kincstár számára megszavazott adót behajtani. A király kénytelenségből végre engedett s szétküldötte az uj törvénykönyvet. Ellenben a Hármaskönyvet Ulászló szentesitette ugyan, de nem látta el pecsétjével s nem hirdette ki. Mindazáltal a Hármaskönyv 1517-ben nyomtatásban megjelenvén, hamar általános elfogadásra, törvényerejü tekintélyre tett szert, melyből mint bibliájából meritette a századok folyamán a nemesség világnézletét a nem-nemesek irányában.

Az 1514-ki törvénykönyv, s a Hármaskönyvnek vele összefüggő határozatai egyformán helotizálták, rabszolgaságba döntötték a magyar jobbágyságot. A szabad költözés rendszerét a röghöz kötöttség rendszere váltotta föl s a kettő, mint már jeleztem, kiegyenlithetetlen elvi ellentétben áll egymással. Nemcsak az emberszeretet és a könyörületesség, melyet Caritas névvel mindig ismert a világ, gyászolhatta e szörnyü változást, az uj kor küszöbén a középkorba való visszaesést, mely a nemzeti munkaszervezetet is alapjaiban felforgatta. A parasztforradalmak Európaszerte ugyanigy végződtek s a német birodalomban tiz év mulva hasonlóan bántak a győztes urak a levert tömegekkel. Éppen nem magyar különlegesség tehát, hogy a fölkelők ellen a hadi jog, a fegyver és az erőszak joga alkalmaztatott. Csakhogy a parasztság e megbéklyózását mindenütt ugyanazon eredmény kisérte, mely senkinek sem vált hasznára, de egyaránt kárt okozott mindenkinek, mert fokozta az általános elszegényedést s helyrehozhatatlanul megbénitotta a nemzeti szellemet,

---

[1]) A rendelet *Barabás* Samu, Teleki-Oklevéltár II. 333—4.

érzést és akaratot. Az uj rendszert első sorban a rendek fizették meg keservesen, mert saját elszegényedésökre vezetett. A kegyetlen törvények, mint mindenütt, nálunk is megtámadták, ellankasztották a tömegek munkakedvét, melyek látva azt, hogy immár egyedül az ur számára dolgoznak, ravaszul, furfangosan kijátszottak minden erőszakot s nem dolgoztak többet, mint nyomoruságos megélhetésükhöz éppen megkivántatott. Az uj törvények kiölték a munka leghatásosabb rugóját a közlélekből, az egyéni érdeket, melynek ápolását éppen a köz- és magánjólét szempontjai követelik, mert lehető legnagyobb fokozásából állam és földesur merit hasznot. De az uj rendszer Európaszerte egyaránt elszegényitette s erkölcsileg is megrontotta az urat, valamint a parasztot. Amazt kényurrá nevelte, ki magát felsőbb lénynek, a jobbágyot rabszolgának tekintette. Ez viszont gyülölte urát, nem azonositotta magát vele reá bizott hivatáskörében, hanem agyafurtan bujt ki rendes kötelességei alól, mi lassankint tunyává, lézengővé, csalóvá alakitotta át. Mindkét annyira egymásra utalt fél a másiknak megkárositására igyekezett eszét használni s ez erkölcstelen nevelés hatásai nemcsak századokon át érvényesültek, hanem a jobbágyság megszünte után is észlelhetők. Akadtak ugyan ebben a zord időkben is nemes lelkü, ugynevezett jó földesurak. Igy például Buzlay Miklós, mikor 1513-ben elhunyt, végrendeletében akként intézkedett, hogy halálától két éven át lelki üdvösségéért minden jobbágyának elengedjék a fél censust s nevében bocsánatot kérjenek, ha életében talán igazságtalan volt iránta.[1]) De ha valaha, ugy e viharos időkben olyan ritka volt, mint a fehér holló az ilyen földesur s a legtöbben kiméletlenül kihasználták az uj törvényes állapotot, mely tönkre tette ugyan a parasztot, de nekik ép oly kevéssé hozott áldást. Különösen rombolóan azonban az uj rendszer a magyar államra hatott, melyet erkölcsileg lefokozott, anyagilag legnélkülözhetetlenebb erőforrásaiban pótolhatatlanul megkárositott. Ez a rendszer fennállt ugyan másutt is s nehéz bajt okozott mindenütt. De csak Magyarországnak volt ekkor egy egészen sajátos baja, a török veszedelem. Egyedül, külföldi támasz nélkül kellett a nyugatot s saját állami lételét Európa legnagyobb katonai hatalma ellen oltalmaznia, pedig saját alattvalóinak a leigázásával maga tette lehetetlenné az önvédelmet, aknázta alá állami lételének bástyáit. Mikor

[1]) *Tagányi* Károly, Akad. Ért. 1905 : 559.

az állam a tömegeket rabszijra füzette, kiölte belölük az anyaföldhöz való ragaszkodás, az áldozatkészség és halálra szántság érzetét. Az olyan állam fenmaradása, mely emberi és gazdasági érdekeiben porig alázta, vérig sértette, nem érdekelte őket többé, nélkülök meg az uralkodó rétegek képtelenekké váltak erélyes külpolitika érvényesitésére. A legszorosabb kapcsolatban állt tehát az állami önállóság a tömegek sorsával s nem a véletlen, hanem a dolgok természetes fejlődése okozta, hogy a munkás-osztály rablánczra füzését nyomon követte az önálló Magyarország összeomlása, mely nem is támadt fel mindaddig, mig 1848-ban azon eszméket törvénybe nem iktatta, melyekért a parasztok részben már 1514-ben küzdöttek.

Egyelőre azonban a győztes rendiségnek halavány sejtelme sem volt a válságról, melyet önmagára és a hazára idézett, midőn a szabad költözés rendszerét eltörölte, hanem haladt a maga utjain, midőn II. Ulászló halálával egy gyermekre, a különben is léha, lelkében megrontott II. Lajosra szállt a korona. Noha az uj törvények a gyakorlatban végrehajthatatlanoknak bizonyultak s különösen azokat, melyek a parasztok okozta károk megtéritésére vonatkoztak, nemcsak a fő- és alispánok, hanem a vármegye, vagyis maguk az érdekeltek sem hajtották végre, az 1518. bácsi országgyülés uj törvényczikkben (23. cz.) mondta ki fentartásukat. Kiméletlenül utasitotta a hatóságokat a végrehajtásra, sőt elrendelte, hogy ahol a vármegye, a fő- és alispán »félelemből vagy kedvezésből« már rendezte volna a kártéritést, mihelyt valamely nemes panaszt emel az egyezség ellen, az ügy ujra birói itélet alá bocsátandó. Ezt a törvényt az 1519 : 19. t.-cz. szintén megerősiti. 1518-ban megujitották az erőszakkal elhajtott jobbágyokra vonatkozó törvényt, 1521-ben pedig, midőn a török elfoglalta az ország déli főkapuját, Nándor-Fejérvárt s ugy látszott, mintha Buda ellen is támadásra készülne, az urak nem találtak sürgősebb teendőt, mint uj és szigoru alakban szabályozni az elköltözött, vagy mint nevezték, a szökött, erőszakosan elhajtott jobbágyok dolgát. Ekkor uj műszóval: »plebae conditionis homines,« jelzik a munkástömegeket, kikre roppant adót vetettek a török elleni védekezés czéljából. Másrészt azonban a törvény 62. czikke elrendeli, hogy a pórlázadás óta elköltözött vagy már előbb elhajtott jobbágyok az 1514-iki törvény értelmében visszaadandók. A ki nem teszi, azt a király karhatalommal, ha fő- vagy alispán nem tenné, a vármegye nemessége fegyverrel kényszeritse s ha a nemesség is vonakodnék, a király az udvarból küldjön ki egy hi-

vatalos embert, ki a károsodott fél kivánságának érvényt szerezzen. Sőt a 62. czikk utasitja a királyt, vegye rá a szomszéd uralkodókat, hogy a kivándorló magyar jobbágyokat be ne fogadják. Igy gondoskodik az 1521., a mohácsi hadjáratot bevezető végzetes év törvényhozása a jobbágyságról s ilyen teendőkkel terheli a királyi hatalmat a közelgő végveszedelemben. 1522-ben azonban derengeni kezdett a hatalmasok lelkében a tudat, hogy ilyen uton a hazát megmenteni nem lehet, mert a törvénykönyv 1. czikke maga hirdeti, hogy »a jobbágy és földmüves, meg más paraszt állapotu embereket a nagyon is sok csapás és nyomoruság után végre valahára kimélni kellene.« De hozzá teszi, hogy az ország végzetes állapota nem engedi s nemcsak pénzben, hanem terményekben is roppant a szegénységre adót hárit. Mivel pedig a rendek attól féltek, hogy a szörnyü teher alól tömegesen fog a szomszéd országokba futni, ismét fölkérték a királyt, eszközölje ki, hogy ott ne fogadják be s egyszersmind megujitotta a szökött jobbágyokra vonatkozó 1514-iki törvényt. Ezt tették 1523-ban is s ugyanakkor uj, óriási adót vetettek ki a jobbágyságra. Az 1525. rákosi országgyülés végzeményeinek 11. czikke még egyszer megpróbálja felujitani a szökött jobbágyokra vonatkozó törvényt, mig az 1526-iki gyászesztendő rákosi végzésének 10. czikke a jobbágyot is fölfegyverzi a haza védelmére s anélkül, hogy bármi kedvezményt helyezne kilátásba a sulyos véradóért, kiterjeszti reá is az általános védkötelezettséget. E törvény kimondja, hogy minden jobbágy, ha a végső szükség ugy kivánja, a király parancsára fejenkint, vagy ha a király igy rendeli, minden ötödik férfi tartozik és köteles fölkelni s azokra a helyekre vonulni. melyeket a király kijelöl. A hol a földesur a királyi parancsot annak idején végrehajtotta, ott a jobbágyok csakugyan fegyvert fogtak s bizonyos, hogy a mohácsi csatamezőn sok ezer jobbágy küzdött és vérzett el a főurak részéről összegyüjtött aránylag csekély seregben. De a szerep, mely számukra kijelöltetett, nagyon szerény volt s igy nem változtathatott a veszendő haza sorsán. Különben is ujabb izgatottságban élt ez időben, mert 1525-ben Németország külömböző tartományaiban óriási parasztfölkelések támadtak, melyek hire hozzánk is eljutott s különösen a bányamunkások közt keltett visszhangot. Németországban a bányászok csatlakoztak a parasztokhoz s a fölkelésnek ők voltak válogatott, szervezett csapatai. A magyar bányászat ez időben szintén nagyon sokakat foglalkoztatott s ez volt akkor az egyetlen iparág, mely munkásainak igen

nagy számánál, valamint a műszaki haladás magas fokánál fogva a nyugati államok iparával mérkőzhetett. A német parasztforradalom hire a felvidéki magyar bányavárosok munkásait is mozgásba hozta s noha nem fogtak fegyvert, hanem csak strajk utján igyekeztek panaszaik orvoslását kieszközölni, melyek jogosultságát hivatalos vizsgálat elismerte, Verbőczy István, akkori nádor, megjelent körükben s tömeges kivégzésekkel némitotta el őket. E vérengzés bizonyára a jobbágyok kebelében is fölháborodást keltett s aligha fokozta harczkedvüket a török ellen. Mégis ők voltak azok, kik a mohácsi csata rettenetes hirére, midőn az életben maradt nemesség fejét vesztve, tétlenül nézte a török további előnyomulását, legalább itt-ott a védekezés terére léptek. De az összeverődő tömegeket mindenütt leölte, rabszijra verte az ellenséges tulerő s a Dunántuli, valamint a Drávántuli föld és a Duna-Tisza köze borzasztó romlást szenvedett. Száz meg száz falu esett a lángok martalékául s Buda, a főváros, néhány más virágzó város mellett valami 12 vármegye s mérhetetlen vagyon pusztult el, a magyar köznép megszámlálhatatlan ezrei hajtattak ki a török birodalomba, melynek összes rabszolgavásárait eláraszttották a háboru szerencsétlen áldozatai. A török még az ősszel kivonult ugyan az országból, melynek épen maradt vármegyéi sietve igyekeztek a II. Lajos halálával megüresedett trónt betölteni s az országgyülésen nagy lelkesedéssel, mely a népesség legnagyobb részében erős visszhangot keltett, királylyá választották és koronázták az ország legnagyobb birtokosát, Zápolyay János szepesi grófot és erdélyi vajdát. De néhány pártos főur csakhamar Pozsonyban ellenkirályt választott, Habsburg Ferdinánd főherczeget, a szomszéd osztrák herczegségek fejedelmét, ki testvérbátyja, V. Károly császár és spanyol király mérhetetlen erkölcsi és anyagi erejének támogatásával 1527-ben Magyarországba nyomult. Ezzel felidézte Szulejmán török szultán beavatkozását, mely azonban nem törte meg, hanem csak szük területre szoritotta a Habsburg-uralmat. Egyszerre két koronás királya volt ekkor Magyarországnak, mely két, habár nem egyenlő részre szakadt, mert a tulnyomóan nagyobb rész János királyé maradt. Az államegység megbomlása s a két király hivei közt, ugyszólván, örökösen folyó küzdelmek és apró harczok lehetetlenné tették a nemzeti munkaszervezet szabályos müködését s főleg a vidéki népességet döntötték a legszánalmasabb helyzetbe. A belháboru állandósitotta a dulást-fosztást s minthogy a földesuri vagyon legelől a jobbágy-

birtokból állt, a küzdő felek ezt pusztitották kiméletlenül, hogy egymásnak kárt okozzanak. Részt vett ez örökös rombolásban ur és magyar zsoldos, részt vett a török, ki ez időben mint János király szövetségese kisebb-nagyobb csapatokban minduntalan megjelent az országban s elősegitette a köznép romlását. De a közvagyon pusztulásának legrettenetesebb tényezője egy uj elem, a német zsoldos katonaság volt, melynek fegyverein nyugodott Ferdinánd királynak a tömegek előtt mindig népszerütlen, mert idegen uralma. A zsoldos katonaság Európaszerte valóságos réme, isten ostora volt a munkás elemnek, de az a része, mely Magyarországba küldetett, tultett a törökön is; lábbal tiport minden isteni és emberi érzést, s azok az egykoru jelentések, melyek itteni viselkedéséről fenmaradtak, igazán rettenetes részleteket emlitenek. A zsoldosok nem ismerték a nép nyelvét és szokásait, egyszerüen hóditott tartománynak tekintették Magyarországot s könyörtelenebbül bántak lakóival, mint a török. Ferdinánd különben is a legrendetlenebbül fizette őket, ők meg a munkás tömegeken kárpótolták magukat, miben még romlottabb tiszteik jártak legelől. E zürzavaros viszonyok[1]) közt a föld népe egyre rettenetesebb inségbe jutott s tömegesen menekült a védettebb vidékekre, a hegyek közé, sőt török földre s a megmaradottakat olyan elkeseredés fogta el, mely az államot végromlással fenyegette. Megtörtént ismételve, hogy a kétségbeesett köznép a törököt pártolta saját zsarnokai, a kegyetlen földesurak vagy katonák ellen. 1536-ban Pozsega s a szomszéd vármegyék jobbágysága s a földesurak közt olyan bősz gyülölet támadt, hogy midőn Pozsega város kapitánya a védelem czéljából a jobbágyok egy részét magához rendelte, ezek, alighogy a török a vár alatt megjelent, megkötözték s a várral együtt a töröknek adták át a kapitányt.[2]) A viszonyok ez elfajulása már előbb méltán fölkelté a politikusok figyelmét s első sorban Fráter György (Utjesenovics-Martinuzzi) barát vette észre s értette meg egész valójában a szörnyü veszedelmet. A barát 1527-ben lépett be János király környezetébe s hamar megnyerte bizalmát, ámbár évekig eltartott, mig vezető állásba jutott, kincstartó és váradi püspök lett. De kétségkivül ő volt az, aki kezdettől fogva a jobbágyság szörnyü

---

[1]) Ezeket igen behatóan rajzolom Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. czimü munkámban. (Szilágyi Sándor: A magyar nemzet tört. V. kt.) melyre az egész XVI. századot illetőleg is sokban utalnom kell olvasóimat.

[2]) *Margalics*, Horvát-magyar Repertorium II. 739.

helyzetére irányozta János király figyelmét s reformokra sarkalta nem csupán emberbaráti érzelemből, hanem azért, hogy a munkások megnyerésével uj erőt szerezzen az államnak és a honvédelemnek. János király hajlott a bölcs tanácsra s már 1530-ban megtette az első kisérletet, hogy törvény utján eltörölje a röghöz kötöttséget s visszaállitsa a szabad költözést.

E végből 1530. mindszent napjára Budára országgyülést hivott össze. Minthogy azonban a németek épen ez időben kezdték a fővárost vivni, a gyülés valamivel később, az ostrom után tartatott meg. Határozatait János királynak 1531-ki, az egész országhoz intézett rendelete tette közhirré. Hogy az annyi bajsujtotta ország — mondja a királyi oklevél[1]) — visszajuthasson régi virágzó állapotába, »az ország összes főpapjainak, zászlós urainak és nemeseinek egyhangu szavazata és tanácsa alapján s a közjó előmozditása érdekében a gyülés először is a föld népe igáját, melytől a szabad költözés elvétetett, eltörlé s visszaadta neki azon régi jogát, hogy az egyik nemes ur birtokáról a másikéra ingóival és marháival szabadon költözhessen oly kikötéssel, hogy az ide vonatkozó régi törvények intézkedései megtartassanak«. A király — folytatja a rendelet — szentesitette a rendek határozatát s immár szigorun megparancsolja mindenkinek, hogy az uj törvényt megtartsa s ne merje a saját jobbágya elköltözését mások jószágára vagy mások jószágáról a magáéra akadályozni. Csakhogy ez a törvény az általános fejetlenség közt nem lépett életbe s a szegénység jogállapota annál kevésbbé javulhatott, mert Verbőczy Hármaskönyve akkor már általánosan elterjedt s e munka jobbágyellenes szelleme kitörölhetetlenül behatolt a földesurak gondolkodásába. János király uj meg uj parancsokkal, rendeletekkel és leiratokkal igyekezett tehát az uj törvénynek érvényt szerezni.

Ezek egyikében (1536. ápril 28) utasitja Csongrád, Csanád, Temes, Arad, Békés, Zaránd és Bihar vármegyék hatóságait, hogy, mivel országos törvény adta vissza a jobbágyoknak a jogot, hogy szabadon költözhetnek, ezt a törvényt senki sérteni ne merje. Minthogy azonban akadnak földesurak, kik e törvény ellenére a jobbágyot megfosztják jogától, sőt némelyek erőszakosan viszik egyik jószágukról a másikra vagy idegen jószágról a magokéra, a mi nemcsak az emberi, hanem az isteni jogba ütközik, a király kije-

[1]) Közzétette *Kubinyi* Ferencz, Századok 1876: 582—3.

lenti, hogy az illető törvény sértetlen megtartását minden hivétől megköveteli. Meghagyja tehát az emlitett vármegyék tisztviselőinek, hogy területökről minden jobbágynak, a ki a törvényes földbért s adósságait lefizette s Szeged városába akar költözni, minden kifogás, akadály nélkül megadják vagy megszerezzék az engedélyt s a vonakodó urakat a törvényes birsággal fenyitsék.[1])

A király e rendeletével sem ért czélt, annál kevésbbé, mert az erdélyi zavarok miatt a mult évben a nemességet fegyverre volt kénytelen szólitani s e fölkelés idejére a szabad költözés természetesen szünetelt. Csakhogy a nemesség régen hazabocsátása után sem alkalmazkodott a törvényhez. Erről a király többfelől értesülvén, u'asitotta az összes hatóságokat és az egész országot, hogy senki se merje jobbágyát költözése szabadságában háborgatni s a ki megcselekszi, az a köztörvény szerint bünhödjék.[2]) Hogy a vonakodókat a szabad költözés tiszteletben tartására birja, csakhamar még tovább ment s az 1536. őszén Váradon tartott országgyüléssel ujabb törvényt hozatott, mely a jobbágyköltözést megujitotta. E törvény hiteles szövege nem ismeretes ugyan, de a gyülésről Bécsbe küldött titkos jelentés határozottan mondja,[3]) hogy törvény hozatott a következő tartalommal: a jobbágyok költözése egyik helyről a másikra az ország közvégzeménye szerint történjék s senki a hatalmasok közül a törvényben megszabott büntetés terhe alatt a jobbágyokat erőszakkal akár elhajtani, akar visszatartani ne merje. Ugyancsak elrendeli az uj törvény, hogy az elhajtott vagy szökött jobbágyok előbbi uraiknak visszaadassanak. János király érdeme tehát, hogy jóvá igyekezett tenni az 1514. országgyülés szörnyü hibáját s felszabaditotta a magyar jobbágyot a röghöz kötöttség megbélyegző és elviselhetetlen igája alól. De csak elvben tehette, mert a végrehajtáshoz, a jobbágy helyzetének gyökeres megjavitásához nem volt meg a kellő hatalma. Pedig fájó szemmel nézte a szegénység gyászos sorsát s a maga részéről mindent elkövetett, hogy terheit könnyitse s a rohamosan pusztuló ország jólétét fokozza. E végből a puszta falvak betelepitését is teljes erővel támogatta. Igy például 1536-ban, hogy megkönnyitse Szilassy Ferencznek a török által elpusztitott Szentmihály

---

[1]) Az oklevél *Reizner* János, Szeged tört. IV. 135.

[2]) Az oklevél *Reizner* id. müve IV. 137.

[3]) *Fraknói* Vilmos, Magyar Orsz. Emlékek I. 587.

és Bánfalva benépesitését, azon jobbágyokat, kik a mondott helyeken megtelepedtek és házat épitettek, 6 évre mindenféle rendes és rendkivüli állami adó (taxa és contributio), valamint a kamara haszna alól fölmentette. Erről értesitette a vármegye hatóságait s meghagyta nekik, hogy az uj telepeseket személyökben és vagyonukban károsítani ne merészeljék.[1]) De az idők sokkal viharosabbak voltak, semhogy akkor nagyobb arányu telepitéseket lehetett volna eszközölni vagy a szabad költözés a jogéletben országosan érvényesülhetett volna A röghöz kötöttség általános maradt s a munkástömeg oly siralmas állapotba hanyatlott, hogy minden emberséges embernek megesett rajta a szive. Elnyomatásának következményeit is előre látták az elfogulatlanul gondolkodók. Várday Pál esztergomi érsek mondotta (1539.), hogy a paraszt elnyomott állapota lehetetlenné teszi a földmüvelés fejlődését, noha a jó isten csodásan termékeny talajjal áldotta meg az országot. A mely agrárállam pedig nem fejlődhetik, az nem képes önállóságát fentartani, a mint az János király halálával (1540.) be is bizonyult.

---

[1]) Az oklevél *Reizner*. Szeged tört. I. 136.

HARMADIK KÖNYV.

A jobbágyintézmény a három részre oszlás korában.

ELSŐ FEJEZET.

A három részre oszlás gazdasági következményei.

Mikor 1541-ben a magyar birodalom fővárosát, Budát a török szultán véglegesen birtokába vette, Magyarország elvesztette önállóságát s épen ugy feldaraboltatott, mint 1772-ben Lengyelország. A déli és nyugati vármegyék tetemes része török pasalik lett, Erdély és a szomszéd magyar vármegyék török főuralom alatti külön fejedelemséggé alakultak, az ország nyugati, északi, keleti vármegyéi meg nagy részt I. Ferdinándnak, az immár egyetlen magyar koronás királynak jutottak. Az ekkép alakult országrészek, melyek területi kiterjedése örökösen változott, mert a török a királyi és erdélyi föld róvására szakadatlanul terjeszkedett, nem éltek békés szomszédságban egymással. Ellenkezőleg szünes-szüntelen dult köztük a harcz s hasztalan igyekeztek határaikat a kisebb-nagyobb erőditmények lánczolatával, a véghelyekkel, várakkal melyeket gyalog- és lovashadaik őriztek, megoltalmazni. Magok az egyes kormányok is gyakran hadat viseltek s ilyenkor hatalmas sereggel törtek egymásra és szilaj kiméletlenséggel dulták, pusztitották, ölték, rabszijon elhajtották egymás alattvalóit. E tekintetben török, német, magyar zsoldos közt nem volt különbség, mert a XVI. és XVII. században a legbarbárabb módon folyt Európaszerte a hadakozás. Kiméletet, személy- és vagyonbiztonságot hadvezér és a katona egyformán nem ismert, bárhonnan származott, bármily hitet vallott. Ők a háborut nem csupán az ellenséges hadsereg, hanem ama lakosság ellen is viselték, melynek területét megszállották s a divó hadi jog szerint elrabolhattak egyházi és világi ingó vagyont, sőt elvihették magát az embert is. Különösen olyankor

öltött a pusztitás óriási arányokat, mikor a hadsereg a megszállott ellenséges területről távozott. Ekkor a katona elhordott, megsemmisitett, felgyujtott mindent, a mihez hozzáfért, hogy a kiüritett területet hasznavehetetlenné tegye az ellenségre. Ez volt a hadijog, a katonaság általános gyakorlata Európaszerte[1]) s e felfogással jöttek az idegen segélyhadak Magyarországba, melyet egyszerüen ellenséges földnek tekintettek s ennek megfelelően dultak-fosztogattak.

De még ha a kormányok hivatalosan békében éltek egymással s az ugynevezett nagy háboru szünetelt, az apró csatározás, betörés, pusztitás, falvak felgyujtása, ember és marha elhajtása nem szünetelt soha. Az ország egy része állandó csatatérré vált, kitéve az apró háboru minden borzalmának. A török-erdélyi határtól távolabb eső föld viszont igazi kaszárnya lett, hol a török vagy német zsoldos uralkodott s a katonai szempont és önkény háttérbe szoritotta a nép érdekeit. Különösen a német zsoldos, ki a királyi terület különböző pontjain állandóan meghonosodott, volt a kor emlékei szerint igazi istenostora annak a lakosságnak, melynek megoltalmazására ide küldetett. Nemcsak a nyugaton általánosan elterjedt katonai erkölcsök vezették, hanem a háborut üzletnek, meggazdagodására kinálkozó alkalomnak tekintette. Különben sem ismerte a nép nyelvét s a magyar és a török közt nem is igen tett különbséget. Sőt a bécsi kormány egyenesen rá kényszeritette, hogy ellenség módjára élősködjék a magyarságon. A legrendetlenebbül adta ki fizetését; hónapokon, néha éveken át adósa maradt zsoldjával, nem gondoskodott ellátásáról s igy az elégedetlen, gyakran éhező idegen népet valósággal ráutalta, hogy oly módon és ott szerezze szükségleteit, a hogyan és a hol épen alkalma nyilt. A királyi várakban és a hozzájok tartozó vidékeken állandóan folyt ilyképpen a tömegek kárositása, mindenféle addig ismeretlen közteherrel, dijjal, fizetéssel való zsarolása s olyan katonai kényuralom honosodott meg, mely a polgári munka üzésének lehetőségét egyre szükebb gátak közé szoritotta. Csupán azon vármegyék, melyek a töröktől távol esvén földrajzi fekvésöknél fogva védettebb helyzetben voltak s ez okból német zsoldosokat is csak ritkábban láttak, éltek valamivel kedvezőbb viszonyok közt s folytathatták a termelő munkát. Csakhogy az örök háboruk hatását, ha másban

---

[1]) A franczia-német katonaság e felfogásáról *Erdmannsdörfer*, Deutsche Gesch. II. 11.

nem, az állami adó és a többi közterhek örökös fokozódásában ők is megérezték. De különösen fájdalmasan sujtotta mindnyájukat a magyar állam önállóságának megszünte, mely világtörténelmi esemény következményei ezer meg ezer kis és nagy dologban nyilvánultak. Nem volt többé a magyar nemzeti politikának központja, nem volt az országban királyi udvar, a koronás király külföldön székelt, idegen befolyás alá jutott s egyre idegenebb szemmel nézte folyton apadó, szegényedő magyar területét. A török szultán a távoli Konstantinápolyban ugyanazon elvek szerint kormányozta magyar tartományait, mint bármely nem-mohamedán vilajetjét. Erdélyben volt ugyan fejedelmi udvar, de nagyon sokáig eltartott, mig tekintélye és hatalma annyira megszilárdult, hogy a magyarság sorsára nyomatékosabb befolyást gyakorolhatott. Általában a kormányzat mindenütt megszünt a haladás tényezője, a gazdasági élet oltalmazója, a munkásnép gondviselője lenni, sőt ha valamely üdvös eszmét fel is karolt, legföllebb a törvénykönyvbe, de nem a való életbe birta átplántálni. A mint a központi hatalom háttérbe lépett, akképen hatalmasodtak el az osztályérdek képviselői, a rendek s minél nagyobb befolyásra vergődtek, annál kiméletlenebbül aknázták ki a munkástömegeket. Az országgyülésen s a vármegyében olyan mértékben uralkodtak, mint azelőtt soha, másrészt meg a vármegye a háborus viszonyok következtében az élet annyi töméntelen viszonyára kiterjeszté szabályozó tevékenységét, mint annak előtte soha. E változásoknak megfelelően a három részre oszlás korában a politikai romlással karöltve haladt a gazdasági romlás, melyet szegény és dus, ur és katona, pap és polgár egyaránt megérezett ugyan, de senki sem oly mértékben, mint a nagy tömeg, a jobbágyság, melynek vállain az egész társadalom eltartása, anyagi létele nyugodott. Növelték helyzetének nyomoruságát azok a nagy változások, melyek a XVI. században Európa általános gazdasági és erkölcsi viszonyaiban beállottak.

Abban az időben, mikor az önálló nemzeti királyság fél évezrednél tovább tartó dicsőséges lételét befejezte, Európa szellemi és politikai élete óriási vajudásokba jutott, melyek közvetve és közvetlenül kihatottak a magyar népre is. Amerika fölfedezésének következményei lassankint érvényesülni kezdtek a gazdasági életben. Az uj világrész még nem emelkedett ugyan irányadó tényezővé az akkori világgazdaságban, de a hajózásban elért műszaki haladások uj utakat törtek a nemzetközi forgalomnak. A közép-

tenger elvesztette ősidőktől fogva vitt kizárólagos szerepét a nyugat és kelet közti árucseréjében s helyére a szabad oceán lépett. Az emberiség látó- és munkaköre kitágult. Velencze, a középkor legelső tengeri hatalma lassan romboló aszkórba esett s azon államok kezdtek előtérbe lépni, melyek a világtenger közvetlen közelében feküdtek. Másrészt Amerika nemes érczei a XVI. században mélyreható változást idéztek elő Európának pénzviszonyaiban s egész vagyonosságában. Spanyol közvetitéssel özönlöttek ide s az arany és ezüst értékét mindinkább csökkentették, a pénz vásárló képességét lefokozták. Ellenben a nyers termények értéke egyre növekedett, az árak emelkedtek, a munkabérek meg hanyatlottak. Európa nehéz gazdasági forradalomba jutott, melyet megérezett minden ország s abban minden népréteg. Vele-karöltve haladt egy még emlékezetesebb forradalom, mely az egyetemes egyházi, vallási, szellemi életre kihatott. Ez a Luther Márton kezdeményezte hitujitás, reformatió volt, melynek hatásai nyomban jelentkeztek nemcsak a vallás és az egyház, hanem ép oly mélyrehatóan a gazdasági munkaszervezetben. Egy pillanatig ugy látszott, mintha az uj mozgalom az összes elnyomottaknak meghozza a hőn óhajtott szabadságot, mert Luther az egész német népre akart hatni; irataival a tömeghez fordult s az ő nyelvén, németül szólt hozzá, hogy az együgyüek, a tanulatlanok is megértsék.

Példájára mások szintén sutba dobták a latint s Hutten Ulrik azt mondotta: eddig latinul irtam, melyet nem mindenki értett, most a német nemzethez a saját nyelvén szólok, mert kiáltó szóm az egész házához fordul. A biblia népszerüsitése, magyarázása, az anyanyelven való kinyomatása, a mi nálunk is megtörtént még a XVI. században, már jóval Luther előtt megkezdődött, de ő emelte teljes diadalra. Ő avatta legfőbb hadi szerszámává; a biblia csakhamar minden tudás kutfeje lett s tartalmának terjesztése, népszerüsitése fődolga volt a XVI. századi irónak, főleg a költőnek mindenütt. Az apokalipsis (János jelenéseinek könyve) mellett az ó-testamentomban találták már előbb is a munkástömegek kedvencz olvasmányukat, mert nézetök szerint az inkább a szegényeknek, az uj ellenben az uralkodó osztályoknak kedvez. Maga Luther később a kettő közötti ellentétet akként fejezte ki, hogy az ó-testamentum (Genesis 1. 2.) szerint az isten szabadnak teremtett minden embert, de az uj-testamentom félretolja Mózest, Jézus Krisztus pedig a hiveket a császár és a világi hatalom alá rendeli, miért is a felsőbbség belátása szerint korlátozhatja az emberek szabadságát.

Csakhogy az elnyomott tömegek másképp fogták fel Luther tanait s azt hitték, hogy a római iga alóli felszabaditással meghozzák számukra az uraik igája alóli szabadulást is. Luthertől várták az uj állami és gazdasági rendet, benne, a nép fiában látták politikai megváltójukat, szenvedéseik orvosát, eszményeik valósitóját. Németországban óriási izgatottság fogta el az összes munkásrétegeket, a vidéki és városi népet s a lelkében élő vágyak sokféleképen próbáltak érvényesülni. Communista, anarchikus mozgalmak mellett mérsékelt czélokra törekvő parasztfölkelések támadtak, de egyaránt meddők maradtak, mert Luther mindnyájokat cserben hagyta s egy művében (A gyilkoló és rabló paraszthordák ellen) a leghatározottabban az urak pártjára állt. Reformátortársaival egyetemben állandóan ellensége maradt a jobbágyság haladásvágyának, mert nemcsak általában az alattvalók föltétlen engedelmességét, hanem az urbéres terhek korlátlanságát is hirdette. Mikor egy nemes ur (Einsiedel Henrik) lelkiismereti furdalásoktól gyötörve a parasztjaira sulyosodó terhek miatt, közölte aggodalmait Lutherrel és Melanchtonnal, mindketten megnyugtatták. Luther a többek közt az irta neki, hogy nem lenne helyes, ha az urak elejtenék jogukat a robotra, mert a parasztnak terhekkel kell megrakodva lennie, különben elpajkosodik.[1]) Igy Luther hitujitása nem hozta meg a német parasztoknak a várt szabadságot; minduntalan fegyvert fogtak tehát, de mindig leverettek, mindig rosszabb, rettenetesebb helyzetbe sülyedtek s a német közgazdasági és történeti irodalom, legelől Roscher Vilmos a véres parasztmozgalmakat s kegyetlen leverésüket tekinti okául mindazoknak a mérhetetlen szenvedéseknek, melyek a német birodalmat a következő században érték, a harminczéves háboruban politikailag megalázták, anyagilag a tönk szélére juttatták, erkölcs-szellemi életének virágzását meg száz esztendővel késleltették. Mindez események hatása nem szoritkozott magára a német birodalomra, hanem erősen befolyásolta más országok, igy a magyar uralkodó rétegek gondolkodását is.

De akadtak a XVI. század reformátorai sorában férfiak, kik a hitélet megujitásával csakugyan egyesiteni akarták a munkáselemek politikai felszabaditását. E férfiak közt legelől állanak Zwingli

[1]) Es wäre nicht gut, dass man das Recht Frohnen zu thun, liess fallen und abgehen, denn der gemeine Mann müsse mit Bürden beladen sein, würde auch sonst zu muthwillig. Idézi *Janssen* Geschichte Deutschlands II. 578.

Ulrik és Calvin János, mindketten a szabad Svájcz szülöttei, hol a jobbágyság még a XVI. század elején majd mindenütt megszünt vagy legalább annyira enyhült, hogy robot helyett a paraszt csak némi bért fizetett földesurának. Utóbb az állam e csekély függési viszonyt is megszünteté, különösen Zürichben, Zwingli müködésének szinhelyén, de még az ő fellépte előtt. Ott a jobbágyság minden alakjában véget ért s az egykori jobbágy önálló tulajdonosa lett telkének, mely urbéres terhek nélkül szállt atyáról fiura. E város szabad légkörében Zwingli reformátori eszményei szabadabb szárnyalást vettek, mint a Lutheréi. Különben is, noha mindketten a köznép fiai voltak, egyéniségök lényegesen elütött egymástól.

Luther első sorban hittudós, Zwingli ellenben a vallás mellett a politikai és gazdasági élet reformátora volt. Az egyik a parasztot ura önkényére bizta, a másik a parasztság fentartásán és erősbitésén fáradozott az urak ellen, mit Zürichben el is ért. Luther azt vallotta: a munkának magában véve nincs értéke, nincs sikere, mert ez tisztán az uristentől függ. Ezzel szemben Zwingli azt hirdette: a munka maga az, mely kitartással meghozza isten áldását; a munka teszi az embert istenhez hasonlóbbá s ebbeli érvelése igazi himnus a munkára, melyet értékesebbnek tartott a természetnél, az élő embert a holt földnél, mig Luther s a nemesi felfogás az ellenkezőből indult ki. Zwingli nemcsak saját korára hatott, hanem a XVIII. század angol közgazdáira is, kik tanait tovább fejlesztették, midőn a munkatényezőt eléje tették a természettényezőnek, s ezzel a közgazdaság tudományának megadták igazi jelentőségét.[1])

Zwingli-Calvin általában több önállóságot adtak az egyénnek még az istennel szemben is s egész társadalom-gazdasági elméletökben jobban kidomborodik az egyéni szabadság, mely azután üdvösen kihatott az államéletre, a közlélek fejlődésére. A lutheránus német tartományok (Szászország, Brandenburg stb.) lettek a »korlátolt alattvalói ész« országai, Anglia, Svájcz, Magyar- és Erdélyország az önkormányzat, a politikai élet tüzhelyei, mert természetes, hogy az uj egyházi tanok s a velök kapcsolatos eszmék árjai Németországból és Svájczból hamar átcsaptak hozzánk s lázba hozták a közszellemet, ugy hogy a legszigorubb állami törvények sem birták

[1]) Mindezekről bővebben *Claassen*, Schweitzer Bauernpolitik. Sozialgesch. Forschungen IV. Zeitschr. für Sozial- und Wirtschaftsgesch. melléklete.

terjedésöket gátolni. Az uj hit nyomban kilépett a régi egyház arisztokratikus korlátai közül, magához a tömeghez fordult s a bibliában és az általa teremtett nemzeti irodalomban mesteri fegyvert adott kezébe, hogy felszabaduljon a politikai viszonyok változásával teljesen megingott régi tekintélyek önkényuralma alól. A hitujitásban még nem volt törvény, mely a parasztot kizárta volna az egyházkormányzatból, mely felhatalmazta volna a hiveket, hogy törvényesen kinevezett püspöküktől megtagadják a tizedet, ha véletlenül nem nemesi ágyban született. Előre biztositva volt tehát számára a szegénység rokonszenve, melyet, midőn az istentiszteletből az idegen, nem értett latin nyelvet kiküszöbölte s az anyanyelvet tette hivatalos nyelvévé, még szorosabban magához csatolt, mert istenökkel immár közvetlen érintkezésbe helyezte az ájtatos hiveket. Luthernek, főleg Calvinnak az öntevékenységre, szabadságra vágyó magyar közlélekkel még inkább összhangzó tanai, az unitáriusok s más részben magyar földön alakult felekezetek (szombatosok) hamar elárasztották a három részre szakadt magyar birodalom minden tájékát s küzdelmök a szellemi és gazdasági életben messzemenő változásokat idézett elő, csakhogy nem olyanokat, mint Svájczban. A jobbágyság helyzetének javitására nem gyakoroltak befolyást, ellenben meghonositották nálunk is a vallásviszályt s ezzel uj bajokat hoztak az országra. Mindegyik az üdvözülés és vallásos igazság egyedüli letéteményesének tartva magát, megindult köztük a tusa az egyeduralomért s ez a harcz, mely a XVI. században inkább szellemi fegyverrel folyt, a XVII-ben a vallásháboruk és irgalmatlan üldözések örvényébe sodorta nemzetünket. A földesur a maga kizárólagos jogának tekinté azt is, hogy jobbágyai számára olyan vallást válasszon, minőt a legjobbnak tart. Ezen ugynevezett jus reformandi alapján, mikor a XVI. században erkölcsi okokból vagy azért, hogy az egyház óriási vagyonát magához ragadhassa, a protestáns vallást elfogadta, jobbágyait szintén az uj vallásba terelte át. Akkor ez nagyobb rázkódtatások nélkül ment végbe, mert az alsó papság, hogy a nőtlenség bilincseitől szabaduljon, buzgón támogatta törekvéseit, melyeket a hivek sem elleneztek, mert őket meg az anyanyelven végzett istentisztelet barátkoztatta meg az uj vallással. Mikor azonban a kath. királyi hatalom és az idők folyamán szellemileg is fölfrissült kath. egyház a XVII. században a nagybirtokos főurakat majdnem mind visszatértette a saját kebelébe s a katholizált nagybirtok az állam segitségével ujra kiméletlenül

14*

alkalmazásba vette a jus reformandi-t, igen erős ellenállásra talált a munkástömegeknél. A jobbágyot csak vérrel és vassal tudta áttériteni s a köznép és a nagybirtokos közt kegyetlen küzdelmek támadtak, melyek különösen 1650. óta pusztitóan hatottak a gazdasági életre s a parasztság nyomoruságát csaknem elviselhetetlenné tették, a népszámot s a vagyonosságot meg épen ugy megtizedelték, mint a sohasem szünetelő háboru.

Ezek a vallásos küzdelmek akkor járványként dulták a művelt nyugat minden államát. De mig a külföld legalább egyik-másik országában a gyakori és bő vérontás közepett is javultak a XVI. század második felében a harminczéves háboruig a közviszonyok, mert az uralkodói tekintély szilárdult, a rabló lovagság megfékezésével a belső biztonság gyarapodott s igy a gazdasági élet egyik rákfenéje orvosoltatott, nálunk a három részre oszlás természetes következményei, a német zsoldosok és a török hóditók örökös pusztitásai, az állami és rendi közigazgatás egyoldalusága s a vele szorosan összefüggő socialis bajok, valamint a sok járvány és inséges évek következtében a középkor legszánalmasabb, legkulturellenesebb évszázadai elevenedtek meg. Haladásról, gyökeresebb javitások eszközléséről szó sem lehetett s a sok helyi nyavalyát Ausztria irgalmatlan kizsákmányoló gazdasági politikája tetőzte be. Minthogy az állam sehol sem viselte gondját a munkásnépnek, az teljesen a rendi kizsákmányolásnak esett áldozatul. Igy ez az időszak a korlátlan, minden ellenörzés alól felszabadult földesuri hatalom kora lett, mert sehol sem volt tekintély, mely az urat a törvény megtartására kényszerithette. Különben is ő volt a törvényhozó, ő kezelte a helyi közigazgatást, melynek segélyével a jobbágyra kedvező törvényt ugy hajtotta végre, mint saját érdeke kivánta. Sohasem alkottak oly rövid időközben a szabad költözést illetőleg annyi törvényt, mint az 1540—56. évben; viszont a szabad költozés sohasem volt oly kevéssé érvényben, mint épen ez időben. Egy korszakból sem maradt fenn annyi urbarium, mint a XVI—XVII. századból s sohasem érvényesült annyira az urbéri szolgálatok korlátlansága, mint épen e korszakban. Mindez a munkásnépet immár annál fájdalmasabban sujtotta, mert nem volt többé oly tudatlan, műveletlen, mint régebben. A reformáczió, a biblia, az iskola behatolt hozzá is s képessé kezdte tenni az önálló gondolkodásra, a közügyekről, első sorban a vallásügyről és saját sorsáról való elmélkedésre. A legnagyobb mértékben csakugyan belőle került ki a XVI. század két jellemző

magyar tipusa, a végbeli katona s a prédikátor. Mindez emelte önérzetét, fokozta művelődési ösztöneit s e zord időkben sokkal inkább érezte elnyomott voltát, sokkal türelmetlenebbül viselte igáját, mint egykoron.

Az uj kor a maga változott vallásos és erkölcsi eszméivel, mint urából, akképen belőle is uj embert faragott s őt is ellenállhatatlanul vonzották, foglalkoztatták a vallásügyi kérdések, valamint a honvédelem dolga. A derék végbeli vitézek, kiknek jó része a jobbágyságból került ki, a külföldi utasok jelentései szerint, a hitbeli tanitásokat olyan hévvel, olyan tűzzel és érdeklődéssel vitatták, ha a pihenés óráiban nagyobb csoportokká vegyültek össze, mint a hogy ma politizálni szokás. Az idegenek megbámulták ezt az érdeklődést, melylyel hazájokban az alsó rétegeknél ritkán találkoztak. De máskülönben is elismerték, hogy a magyar parasztság igen kitünő anyag, van benne értelmiség és munkakedv s ha az állam és a földesur csak némiképen törődnék nevelésével, természetadta képességei kifejtésével, első rangu tényezővé válhatnék a nemzeti termelés terén. De természetes vezetői csupán kizsákmányolására gondoltak s azért ur és jobbágy viszonya mindinkább megromlott, sőt időnkint véres összeütközésekre vezetett.

Minthogy a magyar birodalom ez időben három teljesen külön s belügyeiben önállóan kormányzott területből, a királyi, erdélyi fejedelmi s török császári földből állt, a jobbágyság jogi és gazdasági helyzete is három önnálló, részben egymástól elvileg eltérő irányban fejlődött. Ennek megfelelően mindegyik országrész ide vonatkozó viszonyait külön kell megvilágitanom.

MÁSODIK FEJEZET.

A királyi terület.

1. A szabad költözés a XVI. században.

János király meghozatta, kihirdette azon törvényeket, melyek eltörölték az 1514-ki röghöz kötöttséget s visszaadták a jobbágynak a költözés szabadságát, illetve mindazokat az egyéni jogokat, melyeket e szóval jeleztek. Csakhogy a korona tekintélye akkor sokkal inkább megfogyatkozott, semhogy akár legszigorubb rendeletei is figyelembe vétettek, gyakorlati eredményre vezethettek volna. A földesur a jobbágykérdést immár kizárólag a Hármaskönyv szemüvegén át nézte, mely pedig a röghözkötöttséget hirdette. Az uj viszonyok közt, midőn az emberanyagot háboruk, inségek, járványok örökösen apasztották, a birtokos osztály a munkaerő röghöz kötésében látta üdvét, anyagi helyzetének biztositását s a Hármaskönyv szellemében a nemesi kiváltság egyik leglényegesebb alkatelemének kezdte tekinteni, hogy korlátlan ura legyen munkásainak. Az osztályérdek ez előtérbe tolása azonban komoly veszedelmet jelentett az államra. A mely pillanatban a nép millióit megfosztották emberi jogaitól, megfosztották magát a hazát védőinek tömegétől. A szegénység meggyülölte az államot, az uralkodó osztályokat. Urainak barátait nem tekinté a maga barátainak s urainak ellenségeit nem a saját ellenségeinek. Ez érzelmek hatása alatt a köznép legalább egyes vidékeken meg kezdett barátkozni a török igával, melyet enyhébbnek tartott, mint eddigi földesuraiét. A török hamar észrevette s kihasználta e hangulatot, szabadsággal biztatta a szegénységet, különösen a ráczokat s a délvidék más görögkeleti vallásu lakóit édesgette magához.

Tanácsosai már 1543-ban figyelmeztették I. Ferdinánd királyt,

tegyen valamit a szegénység kiengesztelésére, különben a parasztság mindenütt hajlani fog a török csábitásra s kezére játsza gyülölt urait és váraikat. Csakugyan több izben megesett, hogy ezt főleg a Dráván tuli szláv jobbágyok megtették s például Pozsega és Velika várait a török birtokába juttaták. E szomoru jelenségek megdöbbentették Ferdinánd királyt, ki mindinkább belátta, hogy a honvédelem érdekében meg kell nyerni a jobbágyságot, mire csupán egyetlen egy mód kinálkozott és pedig emberi és egyéni jogainak vagyis a szabad költözés rendszerének törvényes visszaállitása. A régi Szlavoniában (a mai Horvátország) még 1538-ban megkezdte a munkát s az azon évi 21. törvényczikk kimondta az elvet, hogy a jobbágyok elköltöztetése (az eredetiben nem migratio, hanem traductio col.), mi «eddig a parasztok vétségei következtében el volt tiltva», a rendek egyhangu határozatából ismét megengedtetik és pedig a 22. czikkben szabályozott módon. E szerint a költözés kieszközlésében a jobbágy maga háttérbe lépett s az a földesur, a ki saját jószágára akarta átköltöztetni, szerzé meg neki az engedélyt akképen, hogy magához véve a vármegye egyik szolgabiráját, vele a jobbágy eddigi földesurához vagy ennek tisztjéhez ment s a szolgabiró előtt letette a 4 dénár földbért, mire kikérte a távozási engedélyt. Ez engedély megszerzése után a jobbágy 15 napig még régi telkén maradt, hogy adósságait kifizesse. A 15 nap leteltével a szolgabiró ismét megjelent a távozni akaró jobbágynál, kit «világos nappal minden ingóságával együtt» átadott uj földesurának. Csak e ténykedéstől számitva 15 nap alatt költözhetett el az illető minden javaival együtt. A 23. czikk biztositotta számára a régi telkén hagyott vetést, mely az övé maradt, s melyet aratás után a szokásos földesuri járandóságok levonásával uj lakóhelyére szállithatott, a szándékos kárositásért pedig kártéritést követelhetett. Végül a 24. czikk 25 gira birsággal sujtotta a földesurat, ki jobbágyát a költözésben a törvény ellenére akadályozta. E törvényekben a költözés joga nem annyira a jobbágy, mint inkább a földesur joga s ez nem is a szabad költözést, hanem egyik földesur jószágáról a másikéra való áttelepitést rendezi. De az 1514-ki törvényekhez képest mégis haladást jelez, ámbár, mint a későbbi tények bizonyitják, a szabad költözés ezen nagyon meghigitott joga sem lépett életbe.

Abban az időben (1540.) mikor I. Ferdinánd egyedüli koronás magyar király lett s területe igen jelentékenyen megbővült, örökös

tartományaiban szintén javitani igyekezett a jobbágyság helyzetét s 1541., 1542., 1552-ben különféle rendeleteket adott ki a köznép védelmére urai tulkapásai ellen. Csakhogy semmiben sem volt erős és kitartó akarata s minthogy a viszonyok ráutalták a rendiségre, melytől kizárólag függött az adó megszavazása, másrészt mikor német császár lett s folyton világpolitikai kérdések foglalkoztatták, erélye mindinkább ellanyhult s 1563-ban kénytelenségből ugyan, de megigérte örökös tartományai rendeinek, hogy a robot dolgába nem avatkozik többé. E végzetes elhatározás utódai alatt véres parasztlázadásokra — főleg 1573-ban, 1594—97-ben — vezetett s a jobbágyságot állandóan a földesuri iga alatt hagyta. Magyarországban nem rendeleti uton, hanem törvényhozásilag igyekezett jobbágyvédő törekvéseit valósitani. Évekig nem merte ugyan az ügyet meginditani s még 1543-ban is törvény hozatott, mely az erőszakkal elköltöztetett jobbágy visszaadását rendelte el. De a viszonyok egyre ellenállhatlanabbul a kezdeményezés megragadására kényszeritették. A nemzeti vagyonosság és népszám egyik legnevezetesebb tényezőjéről volt szó, mint azon részletes összeirás[1]) jelzi, mely 1542-ben a jobbágybirtokról készült. Az oszággyülés a jobbágymüvelte föld értékének hatvanad részét követelte be az uraktól állami adóban, s noha az összeirás csak 24 vármegyéről ad képet, még pedig a Hármaskönyvben megállapitott s jóval a folyó érték alatt maradó becslés alapján, a jobbágy kezén levő föld értéke 1,920.000 ftban, mai értékben valami 40 millió koronában állapittatott meg. A 24 összeirt vármegyében körülbelül fél millió jobbágy-család gazdálkodott, melyeket a törvény következőleg osztályoz: 1. földmüvesek és marhatenyésztők, 2. molnárok, szénégetők, az urak udvarába rendelt szakácsok és cselédek, kik a kamara állitása szerint gyakran módosabbak voltak a telkes jobbágynál, 3. halászok és pásztorok. - Ez utóbbiakat Turóczban, Trencsénben és Árvában oláhoknak nevezték, nem azért, mert oláhoktól származtak, hanem azért, mert félnomád pásztor életet éltek. Az idézett számadatok megmondják, hogy a rohamos elszegényedés közben is milyen jelentékeny vagyon maradt a jobbágy kezén s a jobbágyság milyen fontos gazdasági hatalmat képviselt. Ezt oltalmazni kellett tehát az államnak. Viszont

[1]) Ismertetem «Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd király korában» czimü munkámban.

a törvényhozás honvédelmi intézkedései azt bizonyitják, hogy a nemzeti ellenállás szervezésében szintén jelentékeny szerep várakozott a köznépre. Egy 1544. részgyülés kimondotta, hogy szükség esetén minden jobbágynak fegyvert kell fognia s hogy a fegyveresek számát meg lehessen tudni, a nemesek utasittattak, hogy megmustrálják őket. 1545-ben egy másik részgyülés meg azt rendelte el, hogy az a jobbágy, kinek egy ekényi földje van, (ez volt a 4—6 ökrös gazda) puskát porral és golyóval, az, kinek fél ekényije van, nyilat, pajzsot és kardot tartozik szerezni s állandóan birtokában tartani, hogy az ellenséggel bármikor szembe szállhasson.[1])

E tényekkel szemben a koronának végre erélyesebben föl kellett lépnie a jobbágyság helyzetének javitása érdekében s Ferdinánd az 1546: 39. törvényczikk szerint meg is ragadta a kezdeményezést. Kivánságát a rendek magok «méltányosnak és igazságosnak» találták. Minthogy azonban attól féltek, hogy a nagyurak tulhatalmával szemben a kisebb jobbágybirtokosok teljesen elveszthetik meglevő munkaerejöket, a kérdés törvényes rendezését a jövő országgyülésre halasztották, ellenben azt ujra kimondták, hogy az erőszakkal elhajtott jobbágyokat vissza kell előbbi uroknak adni. 1547-ben ismét foglalkoztak a költözéssel s a 26. törvényczikkben magok hangoztatják, hogy «az egykor virágzó Magyarországnak néhány év óta semmisem ártott többet, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek jajkiáltása folyton isten szine elébe szállt föl». Hogy tehát »a mindenség legfőbb teremtőjének haragját eltávolitsák s a sanyargatott ország részére kiengeszteljék jóságát, kegyességét és kegyelmét», a király ismételt sürgetésére elhatározták, hogy a jobbágyok szabadságát, melyet az utóbbi években bármi okból elvettek tőlök, vissza kell adni s «hogy azoknak, kik nem akarnak valamely, talán keményszivü és kegyetlen urnak vagy nemesnek uralma és hatalma alatt élni, szabadságukban álljon máshová költözni». Ez a törvény más alapon áll, mint az 1538-ki szlavoniai, mert nem átköltöztetésről, hanem szabad költözködésről beszél s magát a jobbágyot teszi e jog alanyává. Csakhogy a végrehajtás azon módozatai, melyeket a következő 27—31. czikkek megállapitanak, szertelen bonyolulttá, csaknem lehetetlenné tették e jog gyakorlatát s ha a földesur akarta, mindenesetre évekig gátolhatta a költözést. E törvényczikkek mindegyike meg-

[1]) *Fraknói* Vilmos, Magyar Orsz. Eml. II.

lehetős hosszu s mint e korszak törvényhozásának többi alkotásairól, akképen rólok is elmondhatni, hogy minél hosszabbak, annál zavarosabbak, határozataik annál ellenmondóbbak s annál könnyebben kijátszhatók. Az uj eljárásban szintén a szolgabiró vitt vezető szerepet, másrészt a jobbágynak a község szine előtt ünnepélyes esküt kellett tennie, hogy «nem magángyülölség» inditja a távozásra. Ha az esküt letette, ki kellett fizetnie mindennemü tartozását a főldesurnak, barátainak vagy akárkinek, rendeznie kellett mindenféle pörös ügyét a falubeliekkel, le kellett fizetnie a szolgabiró jelenlétében a földbért, eddigi lakóházát jó karba kellett helyeznie s csak mindezek után távozhatott, ha ugyan megkapta az engedélyt. Ha ellenben e nélkül ment el, szökevénynek tekintették s az uj törvény a legsulyosabban, jószágelkobzással sujtja azt, a ki titkon távozó jobbágyot befogad vagy a mint a törvény nevezi erőszakosan elvisz. Igaz ugyan, hogy a törvény ugyane sulyos büntetést méri arra a földesurra is, ki kötelezettségének eleget tevő jobbágyát a költözésben gátolja, sőt az alispánt és a szolgabirákat is 200 ft birsággal sujtja, ha kedvezésből vagy félelemből a parasztok védelmére nem kelnek. De a költözés körüli pöröket a szolgabirótól a vármegyéhez, onnan meg a királyi táblához lehetett fölebbezni, mi az eljárást évekre, talán évtizedekre elnyujtotta, mely időn át a végérvényes itéletig a jobbágynak eddigi telkén kellett maradnia s az összes urbéri terheket viselnie. A jobbágy e kuszált eljárás mellett a szabad költözködésnek ujra visszaállitott jogát alig érvényesithette tehát. Mindazáltal a rendek, kik különben nem szavazták volna meg az adót, már 1548-ban kényszeritették a királyt, hogy olyan törvényt szentesitsen, mely a szabad költözést a jövő országgyülésig teljesen felfüggeszti.

Az 1548-ki országgyülés valóságos reform-országgyülés, az első és egyetlen, mely a XVI. században tartatott, akart lenni. Akkor Ferdinánd király még nem igen számithatott reá, hogy a római császárság testvére, V. Károly családjából az övére fog átszállani s többet foglalkozott saját országai, első sorban Magyarország ügyeivel. Ösztönzésére az 1548-ki és 71 törvényczikkből álló törvénykönyvbe csakugyan sok fontos és értékes határozat jutott be. De a szabad költözésben ismét a királynak kellett engednie. A 32. czikk az 1547-ki idevonatkozó törvényt felfüggesztette, állitólag azért, mert a meghozatala óta eltelt rövid időben a jobbágyok «nagy elégedetlenséget tanusitottak uraik iránt s fellázadtak.» En-

nélfogva a rendek a költözést a jövő országgyülésig megint megszüntették. Hogy azonban ezzel az uraknak «hatalmat ne adjanak a szerencsétlen jobbágyokon való zsarnokoskodásra» kimondották, hogy ezek megtartassanak szabadságaikban s az igazság, tisztesség és türhetőség határain tul nem szabad őket adóztatni, sanyargatni vagy javaiktól megfosztani. E végből a 33—46. czikkekben országos urbérrendezést léptettek életbe s ujra meghatározták, mivel tartozik a jobbágy 1. bér (census), 2. élelmiszerek és robot (victualia et servitia), 3. ajándék (munera) czimén urának. A bér tekintetében az uj rendezés nem könnyitett a szegénységen; mindenki az eddigi szokás szerint tartozott a bért továbbra fizetni, sőt azokra a falvakra és mezővárosokra is, melyek eddig bért, élelmiszert vagy ajándékot nem adtak, immár a szomszédban divó szokás szerint kiterjesztetett a fizetés kötelezettsége. Ellenben mindenféle rendkivüli adó vagy taksa alól fölmentettek, kivéve a földesur fejváltsága, felavatási és lakodalmi ünnepe alkalmából, de akkor is csak «tisztességes és türhető» összeget vehettek rajtok. A robotot az uj törvény a jobbágyra heti 1 napra állapitotta meg a szántás-vetés, szőlőmüvelés, kaszálás, aratás, fuvarozás, lóháton utazás körül s a ki egy héten egy napnál többet dolgozott, az be volt neki számitandó ugy, hogy az igás robot évenkint 52 napnál több nem lehetett, mig a zsellér tehetsége szerint robotolt. Törvényes elmarasztalás esetén a jobbágy az urnak a törvényes birságot fizette, de nyilvánvaló vétség vagy kihágás nélkül nem volt szabad senkit elzárni, megbilincselni vagy kinozni. Ha pedig — folytatta a törvény — a földesur nem tartja meg az uj rendelkezést, hanem erőszakkal terhesebb fizetésre, ajándékadásra vagy robotra kényszeritené, a jobbágy a vármegye közbejöttével másfelé költözhet, sőt földesura 100 frttal büntetendő. Ha az alispán a végrehajtást nyomban nem foganatositja, állását veszti s 100 frt birságot fizet. A mult évi törvény alapján elköltözött jobbágyok többé vissza nem perelhetők, sőt az addig megszököttek vagy erőszakosan elhajtottak sem s csak azt a kárt vagy adósságot tartoznak megfizetni, mely a régi földesurral szemben terheli őket. Végül a rendek igérték, hogy a jövő országgyülésen a szerint fogják a szabad költözést rendezni, a mint a gyakorlatból kitünik, valjon az 1547-ki vagy a mostani törvény-e a czélszerübb.

Ez időben Ferdinánd király Erdély visszaszerzése iránt már benső érintkezésben állt György baráttal, Erdély vezető miniszte-

rével, ki a jobbágykérdés egész nemzeti és gazdasági jelentőségét felfogta s a mint egykor János királyt rábirta, hogy a szabad költözést törvényesen visszaállitsa, akképen most Ferdinándot ösztönözte arra, tartson uj országgyülést s adassa vissza a parasztoknak a szabadságot. A török — mondotta — szabadságot igér a köznépnek s ezzel a ráczokat részben már megnyerte. Az elnyomott ember szivesen ad a csábitó igéreteknek hitelt, habár még sulyosabb szolgaságba is sülyed. «Ennek mi vagyunk okai, — folytatta — mert a pórt annyira elnyomtuk, hogy nején és gyermekein kivül édes mindenétől megfosztatott.» Kérte, buzditotta tehát a királyt, végezze ő a felszabaditás nagy müvét s szerezzen magának a háboruhoz, melyre, mint előre látta, az erdélyi kérdés vezetni fog, a szegénység tömegében hü és áldozatkész szövetségest. Kétségkivül a lángeszü barát buzditásai is hozzájárultak, hogy Ferdinánd az az 1550-iki országgyülésen törésre akarta a rég vajudó kérdést juttatni.

Előterjesztésében a legmelegebben emelt szót a jobbágyok felszabaditása mellett s figyelmeztette a rendeket, milyen nagy a nép elkeseredése elnyomói iránt. Kiemelte, milyen istentelen és embertelen dolog, hogy a szegénység, melynek munkájától mindnyájok létele függ, mely a mindenható szine előtt egyenlő a földesurral, a szolgaság nehéz, türhetetlen igájában maradjon. Az elmult országgyülés törvényt hozott azon terhekre nézve, melyeket ura követelhet jobbágyaitól; csakhogy azóta kitünt, hogy ez az uj rendezés is fölöttébb sulyos a köznépre.

Ez okból a király felhivta az országgyülést, könnyitsen a háboruk által annyira megviselt köznép sorsán. A rendek csakugyan behatóan foglalkoztak a kérdéssel, de kezdettől fogva oly szellemben, mely kétségtelenné tette, hogy mindent a régiben hagynak.

Mint a törvény (34. cz.) mondja, a főpapság s néhány világi főur melegen pártolta a király azon kivánságát, hogy «a jobbágyok minden föltétel kikötése nélkül mindenütt szabadon költözhessenek«. Csakhogy mások hévvel ellene támadtak s czélt is értek, mert a gyülés jobbágy-törvényczikkei (34—39.) ismét nagyon zürzavaros fogalmazást nyertek. Fentartották a mult országgyülés határozatát, a robot s más urbéres fizetések tárgyában, ellenben mérsékelték a földesur korcsmáltatási jogának gyakorlása körül elharapózott viszszaéléseket. Ez a korcsmajog ez időben már nagyon elfajult s sulyosan kárositotta a jobbágyot még pedig két irányban. Mint

a törvény mondja, a földesur vagy egyszerüen elvette, vagy potom áron megvásárolta a jobbágy bortermését (ezt nevezték borfoglalásnak) s azután drágán reá tukmálta, midőn kényszeritette, hogy oly áron, melyet a földesur limitált, mérje ki a korcsmákban vagy saját házában. A borárultatás, mondja egy későbbi (1608.) statutum, mindenkor szerrel járt és ha a bor el nem kelt, reájuk (a jobbágyokra) osztották. A törvény mindkét irányban korlátolni akarta a földesur visszaéléseit. Először elrendelte, hogy csak a folyó piaczi áron válthatja magához a jobbágytól a termést, azután kimondotta, hogy ama községekben, hol szőlők vannak, a községet illeti meg szent Mihály napjától szent György napjáig, a bort nem termelő községekben szent Mihálytól csak karácsonyig a bormérés joga. Ellenben az év többi részében az italmérés a földesuré, csakhogy rendes korcsmárost kell tartania, a ki szolgálata idejére mentes a robottól s minden kimért veder (32 pint) bor után 4—4 dénár fizetést kap, mig az egyes jobbágyok közt a földesur a maga borát nem oszthatja szét kénye-kedve szerint, hogy akaratuk ellen megigyák, illetve megfizessék. A törvény azt is kimondotta, hogy az a jobbágy, kivel a földesur embertelenül bánik, az előző országgyülések intézkedése értelmében elköltözhet. Csakhogy az ide vonatkozó eljárást még bonyolultabbá teszi ugy, hogy ez a jog szintén értéktelenné vált, ámbár a törvény semmisnek nyilvánitott minden olyan irást, melyet a földesur azon ürügy alatt csikart ki jobbágyától, hogy ez valami sulyos bűntényt követvén el, fejváltságul önként örökös jobbágyságot vállal. Minthogy ez időben azok a birtokosok, kiknek Szlavoniában, melyet a török egyre nagyobb mértékben dult és hódoltatott, voltak jobbágyaik, ezeket magyar jószágaikra kezdték áttelepiteni, a törvénykönyv 72. czikke kimondta, hogy az áttelepitett jobbágyok, kik haza akarnak térni, ezt szabadon tehessék s a ki gátolja őket, az a törvényekben foglalt büntetéssel sujtassék.

A királynak a kérdés gyökeres rendezésére irányuló törekvései az 1552-iki országgyülésen sem vezettek eredményre. Ekkor történt az a párját ritkitó eset, hogy saját képviselője, Mérey Mihály személynök, az alsó tábla elnöke a leghevesebben kikelt a király előterjesztése ellen, a mi eléggé jelzi a korona által képviselt józanabb szellem s a rendi felfogás közti ellentét áthidalhatatlan mélységét. A rendek a 8. czikkben kimondták, hogy belátják ugyan a király óhajainak jogosultságát s mindenekelőtt a jó istent akarnák

magok iránt kiengesztelni. De tekintve a háborus viszonyokat, a jobbágykérdést jelen állapotában hagyják azon igérettel, hogy ha a hadjárat sikeres lesz, »akkor az első országgyülésen a jobbágyok szabad költözködését annak kigondolható s megadható legjobb rendjéhez és módjához képest isten és ennek igazsága szerint« rendezik. Sajnos a győzelembe vetett remény nem teljesült s a következő országgyülés (1553.) törvénykönyve (10—15. t.-cz.) a jobbágynépet a jövő országgyülésig meghagyta addigi állapotában. Hogy azonban mégis könnyitsen nehéz helyzetén, az évi 52 napi igás robotot 40 napra mérsékelte, ellenben arra kötelezte, hogy ingyen munkájával támogassa urát várainak jókarban tartása körül. A bormérést illetőleg szintén uj törvényt hozott s egyszerüsitette azt az eljárást is, mely mellett »az urától fölöttébb elnyomott jobbágy« a költözés jogát gyakorolhatta, sőt jogvédelmet is adott neki azon károk megtéritésénél, melyeket ura, hogy a költözéstől elrémitse, vagyonában esetleg okozott.

Az 1554-iki országgyülés szintén eltelt a nélkül, hogy a jobbágyügyben gyökeresebb változást idézett volna elő. Végre azonban a király örökös sürgetésének a rendek sem állhattak ellent s az 1556-iki országgyülés 27—33. törvényczikkei visszaállitották a szabad költözés elvét. A 27. czikk ugyanis kimondta, hogy mivel az ország karai és rendei azt óhajtják, »hogy a mindenek fölött álló jó istennek haragját maguktól eltávolitsák és kegyelmességét kiengeszteljék«, továbbá engedve a király atyai intéseinek, »egyértelemmel megállapitották, hogy a jobbágyok ezután mindenütt örökre szabadon költözhessenek«, még pedig ugyanazon rend és mód szerint, »melyet hajdan szoktak követni, még mielőtt tudniillik a jobbágyoktól ezelőtt több évvel ezt a szabadságot elvették«. Határozottan és világos szavakban örökre eltörölték tehát a röghöz kötöttség rendszerét, melyről most s azelőtt annyiszor elismerték, hogy az isten haragját idézte föl reájok. Csakhogy a további törvényczikkekben nem, mint igérték, a hajdani szokást és egyszerü eljárást állitották vissza, hanem a már fentebb idézett különböző törvények bonyolult részleteit foglalták össze s ezzel ajtót, kaput nyitottak a visszaélésnek. Ismét a szolgabiró egy esküdttársával vitte a főszerepet az engedélyezési eljárásban s a jobbágynak előbb mindenféle földesuri bért, adósságot ki kellett fizetnie, házát és telkét jó karba kellett helyeznie, régebben kimért büntetését le kellett ülnie, idegenek iránti tartozásait le kellett fizetnie, mielőtt távozhatott. Sőt e korlátozásokat most ujab-

bakkal szaporitották. Az a jobbágy, ki urától bizonyos időre kedvezményeket és mentességeket nyert s ez idő lejártával költözni akart, a multra nézve meg tartozott a földesurnak e mentességek értékét tériteni, valamint az esedékes állami, királyi és vármegyei adókat előzetesen lefizetni. Ha nem tette, a szolgabiró kényszeritette reá. Ha végre valahogy kielégitette mindezt a töméntelen igényt, a szolgabiró meghozta a végzést, hogy megtörténhetik a költözés. Csakhogy a szolgabiró végzését meg lehetett felebbezni a vármegye törvényszékéhez, onnan meg a királyi curiához, mi sokáig tartott, a mi közben a jobbágy régi földesura telkén volt kénytelen a végérvényes itéletet bevárni. A ki pedig nem várta be s »alattomosan és szökve« eltávozott, vagy erőszakkal vitette el magát, az minden ingó és ingatlan vagyonát elveszthette s »bármi módon« vissza volt régi telkére vihető. De a jobbágy, még ha engedélylyel távozott is, rövidséget szenvedett a költözésnél, mert noha a törvény biztositotta jogát, hogy a költözés után is övé maradnak eddigi lakóhelyén örökségi vagy irtvány szőlei, földei és rétei, az a ház, melyet esetleg pénzért vásárolt vagy saját költségén épitett, ha elköltözéséig valamely »jámbor és becsületes embernek« eladni nem tudta, kárpótlás nélkül a földesurra szállt. Sokféleképen korlátolva ugyan, de 1556-ban a rendek végre mégis megadták tehát a jobbágynak a szabad költözést. Csakhogy előre látták, hogy a gyakorlatban nem lesz értéke, mert attól való féltökben, hogy a jobbágyok, »kik Magyarországon ezen sulyos terheket kénytelenek hordozni«, a szabadságot arra fogják használni, hogy tömegesen külföldre meneküljenek, ugyanekkor törvényben kérték a királyt, hogy intézkedjék, hogy a magyarországi jobbágyot a szomszéd tartományokba be ne fogadják. Az uj törvény csakugyan irott malaszt maradt s semmit sem lenditett a köznép helyzetén. Még a király főhatóságai, első sorban kamarája is azt mondották, hogy nem az ő dolguk a törvény végrehajtására ügyelni. Mikor 1557-ben az urak fölemlitették, hogy a király kapitányai embertelenebbül bánnak a föld népével, mint a török, Ferdinánd azt felelte, hogy az urak ne panaszkodjanak, mert ők bánnak a legkegyetlenebbül jobbágyaikkal. Mindazáltal I. Ferdinánd király erélye az 1556-iki törvény meghozatalával kimerült s későbbi országgyülésein többé nem intézkedett a szabad költözésről, noha tudta s többször kimondotta, hogy a törvény nem hajtatik végre. Ferdinánd, immár római császár, a világpolitika bonyodalmaiba merülve, egyre keve-

sebbet törődött pusztuló és apadó magyar országával. Különben is ha azt akarta, hogy a nemesség adót szavazzon meg jobbágyai terhére, nem igen látszott ajánlatosnak a földesurat érdekeiben és előitéleteiben bántania. Az uri osztályt mint Európaszerte, nálunk is az a meggyőződés hatotta át, hogy kiváltságos állása csak a tömegek helotizálása mellett tartható fenn, habár ez tőle szintén anyagi áldozatot követel. A törvényben gyakran mondta az ellenkezőt, gyakran maga hangoztatta, hogy a jobbágy nélkül a nemesség is keveset ér, hogy a jobbágy leigázása hozta az országra isten haragját. De az ilyen, szent igazságok csupán a királyi előterjesztésekből jutottak a törvény szövegébe s nem a nemesi gondolkodás kifejezői voltak.

Otthon, a saját jószágán a földesur még bánhatott emberségesen, a józan észnek megfelelően jobbágyával, s némelyik bánt is, mint számos e korbeli urbarium bizonyitja. De mihelyt a kiváltságosak országgyülésre jöttek, az egyéni jóindulat, az önérdek sugalta belátás teljesen háttérbe szorult s tanácskozásaikban kizárólag az osztályérdek minden balitéletével és szélsőségeivel sugallá elhatározásaikat. Söt ha látszólag engedtek a király megfeszitett nyomásának, ezt is csak azért tették, mert tudták, hogy az ő kezökben van a helyi közigazgatás s igy tőlük függ az uj törvények végrehajtása.

I. Ferdinand utódai még kevesebbet érdeklődtek magyar területök, valamint a rajta élő alattvalók java iránt s 1566. után törvénytárunkban nagyon háttérbe szorult a jobbágyvédő szellem, a szabad költözés ügye pedig csak elvétve kisért benne, hogy a XVII. században, mikor a királyi hatalom már csak a nép lelkiüdvösségével, nem pedig földi sorsának javitásával törődött, végkép eltünjön belőle.

Miksa király (1564—76.) kevéssel trónra lépte után (1565.) foglalkozott az eszmével, hogy a «csaknem türhetetlen» urbéri terheket mérsékeltesse s első országgyülésén (1566.) felhivta a rendeket, könnyitsenek felette elnyomott jobbágyaik sorsán. Magok a rendek mondották akkor, hogy «igen sok ur és nemes van olyan, ki a korábbi éveknek a jobbágyok szabad költözésére nézve alkotott végzéseit meg nem tartja, sőt azoknak mindenféle módon ellenére szokott cselekedni» (27. t.-cz.). Fel is kérték a királyt, hogy az illető törvényeknek személy-válogatás nélkül mindenkivel szemben érvényt szerezzen, viszont azonban ő is szabjon határt

azoknak a nyomorgatásoknak, melyekkel a katonaság sujtja a szegénységet. Máskülönben azonban nem tettek semmit a baj orvosolására.

Az 1572. év folyamán tavaszszal és öszszel is tartatott országgyülés s a király sürgetésére mindegyik hajlandónak nyilatkozott a szabad költözésre vonatkozó 1556-ki törvényt megujitani, azokat a vármegyei szabályrendeleteket pedig, melyek e törvénynyel ellenkeztek, semmisekké nyilvánitani, másrészt fölkérte a királyt, hogy ezt a törvényt a saját jószágain szintén hajtassa végre. Csakhogy az április 27-én szentesitett 10 czikkből álló törvénykönyvbe, mely egyébiránt a Corpus jurisból is kimaradt, ez a végzés nem került bele. Az ügy az őszi országgyülésen megint szóvá tétetett s a király egyik leiratában utalt reá, hogy ő is, a rendek is kimondták az 1556. törvény megujitását, a királyi s más jószágokon való végrehajtását s az ellenkező szabályzatok semmissé nyilvánitását. Csakhogy ezen második, 1572. okt. 15. szentesitett s a Corpus jurisba már fölvett törvénykönyv sem tesz emlitést a költözési jog megujitásáról.[1]) Ellenben a szökött jobbágyok elleni intézkedések egyre szaporodtak s az 1574: 30. czikk még azt is elrendelte, hogy azok a magyar jobbágyok, kik Ausztriába vagy Morvába «szöktek», földesuraiknak visszaadassanak. A jobbágyság helyzete egyre nyomoruságosabb lett tehát s még a bécsi udvari kamara is figyelmeztette 1576-ban a királyt, hogy bármi elhagyatottak a véghelyek, ne kérjen adóemelést az országtól, mert a szegény nép az ellenségtől és saját uraitól olyan szörnyü sokat szenved, hogy lehetetlen uj terhet rakni vállaira. De az uj királynak, Rudolfnak (1576—1608.) hasztalan beszéltek tanácsosai. Uralkodása alatt a királyi hatalom és államkormány politikájából egészen kiveszett, a jobbágyvédelem gondolata s a földesurak, noha 1580-ban magok hangoztatták, hogy jobbágyaik nyomoruságukban a halált vagy a török uralmat áhitozzák, korlátlan urai lettek munkásaiknak. Hoztak ugyan számos törvényt közhasznu dolgokban, a katonaság legeltetési jogának rendezéséről, a korcsmáltatásról, a szokatlan harminczadok s a fölösleges szárazvámok eltörléséről, főleg pedig a tizedről, melyek lelkiismeretesen végrehajtva a köznép nem egy keserü panaszát orvosolhatták. De a szabad költözésről Rudolf törvényeiben sokáig szó sincs, ellenben

[1]) *Fraknói* Vilmos, Magy. Orsz. Emlékek V. 279—406.

a szökött jobbágyok visszaadását elrendelő törvények annál többször megujittattak, igy 1588-ban (42. t.-cz.) és 1596-ban, melynek 42. törvényczikke kivált Szatmár- és Szabolcs-megyék kérelmére hozatott, honnan a parasztság tömegesen huzódott Szatmár várába és uradalmába. Ellenben az 1596-ki országgyülés szabad költözést is megujitotta, de egészen mellékesen. 36. czikke ugyanis megengedi, hogy a török elől az akkori Szlavoniából a magyar anyaországba menekült jobbágyok, ha akarnak, az 1556. törvény értelmében visszatérhessenek régi lakóhelyökre. Ehhez a törvény hozzáteszi: «hasonlóképen a jobbágyoknak a költözés is mindenütt szabad legyen, a miképen eddig volt s az ide vonatkozó régi törvények megtartassanak». Csakhogy a költözés eddig sem volt szabad s a fontos ügynek ilyen könnyedén való taglalása eléggé bizonyitja, hogy a rendek a tényleges állapot megváltoztatására egyáltalában nem gondoltak, hanem az akkor folyó hosszu háboruban vérével és pénzével egyaránt fölöttébb igénybe vett köznépben akartak helyzetének majdani javitása iránt némi reményt kelteni.

Az országgyülés általában kiadta kezéből a jobbágy költözés ügyét, mely ez idő óta mindinkább a vármegyére szállt át. A központi kormányzat nemtörődömsége következtében a vármegye jog- és hatalomköre nőttön nőtt s a paraszti-urbéres viszonyokat szintén csaknem souverain hatalommal rendezte statutumalkotó joga alapján a saját területén, még pedig nem egyszer az országos köztörvény ellen elannyira, hogy az urbéri jogfejlődés az egyes vármegyékben nagyon eltérő irányt vett. Ung 1555-ben, Zala 1558-ban, tehát két évvel a nevezetes 1556-ki köztörvény megalkotása után egyszerüen megszüntette területén a szabad költözést s Ung «haereditarius colonus»-nak, örökös vagyis röghöz kötött jobbágynak nevezi (1577.) a földesuri hatalom alatti népet. Abauj 1581-ben ujra megengedte, Borsod ugyanazon évben fölöttébb megnehezitette a költözést. Mindezek következtében rendkivül zavarossá vált, minden törvényhatóságban másképp szabályoztatott a jobbágyok elbocsátása (licentiatio), másrészt szertelenül megszaporodott «a gonoszul elment jobbágyok» (igy nevezi őket egy 1593-ki statutum) száma, a mi világot vet az akkori belső vándorlásra is. Hasonlóan tulszaporodtak a visszaperlések (repetitio), melyekben az eljárást minden vármegye másképen szabályozza s noha az urbéres pörök csak felebbezés utján jutottak a megye törvényszékéhez, számuk annyira megnőtt, hogy Nyitra 1574-ben intézkedett, hogy a költö-

zési pöröket a törvényszék mindig csak ebéd után tárgyalja, mert ha ebéd előtt tenné, tömegességök mellett más egyébbel nem foglalkozhatnék. Igy tehát a XVI. század végén az 1556-ki törvény s 1596-ki megujitása daczára a jobbágyság szabad költözésének ügye a legzürzavarosabb állapotot mutatja. A vármegye kénye-kedve szerint függesztette föl e jogot s csupán egyes kiváltságos községek, különösen a földesuri mezővárosok maradtak e jog élvezetében, ellenben a köznép tulnyomó tömege a Hármaskönyv szellemében röghöz volt kötve.

---

[1]) Ez adatok a vármegyei statutumokból meritvék. *Kolosvári-Óvári*, Magyar Jogtört. Emlékek II. és IV. köteteiben.

HARMADIK FEJEZET.

A királyi terület.

2. *A szabad költözés a XVII. században.*

A XVII. század folyamán koronás királyaink mint római császárok vezették az európai egyházpolitika, az ellenreformatio összes reactionarius törekvéseit s magyarországi alattvalóik nem földi, hanem lelki üdvével foglalkoztak. Kiejtették kezökből a haladás minden szálát s nem a közjólét, hanem a térités, melyet vérrel és vassal folytattak, lett legfőbb uralkodói eszményök. Igy a munkástömegek jogi és gazdasági helyzete egyre szánalmasabbá fajult s még az a hires szabadságharcz, melylyel e század Bocskay István nemes alakjának vezetése alatt kezdődött, sem deritett jobb napokat a szegénységre. Mindazáltal legalább egy kis töredékét kiemelte a jobbágyság igájából. Ezek a hajduk voltak, ama vitéz, de akkor valósággal hazátlan elemek, melyek »támadtanak vala a jobbágyságból, a kiknek házájok elpusztittatott vala a hadak miatt«, mint Illésházy István, a korszak egyik legkiválóbb szereplője irja. Legnagyobbrészt a török, tatár fosztogatóktól, fizetetlen német és magyar zsoldosoktól telkeikről elüzött parasztokból kerültek ki s nagy tömegekké verődve össze, katonáskodással vagy egyszerüen rablással tengették életöket. Az országgyülés a XVI. század végén irtó háborut inditott ellenök s végül egyszerüen törvényen kivüli állapotba helyezte őket. Még irgalmatlanabbul bántak velök a vármegyék s például Nógrád 1602-ben fej- és jószágvesztéssel sujtotta azt is, a ki a szabad hajduk közé állt, a nélkül, hogy máskülömben büntettet követett volna el. Mikor Bocskay szabadságharcza kitört, sok ezeren siettek zászlai alá s győzelmének főeszközei voltak. A fejedelem azzal jutalmazta

sikeres szolgálataikat, hogy egy részöket Szabolcsmegyének akkor pusztán álló községeibe telepitette s a rájok kiterjesztett védkötelezettség fejében nemesi jogokkal ruházta fel őket ugy, hogy határuk és telkeik szabad tulajdonosaivá lettek s községeikben önkormányzatot élveztek. A hajduvárosok megteremtése Szabolcsban s még nagyobb arányokban Biharban a kor egyik legnevezetesebb socialpolitikai alkotása volt, mely sok ezer jobbágyot tett a haza szabad s ezzel hü és munkás fiává, a ki vérével és verejtékével egyaránt buzgón szolgálhatta a magyarság nemzeti és gazdasági érdekeit. De a nemességnek nem tetszett az uj alkotás s alig hogy Bocskay meghalt, megkezdte ellene a küzdelmet, melynek állhatatos folytatása a legjobban megvilágitja azokat az érzéseket is, melyeket a rendiség a XVII. század egész folyamán a jobbágyság s általában a politikai jogok kiterjesztésének gondolata iránt táplált. A magyar szabadság harczosainak nyomban Bocskay elhunyta után, még 1607-ben fegyvert kellett fogniok ujonnan szerzett kiváltságaik védelmére. A Rudolf király és testvére, Mátyás főherczeg közt támadt viszály megmentette ugyan a hajduságot a jobbágyságtól, melybe a nemesi reactio vissza akarta szoritani. Utóbb Bethlen Gábor és I. Rákóczy György, mint az egész magyar alkotmánynak, akképen az uj intézménynek is oltalmat nyujtott. De bármennyire kitünt közhasznu volta. mindig szálka maradt az az urak szemében, kik mindent elkövettek, hogy lehetőleg csökkentsék a hajduvárosok számát, ha már mindnyájokat el nem törölhették. Az 1635-ki országgyülés (68. t.-cz.) végre elismerte ugyan a tulajdonképeni hajduvárosok kiváltságát, de Nyiregyháza, Téglás, Szentmihály, Dob, Böd, Ujfejértó, Bátor, Hernádnémeti, Hidvég és Kesztel lakóit visszahelyezte »a jobbágyság állapotába« kimondván, hogy »a földesurak őket az összes közös adózásoknak, ingyen munkáknak, továbbá a tizedeknek a parasztokkal egyenlő teljesitésére, valamint a magok közé fogadott jobbágyok visszahelyezésére szoritsák«. Ugyanezt rendelték a későbbi törvények, sőt egy izben az országgyülés Szatmár és Németi ősrégi, akkor még külön városokat is jobbágysorsra vetette, mely törvényt azonban csakhamar eltörölte. Az 1659 : 69. a »visszaélésképen« hajduknak nevezett városokul emliti: Kálló, Pócs, Megyaszó, Balsa, Királyteleke, Polgár, Vári, Téglás, Beregszász községeket s földesuri hatalom alá helyezi őket. Bihar hajduvárosait a XVII. században csak az mentette meg ugyane sorstól, hogy Erdélyhez tartoztak. De mihelyt az anyaországhoz visszakerültek, az ő lakósaik is a jobbágyiga alá vettettek.

De a rendiség minden más tekintetben is kézzel-lábbal ellenezte a szabad elemek szaporitását s e czélból a jobbágynemesités terén a király felségjogát is megnyirbálta.

1626-ban Abauj-vármegye az udvarba követet küldött azzal az utasitással, eszközölje ki, hogy a földesur és a vármegye tudta nélkül jobbágyok ne nemesittessenek, mert ezzel az illetők sokféle visszaélést követnek el. Sőt ha esetleg a kitüntetett érdemes ember is lenne, se kapjon nemességet, mert »annyi érdemetlen és soha ő felségének nem szolgált sült paraszt embereket iratnak armalisokba«, hogy a földesurak sulyosan károsittatnak s legujabban is két olyan oklevél adatott ki, melyek egyikében 13, másikában 11 paraszt nemesittetett.[1]) A visszaperlés alatt álló jobbágy általában nem szerezhetett nemességet s az 1630 : 30 törvény a király nemesitő jogát csakugyan a vármegye és az érdekelt földesur beleegyezéséhez kötötte. Csakhogy ez a törvény nem lépett életbe, mert a király szentesitette ugyan, de nem tartotta meg.

A földesuri furfang más eszközöket eszelt ki tehát, hogy a jobbágynak megnehezitse a nemességszerzést. Némelyik ur irást és kezeseket erőszakolt ki jobbágyaitól arra nézve, hogy sem meg nem szöknek, sem nemességet nem szereznek.[2]) Jó pénzért azonban fölmentette őket a tilalom alól s ha megfizették, nemcsak megengedte az armalis-szerzést, hanem maga járta ki nekik. Erre is van elég példa a kor okiratos emlékeiben ugy, hogy a nemesitések korlátolására irányuló egész küzdelem mögött inkább a zsarolás, a pénzszerzés szenvedélye lappangott.

A nemesi és paraszti világfelfogás között fenforgó áthidalhatatlan ellentéteket azonban, mint Európaszerte, nálunk sem enyhitették a folyton folyó jobbágynemesitések. A jobbágy, a ki czimeres levelet szerzett, a kiváltsággal kész világnézletet kapott; ur lett ő is, urilag gondolkodott s elfeledte, hogy valaha jobbágy volt, hogy az igában vérei közül is sokan sinylődnek, kik megérdemelnék tőle, hogy sorsuk enyhitését legalább szóvá tegye. A nemesi levél elnémitotta benne a vér és a részvét hangját, mely nem szólalt meg a tömegből kikerült, de az uraktól függő papban vagy tanitóban sem s száz évnél tovább eltartott, mig az irodalom szerényen és óvatosan figyelmeztetni merte az uralkodó osztályt a szegénység

---

[1]) *Csoma* József, Turul 1895 : 203.

[2]) Ilyen kezeslevelet közöl *Csoma* József 1641-ből, Turul 1892.

iránti emberbaráti és erkölcsi kötelességeire. Az egykori jobbágyból faragott nemes ur ellenben magától, akár a megye, akár az ország gyülésein soha sem emelt szót a jobbágyság időnkint felmerülő panaszainak orvoslása tárgyában, mire külföldön már elég példát, annak irodalmában pedig dus ösztönzést találhatott volna. De mikor a kiváltságos rend tagja lett, egyszerüen magáévá tette az ott uralkodó világnézletet, mint ma a hitehagyott, ki uj vallásába teljesen beolvad. Pedig a legutolsó nemes ember is jól ismerte a szegénység szivében élő vágyakat és eszményeket s ha bajban volt, azzal a biztatással igyekezett támogatását megnyerni, hogy e vágyakat majdan ki fogja elégiteni. Mikor II. Rákóczy György 1658—60-ban élet-halál harczát vivta ellenségeivel, örökös nemességgel kecsegtette táborába a pórokat. Hallgattak is szavára sokan s jutalmuk az volt, hogy a fejedelem bukása után földesuraik kegyetlen büntetéssel sujtották őket. Az 1671-ben kezdődő belmozgalmakban a magyarországi bujdosók többször fordultak hasonló igérettel a szegénységhez s kiáltványaikban ismételve örökös, fiuról-fiura átszálló nemességgel biztatták a munkásnépet, mely csakugyan ezernyi számmal özönlött zászlaik alá s piros vérét patakokban ontotta egész nemzetének szent ügyéért. Jutalmát azonban még II. Rákóczy Ferencz szabadságharczában sem látta semmiben. Az örök háboruk, rombolások, perlekedések, erőszakosságok által megromlott erkölcsi és jogérzés e rideg korszakában az a földesur volt a idők tipikus képviselője, a ki azt hirdette:

Nemes ember vagyok — — —
Vannak tömlöczeim, lánczaim, köteleim,
Jus gladiit hagyták rám nemes szüleim

s a ki ez eszközöket kénye-kedve szerint használta jobbágyai anyagi kizsákmányolására s erkölcsi lealázására. Azt mondotta, hogy a jobbágy olyan, mint az ökör, csakhogy szarva nincs. (Rusticus est quasi Rind(bos), Nisi quod sibi cornua desint.[1]) Hogy az ilyen gondolkodás és cselekvés nemcsak a közérdeket rontja, hanem önmagának is árt, mert szegénységre, nyomoruságra kárhoztatja őt, azt elbizakodottságában nem akarta észrevenni, ámbár figyelmeztették rá száz meg százfelől. Várday Pál esztergomi érsek már 1539-ben keservesen panaszolta, hogy az isten csodás termékenységgel áldotta meg az országot, melyet azonban a parasztság el-

[1]) E kétségkivül Németországból hozzánk átplántált verset közli *Liezney* János Iter, oecon. czimü 1707-ben megjelent munkája.

nyomott állapota végpusztulásra juttat. Sőt törvényeink is minduntalan hangoztatják az általános inség s a tömegek elnyomatása közti kapcsolatot. De sem az ész, sem a sziv szava el nem terelhette a rendiséget a középkorból származó rideg álláspontjáról, mely a hitujitás után sem enyhült. Azt vallotta a XVII. században is, hogy mint Forgách Miklós, kassai kapitány 1632-ben mondotta s mások százszor ismételték — a jobbágyok sorsa »isten törvénye, a ki rendelte az ő alacsony állapotjukat«. Gróf Eszterházy Miklós, a ki szegény köznemesi rendből küzdé fel magát az állam első köztisztviselőjévé és nagybirtokosává, Magyarország vesztét látta már abban, ha a magyar parasztság, mint Hollandiában történt, legalább a vallásügy terén nyer jogokat. Kizárólag a Hármaskönyv fekete szemüvegén nézte a munkáskérdést s ő is, noha különben az emberségesebb földesurak közé tartozott, azt vallotta, hogy munkadiján kivül nincs egyebe a jobbágynak s habár ő fizeti a papot, azt még sem ő tartja, hanem a földesur s nem ő határozza meg, hogy a saját papja milyen hitvallást kövessen. Ur és munkás mint isten egész külön teremtményei álltak tehát szemben egymással s az ur felsőbb lénynek képzelte magát, kit jobbágya irányában sem isteni és emberi törvény nem kötelez s kivel szemben jogtalanságba soha sem eshet, bármennyire lábbal tapodja a vallás, az erkölcs és a köztörvény parancsait. Maga soha sem sérthette meg a vallást vagy a jogot, bármennyire megfeledkezett rólok. Ellenben a jobbágy nemcsak a törvény, hanem isten és megváltoztathatatlan világrendje ellen lázadt, ha sorsán enyhiteni próbált vagy csak valami fölmerült visszaélés orvoslását követelte. Jaj is volt annak a szegény parasztnak, a ki ilyesmire mert gondolni.

1595-ben Meggyes, Sopron-megyei község a katonai hatóság biztatására tárgyalásokat kezdett a kamarával, hogy felszabaduljon a földesuri hatalom alól. A mint ezt a földesur, Sopron városa megtudta, bepörölte a meggyesieket, kiket a biróság zendülés bünében csakugyan vétkeseknek nyilvánitott s életöket és vagyonukat a földesurnak itélte. Ezt a kemény itéletet a város önérdekből nem hajtotta ugyan egész szigorában végre, de szertelen birsággal sujtotta a község lakosságát, 6 kolompost pedig pellengéren akart megvesszőztetni s az illetők csak száz tallérral válthatták meg magokat.[1])

[1]) Földrajzi Közlemények XIV. köt. 501.

A Morvából kiüzött uj-keresztények (anabaptisták) kitünő mesteremberek s általában szorgalmas, becsületes munkások, kiknek egy részét Bethlen Gábor 1625-ben Alvinczen telepitett meg, főleg Pozsony-, Nyitra- és Trencsénmegye nagybirtokosainak jószágain éltek. Fölös számmal laktak a berencsi uradalomban, hol a szobotisztiek egy izben az egyik földesurral, Nagymihályi Ferenczczel összekülömböztek, mi elképzelhetetlen szenvedéseket hozott rájok. Krónikáikban[1]) megirták kinszenvedéseik történetét, hogy, mint mondják, utódaik is megtudják, minő nagy dolog az urakkal összetűzni s mire képes a magyar jog[2]). A rendi elbizakodottság végre annyira fajult, hogy az országgyülés törvényben körülbelől azt mondotta ki, hogy pörös ügyben a jobbágynak földesurával szemben soha sem lehet igaza, mert a nemes emberre türhetetlenül sértő az az egyszerü tény is, hogy pervesztes legyen jobbágyával szemben. Ez 1635-ben történt, mikor a rendek a 17. czikkben kijelentették, hogy gyakorta megtörténik, hogy az ur és jobbágy közti pörben a szolgabiró és esküdttársa a paraszt javára dönt s itéletét a vármegye végrehajtja. A rendek szerint azonban a nemes emberhez méltathatlan, hogy jobbágya győztesen kerüljön ki a pörből, s azért az emlitett törvényczikk erre nézve bizonyos megállapodásokat hoz. A törvény szövege azonban az érthetetlenségig zavaros, mert hol pörnyertes, hol meg pörvesztes jobbágyról beszél. Csakhogy egész zavarossága jelzi, hogy nem a jog és erkölcs, hanem az önkény és elbizakodottság sugallta. A mi hézag és tökéletlenség egyébiránt az országos törvényekben még maradt, noha mindnyájokat az ur hajtotta végre s föl sem tehető, hogy sérelem esetén bő elégtételt nem kapott volna, azt kiegészitette statutumaiban a vármegye. Különösen tette ezt az olyan ügyekben, hol a földesuri érdek vagy tekintély forgott szóban, noha erre nézve a Hármaskönyv maga is tulon-tul oltalmat nyujtott mindenféle sérelem esetén. A vármegye azonban ezt nem tartotta elégnek s további intézkedésekkel sulyosbitotta a törvény kőkemény szigorát. Szabolcs (1658.) statutarius joga alapján elrendelte, hogy mivel «a parasztságtól az urak és a nemesség sok gyalázatot és öléssel való fenyegetéseket szenvednek», az ilyen parasztok a legszigorubban fenyittessenek. 1660-ban még tovább ment s hire

---

[1]) Megjelentek Fontes Rer. Austriacarum Diplomataria 43 köt.

[2]) Was die ungarischen Rechte vermögen. Ugyanott 451. lap.

járván, «hogy a nemességet fenyegető pórhad akarna támadni», elrendelte, hogy a netalán zendülők halállal lakoljanak. Trencsén már 1649. elrendelte, hogy az a jobbágy, a ki földesurát megveri, ezért ne testileg fenyittessék, hanem a «homagium verberati» büntetésében marasztalandó el. A homagium pedig az a hűség, melylyel az alattvaló törvényes fejedelmének tartozott s a ki azt megszegte, a legsulyosabb büntetést (h. integrum vagy vivum, holt vagy élődij) szenvedte. A vármegye homágiummá minősitette tehát a földesur és jobbágy közötti viszonyt s ennek megfelelően sujtotta az isten rendelte «természetes» urával összeütközésbe kerülő jobbágyot. A jogérzék és az emberszeretet hihetetlen megromlását jelzik az ilyen határozatok. Az örökös harczok, a belső mozgalmak, a német szoldateszka erőszakoskodásai, a török emberirtó portyázásai lassankint kiölték a józan mérsékletet a szivekből. Elvadult, elbárosodott minden, s az állam, a helyhatósági kormányzat, a biráskodás közegeit nem az igazság vagy az irgalom, hanem az érdek vagy a hatalomérzet vezette. Egész csekély bűntényekre alkalmazták a halálbüntetést s az igazság kideritésénél a legkegyetlenebb eszközöket használták. «Ha a nemes törvénytevő urak», irja oklevelek alapján e korszak egyik buvára[1]) «dermesztő hidegben a vizen léket ütöttek s a gyanusitott jobbágyokat a fejöknél fogva a viz alá dugták, ki vette volna ezt tőlök rossz néven, hisz csak a vádlottakat vallatták. A nemes, a ki a jobbágyot a tőkéhez vonta s karját levágta, csak uri tisztében járt el». De bármennyire elvadultak a közerkölcsök, az ilyen szörnyüségek erkölcstelenségét nagyon jól érezte az akkori közvélemény is s régi iratok szerint egy hazajáró lélek azon kérdésre, miért bünteti oly sulyosan az isten, következőleg felelt: «az urak és ispánok kegyetlenkednek a szegénységen, a szegénységnek erejéből élnek, abból esznek-isznak, abból ruházzák magukat, abból gyüjtnek kincset magoknak. Én is gazdag ember valék s a szegényeket elüztem tőlem, azért az isten nagy rettenetes kinra vetett».[2]) A hazajáró lelkek e vallomásai azonban nem téritették jobb utra a hatalmasokat s az erősebb, első sorban büntelensége tudatától teljesen áthatott földesur kihasználta korlátlanul szegény munkásaival szemben állami, társadalmi és gazdasági kényszereszközeit.

---

[1]) *Takács* Sándor, Budapesti Hirl. 1904: 196. szám.

[2]) *Takács* S., Lélekjárás. Budap. H. 1904: 338. sz.

Ily körülmények közt érthető, hogy a rendiség a fényes diadalt, melyet a tömegek áldozatkész támogatásával az alkotmány visszaállitása körül a bécsi békében s az 1608-ki törvényekben aratott, nyomban a jobbágyság ellen aknázta ki s a szabad költözés ügyét kivonta a királyi hatalom közvetlen befolyása alól, midőn annak rendezését a vármegyéhez utalta át. Mig a szabad költözés kérdése az országgyülés elé tartozott, a királyi hatalom, bármi keveset törődött a tömegek jólétével, mindig beavatkozhatott s a rendi osztályérdek ellen oltalmára kelhetett a munkásosztálynak, mint 1596-ban is megtette. E kelletlen beavatkozás kizárása czéljából a rendek 1608-ban a szabad költözés dolgát az érdekelt fél, a földesuri testület, vagyis a vármegye hatáskörébe helyezték át, hová a központi hatalom akkor nem igen férkőzhetett s a földesurak korlátlanul, pillanatnyi érdekeik szerint rendezhették a kérdést.

Az 1608-ki koronázás utáni 13. törvényczikk egész röviden, mintha az államnak s az összességnek köze sem lenne hozzá, azt mondja, hogy mivel »a jobbágyok szabadságolása körül igen sok visszaélés szokott előfordulni« határoztatott, hogy azon vármegyékben, hol a szabad költözés eddig divott, ez a szokás tovább is megtartassék, »a mely vármegyék meg azzal élni nem akarnak, azoknak szabadságukban álljon, hogy a jobbágyok szabadságolására nézve külön végzést alkothassanak«. Igy tehát a rendek akkor már teljesen elfeledték, hogy 1596-ban megujitották a törvényt, mely a költözést országszerte szabaddá teszi s e jogot most nem a jobbágy, hanem a vármegye jogának tekintették s reáruházták gyakorlati alkalmazásának szabályozását. Ezzel a szabad költözés ügye valami két századra eltünik törvénytárunkból s jobbágyvédő törvényt a rendek általában csupán olyankor hoztak, midőn e védelmet saját érdekeik épen ugy követelték, mint a jobbágyoké. Van ilyen törvény elég az általános forgalom, a pénzverés, a harminczadügy, a közbiztonság, a dézmabehajtás s töméntelen más közszükséglet tárgyában. Ezek minden magyar alattvalónak egyaránt előnyére válhattak, de akadnak olyanok is, melyek csupán a jobbágyságra vonatkoznak, igy például az, mely fölmenti őket (1655 : 22. czikk) a nagyon terhes kötelezettség alól, hogy vármegyéjök területén ők tartoznak a török foglyokat elszállitani, mely tehermentesités a földesurnak vált hasznára, mert jobbágyai munkáját egészen magának foglalhatta le. Máskülönben az országgyülés immár csupán a jobbágykérdés azon egyetlen mozzanatával, mely különösen ér-

dekelte, a szökött jobbágyok visszaadásával foglalkozott; ezzel azonban annál behatóbban s majdnem minden ülésszakában megujitotta az ide vonatkozó régi szigoru törvényeket.[1]) Sőt nemcsak megujitotta, hanem tetemesen kibővitette azokat. A többek közt kimondotta, hogy a visszaperlés alatti jobbágy nem nyerhet czimeres levelet s ha ez mégis kiadatik, érvénytelen legyen. A visszaperlést az eljárás egyszerüsitésével igyekezett könnyiteni s 1659-ben a hires 1556-ki törvénynek csupán 31. czikkét ujitotta meg, mely a szökött jobbágyok visszaadásáról szól, nem pedig azokat, melyek a szabad költözés jogát biztositják. De különösen azon községek ellen fordult, melyek bizonyos menedékjogot élveztek s beköltözött jobbágyokat nem szoktak kiadni. Ilyenekül mondják a törvények Szatmár, Németi, Nyirbátor, Beregszász, Vári, Oroszvár és a Drégely alatti községet, ámbár volt több is, igy például az ecsedi urbarium szerint Tarpa mezőváros Elrendelik tehát az ugynevezett szökevények kiadását nemcsak az emlitett helyeken, hanem a a jászok, kunok, hajduk földjén. 1662-ben e kötelességet kiterjesztették a bányavárosokra, 1681-ben meg a véghelyekre. A visszaperlés ideje sokáig nem volt megszabva ugy, hogy az ugynevezett szökött jobbágynak még unokáját is vissza lehetett pörölni. Végül azonban mégis kimondották, hogy az elévülés itt is 32 év multán álljon be. De addig visszakövetelték kiméletlenül mindenkit, még azokat is, kik a végeken katonáskodtak. A hol 2—3 fitestvér osztatlanul gazdálkodott, ott legföllebb egy állhatott be katonának, mig a többinek mindnek a földesuri igát kellett hordania. Kiadásuk érdekében a meghozott végzés alapján a vármegye nemcsak a maga egész erejét, hanem a katonai karhatalmat is mozgósithatta. De a legérdekesebb a szökött jobbágyok visszaadására vonatkozó törvények közül az 1681 : 67. czikk, mert ebben is, mint az 1508-ki vadászati törvényben a rendek akaratlanul élesen kidomborodó korképet festenek a köznép állapotairól.

Az előző kuruczmozgalmakban ezer meg ezer jobbágy ontotta vérét a hazáért s a bujdosó nemesség a szabadság igéretével lelkesitette a harczra. Mikor azonban 1681-ben husz évi szünet után

---

[1]) A szökött jobbágyokra vonatkozó XVII. századi törvények a következők: 1613 : 36, 1618 : 48, 1622 : 27—28, 1625 : 54, 1635 : 47 és 51—52, 1638 : 67, 1647 : 113, 1655 : 41—44, 1659 : 69—70, 1662 : 34, 1687 : 67 törvényczikkek.

ismét országgyülés tartatott, a rendek nemcsak el nem ismerték a köznép hazafias érzését, hanem ugy adták elő a tényállást, hogy a jobbágyok »a hazának sulyos serelmére és kárára, jövedelmei csorbitására s pusztulására, gyermekeikkel, családjokkal, marháikkal s vagyonukkal, olykor különféle elkövetett gonosztetteik miatt az érdemlett büntetéstől félvén, olykor pedig adósságokat csinálván s egyéb terhekbe keveredvén, némelyök még feleségöket és szüleiket is hátrahagyva a véghelyekre szöknek, olykor pedig magok a végbeliek szokták őket titkon vagy erőszakkal hasonlóképen családjokkal s ingóságaikkal áthelyezni s elvonni.« Ez önzés sugallta téves felfogásnak megfelelően szigoruan intézkedtek a szökevényeknek keresztelt parasztok kiadásáról s hogy lelkiismeretöket megnyugtassák, elmondották, hogy a véghelyekre költözött paraszt nem ismeri a veszélyeket, melyeknek kiteszi magát. Hogy tehát »a veszélyes bajból« kimentsék, törvényt hoztak, hogy a véghelyek kapitányai a szökött jobbágyot többé be ne fogadják, az ott levőket a földesur felhivására sulyos birság (50—100 frt) terhe alatt pedig családostól és minden javaikkal legott kiadják. A valóságban ez a törvény azt jelenti, a mit a kor száz meg száz emléke bizonyit, hogy terheinek hihetetlen felszaporodasával számos jobbágynak lehetetlenné vált a telkén való gazdálkodás s hogy tömegesen menekültek a végekre, némelyek meg külföldre. Főleg Lengyelországba folyt a XVII. század második felében állandóan számottevő kivándorlás s időnkint fölmerült a földesurakban az aggodalom, hogy például Sárosmegye egész jobbágysága oda fog költözni. Ez a kivándorlás valóban az volt, a minek a tudomány ma minősiti, futás a türhetetlen hazai viszonyok elől.

Minthogy az 1608-ki törvény a szabad költözés ügyét a vármegyére ruházta át, az immár törvényadta joggal megtette azt, a mit eddig törvény nélkül, sőt részben világos törvény ellen tett, vagyis korlátlanul szabályozta a területén élő jobbágynép mindennemü ügyeit, a mi a jobbágyság anyagi és erkölcsi romlását még inkább siettette.

NEGYEDIK FEJEZET.

A királyi terület.

3. A jobbágyság a vármegye uralma alatt. Parasztfölkelések.

A szabad költözés fentartása a XVII. században kizárólag a vármegye belátásától függött s még ott is, hol elvben meghagyta, uj meg uj feltételekhez kötötte gyakorlatát.

Pozsonymegye kimondotta (1609.), hogy a költözés eddigi szabadsága töméntelen pörpatvarra adván alkalmat, immár a vármegye megkivánja, hogy a jobbágy okát adja költözésének. Ily okul szolgálhatott, ha a földesur erőszakosan elvette igás marháját, ha a pénzkölcsönt, melyet jobbágyától felvett, vissza nem fizette, ha bortermését lefoglalta, de árát meg nem térité, ha a szokásjogon tulmenő fizetésekkel és robotokkal sujtotta. Egyedül a mondott esetekben kérhette elbocsátását a jobbágy, de mindig rendes pör utján. Hont (1609.) hasonló szabályzatot hozott s kimondotta, hogy a jobbágy csak akkor kérhet távozásra engedélyt, ha ura rendkivüli terhekkel vagy valami égbekiáltó igazságtalansággal sujtotta, ellenben, ha csupán a régóta divó munkát és fizetést követeli rajta, e czimen a jobbágy nem kaphat elbocsátást. Nyitra elvben szintén fentartotta a szabad költözést, de az elbocsátást a lehető legegyoldalubban rendezte. A jobbágy a szolgabirónál és esküdttársánál volt köteles a költözés okát bejelenteni, mire a szolgabiró a helyszinén ejtette meg a vizsgálatot s ha a jobbágy felhozta ok valónak bizonyult, azaz ha kitünt, hogy a földesur jogtalanul terhelte vagy lovát, ökrét, más ingóságát kártérités nélkül elvette s időközben sem elégitette ki, ha borát lefoglalta s egy év alatt ki nem fizette vagy a törvényesnél több birságot vett rajta,

a helyszinén megadta a költözésre az engedélyt. Csakhogy e határozatát a vármegyéhez lehetett felebbezni s igy nem lépett nyomban életbe. Ha ellenben a jobbágy nem tudta bebizonyitani, hogy igaz oka van a költözésre, 20 frt birsággal sujtatott a földesur javára. Megokolni a költözést a jobbágy csupán azon egyetlenegy esetben nem tartozott, ha telkére maga helyett olyan más embert ültetett, kit a földesur is elfogadott. Ezzel Nyitramegyében életbe lépett a helyettes-állitás szokása, melyet a szabad költözést rendező törvények egyike sem emlit. Szokásjogilag már régebben sem lehetett ugyan ismeretlen, de immár belekerült a vármegyék statutumaiba s külömböző vidékeken találkozunk vele.

Igy például az ozorai uradalom 1702-ki urbariuma[1]) külömbséget tesz a «szabad legény» azaz szabad költözésü ember és az örökös jobbágy közt. A szabad embernek, «valamikor — mondja az akkor tájt települt Pinczehely mezővárosnál — tetszeni fog, szabad leszen elmenni oly conditiókkal, hogy ha házát, földjét, rétjét, szőleit másnak eladván és maga helyett más külső lakóst hagyna, eo in casu semmivel sem leszen adós az uraságnak. Ha pedig maga helyett a házába nem szállitana, a ki ő helyette az uraságnak tartozó proventust meg nem adhatná, eo in casu, minthogy 3 esztendeig minden adó nélkül szabadon élte a földet, tartozik a tiszttel számot vetni «3 esztendőre minden árendát, mind kilenczedet, mind más rendbeli adót megfizetni. Kivül ha valaki eleget nem tenne, — mindene contribuáltatik az uraság részére». Más helyen ugyanez urbarium azt mondja: «ha valakinek ezen helységben lakások nem tetszenék, tartozik maga helyett más lakóst adni és a tiszttel számot vetni, másként az olyanoknak értékét az uraság egészben contrabandálhatja».

A vármegye ezen uj meg uj furfangos korlátozásai még ott is fölöttébb megnehezitették a jobbágynak a szabad költözés gyakorlatát, a hol azt elvileg meg nem vonták tőle. De még a vármegye részéről emelt töméntelen akadály sem elégitette ki a földesurat, ki minden áron röghöz igyekezett kötni munkását s a maga részéről is folyton uj meg uj eszközöket eszelt ki a költözés lehetetlenné tételére. Noha országos törvény tiltotta, hogy a földesur olyan reversalist csikarjon ki a jobbágytól — jó kedvvel ezt bizony senki sem irta alá, — melyben az valamely gonosztettben vétkesnek

[1]) Közli *Merényi* Lajos, Gazdaságt. Szemle 1904: 304–14.

nyilvánitja magát, s hogy a büntetéstől szabaduljon, kijelenti, hogy váltságul önkényt örökös jobbágyságot vállal, az ilyen iratok is elég gyakoriak e korszak levelestáraiban.

Igy Tóth Illés éradonyi jobbágy irásban elismeri (1636.), hogy olyan vétekbe esett földesura ellen, melyért halált érdemelne. Hogy e büntetést megváltsa, földesurainak «örökös helytartó jobbágy»-ává adja s esküvel kötelezi magát, hogy nem fog megszökni, Ugyanigy elismerte (1638.) Czomor András, ki «nagy utálatos vétekbe, paráznaság vétkébe» esett, hogy váltságul a földesurat «ő kegyelmét uralom ő kegyelmének maradékát is uralom»[1]). Ily fogások következtében az örökös és szabad költözésü jobbágy közti külömbség a gyakorlatban mindinkább eltünt s a korszak töméntelen urbariuma már csak itt-ott jelzi, valjon örökös vagy szabad jobbágy-e az illető lakosság. Ecsed vára «tartományának» 1648-ki nagyon részletes urbáriumában[2]) egyedül Tarpánál van megmondva, hogy «ezen faluban szabad jövetele-menetele vagyon, a ki akar kimenni lakóul, 1 ftot tészen le, a ki le akar telepedni ugyanannyit fizet s innen nem szokták kiadni, ha régi földesura visszaköveteli». Tarpa nemcsak megtartotta tehát a költözés szabadságát, hanem azon községek közé tartozott, melyek a szökevény jobbágyoknak menedékhelyül szolgáltak, mert az uj földesur megvédelmezte őket a régiek ellen. Csakhogy ez a földesur véletlenül Erdély hatalmas fejedelmi háza, a Rákóczy-család volt, mely Tarpa e kedvezményét meg tudta oltalmazni a hatóságok ellen is. A hol meg a jobbágy nem birt törvényes oltalmat szerezni, ott ő is görbe utakon igyekezett magán segiteni, s ha az ur reversalisokat csikart ki tőle, ő meg koholt, hamis elbocsátó levelekkel dolgozott, melyek száma mindinkább elszaporodott. Minthogy a földesurtól csak dus áldozat árán vagy épen nem tudta a költözésre való engedélyt megkapni, akadtak mindenütt irástudó hamisitók, kik megkönyörültek a nyomorult paraszton, s koholtak a számára valamelyes irást. Ha azután a földesur neszét vette a csalásnak, megkezdődött a visszaperlés és erőszakos hazatelepités, mely időnkint és egyes vidékeken igen nagy arányokat öltött. Igy például a Rákóczyak, mihelyt az erdélyi trónt elvesztették, nem birták többé az óriási munkácsi és szentmiklósi uradalmaikba költözött jobbágyokat megoltalmazni. E jó-

---

[1]) Gróf Károlyi okl. IV. 235. és 259.

[2]) Ugyanott IV. 282–346.

ságokon sem viseltek a jobbágyok enyhébb terhet, mint másutt, söt a robot sulyosabb volt, mert a munkaképes és értelmesebb lakosság nagy részét udvari, vadászi vagy a várban katonai szolgálatra használták, ugy, hogy az ur dolga a gyöngébbekre nehezült és pedig az egész telkes gazdák és molnárok évi 102, a zsellérek 51 napon át tartoztak robotolni. A sok tiszt szintén kihasználta a népet; a főtiszt az ispáni vagy juhászgazdai állásokat 100 fton adogatta el, mely összeget azután a vevő busásan kipréselte a szegénységből, mely panaszkodni is csak olykor-olykor és csak titokban mert.[1]) Mindazáltal Bereg legalább távol esvén a török pusztitásaitól, más megyékből állandóan folyt oda a költözés. Csakhogy a szökevényekre vonatkozó 1659-ki szigoru törvény alapján a hatóság olyan tömegesen költöztette őket haza, hogy a puszta telkek száma vármegyeszerte feltünően megszaporodott.

Hogy általában minő volt a három részre oszlás korában a jobbágynépesség ide-oda hullámzása, azt tanuságosan megvilágitják a Nyiregyházára vonatkozó hiteles adatok. Az akkor urbéres községben összeirtak 1541-ben 400 jobbágytelket, 1622-ben már csak valami 186 lakott házat, ellenben 1683. körül a község egészen pusztán állt, mig 1704-ben ismét 67 gazda élt benne.[2]) Nem mindenütt volt ugyan ily megdöbbentő a néphullámzás s a hegyvidéken a lakosság nagyobb nyugalomban és állandóságban élt, ámbár az adóösszeirások szerint ott is nemcsak szegényedett, hanem apadt szakadatlanul. De a harcztérhez közelebb eső földön száz és száz falu vagy népes mezőváros változtatta az idők folyamán lakóinak számát oly hirtelen és gyökeresen, mint Nyiregyháza.

Minthogy a vármegye nem egyedül a szabad költözést s a vele kapcsolatos pörös ügyeket, melyek roppantul felszaporodtak, mert az akkori közmondás szerint 80 jobbágy 20 hiján 100 pört jelentett, hanem a jobbágykérdés minden ága-bogát bevonta hatáskörébe, előfordult, ámbár csak ritka példa van reá, hogy nem zárkózott el a köznép panaszaitól sem. Heves- és Külső-Szolnok szigoruan tiltotta (1701.) a földesurnak a jobbágyai kizsákmányolását, Bars meg már 1607-ben hivatalosan elismerte s jóváhagyta azt a szervezetet, melyet az oszlányiak a végből alkottak, hogy határukban és községökben magok gondoskod-

[1]) E viszonyokról *Lehoczky* Tivadar, Beregmegye mon. I. 415—18.

[2]) *Lukács* Ödön, Nyiregyháza tört.

janak a megrendült közbiztonság helyreállitásáról, mely czélra valami egyesületfélét (tótul zapis nevet viselt) alakitottak. Utóbb a közviszonyok zürzavara kikerülhetetlenné tette, hogy, mivel a nemes vármegye nem teljesitette kötelességét, legalább belenyugodjék, hogy a köznép maga védekezzék a duló-fosztó katonák, utonállók s más gonosztevők ellen s minthogy ezt végül a törvény is megengedte, sok vidéken paraszti közbiztonsági szervezet alakult, melyet a nemes megyével szemben parasztvármegyének neveztek Tizedesek, hadnagyok, parasztkapitányok vezették s rendesen a nemes vármegye szervezte, igy például Pestben[1]). Hevesben szintén megvolt az intézmény s Thököly Imre 1682-ben utasitotta a«paraszt község»-et és «a paraszt kapitányt», ki különben rendesen nemes ember volt, hogy akár a saját katonáit is összefogdossa, ha fosztogatnak.[2]) Nógrád 1691-ben hosszu statutumban rendezte «a parasztkapitányoknak, hadnagyoknak, tizedeseknek, városi és falusi biráknak és az egész külső renden levő szegénységnek» ügyeit s együttvéve parasztvármegyének nevezi őket. Részletesen fölsorolja mindnyájok teendőit, melyek legelől rendőri s közbiztonsági természetüek, de egy későbbi szabályzat (1734.) a parasztok közti apró pöröket is e hatósághoz utasitja. Ellenben az urbér teljesen kizáratott a parasztvármegye hatásköréből, mert «mindenek előtt tudni illik — mondja az 1691-ki statutum — az egész Nógrád vármegyében levő parasztságnak, hogy ők jobbágyok levén, a szokott adóval és munkával a földesuraknak tartoznak» s hogy «a földesuraknak jószágukban való uralkodása és jövedelme meg nem csorbittathatik, nem is lehet az ellen járni». A parasztvármegyének tagja volt minden jobbágy, a ki, ha volt vagyona, birság terhe alatt köteleztetett, hogy puskát vásároljon, a mit pedig épen e mozgalmas időkben számos kormányrendelet és vármegyei szabályzat szigoruan tilalmazott.

Egyebekben a vármegyei statutumok telve vannak minden képzelhető tilalommal, melyek egy része nem csupán a pórnépet, hanem az egész lakosságot illette, a kártyázás, káromkodás és istenkáromlás, a részegség, az akkoriban elterjedő pálinkaivás és

---

[1]) 1667-ki statutum a *Salamon-Szilágyi*, Török-m. Tört. Eml. I. 358 66.

[2]) Rendelete ugyanott II. 270. Az intézményről magáról *Gyárfás* István, A parasztvármegye.

még inkább a dohányzás ellen, mely, mint Borsod mondta (1671.), »a pogányok közül származott, ugy pogány italnak is neme, a büdös dohányak való itala és szivása«. Eltiltották nemcsak élvezetét, hanem árulását, néhol termelését is. Töméntelen tilalommal övezték a vadászatot, de a vadak elszaporodása következtében Szatmár kénytelen volt (1669.) a puskával való vadászást a parasztnak is megengedni s bizonyos időben a duvad elleni vadászatra másutt szintén megadták az engedélyt, de csak oly esetben, ha a földesur látta el a parasztot fegyverrel és lőporral. Töméntelen statutum intézkedett a hidak és közutak kijavitásáról, valamint a falusi biróság viselésenek kötelezettségéről. Az adózás és közmunka terén a falusi biró már fontos szerepet játszott, de minthogy első sorban földesuri közeg volt, egyes kedvezmények daczára, melyeket élvezett, a birói állás igen kellemetlen hivatallá vált, mert az iratok nem egyszer emlitik, hogy a földesur ugy bánik a falu birájával, kit maga nevezett ki, mintha rabszolgája lenne (cum is sit mancipium domini sui). A ki tehette, el is háritotta magától a diszes, de nehéz tisztséget, mit a vármegye kényszereszközökkel és birságokkal próbált akadályozni. Minthogy az 1625 : 40. t.-cz. végleg a vármegyére ruházta az árlimitatió jogát, melyet különben a szabad kir. városokkal együtt már előbb is gyakorolt, immár tetszés szerint szabályozhatta közvetlenül az élelmiszerek, iparczikkek árát, a mezőgazdasági munkabéreket és napszámot s ezzel erős befolyást gyakorolt a munkáselem termelésére és keresetére. Némelyik ilyen rendelkezés az egész termelő vagy fogyasztó közönségnek előnyére válhatott ugyan, csakhogy mind olyanoktól indultak ki, a kik magok sem a földmivelésben, sem az ipar-kereskedésben nem dolgoztak s a munka és munkásnép szükségleteit nem ismerték, másrészt meg mindenben legelől a magok érdekét tartották szem előtt. Noha a törvény ily tilalmat nem ismer, Sáros (1609.) megtiltotta a Bártfához 2 mértföldnyi körben lakó jobbágyságnak a sörfőzést, sőt csakhamar (1610,) általában megtiltotta a parasztságnak a sörfőzést és sörbehozatalt, mert ez a jog egyedül az urakat, nemeseket és szabad városakat illeti. Hont kimondta (1610.), hogy az a szőlő, melyet a jobbágy 3 éven át nem müvel, kárpótlás nélkül a földesurra száll, ki azonban, ha a szőlő kiskorué, csak a parasztörökös nagykoruságáig birhatja. Efféle határozatok végtelen változatosságban találhatók, ellenben a vármegye még mindig nem törődött a szellemi polgárosodás érdekeivel, az iskolaügygyel,

a közegészségügygyel s sok más olyan gazdasági és közmüveltségi kérdéssel, melylyel foglalkozni a külföldön a hatóság már rég hivatásának ismerte. Hogy iskolát, kórházat, szegényházat állitott volna ez időben a vármegye vagy a papi és tanitói személyzetet oltalmába fogadta volna, annak nincs nyoma a statutumokban. Ellenben Szabolcs megparancsolta (1607.), hogy minden város és falu határában akasztófát és niást (nyársaló helyet) 15 nap alatt 12 frt birság terhe alatt csináljanak és a falukban kalodákat.

Még többet bibelődött a vármegye, s ebben már követte a külföld példáját, az »öltözeteknek rendi«-vel, vagyis a viselet hivatalos megszabásával, nem a fényüzés korlátozása, a takarékosság előmozditása végett, hanem a hiuság és rendi gőg kicsinyes inditékaiból. Ezt nem egy szabályzat őszintén megmondta, midőn céljának jelöli ki, »hogy minden rendek a nemes rendektől öltözetekben is megkülömböztessenek«. A sok közül idézem Ung 1666-ki ilyen szabályzatát[1], mely városban és vidéken lakó paraszt ember és asszony számára külön megszabja, minő szövetből készittesse ruháját, kimondván, hogy a paraszt embernek jele vagy bocskor, vagy szekernye legyen s abban járjon. »A szerint a városi parasztasszonyok karmazsin, kordován csizmákat ne viseljenek. A szolgálók és falusi parasztasszonyok is a megirt poena alatt csizmaszárat sem sárgát, sem vereset ne viseljenek, hanem a régi mód szerint varga sarut«. Máramaros 1696-ban ugy találta, »hogy nagy kárával tapasztalja a nemes vármegye a paraszt embereknek alkalmatlan magokviseletét: azért végeztük unanimi voto et consensu, hogy a modo in posterum paraszt ember semminemü posztóköntöst viselni ne merészeljen, se csizmát«; köpenyeg, posztóköntös, a szolgálónak meg rása köntös szintén szigoruan tilalmaztatott. Mint Európaszerte történt, a magyar uri osztály még külsejében, ruházatában is el akart zárkózni a munkáselemtől az ilyen rendszabályokkal. Külön ruhát szabott a pórra, hogy már viseletében visszatükröződjék jogállása. Ugyanaz a szellem, mely a középkorban a zsidó jelt szülte, sugallá ez intézkedést s hogy mennyire természetellenes s igy kivihetetlen volt, jelzi az, hogy folyton meg kellett ujitani s a végrehajtás minden durvasága mellett sem lehetett életbe léptetni.

Az uralkodó osztály egész gondolatvilága az elzárkózásra, a

[1]) Tört. Tár. 1894: 555—6.

paraszti önérzet sértő lealacsonyitására, a tömeg anyagi kizsákmányolására irányult tehát s e rideg, dermesztő légkörben ur és jobbágy teljesen elidegenedtek egymástól. Akadtak ugyan nemesebb indulatu, józanabb itéletü földesurak minden időben, de maga a földesuri hatalom belátás és sziv nélkül állt szemben a munkásnép helyzetének minden nyomoruságával, s teljesen kizárta a társadalmi öszhang ama minimumát is, mely az egy és ugyanazon államterületen élő lakosság különböző rétegei közt nélkülözhetetlen a közös czélok elérésére. Az a gyülölség, melyet a rendiség a hajdu városok iránt tanusitott, nyilvánult minden oly törekvés ellen, melylyel a parasztság törvényes uton akarta helyzetét javitani. Már az időben fölmerült itt-ott az örök váltság eszméje s például Csepreg mezővárosa pénzen próbálta megszerezni szabadulását a földesuraság alól. 1676-ban le is fizette a 10.000 frtban megállapitott dijat a királyi kamarának, melyé akkor volt, de az üzlet végül mégis dugába dölt,[1]) Nem is történhetett a jobbágyság érdekében semmi jó, mert a királyi hatalom főleg Rudolf óta teljesen elejtette socialpolitikai hivatását s habár időnkint egyes hatóságok, 1671. óta egyik-másik magyar földön müködő császári tábornok, hogy a köznépet a nemességre uszitsa, kiadott valamelyes rendeletet, hogy a szegénységet kimélni, urai ellen védeni kell, az ilyen pillanatnyi felbuzdulás csak kortesfogásnak s nem következetes jobbágyvédelemnek bizonyult. Sőt a tömeg még olyan ritka esetben sem boldogult, mikor közvetlenül a koronás király közelébe birt férkőzni.

A Bécsben székelő pármai követ 1672. julius 2-ki jelentése szerint I. Lipót király, két nappal azelőtt a magyar határ közelében vadászgatott s ekkor valami 1500 paraszt, Batthiány jobbágyai sereglettek köréje és sirva rimánkodtak szine előtt, intézkedjék, hogy elviselhetetlen terheik enyhittessenek, külömben török területre kell költözniök. És noha kevéssel később (decz. 27.) gróf Volkra, a kassai kamara feje sürgősen ajánlotta a vezető bécsi miniszternek, herczeg Lobkovitznak, hogy legalább a robotot mérsékeljék[2]), az akkor egész féktelenségében érvenyesülő császári kényuralom semmit sem tett a szegénység oltalmára.

A kegyetlen rabszolgaság lealázó erkölcsi és kizsákmányoló

---

[1]) *Farkas* J. Csepreg tört. 212.

[2]) A két irat *Óváry* Lipót, A Tört. bizottság másolatai III.

gazdasági állapotában sinylett tehát a magyar jobbágyság tulnyomóan nagy része, főleg a XVII. században, midőn legéletbevágóbb ügyeinek rendezését a korona és a törvényhozás végleg a vármegyére ruházta át. Már pedig a rabszolgaság nem a szorgalmas munka, nem az erény, nem a jogérzés nevelő iskolája. A külső lealacsonyitás az embert egészen állattá sülyeszti s ez az állat-ember mindinkább kivetkőzik nemesebb érzelmeiből, időnkint meg rettenetes veszélylyé válik államra és társadalomra, kormányzóira, papjaira és földesuraira. Minthogy ezeknél hasztalan sürgette türhetetlen helyzetének javitását, a XVI.–XVII. században ismételve fegyvert ragadott, hogy a maga erejével eszközölje ki sérelmei orvoslását. Habár mindig pórul járt kisérleteivel, kétségbeesésében ujra meg ujra az erőszak terére lépett s e korban is elég gyakoriak a kisebb-nagyobb méretü parasztlázadások. 1569 tavaszán a szamosszögi jobbágyok Olcsvára törtek s ott külömböző kihágásokra vetemedtek, mire azután a vármegye nem kevesebb, mint 47 bünöst itélt halálra. Sokkal veszélyesebb volt az a fölkelés, mely ugyanazon évben Karácson Gábor, a »fekete ember« vezetése alatt a Tisza vidékén támadt s csak a következő évben fojtatott Debreczen közelében vérbe. A szerencsétlenek sorsa nem ijesztette meg a szlavoniai köznépet, melyet földesurainak embertelensége valósággal bele hajtott a forradalomba. A stubiczai és szomszédvári nagy uradalmak birtokosa, Tahy Ferencz idézte föl az összeütközést, mert irgalmatlanul bánt népeivel, kifosztotta, elkergette, megölette, börtönbe zárta őket, hol éhen vesztek tömegesen. Az életben maradottak elkeseredetten ugyan, de állati megadással viselték az igát, mig Tahy régi haragosa, Gregorianecz István, Medvevár ura fel nem lovalta őket, forduljanak a királyhoz, s ha ez sem használ, fogjanak fegyvert földesurok ellen. A király csakugyan vizsgáló bizottságot küldött a hely szinére, mely 508 tanu vallomása alapján igazoltaknak találta ugyan a szegénység panaszát, de Tahyt nem bántotta. Ekképen elbizakodva a földesur kegyetlen bosszut állt a panaszlókon s ugy bánt velök, hogy végre 1571-ben fellázadtak. Hivásukra a többi parasztság is hozzájok állt s hasztalan jelent meg lecsöndesitésökre a király biztosa, a szerencsétlenek nem hittek többé a királyi igéretben s a mozgalom Gregorianecz titkos bujtogatásával egyre nagyobb arányokat öltött. A parasztság egész Zágráb és Varasd területén fölmondta urainak az engedelmességet s mozgalmuk központja Zagorje lett. De támogatta a köznép a szávamenti részeken,

söt a szlovének Krajnában és Stiriában is. 1573. február elején Stubiczánál valami 20.000 jobbágy Orsich gróf ispánját, Gubecz Mátét, egy nagyon népszerü, eszes embert és jó szónokot választotta vezérévé, »paraszt király«-lyá. Gubecz azt hirdette, hogy a parasztság egyenjogu a nemességgel, hogy a földesuri hatóság, a robot és dézma megszünt s hogy a jószágok a parasztok közt fognak szétosztatni. Mindebből azonban semmi sem lett, mert Gubecz elforgácsolta seregét s az egyes gyönge táborokat pár nappal a stubiczai gyülés után az urak szétverték, Gubecz főseregét meg febr. 17. Stubiczánál tönkre tették Maga a vezér fogságba került s ugyanolyan módon végezték ki, mint egykor Dózsa Györgyöt. Fején vaskoronával izzó trónra ültették s tüzes harapófogóval marczangolták szét testét. A többi rabok egy részét is megölték, a parasztságot pedig még kétségbeejtőbb helyzetbe sülyesztették.[1]) De egyre nagyobb nyomorba hanyatlott az anyaország munkásnépe is, s noha a nyugati államokban szintén szánalmas volt a pór sórsa, azok a külföldiek kik hazánkat ez időben beutazták, mindig felháborodva emlitik, milyen szörnyü rabságban görnyed a magyar parasztság. Csakugyan nem volt sérelem, a melyért orvoslást találhatott s még abban a ritka esetben, ha a király kelt pártjára, ha panaszai föltétlen igazolást nyertek, sem birta jogát elismertetni. A Liptóujvárhoz tartozó Hibe mezőváros és tartozékai lakóinak kérelmére Rudolf király utasitotta volt a pozsonyi kamarát, hogy Paczóth Ferencz és András testvérek kegyetlenkedéseit biróság utján megvizsgáltassa.[2]) Hibe házasság utján jutott a Balassáktól a Paczóthokra, kik ott féktelenül garázdálkodtak s mint a bizottságnak 1595-ben adott utasitás mondja, tömegesen összefogdosták az uradalom jobbágyait, főleg a hibeieket, zsarolták őket s önkényesen elkobozták földjeiket. Mindazáltal semmi nyoma sincs, hogy a panaszosok elégtételt kaptak volna. Magának a töröknek megesett a királyi terület jobbágyságán a szive.

»E szegény rajáhknak — irta 1631-ben a budai basa gróf Esterházy Miklós nádornak — mint egy nyáj juh, mely kétfelé is adja tejét, két (török és magyar) sereget kell kitartaniok. Ti őket annyira elnyomjátok, hogy nemcsak a két sereget nem, de még

---

[1]) Klaics V. tanulmányának magyar kivonata. *Margalits* Ede. Horvát tört. Repertorium II. 206 l.

[2]) Az utasitás Orsz. Levéltár, Liber Instructionum 11 kt.

magokat sem tarthatják fenn«. Nem csoda tehát, hogy 1631-ben a Tisza vidékén uj pórlázadás támadt, mint az urak mondották, »minden ok és mód nélkül«.

Ez a mozgalom nem is merő parasztlázadás volt, hanem szoros kapcsolatban állt a kor politikai viszonyaival. Bethlen Gábor halála után Erdélyben belmozgalmak támadtak, a hét vármegye meg visszaszállt II. Ferdinánd királyra, ki a cseh protestánsokat épen ez időben a legirgalmatlanabbul irtogatta. A magyar protestantizmus annál inkább félhetett a hasonló sorstól, mert Esterházy nádor, a magyar kath. reactio vezére fegyverrel akarta magának Erdély trónusát megszerezni s ez aggodalmakat tekintve, könnyen megérthető, hogy egyik földesur, Horváth Miklós maga mondotta jobbágyainak, hogy »ti parasztok támadjatok föl, mert nekünk nemeseknek nincs módunk benne, de tinektek vagyon nagy okotok és módotok reá és igy végre még a régi szabadságotokat is megnyeritek«. Ez a régi szabadság nagyban szerepel a mozgalomban s némelyek azzal a szokásos fogással izgatták a népet, hogy a császár már leküldte kiváltságlevelöket, mely szerint a robot ne legyen több öt napnál, de a levél elkallódott s most követelni kell, hogy előkeressék. A közvetlen okot a zendülésre a nádor katonáinak s az ellenök küldött erdélyi hadaknak garázdálkodása adta. A Tisza vidékén a parasztság már 1631 őszén fegyvert fogott s Császár Péter vezetése alatt érintkezést keresett az egri törökkel s I. Rákóczy György erdélyi fejedelemmel. Hogy nem valami szélsőségekért harczolt, jelzi már ez utóbbi körülmény, de még inkább az, hogy a fölkelők esküt tettek egymásnak, hogy »sem császarodra, sem földesuradra, sem vármegyédre mód nélkül és ok nélkül reá nem támadsz, hanem az igaz hit mellett, országunk mellett fejed fennállásáig kész leszel meghalni, de azokra, a kik a vármegyéken téged mód nélkül háborgatnának«.[1]) Császár Péter és a parasztjai bizonyos visszaélések orvoslását kivánták tehát s a vezér jóhiszemüsége eléggé kitünik abból, hogy hivásra s azon hitben, hogy megegyezést létesithet, néhány társával önkényt bement Kassára, az ellenség főhadiszállására. Itt 1632. márcziusban elfogták, kinpadra vonták s felnégyelték őket. E hirre a mozgalom hevesebben föllángolt s Abauj, Bereg, Borsod, Sáros, Szabolcs, Torna, Ung, Zemplén vármegyék némely részeire kiterjedt.[2]) De akkor sem csapott át az anarchismusba.

[1]) Tört. Tár 1899 : 495–96.

[2]) *Angyal* Dávid, Magyarország tört. II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig (Szilágyi vállalata VI. kt.) 439.

Néhány gyülölt földesur házát kifosztották ugyan, de mint egyik főellenségök, Forgách Miklós kassai kapitány irja, »valahol a nemes embereket kaphatják, azokat is mindjárt magok közibe esküdtetik«, tehát nem ölték meg, másrészt elfogták ugyan az erdélyi fejedelem követét, Kellemessy Sándort, de nyomban szabadon is bocsátották. Mindazonáltal az erdélyi hadak bekeritették, fegyverletételre kényszeritették s testcsonkitással, fülük vagy orruk levágásával fenyitették a fölkelőket. Sőt a vármegyéknek mindez kevés volt.

Szabolcs május 29-ki gyülésén elrendelte a tömeg lefegyverezését. Minden 17 esztendőnél idősebb paraszt kivétel nélkül beszolgáltatni tartozott puskáját és szablyáját, továbbá a szolgabiró előtt sulyos esküt kellett tennie, hogy »koronás királyunk, országom, vármegyém és földesuram ellen semmiképen fel nem támadok«, a felkelőkkel nem érintkezik s minden fegyverét kiadja. A ki esküje ellen vétett, azt nehéz büntetéssel fenyegették s rendelete szigoru végrehajtását a megye junius 2. gyülésén ujra kimondotta.[1]) Ellenben, noha maga hangsulyozta, hogy nagy a drágaság és a szükség, a szegénység terheinek enyhitésére vagy panaszainak akár csak megvizsgálására egy pillanatot sem vesztegetett. Ugyanigy jártak el a többi megyék, mi érthetővé teszi, hogy Nógrádban a szegénység már 1643-ban ismét fellázadt azon jelszóval, hogy nem marad tovább jobbágy, hanem oly szabad akar lenni, milyen Szittyaországból való kijövetelekor volt. Ez ábrándot puskaagygyal verték ki fejéből, de csak pillanatnyira, mert folyton uj meg uj mozgalmak támadtak. Az 1655 : 76. törvény szintén megemlékezik ily zavargásról a zágrábi káptalan sziszeki s gróf Erdődy Imre novigrádi jobbágyai (ezek Passauból költöztek oda) körében, mely még a törvény hozatalakor is tartott. Elrendelte tehát, hogy a bán s a szlavon-horvát végek főkapitányai a mozgalmat »minden áron« elfojtsák, a vezéreket, akár ha önként megadják magukat »a további lázadás okainak megszüntetése végett« halállal büntessék s a jobbágyságot a régi állapotba visszahelyezzék, mire nézve a király a bánnak s a főkapitányoknak kellő parancsot adjon. »És arra az esetre — mondja a törvény — ha az a lázadás tovább tartana vagy akár ott, akár Magyarországban találna támadni: mint Szlavoniában a bánnak és a főkapitányoknak, Magyarországban a nádorispánnak a jelen törvény alapján legyen joga és kötelessége azt

[1]) M. Jogt. Eml. III. 66–71.

elfojtani és kiirtani«. 1659-ben (107. t.-czikk), minthogy a horvát-szlavon mozgalom még akkor sem szünt meg, ezt a törvényt megujitották s azzal egészitették ki, hogy »a jobbágyok, alattvalók és szabadosok lázongásait« az emlitett hatóságok mellett a földesurak is, ha elég erősek, megfékezhessék és lecsöndesithessék. A nemesség már ez időben örökös rémületben élt országszerte s tudta, hogy önkényes uralmát egyedül az erőszak eszközeivel tarthatja fenn. A socialis forradalom s a nemesség elleni általános lázadás kitörését azonban későbbre tolta az 1663 4-ki török háboru, valamint a bécsi kormány kényuralmi rendszere, mely főleg 1670. után a nemesség és jobbágyság tömegeit közös ellenállásra egyesitette a bujdosók táborában. Az urak akkor nemcsak szivesen fogadták a parasztságot, hanem ismételve s a legünnepélyesebben országos, fiuról-fiura szálló nemességet igértek minden jobbágynak, a ki fegyverrel küzd a közös szabadság s a magyar haza fennmaradása érdekében.

Csakhogy a bujdosók nemes mozgalma, mely parasztságot és rendiséget a hazáért és a hitért a köztük fennálló töméntelen ellentét daczára jó időre egyesitett, a belső reform terén meddő maradt. Csakhamar, 1683-ban beköszöntött a felszabadító háboru s eltartott 1699-ig, a karloviczi békéig, mely a Temesköz kivételével az egész mai államterületet visszaadta I. Lipót koronás királynak. A háboru tüneményes sikerrel járt, megtörte a török erejét s ujra Magyarország fővárosává tette Hunyady Mátyás hires székhelyét, Buda várát. A győzelemért a magyarság vérben és pénzben mérhetetlen áldozatot hozott s mégis azok az idők, melyek a háboruval a magyar jobbágyságra virradtak, az egyiptomi csapások korához hasonlithatók s az ország nagy részét valósággal végromlásba döntötték, mert a háboru vihara századok kulturmunkáját söpörte el. A szegénységen élősködött mind a két fél serege s pénzben és eleségben hihetetlen összegeket csikart ki tőle. Fokozta a bajt a hadviselés barbár módja, a tatárok ismételt betörése, kik ölték, gyilkolták, rabszijra füzték a népet, hamuvá tették az addig virágzó községeket. Ugyanezt cselekedték a császári hadak s első sorban a török várak körül, hogy élelmezésöket lehetetlenné tegyék, sok mértföldnyi területről erőszakosan elköltöztették a lakosságot ugy, hogy néhol napokon át járhatott az utas, a nélkül, hogy lakott községet, általában embert talált volna. Az évekig művelés alól kivont, néptelen földet ellepte a gaz, a cserje s különösen a déli

vármegyék ismét az ősvadon képét nyujtották. A hol mégis megmaradt a nép, ott a császáriak óriási, elviselhetetlen terheket róttak reá készpénzben, terményben és robotban. Sok más közt ismerjük ez időből Lepsény község kinszenvedéseit [1]) s igazán rémmesébe való az a töméntelen sarczoltatás, melylyel például 1692-ben a benne s a környékén telelő katonaság, a különmböző állami közegek, vármegyei hatóságok és a földesurak a végkimerült népet sujtották s melyekhez képest a török időbeli szolgálatok egészen eltörpültek. Alig hogy az egykori török terület községei felszabadultak, régi vagy az uj földesuraik a legszélső igényekkel léptek a szegény jobbágyság elé, melynek kiváltságait, az urbariumokban megállapitott kedvezményeit nem vették figyelembe. A pásztóiak panaszára kiadott rendeletében (1702. ápril 28.) maga Lipót király mondja, hogy kiváltságok, régi urbariumok megsértésével »szokatlan robottal, munkával, censussal s más ilyfajta kirovásokkal és terhekkel sujtják a lakosságot«, »melyet a mezővárosokban is a jobbágyiga s az uri szék alá vetnek.« Elvették tőle az erdőket, réteket, a szántóföldet s ha a paraszt kifogást emelt, üldözték, elnyomták, tömlöczbe dobták és halálra verték. A király ezt szigoruan tiltotta, de eredménytelenül.[2])

A hivatalos fosztogatást betetőzte az irgalmatlan vallásüldözés s e «pharaoi zsarolások», a lelkiismeret leigázása közepett igazat mondott az akkor tájt szerzett népdal, hogy a paraszt vérrel szántja földjét, vérrel boronálja. Minden józan eszü ember belátta, hogy a munkásnép ily helyzetben meg nem élhet s hogy előbb-utóbb kitör a socialis forradalom. A velenczei követ, ki hazánkat 1699-ben bejárta, nyomban észrevette, hogy országos parasztlázadás készül, sőt e tény elől Bécsben sem zárkóztak el. Egyszer-másszor utasitották is a császári hadvezéreket, kiméljék a szegénységet, melynek érdekében nem egy erélyes rendelet jelent meg. De mint másban, akképen a jobbágyvédelemben sem voltak következetesek, s külömben is a roppant adóteher, valamint a vallásüldözés épen Bécsből indult ki, melynek politikája semmiesetre sem kelthetett tehát a magyar tömegekben bizalmat. A nép a végletekig elkeseredett mindazok, az állam, a katonaság, a vármegye, a földesurak iránt, kiket egyformán megrontóinak tekintett. Viszont az urak életöket

---

[1]) Irodalomtört. Közl. 1892 : 364–6.

[2]) Az oklevél *Békefi* Remig, A pásztói apátság tört. I. 658—60.

és vagyonukat féltve a gyülöletet lehellő tömegtől, Bécsben kerestek támaszt s hogy veszély esetén katonai oltalomban részesüljenek, vak eszközeivé lettek Ausztria politikai és adóügyi törekvéseinek. E beteges állapotban országszerte mindinkább fölbomlott a rend s még a török háboru folyamán ezer meg ezer szegény legény, duló-fosztó haramia lepte el az országutakat s sikerrel megvivott kisebb császári vagy nagyobb vármegyei hadakkal. Időnkint itt-amott nagyobb fölkelés is támadt, igy 1696-ban Tokaj vidékén s akadályozólag hatott a török elleni hadmüveletekre, vagy a katonaság élelmezésére. Ekképen az ország éveken lázas izgatottságban, nyilt vagy titkos forrongásban élt s a köznép lesve-leste a pillanatot, hogy az önsegély terére lépjen s leszámoljon sokféle kényuraival. Alighogy a spanyol örökösödési háboru kitört s a császári hadsereg egy része kivonatott az országból, Esze Tamás, Kis Albert s más régi jó kurucz, de jobbágy származásu vitézek 1703. tavaszán «nem másért, mint a szegény nép elnyomásáért» fegyverre szólitották a beregi szegénységet, melynek csakhamar az akkor Lengyelországban bujdosó herczeg II. Rákóczy Ferencz és gróf Bercsényi Miklós álltak élére. A szegénység, a parasztok, a birtoktalanok inditották meg ezt az emlékezetes szabadságharczot nemcsak a németek, hanem a földesurak ellen is. Lényegileg olyan parasztfölkelésnek indult a mozgalom, akár a Dózsa Györgyé s a fölkelők épen ugy dulták fosztották az urak jószágait, égették udvarházait, mint 1514-ben. A nemesek a várakba, a német őrség védelme alá menekültek s a vármegye a németekkel vállvetve erőködött a fölkelés elfojtásán. A magyar uri osztály és a bécsi kormány sokáig «csupa pórhad»-nak csufolta a fölkelőket s noha Rákóczy és Bercsényi már május 12-kén, hazajöttük előtt kelt kiáltványukban szigoruan tiltották hiveiknek a nemesség bántalmazását, kastélyai fölperzselését, vagyona elrablását, hónapokig eltartott, mig a mozgalom a parasztfölkelés jellegéből kivetkőzött. Csak akkor történt ez, mikor a vármegyék és birtokos urak abban hagyták a labanczkodást s Rákóczyhoz szegődtek. Csupán ekkor kezdtek az osztályellentétek enyhülni, ámbár teljesen el nem simultak soha s nagyban hozzájárultak a nemzeti ügy bukásához.[1])

---

[1]) Az ide vonatkozó részletek megtalálhatók Magyarország története I. Lipót és I. József korában (*Szilágyi* Sándor, M. Nemzet Tört. VII.) czimü munkámban 509—684.

Maga a nemes fejedelem önéletrajzában megkapóan örökiti ugyan meg a magyar jobbágyság nehéz állapotát és természetes elkeseredését, de a jobbágykérdés intézésében mindinkább földesuri környezetének hatása alá került s már 1703. szept. 27. a szatmári táborból kötelezte a nem katonáskodó pórnépet a rendes urbéri tartozások fizetésére. Minthogy — mondotta — a hüségére tért jobbágyok, zsellérek, taksások és árendások nem akarnak többé uraiknak szolgálni, adózni, robotolni és engedelmeskedni, ezennel meghagyja, hogy a fegyverben álló parasztok minden adó és közteher alól mentesek maradjanak, ellenben a többiek minden szokásos urbéri szolgálatot teljesitsenek, mert hadakozásának czélja a német kényuralom megtörése, nem pedig az állam belső szervezetének megbontása.[1]) Ehhez képest 1704-ben elrendelte azt is, hogy az «olyan vakmerő, megátalkodott és minden szabadságot magának vindicáló s fegyvert nem viselő parasztnak szófogadatlanságát» megbüntessék. Mikor pedig országos gazdasági tanácsot alakitott, a számára 1705-ben adott igen terjedelmes utasitás[2]) már olyan hangon beszél a mozgalom főoszlopáról, a köznépről, hogy «a mostani revolutio alkalmatosságával a jobbágyság szarvat emelvén, kiváltképen a Tiszán tul a rendes szolgálatot, censust, taksát, dézmát, kilenczedet és egyéb accessoriumokat» nem akarja fizetni. A tanács feladata lesz tehát, hogy a fegyveres szolgálatot teljesitő jobbágyok kivételével a többieket katonai karhatalommal is kényszeritse kötelességeik teljesitésére. A jobbágyterhek enyhitésére vagy Bocskay István példáját követve nagyobb tömegek felszabaditására a fejedelem, hogy a nemességet el ne riassza, nem kezdeményezett sokáig semmit, noha maga a legnemesebb földesurak egyike volt, sőt környezetében is akadtak egyesek, például Bottyán János, különösen Károlyi Sándor, kik a szabadságharcz egyik főfeladatának azt tűzték ki, »hogy sok nyomorusága után a parasztság is consoláltassék az egész országban s praescribáltassék valamely methodus szolgáltatásukban és adózásukban». De az urbér országos rendezésére kisérlet sem történt. A fejedelem nemes kedélyében, mint emlékiratai bizonyitják, meleg visszhangot ébresztett minden emberi szenvedés s igy a pórnép végtelenül siralmas erkölcsi és anyagi helyzete is, másrészt meg ismerte a tömeg mérhetetlen

---

1) Közli *Komáromy* András, Tört. Tár. 1901 : 398.

2) Gazdaságtört. Szemle 1897 : 115–23.

katonai értékét. Mindazáltal socialpolitikai reformokat nem kezdeményezett s csupán a gyászos trencséni csata után, mikor a mozgalom feltartózhatatlan hanyatlásnak indult, intézett a Sárospatakon 1708. végén tartott tanácskozások eredményeképen a vármegyékhez rendeletet[1]), melynek a jobbágyságra vonatkozó pontjai igy hangzanak :

9. pont. Mindazok a jobbágyok, kik a hadseregben a jelen háboru végéig állandóan és hüségesen szolgálnak s kiskoru gyermekekkel tavozni akarnak a földesuri telekről, a földesuri hatalom alól felszabadittatnak és örök és föltétlen szabadságot nyernek s lakóhelyeik a hajdu városok módjára külön kiváltságokban fognak részesülni melyekről a fejedelem fog gondoskodni.

10. pont. A hadseregben szolgáló jobbágyok, a mig katonáskodnak, mindenféle közteher alól mentesek. Azoknak özvegyei, kik a hadseregben akár fegyverrel, akár természetes halállal haltak meg, a mig férjök nevét viselik, minden közteher alól mentesek.

Ez a rendelet azonban rég megkésett s a nagy szinjáték rohamosan sietett zárjelenete felé nem csupán a német tulerő, hanem még inkább a pestis szörnyü dulása miatt, mely kicsavarta a nép kezéből a kardot, mert 1708—11. közt Magyarországban 310.000, Erdélyben valami 100.000 lelket ölt meg, mig a hosszu szabadságharcz maga körülbelől 85.000 embert vitt sirba. Mindez elveszett a nélkül, hogy a küzdő, vérző, szenvedő tömeg jogi és gazdasági állapotait bármiben megjavitotta volna. A szatmári békeszerződésben az uri osztály gondoskodott a saját elkobzott jószágainak visszaadásáról, de nem a jobbágyságról s a hosszu török korszakból a magyar nemzet munkaszervezete elvileg ugyanolyan — a valóságban még rosszabb — állapotban került ki, melybe az 1514-ki gyászos események juttatták.

---

[1]) 1708. decz. 17. és 18. kelettel, mely azonban csak 1709. jan. 4. hirdettetett ki, *Krones,* Archiv für öst. Geschichte 83. kt. Az egészet közli *Thaly* Kálmán, Esterházy Antal tábori könyve 286—7.

NEGYEDIK FEJEZET

A királyi terület.

4. *A jobbágyság közterhei.*

A törvényes keretek, melyekbe az uralkodó rendiség a jobbágyság intézményét a három részre oszlás századaiban préselte, a lehető legkedvezőtlenebbek voltak ugyan, de azon alapelveken nyugodtak, mint Lengyelországban vagy a német birodalom legtöbb tartományában. Csakhogy ott nem fészkelte meg magát a török s nem folytatta a rombolás müvét százötven éven át szünes-szüntelen, mint nálunk. Ez az örök háboru mindazokat a tényezőket, melyeket a munkásnép tartott el, az államot, a vármegyét, az egyházat, a földesurat egyaránt fokozott mértékben igénybe vette s mindnyájokat nagyobb követelések emelésére kényszeritette a munkástömegekkel szemben, melyek első sorban fedezték mindnyájok szükségleteit. Igy bekövetkezett az az állapot, hogy ugyanakkor, mikor a köznép következetesen pusztult, száma és jóléte állandóan csökkent, a reá háruló sokféle teher nöttön nött s egyre ujakkal szaporodott.

Első sorban az állam volt az, mely a háborus korszakban egyre többet követelt a szegénységtől pénzben. robotban és terményekben. Noha a XVI. században gyakran igénybe vette a jobbágyságnak vérét is, s törvényben rendelte el fölfegyverzését, az irreguláris katonaság, a hajduság meg nagyrészt belőle került, épen a három részre oszlás korában öltött a jobbágyadózás olyan arányt, mint azelőtt még kivételes esetekben sem.[1]) Az 1527—63. években Fer-

[1]) Az adózást részletesen megvilágitom Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd király korában czimü munkámban.

dinánd király részéről összehivott országgyülések közül 22 szavazott meg adót, az 1564—99. közötti években meg csupán 8 volt adómentes esztendő.[1]) Ugyszólván állandó lett tehát az eddig csak rendkivüli, kivételes rovás- vagy kapuadó s I. Ferdinánd idején az adótétel fél és három forint közt váltakozott, mig a századvégi háborus világban három-négyannyira is felszökött Alapja a XVI. században mindig a porta vagyis egy egész lakott jobbágytelek maradt, ha müvelőinek (az 1535-iki törvény szerint legföllebb 4 család) 3—6 frtnyi vagyonuk volt; a mely községek porta szerint nem adóztak, azokat rovatlan falvaknak vagy taksás népeknek nevezték s számukat a kincstár lehetőleg csökkenteni igyekezett. Ez adópolitikája heves ellenállásba ütközött a földesuraknál, kik meg jobbágyaikat mindenféle czimen kivonták az állami adózás terhe alól, mit a viszonyok fölöttébb megkönnyitettek. Az elszaporodó oláh és rutén lakosságnak még az 1574:4. czikk szerint is csupán egy része telepedett meg falvakban s élt ott vegyest telkein a többi jobbágysággal s mint ez, ő is rendes adótételt fizetett. Ellenben sokan, néhol többségök »a havasokban és erdőkben barmot legeltettek«; nem voltak szabályszerü telkeik s igy nem vonathattak be a rendes jobbágyadózás keretébe. Ezek csak az adótétel felét fizették s a dézmát sem a kath. egyháznak, hanem saját püspökeiknek és papjaiknak adták, mely adóügyi kiváltságuk nagyban akadályozta nemzeti és társadalmi beolvadásukat a magyarságba. Hasztalan mondta a király, hogy nem járja, hogy mig az ország igazi birtokosai. a magyarok, illetve a magyar jobbágyok sulyos adóval járulnak a községletekhez, az idegenből bevándorlottak többé-kevésbbé adómentesek legyenek. A rendeket nem lehetett rá venni, hogy e népeket a kapuadóba bevonják, mert munkájok gyümölcsét lehetőleg magoknak akarták megtartani s igy az oláh-rutén vidékeken igen nagy maradt a »rovatlan falvak« száma. Különben sem volt a telek fogalma, noha ez szolgált adókulcsul, országszerte egységesen megállapitva, hanem, mint a szepesi kamara 1574-ben panaszolta, a telki állományban a legszembeszökőbb eltérések mutatkoztak, vagyis a telekhez tartozó szántóföld és rét terjedelme egyenlőtlen volt, a mi sulyos igazságtalansággal járt a szegény adózó népre. De még ott is, hol a határ rendes telkekre

[1]) Ez idők adózása részletezve Két pénzügytört. tanulmány (II. A jobbágyadózás 1564—76-ban) és A jobbágyadózás 1577—97-ben továbbá A magyar adózás története 1598—1604. czimü müveimben.

volt osztva, a földesurak a legfurfangosabban kijátszották az állami adókötelezettséget.

Az 1572-iki második, őszi országgyülésen a király emlitette azt a gyakori esetet, hogy a földesur elszedi jobbágyaitól a rendes telket s helyette saját földjéből 3—4 vagy több holdat ad, bér fejében azonban tetszése szerint a termés negyed-ötöd részét veszi meg rajtok. Tette ezt nem a jobbágy javára, hanem azért, hogy elmondhassa, hogy az illetőnek nincs saját külső telke s igy nem köteles az államnak kapuadót fizetni. Az 1582-iki királyi előterjesztések szerint a földesur vagy névleg szabadossá teszi jobbágyát vagy legalább a pénzfizetés alól menti föl, hogy telke ne számittathassék portának s igy ne adózzék az államnak. Az ujonnan épült házaknak viszont 12 évi mentességet igér, de a valóságban megveszi rajtok az urbért, ellenben az állami adózásból kihagyatja azokat. Sokakat fél vagy negyed telekre költöztet át, ugyde itt is annyit szolgálnak neki, mint az egész telkesek, ellenben az államnak csak fél vagy negyed telek után adóznak. Az ilyen fogások következtében az állam sok rövidséget szenvedett, mert mindenütt felszaporodott a szabadosok vagyis az olyan jobbágyok és zsellérek száma, kik vagy valósággal, mert másnemü szolgálatot végeztek, vagy valamely személyes érdem alapján fölmentettek az urbér alól, vagy legalább látszólag urbérmentességet nyertek azért, hogy egészben vagy részben kivonhassák magokat a közadózás alól. Sok baj volt a zsellérekkel is; az a részök, melynek háza, szőleje vagy irtványföldje volt, mindinkább bevonatott a kapuadóba, mig a házatlanok taksával járultak a közszükségletekhez. A zsellérek ekkor is, később is három rendbeliek voltak, »ugy mint, mondta egy vármegyei statutum (1691.), házhelyen lakók, páston ülők és más ember házánál nyomorgók, a kik a faluban semmit sem birnak.« Nálunk nem volt meg a kötelezettség, mely számos német tartományban fennállt ,hogy ugyanis a földesur szavatolt jobbágyai állami adójáért s ha a jobbágy nem birt fizetni, földesurán vették meg. A magyar földesur kijátszhatta a törvényt s csakugyan folyton uj meg uj intézkedéseket kellett e törekvés meghiusitására tenni s az 1609:62. t. még a leégetteknek is, kik hogy házukat felépithessék, három évi adó- és dézmamentességet élveztek, ezt a kedvezményt csak az esetre adta meg, ha a földesur ez időre az összes urbéri terhektől mentesiti őket.

Minthogy a kapuadó vagy rovás ugyszólván állandó évi

adóvá lett, a régi kamara haszna nevü rendes adót olyan években, mikor kapuadó volt, ebbe tudták be s csak oly esztendőben követelték külön, melyre az országgyülés kapuadót meg nem szavazott. Mikor azonban a rovás mindinkább állandóvá lőn, a XVI. század végén, a kamara haszna végleg eltünt a magyar adórendszerből, illetőleg beleolvadt a rovásba. Csakhogy jött helyette mindenféle más adó. Nem szólva a kivételes koronázó ajándék, követségi költség, országházvásárlás és épités s más czimen fölajánlot adókról, 1609. óta állandó lett a koronázó pénz (a pozsonyi koronaőrző katonaság fizetése), mely előbb fél, azután egész forintot tett kapunkint és 1670-ig állandóan fizettetett s csupán emeléséhez kellett az országgyülés hozzájárulása. Időnkint meg gabonát és mindenféle élelmiszert is vetettek ki a jobbágyságra szintén a kapuk alapján. Az országgyülés megszavazta a dótételt azonban csak felében fizették azon vármegyék lakói, melyek a töröknek is adóztak. Minthogy a király a saját területét sem birta a török állandó pusztitásai ellen megoltalmazni, ez az ellenségtől akként szerzett kiméletet, hogy neki szintén állandó adót fizetett. Kétfelé kellett tehát adózniok s az 1548:24 t.-cz. akként könnyitett e lakosok nehéz sorsán, hogy kimondta, hogy a hódolt, azaz a töröknek is adózó portákra a kirótt adótételnek mindenkor csak felét fizessék, »mert szegények nagyon el vannak nyomva«, s ez az elv az egész török korszakon át fenmaradt. Ellenben az addig többé-kevésbbé adómentes rétegek köre 1593. óta egyre szükebbre szorult, sőt 1595-ben néhány évre ugyan, de a magyar királyság területén életbe lépett az általános adókötelezettség, mely nemesre és nem nemesre, a társadalom összes alkatelemeire kiterjedt s egy jobbágyporta adója 9 frtra veretett föl. Minthogy a kapu szerinti összeirásba a lakosság nagy része nem volt bevonható, az általános adókötelezettség keresztülvitelére a kapu helyett más adókulcsot kellett keresni. Ezt megtalálták a házban vagy füstben s 1598. óta a lakott házakat irták össze, melyek száma ekkor a király 33 vármegyéjében 161.527-re ment. Mikor azonban az általános adókötelezettség elvét ismét elejtették s a közterheket megint kizárólag a földesuri hatóság alatti szegénységre háritották át, ujra visszatértek a régi adókulcshoz, a kapuhoz. Csakhogy az előző 15 évi háboru olyan rombolást okozott a közvagyonosságban, hogy a kapu fogalmát gyökeresen módositani kellett. Az egész telek, mely eddig a kapuval azonos volt, az általános elszegényedés és az adótétel emelkedése következtében

nem birta meg többé a terhet. Ki kellett tehát fogalmát terjeszteni s az 1609:62. czikk elrendelte, hogy 4 jobbágyház vagy 12 zsellérház számittassék 1–1 kapunak. Az 1635:8. czikk meg elrendelte, hogy adózó jobbágynak számittassék mindenki, a kinek ekéje van (egész ekének vétetett 4–6 ökör, félnek két ökör). Az 1647:36. czikk még világosabban meghatározta a kapu uj fogalmát, midőn kimondta, hogy 4 olyan jobbágy, kinek 4–6 ökre van, 8 olyan jobbágy, kinek 2 igás marhája van, 16 olyan jobbágy vagy zsellér, kinek nincs igája, számittassék 1–1 kapura. Ezzel az egész zsellér népesség beleillesztetett a kapuadózás keretébe, másrészt, mint az iratokból kitünik, sok helyen 32 hold számittatott egy egész teleknek, mig az a föld, mely kevesebből állt, fél, negyed, nyolczad vagy zsellértelek számba ment s a kapu belőlök állittatott össze.

A mig a magyar alkotmányos szervezet legalább látszólag fennállott, a tömeg az adótétel örökös emelése daczára fájdalmasan érezte ugyan ezt az adóterhet, de legalább nem roskadt össze sulya alatt. Bécsben azonban az 1670-iki mozgalmak után a régi magyar adórendszert egyszerüen halomra döntötték s a különben is koldusbotra juttatott országot addig hallatlan uj igényekkel sujtották. Beköszöntöttek a rettenetes »porcziós idők«, melyek karöltve az embertelen vallásüldözéssel igazi pokollá tették az országot s teljes fejetlenségbe, állandó forrongásba, felkelésbe hajtották a népet. I. Lipót király 1670-ben önkényesen 4 millió forintban szabta meg magyar területének évi adóját s 1671–79. közt 1—1 portára 40 frt évi teher hárult, melyből azonban, noha az adózás a nemességre is kiterjesztetett, katonai karhatalommal sem birtak 45%-ot, sok vármegyében annyit sem behajtani. Az egyenes adóhoz fogyasztási adó járult borra, sörre, pálinkára és husra, mely a hol lehetett, bérbe adatott, másutt hatósági kezelésben maradt, de akár igy, akár amugy, rombolólag hatott a gazdasági életre. »Egyebekben — irja az egykoru krónikás — mindenféle adót eszeltek ki: előfogatot, contributiót, auctiót, repartitiót, accisát, árendát s más egyebet ugy, hogy sokan inkább ott hagyták földjeiket.« Az uj rendszer tömegesen hajtotta a népet török területre, — egy császári tábornok szerint sokan török hitre tértek, hogy teljes védelmet nyerjenek a basáktól — külföldre vagy a bujdosók táborába. Az udvari politika gyászos következményei közé tartozott az addig szükkörü pálinkafőzés és ivás nagy arányu terjedése is, melyet az állam, hogy a fogyasztási adó jövedelmét fokozza,

mesterséges eszközökkel tervszerüen mozditott elő. 1681-ben, mikor az alkotmányos életet látszólag helyreállitották, az idegen adórendszer eltöröltetett ugyan, de a mi csakhamar helyére lépett, az ép oly elviselhetetlen volt, mint az addigi. A török uralom megtörése után, de még a békekötés előtt feszabaditott ország, melyet az udvar hóditott tartománynak tekintett, a városokkal 8000 portára osztatott s egy portára 4 egész jobbágytelek számittatott. 1698-ban egy porta 600 frt adóval rovatott meg, melyhez az egyházi és világi nemeseknek is járulniok kellett. De hogy milyen arányban, jelzi Heves vármegye példája. Ott a kirovás 59.570 frtot tett, melyből az egyházi és világi birtokosokra 3771 frt esett, mig a többit a jobbágyságnak kellett fizetnie, melytől a vármegye ugynevezett dicák szerint hajtotta be. A dica volt az adóegység s egy dicának vétetett a gazda maga, azután egy pár ló, 20 kila buza, 30 frt készpénz stb. Egy-egy dica után után mindenki bizonyos összeget, mely a viszonyok szerint 90 dénár és 2 frt 50 dénár közt váltakozott, fizetett. A kire például 10 dica jutott, annak adója itt 9, amott 25 frtot tett. Ehhez járultak terményadók, a katonai beszállásolások óriási költségei, a katonatisztek szüntelen zsarolásai, a behajtásnak hihetetlenül embertelen módja, az executio kiméletlensége, mely néha télviz idején egész falvak népét az erdőkbe vagy más buvóhelyekre való menekülésre kényszeritett s hónapokra lehetetlenné tette a jobbágyoknak rendes foglalkozásuk üzését.

A három részre oszlás első tizedei azonban a szegénységre egy uj és sulyos adót is hoztak, mely azután állandó maradt. Ez az országos közmunka, vagy mint akkor nevezték, az ingyenmunka volt, mely a végvárak jókarba helyezésére fordittatott. Az 1553:5. cz. még határozottan tiltja, hogy a váraknál vagy erőditményeknél közmunkára kényszeritsék a népet, mert az ellenkezett a földesuri érdekkel. Az 1554 : 8—9. cz. már megengedte a közmunka igénybevételét, még pedig porták szerint, de csak rendes fizetés, illetve napszám mellett. Ellenben az 1559 : 18. t.-cz. kötelezővé teszi az ingyenmunkát, mely porták szerint állittatott ki s évenkint 6 napra szabatott. Azóta ez a teher gyakorivá, sőt mondhatni állandóvá lett s 1567-ben 12 napra emeltetett, de legalább 6 nap volt. Maga az országgyülés állapitotta meg, hogy az egyes megyék melyik végvárhoz küldjék közmunkájokat s minthogy némelyik nagyon messze esett a számára kijelölt véghelytől, hamar divatba jött, néhol köte-

lezővé tétetett az ingyen munkának pénzen való megváltása, s egy porta napi váltságdija 10 dénárban állapittatott meg, ugy hogy 60—120 dénár uj adó esett évenkint közmunka-váltságul 1—1 portára.[1])

Az állam mellett azonban a három részre oszlás korában egy uj adóztató tényező lépett előtérbe, mely addig megkimélte a jobbágyságot. Ez a vármegye volt, mely szertelenül megnőtt szükségleteit szintén a földesuri hatalom alatt álló szegénységgel fedeztette s a legkülömbözőbb czimeken állandóan és igen nagy mértékben igénybe vette pénzét és verejtékét. A vármegyék statutumai[2]) erre töméntelen példát nyujtanak. Nyitra 1580-ban minden 6 kapura 4—4 szapu zabot és 2—2 libát, minden egyes kapura 4 kenyeret, 1 kappant vagy tyukot vetett ki Érsekujvár segélyére. Abauj 1580-ban »a németek lovainak tartására« minden kapura egy köböl zabot vagy 25 dénárt, 1 tyukot (3 dénár), 4—4 kapura 1 szekér szénát s a behajtónak minden kapu után 1 dénárt rótt. 1582-ben meg Eger erősitésére 1—1 kaputól 25 dénárt, a jó zsellértől, ki a maga ekéjével szánt, ugyanannyit, a ki pedig czimborával szánt, attól 12½ dénárt, végül attól, a ki csépével és kapájával élt, 5 dénárt szedett. Zala 1581-ben az országgyülési követek költségére, hogy minden tehetségökkel védjék a nemesi szabadságot (libertatem nobilitarem omni industria defendere), mi alig állhatott a jobbágyok érdekében, 1 kaputól 25 dénárt szedett. Hont 1583-ban az alispán fizetésére s az országgyülési követek költségére nemestől és jobbágytól 1 kapu után 25 dénárt, 1592-ben a Nyitra vize medrének kijavitására külön minden portától 10 dénárt kivánt. Gömör 1595-ben, Torna 1599-ben vetett ki adót s ez utóbbi 1604-ben is füstönkint 50 dénárt szedett közszükségletre. Zemplén 1605-ben rótta meg külön adóval jobbágylakosságát. Nyitra 1608-ban minden 10 jobbágyházra a lakosaik által kiállitandó 1 lovast és 2 puskást vetett ki, Abaúj 1611-ben a nádor asztalára minden kaputól 1—1 tyukot, 3—3 kaputól 1 ludat s a köböl zabot, más szükségletre 1—1 kaputól 50 dénárt kivánt. Vége-hossza nem volt az ilyen kivetéseknek, melyekhez járult a helyi közmunka vizek szabályozására,

---

[1]) Az ingyenmunkáról s tényleges eredményeiről bővebben szólok: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században czimü tanulmányomban, Hadtörténelmi Közlemények 1888.

[2]) Lásd a M. Jogtört. Emlékek külömböző köteteiben.

utak és hidak javitására, de különösen a töméntelen fuvarozás, mely roppantul igénybe vette a parasztság erejét, mert a sokféle katonai szükségleten kivül ő tartozott a megye területén a sót szállitani, a török és keresztény rabokat ingyen az egyik faluból a másikig elfuvarozni. Mindezekkel annyira el volt foglalva, hogy sokszor az ur dolgát sem végezhette. Ezt tehát az urak is megsokalták s az 1659: 29. t.-cz. megtiltotta, hogy az ilyen rabok szállitásával a parasztság terheltessék. De a tilalomnak nem volt hatása s hasztalan hozatott uj törvény; végre is a vármegyének kellett közbelépnie s statutumaiban érvényesiteni a tilalmat. Pest vármegye 1676-ban kimondotta, kogy a köznép csupán a vasas raboknak tartozik fuvart adni. Ellenben Győrmegye 1683-ban teljesen eltiltotta a jobbágyságnak ingyen felhasználását a rabok szállitására s csak rendes fizetés mellett engedte meg.

Ilyenek voltak a jobbágy kötelezettségei vérben, pénzben, mindenféle ingyenmunkában az állam és a vármegye irányában. Csak ezek után következett az egyház, mely szintén nagyban igénybe vette pénzét, munkáját, terményeit. Ez időben is terhelte a jobbágyságot az ősi terményadó a tized vagy dézma, melyet a hitujitás sem szüntetett meg. Minthogy egyházi részről való közvetlen behajtása számos vármegyében a háborus világban elháríthatatlan akadályokba ütközött, a tizedet rendesen az állam vagy a földesur vette bérbe s igy e korban töméntelen törvény foglalkozik vele.[1]) A tizeden kivül azonban minden községnek meg voltak a maga kultuszkiadásai még ott is, hol a hitujitás idején a földesur nem foglalta le a plébánia fekvő vagyonát, a mi sok községben meg történt. Mikor a XVII. században a földesurak egy része, a főurak majdnem mind ujra katholizáltak, a protestáns vallásban megmaradt jobbágyoknak teljesen magoknak kellett lelkészök, tanitójuk, egyházfiok eltartásáról gondoskodni. Ez pedig nagy áldozattal járt mert a vallás szolgáit, mint számos egykoru emlék bizonyitja, tisztességesen kellett dijazni.

Tétényben (olim Kozma Dominici dicata) 1653-ban a prédikátor fizetése volt évenkint 50 ft; «item földjeit megszántjuk, bevetjük és beboronáljuk, de az aratás magáé a prédikátoré, mind

---

[1]) A tizedfizetés módozatairól, főleg a jövedelemről bővebben szólok Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században czimü munkámban 126—48.

a behordása. Réteit azonképen megkaszáljuk, maga köll felgyüjteni, miénk a behordása, a földek végében a füvet pedig a zsellérek kaszálják, azt is maga gyüjti, de mi hordjuk be. Keresztöléstül jár 1 tik és 1 kenyér. Introductione 1 kenyér, 5 dr. Közönséges gyónástul, a ki mit akar adni, háznál való gyónástul 15 dr és jóakaratja szerint egy ital bor. Halotti temetéstül, ha prédikál 50 dr, ha pedig csak énekszóval viszi 25 dr, Házasoknak esküdtetésektül akár ifjak, akár özvegyek legyenek 50 dr, ha egerre járhatunk, tartozunk 12 szekér fával és annyi náddal, ha nem hozhatunk annyi fát egerrül, pénzen veszünk Óvárt 2 szekérrel». Néhol azonban az évi fizetés, valamint a stoladijak is nagyobbak voltak. 50 dr helyett 75 s a pap az emlitetteken kivül más jövedelmeket is szedett. Ehhez járultak az egyházfi s a tanitó eltartásának költségei. A tanitónak néhol kijárt a szent Gál kakasa. Tétényben minden házas ember 1 fertály gabonát, harangozástul 1—1 garast, itt való gyermek tanitásátul kántoronkint 25 drt fizetett a tanitónak, ki a vidéki tanulóval a dijra nézve szabadon megalkudhatott[1]).

Rápóti Papp Mihály 1657-ben Ibrányban volt lelkész a következő fizetéssel: minden paraszt házas ember 1 ftot, item egy szekér fát, egy boglya szénát, egy véka életet, a fizetetlen szabadosok 24 drt adtak s a falu a papnak 4 köblös földet szántott föl. Ibrány község akkor holt szegény volt s kegyetlen földesur alatt sinylődött. 1663-ban Papp Nánáson lelkészkedett, hol 25 ft készpénzt, 22 köböl buzát, 100 szekér fát, 200 kéve nádat, 20 boglya szénát, elegendő őrlést, 1 disznót, esküvőért 1, temetésért 1 ftot, keresztelésért 1 tyukot s 1 kenyeret vagy 24 drt, partialis gyülésre meg 50 dr, generalis gyülésre 1 ftot és fuvart kapott. Hat évi szolgálat után fizetése 80 ftra, 40 köböl buzára, 10 köböl kölesre, 400 kéve nádra stb. nőtt[2]).

Lepcsényben[3]) 1688—93-ban «az ecclesiának szorultságához képest». a lelkészi fizetés készpénz 25 ft, buza 20 kila, 1 ft áru faggyu, 1 kősó, fahordás, szénatakarás, őszi-tavaszi szántás volt. A tanitó kapott 7 ftot, 7 kila buzát, 3 kila alá való öszi szántást, 1 hold kölest s minden házaspártól 1 kenyeret, $1^1/_2$ font hust vagy 1 tyukot vagy 1 disznólábat. Noha Lepcsény épen akkor

[1]) A Dunántuli 1630-60-ki nagy egyházlátogatási jegyzőkönyvből. Nemz. Muzeum Fol. Hung. 206.

[2]) Naplója Sárospataki füzetek 1858/9.

[3]) Irodalomtört. Közlemények 1892: 363.

a háboru miatt óriási közterheket volt kénytelen viselni, 1693-ban a papi fizetést 30 ftra s ugyanannyi kila buzára, a tanitóét 10 ftra s 10 kilára emelte. Itt csak protestans községek idézvék például, mert a katholikusok száma igen csekélyre apadt s még I. Lipót korában is emlitik, hogy alig egy hetedét teszik az összlakosságnak. Akkor roppant arányokban megindult ugyan az állam, a főpapság s a nagybirtokosok részéről az erőszakos visszatérités s egyre több sikerrel járt. De ezzel alig enyhültek a hivek párbér- s más egyházi terhei, mert a hol volt a plébániának szántóföldje, ott is a jobbágyok robotja müvelte, másrészt sok helyen megtörtént, hogy ezt a földet az áttért földesur az elüzött prot. lelkésztől elvette, de állandóan megtartotta, vagyis nem adta át az ujonnan behelyezett kath. papnak, kinek ellátásáról tehát a szegénységnek kellett gondoskodnia.

Csak mindezek után térhetünk át a jobbágy tulajdoképeni főterhére, az urbéri kötelezettségekre, melyekkel annak a nemes urnak tartozott, a kinek telkén lakott, a kinek földjét haszonélvezet fejében müvelte. A mióta a nemesség zárt renddé alakult, tulnyomó nagy része egyszerü kisbirtokos volt, a maga szabad földjén, nemesi telkén, udvarházában (curia) lakott s egy házhelyes vagy egy telkes nemesnek (nobilis unius curiae vagy sessionis) neveztetett; földjét jobbágyok nélkül (jobagiones carentes) müvelte családtagjai vagy legfölebb egy pár cseléd és zsellér segélyével. A jobbágykérdésben nem állt tehát fenn közte és a jobbágyos nemesség (nobiles jobagiones vel portas habentes) közt semmi érdekazonosság s a nemzeti királyok leginkább ez elem segélyével tartották fenn a szabad költözés jogelvét és rendszerét. A XVI. században azonban ez a réteg ép ugy elszegényedett, mint a jobbágyság s függő, néha szolgálati viszonyba jutott a nagybirtokosokkal, kik főleg belőle választották udvari embereiket, gazdatiszteiket, zsoldos katonáikat s minthogy a nemesi kiváltság külömben is egy renddé egyesité (una et eadem nobilitas) a vagyonilag nagyon szétágazó uralkodó osztályt, ez időben az ugynevezett szegény nemesség sem az országgyülésen, sem a vármegyénél nem akadályozhatta a jobbágyos nemességet a maga külön osztályérdekei kielégitésében. Csak igy vált lehetsegessé, hogy a közép- és nagybirtok, melynek egyedül voltak jobbágyai, munkásaival szemben korlátlan uralomra vergődjék s akármit szabott a köztörvény, kénye-kedve szerint elégithesse ki saját telhetetlenségét. A szabad költözést visszaadta még János

király, később I. Ferdinánd király törvénye a jobbágyságnak. Életbe azonban a törvény csak kivételesen, csupán akkor és ott lépett, hol az egyik befolyásosabb urnak külön érdekében állt. Végül nem a jobbágynak, hanem a földesurnak lett jogává a szabad költözés s a jobbágy csak akkor élvezhette, ha valamely földesur hasznot huzott gyakorlatából. Ugyanigy elfajult az urbéri teher és kötelezettség dolga. Már az 1514-ki törvény országosan szabályozta az urbért, a jobbágynak pénzben, terményben, munkában való kötelezettségeit. Ugyanazt tette az 1548-ki törvény. Szabatosan megvolt tehát állapitva a szolgálatok maximuma minden földesur és minden jobbágy számára s a törvény azt akarta, hogy a szolgálatok meghatározott sorompók közt mozogjanak, s ne fajuljanak szertelenekké, korlátlanokká, merő önkénynyé. De ebben sem ért czélt. A törvényt senki sem vette figyelembe s mint az e korbeli ezer meg ezer urbarium bizonyitja, az országos urbérrendezés nem szabott korlátot a földesuri akaratnak, hanem az urbéri terhek mindinkább a szertelenség jellegét öltötték. Sőt az irott urbarium is, melyet akkor a falu törvényének neveztek s melyet a jobbágy időnkint földesurától kapott, teljesen kiforgolódott kétoldalu egyezségszerü jellegéből. A földesuri teljhatalom folyományává lőn s bármikor meg lehetett változtatni, a mint valóban visszavonták, módositották minduntalan, akár ha uj birtokosra szállt a jószág, akár ha uj tiszt került a gazdaság élére vagy ha a földesur a maga jövedelmét fokozni akarta. »Az urbér adatik usque ad beneplacitum nostrum» – mondja az egyik s ez szolgált általános vezérelvül. Különben sem volt biróság, mely előtt a földesur adta urbariumban meghatározott terhek emelése ellen a szegénység igazságot szerezhetett volna. Ellenben a földesur a maga rendőri-, közigazgatási-, büntető hatalmával, falu biráival és uri székével, a befolyása alatt álló vármegyével mindig kényszerithette a jobbágyot az uj követelések teljesitésére. Mindezek következtében az országos törvény eszközölte urbérrendezés a papiron maradt s a földesurak urbariumai azon alapelvből indulnak ki: hogy a jobbágyok »mindennemü szolgálatot, valamire a tisztek rendelik, tartoznak végezni«, »mindenféle kézi- és igás munkára kötelesek«, »munkája fogyatkozás nélkül toties-quoties, a mint a tisztviselők parancsolják«, »valamint a tisztek rendelik őket, az ő tehetségek szerint tartoznak mindenféle szolgálatot praestálni«. Ugyanezt hirdetik a latin urbariumok: »serviunt sicut illis jubatur«, »servunt ad libitum capitaneorum et

provisorum in arando, metendo, falcando, fodendo, lignorum portatione et in omnibus aliis sine ulla discretione«. A merő önkény nyilatkozik e szavakban s ennek megfelelően az urbéres szolgálatok a lehető legtarkább változatosságot nyujtják. A mit az illető vidék egyáltalán kinált, a mit a jobbágy csak termelni vagy pénzen szerezni tudott, azt ajándék, konyhabér (census culinaris) s mindenféle más czimen beszolgáltatni vagy pénzen megváltani tartozott. »Tyukot, ludat, a mennyit rájok vetnek, mikor kivántatik a konyha szükségére« (s noha a földesur, gróf Esterházy Miklós ráirta az urbariumra: ezután az instructió szerint legyen, a valóságban ez mindig ugy maradt). »Mikor szükséges és kivántatik az, tartoznak tyukot, ludat, tyukmonyot, vajat a mennyi kivántatik s a mennyire érkeznek, adni«. Hasztalan irta a földesur az urbariumra: ezután bizonyos rend legyen. A földesuri hatalom természete s különösen az állami ellenőrzés teljes hiánya kizárta az urbéri terhek józan ész és méltányosság szerinti szabályozását. A földesuri hatalomtól magából folyt a szertelenség, mert természetében rejlett az az igény, hogy nemcsak a jobbágy, hanem még minden marhája munkájából és hasznából kivegye a maga részét. Ez elvet az 1702-ki ozorai urbarium következőleg fejezi ki: »minthogy az uraságnak mindenből kilenczedje vagyon, mivel az ökör és ló is szánt, abból kilenczedet adnak, csak épen a tehenek haszna nem jutna az uraságnak: azért a lakosok minden fejős tehéntől esztendeig adnak egy oka vajat«. A földesuri hatalom jogosultnak tekintette tehát magát, hogy a jobbágy mindennemü keresetét, jövedelmét, vagyonát megdézmálja, tőle valami dijat, vagy bért, szolgálatot vegyen. Másrészt korlátlanul robotoltatta s egy 1630—60. közt irt egyházlátogatási jegyzőkönyvben[1]) a pap azt mondja hiveiről, hogy járnak ugyan az istentiszteletre, de csak akkor, »ha az ur dolgától lehet«. Az urbéres szolgálat megelőzte tehát az isteni szolgálatot, amint a paraszt csak barom számba ment, mert a földesur, ha hasznosnak itélte, eladta, jobbágyát zsellérét, telekkel vagy a nélkül elzálogositotta, más földesurral elcserebérélte, mint marhájával tette[2]). Családi életéről, gyermekei neveléséről, házasságáról ő határozott s a jobbágy legény köteles volt

[1]) A jegyzőkönyv Nemz. Muz. Fol. Hung. 206.

[2]) Erre egykoru oklevelekből példákat idézek Magyarország Buda visszafoglalása korában czimü munkámban 184—85.

akkor nősülni, mikor a földes ur vagy tisztje parancsolta. Erről számos urbarium intézkedik s kimondja, hogy a kellő koru legényt »erőltetni, ha könnyü intéssel nem fogadna«, tömlöczczel kell kényszeriteni, »melyet teszi hozzá, az özvegy asszonyok és a jól megnőtt leányok is tudom helyben hagynak«.[1]) A magva szakadt jobbágynak, »ha atyafiai nincsenek testamentum nélkül meghalván, marhája, jószága minket földesurakat illessen«, mondja egy 1584-ki urbarium. Az örökösödési jog általában a legeltérőbb fejlődést vette, a szokásjog mindenütt más volt s néhol a legidősebb, néhol a legifjabb fiu örökölte elhunyt atyjának telkét. A korlátlanság e kábitó légkörében megromlott, eltünt minden emberi, erkölcsi és jogérzet. Voltak ugyan abban az időben is nemes érzésü, józan eszü földesurak, jeles gazdák, kiket egy részt vallásos és felebaráti érzésök, másrészt a gyakorlati tapasztalás birt méltányosságra és mérsékletre. Tudták, hogy az emberséges bánásmódban részesülő, agyon nem hajszolt jobbágytól több hasznot várhatnak, mint az elkeseredett, éhező koldustól. Tudták továbbá, hogy az ő káruk, ha a paraszt nem képes földjét kellően megmüvelni, ha házát, gazdasági épületeit nem birja jó karban tartani a sok ur dolga és adózás miatt. Egyes urbariumokban s más okiratokban megható módon nyilvánul a földesur jóindulata népei iránt. Tisztelettel emlithető nevök ma is koruk jobbjai sorában. Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolya mindig azt kivánta tiszteitől, hogy a szerjárásnál kiméljék a szegénységet. Illésházy István, a kiváló államférfi és hatalmas birtokszerző, korának legnemesebb lelkü földesurai közé tartozott. Nemcsak enyhén bánt jobbágyaival, hanem azokat, kik a háborus viszonyokban elpusztultak, marhával látta el, ismét »szekeressé, ekéssé« tette őket, hogy telköket megmüvelhessék.[2]) Vetésy László 1610-ben kelt végrendeletében igy bucsuzott el »jámbor jobbágyim kicsintől fogva nagyig nekem megbocsássatok; istennek jól könyörögjetek, ezután is legyen jó gondviselő uratok«, mintha előre sejtette volna, hogy örökösei nem az ő szellemében fognak velök bánni. Gróf Esterházy Miklós nádor ismételve megparancsolta tiszteinek, hogy ez után a jobbágyok szolgálataiban rend legyen, s meghagyta, hogy »az irgalmasság ki ne maradjon a miserabilis personák«

[1]) Gazdaságtört. Szemle 1897: 48.

[2]) *Károlyi* Árpád, Illésházy hütlenségi pöre.

(a büntettesek) iránt. Gróf Vesselényi Ferencz nádor és neje Széchy Mária kimélték jobbágyaik lelkiismereti szabadságát a vallásüldözés szilaj korában, gróf Thököly Imre s bizonyára mások is fékezni törekedtek gazdatisztjeik kapzsiságát s lelkökre kötötték, hogy illendően bánjanak a szegénységgel. Thököly különösen meghagyta udvarbirájának, hogy ne igyék sokat, rossz társaságban ne forgolódjék, kinek-kinek becsületét érdeme szerint megadja. «A szegény emberek szavát — folytatja — csendesen meghallgassa, azt megértvén, a miben kivántatik és illendő lészen, tehetsége szerint oltalmazza, segitse, előle el ne nógassa vagy kergesse, magát szép csendesen, emberségesen viselje; a mit harag nélkül véghez vihet, soha azt zugolódva ne müvelje, ne miveltesse, a szitkolódást pedig haragjában se cselekedje, mert ezzel nem szaporul a munka, becsülete nem nevelkedik vele«.

Terjedelmes utasitásában[1]) (1684.), mely alapos gazdasági ismereteire is kedvező világot vet, a munkásnép iránti legőszintébb jóindulat nyilvánul, midőn ismételve meghagyja tiszteinek, hogy a jobbágymunkát ne csak czélszerüen, hanem emberségesen használják fel s hogy »többre ne impediálják, se aggraválják, hanem csak a mi az urbariumban megiratott«, »nehogy egy hátról két bőrt vonjanak«, másrészt a jobbágy panaszait gyorsan és igazságosan intézzék el, a birságpénzeket rendesen ugyan, de ne nyuzás kedvéért szedjék.

Jó földesur a jobbágyság röghözkötöttségének s korlátlan kizsákmányolásának legzordonabb napjaiban sem hiányzott tehát soha. Csakhogy a nagy uradalmak birtokosa nem mindig lakott jobbágyai közt s évek teltek el, mig egyik-másik távolabbi uradalmát meglátogatta. A gazdatisztek egész tömegére kellett jószágai kezelését biznia, kiknek hasztalan küldte a legnemesebb szellemü utasitásokat. A tisztek kevésbbé a földesur, mint inkább a saját érdeköket nézték, sokan meg egyszerüen pénzen vásárolták állásukat s a vételárt busásan igyekeztek a szegénységtől visszakapni. Hasztalan irta a földesur, hogy az udvarbiró ne tegyen ispáni állásba vagy más hivatalba »nadálytermészetü« embert, ki a parasztságot kiszipolyozza. A falusi birák és az ispánok örökösen visszaéltek hatalmukkal. »A falusi biró — mondja egy hivatalos vizsgálat alkalmával (1667.) Zemplén vármegye egy emberséges táblabirája —

---

[1]) Századok 1870 : 388—400.

egyik legnagyobb csapás a népre« s »a városi és falusi torkos, borozó birák« üzelmeit magok a földesurak gyakran sujtják megbotránkozásukkal. Ugyanoly lelkiismeretlenül, mint a birák, aknázták ki állásukat az ispánok, kikről Thököly Imre (1684.) azt mondja: »jószágbeli ispánaink is, kik tisztöket nagy summa pénzen szokták megvenni, észrevehető nagy gonoszságot visznek végbe jobbágyaink között, mert hogy a tőlök nekünk adott summa (melylyel tisztét vásárolták) kiteljék«, csalták-lopták, zaklatták a szegénységet.

Ily emberanyaggal szemben keveset használt a földesur jóakarata s a hol a jobbágyok panaszkodni mertek tiszteik ellen, — rendesen csak titokban tették — ott jogos megütközéssel sujtják magaviseletöket. A munkács-szentmiklósi óriási uradalom juhászgazdáiról egy panaszlevél azt mondja, hogy »olyan semmirevalók, rosszak, tudatlanok, irgalmatlanok, hogy némelyik disznópásztornak is rossz« lenne. És az ilyen emberektől függött a jobbágynépnek nem csupán gazdasági létele, hanem egész családi élete, mert ő határozta meg, mikor házasodjék, kit vegyen el s ha özvegy lett, nála maradjanak-e gyermekei vagy nem? Igy a legjobb földesur igyekezetei is könnyen meghiusultak tiszteinek rosszindulatán.

Külömben is csupán saját munkásainak sorsát enyhithette, a birtokain kivül élő tömegekét pedig nem. Példája sohasem juthatott általános követésre, mert bármi jók is egyesek, maga az osztályuralom nem ismer kiméletet. A mit a jó földesur alkot, azt utódja akármikor megsemmisitheti, az nem jogszabály, hanem merő jótékonyság, mely a személyes kegyelem, ugyszólván a könyöradomány szinvonalán mozog s igy igazi socialis értéküvé nem válhat. Bármilyen reformnak, hogy hatékony és állandó legyen, köztörvényen kell nyugodnia, mert csak ugy tehet erkölcsileg és értelmileg nemesbitő hatást az érdekeltekre, ha helyzetök javitása a jog érczalapján nyugszik. Sőt abban az időben ez sem volt elég, hisz hozatott reformtörvény bőségesen, de a végrehajtásához szükséges sajátos közegek és szervezetek hiján nem kerültek valósulásra. Ennek folytán a jog és a valóság közt áthidalhatatlan örvény tátongott s a törvény ellenére minden faluban, minden uradalomban külön, de mindenütt önkényesen folyt az urbér megállapitása és behajtása. Akadt ugyan jó földesur, de maga a földesuri hatalom az önkény fájának gyümölcse maradt s minden kimélet elvileg ellenkezett természetével. Ellenkezett az ősidőktől fogva, de századokon át a korona és közegei megakadályozták elfajulását, megoltalmazták a munkásnépet

a tulságos kiaknázás ellen. Ellenben az állam szétdarabolása s a koronának a közügy iránti érzéketlensége korában a földesuri hatalom, mint Európaszerte tette, egész meztelenségében föltárhatta igazi farkastermészetét. Fajképe a földesuraságnak nem a jó, hanem a kegyetlen földesur volt, a ki ugy beszélt és bánt jobbágyaival, mint Kapy Zsigmond, ki 1620 aug. 11-én kelt levelében kétyi tisztjeinek utasitásokat küldvén az aratásra, a többek közt azt mondta: »És ezeket egynéhányszor olvassátok el a szófogadatlan, koszosfejü jobbágyok előtt Kétyen, hogy ezen pecsétes levelemben hagyom és parancsolom, hogy elhagyván a régi goromba, vakmerő, oktalan, paraszt, szófogadatlan, ostoba, emberi természet ellen való, megrögzött gonosz természeteket, fejek vesztése alatt, szavatokat fogadják mindenben, valamit én szómmal nekik parancsoltok.« — — »És ha ki ez ellen szólana csak egy szót is, avagy nem akarná cselekedni, tehát a többivel együtt mindjárt megkötözzétek és ide felküldjétek.«[1]) Ez a hang volt a földesuraság természetes hangja s még Alvinczi Péter, a hires kassai pap is igy szokott azokkal a a szegény emberekkel beszélni, kik irányában fenforgó kötelességeiket az ő nézete szerint lanyhán teljesitették. E tekintetben nem nyilvánul külömbség a földesuri hatalomban akár a király, akár egyházi, akár világi ur személyében összpontosult. Időnkint ugy látszott ugyan, mintha a király a maga jószágainak munkásnépét valami különösen kedvezményes, ugyszólván mintaállapotba akarná helyezni, hogy mindenki észrevegye a király és a magánföldesur jobbágyainak helyzetében való elvi különbséget.

1570-ben a kamara a munkácsi uradalom udvarbiráját szigoruan utasitotta, hogy a jobbágyságot ne zaklassa önkényes terhekkel, ne tegyen ugy, mint más földesur, ki a zavaros, zord időkben folyton emeli az alattvalók terheit, mert »ő felsége azt akarja, hogy tisztviselői ugy bánjanak a szegénységgel, hogy szembetünjék a közöttük és a Magyarország nemeseinek alattvalói közötti különbség.« (ut multum inversit inter horum et subditorum nobilitatis Hungariae immunitates.)[2]) Ez azonban csak pillanatnyi felbuzdulás volt a főhatóságok részéről, mert az okiratok töméntelen olyan esetről emlékeznek meg, hogy midőn valami jószág magánosoktól állami kezelésbe ment át, a kincstári közegek ép oly irgalmatlanul kisajtolták

---

[1]) Gazdatört. Szemle 1895 : 198—99.

[2]) Gazdaságtört. Szemle, 1896 : 75.

a jobbágyokat, mint előbb a magánföldesur. Ez történt például a véglesi uradalomban, hová 1604-ben a sok panasz következtében külön vizsgáló bizottságot kellett küldeni.[1]) Az intézményben magában rejlett a hiba, az rontotta meg az emberek jogi és erkölcsi érzékét, kiknek legtöbbje nem is sejtette, milyen romlott, isteni és állami törvénybe ütköző alapon nyugszik az a viszony, melybe jobbágyaikkal helyezkedtek. Ép oly kevéssé akarták megérteni, hogy jobbágyaik elnyomása mennyire rontja saját anyagi érdekeiket s az ország gazdasági életének fejlődését. Minhogy ők voltak az erősebbek, kihasználták a helyzetet kiméletlenül s nem akarták belátni, hogy az a kényuralom, melyet magok gyakoroltak munkásaikon, teszi lehetetlenné abbeli törekvéseik sikerét, hogy a Bécs részéről ő rajtok gyakorolt idegen kényuralom alól felszabaduljanak.

---

[3]) Századok 1904 : 485—7.

HATODIK FEJEZET.

A királyi terület.

5. *A jobbágyság urbéres terhei.*

Ismerve a földesuri hatalom természetét általánosságban, végre áttérhetünk az urbéres terhek részletes vizsgálatára, a mint azok külömböző időkben és vidékeken gyakorlatilag alakultak. Az országgyülés a királyi hatalom sürgetésére köztörvények utján elég szabatosan megállapitotta azon különféle szolgálatok maximumát, melyeket a földesur jobbágyától követelhet ugy, hogy a merev röghöz kötöttség s a vele járó helotizálás korában sem mondhatni, hogy a földesur joga a munkással szemben a törvény szerint szertelen, korlátlan lett volna, mint némely nyugoti államban volt. A magyar országos urbérrendezés meghatározta a földesur jogait. A törvényes kilenczeden, valamint bizonyos haszonvételeken kivül (korcsma, mészárszék, malom, makkoltatás, vásárjog stb.) a törvény három főcsoportba foglalta a parasztság terheit. Ezek voltak: a földbér vagy pénzfizetés (census), a robot (servitia) és az ajándék (munera), mihez az urbariumokban még két csoport, a más jövedelem (proventus) és a sokféle birság (mulcta) járult, melyet a jobbágy vétség, kihágás, büntény esetén a földesurnak vagy tiszteinek fizetett. A mi a bért illeti, azt a törvény egész telkenkint, habár több család élt rajta, évi 1 arany forintra vagy 100 dénárra szabta, ámbár hozzá tette, hogy a mely telek eddig többet fizetett, ezután is fizesse a többletet. Azon sokféle munka és szolgálat maximumát, mely a robot gyüjtőnévbe foglaltatott össze, a törvény szintén megállapitotta kimondván, hogy az az igás jobbágy részéről évi 40 napnál több nem lehet. Ez a törvény azonban nem lépett életbe s érvényben maradt a régi törvény, mely szerint az igás szerjárás 52 nap volt. Ez tehát terhesebb volt a jobbágyra, de mégis gátat emelt a földesuri önkénynek. Végül a törvény az ugynevezett

ajándék maximumát szintén megszabta és pedig az állandó évi ajándékot, valamint ama rendkivüli segélyt, melyet a földesur pontosan megjelölt, ritka kivételes esetekben követelhetett népeitől hangsulyozva, hogy ez a segély mindenkor csak mérsékelt lehet.

A törvény megszabta tehát a kereteket, melyekben az urbérnek mozognia szabad s melyeken tul a földesuri igény nem terjedhet. Ha azonban a gyakorlati viszonyokat vizsgáljuk, azon óriási anyagból, mely az urbariumokban s más ide vonatkozó iratokban e korszakból ránk maradt, kiderül, hogy a földesuri hatalom ép oly kevéssé törődött a törvénynyel, mint a saját urbariumaival vagy külön szerződésekkel, hanem folyton fokozta igényeit, vagyis szaporitotta az urbéres szolgálatok minden ágát, melyek tehát a valóságban szertelenné váltak s teljesen az ur önkényének szolgáltatták ki a köznépet. Első sorban a pénzfizetés, a census mutat folytonosan emelkedő irányt, noha mellette az urbariumokban a legkülömbözőbb czimeken való fizetések szerepelnek. Igy előfordult: zsellérpénz, pásztorpénz, molnárpénz, rajpénz, ostorpénz, sarlópénz, keresztény- vagy füstpénz (e három ugyanazt jelenti, az fizette dézmaváltságul, a kinek nem volt vetése), vajdapénz, darabantpénz, harangpénz, testpénz, (ha a gazda kihal a házból, a ki jószágában bent marad, az fizeti és pedig 1 frtot), mérlegpénz (lemért termények, például méz után). Ehhez járult sok más fizetés a földesuri malom, fürészmalom, posztó kalló, havasi legelő, makkos erdő, halászat, mészárszék, pálinkaüst, sörfőzés s első sorban a korcsma után, mely már akkor nagyon bő jövedelmet hozott s gróf Esterházy Miklós semtei jószágáról 1641-ben azt mondta[1]), hogy »legnagyobb jövedelmünk korcsmából vagyon«. Sok helyen a földesuri korcsmáros fizetéséhez a falu lakóinak pénzzel vagy buzával kellett járulniok, de még nagyobb teherként nehezedett rájok az, hogy a földesur egyszerüen a lakosokat rótta meg saját borának és sörének kimérésével.[2]) Némely urbarium szerint a jobbágyok a földesur borából annyit kötelesek kimérni, a mennyit a tiszt parancsol (tot, quot illis imponitur). Ép oly teher volt a sörmérés s néhol az egész helyes jobbágy évenkint 6, a zsellér 3 akó sört tartozott kiárulni s ha nem tette, száraz korcsma-

[1]) Gazdaságtört. Szemle, 1904 : 141.

[2]) Az italmérés jogáról bővebben szólok: Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században czimü munkámban 119—22.

váltság czimén 2, illetve 1 frtot fizetni. Hogy a robotot s az igás vagy gyalogszerjárást az urbariumok rendesen korlátlannak mondják s a földesuri tiszt tetszésétől teszik függővé, azt már fentebb láttuk. Az ajándék, konyhabér, termény- és iparczikk beszolgáltatása terén ez a korlátlanság még inkább szembeszökik. Söt a földesur néhol a konyhaajándék pénzbeli megváltását rendelte el, igy a rozgonyi uradalomban azon a czimen, hogy most nem lakik ott, meghagyta tisztjeinek, hogy minden egész telektől 3 tyukot, 2 ludat, 20 tojást, a fél telektől fél, a zsellértől harmadrészt vegyenek, de nem természetben, hanem a kassai piaczi ár szerint készpénzben. A jobbágy nemcsak azt adta urának, mit az országos urbériörvény emlit, vagyis tyukot, libát, tojást, kalácsot, disznót, juhot, bornyut. Van az ugynevezett ajándék közt, melyet rendesen a három sátoros ünnepkor, de a legkülönfélébb határidőben és alkalmakkor (Márton ludja, karácsony tyukja s sok más) kellett beszolgáltatni, minden képzelhető eleség, termény és iparczikk. Igy az emlitetteken kivül méz, vaj, turó, sajt, kása, dara, tatárka vagy krupa, zab, káposzta, köles, mindenféle zöldség, gyümölcs friss és aszu, borsó, kenyér, kalács, fehér czipó, viasz, fagygyu, oldalas szalonna, háj, tehén, borju, császármadár, őz, nyul, malacz, bárány, kappan, csirke, fürj, hal, csik, szarvas, nyestbőr, rókabőr, farkasbőr s más bőr, komló, kendermag, kender és len, fa, széna, lóistráng, patyolat, karmazsincsizma, szőnyeg, paplan, török gyolcs, vászon, zsindely, szurokdoboz-lámpába való fenyőfa, pokrócz, heveder. Gyakoriak az exotikus szolgálatok. Némely falu évenkint néhány vadászkutyát, agarat, kopót nevelt a földesur számára. Néhol a jobbágy nemcsak mindenfélét tartozott adni, hanem venni is a földesuraktól. Igy Rozgonyban (1634.) mindenki[1]) annyi köböl rozsot, a hány frtra ment az adója, volt köteles karácsonykor a földesurtól még pedig 1—1 forinton vásárolni. De az uradalom csak olcsóság idején adta ily áron a rozsot. Drágaság idején a jobbágy nem kapott rozsot, de az 1—1 frtot meg kellett fizetnie. A munkács-szentmiklósi uradalomban kemenczezab divott; ott a paraszt az uradalmi erdőkben faizást élvezett, de nem ingyen, hanem évenkint annyi köböl zabot kellett adnia, a hány kemenczét fütött. Általában bármilyen rendkivüli szükséglet merült föl s akármi kellett a földesurnak, arról a jobbágyok tartoztak gondoskodni. A tokaji uradalom intézője 1686-ban megszorult magbuza

[1]) Gazdaságtört. Szemle 1894 : 264—73.

dolgában. Ráirt tehát a battaiakra, adjanak 4—4 köböl buzát, melyet uj kenyérkor vissza fognak kapni. Ha pedig nem adnának, a folyó piaczi áron »megveszem, ha meg nem halok, minden bizonynyal rajtok«. Igy alakultak a jobbágyszolgálatok az urbariumokban, melyeket »falu törvényé«-nek neveztek, melyek a faluban vagy uradalomban divó büntetőjogot is szabályozták. Főcsoportokba gyüjtve foglalták össze a bűntényeket, vétségeket, kihágásokat s mindnyájokra megszabták a fenyitéket, mely legnagyobb részt pénzbirságból állt. Meg volt tehát szabva a büntetés maximuma is, de az eljáró tiszt valószinüleg ép oly kevéssé maradt e korláton belől, mint az urbéri tartozások behajtásában.

A tényleges állapotok megvilágitására a sok ezernyi urbariumból például részletesebben bemutatok néhányat.

A zalavári apátság 1568-ban iratta össze[1]) jószágait, melyek akkor nagyon szánalmas állapotban voltak. Az apátság községeiből Orosztony, Kisapáti teljesen pusztán állt, Bárándon, hol előbb 16 jobbágy élt, csak 2 zsellér s 4 lakott telek találtatott. Apáti lakva volt ugyan, de a török fölperzselte, Esztergár szintén leégett s a nép (1 biró, 5 jobbágy, 5 zsellér) az erdőben lakott. Zalavárt a birón kivül csak 10 jobbágy és 4 zsellér élt, a puszta telkek száma meg 23 volt. Rada, akkor az apátságnak legnagyobb községe (a birón kivül 25 jobbágy, 14 zsellér és csak 7 puszta telek) behódolt a töröknek A pénzadó telkenkint 4 frtot tett, mely két részletben fizettetett kivéve Zalavárt, hol részletenkint csak 13 drra rugott, mert az előbbi apát a községtől elvett 50 hold földet, ellenben mérsékelte a pénzadót. Rada község ez adón kivül a borból kilenczedet is fizetett, a termésből a liba és méh után tizedet s az a jobbágy, a ki földjét tényleg müvelte, még 1 csirkét adott, 1—1 napot szántott, aratott, kaszált, szőlőt müvelt, hordóabroncsot készitett, az orosztoni szőlőket teljesen megmüvelte s a várba a szükséglethez képest fát szállitott Körülbelül ilyenek voltak a többi falvak (a már emlitetteken kivül Apáti, Ferkend, Báránd, Csács, összesen 7) kötelezettségei: néhol azonban különlegességekkel találkozunk, igy Esztergár az összes csikot, melyet fogott, a földesurnak tartozott beszállitani.

A szatmári tartomány 1592-ben a király kezén volt s ekkor készült urbariumában[2]) Erdőd, Szatmár, Nagybánya és az Avasság

[1]) Pann. Mon. VII. 623—38.

[2]) Gróf Károlyi Oklev. III. 500—558.

vidéke, összesen valami 98 mezővárossal és községgel szerepel. Mindnyájan fizettek bért, többnyire adtak tizedet és kilenczedet, szolgáltak mind szekérben, mind gyalogszerrel, mindenféle munkával és korcsmáltatással (serviunt ad libitum, vina similiter educillant tot, quot illis imponitur, serviunt sicuti illis jubetur, in arando, metendo, falcando, lignorum ductione, et in omnibus allis quot illis imponitur, sicut jubetur, servitia praestant, prout illis mandatur) s magok az urbarium-összeirók emlitik, hogy e szertelenség a népet a legnagyobb nyomoruságba s pusztulásba dönti. Konyhaajándékuk közt főleg vaj, sajt, brinza, tyuk, hal szerepel. Figyelmet érdemel az urbariumban Misztótfalu, melylyel később még találkozunk. 1592-ben lakott benne 9 egész, 19 féltelkes jobbágy és 2 zsellér. Adója 10 frt volt, de nem pénzben, hanem borban fizette, még pedig 8 köblét 1 frtba számitva. Ellenben nem mért ki földesuri bort, nem is robotolt, a sertéstized kivételével tizedet vagy kilenczedet nem adott, hanem minden szölösgazda terméséből 100 köböl után 8—8 köböl bort fizetett urbér fejében.

Dávidczenk községben [1] a szolgálat 1608-ban következő volt: minden puszta telek után egy holdért, melyet a lakosok bevetettek, egy köböl gabonát adtak: egy-gy lakott telek 1 messzely vajat, 3 tojást, 1 kappant, 1 tyukot, 1 ludat és karácsony kalácsát, valamint 40 dénárt fizetett, szilvát aszalt, ha csak 1—2 hordó bora volt, felét a földesur foglalta le, télen hetenkint 2, nyáron 3 napot (a zsellér csak felét) robotolt. A lakosok nyáron 12 dénáron tartoztak a földesurnak dolgozni s sok más sulyos kötelezettség is nyomta őket. Igy őrizniök kellett a földesur udvarát, jégvermet kellett épiteniök s megrakniok.

A mádi jobbágyok 1635-ben megegyeztek földesurokkal, gróf Rákóczy Pállal, hogy a mádi határban levő 5 szölejét és 8 darab szántóföldjét teljesen megművelik, a termést behordják, Szent Márton adójába 15 frtot s taksául évi 500 frt készpénzt fizetnek, de semmi mással nem tartoznak.[2])

A verhovinai falvak (Hidegpatak stb.) 1648-ki urbariumában a fizetések és szolgálatok 1—1 egész telek után 4—6 frt, 1—2 mérő zab, császármadár, nyest s sok más afféle. Ellenben sok hely mentes volt a rókabőrzéstől, a darabantok adójától, ajándéktól, korcs-

---

[1]) Gazdaságtört. Szemle 1899 : 276—7.

[2]) Gazdaságtört. Szemle 1903 : 464—5.

mától, viszont bizonyos majorsági földeken szántani, aratni, kaszálni, gyűjteni és behordani tartoztak.

Ecsed vára »tartományának« urbariuma 1648-ban készült el s a rendkivül terjedelmes munkálatot,[1]) mely Szabolcs és Szatmár (e vármegyék akkor épen az erdélyi fejedelem uralma alatt álltak, de csak kivételesen s nem tartoztak a partiumhoz) számos községét felöleli. Maga a földesur, I. Rákóczy György erdélyi fejedelem vizsgálta felül s kisérte széljegyzetekkel. Az elég békés viszonyok következtében, melyet ez a vidék évek óta élvezett, az uradalom gazdasági helyzete általában kielégitően alakult; volt sok vagyonos vagy legalább módos gazda s különösen a marhalétszám látszik kedvezőnek. Némelyik községnek, például Ecsed mezővárosnak nem volt egy talpalattnyi szántóföldje vagy rétje, más községekben meg a földesurnak nem volt majorsági földje, az egész határt a lakosok birták. Urbéres terheik öt csoportba foglaltattak, készpénz (census), ajándék (munera), jövedelem (proventus), robot (servitia), és büntetéspénz (mulcta) mely utóbbi természetesen csak a büntetteseket sujtotta. A pénzadót vagy a község fizette átalányösszegben vagy pedig az egyes jobbágy telke után, sőt némely község minden pénzadótól menten volt A pénzadó telkenkint a helyi viszonyok szerint $^{1}/_{2}$—8 ftot tett és két részletben (Szent György és Szent Mihály napi adó) fizettetett s néhol a censushoz számitva még szerepel egy vágó marha (néha több község együtt adta), egy borju vagy 3 bárány s fél, egész vagy 2 köböl lenmag, káposzta (a ki termelte, rendesen 125 főt adott), vaj (a kinek fejős tehene volt, 1—1 messzelyt vagy 1 vesling turót adott), 1 köböl kendermag, 4 köböl aszu alma, 2 köböl aszu szilva, 6 vég szűrposztó, s Tarpánál a censushoz 210 kősónak Máramarosból való fuvarozása is számittatik, mig másutt e terményadót nem a censusba, hanem más rovatokba sorolták.

A mi az urbér második csoportját, az ugynevezett ünnepi ajándékokat (munera) illeti, akadtak egyes községek, melyek ily ajándékkal, vagy karácsony tyukjával nem tartoztak. Máskülönben azonban ez a csoport elég változatos s a három sátoros ünnep idején, karácsonykor, husvétkor, pünkösdkor fizettetett. Néhol minden ünnepkor egy telek csak 1 tyukot és 7 ludat (néhol csak dézmáláskor a dézmásnak 1 tyukot vagy 9 drt) adott, másutt azonban az ajándék minden ünnepre 6 lud és 12 tyuk közt ingadozik, sőt a

[1]) Kivonatilag közölve a Károlyi-oklev. IV. 282—346.

Nyirbátorhoz tartozó falvak évenkint összesen 150 tyukot, 200 tojást és 2 vágó marhát fizettek karácsonyi ajándék fejében.

Az urbéres terhek harmadik csoportja a nem pénzbeli jövedelem (proventus). Ide tartozik a tized, (melytől az oláh jobbágyok mentesek voltak), az őszi és tavaszi vetésből, (a kinek vetése nem volt, 6 dr füst- vagy kereszténypénzt fizetett), a méhrajból, melyet 3 dron meg lehetett váltani, a pázsit-disznóból, melyet szintén megváltottak a disznót 6, a süldőt 3 dron: egy veder csik vagy helyette 40 dr, melyet mindenki fizetett, »a ki vészt tartott« (a ki csikot fogott vészszel), valamint a jövedelem, melyet az italmérés, a tilalmas föld és erdő, veteményes kert, téglaszin, malom, mészárszék, halászó viz adott. Mikor és valahol makk termett, az illető község nem adott pázsittizedet, hanem makkon tizedelt s aki nem tette, az öregétől 10, a süldőtől és malacztól 5 drt fizetett. A »ki nyilast veszen az erdőn«, az évenkint 1 öl szénát fizetett.

Néhol e rovatba sorolták a káposztatermelő azon kötelezettségét, hogy termeléséből 125 fő káposztát adjon. Vállajon minden káposztás kert után, habár ketten ültették be, ugyanennyi volt a fizetés. Tarpán, mikor makk termett, minden marhás ember 2, a marhátlan 1 köböl makkot tartozott szedni s beszolgáltatni; mikor nem termett, helyette a marhás ember 1 köböl vadalmát vagy vadkörtét aszalt vagy ha nem akart, ugyannyi korpát vagy rozsot (a gyalogszeres vagyis marhátlan jobbágy a felét) adott. Tarpán némi szőleje is volt a jobbágyságnak, melyért nem hegybért vagy hegyváltságot fizetett, hanem termése ötöd részét szolgáltatta be.

A mi a robotot vagy tulajdonképeni paraszti szolgálatot, a szerjárást (servitia) illeti, itt a legnagyobb ellentétekkel találkozunk. Ecsed mezőváros egészen mentes volt a közönséges robottól, ellenben, ha előkelő vendég érkezett, »becsület okáért ők is fegyveres kézzel tartoztak a kapukat állani«, továbbá télviz és fagy idején, a vár körül egy darabot jegelni, általában a város tűzbiztonságára felvigyázni. Kisecsed szántást-vetést nem végzett, de ő müvelte az uraság ottani káposztás, hagymás és lugaskerteit. A rendes szolgálat az volt, hogy a 4 ökrös gazda igástól (a két ökrösök közül ketten összeálltak) mindig 1 hetet a földesurnak s azután 2 hetet magának dolgozott s »annuatim igy folyt szolgálatjoknak rendi». Munkájuk szántás-vetésből, kaszálásból, szénatakaritásból, aratásból, fahordásból, fuvarozásból állt s a mezei munkát nemcsak a saját határukban, hanem ott, hová a tisztek rendelték őket, a távolabb levő

majorsági földeken végezték. Matócs község mentes volt a szántás-vetéstől. E helyett minden külön kenyeres ember tartozott 1 hétig aratni, 1 hétig kaszálni és takarni s 1 hétig a várban szolgálni, továbbá »valamennyi gyapju esik az ecsedi jószágban lévő majorság-juhok után, azt ők tartoztak megfonni, megkárlani és végekben vég szür számra beszolgáltatni; a malom körüli gátcsinálást, famunkát és építkezést az uraság adta anyagból ők végezték, a malom vámjövedelmét, ők fuvarozták Ecsedre s a Szamos hidját ők csinálták, a fáját ők hordták és faragták meg s csak a munkavezető mestert fizette az uradalom. Majtény a rendes mezőgazdasági munka mellett a földesuri malmokat jó karban tartani, a hidcsinálásra ügyelni s egyéb szükséges dolgokat is végezni tartozott. Noha az urbarium a legrészletesebben megállapitja minden falunál a robotszolgálatot, igen gyakran azzal végzi, hogy »egyéb szolgálatra is, a mire a tisztek rendelik őket, az ő possibilitásuk szerint tartoznak menni«, »valamint a tisztek rendelik őket, az ő tehetségek szerint tartoznak mindenféle szolgálatot praestálni«, »aratáskor, a mint a szükség kivánja, nem a hetelés szerint, hanem a mint a tisztek rendelik, a szerint kell szolgálniok«, »szolgálatjoknak módja s rendtartása olyan, a mint a tisztek rendelik őket és mennyire elérkeznek, mindenféle szolgálatot praestálni tartoznak«. Ebből is kitünik, hogy a jobbágyot a legrészletesebb urbarium sem óvta meg az urbéri terhek tultengése ellen s hogy szolgálatai e pontos urbér mellett s olyan emberséges, józan belátásu földesur alatt is, minő Rákóczy György fejedelem, a ritka jeles gazda volt, lényegileg szertelenek vagy határtalanok maradtak. Igen érdekes az urbariumnak Misztótfalu akkori mezővárosra vonatkozó része. A községben, melynek 1592-ki állapotairól már szóltam, 1648-ban 4 nemes családon kivül $82^3/_4$ telken 219 háznép élt, közülök 125 gyalogszeres s a város egész gazdasági élete a bortermelésen nyugodott. Még a 32 ftnyi census is borban fizették bő esztendőben iczéjét 1, máskor $1^1/_2$—2 drba számitva. Nem szántottak, nem vetettek, juhot sem tartottak s igy gabona- vagy báránytizedet nem fizettek, hanem szőleik jövedelméből éltek. Ezek a földesuraik mellett (egy részöket a busákmonostoriak és a bártfalusiak müvelték) széjjel terjeszkedtek a hegyekben s fedezték az urbéri terheket is, melyek közt első sorban emlitik a helyi lelkész s a földesur dézmáját, mely utóbbi $12^1/_2$ köböl bortermés után 1 köblöt, 100 köböl után 16 köblöt tett. Ezenkivül szüretkor adtak a provisornak 1 vágó marhát, az

udvarbirónak telkenkint 12 drt, művelték a földesuri szőlők egy részét s megkötötték az urasági hordókat, melyekben a termést elhelyezték. Csakhogy a saját termésöket sem értékesithették szabadon, mert egy részét a földesurnak tartoztak eladni. Ez »a foglalt bor« a terméshez képest évenkint 1000—2000 köböl közt váltakozott. A földesur a folyó áron váltotta be, de a termelő, a hány forintot kapott foglalt bora fejében, ugyanannyi köböl bort tartozott ingyen is adni s »itt gyül ki a lucrum«, jegyzi meg az urbarium.

Bármi sokfélék voltak szolgálataik, az ecsedi uradalom népe másokhoz képest elég kedvező körülmények közt élt. Ibrányi Ferencz 1656-ki összeirásában azt mondja: »Az ibrányiak egyszóval mindennemü labort praestálnak, söt szegény atyám uram idejében egyetlenegy rendelt napjok sem volt szabadságra, hanem immár én minden héten pénteket, szombatot nekik adtam, hogy azokon a napokon magoknak szolgáljanak az aratáson és szekérszeren kivül. Azért ebben őket maradékim is megtartsák, de ugy, hogy ők is a négy napot igazán megszolgálják.« Ilyen urbérszolgálatok mellett a lakosságnak természetesen a legkétségbeejtőbb nyomoruságba kellett sülyednie, a mi nem merő föltevés, mert Ibrányról épen ez időből van egykoru tudósitásunk és pedig hiteles részről, az ottani ref. paptól. 1657-ben rápolti Papp Mihály volt a falu lelkésze, kinek ránk maradt naplója fájdalmasan panaszolja, hogy a község »haló szegény« volt s nemcsak a papot nem fizethette, hanem a pap volt kénytelen hiveinek oda adni mindenét, a mit előbbi állomásain összekuporgatott.

Lőcse városa valami 8 községnek volt földesura. Ezek az 1666-ki urbér szerint[1]) fizettek készpénzadót és pedig censust és taksát, kilenczedet, malompénzt, serpénzt, vásárpénzt, fürészmalompénzt, hegyi s más rét- vagy legelőpénzt, tojáspénzt, harangpénzt s a hol fürészmalom volt, gerendát, deszkát, széket adtak, továbbá konyhaajándékot (kalács, tyuk, disznó, turó, hal stb.), különösen mikor Lőcsén biróválasztás volt, borjut, nyulat, császármadarat, tyukot, söt néhol egész különös helyi fizetések és kötelezettségek divtak.

Iványi Fekete László az 1660—70. években összeirta külöm-

[1]) Bővebben közlöm: Közgazd. állapotaink a XVI. és XVII. században czimü munkámban 110—12.

[2]) Tört. Tár. 1898 : 463. s köv.

böző vármegyékben fekvő jószágait.[2]) A szolgálatok vidékenkint igen külömbözők, az általánosan divókon kivül előfordul két öreg zsák kása, egy kita kender, testbeli vagy aszu posárhal, egy vég öreg jancsárpatyolat, »a mellett tisztességes készbeli ajándékot tartoznak adni« »és esztendőben egyszer tartoznak falujul szekereken és marhájokon bort hozni, a hová az urok parancsolja«. A hol volt makkos erdő,[1]) ott olyan évben, mikor makk termett, sertéstizedet adtak, mikor nem termett, egy hizott ártányt vagy 5 frtot. Hont vármegyében Alsópribel községben volt Feketének $16^1/_2$ egész telke, melyen 34, leginkább zsellér élt. 1669-ben ezek »majorság és robotoskodás fejében« fizettek évi 100 frtot, falustul száraz korcsmát 20 és személypénzt szintén 20 frtot; másrészt a Dubranka hegyen levő két majorsági szőlőt megkapálni, szaporitani és gondozni tartoztak. Ezenkivül minden házhely fizetett évi 1 frt bért, 2 itcze vajat, vagy mindent itczéért 24 dénárt, 4 ludat vagy egyért 18 dénárt, 4 tyukot vagy egyért 12 dénárt, egy császár- vagy fogolymadarat vagy helyette 24 dénárt, faluul 1 őzet vagy helyette $1^1/_2$ frtot, a fentemlitett módon sertéstizedet, továbbá »mindenféle vetésökből, borból, bárányból, vajból kilenczedet és tizedet«.

Nádasd és Halugi községekben az 1674-ki »igaz urbarium« szerint minden telek 4 frt évi bért, 10 tyukot, 10 tojást és 1 köböl zabot fizetett. A község évenkint 10 hold földet jól megganajozván, bevetett, learatott s betakaritott Nádasdra, ezenkivül az uraság rétét megkaszálták, felgyüjtötték s behordták Nádasdra vagy Körmendre, Egervár szőleit meg szorgalmasan megmunkálták, megszedték, préselték s a borát oda szállitották, hová kivántatott.

Igen bő és változatos jövedelmi forrása volt a földesurnak és tiszteinek az igazságszolgáltatás, mert a legtöbb büntetést pénzen meg lehetett váltani s a töméntelen birságon az ur osztozott tiszteivel. E birságokat vagy büntetéspénzeket az ur egészen tetszése szerint állapitotta meg és pedig vagy az urbariumban vagy a tiszteinek adott utasitásban vagy külön rendeletekben s ez iratokban az akkori büntetőjog és peres eljárás töméntelen érdekes emléke maradt fenn,

Mándok falu földesura, Losonczy István 1549-ben külön szabályzatban »szertartást hagyott« ottani jobbágyainak s elrendelte

[1]) A makkoltatásról, tilalmas erdőkről, a jobbágy faizási jogairól sok részlet a külömböző korszakokból *Tagányi* Károly, Magy. Erdészeti oklevéltár I—III.

hogy 2 biró s 12 esküdt legyen s csak ők tegyenek törvényt. A ki ellenök szidalmas szót használ, azt kalodába vessék s 2 nap és 2 éjjel meztelenül a pellengér alatt üljön. Ha a büntetést a biró elengedné, legjobb ökrét vegyék el tőle a földesur számára A ki lop, azt akasszák fel s e büntetés meg nem váltható. Ép ily sulyos a paráznások büntetése.[1]) A XVII. században a lékai uradalom számára készült rendtartás a gazdálkodás módja mellett a bünfenyitést is szabályozza; azokra, kik a jobbágykötelezettségeket és a robotot pontatlanul teljesitik, sulyos birságot ró, a templomkerülők, káromkodók s más valláserkölcsi bünösök, általában a kihágások és büntények birságait és váltságait állapitja meg, egy másik pedig a biróválasztás módjáról ad tájékozást. Az uradalom évenkint egyszer összehivta a lakosokat s a gyülésre, melyet a földesur képviselője vezetett, minden jobbágynak személyesen el kellett mennie. A megnyitás után a falu tisztikara leköszönt. Erre a gyülés egy tagja fölszólitotta a jelenlevő plébánost, mondja el netaláni megjegyzéseit egyes hiveiről. Ez megtörténvén, a község nyilatkozott papjáról s a kinek volt, elmondhatta panaszát. Ugyanugy kikérdezték a lelépő tisztikart, nem tapasztalta-e, hogy valamelyik községi lakos erkölcstelen életet folytat vagy más hamisságban leledzik? Mikor ők elmondták mondókájokat, a gyülés tagjait szólitották fel, volt-e panaszuk a lelépő tisztek ellen? Minde nyilatkozatokat irásba tették s felküldték a földesurnak, ellenben azt, ki hazug vádat emelt, nyomban megbüntették. E korszak jogszolgáltatása általában igen tarka képet mutat. Volt nemesi, városi, paraszti vagy urbérjog s azt a biróságot, mely a falu birájából és esküdteiből alakulva a falu népének apróbb pöreiben itélt, polgári széknek nevezik a vármegyei szabályzatok. De volt is pör elég s az urbéres viszonyok zürzavara mellett minden forumot, melyhez hozzáférhetett, elárasztott panaszaival az örökösen zsarolt jobbágyság.

Mint a fentebb idézett példák bizonyitják, melyek számát a végtelenig szaporitani lehetne, a jobbágyságnak törvényben megállapitott s a gyakorlati életben tényleg reá háruló terhei közt égbekiáltó az ellentét s a ki csupán a törvény alapján akarná a munkásnép szolgálatait megitélni, az egészen hamis nyomon haladna s téves következtetésekre jutna. A földesuri hatalom alatti néprétegek közt aránylag még a legkedvezményesebb helyzetben voltak a nagyobb mezővárosok, melyek rendesen külön szerződésben egyeztek

---

[1]) M. Jogt. Eml. III. 32.

meg urokkal, a bért átalányösszegben fizették s sérelem esetén is könnyebben tudták érdekeiket megvédeni, mert többen és módosabbak voltak. Mindazáltal megtörtént, hogy az ilyen mezővárosok egész lakossága is azzal fenyegetőzött, hogy fölszedi a sátorfát s otthagyja ősi tüzhelyét, ha a földesur nem enyhit türhetetlen igényein.

A »zniováraljai biró, esküdt polgárok és az egész communitás« 1651-ben irásban értesitették a pozsonyi kamarát, hogy a régi urbariumok ellenére mostani földesuraik annyi robotolást követelnek tölök, »melyhez képest mindnyájan azon törvénytelen állapottól megijedvén, házunkat pusztán hagytuk; ugy annyira, hogy egy gazda se találtassék az egész városban és ha netán mint nagyságtoktól és kegyelmetektől ez iránt oltalmat nem nyerhetünk, kényszerittetünk városunkat pusztán hagynunk«.[1])

Csupán ott, de ott is rendesen csak addig, mig a lakosság meg nem gyökerezett, alakultak enyhébben az urbéres viszonyok, a hol uj telepitések történtek. A nyugoti népekre a török háboruk miatt egész 1687-ig, mikor ujra kezdődött a német bevándorlás, a magyar föld másfél századon át nem gyakorolt vonzó erőt s ráczok, oláhok, ruténeк, törökök beszivárgása mellett a népmozgalom inkább a belső vándorlás jellegét viselte magán. Azok a nagybirtokosok, kiknek a Dráván és Száván tul is voltak jószágaik, a török uralom terjedése következtében ottani jobbágyaik egy részét anyaországi, főleg dunántuli birtokaikra költöztették át. Igy Sopronmegye számos községét a XVI. században délszlávok ülték még s állandóan ott maradtak, noha a törvény utóbb megengedte hazatérésöket. 1593. körül a hős Pálffy Miklós Szentístván-, Szentjános- és Szentjoachimfalva községeket alapitotta, melyek némileg változott névvel ma is megvannak. Mikor 1595-ben Esztergom és Visegrád a töröktől visszafoglaltatott, egész vidékök lakatlan pusztaság volt s a király megbizásából Pálffy ott is megkezdte a telepitést részben ráczokkal.[2]) De különösen az északkeleti vármegyékben folyt még mindig és pedig a soltészszel vagy kenézzel való telepités.

A földesur már meglévő faluban is sokszor adományozta a kenézi tisztet, de rendesen az kapta, a ki egészen uj helységet telepitett, oly kikötéssel, ha idegen jószágból hoz oda jobbágyot. Az uj község határait a földesur tüzte ki, nevét is ő adta, gyakran a ke-

---

[1]) A levél Orsz. Lev. Vegyes lev. 1650—51.B.

[2]) *Takács* Sándor, Századok 1903 : 534.

néz nevét ruházva reá. Így Grozovics Ivacskóról neveztetett Grozovics Visnyiczky, Jobba Záváról Jobbova vagy Jobbovicza falu. Néha a földesur egyenesen kimondta, hogy jószágait mindenképen öregbiteni, szaporitani akarván, engedi meg az uj község alapitását. Az uj telepesek rendesen 3 évre a szerjárástól vagyis robottól, adófizetéstől pedig 6 évre szabadosságot nyertek. Főleg Mágócsy Gáspár, később Rákóczy Zsigmond alapitott Beregben, a munkácsi jószágokban ily módon több községet [1])

Még gyakoribb volt a háboruban teljesen elpusztult kisebb-nagyobb helyek ujabb benépesitése s épen ily esetekben volt kénytelen a földesur jelentékeny engedményeket tenni az uj lakosoknak. 1671. körül Balassagyarmat is éveken át teljesen lakatlan volt s földesura, gróf Balassa Bálint három évi adómentességgel igyekezett belé telepest vonzani.

Ez idő lejárván minden házhely bérét 1 tallérban szabta meg. Nekik adta az illési és szobi puszta határt is, hogy 12 ft évi bér fejében szabadon szántsák és legelőül használják. Fizettek kilenczedet (de csak a szabadságidő lejárta után), továbbá gabonából, borból, juhból tizedet. A malom és a vám az uraságé maradt s a lakosok részt tartoztak venni a vámház, hid, gát fölépitésében. Viszont a korcsma a vásárok idejének kivételével nekik jutott, valamint a mészárszék, de évi 2 mázsa faggyu s a levágott marha nyelvének fele fejében, ellenben a halászat, madarászat, vadászat a földesuré maradt.[2])

Mikor herczeg Esterházy ujra be akarta Kónyi, Kulcsár- és Inok Tolna megyei pusztáit telepiteni,[3]) a lakosságnak 3 évre »mindennemü adótól, robottól, dézma vagy akármi néven nevezendő adófizetéstől« mentességet, a parlag szőlők felépitésére meg 6 évi szabadságot igért. De kikötötte, hogy ráczságot »épen ne legyen szabad nekik magok közé bevenni, sem luth. vagy kálv. praedicatort tartani « A szabadság lejártával minden marhás gazda évi 2, a marhátlan robot helyett 1 ft bért s kilenczedet fizetett, melyet Dombovárig kellett szállitania, mig minden más tehertől mentes maradt. Az efféle kedvezmények azonban a telepités czél-

[1]) A kenézek ez időbeli telepitő tevékenységéről Tört. Tár. 1894: 51–80.

[2]) Gazdaságt. Szemle 1897: 530—31.

[3]) Pátenslevele Gazdaságtört. Sz. 1904: 315.

jából adattak s hogy meddig maradtak érvényben, az a földesur szeszélyétől függött. Hatóság, mely elvállalt kötelezettségének teljesitésére kényszeríthette volna, nem volt, ő maga meg mint az urbariumokat, akképen az urbéres szerződéseket is csak »ad beneplacitum« tekintette magára nézve kötelezőknek, mint ez a kor emlékeiben számtalanszor teljes határozottsággal kifejezést nyer.

Elfajulásának ez állapotában a magyar nemzeti munkaszervezet természetszerüen csak romboló hatással lehetett az államra, a társadalomra, a közmüveltségre. A bécsi kényuralom elhatalmasodása, az uralkodó réteg szegénysége, szellemi elmaradottsága mind szoros kapcsolatban állanak vele. De a legtöbb bajt természetesen az anyagi élet, a munka terén okozta s az eredmények, melyekre a gazdasági életben vezetett, mondják róla a legsujtóbb itéletet. Igazi értéke csak gyümölcseiben, abban a rettenetes romlásban nyilvánul, melyet a nemzeti vagyonosság minden ágában okozott. Megfogyott a népesség, a jólét, száz meg száz mértföldnyi terület visszasülyedt az ősvadon állapotában, s némely vidéken 10—20 mértföldön nem akadt lakott község. Erdő, cserje, mocsár, vadviz boritotta a legáldottabb televény földet s 1687-ben a mai Tolna-, Baranya-, Verőcze-, Szerém-, Pozsega-vármegyékben a hivatalos összeirás alig 20.000 főnyi összlakosságot talált, a falvak közül pedig 734 keresztény s 85 török község állt pusztán. Lehetőleg még elhagyatottabb volt 1711. körül Dél-Magyarország, a Duna-Tisza köze, általába a mai magyar birodalom területének valami 60%-a. Ezt a szörnyü romlást nem irhatni kizárólag a nemzeti munkaszervezet s a jobbágy-intézmény elfajulásának rovására. Nagyban hazajárult az örökös háboru is, csakhogy már akkor sokan belátták, hogy magát a háborut, a nemzeti ellenállás százados meddőségét, Bécs kényuralmát és a török hóditást legelől a munkáselemek kegyetlen elnyomása okozza. Mikor a XVIII. században a lengyel nemesség a munkásnépet hasonló rabszolgai állapotra kárhoztatta, fenkölt lengyel hazafiak, főleg Leszczinszky Szaniszló király (1749.) a magyarok példájára figyelmeztették szilaj honfitársaikat s utaltak reá, hogy a magyar jobbágyság helotizálását nyomon követte a magyar állam feldarabolása. A kettő közötti szoros kapcsolatra magyarok és külföldiek egyaránt gyakran utaltak. Ez utóbbiak magasztalva emlitik följegyzéseikben a talaj kimerithetetlen gazdagságát, vadban és halban való bőségét, a marha sokaságát, a kenyér, hus, bor kitünő minőségét, az élet olcsóságát. Sehol sem

éltem olyan jól s olyan olcsón, mint Magyarországon, irja az egyik (1579.) s hozzáteszi, hogy Magyarország egykor igazi paradicsom volt, de még most is egész Europát élelmezhetné, ha a tömegek oly elnyomott állapotban nem sinylődnének. Külföldön — mondja egy másik — az emberek több gondot forditanak barmaikra, mint a magyar — természetesen a parasztot érti — önmagára; házaik nyomoruságosak, ruhájok főleg állati bőrből készül. Később (1599.) egy angol kivált a magyarországi gyümölcsöt dicséri, mely olyan sokféle és jó minőségü, mint az olaszországi; ép ugy magasztalja gabonáját, borát, melyet kivisznek Lengyel- és Csehországba, Morvába és Sziléziába; halainak sokaságát, a töméntelen szarvasmarhát, melyet Itáliába és Németországba szállitanak, lovait, melyek fürgék és kitartók. Csakhogy hadi szolgálatra kevésbbé vannak kitanitva, mint közönséges munkára, melyre külföldiek is kitünőknek találják. Elmondja, hogy a hegyvidék gazdag érczekben, mig a többi országrész olyan termékeny, hogy Németország és Itália éléstárának nevezik. Csakhogy az angolnak is feltünik a nép testi-lelki nyomorusága. Kiemeli, hogy termetre és arczra a magyar az angolhoz hasonló, de ruházata olyan szegényes, mint az irlandié. A paraszt — panaszolja — nem távozhat földesura telkéről, nem szabad gyermekeit kiházasitania az ur engedélye nélkül, tudományos vagy iparos pályára nevelnie ugy, hogy »e nyomorult nép a valóságos szolgaság állapotában él«. A szolgaság e sivár képe szólt minden józanul itélő emberhez a munkásrétegek öltözetéből, lakóházaiból és falvaiból, melyekről egy idegen, ki a XVII. század második felében főleg a Tisza vidékét járta be, megjegyzi, hogy külsejök nyomoruságos. Württembergben egy disznó-olat is csinosabban, szilárdabban szokás épiteni, mint a tiszai vármegyékben egy lakóházat. Az ország egész külső kinézéséből kiritt a szolgaság s a belőle folyó anyagi hanyatlás, mely legelől a földmüvelést sujtotta. Ezt a népszám s a közbiztonság folytonos romlása területileg is egyre szükebb körre szoritotta s mivel a határ távolabbi részeiben a sok kóborló martalócz a paraszt életét és vagyonát állandóan veszélyeztette, mindinkább a falu közvetlen közelébe levő területre szorult vissza. A müvelés alatti föld állandó apadása miatt a termés sok vidéken a folyó szükségletet sem fedezte s 1598. körül fölmerült az eszme, hogy a kormány hagyja meg a vármegyéknek, hogy több gabonát termeltessenek a néppel. Kiviteléről csak kivételesen lehetett szó, rossz termés idején meg a honi

népesség is az éhhalállal küzködött. 1683-ban a nádor eleve figyelmeztette az udvart, hogy a hadsereg számára Magyarországban csupán husra és takarmányra számitson, gabonáról, lisztről s más eleségről meg külföldről gondoskodjék. A müvelés alatti terület például Hevesvármegyében, hol 1650. körül még 57.000 holdat tett, 1686. körül már 22.600 holdra szállt le[1]) s hasonló csökkenés a háborutól távolabb eső vármegyékben is kimutatható. A felszabadító háboru utolsó éveiben pedig a Dél-Magyarországban állomásozó hadsereget külföldi lisztteI kellett élelmezni. Ez a roppant hanyatlás olyan időszakban állott be, mikor a XVI. század óta az amerikai nemes-ércz beözönlése az arany-ezüst s vele a vert pénz értékét nagyban devalválta. A gabonaárak ellenben kétszeresökre emelkedtek, minek lenditőleg kellett volna a termelésre hatnia. De az áldatlan közviszonyok közt nálunk, Európa Kanaánjában az ellenkező történt s a gabonatermelés a nagyon megfogyott és kis igényü népességet sem birta táplálni. A földmüvelés üzemében sem állhatott be számot tevő haladás s a három és két nyomásu gazdálkodási rendszer egymás mellett divott egy és ugyanazon uradalomban, például a rozgonyiban (1636.) Legföllebb abban jelezhető haladás, hogy nálunk is meghonosodtak egyes uj termények. Igy a rizstermeléssel több vidéken, például Esztergom táján megpróbálkoztak. A XVII. század elején eljutott hozzánk a török és az olasz tartományokból a tengeri s itt hamar elterjedt első sorban azért, mert nem kellett belőle tizedet adni. Ugyanigy terjedt a dohány, bármennyire tiltották termelését és fogyasztását a különféle egyházi és politikai hatóságok. Ismerték már a burgonyát, de mint a kalarábét és a repczét még csak kertileg termelték s csupán az urak éltek vele. Az ő kertjeikből akkor kezdett a köznéphez is elhatolni némely uj répa- és paszulyfaj, valamint a nagyon népszerü s régóta ismert fekete mellett a vörös retek, a karfiol és a kalarábé. Tökéletesbült és terjedt a gyümölcstermelés s a méhészet is, ámbár a mézzel a czukor akkor már érezhető versenyre kelt.

Igen fontos gazdasági tényezővé fejlődött a borászat, a szőlőtermelés, mely számos vidéken jelentősebb szerepet vitt a tulajdonképeni földmüvelésnél.

A magyar bortermelés az állami önállóság korában mennyiségileg és minőségileg nagyszerü lendületet vett s a bor elsőrangu kiviteli

[1]) *Szederkényi* Nándor, Hevesvármegye tört. III.

czikké vált, mely évről-évre sok pénzt hozott a népnek. A Habsburg-korszakban már csak a legkitűnőbb fajok, a tokaji, a sopronvidéki borok tartották meg helyöket a külforgalomban, ellenben a középés közönséges borok kiszorultak belőle, mert nem birták el a magas osztrák vámokat. Sőt Ausztria egyenesen saját borai fogyasztására igyekezett a magyar közönséget kényszeriteni s mig a magyar bor kivitelét sulyos harminczaddal gátolta, az örökös tartományok selejtesebb borai elárasztották hazánkat s különösen a katonaság volt kénytelen az olcsó és jó magyar helyett a drága és rossz osztrák bort fogyasztani.[1]) Ellenben a magyar marha kivitelét még a bécsi vámrendszer és vámpolitika sem akaszthatta meg s csak a belőle származó hasznot szerette volna a legmesterkéltebb fogásokkal a magyaroktól idegenek kezére játszani. Tovább nem mehetett, mert magok az örökös tartományok, a szomszéd olasz és német államok rászorultak élelmezésökben a magyar husra, az élőmarhára, melynek kiviteli vámja szolgáltatta a rendesen elég tekintélyes harminczad-jövedelem java részét. Az egykoruak átlag 100.000 darabra becsülik a kivitt marha, első sorban az ökör számát. A háborus időkben állandó maradt a lószükséglet is (mindenféle munkánál leginkább ökör s nem ló volt használatban még fuvarozásnál is, mint 1542-ben Thurzó Elek emliti.[2]) De az idők folyamán az idegenből hozott lovakkal való helytelen vérkeresztezés megrontotta a magyar ló minőségét, sőt állitólag a tenyésztés terjedelmét is apasztotta.[3]) A hegyvidéken főleg oláhok és ruténék nagyban üzték a juhtenyésztést s tejet, turót, sajtot termeltek s e juhok gyapjából készült a darócz vagy abaposztó, melyből a köznép ruházata kikerült. Nagy mérveket öltött a sertéstenyésztés nemcsak a makkos erdőkben, hanem a vizek, morotvák mentén is, hol nyáron át, mikor a posványok kiszáradtak, az ott maradt halat a sertés etetésére forditották. Általában a marhatenyésztés és kivitel hozta a legtöbb pénzt az országba s az állam is azokból a harminczad-hivatalokból huzta a legtöbb jövedelmet, melyek a marhakereskedés főutvonalait szegélyezték, ugy, hogy ez időbeli törvényeink gyakran emlitik, hogy a marhatenyésztés jövedelmezőbb s vagyonosabbá teszi a vele foglalkozót, mint a földmüvelés. Sőt a szepesi kamara 1574-ben fölvetette azt az eszmét, hogy az egész adórendszert uj alapokra fek-

---

[1]) *Takács* Sándor, Gazdaságtört. Szemle 1902 : 51.

[2]) *Fraknói*, M. Orsz. Emlékek II. 392.

[3]) *Wenzel* Gusztáv, A m. mezőgazdaság tört. 386.

tessék s készpénz helyett a jobbágytól adóban marhát kellene szedni, mely nagyon könnyen értékesithető. Igy az adórendszer kevésbbé terhelné a jobbágyot, kinek ritkán van készpénze. Az eszme nem valósult ugyan meg, mert mélyebbre ható reformokra ez a korszak általában képtelen volt. De mindenesetre jelzi a magyar földmüvelés akkori hanyatlott állapotát, mely a következő század folyamán még inkább megromlott. Mindez a legszorosabb kapcsolatban állt a jobbágyság elnyomásával, a nép millióinak a hatalmasok általi kizsákmányolásával. Soha sem volt a magyar jobbágy annyira leigázva, mint a három részre oszlás korában s sohasem tengődött Magyarország gazdasági élete oly züllött állapotban, mint épen e korszakban.

HETEDIK FEJEZET.

A jobbágyság Erdélyben.

Mikor Szulejmán szultán 1541-ben Buda várát az ország nagy részével a török birodalomba kebelezte, Erdélyt számos magyar vármegyével, melyeket kapcsolt részeknek neveztek, János király özvegyének és fiának adományozta s török oltalom alatti külön, belügyeiben önálló fejedelemséggé emelte. Ez az önállóság megmaradt a török főhatóság megszünte után is másfél századig, 1848-ig, mikor a törvény ez ősmagyar területet ismét az anyaországba forrasztotta. A kapcsolt részekkel, melyekhez a mai Krassó, Szörény, Temes, Torontál, Zaránd, Arad, Csanád, Békés, Kraszna, Közép-Szolnok, Bihar, Máramaros vármegyék és Kővár-vidék tartoztak, mig a török egy részöket el nem szakitotta vagy be nem hódoltatta Erdély a mai magyar államterületnek több mint 40%-át tette A tulajdonképeni Erdély, mint katonai végvidék már a XII. század óta külön vajdák kormányzata alatt állt s bizonyos helyhatósági jogokat élvezett, de önmagában sem volt egységes. Három részre, a szabad székelyek, a szabad szászok (Királyföld) földjére s a vármegyékre oszlott, melyek mindegyike ismét külön kiváltságok alapján intézte helyi ügyeit. A Székely- és Királyföldön századokon át csupa szabad ember élt s a munkaszervezet egyedül a vármegyék területén nyert a jobbágyintézmény alapján rendezést, más szóval jobbágyság csak a vármegyékben s Fogaras földjén volt, eleinte csupa tősgyökeres magyarság, mely azonban az 1437-ki lázadásban pótolhatatlan vérveszteséget szenvedett s mindinkább elvesztette ellenálló erejét a beözönlő oláhság örökös hullámcsapásaival szemben. Már 1541-ben nagyon elszaporodtak a vármegyékben az oláhok s már akkor a jobbágyságnak csupán egy része volt magyar. Ellen-

ben a magyar Székely- és a német Királyföldön jobbágyság még nem, vagy csak itt-ott alakult s azt a munkát, melyet a vármegyék földjén a jobbágyok végeztek, a kiváltságos kisbirtokosok, a Székelyföldön mint más régi végvidéken, magok a katonák és családjok végezték. Erdélyben tehát századokon át a jobbágyság mint munkaszervezet nem játszott oly vezető szerepet, mint a magyar birodalom többi részeiben. Ennek következtében a királyi hatalom kevésbbé forditotta figyelmét a munkásviszonyokra, ugy hogy ott bizonyos helyi fejlődés állt be, mely kedvezőtlenebb volt a köznépre, mint másutt. Az 1514-ki pórlázadásban az erdélyi jobbágyság szintén részt vett s még kegyetlenebbül bünhődött, mint a magyarországi. Másrészt János király azon törvényei, melyek a röghözkötöttséget eltörölték, ott ép oly kevéssé léptek életbe, mint az anyaországban s jellemző világot vet a viszonyokra, hogy György barát kincstartó, ki János királyt e törvények hozatalára rávette s ki 1541. után Ferdinánd királyt folyton hasonló szellemben befolyásolta, tiz évi teljhatalmu erdélyi kormányzósága idején az erdélyi országgyüléssel nem volt képes a szabad költözést helyreállittatni. Ellenben legalább az addig szabad elemeket, kivált a székelyeket megvédte a nemesség azon törekvése ellen, hogy egészben vagy részben földesuri hatalom alá vettessenek. Csak halálával mikor a fejedelmi politikából általában kiveszett a jobbágyvédő szellem, indulhatott meg a székelyek szabadsága elleni harcz. Erdélyben már megalkotásától fogva Verbőczy Hármaskönyve került kizárólagos uralomra a jobbágykérdés megitélésében, mert rideg szelleme megfelelt az ottani külön jogfejlődésnek s azon alapelve, hogy a jobbágy örök szolgaságra van kárhoztatva, uralkodó eszméje maradt a rendiségnek mindaddig, mig Erdély külön állása meg nem szünt. A nemzeti fejedelemség meg sem próbálkozott a szabad költözés visszaállitásával, sőt ellenkezőleg, épen ő tette a szerencsétlen kisérletet, hogy a jobbágyság igáját a szabad lakosságra, legelől a székelyekre kiterjessze.[1]) Ez a végzetes törekvés 1562. óta évtizedeken át véres mozgalmakat, a fejedelmi hatalomra támaszkodó nemesség s a szabadságukat védő székelyek közti gyilkos küzdelmeket kellett, melyek Erdélyt a XVI. század végén szörnyü romlásba döntötték, Mihály oláh vajda s Basta György császári hadvezér kegyetlen uralma alá juttatták. Csak

[1]) Erről bővebben *Dr. Connert* Hans müve: Die Rechte der Székler vom Jahre 1562. bis 1691.

Bocskay István fejedelem, a nagy államférfiu szakitott ezzel a magyarságra oly romboló politikával; visszaállitotta a jobbágyiga alá vetett székelyek szabadságát ugy, hogy egy 1707-ki hivatalos irat szerint a »székelységen igen kevés (volt) a jobbágyság«. Ellenben nagyon megszaporodott az a Királyföldön még pedig néhány magyar község kivételével csupa oláhság, mely a szász székek, városok s egyházak jószágain élt s ezeknek teljesitette urbéres szolgálatait[1]) Az általános népszámhoz képest a legtöbb jobbágy azonban a vármegyékben, a magyar nemesi jószágokon élt s épen a magyar földesur alatti területen volt helyzete a legszánalmasabb. Ennek folytán ott indult a magyar munkásnép gyors pusztulásnak s telkeit mindinkább a Moldvából és Havasalföldéről az ottani egészen barbár bojár uralom alól ide menekülő oláhság ülte meg. Ez a nép az egykoruak szerint értelmileg és gazdaságilag a legalantabb fokon állt, nehezen volt megtelepithető, s leginkább marhatenyésztéssel foglalkozva az erdőkben és a havasokon nyomorult viskókban tengette életét. Igazi kulturmunkát végezni nem tudott s földesurai vagy egyházuk nem is igyekeztek hozzá szoktatni, hanem ellenkezőleg mostoha bánásmódjukkal lehetetlenné tették polgárositását s az a szomoru inség, a falvak hitvány külseje, a nép holt szegénysége, melyet sok egykor jobbágylakta erdélyi vidék mind a mai napig mutat, a földesuri kényuralom s az az állam fásult közönyének bizonyitéka és részben a nemzeti fejedelmek korából származik. A legkiválóbb erdélyi uralkodók sem tettek a jobbágyság sorsának javitására semmit. Bethlen Gábor, ki országára igazán arany korszakot varázsolt s anyagi jólétét hatalmasul hatványozta, ismerte ugyan a munka értékét, sőt a paraszti munkaerő államfentartó erejét s egy izben azt mondotta: bárcsak lenne 200.000 parasztunk! Meg is nyitotta a jobbágy gyermekeinek az iskolát, másrészt nagyszerü közgazdasági tevékenységének mint minden honlakos, a szegénység is hasznát látta. I. Rákóczy György, a kitünő gazda, urbariumainak tanusága szerint komolyan védeni igyekezett saját jobbágyait a tisztek zsarolása ellen, sőt II. György a török elleni harczaiban nemességgel kecsegtette zászlaihoz a pórokat. De jobbágyvédő törvényt egyikök sem hozott s törvényhozásuk emlékei,

---

[1]) Szebenszék szabad- és jobbágylakosságát 1720-ban részletesen feltünteti *Schuller* Fr. munkája: Zwei Konscriptionen des Einstigen Hermannstädter Stuhles.

az Approbaták és a Compiláták, melyek az önálló Erdély gazdag törvényhozó alkotásainak legeslegfontosabb czikkeit egy-egy codexbe egyesitik, kétségtelenné teszik, hogy a jobbágyság jogi és tényleges állapotainak javitását sem a fejedelmi hatalom, sem az országgyülés nem tekintette hivatásának.

Az Approbatákban (1653.) a jobbágyság, a mennyiben általában szó van róla, mert az elég vaskos törvénykönyv ez ügyekkel a lehető legrövidebben végez, egészen és korlátlanul a földesuri hatalom alá vetettnek lép elénk. Semmi nyoma sincs, hogy a jobbágynak az állam vagy a földesur irányában bármilyen joga vagy kedvezménye lenne. A föld népével szemben állam és földesur csupán követelést emelhetett, őt csak dolgoztathatta, sanyargathatta mindenki. A törvénykönyvből ki nem tünik, hogy az uri jogot akár isteni, akár emberi törvények korlátolnák, hogy a jobbágynak és családjának legalább élete vagy egészsége lenne ura ellen oltalmazva, hogy becsületes munkájának valamely részére jogot formálhatna. Az ázsiai rabszolgaság réme ólálkodik a törvénykönyv minden jobbágyhatározatában. A jobbágy a legszigorubban a röghöz volt kötve s a szabad költözésről emlités sem tétetik. Az özvegy asszonyt s a leányt a földesur nem gátolhatta ugyan, hogy más jószágára menjen férjhez, de a ki ezt »titkon vagy szöktetve« tette (pedig ha szabad volt megtenni, miért kellett volna titkon tenni), sulyos büntetést szenvedett. Sőt habár megnyerte az engedélyt, az özvegy nő, ki általában csak harmados volt férje ingóinak öröklésében, mert kétharmada a földesurra szállt, fiugyermekeit csupán a földesur különös engedelmével vihette magával, férjhez menő leányainak más hozományt, mint köntösöket az ur engedélye nélkül nem adhatott, »az igatlan jók pedig teljességgel földesuroké« maradtak. A jobbágy általában semmit sem tehetett ura engedélye nélkül, nem mehetett darabantnak, katonának, s ha tette, »fugitivus« vagyis szökött jobbágynak vették, kinek visszaadásáról az erdélyi törvény még kiméletlenebbül intézkedik, mint Magyarországon s kinek nemesitését egyenesen eltiltotta. Ellenben a földesurnak kötelességévé teszi, hogy az »idegen jövevény és uratlan paraszt emberekből álló vagus embereket« megfogja s jobbágyokká téve »here módon« élni jószágán ne hagyja. A bihari hajdu városok (20 volt) kiváltságait elismerik ugyan az approbaták is, de határozottan kimondják, hogy több ily hajduvárost alakitani nem szabad, másrészt megengedik az 1599. (Debreczenben 1625.) év óta eltávozott job-

bágyok, özvegyek és leszármazóik visszaperlését, sőt az 1599. előtt távozottakét is, csakhogy longo litis processu. ellenben az 1599. után távozottak per brevem processum voltak visszakövetelhetők. Bizonyos eseteken kivül — mondja a törvény — »egyéb rendbeli oláhság puskával, tegezzel, karddal, pallossal, csákánynyal, dárdával és egyéb fegyverekkel járni ne merészeljen«, különben fegyverét elvegyék s az illetőt megbüntessék. Az egyik törvényszakasz ezt mondja: »lovak tartása, azokon való járás a parasztságnak megengedtetik, hogy mások által azoktól nem priváltatnak, sem pedig érette meg nem büntettetnek, állván a földesuraknak szabadságukban, ha lovat vagy egyéb vonó marhát engednek tartaniok jobbágyoknak«. »Paraszt ember és béres szolga posztó ruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget, gyolcs inget viselni semmiképen ne merészeljen.»

Hasonló eszmekörben mozog a második törvénygyüjtemény, a Compilaták (Compilatae Constitutiones), mely az 1654—1669. évek folyamán alkotott számtalan törvényczikk leglényegesebbjeit foglalja egybe. Ez időben Erdély szörnyü csapásoknak, vagyoni pusztulásnak, vérontásnak, tatárdulásnak, török hódoltatásnak volt kitéve, melyek annyira elgyöngitették, hogy elveszté az állami önállóságának fentartásához szükséges erőt s a legkomolyabb veszélyek fenyegették. Mindez nem hatott a rendiségre s az általános inségben és romlásban a föld népének helyzetét még türhetetlenebbé tette. Köz- és urbéres terhei a végletekig fokoztattak, rabságának lánczai még szükebbre kovácsoltattak.

A Compilaták I. részének II. czime ezt mondja: »Mivel Máramarosban és Hunyad vármegyében is kinek-kinek jobbágyának megbüntetések földesurok hatalmában volt s vagyon, nem alábbvaló hivei levén a fejedelmeknek a többi vármegyéknek lakosi is, végeztük közönségesen, hogy a többi vármegyékben is mindenütt a hazában azon usus observáltassék«. Ezt a törvényt 1665-ben hozták s az uj codexbe is beigtatták, hogy általános érvényre kerüljön. Máskülönben a törvénykönyv leginkább a jobbágyok visszaköltöztetéséről szól, a pörös eljárás módozatait meg kizárólag az »örökös ur«, a földesur javára szabályozza.

A Compilaták a máramarosi földesurak szokásjogát Erdély egész területére kiterjesztették. Pedig épen a máramarosi szokásjogról, illetve arról az állapotról, melybe a máramarosi szokásjog az ottani jobbágyságot sülyesztette, maradt fenn teljesen megbiz-

ható s rövidségében mélyen megkapó leirás. Bethlen Miklós, Erdély egyik legelőkelőbb politikusát és magyar iróját a 80-as években hivatalosan Máramarosba küldték, hogy az ott állomásozó 1 gyalog és 1 lovasezred élelmezése iránti bizottsági tevékenységben részt vegyen. E müködésében megismerkedett Kintzing császár főhadbiztossal, ki mint Bethlen irja, »egyszer egy fatens orosztól vagy oláhtól azt kérdezte: micsoda ember lehet Jézus Krisztus? Felelé amaz: ő nem tudja; mástól meg kinyitván az ablakot, azt kérdi: ezeket a hegyeket ki csinálta? Felelé amaz: ő nem tudja. Nékem fordula s mond: istorumne fassio debet recipi contra tot comitum, baronum, nobilium, cavalierorum fidem, qui ipsos mendacii et perjurii convincent juramento. Isti homines tantum loquela et facie differunt a brutis; sed quales fuerunt vestri principes, magnates, sacerdotes, quare non docuerunt?«[1]) A német szemrehányása valóban jogosult volt s méltán rótta meg az államot, az egyházat és földesurakat, kik egyszerüen állattá nevelték a parasztot. Annál több elismerés illeti azokat a nemes lelkeket, kik kiáltó szavukat, habár a pusztában hangzott el, időnkint fölemelték az elnyomottak érdekében s emberszeretetre, igazságra, mérsékletre intették a hatalmasokat, kik ellen mondhatatlan gyülölet halmozódott föl a tömegek szivében. E gyülöletnek már a XVI. században szembeszökö kifejezést adott a fejlődő magyar irodalom, különösen Heltai Gáspár, az erdélyi hitujitás egyik hőse, a jeles magyar iró és könyvnyomtató, kinek meséiből (Száz fabula 1566.) izzó szenvedély árad a gonosz urak ellen.[2]) E mesék latin és német anyagot dolgoztak ugyan fel, de teljes önállósággal s olyan tanuságokkal, melyek egészen Heltai agyának termékei. A nemesség önkénykedése feletti elkeseredés nyilvánul e mesékben, melyekben a róka és a farkas, a ravaszság s az önkény megtestesitői képviselik az uri rendet. Hogyan gondolkodik róla a szegénység, kitünik az egyik meséből, melyben a nemes ur végig sétál urbéres faluján. Egy ház előtt egy kis leány áll, ki, mikor a földesurat közeledni látja, rémülten siet a házba s jelenti a dolgot anyjának. »Ördög vigye el a vérszopó kegyetlen árulót — kiált az anya —, talán valami dögöt érez valahol és arra jő a birságra«. Midőn meg az ördög el

---

[1]) Gróf *Bethlen* Miklós önéletirása. Kiadja *Szalay* László. II 19.

[2]) *Beöthy* Zsolt, A széppróza elbeszélés a régi magyar irodalomban I. 138, 146. irányitotta először a figyelmet Heltai meséinek e mozzanatára.

akarja vinni a kegyetlen földesurat s ez rá kiált: »nem tudod-e, min maradsz a decretom szerint, miért hogy nemes embert mersz fogni?«, az ördögtől azt kapja válaszul: »nem gondolok a te decretomoddal és itélő mestereddel: más decretoma vagyon annak, a ki elé én viszlek.« Heltai már tudta, hogy a jog egyszerüen az, mit az erősebb akar, mit a gyöngébbre rá bir kényszeriteni. »A hatalmasság ellen — mondja — nincs orvosság. A magabiró dusok nem gondolnak sem törvénynyel, sem igazsággal, sem tisztességgel. Ez a válasz: ugy akarom, igy legyen« s hogy az ő nézetök szerint »csak addig tart a tisztesség és a becsület, miglen a félelem«. Erőszakkal uralkodnak a helyett, hogy istenfélelemmel és kegyességgel birnák alattvalóikat s ugy viselkednének, »hogy ne féljék csak, hanem minden ember szeresse őket«. Habár ez a hangulat az irodalomból csakhamar ismét eltünt, a XVII. században Apáczai Cseri János,[1]) Alistali Farkas Jakab, Vörös Lőrincz, Sylvanus János hirdették az irgalmat és könyörületességet a szegények iránt, valamint azt, hogy a ki büntettbe esik, az büntetendő akár nemes, akár jobbágy, sőt Vörös Lőrincz a közteherviselés elvének általános életbe léptetéséről ábrándozott. De nemes szózatuk, bármi megtisztelő önmagukra, nem hatolt át az osztályönzés vértjén, a mint a sivatagban hangzott el Tofeus Mihály, erdélyi ref. püspök intő szava, ki többször kikelt az urak visszaélései ellen s pártját fogta az elnyomottaknak. Nemes apostolkodásuknak azonban semmi nyoma sincs az önálló Erdély két nagy törvénykönyvében, melyek a jobbágyságot a teljes elnyomatás, a röghözkötöttség és kizsákmányolás állapotában sinylődőnek mutatják.

Ennek megfelelően alakultak a jobbágyok szolgálatai és terhei. Minél kevesebbet tett érdekökben az állam, annál többet követelt tőlök vérben, pénzben és munkában. 1542. óta veszély esetén ő is nem egyszer elrendelte a köznép fölfegyverzését, egyszersmind azonban közadóját is folyton emelte.

Az Approbaták magok mondják, hogy 1545 ben egy kapu még csak 60 dénárt adózott az államnak. De a tételt, noha a rossz idők megfogyasztották az adózó nép számát, az országgyülés folytonosan emelte, 1634-ben kivételesen egész 22 frtig, később meg rendesen 20 frt maradt, de a külön jogfejlődésnek megfelelően itt kapu alatt egészen mást értettek, mint az anyaországban. Erdélyben az

[1]) Magyar Encycl. X. rész 27—28. p.

emberszám szolgált alapul s a törvény szerint »10 emberek irattattanak és rendeltettenek egy kapuszámra«. Volt rendkivüli pénzadó, terményadó, közmunka s a vármegyék szintén bőven igénybe vették munkával, fuvarozással, postálással s pénzzel a köznépet. Épen ugy megvoltak az egyházi és iskolai terhek. Ellenben a tizedügy Erdélyben egészen más fejlődést vett, mint Magyarországon. A tizedkötelezettség a jobbágyra nézve állandóan fenmaradt ugyan, de a szász papok kivételével nem az egyházat, hanem az államkincstárt illette, mert az erdélyi fejedelemség csakhamar megalakulása után saecularizálta, elkobozta a kath. egyház rengeteg jószágait s a tizedjövedelmet az állam jövedelmévé nyilvánitotta.

I. Rákóczy György egyik 1643-ki rendeletében azt mondja: »A dézmák a fiscusnak oly peculiumi, hogy még elöbbvalók a jószágoknál is és valamely dézmát 1588. előtt el nem adtak örökben, azután soha el nem idegenithetik a fiscustól.« [1]) A kincstár azonban bérbe szokta adni s igy a bérlő, rendesen maga a földesur szedte be. Nemes ember nem fizette, bárhol gazdálkodott, jobbágy ellenben fizette, »akármicsoda földeken éljen is«. A báránydézmát szintén mindenütt a kincstár számára szedték.

A mi a földesuri terheket illeti, azok még a közös magyar kutfőből eredtek, de az uri jog korlátlanságához képest, habár urbariumokban állapittattak meg, a legváltozatosabb képet mutatnak s mindenre kiterjednek. Lényegileg itt is pénzfizetésre, ajándékra, birságra, robotra s vegyes jövedelemre oszlottak, melyek megállapitása kizárólag a földesur belátásától függött.

A szilágysomlyói uradalom 1594. évi összeirása szerint Bagos község 46 lakott telekkel fizetett Szent Mihály adóját a darabantpénzzel 93 frtot, rendesen 6 kalangya buzától a várhoz egyet, borból dézmát és kilenczedet (öt cseberből egyet) és 1 tyukot, disznó, méhkas, bárány után dézmát, 1 nyil föld után 12 pénzt (fertonpénznek nevezték), fél nyil után 6 pénzt az ispánnak, ki husvétkor 2—3 tyuktojást, 1 kalácsot vagy kenyeret, Szent Márton napján 2 pénzt s 1 kalácsot, karácsonyra 1 disznólábat és 1 kalácsot kapott minden jobbágytól. E fizetések a többi községeknél is szerepelnek s mellettök a legkülömbözőbb szolgálatok fordulnak elő. Igy Kraszna mezővárosban, »mikor az ispánnak kéket (?) mutatnak«, 66 dénárt fizettek. Máron község évenkint a rendes tartozásokon kivül 6 trethina (vágó) tehenet, a vajda karácsonykor egy őzet,

[1]) *Petri* Mór, Szilágy vármegye Mon. II. 48.

ha pap volt a faluban, az meg egy lazsnakot (lepedő, ponyva) adott. Gorozló községben az, a ki zabot termelt, az ispánnak 1 köböl zabot vagy helyette 8 pénzt fizetett. Ballán községben, hol 18 lakott telek volt, mely Szent Mihálykor 31 frtot adózott, minden házasember évenkint kétszer (Szent György és Szent Mihálykor) 8, az özvegy asszony 4 pénzt fizetett ferton-pénzül. Bakszán községben 21 lakott és 17 puszta telek volt. Fizetett a tizeden kivül 60 frt adót s 25 vágótehenet, a vajda és a község husvétkor még 1 ökröt, karácsonykor 1 őzet, nyáron 1 karulyt, a pap meg 1 lazsnakot. Kárásztelek községben a sokféle rendes fizetésen kivül, az ispánnak minden ember 1—1 napi szolgálattal tartozott. Ismeretes az uradalom 1658-ki urbariuma is [2]) s tanuságot tesz, hogy időközben milyen óriási módon megnőtt a jobbágyok pénz- és terménybeli fizetése, különösen pedig robotja s e robot mindenféle faja, kivált a sószállitás, másnemü fuvarozás, mezei és szőlőmunka terén. A mezei munkánál gyakran emlitik, hogy egész éven át hetenkint 3 napot a földesurnak, 3 napot magoknak dolgoznak. Csakhogy az utóbbi három napot is elvonta tőlök az ur dolga, mert gyakran mondják, hogy annyit szolgálnak, mennyit a tisztek kivánnak. Az ajándékok közt már nemcsak juh, bárány, őz, nyul, malacz, tyuk, tojás, lud, hanem vaj és méz is előfordul s a kilenczedet és tizedet a boron, buzán kivül »egyéb tavaszi-őszi leguminákból« is kivették. A XVII. századi erdélyi urbariumok még inkább a szertelenség elve alapján állanak, mint a magyarországiak s mind azt mondják; »szolgálatjok mindennapi, a mikor mire kivánták, hol ökörrel, hol gyalogszerrel«, »szolgálatok, mint a szükség kivánja«. Az erdélyi földesur szintén kivette a maga részét a jobbágy minden keresetéből, a korcsmából, pálinkafőzésből, mészárszékből, malomból stb. Mikor a birák üres hordót mérték, mindeniktől egy pint bor ára járt nekik. Vámot a nemes ember felét fizette annak, mi a jobbágyot terhelte (12 dénár). A zsellérek egy részét 12 napos embereknek hivták, kik csak mesterségökkel szolgáltak 12 napi robotot. Az erdélyi jobbágynak némi előnyére szolgált az a körülmény, hogy a Királyhágón tul kevesebb volt a nagy uradalom, mint Magyarországban s hogy a földesurak legtöbbje munkásai közt vagy legalább közelökben élt. Igy személyesen többet érintkezett velök, látta nyomoruságukat s ha volt szi-

1) *Petri* Mór. Szilágy vármegye Mon. II. 193—202.
2) Ugyanott 203—223.

vében irgalom, legalább időnkint mérsékelte mód nélküli terheiket. Különben is Erdélyben szintén akadtak emberséges földesurak s például Apafy Mihály fejedelem azt adta utasitásul balázsfalvi udvarbirájának (1670.):

»Ha jobbágyaink közül valamelyik birságot érdemelne is, ne vegyen mindjárt pénzt rajta, hanem megverettesse; ha az sem fog, megtömlöczezze, harmadszor pedig pénzbeli birságot vegyen rajtok.«[1])

Báthory Zsófia özvegy fejedelemasszony (1669.) nagy szilágysomlyói uradalmának jobbágyait fölmentette az urbéres munkák alól.[2]) Elengedte nekik az uraság számára való »szántást, vetést, aratást, kaszálást, szénatakarást, szekerezést és holmi ur dolgára való járásokat s ekkédiglen tartozott vagy tartozandó akármi pénzbeli és tyuk, lud, tyuk haszna (tojás) és akármiféle adózásaikat; buza és akármi egyéb vetéseknek a mi számunkra járandó dézmajokat (a kath. lelkész s a kórház számára járó, valamint az iskolaépités terhe megmaradt) azonkivül juhokból, méhekből és sertésekből mi számunkra conventálandó pázsittize et«.[3]) Ellenben némely, főleg a szőlőmüvelés és borszállitás körüli robot mellett az uradalom terheit átalányösszegben, csakhogy nem pénzben, hanem sóban és ökörben állapitotta meg. A földesur pénzén vásárolt sóból az uradalmi jobbágyság évenkint 11.442 kősót tartozott Somlyóig elfuvarozni, pünkösd hetiben pedig évenkint 128 »jó erejében való« ökröt adni, illetve Szilágyból Gyarmatig elszállitani. Csakhogy ez az egyezség nem sokáig maradt érvényben s az »örökös ur« azt tette jobbágyával, a mit akart. Ugy dolgoztatta, mint a marhát s erkölcsi tekintetben sem bánt vele külömben. Az 1681-ki vajdahunyadi urbarium következőleg rendelkezik a jobbágyok nősüléséről:

»A jobbágyok fiainak esztendejek azért iratott le az urbariumban, hogy ha látná az officialis, hogy valamely legény házasságának idejét nemcsak elérte, hanem ugyan el is mulatta, hogy azért az olyanok ne csak a rossz életben ne éljenek, hanem hogy istenes házasságok által terjedjenek, reá kell erőltetni: ha könnyü intéssel nem fogadna, a tömlöczből is termináltatni kell róla, hogy házasságát nem halasztja.[4])

---

[1]) Gazdaságtört. Szemle 1889: 265.

[2]) U. o. 1898: 102–4.

[3]) Ez sertéstized volt s a pázsitdisznó ellentéte a háznál nevelt disznónak.

[4]) Gazdaságtört. Szemle. 1897: 48.

De bármi nehéz volt a magyar földesurak alatti szegénység helyzete, igazi pokoli sorsra azok a vidékek jutottak, melyeket az 1660-ki csapások után a török behódoltatott s melyek községei bejutottak Piri basa »istentelen defterébe«. Ez a Piri basa 1662-ben Várad vidékét, Szatmár-, Szabolcs-, Kraszna-, Közép-Szolnok-vármegyék falvait egész Kolozsvár közeléig összeiratta s a ki e defterbe belekerült, az a töröknek adózni tartozott, még pedig a legszertelenebbül. Az egykoru szerint 1674-ben Várad vidékén »egy hódolt szegény paraszt ember adója csak az iszpahiáknak (török földesur) reá megyen 30—40 frtra. Egy fonásával élő özvegy asszony-állatnak 16—20 frtra s többre is. Ezeken kivül vajat, mézet, vágó barmot és sok egyéb accidentiákat adnak esztendőkint.«[1]) A munkaszervezet ez elfajulása Erdélyben is a gazdasági élet, kivált a földmüvelés romlására vezetett legelől a vármegyékben, mig a Királyföldön az egyre szaporodó oláh jobbágyság, a mennyiben ellenség nem dulta, jóval kedvezőbb körülmények közt élt. Az egykoruaknak is feltünt a királyföldi jobbágyközségek kedvezőbb külső kinézése, mig a vármegyei falvak házaiban, templomaiban, egész mivoltában a lakosság végtelen szegénysége és nyomorusága tükröződött vissza. A gazdasági üzem semmivel sem javult s ugyszólván mindenütt a kettős vetés-forgáson nyugodott. Erdélybe is elhatolt ugyan különféle uj gazdasági növények termelése, főleg a dohány és a tengeri. Ez utóbbit 1640. körül még csak itt-ott, szászok és más érdeklődők tenyésztették, de csupán kertben. A köznép hamar megszerette, mert kevés igás marhát kivánt, tápláló gyümölcsöt hozott, másrészt meg tizedmentes volt. Mindazáltal müvelése nehezen terjedt, mert a földesurak mindent elkövettek, hogy a jobbágyságot gátolják a termelésben, többek közt attól tartva, hogy az igásmarha s az ekék száma csökkenni fog, a mi ártalmára lesz a buzatermelésnek. Csak a XVIII. század elején kezdett a tengeri termelés általánossá lenni, ámbár a földesurak ellenzése ekkor is sok bajt okozott.

A Rákóczy-mozgalmak s a szörnyü pestis és marhavész, mely befejezte, Erdély gazdasagi életét erősen megviselték, de még sem annyira, mint Magyarországét ugy, hogy aránylag egészségesebben, népességében kevésbbé lefogyasztva került ki a török korszakból, mint a tulajdonképeni Magyarország.

---

[1]) *Koncz* József, Tört. Tár. 1894 : 684.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A jobbágyság a török területen.

Az ozmán hóditók uralma, — irja tapasztalatairól egy német szakember, ki 1894-ben Macedoniát bejárta — az maradt, a mi akkor volt, mikor a török paripákat a Morva meg a Tisza vizében itatták, az erőszak uralma. A felfegyverzett muzulmánnak engedelmeskedik a fegyvertelen keresztény. Ur és rajah ugy áll szemben egymással, mint a paraszt a maga marhájával. Ez a jellemzés teljesen ráillik a török uralomra, mint az a XVI. és a XVII. században Magyarország nagy részében kifejlődött. Igazságérzete azonban arra kényszeriti a német irót, hogy megjegyezze, hogy az a körülmény, hogy az ur ugy állt szemben a paraszttal, mint ez marhájával, nem sajátos török jellemvonás, hanem az urbériség idején a keresztény államokban is ugyanez történt. Valóban a magyar birodalom királyi és erdélyi részeiben szintén ilyen volt az emlitett társadalmi rétegek viszonya. Csakhogy ezekben az országrészekben ur és jobbágy közös történelmi fejlődés terméke volt, közös szokások, hagyományok, emlékek őket fűzték össze. Rendesen egy templomban imádták istenöket, sőt sokszor ugyanazt az anyanyelvet beszélték s századok állami intézmények, jogfogalmak, erkölcsi érzések egymáshoz szoktatták, minden rendi válaszfal daczára némileg egy testté kovácsolták őket. Ellenben a török, nemcsak hóditóképen lépett a hódolt magyar köznép elé, hanem mindenben idegenül állt vele szemben. Polgárosodása más talajból fakadt, vallása, nyelve, intézményei, jogeszméi, hagyományai, köz- és magánélete, egész eszejárása rideg ellentétben álltak a magyarokéval s évtizedekig eltartott, mig az élet kényszere némi közös kapcsokat alkotott hóditó és hódolt rétegek közt legalább annyira, hogy megértették egymást. A hol a török megve-

tette lábát, ott nyomban eltörölte a régi állami, helyhatósági, önkormányzati, közigazgatási és birói intézményeket s behozta a saját szervezetét, mely a magyar előtt ismeretlen keleti világ terméke volt. A bizanczi befolyás alatt, melyet a századok folyamán bőségesen szivott magába, gyökeresen átidomult ugyan s a magyar földre menekült ráczok és oláhok könnyen megbarátkoztak vele ugy, hogy a három részre oszlás korában a ráczság nagy többsége a törökhöz huzott s állandóan fegyverrel szolgálta. De a lelkileg nyugati talajban gyökerező magyar munkástömegre a mohamedán uralom különösen a XVI. században, mig némileg a hazai viszonyokhoz nem simult s eredeti vadságából ki nem vetkőzött, valósággal rombolólag hatott. Lassankint azonban az egymásra utaltság mérsékelni kezdte az ellentéteket s bizonyos közeledés létesült hóditó és hóditott közt. A török kormány hivatalos nyelve a tömegekkel szemben a magyar volt s török-magyar állami iratok ezer meg ezer számmal maradtak ránk. Minden főbb hatóságnál voltak török »diákok«, vagyis magyarul tudó tisztviselők, másrészt a török földesurak magok sulyt helyeztek reá, hogy elsajátitsák a magyar nyelvet és szokásokat, s magyar ruhát öltsenek. Sok török község alakult az ország külömböző vidékén, részint török telepesekből, részint magyarokból, kik az uralkodó államvallásra tértek át. Az eltörökösödés, bizonyos török szokások fölvétele elég gyorsan megindult s az összes keresztény egyházak szükségét látták az ellene való védekezésnek. Igy a murányi ág. ev. fraternitásnak 1570. körül készült alapszabályai szigoruan tiltották s bűnténynyképen sulyosan fenyitették az allah-kiáltást, a török köntös viselését, a hajnak török módra nyirását.[1]) Másrészt sok magyar eltanulta, főleg vegyes lakosságu helyeken, a Dunán tuli és déli hódoltságban a török nyelvet s a két elem közti közeledés még feltünőbbé vált a XVII. században, mikor a török uralom némileg megszelidült, a királyi területen pedig megindult a féktelen vallásüldözés, melynek következtében Strassoldo császári tábornok 1676. febr. 20-ki kiáltványa szerint nagyon sokan tértek török hitre. Az uralkodó törökség ezt egyébiránt nem kivánta, mert a török államot teljes indifferentismus vezette valláspolitikájában. Megtürt minden felekezetet, csakhogy egyedül a mohamedán élvezett politikai jogokat és állami kedvezményeket, ellenben minden nem

---

[1]) *Mikulik* J. Kisvárosi élet 230.

mohamedán, a rajáhk elnyomott, minden jogtól megfosztott tömegéhez tartozott. Ha valaki e közös rabságból menekülni akart, önkényt beléphetett az uralkodó egyházba. De erre sem a török papság, sem a török állam nem kényszeritette és az erőszakos térítés hiánya jellemezte a szultáni uralmat s külömböztette meg a török államot korának keresztény országaitól, melyekben szilaj irgalmatlansággal, vérrel és vassal folyt a térités. Abban a mélyen vallásos korszakban e türelmesség a török kormányzatnak olyan fölényt biztositott, melyet a máskülömben sulyos anyagi terhekkel megrótt s emberi érzetében mélyen sértett rajah hálásan el szokott ismerni. Különben is keresztény országokban sem volt kedvezőbb a paraszt anyagi és erkölcsi helyzete, csakhogy ott még e bajokhoz a vallásán való erőszaktétel, lelkiismeretének lánczra-verése járult. E tény alapján mondja a protestánsok üldözéséről szólva egy modern történetiró[1]) »nem vonhatni kétségbe, hogy a török kormányzatot a császárival szemben a nem-katholikusok jótéteménynek tekinthették«.

Ez azonban az egyedüli kedvező, mit a török magyarországi uralmáról mondhatni. Máskülömben ázsiai, nagyon sok tekintetben müvelődés-ellenes volt, mint minő manapság is a Balkánon s kultúrájának ez idegenségében sujtotta a legfájdalmasabban a leigázott népeket. Ellenben azt, hogy a kardon nyugodott, a fegyverből meritette jogczimét s korlátlanul rendelkezett a hódoltak vérével s vagyonával, el lehetett viselni, hisz ugyanaz elvek uralkodtak a keresztény államokban is. A hóditott terület lakóinak egy részét leölte, más részét rabszijon hajtotta el, s a török-magyar területen ismét megujultak a rabszolgavásárok, a török birodalom minden tartományában meg elszaporodtak a Magyarországból oda hurczolt szerencsétlen rabok. A nép legnagyobb része azonban megmaradt ösi telkén, egyedül gazdát cserélt s a török ép ugy bánt vele, mint minden más hóditó. Azon a területen, melyet állandóan elfoglalt, az összes földbirtokot elkobozta vagyis megfosztotta tulajdonjoguktól a régi földesurakat s az összes földbirtokot török császári tulajdonná nyilványitotta. A régi földesurak az a része, melyet az idők viharos járása végleg el nem sodort, itt-ott maradt ugyan bizonyos viszonyban egykori jobbágyaival, kik külömböző okokból nekik is eszközöltek némi urbéres fizetéseket, hogy a

[1]) *Zwiedinek von Südenhorst*, Deutsche Geschichte I. 476.

királyi katonaság betörései ellen oltalmazzák őket vagy másképp gondozzák érdekeiket. Ez leginkább a királyi területhez közel eső hódolt földön történt, s például 1659-ben Bia község Pilis-megyében fizetett magyar füldesurainak két részben 100 ftot, két pár papucsot kapczástól, 2—2 oka rizskását, mazsolaszőlőt, fügét, szappant, a halastóból halat. »De jövendőben — mondja a magyar földesur — azon legyenek a fiaim, ha isten élteti s a falu is jobban megépül, hogy följebb vigyék adójokat«.[1]) A régi, magyar földesurnak való ilyen fizetés azonban önkényes volt s behajtásához a török semmiféle jogi eszközt nem adott, sőt épen önérdekből tőle telhetőleg tiltotta és gátolta. Világot vett ez állapotra a szentesiek 1659. nov. 25. levele, melyben azt irják magyar földesuroknak, Kemény Jánosnak, a későbbi fejedelemnek, hogy azt hallják, haragszik rájok, mert régóta nem küldtek neki urbért. Értesitik tehát, hogy a tatárok és magyar csavargók teljesen kipusztitották őket, mindazonáltal küldik neki az adót, ajándékot és 2 agarat, ámbár valahányszor elpanaszolták bajaikat akár neki, akár a többi magyar földesuraknak, »mellettünk semmit sem fáradozott, mintha urunk sem lett volna.« A magyar földesuri terhek fizetése a török uralom alatti területen, teljesen az önkéntesség jellegét viselte tehát magán, s a török e kötelezettséget jogilag fennállónak egyáltalán nem ismerte el, hanem a jobbágy egész munkáját ép ugy magának igyekezett biztositani, mint azelőtt a magyar földesur. A szultán ugyanis azt tette az elkobzott földbirtokkal, a mit egykor a magyar király; egy részét a kincstár s a mohamedán-egyház és iskola czéljaira adományozta el, a maradékot meg katonai szolgálat fejében magánosok közt osztotta szét. A községek jövedelmezőségükhöz képest irattak össze, s a szerint, a mint 20.000 akcsénél (2500 magyar forint) többet vagy kevesebbet jövedelmeztek (ha egy nem hozta a 20.000 akcse évi jövedelmet, több szomszéd községet egyesitettek), külön hübérjószágokká alakittattak. A kisebbet timárnak, birtokosát spahinak (magyarul ispaja), a nagyobbat ziametnek nevezték s a timár volt tulnyomó többségben. Ekképen az uj török birtokszervezet szintén a hübériség elvén nyugodott, ámbár nem tiszta nyugati formájában, hanem abban, minőt a bizánczi és mohamedán hatás alatt öltött, jelentkezett nálunk. Mindazáltal a török ispaja is földesur volt, ki épen ugy, mint a keresztény, mindenképen fokozni

---

[1]) Tört. Tár. 1884: 92—99.

igyekezett jószága jövedelmét s egyre jobban terhelte munkásait. Ez a rendszer természetéből folyt, mert a törökök közt is akadtak emberszerető, nemes gondolkodásu földesurak, kik egyénileg hasonló jó indulattal bántak jobbágyaikkal, mint bármely keresztény földesur. Csakhogy az ispaját vallás és nyelv nem füzte munkásaihoz, nem is közöttük, hanem valamelyik közeli várban vagy városban lakott s világnézlete, erkölcsi érzete egészen más körben mozgott, mi akarva nem akarva, sokszor ellentétbe juttatta a rajáhval. Mindazáltal lényegileg nem az emberekben, hanem a hűbéri rendszer természetében gyökerezett a legtöbb baj, melylyel a török munkaszervezet a tömegeket sujtotta; az tette a jobbágy sorsát keserveseé s nem mondhatni, hogy a török és a magyar földesur jobbágyának helyzete közt szembeszökő elvi különbség forgott volna fenn. A merő önkényen nyugodott az mindkét államterületen s szükségképen ugyanazon eredményre vezetett. Ha a török földesur minden áron és minden eszközzel fokozni igyekezett a maga jövedelmét, csak követte azt a példát, melyet neki a keresztény földesur akár királyi, akár erdélyi területen, vagy akár a nyugati államokban adott. Ha Juszuf ispája a nováki elöljáróknak (1671.) azt irja, »ti nováki birók, hamis szófogadatlan, hódolatlan kutyák«, ugy ez a hang a jobbágygyal szemben magyar világi, sőt egyházi földesurak részéről sem volt szokatlan. Ép ugy a régi földesuraktól tanulta a török, hogy folyton uj czimen terhelje, zaklassa a rajáht s legföllebb a forma, melyben tette, tért el a királyi területen divótól. Ellenben a török földesur vagy a török állam nem erőszakolta a maga hitét jobbágyára, sőt ez egyenes érdekeibe ütközött, mert a mohamedán vallás fölvételével az egykori rajah bizonyos jogok és kiváltságok élvezetébe jutott s megszünt dolgozó, adózó jobbágy lenni. Másrészt az egyes községeknek, nemcsak a nagyobb mezővárosoknak, mint Kecskemétnek, Kőrösnek, hanem a kisebbeknek is széleskörü belső önkormányzatot engedett Achmed simontornyai alajbég 1669-ben az »ottani keresztény papoknak, községeknek, polgároknak adott szabályrendelete[1]) élénk világot vet egy hódolt község belső életére, egyházi és községi állapotaira s azt jelzi, hogy Simontornya magyar lakossága akkor olyan önkormányzati jogokat gyakorolt, mint régi magyar földesura alatt sohasem. Ellenben politikai és katonai előjogot, ámbár kisebb timárt kivéte-

[1]) Ismételve kiadva, utoljára Tört. Tár. 1887. 413–15.

lesen keresztény is kaphatott, nemtörök egyáltalán nem élvezhetett. A török azt mondta a rajáhnak: »Szultán Szolimán botot, szántóvasat engedett és ostort kezetekben és nem szablyát«[1]) s még azt sem türte, hogy a nép közbiztonsági okból a kóborló zsiványok ellen szervezkedjék. E bizalmatlanság, melyet a kormányzat táplált iránta, a rajáht legalább megmentette a véradó sulyos terhétől s nem kellett életével oltalmaznia az olyan államot, mely mostoha gyermekének tekintette s rabszolgai állásra kárhoztatta. Török földön a jobbágy nemcsak a vallásüldözéstől, hanem a véradótól is mentve volt. De volt a török uralomnak még egy előnye, az hogy a szultán nem tekintette a maga magyar területét gyarmatnak, melyet vámpolitikával más tartományainak engedett át kizsákmányolásul, mint a bécsi udvar tette Magyarországgal. Mindezek következtében nemcsak magyar, hanem császári részről is többen elismerték, hogy általánosságban a köznép helyzete kedvezőbb a török, mint a királyi vagy erdélyi területen. 1689-ben egy osztrák udvari bizottság hangsulyozta, hogy a török uralom alól felszabadult föld népe semmivel nincs jobb helyzetben, mint volt a török alatt, a mint csakugyan nem egyszer megtörtént, hogy királyi területről egész községek lakossága a törökhöz szökött át. A mi igazán szánalmassá tette a rajah helyzetét, az a földesuri hatalom természetéből folyt, mire már a fejezet élén idéztem német iró is utal. Az önkény sujtotta fájdalmasan a szegénységet s az önkényen alapult a földesuri hatalom török és keresztény földön egyaránt és bármi szörnyü panaszokkal telvék az egykoru emlékek a török földesur ellen, ugyanazok a panaszok megtalálhatók a magyar földesurak ellen is. Kíméletlenül gyakorolta önkényuralmát mindegyik, s a török földön legföllebb a forma volt más, melyet az önkény itt hivatalosan öltött. Magyar földön nyakára ült a parasztnak minden utas, a ki épen tehette, nemes, katona, megyei, földesuri tiszt és a parasztot megsarczolta rovó, adószedő, dézmás, szóval mindenki, kinek dolga akadt vele. Török földön, az egykoru iratok szerint még olyan helyeken is, hol vendégfogadó volt, a török utasok, kivált tisztviselők szálltak a lakosokhoz családostól, cselédestől s ingyen ellátást követeltek. Az eminek (tisztek) nem takaráskor mentek ki a dézmát beszedni, hanem később s a terményt el nem fogadva, pénzbeli megváltást, természetesen jóval nagyobbat a valódi

---

[1]) *Hornyik* János, Kecskemét tört. II. 170.

értéknél, kivántak.[1]) A mit az emberi furfang a gyöngébbek kizsarolására kieszelhetett, azt megpróbálta magyar és török földesur egyaránt s e tekintetben egyik sem tehet szemrehányást a másiknak.

Mig magyar földön állami törvény állapitotta meg a jobbágy mindenféle kötelezettségeit ugy, hogy legalább ezek főcsoportjairól hiteles tájékozást nyerünk, a török területen ilyen általános szabály nem ismeretes. Hogy mindennemü egyházi, iskolai, közjótékonysági, községi szükségleteiket a keresztények maguk fedezték, s hogy ezekhez sem állam, sem földesur nem járult, az természetes. Azt is tudjuk, hogy az állam különféle adókat, közmunkákat, robotokat kivánt a rajáhtól, melyek csakugyan a legkülönbözőbb czimeken fordulnak elő a régi iratokban. A közterhek után következtek az urbéri fizetések szintén végtelen változatosságban ugy, hogy külön specificálni nem lehet őket. A legkönnyebben és leghitelesebben a jobbágy terheinek sokfélesége egyes községek urbéréből ismerhető meg.

A mint valamely község behódolt, defterbe vétetett vagyis lakossága házanként összeiratott s terhei megállapittattak. Az első ilyen jobbágydeftert vagy urbariumot 1545-ben Chalil basa, budai kincstartó készitette. De készitett magának deftert minden földesur, mihelyt timárját vagy ziametjét megkapta. Megjelent jobbágyai közt s bizonyos fizetésben, adóban, munkában állapodott meg velök s a megállapodást irásban adta ki az érdekelteknek. A község azután készittetett magának olyan összeirást, mely másnemü, tehát állami terheit is feltüntette. Igy Csetnek hódolt mezőváros adózásában [2]) (1583 – 93.) előfordul császáradó, templombér, papbér, lakodalmi adó, malombér, borpénz s mindenütt a fizetések emelésének irányzata nyilvánul. Tiz év alatt csupán a császár adója 108 frtról, 221 frt 72 dénárra szökött fel. Ugyanez történt más vidékeken is. A váradi hódoltság állapotairól [3]) a XVI. század végén egy iratból nyerünk tájékozást, mely felsorolja, »mint parancsolja császárunk, a földesuraknak a jobbágy mivel tartozik szolgálni«. Fizetett a jobbágy méhdézmát, minden 10 kosár után egyet, a kinek tiznél kevesebbje volt, mindegyikért 2—2 oszporát vagyis egy polturát; disznó-dézmát, minden disznóért, mely egy éves mult, 4—4 pénzt;

---

[1]) Az ilyenekre számos példa *Thury* József, Török-Magyar Tört. Kutfők II., de a nagy Török-Magyar tört. emlékek minden kötetében is.

[2]) *Mikulik* József, Kisvárosi élet 231.

[3]) Közli *Veres* Endre, Tört. Tár. 1895 : 586—7.

bárány nem fizetett; juhdézmát, a hány pásztor volt, annyi csordát számitottak s mindegyiktől egy juhot szedtek. A hol nyáj nem volt, hanem csak 40—50 juh, 3—3 pénz vétetett. Azután azt mondja az irat: »a jobbágyság ingyen, ajándékon, erővel ne dolgoztassék, ne szolgáljon«, hanem csak 1 szekér fát, 1 szekér szénát adjon s a kinek nincs, váltságul a szekér fáért 15, a szénáért 10 oszporát fizessen. A ki a kaszálásban részt vesz, nem tartozik szénát vagy szénapénzt adni vagy a földesuri dézmát távolabb helyekre fuvarozni. Házasságkor, ha legény hajadon leányt vesz feleségül, 45 pénzt, ha özvegy megy férjhez, 7½ polturát kellett fizetnie. Szerepel továbbá az urbéres fizetések közt hordóvám, nagy hordó után 30, kis hordó után 15 pénz, valamint tüzpénz 1—1 frt minden gazdától.

Kajár falu hódoltsága első szakában, mikor 20 puszta telken kivül 16 házas zsellér lakta (a jobbágyok száma ismeretlen), fizetett a töröknek 260 frtot, 60 köböl zabot, 40 pint vajat, 33 szekér fát, 73 szekér szénát, 3 köböl szilvát, 4 akó bort, 3 cseber szőlőt, 3 köböl diót, 1 köböl borsót, 1 köböl lencsét, továbbá császáradóját 50 frtot s császár mivére (közmunka) 10 szekeret, mihez járult magyar közmunkára 6 szekér és 12 gyalogszeres. Az urbért a török földesur, nem is szólva a nagyon gyakori rendkivüli szolgálatokról, folyton emelte s már 1622-ben 50 szekér fát s ugyanannyi szénát, 50 öreg pint vajat, 50 öreg kila zabot (valami száz mérőt) kapott a községtől.[1])

A magyar országgyülés, noha a magyar földesurat nem korlátolta a szegénység irgalmatlan kiaknázásában, a hódolt jobbágyságot 1619-ben védelmébe akarta vennni török földesurai ellen. Mikor Lipthay Imrét a portára követségbe küldte, hosszas utasitásában[2]) kötelességévé tette azt is, hogy a hódoltak terheinek enyhitését sürgesse. A többek közt elmondja, hogy az ispaják, basák, bégek a török császár határozott rendeletei megsértésével folyton emelik a hódolt falvak adóját, az igaz dézmával meg nem elégesznek, hanem pénzt követelnek helyette, némelyik hamis mértéket tart; a basa és a vajda számára való ajándékot, melyet előbb csak uj basa vagy vajda kinevezése esetén szedtek, most évenkint 2—3 izben megveszik a népen; a robot és a szolgálat szertelen, sőt gyakran megesik, hogy az ispaja az évi urbért beveszi s azután

---

[1]) Közli *Sörös* Pongrácz, Gazdaságt. Sz. 1902 : 289. s köv.
[2]) Az utasitás Magy. Tört. Tár. I. 199—208.

a falut másnak adja el, ki másodszor követeli a lerótt szolgálatokat. Bármi jóindulatból származott e felszólalás, nem lehetett sikere, mert a földesuri intézmény alaptermészetébe ütközött s magok a felszólalók saját jószágaikon sem cselekedtek másképen. Már 1606-ban megtörtént, hogy a zsitvatöröki béke kimondotta, hogy az akkor Esztergom körül behódolt 60 falu terhei ne emeltessenek. Mindazáltal 1627 ben aránylag roppant emelést deritett ki egy hivatalos vizsgálat[1]) első sorban az ispaja (földesur) készpénzadójánál. Például Egyházszeg adóját, mely 22 frt volt, 38 frttal, Mártonfalváét, mely 14 frt volt, 45 frttal, Nagyvezekényét, mely 40 frt volt, 60 frttal, Csiffárét, mely 177 frt volt, 51 frttal, Kismányáét, mely 17 frt volt, 42 frttal, Méznevelőét, mely 33 frt volt, 300 frttal emelték időközben s nincs község, melynél kisebb-nagyobb emelés nem történt volna, ámbár a községek népességi viszonyaiban lényeges változás nem állt be. Hasonlóan emeltetett minden egyéb urbéri tartozás. Ama termények közt, melyekkel a lakosok a földesurnak tartoztak, szerepelt vaj, méz, zab, buza, lencse, aszu szilva, liszt, bárány, széna, fa, malomért járó külön dij, dolmánnak való gyártott szarvasbőr (5—13 frt értékben) zsindely, deszka, Óbars egy izben 35 frt értékben egy kocsit minden készületével 3 lóra való szerszámjával, fékjeivel, nyaklóival adott. A legtöbbnél az is meg van mondva »annak fölötte mindenféle munkára szekérrel és gyalogul erőltetik«. Mindezt betetőzi az állami adó vagy a mint nevezik, császár adója, továbbá császár mive vagy munkája (közmunka), mely ha nem is mindenütt, de sok helyen szintén jelentékenyen fokozódott.

Igen terjedelmes összeirás [2]) készült 1629-ben Zalavármegyéről és urbéres viszonyairól, mely felölel valami 211 községet, köztük népes mezővárosokat (Zalaegerszeg, Keszthely), az egykori curialis azaz nemes községeket s a jobbágyfalvakat. Benne is minduntalan a közterhek emelése nyilvánul. Egerszeg, hol a fizetéshez csak harminczöten járultak, azt panaszolja, hogy a sarcz (a földesuri pénzadó) régente a szomszéd malmokkal csak 125 frt volt, minden egyéb szolgálat nélkül, mig most 300 frt. A felsorolt adók kétfélék. Mindenütt megvan a császár adója avagy füstpénz, valamint a császár lisztje, azután a sarcz készpénzben s mindenféle terményben, követpénz, patkópénz, kapogysapénz, pásztormánypénz, katonapénz,

---

[1]) Közli *Merényi* Lajos, Gazdaságt. Szemle 1903 : 18–30.

[2]) Ugyanott 1904 : 361—89.

zsákváltságpénz, vizpénz, mihez néhol malompénz, kocsipénz, a basa és tihája ajándéka járul. Ez utóbbiak közt szerepel buzaliszt, vaj, száraz szilva, méz, abrak, bárány vagy báránypénz, kappan, rókabőr, farkasbőr, nyestbőr, metsző bornyu, bor, egy vég karazsia-posztó, dió, alma, borsó, lencse, 1 kas méh, szilva, gesztenye, kása, kalács, gyümölcs, gabonatized minden veteményből, 1 vég vagy 1 dolmánnak való posztó, borjus tehén. A vármegye összes állami és földesuri terheinek pénzértéke évenkint 16.457 frtra számittatott. Ellenben robotról vagy ingyenmunkáról az összeirás nem tesz emlitést s csak Nyavalyádnál mondja, hogy »hadban való kocsiért, valamennyiszer akarja, veszi rajtok«. A készpénzadó aránylag igen nagy ugyan, például Tapolcza sarczot 400, császár adóját 150, kocsipénzt 40 frtot, összesen évi 590 frtot fizetett. De minthogy az összeirás minden egyéb teherről hallgat, valószinünek látszik, hogy a nép épen nem volt sulyosabb mértékben megterhelve, mint a királyi területen. Ehhez járult, hogy lelkiismeretében nem háborgatták s ámbár nem volt törvény szerint szabad költöző joga, de ha mégis királyi területre költözött, a török földesur nem pörölhette vissza az állitólagos szökevényt. Sőt ilyen pöröknek a töméntelen török-magyar okiratokban egyáltalán nem találtam nyomát, mi azt jelzi, hogy ha nem is törvény, de a gyakorlat megadta a rajáhnak a jogot, hogy egyik török földesur jószágáról a másikéra költözhessen át.

A legkedvezőtlenebb helyzetben azon községek lakói voltak, melyek a határszélek közelében feküdtek s rendesen kétfelé adóztak, másrészt meg a legnagyobb mértékben ki voltak téve mindkét fél martalóczai pusztitásainak. Minthogy török és magyar földesur egyaránt nem tekinthette e községeket biztositott birtokának, mindegyik kizsákmányolta őket, a mennyire csak tehette s a hódoltsági vidékek szenvedtek török földesuraiktól a legtöbbet.

Borsod-vármegye 1641-ben a hódoltsági falvak török adója ügyében vizsgálatot tartott,[1]) melynek adatai komor világot vetnek arra, hogyan történt a behódolás s minő állapotokat teremtett? Egerből a török évről-évre örökös rablással, gyilkolással, ember és marha tömeges elhajtásával kényszeritette a legtávolabbi falvakat is az adózásra, melyek a királyi hatalomtól meg nem védve végre »megfáradván télen-nyáron, hegyekben-völgyekben, sivatag erdőkben bujdosásban feleségestől, gyermekestől« megegyeztek a

[1]) M. Tört. Tár. X. köt: 113.

törökkel. Szuhogy község megtette, mihelyt Eger török kézbe került s kötelezte magát, hogy az uj török földesurnak évenkint 4 kila buzát fizet. De ez egyezség csak 2—3 évig maradt érvényben s csakhamar évi 10 ftot kellett adóznia. Ez sem tartott sokáig s a pusztuló falunak nemsokára évi 25 ftot és 24 itcze vajat kellett fizetnie. 1638-ban azonban az urbért 38 ftra, 34 itcze vajra, 16 szekér fára, mely 16 ft értéket képviselt, verték fel, mihez még császár ajándéka fejében 1 juh, 1kila liszt, 1 kila zab s 8 kila buza járult. Még rosszabbul járt Dévény, mely Eger elfoglalása után 15 ft pénzadóban, 10 kila buzában, 10 kila zabban, 10 itcze vajban, 10 szekér szénában egyezett meg török földes urával. Ez azonban folyton emelte az urbért, mely 1641-ben már 125 ftot, 37 itcze vajat, 30 kila zabot tett a császár adóján kivül. Kelecsény urbére eredetileg 20 ft, 15 szekér széna, 25 kila buza, 25 kila zab s 15 itcze vaj volt, ezenkivül időnkint 3—4 napi fahordás. 1641-ben e teher 120 ftra, 30 kila buzára, 30 kila zabra, 60 itcze mézre és vajra nőtt, szekérrel pedig 50 ftra becsülhető robotot kellett a falunak végeznie, továbbá 1 vágó tehenet s 1 dézsa turót fizetnie, melyet szivesen megváltott volna 13 fton, de a földesur »pénzül fel nem veszi«. Az összes többi falvak terhei hasonló módon emeltettek s a lakosok a helyi viszonyok szerint a legkülömbözőbb gazdasági és ipari czikkeket kényszerültek szolgáltatni, az emlitetteken kivül turót, szappant, kősót, sinvasat, rókabőrt, árpát, kölest, szekérbért, szántást-vetést, néhol 45 napi munkát, bitangpénzt, sokféle birságot, abrakot, abát, patyolatot vagy helyette pénzt, bort, borsót, diót, lencsét, aszu szilvát, káposztát, bárányt, fuvarozást, szőlőmunkát, fűhordást, heti szerjárást, kapupénzt (ezt különösen akkor, mikor az országgyülés kapuadót szavazott meg a királyi területen), szénégetést. Néhol a lakosok nem birták a terhet s pusztán hagyták a falut, mert a földesuri terhekkel arányban nőtt a császár adója is, például Mohi községé $1^{1}/_{2}$ ftról 8 ftra.

Hasonló sulyosak voltak az urbéres terhek Győrvármegyében. Itt eleinte leginkább készpénzt követelt a földesur a szultánadó vagy császár adója mellett. De mindinkább hozzá járult a vaj, vágó marha, fa, széna, liszt, buza, árpa, zab, bárány, dió, gyümölcs, eczet, ser, sajt, kés, kocsikas, kocsikerék, rókabőr, keztyü, posztó, tábori kocsi, gerenda, lécz, deszka. A sarcz szintén folyton emelkedett s mellette szerepelt mindenféle birságon kivül pásztor-

levélpénz, szolgalevélpénz nyugtapénz, báránypénz, sok rendkivüli adó s mindenféle megröviditès a pénz beváltása körül. Nőttön-nőtt a robot is, a jobbágynak földesura szőleit meg kellett munkálnia, a hol földje volt, azt felszántania, learatnia, behordania. Itt-ott más szerjárás is terhelte, igy malomkőszállitás. Felpécz 30 ft császár adója mellett 120 ft sarczot fizetett. Ezt a földesur 240 ftra verte fel, azonkivül vágó marháért 20 ft helyett 30, posztóért 120 ftot vett a falun, mely mikor török ura Bethlen Gábor mellett hadakozott, 240 ft rendkivüli hadisegélyben is részesitette.[1])

Ez adatok is azt bizonyitják, hogy a török-magyar terület jobbágysága az urbér tekintetében a legszánalmasabb helyzetben azon vidékeken volt, melyek nem álltak kizárólagos török uralom alatt, hanem csak behódoltak. Ez a hódolt föld jogilag a király vagy Erdély főhatalma alatt állt, féladót a saját uralkodójának, urbért meg magyar földes urának is fizetett, a mellett azonban a török államnak és földesurnak szintén rendesen adózott. Ezt a hódoltságot azután a török kiméletlenül kiaknázta, sarczolta, dolgoztatta s nemcsak a török köz- és urbéri terheket vette meg rajta, hanem ha magyar országgyülés tartatott vagy a magyar király számára kellett kapuadót fizetnie, a török is külön sarczot követelt tőle. E hódolt vármegyék a kettős, magyar királyi és török császári terhek és földesuri tartozások sulya alatt inségre, nyomorra, részben végpusztulásra jutottak s itt a népesség folyton csökkent s a gazdasági állapot szertelenül lehanyatlott. Ellenben a tulajdonképeni török föld, vagyis az, mely kizárólag a szultán uralma alatt állt s kedvezőbb földrajzi fekvése következtében távolabb esett az örökös harczok szinhelyétől, a végektől, békés időkben elég kedvező gazdasági helyzetben élt s a baromtenyésztés mellett földmüvelése, kertészete, borászata is dusan jövedelmezett. Egész nagy területekről megállapitható, hogy népesedési viszonyaik emelkedő irányzatban mozogtak, mi mindig az anyagi élet szabályosabb fejlődését jelzi. Igy például az adóösszeirásokból[2]) kitünik, hogy a szegedi szandzsákhoz tartozó titeli nahiénak (járás) 26 községében 1554-ben csak 53, 1570-ben már 98, sőt 1590-ben 463 adózó ház volt. De az egész szandzsák többi községeiben is hasonló szaporodás mutatkozik s alig nehány községben volt 1590-ben csekélyebb az adózó

---

1) A hivatalos összeirás M. Tört. Tár. VII: 3—123.

2) Közölvék Délmagyarországi Értesitő 1876.

népesség száma, mint 1554-ben. A bajai nahiében az 1580/2. és az 1590/1. évi összeirások[1]) szintén növekvő népességet jeleznek. Itt már emlittetik olyan két nagyobb község is, mely 1580/2-ben adózott, 1590/1-ben ellenben adózó nélkül volt. De egészben ama 26 községben, mely mindkét összeirásban előfordul, 1580/2-ben 687, tíz évvel később már 757 adózó ház találtatott. Az egykoru utasok, kik a török területet bejárták, a földmüvelés fejlettségéről s sok jellemző adatot jegyeztek föl. Mikor Bocskay István fejedelem Kassáról Budára követségbe küldte (1605.) a tudós Bocatiust ez a hegységből kibontakozva Vácz vidékén bámulva látta a gyönyörü, őszi vetéstől hullámzó vidéket, mert addig azt képzelte, hogy a török uralom alatt a leginségesebb helyzetben tengődnek a keresztény jobbágyok. Későbbi utasok Vácz vidékének nagyon fejlődött bortermelését és viruló szőleit magasztalják. Egy török iró 1605-ben[2]) azt mondja a Szerémségről, hogy városok és várak, faluk és jól müvelt mezők pompáznak benne s hogy az egész vidék olyan, mint egy mindig zöld és virágos kert. Egy másik török iró,[3]) ki félévszázaddal később (1660—1664.) keresztül-kasul bekalandozta Magyarország legtöbb tájékát, de különösen a török területet s megfigyeléseit egész kötetnyi utirajzban jegyezte föl, szintén sok érdekes tájékozással szolgál a köznép gazdasági állapotairól. Belgrádból Budára utazva, elmondja, hogy Zimonyban 400 zsindelyes tetejü, de szegényes külsejü ház van, a szerémi sikság ujra termékeny s mézzel, vajjal, juh-, ökör- és lóhussal, növényi terményekkel bőven ellátja a hadsereget. Mitrovicza nagyon diszes és virágzó város, 1500 zsindelyes és deszkakeritéses házzal, némelyik kőből, de emeletes ház kevés akad; terménye bőségesek, fehér kenyere és fehér lépes méze hires. Eszéken a váron kivül 400 deszkatetejü, deszkaépitkezésü és fapadlózatu ház volt, elég csinos és tágas ház, mindegyik kerttel. Ezek lakóssága csupa magyar s kalpagot, különféle ezüstgombos, posztódolmányt visel. Mohács városában valami 300 zsindelyes, nádas, középszerü házat valált. Pécsről, népességéről, különféle közhasznu intézményeiről alóságos elragadtatással beszél, de a mit a város mohamedán,

---

[1]) U. ott.

[2]) Utleirását ismerteti *Bálint* Gábor, Századok 1870.

[3]) Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. Forditotta dr. *Karácson* Imre.

részéről mond, azt mint a többi helységeknél tettem, itt sem érintem. Nevezetességei közt említi a kajszibaraczkot, a duslevelü szedret, de különösen a körtét, melynek 170 fajtáját tenyésztik. Pakson igen sok volt a szőlő, A Csepel-szigetről (a török juh-szigetnek nevezte) elmondja, hogy hét virágzó falu, nehány százezer (itt képzelő ereje elragadta) marha s ezrekre menő szőlő van benne. A török iró e közleményeit megerősitik a keresztény utasok. A Temesköz nagy része, a délmagyar vármegyék, különösen Pécs vidéke (1664.) állapotairól hasonló értesitések maradtak fenn s azok a magyarok, kik Zrinyi Miklós 1664-ki hires téli, eszéki hadjáratában részt vettek, meglepetve látták a virágzó gazdasági életet, melynek nyomaival mindenütt találkoztak. Mikor Leslie gróf császári követ 1665-ben török-magyar földön át a portára utazott neki is feltünt, hogy a török terület Esztergomtól Belgrádig meglehetősen be van népesitve[1]) s kielégitő viszonyok közt él. Az anyagi fejlődést jelzi az ottani magyarság kedvező polgárosodási élete. A legnagyobb részt protestáns lakosság egyházi és iskolai viszonyai igen szépen fejlődtek s e vidék számos jeles papot, müvelt irót, nemzetiségünk buzgó bajnokát szolgáltatta a széttépett magyarságnak. Mikor a karloviczi béke visszaadta e vidékeket a szent koronának, legnagyobb része pusztán, néptelenül, a falvak romokban, a föld müveletlenül került vissza. De ezt a romlást nem a török földesuri hatalom okozta. Béke idején e táják fejlett anyagi polgárosodás szinhelye volt, melyet azonban az 1683–98. közt folyó romboló háboru csaknem teljesen megsemmisitett ugy, hogy itt a magyarságnak előlrül kellett a telepités és polgárositás munkáját kezdenie

---

[1]) Titkos jelentése. Archiv für öst. Gesch. XX. köt.

NEGYEDIK KÖNYV.

A jobbágyvédelem kora.

ELSŐ FEJEZET.

A jobbágyság III. Károly korában.

A szatmári béke s I. József királynak vele körülbelül egy időben bekövetkezett halála (1711.) nemcsak trónváltozást, hanem uj korszakot nyit Magyarország politikai és gazdasági életében. Csakhamar 1718-ban a mai magyar birodalom utolsó része, a Temesköz is fölszabadult a török járom alól s visszakerült a koronás magyar király uralma alá. Másrészt a fiágban kihaló félben levő Habsburgok trónusán az uralkodóház egy uj fajképe jelenik meg. Az uj uralkodók a korszellemnek megfelelőbben kezdik uralkodói hivatásukat és alattvalóik iránti kötelességüket felfogni, mint XVII. századi elődeik. III. Károly király (1711—40.) nyitja meg sorukat, a ki kora ifjuságában elkerült Bécsből és középkori, különösen magyargyülölő légköréből. A spanyol korona megszerzéséért vivott harczai folyamán, bármennyire a saját teremtményeikkel környezték a bécsi hatalmasok, a távolban mégis érintették friss, egészségesebb áramlatok s mikor 1712-ben haza érkezett s elfoglalta törvényes örökségét, a magyar királyi és a császári trónt, a világpolitikai helyzet szintén arra kényszeritette, hogy magyar államа jóindulatának megnyerését teljes erejével megkisértse. Viszont ez a magyar állam épen akkor jövendőbeli fennmaradásának egyik főbiztositékát az ősi uralkodóházzal való benső viszony helyreállitásában látta, mert rettenetes zürzavarban, népességében, vagyonában szörnyen megfogyatkozva került ki a a három részre oszlás gyászos korszakából s csak az uralkodó elemek közös és jóindulatu együttmüködéséből remélhette százféle bajának orvoslását, lehanyatlott testi lelki erejének lassu pótlását. Államának egykor egységes területe szét volt darabolva s a legkülönbözőbb magyar és idegen, polgári és katonai kormányzat alatt állt. Egész vármegyék, száz meg száz mértföldnyi területek voltak teljesen vagy

nagy részt lakatlanok s az 1715-ben és 1720-ban adóügyi czélokból eszközölt elég gondos összeirások a népszám elijesztő csekélységét, a vagyonosság szörnyü lehanyatlását, a tényleg művelés alatt álló föld hihetetlen leapadását deritették ki. A mai Horvát-Szlavonország nélkül az anyaországban és Erdélyben volt ugyan 47 szabad királyi város, 492 mezőváros, 1223 nemesi, 8811 urbéres és 44 puszta, összesen 10.584 különféle község. Csakhogy a lakosság mindenütt szertelen csekély volt s együttvéve valami 2,582.598 lélekre mehetett, melyből az uralkodó kiváltságos osztályra (a tulajdonképeni egyházi és világi nemesség) alig 101.748 jutott, mig a különféle munkásnép 2,450.850 főre tehető. Csakhogy e számban foglaltatik a városi polgárság, a székelység és szászság s maga a földesuri hatalom alatt élő lakosság száma kevéssel haladta meg a két milliót. Aránylag a legnépesebbek az erdélyi részek s a török uralom veszedelmeinek földrajzi fekvésük miatt kevésbbé kitett északi vidékek, Árva-, Liptó-, Turócz s a szomszédos vármegyék voltak, ellenben a déli részek, melyek a török korszakban elég kedvező népesedési viszonyokban éltek, a visszahóditáskor a teljes pusztulás képét nyujtották s a lakott községek száma annyira megfogyott, hogy éppen a legtermékenyebb talaju föld, a Dunántul, a Tisza vidéke s a Temesköz vadon sivataggá sülyedt. De országszerte mindenütt töméntelen volt a törpe község, valamint a munkáskézre váró föld s a müvelés alatti területet a magyar anyaországban. Erdély nélkül, mely egész más szempontok szerint iratott össze, a hivatalos vizsgálat következőleg állapitotta meg: volt

	szántóföld köblös	irtvány köblös	rét kaszás	szőlő kapás
1715-ben	1,035.055	29.273	212.721	308.771
1720-ban	1,624.858	43.540	288.239	439.226

Az összeirt terület azonban nem csupa urbéres föld, mert benne van a városok polgári birtoka mind s némi nemesi szőlő is. Viszont azonban az urbéres községeknek vagy egyes jobbágyoknak voltak bérelt nemesi földeik, söt egész pusztáik s igy a jobbágyok által müvelt terület megközelitőleg megfelelhetett a fentebbi adatoknak. Erdélyben s a hozzá tartozó kapcsolt részekben 859.602 köblös szántóföld, 240.130 kaszás rét s 157.740 kapás szőlő alkotta a müvelés alatt álló területet.

[1]) Ez adatok Magyarország népessége a pragmatica sanctió korában (Magyar statisztikai közlemények. Uj folyam XII. k.) czimü munkámból vétettek.

Ilyen állapotban került vissza a magyar birodalom koronás királya uralma alá s igy természetes, hogy mindazon tényezők, melyeknek szavuk volt hozzá, legsürgősebb feladatuknak tekinthették, a hadak zimankóiban különben is teljesen megrongált állami és törvényhatósagi intézmények reformját, kivált a nemzeti munkaszervezet helyreállitását, általában meg mindazon föltételek megteremtését, melyek a népesség szaporitását s a nemzeti termelés fejlesztését, a talaj dus kincseinek kiaknázását elősegitették. E végből III. Károly király még 1712. tavaszán megnyitotta az országgyülést, mely ugy látszott, hogy készséggel fogja magát a korszellem kivánta reformmunkának szentelni. Kebeléből országos bizottságot küldött ki, mely rövid időben kimeritő javaslatot készitett az ország egész kormányzatának modernizálására, lényegileg rendi, de sok tekintetben józan s az elnyomott rétegek iránt is méltányos szellemben. Csakhogy az akkor duló pestis miatt a rendeknek meg kellett tanácskozásaikat szakitaniok s mikor valami két év mulva ujra összegyültek, a nézetek már lényegesen megváltoztak s a multak rideg szelleme ujra felülkerekedett a törvényhozás termeiben. Az 1715-ben szentesitett és 136 cikkből álló törvénykönyv egyrészt közjogi, másrészt kormányzati tekintetben alapvető fontosságu határozatokat tartalmaz ugyan, de az anyagi érdekek terén nem valósitotta a hozzá füzött reményeket, a jobbágyság jogi vagy gazdasági helyzetének javitására meg ki sem terjeszté figyelmét.

Még a jászokat és akunokat is, kiket a kormány magánföldesurnak adott el, meghagyta ezen jobbágyi helyzetökben, a 95—96. czikk meg Pásztó, Bát, Polgári, Szentmargita, Turán, Nagymegyer, Óturán, Svedlér, Szomolnok, Stósz, Boczabánya, Stefultó, Sóvár és Sóbánya községeket részben a földesuri hatalom, illetve a vármegyei adózás alá vetette, sőt a szabolcsi 6 hajduvárost is a vármegyének rendelte alá. Mindez eléggé jelzi, hogy a rendek nem gondoltak többé arra, hogy a történelmi fejlődés folyamán kedvezményezettebb jogállásba jutott rétegek ez állást megtartsák, még kevésbbé tehát arra, hogy szerencsétlen jobbágyaik helyzetén általában könnyitsenek. Ellenkezőleg a fősulyt tevékenységökben a jobbágyok röghöz kötésére, illetve a költözés megakadályozására s a szökötteknek nevezett jobbágyok visszaadására helyezték. Igaz, hogy a kérdés ez időben nagyon égetővé vált, mert a türhetetlen földesuri iga alól a nép tömegesen menekült a szomszéd lengyel, de még inkább a öröktől visszafoglalt délmagyar területekre. E bajon egyedül az

urbér mérséklésével lehetett volna segiteni. Csakhogy a nagyon kimeritő 101. czikk csupa tilalmakban, erőszakos eszközökben keresi a gyógyszert, midőn szigoruan tiltja a szökevények befogadását s elrendeli, hogy a régi törvények alapján visszaadassanak, sőt a király katonai intézkedésekkel gátolja az ilyen költözést. Mindazonáltal tesz némi engedményt is, midőn a jobbágyokat fölmenti azon fizetések alól, melyeket a Rákóczy-fölkelés idején akkori kurucz földesuraiknak már teljesitettek, melyeket azonban most visszatért labancz földesuraik ujra követeltek rajtok. Söt a törvény az eddig még be nem fizetett s igy hátralékos tartozások felét el is engedi, másik felére meg kimondja, hogy ne egyszerre, hanem részletekben hajtassék be. Egyszersmind hozzá teszi, hogy a szegény népnek az elnyomástól megvédése és az előrebocsátottakban való megtartása a megyei hatóságok feladata lesz. Több semmi sincs a nagyterjedelmü 1715-ki törvénykönyvben a jobbágyság jogviszonyairól, melyek elől a rendek akként tértek ki, hogy nagy országos bizottságot választottak azon megbizással, hogy a legközelebbi országgyülés számára a közélet egész gépezetét felölelő reformjavaslatokat készitsen. Ezek el is készültek, de a legközelebbi, csak 1722 3-ban ülésező országgyülés törvénykönyvének 129. czikke ismét mostohán bánik el a jobbágykérdéssel. Örök emlékezetü, az uralkodó család s a magyar nemzet, valamint az örökös tartományok közjogi viszonyát uj alapokra fektetőt alkotások vannak e törvénykönyvben, mely Magyarország állami önállóságát ismét a leghatározottabban kidomboritja. Az azonban még nem jutott a rendek eszébe, hogy az önállóságot a nép szélesebb rétegeinek jogokkal való felruházása utján kellene hatékonyabbá tenni, vagyis védelmére a munkáselemeket is jó lenne mozgósitani. György barát, a messze néző nemzeti államférfiu már a török korszak kezdetén sürgette, hogy uj segélyhadakat kell a honvédelemnek a keleti ellenség ellen a nép felszabaditásával szerezni. Most ismét uj korszakba lépett a magyar nép s uj harczosokra volt szüksége, hogy önállóságát a bécsi ellenség támadásaival szemben megvédje. Ismét időszerüvé vált tehát a barát politikája, csakhogy a rendiség 1722 3-ban merőben külön osztályérdekeinek biztositására szoritkozott, minek az volt a természetes következménye, hogy a törvénykönyvben szerzett állami önállóság másfél századon át a papiron maradt, mert saját erejéből a rendiség sohasem birta megvalósitani. A hires 1722 3. törvénykönyvben a nemesek megerősitették saját összes kiváltságaikat, örök időkre kiterjedő adó-

mentességöket s csupán a haza »védelmére« való katonáskodást tették egyedüli kötelességökké. Ellenben a jobbágyokkal csak mellesleg foglalkoztak s egész odavetve mondották ki (18. t.-cz.), hogy a földesur »a helyesen készült urbariumon felül« szokatlan és jogosulatlan terhekkel ne illesse őket, mire nézve »a megyei tisztviselők az 1715 : 101. t.-cz. értelmében felügyelni s a jobbágyot a földesur elnyomásától menten tartani s az ilyen földesurat tiszti hatalmukkal büntetni tartozzanak és kötelesek legyenek«. Ellenben a 60. t.-czikkben részletesen rendezték a jobbágyok visszaperlésének dolgát egyrészt, hogy az 1715 : 101. t.-cz. ide vonatkozó határozatait életbe léptessék, másrészt meg azért, mert a visszaperlés meddő maradt; meghiusult a gyakorlati életviszonyokon s az érdekelt különféle hatóságok sem akartak e tömeges pörökkel foglalkozni, mi ellen az uj törvény kimeritő és szigoru intézkedéseket tett. III. Károly e törvénykönyve a szabad jogállásu (liberae conditionis) mezőgazdasági munkásokról is szól. Azokat nevezi ilyeneknek, kiket a földesur szabadon bocsátott, vagy kik vele általában bérleti viszonyban s nem jobbágyi kapcsolatban állták s a bérlet lejártával szabadon távozhattak telkökről. E réteget taksásoknak hivták s egyezség alapján vállaltak jobbágyi vagy zselléri szolgálatot. A törvény meghagyta a szabad költözés joga élvezetében azokat, kik a földesurral csupán bérleti viszonyban állták s külön urbéres szerződést nem kötöttek. Az ilyen bérlő tartozásai lefizetése után szabadon távozhatott. Ez az országgyülés is megujitotta a visszaperlésre vonatkozó törvényt, ellenben megtiltotta a földesurnak, hogy jobbágyait az egyik megyebeli jószágáról kénye-kedve szerint más megyében levő jószágára költöztesse át, hacsak az egyik jószágon nem olyan sok a jobbágy, hogy ott el nem helyezheti őket (62. t.-cz.). Az országgyülés egyik törvénye (18. cz.) a telepitésre vonatkozik s kötelezi a földesurat, hogy puszta községeibe visszatérni akaró jobbágyait oda befogadja. Más törvények meg az idegen bevándorlóknak nyitják meg az országot. A 103. czikk minden szabad embernek, ki az országba beköltözik, 6 évre teljes állami adómentességet nyujt s ez a kedvezmény a német birodalomban is kihirdettetett. A 117. czikk meg idegen kézmüvesek bevándorlásának elősegitésére irányul s minden iparosnak 15 évi teljes adómentességet biztosit, csakhogy ama helyeken, hol megtelepednek, kizárólag mesterséget kell folytatniok s telket nem szabad szerezniök, mert elvonná őket rendes foglalkozásuktól. Mindezek czélszerü intézkedések voltak,

de elvi változást a fennálló urbérviszonyokban nem jeleznek. Voltak szabad költözésü jobbágyok a röghözkötöttség korában is, mely utóbbi most sem töröltetett el, az urbér korszerü törvény utján most sem rendeztetett s a köznép jogi és erkölcsi szinvonalának emelése érdekében semmi számottevő nem történt. Hogy a jobbágyvédelmet most a törvény kifejezetten a vármegye kötelességévé tette, az a gyakorlatban nagyon keveset jelentett, mert már vagy száz éve tényleg reá hárult e kötelezettség s a szegénység nem sok hasznát látta, hisz a vármegye a jobbágyos urak testülete volt. Az uj intézkedés olyan természetü volt tehát, mint mikor az állam a protestánsok védelmét a kath. papságra ruházta. Az uj törvények a rendiségnek akkor, számra nézve, nagyon kevés józanabb elemeit sem elégitették ki s Károlyi Sándor, ki még II. Rákóczy Ferencz korában gyökeres javitásokat ajánlott, most ismét igen buzgón felszólalt »a nyomorgó, a terek által elalélt s fogyott szegénység« javára, mert, mint mondotta, végleg el kell pusztulnia, ha sorsa még egy ideig ilyen marad.

Károly király harmadik és utolsó 1728/9-ki országyülés csakugyan a jobbágyságra kedvezőbb hangulatban kezdte meg müködését s közgazdasági bizottságot küldött ki, mely az urbér tárgyában javaslatokat készitett. Tárgyalásuk meg is indult s folyamán inditványok tétettek a szabad költözés reformjára, sőt az urbér országos rendezésére. Mindezek azonban meghiusultak a rendi önzésen és elfogultságon. Az ellentétes vélemények csakhamar szenvedélyesen összeütköztek, mikor arról kellett határozni, valjon az állami adó a jobbágytelket (onus inhaeret fundo) vagy csak a jobbágy személyét, illetve ingó magánvagyonát terheli-e? A többség az utóbbit, a kormány, hogy az adórendszert biztos alapra fektesse, amazt vitatta s e kérdésben a küzdő felek annyira összekülömböztek, hogy végül minden lényegesebb reform elmaradt egynek kivételével, mely a jobbágyot az ingyen munka régi sulyos terhéről fölmentette. Ez sem ingyen, hanem megváltás utján történt, a mennyiben e kötelezettségét a köznép évi 24.000 ftou váltotta meg, mely összeggel a jobbágyok állami adója emeltetett. Máskülömben az 1728/9-ki törvény a jobbágyságot illetőleg leginkább régi törvényeket ujit fel, igy például a hirhedt 1504: 18. czikket a vadászatról s a madarászatról. Ez az elavult törvény most az összes nem-nemesekre kiterjesztetett, kiknek még az agár- és vizslatartást is megtiltotta. Ha már ez is eléggé jellemzi az uralkodó réteg gondolkodását, még inkább megvilágitja azt a törvénykönyv 26. czikke.

Nemes ember ellen nem-nemes a Hármaskönyv szerint csak az esetben tanuskodhatott, ha mindkét perlekedő fél elfogadta, a mi természetesen a legkivételesebb esetekben történt. Csakhogy gyakran megesett, hogy valamely pörbeli »tényről vagy dologról egyedül a parasztnak lehetett tudomása,«, mert kivüle más akkor, mikor történt, nem volt jelen. E kénytelenségnek engedve, a rendek megengedték ugyan az uj törvényben a nem-nemes tanuzását, de most is csak olyankor, mikor az igazság másképp kideríthető nem volt, sőt akkor is csupán szoros eskü mellett. Ellenben polgári pörökben, kivéve azokat, melyek a földbirtokra vonatkoznak, már inkább emberszámba vették a nem-nemest s akár saját uraik ügyében is megengedték a jobbágyok és szolgák tanuzását.

III. Károly király nem is tartott több országgyülést s igy törvényhozásában, a mint három országgyülésének alkotásai jelzik, igen kevés az, a mit jobbágyvédelemnek nevezhetni, különösen azért, mert a jobbágyság védelmét a gyakorlatban a földesurak testületére, érdekeinek szervezett közegére ruházta, vagyis a kecskére bizta a káposztaőrzést. Ez annál sulyosabb hiba volt, mert ez időben a vármegye hatásköre a parasztságot illetőleg még inkább kibővült. Az országgyülés már 1715-ben egészen uj és rendkivül sulyos kötelezettségeket rótt a jobbágyságra. Behozta az állandó hadsereget s minthogy ennek eltartására állandó és biztos jövedelem kellett, az állandó adózást s mindkettőt a köznép vállaira háritotta át. A kiváltságosok 1722—1723-ban örök időkre biztositották adómentességöket, másrészt meg kimondották, hogy őket csupán az ország védelmének kötelezettsége terheli s igy csak kivételesen, olyankor kell fegyvert fogniok, mikor külső ellenség támadja meg az országot. Ellenben az állandó katonai szolgálatot minden terhével, apró és nagy áldozataival teljesen az uj állandó hadseregre ruházták, melynek tömege fogdosás, toborzás, kényszer utján a köznépből került ki, mig a nemességből csak az jutott belé, a ki önként vállalt szolgálatot. Ezt a hadsereget az udvar kül- és belföldön tetszése szerint alkalmazhatta támadó és védő háborura egyaránt s a legénység élethossziglan tartó szolgálatra köteleztetett. A költséget, melyet a hadsereg eltartása igényelt, szintén kizárólag a nemesség bástyáin kivül álló munkástömeg fizette. Ez uj alapra fektetett terhet hadi adónak nevezték, melyhez azután a vármegyék évi szükséglete, a házi adó járult. Ez utóbbit maga a vármegye állapitotta meg s belátása szerint emelte ugy,

hogy például Pestmegyében 1725-ben 5650, 1740-ben már 12.000 frtot tett. Ellenben a hadi adót átalányösszegben az országgyülés időnként szabta meg állandóan s csak emeléséhez kellett a rendek ujabb hozzájárulása. Ez is emelkedő irányzatot követett s míg 1715-ben csak 2.1, 1729-ben már 2.5 millió forintot tett. Az átalányösszeget a nádor elnöklete alatt egy bizottság osztotta szét az egyes törvényhatóságokra, még pedig porta, kapu szerint (nádori porta), mely az időben ismét más fogalmat jelez, mint régebben. E bizottság szabta meg, hogy minden egyes királyi városra vagy vármegyére hány kapu esik s az adó átalányösszegéből egy-egy kapu mennyit tartozik fizetni. E kulcs szerint eszközölte a vármegye az adóbehajtást és az ujonczok kiállitását. Itt azonban főfontosságu hatáskört nyert s ő volt az a Portió Pál és Forspont Péter, kikre e kor emlékei szerint a köznép rettegve szokott gondolni.

Mindez ujitások óriási módon szélesbitették a vármegye hatáskörét, melynek immár egyik legfőbb teendője, mint akkor mondották, a quantum és a quartély rendezése lett. Az adóra nézve töméntelen szabályzat hozatott s Szabolcs 1722-ben kimondta, hogy a czigány, a ki pipázik, részt vegyen a jobbágyadózásban. Roppant sulyosan nehezedett már a XVII. század óta a parasztra a nála elszállásolt gyalog- és lovaskatonaság élelmezése, mi ezután is divatban maradt. Járt a katonának saját ellátására (oralis portio) hetenkint 5 font hus, 14 font kenyér, továbbá ágy, gyertya és fa, lótápul (equalis portio) hetenként 1½ mérő zab és 10 font széna. Mindezt a szállásadó paraszt szolgáltatta a katonának havi 1 tallér fejében, melyet a hó végén a katona zsoldjából vontak le s fizettek ki gazdájának. De sokszor meg sem kapta és ha megkapta, akkor is nagyban károsodott, mert a szállitott termények piaczi ára jóval magasabb volt a katonaság részéről fizetett árnál. 1715. után a különbség még inkáb nőtt, mert a hadi tanács a viszonyok ismerete nélkül s függetlenül a piaczi ártól szabta meg a katonaságnak természetben szállitott gabona és lótáp árát. Az ő önkényes limitatiója volt »a regulamentáris ár« s a különbözetet, mely közte s a piaczi ár közt fenforgott, deperditának nevezték. Ezt a különbözetet a vármegye pótolta, különben senki sem szállitott volna élelmet a katonaságnak. Csakhogy a kárpótlás a házi pénztárból vétetett, vagyis a jobbágyok adójából s igy csak a saját zsebükből téritették meg nekik kárukat. A deperdita czimén a termelők tömegét évenkint több százezer forintnyi veszteség érte tehát s ez oktalan

rendszer eltörlése volt a parasztság egyik főkivánsága, mely azonban csak a század vége felé teljesült.

A szabad költözés ügyében a vármegyék, mint régebben, III. Károly alatt is teljes önállósággal intézkedtek. Bihar 1711-ben megtiltotta a jobbágynak az egyik faluból a másikba való költözést s elrendelte, hogy mindenki ott maradjon, a hol most lakik, különben mindenét elveszti. Békés 1715-ben a lakosok költözését egyik helyről vagy vármegyéből az illető összes javainak elvesztése mellett tiltotta meg, kimondván, hogy a falvak kötelesek elfogni a költözőt s ha elmulasztják, minden egyes esetben 500 frt birsággal fenyittetnek. Ha ellenben elfogják a költözőt, ennek lefoglalt java, fele részben a vármegyére, fele részben az illető községre, a fiskusra és a földesurra háramlanak. 1716-ban több vármegye elrendelte, hogy a szökevények vetései a vármegye számára lefoglaltassanak s ha a földesur maga bocsátja el a jobbágyot, az utóbbira eső közterhet az ur viselje. Általában 1713. óta egyre szaporodtak a költözés, a vándorlás, a jobbágyok szökése elleni megyei határozatok s minthogy a visszaperlés eddigi módja sok költséggel járt, egyszerüsitették magát az eljárást, sőt néhol a hadi biztos is felajánlotta segitségét a fugitivusok haza hozatala ügyében. Nógrád 1722-ben a paraszt vármegyére bizta, hogy azokat, kik szökésre készülnek, ebben megakadályozza; ez első sorban az illető falunak volt kötelessége, s ha a parasztok hadnagyának felszólitására is elmulasztotta, sulyos birságot fizetett. Zólyom 1727-ben egyetemlegesen tette felelőssé a községet egyes jobbágyok szökéseért.[1]) E szigoru intézkedéseket részben megokolta az a tény, hogy egyes vidékeken valóságos népvándorlás állt be. Csak a mennyit tanuvallomások alapján meg lehetett Szabolcsban állapitani, onnan 12 év (1724—35.) alatt 1055 jobbágy- és 292 zsellércsalád költözött el 909 ökörrel, 581 lóval, 651 tehénnel, 302 borjuval, 899 juhval és 648 disznóval.[2]) E kétségkivül sulyos társadalmi bajt a jobbágyok sorsának javitásával, a helyenként főlmerülő panaszok orvoslásával lehetett volna enyhiteni. De a vármegyében megtestesült rendi szellem épen az ellenkező uton haladt. Nógrád 1722-ben külön rendezte »a közönséges szekerezés« (a fuvarozási kötelezettség) ügyét. Hogy a fuvarképesek számát szaporitsa, kötelezte a parasztságot, hogy a kinek csak fejős

---

[1]) A M. Jogt. Eml. III. és IV. kötetéből.

[2]) Gazdaságtört. Szemle 1895: 247.

tehenei, juhai, kecskéi, méhei voltak, a mi 2 tehénnél, 20 juhnál, stb. többje van, azt adja el, a pénzen meg igás marhát vegyen, hogy részt vehessen a fuvarozásban.

A legtöbb vármegye föltétlenül eltiltotta a jobbágyot a vadászattól, igy Tolna 1725-ben. Később itt-ott megengedték neki a duvadra való vadászást, de csak bizonyos időben és csak a földesur-adta fegyverrel és lőporral. Általában hoztak minden néven nevezendő határozatot és tilalmat s beleavatkoztak a jobbágy legkülönfélébb élet- és gazdasági viszonyaiba, csak a földesuri önkény ellen nem oltalmazták. Minthogy a házi pénztárba (domestica) a megyei adót, az armálisták kivételével, kizárólag a szegénység fizette; ennek terhére folyton emelték a megyei tisztviselők fizetését, ellenben a lehető legalacsonyra szabták az árakat, főleg a mezőgazdasági munkabéreket. Mikor azután Szabolcsban, honnan a megélni képtelen nép tömegesen menekült, sok napszámos azt mondotta: »inkább heverek, hogysem 5 polturáért aratni menjek egy nap«, a vármegye (1725-ben) elrendelte, hogy az ilyeneket, akár férfiak, akár nők, összefogdossák s a kisvárdai börtönbe vessék.[1]) A vármegye az 1729:28. czikk értelmében, mely a földesuri önkénynek korlátolása czéljából elrendelte, hogy az uri széken a szolgabiró esküdttársával részt vegyen, a jobbágyság e legfontosabb jogszolgáltató közegében is fontos szerepet nyert, melyet azonban nem gyakorolt lelkiismeretesen s a jobbágyság ezután ép oly kevéssé juthatott igazságához, mint régebben, sőt jogállása ez időben még rosszabbra fordult. Semmiféle magyar törvény, még a Hármaskönyv sem mondta ki, hogy a nem-nemes jurium incapax, vagyis nem lehet jus possessionariuma s nem szerezhet nemesi ingatlant. Ez a felfogás csak a Hármaskönyv helytelen, önkényes magyarázatából ez időben birósági döntvények utján honosodott meg nálunk.

A legkivételesebben találni olyan vármegyei statutumot, mely a jobbágyságnak és a földesurnak egyaránt javát akarja s ellentétes érdekük közt bizonyos összhangot próbál létrehozni. Igy emlitést érdemel az az érdekes kisérlet, melyet Tolnamegye tett, hogy területén legalább a jobbágyságnak ugynevezett arendás (alias arendatitii, a szabad költözésüek) részére hivatalból urbérrendezést eszközöljön. 1725. nov. 6-ki közgyülésen szabályzatot[1]) alkotott, mely sze-

[1]) M. Jogt. Emlékek III.

[1]) Gazdaságtört. Szemle 1895: 354—5.

rint minden gazda, a kinek igás marhája (ökör vagy ló) van, 6 darabig párjától évi 1 tallért a maga házában lakó zsellér 1 ftot, a másnál lakó zsellér vagy rideg ember 50 pénzt fizet földesuri bér fejében. Minden gazda, a kinek saját ekéje van, földesurának 12 napig szekérrel, (a kiknek csak 2—2 marhájok van, azok összeállanak), a marhátlanok meg 12 napszámot szolgálnak. A marhás gazda ugarra, keverésre, vető-szántásra tavaszszal 1—1 napot köteles dolgozni s általában gazda és zsellér 1—1 boglyára való szénát kaszál, takarit s hord kazalba földesurának. Mindegyik gazda 1—1 hosszabb utat tartozik ura részére tenni (olyat, minő Paks Budához vagy Győrhöz), kilenczedet és tizedet adni, összehordani, szemül oda vinni, a hová a földesur rendeli s a majorság gabonáját is összehordani s elfuvarozni. A korcsma és a mészárszék fél esztendeig a lakosoké, fél esztendeig a földesuré, kinek a marhanyelv (a levágott s mészárszékben kiárult marha nyelve) is kijár. Ha még más munkát kiván a parasztól, azt be kell a rendes szolgálatba számitania, viszont az uraság hire nélkül senki semmiféle jószágot el nem adhat a jószág elvesztésének terhe alatt. Ez a rendezés a földesuri önkény korlátozásának elvén nyugszik; kötelezőleg megszabja az urbér és robot maximumát s már e szempontól is figyelemre méltó haladást képvisel a másutt uralkodó korlátlansággal szemben. Arról azonban nincs adat, hogy ezt a dicséretes statutumát a vármegye komolyan végre is hajtotta volna. Könnyen ez bizonyára nem ment, mert a földesuri gondolkodás, mely a hasonló törekvéseket az országgyülésen mindig meghiusitotta, s önzését töméntelen vármegyei statutumban is leplezetlenül kifejezte, alig nyugodott bele az efféle helyi reformokba.

Az uralkodó osztály a fennálló viszonyokat, sőt a legégbekiáltóbb visszaéléseket még mindig a régi feudális szempontból itélte meg, s még mindig ugy érvelt, hogy az isten teremté szolgálatra a nem-nemest, s hogy ez a szolgálat ugy, a mint van, reá a lehető legelőnyösebb is. Igy okoskodtak az uralkodó osztályok Európaszerte s e tekintetben a magyar nemesség nem volt rosszabb a külföldinél. Nagyon szük életkörök érdekei uralkodtak akkor a társadalomban s érvényesültek az államéletben mindenütt és a szervezett osztályuralom önkényt seholsem akart oly reform létesitésében közremüködni, mely a munkás tömegeknek emberséges lé telt nyujthatott volna.

»Egyesek lehetnek nagylelküek, de egész osztályok soha. Egész osztályok mindig kérlelhetetlenek s kegyetlenül vonják ki a következtetéseket abból, a mit saját érdeköknek tartanak«.[1]) Ez elvnek megfelelően nyomban a békés viszonyok helyreállitása után, a ki csak tehette, hozzálátott régi földesuri jogkörének kiterjesztéséhez s a kedvezményes elemek ujabbi leigázásához. Noha Veszprém városa, mint véghely, a török korszakban nem állt földesuri hatalom alatt, nyomban 1711. után a püspök minden furfanggal és erőszakkal a maga földesuraságának igyekezett azt alávetni. Eleinte a vármegye erélyesen védte a város szabadságát, de később ő is a püspök-főispán vak eszköze lett. Minthogy a dicasteriumokban a papi befolyás uralkodott, a város végül csakugyan »a papi birodalomba« kebeleztetett.[2]) Az állami főhatóságok, mint a rendi szellem termékei, gyakran a király egyenes parancsa ellenére vagy kifejezett szándéka nyilt meghiusitásával rendesen a jobbágyok rovására döntöttek s ezzel lehetővé tették, hogy a földesur minden szélső követelése s eljárásának egész barbár szelleme föléleveneljen munkásnépével szemben. Sok helyen nem a vármegye, hanem egyszerüen az ur parancsszava tiltotta el a szabad költözést, mint például a dombovári uradalomban. Ott a földesur 1729-ben a következőleg utasitotta tisztjét:

»Occurrál az itt is, hogy némely gazda-embernek 3—4 fia levén, hasonlóképen egy testvérek is, a kik magok között gyakorta meg nem egyezhetvén, egymástól elválnak, folyamodnak sokszor tiszt uraimékhoz, kivánván néha magokat azután együvé máshová transferálni és néha más földesurak szárnya alá is. Annak okáért sub amissione officii tiszt uram az olyatén személyeknek manumissiót ne merészeljen adni, sem az olyan translocatiót sine scitu Domini meg nem engedheti.«[3]) Épen az a körülmény, hogy állam és vármegye némi, habár gyönge és meddő kisérletet tett a jobbágy védelmére, arra ösztönözte, önérdeke hajtotta a földesurat, hogy a munkást mennél inkább kényuralma alá vesse. Tehette ezt igazságügyi és rendőri hatalmával, a korcsmáltatás, pálinka és serfőzés, mészárszék, malomjog stb. korlátlan kizsákmányolásával, néhol az elővételi jog s más ilyen kedvezmény teljes ki-

[1]) *Grünwald* Béla, Régi Magyarország 391.

[2]) A püspök és a város évtizedekig tartó küzdelméről Tört. Tár 9 5: 24–32.

[3]) Gazdaságtört. Sz. 1902: 83.

használásával, másrészt meg azzal, hogy a jobbágynak telkéhez való birtokjogát lehetőleg csorbitotta, bizonytalanná tette. Ez utóbbira az a veszedelem inditotta, hogy az állam végre is a jobbágyról a telekre fogja az adókötelezettséget áthárítani. A király az 1729-ki országgyülésen határozottan ez álláspontot foglalta el s nagyon megneheztelt még bizalmas híveire, néhány főtisztviselőjére is, kik az önzés egész hevével védték az ellenkező álláspontot. Másrészt már törvény kötelezte a földesurat, hogy pusztáit (praedia) telkekre ossza s betelepitse, a Hármaskönyv pedig megtiltotta, hogy az a föld, mely egyszer urbéres lett, ismét a majorsági földhöz csatoltassék, mert az állami adó-alapot nagyon csökkenthette volna. De azért gyakran s különféle ürügyek alatt megtörtént ez is s e szempontból a telepitésben állami és földesuri érdek élénk ellentétben állt egymással. Amaz azt kivánta, hogy a nemesi föld minél inkább parczelláztassék s jobbágy kezelésébe jöjjön, mert ez esetben nőttön-nőtt az állami adózók száma. Ellenben a földesurra az látszott előnyösebbnek, ha bizonyos esetekben, legalább némely vidéken nemcsak puszta telkeit be nem telepiti, hanem eddigi jobbágyföldjét is lehetőleg saját majorságához csatolja. Az össznépesség aránylag csekély volta s részben a törvény tilalma megakadályozta ugyan, hogy a jobbágyság kilakoltatása olyan nagy arányokat öltsön, mint például egyes porosz tartományokban. De előfordult nálunk is s a hol ily módon nagyobbodott a földesur önkezelte jószága, ott természetesen latba kellett vetnie az egész uri hatalmat, hogy a maradó jobbágyok robotját emelje s minél pontosabban elvégeztesse velök. Viszont épen az adóalap fentartása érdekében már az 1723: 18. czikk — ennek megfelelően később a királyi rendeletek egész sora — kimondotta, hogy a jobbágytelek akár a rendes határban, akár a szomszéd vagy bekebelezett pusztákon feküdt, vagy a földesur majorsági földeiből hasittatott ki, urbéres természetét el ne veszitse többé. Még a puszta telek is urbéres föld maradt, bármint értékesitette a földesur. Ez intézkedés lényegileg határt szabott a jobbágyság relegálásának, mely külföldön nagyban divott s a földesuri allodiumok kikerekitése czéljából kiszoritotta birtokából a parasztságot.

Kevésbbé nyilt alkalom a földesuri önkény érvényesülésére az ország azon részeiben, melyek csak mostanában szabadultak föl a török uralom alól s melyekre, ha hasznukat akarta venni, kedvezménynyel, emberséges bánásmóddal kellett tulajdonosuknak a munka-

erőt édesgetni. Az ilyen uradalmakban vagy községekben állami vagy vármegyei beavatkozás nélkül is elég enyhén alakultak az urbéres viszonyok.

A kaposvári uradalom Somogyban a török időkből a legnagyobb mértékben elnéptelenedve került ki s a kurucz háboruban a ráczoktól is sokat szenvedett. Uj telepitése 1712. után indult meg s 1720-ban 16 lakott s számos puszta község találtatott benne. Akkori urbariuma[1]) szerint Kaposvártt néhány rácz és egy zsidó családon kivül 41 földmüves gazda lakott s 3 évi szabadságot élvezett, ez idő leteltével meg minden jobbágyház 1, minden zsellér fél tallér árendát tartozott fizetni. Minthogy a határ szük volt, a földesur haszonvételre nekik adta át Keczel és Ujfalu pusztákat a kilenczed fejében, továbbá a bormérést Szent Györgytől Szent Mihályig, ellenben övé maradt a korcsmajog az év többi részében, a mészárszék az egész éven át, a négy országos vásár idején a helypénz, a vám. A lakosok semminemü robottal nem tartoztak, ellenben «mindennemü őszi és tavaszi vetéseikből t. i. buzából, rozsból, árpából, tönkölyből, zabból, hajdinából, kukoriczából, lencséből, borsóból, bárányból, gidából, rajméhből kilenczedet adnak az uraságnak.« »A buzakilenczed conscriptiójakor föliratnak a malaczok is, melyektől mindegyiktől tartoznak fizetni bánatpénzt 1—1 garast«. »Midőn a makk megterem s az uraság makkot adhat, nem szabad sertés marhájokat más uraság földére a makkra bérelni», hanem a saját földesurok erdején kell makkoltatniok, miért azután tizedet fizetnek. A kilenczed gabonát ők hordták be, rakták asztagba s ha a tiszt kicsépeltette, a szemet ők vitték a granáriumba. «Diétai, lakodalmi és temetési alkalmatosságokra tartoznak az uraság költségeihez proportionaliter concurrálni, midőn a szükség ugy kivánná, lóval szolgálni s levelekkel a méltóságos urasághoz fölmenni s a tisztek alá is, midőn az uraság dolgában járnak, olykor alkalmatosságot adni.« A kaposváriak csupa »jövevények«, azaz szabad költözésü emberek voltak. Laktak ilyenek az uradalom más községeiben is, de Szomajom községben azt mondja rólok az urbarium, hogy «az uraság szolgálatja és robota iránt szintén oly kötelességben vannak, mint az örökös jobbágyok.« Ez örökös jobbágyok alkották az uradalom népének zömét s a legtöbb községet ők lakták. Terheik jóval sulyosabbak voltak a »kilenczedek, censusok, extraordinaria

[1]) Gazdaságtört. Szemle 1905: 56.

datiók s a roboti szolgálat«, a szántás, vetés, aratás, behordás, kaszálás, valamint a borkimérés terén s még »a lenekből, kenderökből s káposztásokból is proportionate az uraságnak igazságot adni« tartoztak.

Rakamaz vidékének betelepitésekor (1728) az urbér következőleg szabályoztatott:[1]) Minden telepes 20 bécsi öl széles és 30 öl hosszu belső telket, 30 hold szántót, 6 hold rétet és szabad legelőt, mérsékelt áron, mely 4 év alatt fizetendő, épületfát, ingyen fajzást kap a beregi erdőben. Csakis katholikusok vehetők föl s mindegyiknek 300 frt készpénzzel kell rendelkeznie. Földesuri terhök egy egész telek után évi 12 frt bér s 30 napi robot, de 6 évig adómentesek, ellenben robottal és tizeddel csak az első évben nem tartoznak, mig a második évben már felét, a harmadikban az egészet fizetik.

Mikor gróf Schönborn bambergi püspök adományul kapta a munkácsi és szentmiklósi nagyon elpusztult uradalmakat (1726.), megkezdte betelepitésöket s Németországból igyekezett lakosokat hozni. Minden telepes 120 láb széles és 180 láb hosszu belső telket, annyi szántóföldet, mennyit 2 lóval vagy ökörrel meg tud munkálni, 6 napi kaszáló rétet (egyenkint 200 láb hosszu és széles, 12 frankoniai hold), szabad legelőt, az épitéshez fát s 6 éves urbérmentességet nyert. 1730. után ez alapon folyt is a telepités. Az illetők nem voltak röghöz kötött jobbágyok (Leibeigenschaft), hanem a földesur esküvel lekötelezett munkásai.[2])

Igen kedvezőtlen hatással volt a munkástömegekre az a gyökeres változás, mely körülbelől Buda visszafoglalása óta Magyarország földbirtok-viszonyaiban beállt s szakadatlanul folyt évtizedeken át. Sok száz mértföldnyi uratlan terület került vissza a kincstár birtokába s egyrészt a neo-acquistica-bizottság, mely a fegyverjog czimén töméntelen jószágot vett el törvényes tulajdonosától, másrészt a Rákóczy-fölkeléssel kapcsolatban eszközölt óriási elkobzások roppant mértékben szaporitották az állami kézbe jutott földbirtokot. E javakat Bécsben Magyarország teljes elnémetesitésére akarták használni és pedig akként, hogy a nagyobb részt puszta földet, első sorban a városokat német katholikusokkal igyekeztek benépesiteni, a jószágokat meg lehetőleg külföldi birtokosoknak vagy

[1]) Gazdaságtört. Sz. 1902: 384.
[2]) U. o. 1895. *Lehoczky* czikke.

a Bécshez szitó s a magyarságukból mindinkább kivetkőző hazaiaknak adományozták. Töméntelen idegen katona, főpap, monostor, világi ember nyert az idők folyamán magyar földön jószágot s némelyik a jogi kelléket, a honfiusitást is csak utólag szerzé meg. Egész idegen és elidegenedett nagybirtokos osztály alakult tehát, mely nemcsak politikailag föltétlenül rendelkezésére állt a császári udvarnak, hanem valóságos istencsapássá volt a jobbágyságra. A sok uj ur kevés kivétellel igazán szipolyozta munkásait; közülök ritkán és kevesen fordultak meg az országban s magyar jószágaik kezelését külföldi gazdatiszteikre bizták. Ezek mihelyt hivatalukba ültek, rendesen mindig emelték az urbért meg a robotot s töméntelen ujitást hoztak be, melyek elégedetlenséget keltettek a szegénységben. Szereszáma sem volt a sok pörnek, sőt néhol fegyveres ellenállás támadt, másutt a nép szétfutott, sokan lengyel földre, a szepesi városokba, a határőrvidékre, török területre szöktek, az a rész pedig, mely telkein maradt, egyre jobban elkeseredett gyülölt idegen urai ellen. Növelte kétségbeesését az erőszakos térités, a protestánsok kiméletlen elnyomása s templomaik elvétele, a rácz és oláh lakosságnál a vallás-unio erőszakolása, a német elemnek Bécs részéről való dédelgetése, Magyarországnak Ausztria általi gazdasági kiaknázása, a roppant adó, valamint az önkény és erkölcstelenség, melylyel a vármegye s az uralkodó nemesség az adóbehajtást és katonafogdosást eszközölte. Igy a köznépet az ország minden részében elégedetlenség fogta el, mely csakhamar olthatatlan gyülöletté fajult a németek, a kath. egyház, a földesurak és általában az uralkodó rétegek iránt. Ez időben ébredt föl a tömeg szivében a Rákóczy-cultus s várva várták haza rodostói magányából II. Rákóczy Ferencz fejedelmet, hogy a szegénységnek visszaadja szabadságát. Hol itt, hol amott látták állitólagos ügynökeit s nem egyszer hire kelt, hogy már magyar földön áll s a tömegek örvendtek, hogy nemsokára ismét kuruczok lehetnek. A kormány és a vármegyék erőszakos rendszabályai nem birták a népet kurucz érzelmeiben megingatni s az uralkodó rétegeket olyan rémület fogja el, hogy Nógrád 1734-ben eltiltotta még a paraszt vármegyét is, melynek segélyét pedig a jobbágyok szökésének meggátlása körül még pár évvel ezelőtt maga igénybe vette. Most azonban, hogy a zavaros időkben minden szervezetétől megfossza a parasztságot, kimondotta, hogy »az eddig való concursusa a szegénységnek, melyet ők parasztvármegyének neveztek, az ilyen concursusok a parasztvármegye gyülésén absolute meg

nem engedtetnek«.[1]) Az ilyen intézkedések azonban nem enyhitették bajokat s a hangulat egyre inkább elvadult, elkeseredett. Mikor 1738-ban az orosz papok Beregben a királyért a templomokban a szokásos imát elmondották, a hivek tömege azt felelte, hogy nem imádkoznak a császárért, ki mindenféle adóval, fizetéssel, vámmal terheli őket. Inkább imádkoznak régi jó urokért, Rákóczyért, hogy térjen mielőbb haza. Másutt az elégedetlenség már előbb fegyveres fölkelésekben tört ki. E mozgalmakat, melyek különösen Békésben és a Dráván tul vettek véres lefolyást, a legkülönfélébb okok idézték elő, a vallásüldözés, a nehéz adó, de főleg mégis az urbér s Békésben, nyiltan hirdették, hogy szabadulni akarnak azoktól, »kik a szegénységet nyomorgatják«. A békési magyar parasztok azt tüzték ki czéljokul, hogy »a portiotól szabaditják meg az országot, a ráczot, parasztembert nem bántják, hanem a nemességet, kereskedőket és németeket«. Ez a jelszó a ráczoknál is visszhangot keltett, kiket az udvar uniáló törekvései keseritettek el. Egyik kapitányuk, a vén Szegedinácz Jovánovics Péter, mint a köznép nevezte Pero (innen a fölkelés neve Pero-lázadás) a magyar köznéppel szövetkezett. A mozgalom 1735. ápril 27. Szentandráson tört ki. De Perót a császáriak nyomban elfogták, a rácz katonaság meg a magyarok ellen fordultak s a rosszul fölfegyverzett parasztságot, valami 1500 embert a gyorsan mozgósitott szomszédos vármegyék és csapatok már május 9-én Erdőhegynél szétverték. A győztes fél kegyetlen bosszut állt, tömegesen fogdosta össze a parasztságot, Perót s a mozgalom magyar vezéreit kivégeztette, töméntelen embert meg másféle büntetéssel sujtott.

Sokkal tovább tartott s időnkint veszélyesebb alakot öltött a ráczság mozgalma a Dráván tul. Az itt megtelepedett ráczok évtizedeken át a zürzavar állandó elemei voltak, dultak, raboltak s fenekestül felforgatták a közbiztonságot.

Vad ösztöneiket követve, kisebb-nagyobb csapatokban fosztogatták a békés munka tényezőit, főleg a kereskedőket, de a köznépet is. Sőt fölverték a vásárokat, megsarczolták a városokat és a nagyobb községeket, igy Zimonyt, Mitroviczot, Diakovárt, hol a püspököt megölték s 30.000 frtnyi zsákmányt harácsoltak. Főleg a mai Szlavonában, de Bács, Bodrog, Baranya és Tolna vármegyékben is szenvedett a lakosság a rabló-világ borzalmai alatt, melyeket

[1]) M. Jogtört. Eml. IV. 1. rész.

a legszigorubb intézkedéssel sem lehetett megszüntetni. 1735-ben ez a mozgalom is valóságos fölkeléssé fajult s csak nagyobb katonai erővel lehetett elfojtani.

Mindezek a parasztmozgalmak nemcsak helyi jelentőségüek voltak, hanem a külpolitikai viszonyok akkori alakulata miatt az udvar figyelmét is magokra vonták. II. Rákóczy Ferencz 1735-ben már örök álmát aludta ugyan, de egy ujabb török háboru lehetősége forgott fenn, melyben számba kellett venni a magyar köznép hangulatát. Még sürgetőbben követelték más szempontok e hangulat számbavételét. Ez időben már ez a köznép szolgáltatta az állandó hadsereget, valamint fentartásának főeszközét, az állami adót. Ezzel ismét jelentős tényezővé vált a közéletben, mert, ha az állam katonának használta és adóztatta, sorsával szükségképen többet kellett törődnie, mint eddig. A viszonyok gyökeres változása a mücelt Európa uralkodóit mindinkább arra kényszeritette, hogy megváltoztassák jobbágypolitikájokat s eddigi kizsákmányolásuk ellen oltalmazni igyekezzenek a dolgozó, adózó, katonáskodó tömegeket. Uj korszak kezdett a jobbágyságra virradni, a jobbágyvédelem kora, mert mihelyt a köznép lett az állam, pénzügyi és katonai erejének legdusabb medenczéje, a királyság sem nézhette többé közönyösen nyomorult sorsát s urai általi korlátlan kizsákmányolását, külömben méltán attól félhetett, hogy erejének főforrásai hamar betömődnek. Ehhez járultak a korszellem hatása alatt vallásos és emberbaráti tekintetek, ámbár még csak másodsorban hatottak. A főok, mely a királyságot arra kényszeritette, hogy az állam oltalmába vegye a jobbágyságot, mindenütt a köznép fokozódó állami jelentősége volt. Ezért kellett a királyi hatalomnak lassankint szakitania XVII. századi irányájával, midőn megnyirbálva a rendiség politikai jogait, kárpótlásul szabad prédaképp átengedte neki a parasztságot. Uj szempontok, uj szükségletek vezették uj utakra a királyi hatalmat s terelték a parasztvédelemre, mely abból indult ki, hogy javitani kell a jobbágy jogi, társadalmi, gazdasági helyzetét, ki kell vonni urainak föltétlen önkénye alól, külömben nem lesz képes az állam iránti nehéz kötelességeit teljesiteni. Ezzel az egész nyugaton megindult tehát a királyi és földesuri hatalom közötti többé-kevésbbé heves küzdelem, melyben amaz képviselte a haladást, ez meg a feudalis szellemet s melyben az egyre nagyobb befolyásra jutó irodalom, különösen a közgazdasági tudomány uj meg uj fegyvereket bocsátott a királyság rendelkezésére. Ez uj irányzat hatása

alól a bécsi udvar sem zárkózhatott el légmentesen. III. Károly királyt legelől hóditó tervek, másrészt a nőági örökösödés nemzetközi biztositása foglalkoztatták ugyan, melyekben rá utalva a rendek támogatására. De külső és belső politikai okok végre mégis arra kényszeritették, hogy a jobbágytömeg siralmas helyzetére, fenyegető hangulatára is kiterjessze figyelmét. Nem szivesen tette s nem is rendszeresen inditotta meg a parasztvédelmet, melynek három országgyülésen alkotta törvényeiben igen kevés nyoma található. Eleinte nem is számitotta a parasztvédelmet uralkodó kötelességei sorába s maga mondotta, hogy az államnak csak kivételesen kell az ur és jobbágy viszályaiba avatkoznia. Az idő és a kénytelenség azonban lassankint módositották felfogását s 1722-ben utasitotta magyar kanczelláriáját, vegye oltalmába a jobbágyságot, mert az oltalmat lelkiismereti és királyi kötelességének tekinti s azért a kanczellláriát bizza meg, hogy jogos panasz esetén elégtételt szerezzen a jobbágynak az uri önkénynyel szemben. Mindazáltal elvileg továbbra is az illetők magánügyének tekinté a jobbágy és földesur közti viszonyt, s noha az adó és katonáskodás kötelezettségének a munkástömegekre való áthárítása a be nem avatkozás elvének fentartását merő lehetetlenséggé tette, nem szivesen tért el az elvi felfogásától s az 1722/3. és 1728/9. törvénykönyvben nincs is semmi, mi jobbágyvédő szándékainak komolyságáról tanuskodnék. Lassankint azonban a politikai érdek s a józanabb belátás módositották nézeteit s különösen az 1735-iki fölkelések ösztönözték erélyesebb cselekvésre. 1736-ban már azt mondotta, személyválogatás nélkül komolyan kell büntetni mindenkit, ki a jobbágyot a »méltányosság ellenére« terheli vagy elnyomja. A király e gondolkodása kétségkívül hasznára vált a jobbágynak. Csakhogy ez sem vezetett tervszerü reformmunkára, mi azonban nem csupán a király erélytelenségének, hanem első sorban annak tulajdonitandó, hogy összes főhatóságai még a feudalizmus gondolatvilágában éltek s minthogy maguk meg voltak sorsukkal elégedve, a király lelkiismeretét azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy minden alkalommal azt mondták neki, hogy a jobbágyság helyzete türhető s nincs oka a panaszra. Magyarországból és Erdélyből mindig ilyen értesitéseket vett s valahányszor parancsára valamely panasz miatt hivatalos vizsgálat indittatott, az eredmény mindig az volt, hogy a panasz teljesen alaptalan. Az 1735-iki békési parasztfölkelésben sokszor mondotta a tömeg, hogy »a földesurak és bérlők zsarolásai türhetetlenek«.

Ez Károly fülébe is eljutott s a király azt akarta, hogy első sorban Békés, Bihar és Arad vármegyékben, de országszerte is vizsgálatot inditson a magyar kanczellária, a hadi tanács és udvari kamara annak kideritésére, mennyiben jogosult a szegénység panasza. Ferencz királyi herczeg, az ország helytartója, 1737. májusban utasitotta is a vármegyéket, vizsgálják meg, csakugyan a földesurak zsarolása okozta-e a fölkelést? A kérdésre Bihar vármegye az év végén azt felelte, hogy a vizsgálat kideritette ez állitás alaptalanságát. A földesurak jól bánnak a néppel s sok helyen évi census fejében csak 1, legföllebb 2 frtot, 12 napszámot, 1 tallért s a kilenczedet veszik rajta. Aradmegyében általában csak 3 földesur volt és pedig a modenai herczeg, kinek uradalma az akkori Zaránd két járására is, összesen 600.000 holdra kiterjedt, továbbá Józsika Zsigmond s Edelspacher Zsigmond jószága. Edelspacher, mint a modenai uradalom bérlője vagy jószágigazgatója, Aradban és Zarándban vezérszerepet vitt s ő képviselte az állami és földesuri hatalmat. Képzelhető tehát, hogy a két vármegyében milyen elfogulatlanul vezette a vizsgálatot. Ugyanilyen eredménynyel szoktak a vizsgálatok az erdélyi vármegyékben járni. Ott az országgyülés 1714-ben azt határozta, hogy »a pórság sorsa könnyitése tekintetéből« az örökös jobbágy robotja az ur tetszése szerint tenyeres vagy ökrös munkával hetenkint 4, a zselléreké vagy szabad költözésü embereké meg 3 nap legyen. E roppant robot mellett természetesen a paraszt nem müvelhette tisztességesen a saját földjét s habár a törvény kimondta, hogy meg kell azt a földesurat büntetni, a ki törvényen felül terheli jobbágyát, ki büntethette meg, mikor ő kezelte a fenyitő hatalmat és a közigazgatást? Mennyire félt a nemesség jobbágyaitól már ezidőben, jelzi a törvény azon másik intézkedése, mely elrendeli a lefegyverzését s kimondja azt, hogy kardot és puskát el kell tőle szedni. Maga a kormányszék ismételve figyelmeztette a földesurat, hogy emberségesen bánjék a szegénységgel s a mozgalmas, pestises, inséges időkben ne terhelje tulságosan. De senki sem törődött intő szavaival, mire azután a nép ugy védekezett a kizsákmányolás ellen, a mint épen tudott. Megindult a tömeges kivándorlás, mely mindig az állam, a közigazgatás betegségének következménye. A Székelyföldről az oláh vajdaságokba, a vármegyékből a kincstári uradalmakra, Magyarországba, 1717. után az akkor visszaszerzett s külön katonai kormányzat alatt álló Temesközbe, mely gróf Mercy Kolos tábornok és jeles gyakorlati köz-

gazda vezetése alatt gyorsan települt és fejlődött. A pusztulás ellen a rendek szigoru törvényekkel, a szökött jobbágyok visszahozásával igyekeztek, természetesen hasztalan védekezni s arra a vádra, hogy a földesuri terhek elviselhetetlen volta okozza a tömeges kivándorlást, azt felelték, hogy ők jól bánnak a néppel, de az állami terhek, a beszállásolás, a nagy adó üzi el telkeiről. Volt ugyan Erdélybe erős bevándorlás is, de majdnem kizárólag moldvai és havasalföldi oláhság jött, mely az otthoni pokoli állapotokhoz képest még az erdélyi urbéres viszonyokat is elviselhetőknek találta, mely azonban vallásos és nemzeti ellentétben maradt a magyar elemmel, s gazdaságilag is a fejlődés legkezdetlegesebb fokán állt. Felsőbb parancsra a gubernium több izben »szorgalmasan investigálta« a földesurak és tiszteik eljárását s a jobbágyok panaszait. De sohasem talált semmi gáncsolni valót, pedig Cserei Mihály, e korszak nyilt szemü és emberséges gondolkodásu történésze magyarán megmondja, hogy a nemes ember ugy bánt jobbágyaival, mint barmaival. Ezt azonban a hatóságok rendben levőnek találták s azon munkálatok és javaslatok, melyek az ő körükből jutottak fel Károly királyhoz, nemcsak nem szolgálhattak a jobbágyvédelem alapjául, hanem egyenesen elterelték őt a tervszerü reform utjáról. Jóakaró szándékait csupán a mai Szlavonia területén valósithatta meg, mert ott az állami élet fenekestől felfordult. Ott a köznép forrongása évtizedek óta állandó volt, másrészt ez a terület a küszöbön álló török háboru miatt is különös figyelmet igényelt. Bármi nehézséget emeltek tehát a helyi hatóságok és érdekelt földesurak, Károly király e területen saját hatalomteljéből szabályozta az urbért, midőn Szlavonia számára 1737. május 22-én tartományi urbariumot bocsátott ki s ezzel elvben a régi magyar királyok példájára ismét befogadta a jobbágyvédelem kötelességét a királyi politikába. Az uj urbérrendezés épen nem szélső szellemü. Megvédi a földesur minden jogos érdekét, de határt szab önkénykedésének s bizonyos mérséklettel állapitja meg a jobbágy terheinek maximumát. Első sorban meghatározza azon eseteket, melyekben a földesur a jobbágyot telkéről elüzheti, a mivel a jobbágy birtoklása jogilag szilárdabb alapot nyert. Azután kimondja a robot megváltását akként, hogy robot helyett minden egész telek évi 8 frt váltságdijat fizet a földesurnak, ki külön dijat annak a pálinkának főzésétől sem követelhet, melyet a jobbágy saját szükségletére főz. A jobbágy saját szükségletére a bort is szabadon vásárolhatta, de

csak hordónkint, mig a korcsmáltatás joga Szent Mihálytól Szent György napig a községet, az év többi részében a földesurat illette, ellenben a husmérés és a malomjog a földesuré maradt, ki a jobbágymalomtól is évi 1 frt dijat kapott. Általában az urbarium a földesurnak járó összes dijak maximumát megszabta, a pénzbirságokat megszüntette s azt a fontos ujitást is behozta, hogy ezután a rendőri költséget földesur és község közösen viseljék. Egészben a szlavon urbarium a földesur minden jogos kivánságát számba vette, e mellett azonban a munkásnépet is felszabaditotta volna az önkény és kizsákmányolás alól, ha egyáltalán életbe lépett volna. Csakhogy az 1737-ben kezdődő és szerencsétlen folyamot vevő török háboru megakadályozta végrehajtását s igy III. Károly király ez egyetlen, igazán jelentőséges jobbágyvédő alkotása egyszerüen a papiron maradt. Erkölcsi szempontból azonban az első urbérrendező kisérlet mindenesetre figyelmet érdemel. A jobbágyban felébreszté a tudatot, hogy nincs feltétlenül kiszolgáltatva kényura szeszélyének s legalább a pör utja, melyre régebben is nagyon gyakran lépett, de rendesen reménytelenül, most a királyi hatalom kifejezett jó indulata mellett több sikerrel biztathatja, mi csak ösztönzőleg hathatott önérzetére és munkakedvére. De különben is mindinkább megváltozott körülötte a világ. Az örökös háboruk megszüntével kezdett háttérbe szorulni a társadalomban a nyers katonai szellem, mely legelől a munkást sujtotta, mert keresetét, vagyonát állandóan veszélylyel fenyegette. Másrészt az országszerte folyó telepités, melyben különösen a nagybirtok vitte a vezérszerepet s mely eleinte inkább belső vándorlás volt, de csakhamar külföldiek erős beözönlésére vezetett, uj reményeket keltett benne, sőt lassanként módositani kezdé a rendi gondolkodást is. A földesur az országgyülésen minden alkalommal megujitotta ugyan a szökött jobbágyok elleni elavult törvényeket, de a valóságban ő lett azon szökevények legbuzgóbb védője, kik puszta joszágait megülték. Igy egészben az 1712—40-iki időszak a XVII. századhoz képest a jobbágy szempontjából a kezdődő javulás, a gazdasági viszonyok tekintetében az ujabb lendület megindulásának ideje, ámbár sem a törvények, sem a végrehajtásukat eszközlő intézmények nem változtak. A parasztság jogi, társadalmi és közművelődési helyzetének korszerü reformját illetőleg senki sem ragadta ugyan meg az erélyesebb kezdeményezést. De megváltozott a világ, megszünt a háboru, ujra beállt a termelő munka lehetősége; meg-

szaporodott a munkás-hadsereg, mely nem volt ugyan kellően fölszerelve. Hiányzott a gazdasági szakismeret, leapadtak az anyagi segédeszközök, a tömegnek nem volt elég tőkéje, marhája, szerszáma, másnemü fölszerelése; hiányoztak az országutak, más közlekedési eszközök, vizek szabályozása s sok egyéb, mi a termelő munka sikerének előfeltétele. De visszatért a nép munkakedve s minthogy az ország legnagyobb részét nem dulta ellenség, egyre nagyobb területen ujult meg a gazdasági termelés, az állattenyésztés, földmüvelés, ipar és kereskedés. Ujra a munkások dalától visszhangzott az ország s a tömeg lelkesülten, törhetetlen bátorsággal fogott nagy nemzeti hivatása teljesitéséhez, a sok száz mérföldnyi puszta föld müvelés alá vonásához, az uj gazdasági honfoglaláshoz, mely III. Károly uralkodásának egyik legnevezetesebb eredménye.

MÁSODIK FEJEZET.

A jobbágyság Mária Terézia korában.

Mária Terézia negyven évig (1740—80.) ült a trónon s II. Ulászló után V. Ferdinándig egyetlen egy magyar király uralkodása folyamán sem történtek oly mélyreható, igazán történeti jelentőségü változások a magyar jobbágyintézmény sorsában, mint e négy évtized folyamán. Uralkodása, mint sok másban, a jobbágyvédelem terén is korszakot jelez, azt az időt, midőn az eszme ténynyé vált, midőn hatékonyan, alkotólag lépett előtérbe, midőn a magyar nemzet anyagi és szellemi fejlődésének uj utakat tört, s ezzel lerakta a modern Magyarország alapjait. Ez isten áldotta munkának azonban legcsekélyebb nyoma sincs a magyar törvénytárban, noha a királynő három országgyülést tartott, melyek sok, részben hasznos törvényt hoztak. De a jobbágyságra s a jobbágyintézmény korszerü átalakitására vonatkozó törvény egyetlen egy sem akad közöttük, mert mindaz, a mi e téren nagy és emlékezetes történt, a rendi törvényhozás közremüködése nélkül, a királynő saját hatalomtelje alapján, rendeleti uton valósult meg. Nem a királynő kényuralmi hajlamai, melyek kétségtelenül megvoltak, okozták ezt. Épen ebben a kérdésben ismételve közremüködésre hivta föl a rendiséget, de mindig hasztalan. Nem azért, mintha szándékai tulmerészek, tervei szélső irányuak, a földesuri érdekekre ártalmasak lettek volna. Mária Terézia a Habsburg-uralkodóház legconservativabb gondolkodásu tagjainak egyike, kihez forradalmi tanoknak, gyökeres ujitásoknak még árnyéka sem hatolt el. Egyedül abban különbözött elődeitől, hogy éles esze, józan itélete, egyéniségének önállósága nem zárkózott el légmentesen az uj kor szükségletei elől, hogy tanult más

államok példájából s a mi másutt a tapasztalatatban helyesnek, a közjóra üdvösnek bizonyult, a mi másutt fokozta az állam erejét és a társadalom jólétét, azt, a mennyire a maga országaira hasznosnak találta, meg akarta valósitani. Kath hitbuzgósága ép oly egyoldalu volt, mint bármely elődeé s a lelkiismeret felszabaditásáról a külföldön kinálkozó kedvező eredmények daczára ép oly kevéssé akart hallani, mint ősei, ugy, hogy az erőszakos téritės, a nem katholikusok elnyomása és üldözése tekintetében uralkodása egyszerü folytatása a régi, kegyetlen császári rendszernek. Nem szerette az irodalmat és a tudományt sem s valósággal irtózott az elmélettől, melyet veszélyes agyrémnek tekintett s a mit számba vett, az mindig csak a gyakorlat, más államok tényleg elért eredményei voltak. Nem a magas szárnyalásu, uj ösvényeket törő, kezdeményező uralkodói egyéniségek közé tartozott. Csak másokat utánzott, első sorban hires ellenfelét, Nagy Frigyest, ki nagyszerü reformtevékenységet fejtett ki Poroszországban. Uttörői, kezdeményezői bátorsága csupán arra szoritkozott, a mi Poroszországban gyakorlatilag jónak bizonyult; csak azt akarta saját országaiban valósitani s a mit Nagy Frigyes érintetlenül hagyott, például a különböző tartományok közötti vámvonalak ledöntését, a vámterület egységének megalkotását, azt, noha az eszmét fölvetették előtte, Mária Terézia nem merte megvalósitani. Ellenben, minthogy a porosz tartományok rendei már rég elvesztették politikai jogaikat és befolyásukat, a királynő a saját országaiban is ki akarta kezükből a politikai hatalmat ragadni. Másrészt társadalmi és gazdasági hatalmuk megdöntésére még olyankor sem gondolt, mikor a legélesebb viszályban állt velök, mert maga is a rendi szellem terméke volt, s a rendiség gondolatvilágában élt. Azt tartotta, hogy a ki csizmában született, ne akarjon czipőt viselni, vagyis, hogy a kit az isten parasztnak teremtett, az ne vágyódjék isten rendelte sorából kijutni. E szellemben készültek összes és nagyon jelentékeny reformjai s még hires közoktatási alkotása is szigoruan a külföldön már erősen elhomályosodó rendi szellem keretében mozog. Viszont azonban megdönthetetlen meggyőződéssé jegeczesedett benne az, hogy a rendiség fenmaradásának nem alapföltétele azon tömérdtelen visszaélés, mely a jobbágyrendszerben elharapózott, hogy a vallás, az emberszeretet, de különösen az államérdek megköveteli, hogy az adózó és katonáskodó tömeg, a termelő munka e főképviselője felszabaduljon egy kis kaszt szükségtelen önkényuralma alól

s hogy a földesurak visszaéléseinek korlátolása nemcsak az államra és a jobbágyra, hanem magára a földesurra is kivánatos, sőt épen előnyös, mint a Poroszországban tett tapasztalatok napnál világosabban bizonyitották. E szempontok kezdettől fogva a jobbágyvédelem utjára vitték, mely védelmet nem a földesuri hatalom megszüntetésében, valami uj és hatásaiban kiszámithatatlan munkarendszer behozatalában, hanem tisztán az ur és a jobbágy közti viszonynak korszerü, mindkét félre méltányos rendezésében kereste. Nagyon mérsékelt, erősen conservativ szellemben akarta tehát a jobbágyvédelem eszméjét valósitani s méltán várta a rendiségtől, hogy tervei valósitásában tevékenyen támogatni fogja. Csakhogy uralkodásának két első évtizede nagyobbrészt véres külháboruban telt el s azon a két országgyülésen, mely ez időbe esik, nem fejthetett ki elég erélyt tervei érdekében. Maga a rendiség pedig részben talán azért is, mert ismerte a királynő akkor fölöttébb veszélyes helyzetét, nem volt hajlandó Mária Teréziát a reformok utjain követni. Az uri rend fogyatékos gazdasági müveltsége, mely elzárta a haladó nyugattól, melynek gyakorlati fejleményeit nem ismerte, különösen pedig ez időben a nemesi fölkelés sikereitől nagyon is megnőtt önérzete konok ellenségévé tették minden ujitásnak. A jobbágynak tulajdonképpen ő volt a kis királya, korlátlan ura s hatalmának egyetlen morzsáját sem volt hajlandó elajándékozni. «Maga az isten választást tett köztünk: a jobbágyra osztván — mondja e korszak egyik irodalmi terméke[1]) — a munkát és fogyatkozást, a főemberekre a bőséget és a vigasságos életet». Ez volt a rendiség közfelfogása, melyet az 1751-ki országgyülés egy munkálatában akkép fejezett ki, hogy az »isten, a természet s a törvény« rabszolgaságra rendelték a jobbágyot s minden változás csak lazitaná kötelékeit, mi pedig aláássa a nemesi jogokat. Ilyen gondolkodás mellett mindenféle, a legszerényebb reform elvileg ki volt zárva s első 1741-ki országgyülésén, mikor trónja megmentéséről volt szó, a királynő nem is erőszakolta a jobbágykérdést. Ellenben a következő 1751-ki országgyülésen már nagyobb sulyt helyezett reá, csakhogy az adóemeléssel kapcsolatban. Arra kérte a rendeket, hogy emeljék az adót, de a jobbágyok megterhelése nélkül, sőt inkább gondoskodjanak a köznép helyzetének javitásáról. A mi a jobbágy adójának emelését illeti, ezt a rendek a saját érdekeikbe ütközőnek találták, mert egy akkori könyv sze-

---

[1]) *Faludi* Ferencz, Nemes asszony, megjelent 1748-ban.

rint ugy okoskodtak: «enyém a tehén, de más feji, etetnem pedig nekem kell». Azt felelték tehát, hogy épen a jobbágyságra való tekintetből nem emelhetik az adót s ha a királynő szivén viseli a szegénység sorsát, szállitsa le azt s a közvagyonosodás érdekében enyhitse a vámrendszernek Ausztria érdekében életbe léptetett hátrányait. Ez utóbbi kivánságuk föltétlenül jogos volt, de a királynő nem teljesitette, mire ők meg a királynő jobbágyvédő törekvéseit hiusitották meg. Visszautasitottak minden olyat, a miről azt hitték, hogy a földesuri érdekbe ütközhet, első sorban az urbér országos rendezését. Erről azt tartották, hogy csak a jobbágyra előnyös, a földesurra meg káros, miért is kimondották, hogy ezt az ügyet érintetlenül kell hagyni. Az ő elvök az volt, hogy ur és jobbágy szabadon egyezkedjenek s a vármegye ügyeljen rá, hogy mindkét fél megtartsa a kötést. Sőt erre nézve is elégnek tartották az 1723-ki s eddig teljesen meddő törvényt, mely utasitja a vármegye tisztjeit, hogy ellenőrizzék a földesurat s védjék meg a jobbágyot netaláni önkénye ellen. Másrészt azonban azt kivánták, hogy a jobbágyok panaszait a királynő is csak a vármegyék előlegesen kikért jelentése alapján hallgassa meg. Ellenben azt nem bánták, hogy a tizednek pénzen való megváltását megtiltják, hogy a jobbágy csupán a Hármaskönyvben felsorolt esetekben legyen telkétől megfosztható, hogy az adó, a tized, a közmunka behajtása körüli visszaéléseket megszüntessék (ez különben is a földesurtól, illetve a vármegyétől függött), hogy a közlekedési eszközök, a kereskedelem s kivitel fejlesztésével javitsák a jobbágy helyzetét, mert abból — mondották — a földesurra nem háromolhat kár. Csakhogy ehhez pénz kellett, a pénzt meg a jobbágyság szegénysége miatt nem adhatta, a rendiség pedig nem akarta adni. Ez irányban sem történhetett tehát valami lényeges s igy a jobbágykérdésben ez az országgyülés szintén meddő maradt. A királynőt méltán elkedvetlenité ez az eredmény s most már a rendiség mellőzésével lépett a jobbágyvédelem terére. 1752. márczius 21-k rendeletében utasitotta a vármegyét, hogy az adózó népet különös gondviselésébe fogadja. Csakhogy az akkori vármegyétől[1]) e téren

[1]) Az 1844-ki országgyülésen (jan. 8. ker. ülés, Pesti Hirlap 1844. jan. 14.) e korszakról egy képviselő a következő, nagyon találó rajzát adta a vármegyei életnek: „E korszakban a megyék fentartói s megtestesitői kizárólag a főispánok s a nagybirtokosok valának, kik korlátlan hatalommal uralkodván, kényök szerint tettek, a mit jónak láttak; a tisztválasztások helyét csak kinevezések pótolták." A nagybirtokosok ez

üdvöset remélni nem lehetett; az urak testülete volt s a jobbágyról való gondolatvilága nem mozoghatott más körben, mint az egész rendiségé, mely minden javitást mereven visszautasitott. A mi az országgyülésen meg nem volt valósitható, az a vármegyében is üres óhaj, holt betü maradt. A királynő csakhamar észrevette ezt s minthogy a porosz példa, de saját nemes is szive egyre erősebben arra ösztönözte, hogy véget vessen a türhetetlen helyzetnek, mindinkább megbarátkozott az eszmével, hogy saját hatalomteljéből fog rendet csinálni, mi kényuralmi hajlamainak különben is megfelelt. A viszonyok a legzüllöttebbek megint Szlavoniában voltak, hol III. Károly urbérrendezése nem lépett életbe soha. 1756-ban a szlavon vármegyék számára uj urbaríumot hirdetett tehát ki, mely egyrészt megállapitotta a jobbágytelek minimumát, másrészt a jobbágy teher maximumát. Minden földesur az egyes jobbágynak a belső telken kivül külső telekül a föld minősége szerint 24, 32 vagy 40 hold (láncz = 1600 négyszögöl) szántóföldet és 8 kaszás (1 kaszásra olyan területet számitottak, melyen 1 szekér széna terem) kaszálót tartozott adni; a hol az egész telkes jobbágynak annyi földje, melyet telki állománynak (constitutivum) neveztek, nem volt, ott a földesur az urbariumnak megfelelően tartozott azt kiegésziteni. Egy egész telekért viszont a jobbágy évi 3 forint bérrel, 24 napi robottal s némi egyéb munkával szolgált földesurának. Ekképen az uj rendezés szigoruan megszabta, mivel tartozik ur és jobbágy kölcsönösen egymásnak s a reform csakhamar előnyösnek bizonyult mindkét félre. Ugyanez elveket akarta Mária Terézia a magyar anyaországban is életbe léptetni s kétségkivül azért sietett a szlavoniai urbér rendezésével, hogy a magyar rendek a gyakorlatból megismerjék szándékait, a reform tényleges értékét és ekképen megbarátkozzanak eszméivel. De nemcsak a magyar, hanem a politikai jogaitól rég megfosztott osztrák udvari főurakban, előkelő főtisztviselőiben is erős ellenzést találtak reformtervei, mert bécsi főtanácsadóinak némelyike is azt vallotta (1759.), hogy a jó alattvalónak az esz-

---

uralkodása idején, folytatja, a főispánok saját cselédjeiket tették a tiszti állásokba, melyek megteltek nem-nemesekkel. A jegyzőkönyvek egy egész századon alig tettek annyit, mint ma egyetlenegy ülésről s ezek is ilyenekkel voltak tele: a főbiró kiküldetett halat venni s a gyülés számára ebédről gondoskodni. Nem csoda, teszi hozzá a szónok, ki a jegyzőkönyveket áttanulmányozta, hogy, mikor József császár felforgatta a vármegyét, ez a nevezetes intézkedés alig keltett visszhangot.

ményképe az a temesközi oláh vagy rácz nép, melynek magasabb testi-lelki szükséglete nincs, mely beéri egy darab kenyérrel s házi állatként nyugodtan viseli igáját. A királynőnek külföldieket kellett maga mellé hivnia s velük hajtotta végre jobbágyvédő terveit Ausztriában. De a magyar rendiségben még mindig bizott s hogy magához édesgesse, mindenféle kedvezményt nyujtott neki. Megalapitotta számára a magyar nemesi testőrséget, a Szent István lovagrendet s hiuságát másképen is igyekezett kielégiteni. De értelmiségére, belátására szintén próbált hatni. Különböző munkákat iratott, hogy befolyásolja az uri közvéleményt, mielőtt a jobbágyügyet az országgyülés döntése alá bocsátja.

A kor összes kérdéseire s igy a jobbágyság jövőjére is kiterjedtek e munkák, melyek közül egyik-másik a nemességben óriási fölháborodást keltett s nagyrészt méltán, mert a magyar királyi hatalom korlátlanságáért kardoskodtak s az elődeitől már meginditott, Mária Teréziától azonban tervszerüséggel folytatott kényuralom s vele az összpontositás és németesités rendszerének utjait egyengették. Különösen Kollár Ádám egyik szenvedélyes ellenmondást keltő müve[1]) nemcsak az egyház tultengő hatalmát, hanem a nemesi kiváltságokat is ostromolta s utalt arra, hogy milyen romlottnak kell az olyan államszervezetnek lennie, mely az állam minden előnyét egy szük uralkodó rétegnek biztositja, minden terhet és munkát meg arra a tömegre hárit, melynek még személy- és birtokjogot sem nyujt. Egy másik munka szintén azt hangoztatta, hogy a jobbágyság nem hagyható eddigi nyomorult állapotában. Csakhogy az ilyen félhivatalos és rendelésre irt könyvek ép oly kevéssé enyhitették meg a rendiség kemény szivét, mint a szlavoniai urbér tanuságai s a legegyszerübb reformot ugyanazzal az elkeseredéssel utasitották vissza, mint Kollárnak csakugyan minden alkotmányosság felforgatására irányuló eszméit. Midőn végre évtizedes szünet után az országgyülés 1764. nyarán megnyilt, az emlitett röpiratok miatt mindkét táblán óriási zivatar tört ki. A papság, melyet különös hévvel támadtak, szenvedélyesen izgatta a világiakat, nem csupán a tervezett kényuralom, hanem minden koreszme, haladás vagy reform ellen. Az ellenzék az udvar leghübb csatlósaiból alakult s tagjai valósággal tullicitálták egymást az elavult, ósdi intézmények védelmében. A többség azt hangsulyozta, »ne kivánja tőlünk

[1]) Opinio circa reform. R. Hung.

felséged, hogy őseink vérrel szerzett jogaiból akár egy hajszálnyit engedjünk«. Ezzel az urbérrendezés sorsa már eleve eldőlt. A rendek nem akartak az ellenzés terméketlen teréről letérni s ismét azzal hozakodtak elő, hogy a jobbágykötelék időelőtti feloldása aláásná a nemesi kiváltságokat. Hasztalan felelte a királynő, hogy csupán a közjót akarja s e működésében semmiféle magánérdek föl nem tartóztathatja. Igen kevesen tudták nemes szándékait méltányolni s csak néhány belátóbb hazafi mert az elfogult többséggel szembeszállani. Csak egyes hangok kárhoztatták a földesuri visszaéléseket s emberséget, felebaráti érzést hirdetve hangsulyozták, hogy a nemesi szabadságot nem szabad féktelen önkénynyé fajulni hagyni. A ki ezt teszi — mondották — azt meg kell büntetni. A többség engedett annyiban, hogy törvényjavaslatot készitett, mely első sorban sulyos büntetéssel akart az urak önkényének határt szabni. De korszerü országos urbérrendezéstől állandóan visszariadtak s egyenesen kinevették azokat, kik az urbéri terhek törvényben való megállapitását hozták szóba. Általában a jobbágykérdést kizárólag saját ügyöknek tekintették, melyben az államnak minél csekélyebb hatáskört és befolyást lehet engedni. Igy a királynő sem fogadta el a rendek törvényjavaslatát, mely a baj gyökeres orvoslását csak elodázta volna s az 1764/5-ki országgyülés eloszlott a nélkül, hogy az ország akkori legsürgetőbb ügyében, a jobbágykérdésben törvényt hozott volna. Pedig az volt Mária Terézia utolsó országgyülése. Sohasem rajongott az alkotmányosságért, ez az országgyülés meddősége pedig megadta neki az ürügyet, hogy reformtevékenységében teljesen mellőzze a rendiséget, melyet az ily munkában való részvételre immár föltétlenül képtelennek tartott. Külömben is fordulat állt be ez időben politikájában. 1763-ban befejezte uralkodásának háborus korát, melyből az egész magyar nép áldozatkészsége által hatalomban, nemzetközi tekintélyben gyarapodva került ki. Azóta nem viselt többé hadat s belpolitikai eszményei valósitására, monarchiájának összpontositására és elnémetesitésére, valamint a gazdasági érdekek ápolására használta gazdag tehetségét. Ez utóbbiak közt pedig a jobbágyügy, milliók sorsának korszerü szabályozása állt legelől az osztrák örökös tartományokban s Magyarországban egyaránt. Amott nem zavarták művét alkotmányos rendi tényezők, s ilyenek hiján minden idegen közbeszólás nélkül hajthatta szándékát végre. Magyarországban megvoltak e törvényes tényezők, de miután meg nem tudta nyerni, egyszerüen félretolta őket azon indokolással, hogy

lelkiismerete ellenállhatatlanul kényszeriti az állam erejének alapját alkotó munkástömegek türhetetlen helyzetének megjavitására; ha a rendek nem támogatják, végzi hivatását nélkülök, mert egy pár nagyur önzése miatt nem akar elkárhozni. Ez érvelés a legnemesebb inditékokból fakadt ugyan, de világosan a fennálló törvényekbe s a belőlök kiáradó rendi szellembe ütközött. A rendiség ridegen elutasitó magatartása azonban ép annyira felelős érte, hogy e kérdés alkotmányellenesen oldatott meg, mint Mária Terézia kényuralmi hajlama. Őt legalább menti a politikai belátás és a meleg emberszeretet, mely sürgetően követelte a magyar jobbágyság sorsának javitását. Abban az állapotban, melybe akkor a jobbágyintézmény sülyedt, tovább nem maradhatott. A reformot az államérdek és a korszellem, a vallás és az erkölcs szempontjai egyaránt halaszthatatlanná tették, mert ekkor már az intézmény nemcsak az anyagi kizsákmányolás, hanem az erkölcsi lealacsonyitás eszközévé fajult s türhetetlen állapotokat teremtett. Másrészt megfosztotta az uralkodó osztályt legtermészetesebb támaszától, a milliónyi tömegtől mely igy képtelenné vált arra, hogy a magyar állam szabadságát, önállóságát biztositó törvények valósitását, valamint a társadalom anyagi és szellemi fölvirágoztatását keresztül vigye. Midőn a rendiség nem engedte, hogy a munkásnép millióin gyakorolt kényuralma mérsékeltessék, Bécs kényuralmának szolgáltatta ki önmagát s a magyar birodalmat. Nem e szempontokból tervezte ugyan Mária Terézia az urbérrendezést, de az inditékok mellékesek s csak az bizonyos, hogy a földesuri önkényt akkori barbár elfajulásában annál kevésbbé lehetett meghagyni, mert az érdekeltek sem viselték többé állati megadással a jármot s a reform elhalasztása ujabb parasztfölkelésekre vezetett volna. E veszély tünetei aggasztóan kezdtek szaporodni, mert a földesur ugyszólván évről-évre fokozta igényeit.

Czegléd lakói 1741-ben urbéri szerződést kötöttek az óbudai klariszszákkal, mint földesurokkal s akkor egyéb terhök mellett a bér csak évi 1000 frt volt. 1744-ben átalányösszegben váltották meg terheiket s ekkor évi bért már 6500 frtot, 2000 tojást, 500 csibét, 50 libát, 2 akó tehénvajat s 1 akó mézet kellett szolgáltatniok.[1])

Hódmezővásárhely a XVII. század végén csak 200 aranyat fizetett földesurának. De már gróf Károlyi Ferencz idejében, noha a gróf a legemberségesebb földesurak közé tartozott, a lakosság

---

[1]) Századok 1901 : 743.

száma pedig alig nőtt s egyes puszták is elvétettek tőle, a fizetés 5500 rénes forintra emelkedett. Ez sem volt elég s a gróf még urbéres munkát is követelt a községtől. Ez örökös srófolás miatt 1747-ben Vásárhely bérhátraléka 27.000 frtra nőtt. Összesen valami 8000 ember, köztük 250 katholikus élt a szegényes külsejü községben, csupa paraszt ember s alig néhány iparos. Ács, kőmüves, téglavető egyetlenegy sem akadt s mikor a ref. nagytemplomot fallal övezték, a mesterembereket máshonnan kellett hozatni. A törpe kath. kisebbség állandóan azon mesterkedett, hogy magának foglalja a protestánsoktól a templomot, miből hosszu pörpatvar támadt s szertelen költség hárult a többségre, melynek folyton bő ajándékot kellett szétosztania, hogy a kisebbség üzelmeit meghiusitsa. Hogy a protestánsok a saját templomukat megtarthassák, magok épitettek templomot a pár száz fönyi kath. lakosságnak, melynek plébánosát szintén a község fizette. De ez nem volt elég s 1752-ben kötelezniök kellett magokat, hogy a katholikusoknak második, nagy és szép templomot épitenek, mire az akkori földesur, gróf Károlyi Ferencz ujra biztositotta vallásszabadságukat.[1]) Csakhogy nem minden földesur volt a vallásügyben ily elfogulatlan.

Az esztergomi érsek ugyanakkor (1752.) az uradalmi tiszttartóknak a következő utasitást[2]) adta: A tiszttartónak kötelessége »hogy alatta való jobbágyság isteni félelemben és zablán tartassék« s e végből oda kell törekednie, hogy »a mely helységek tiszták az eretnekségtől, semmi tett uttal semminemü tévelygőt ne engedjen lakosnak befogadni, vagyis csalárdképen fortély alatt becsuszni«, »sőt a mely helységben lutheránusok vagy kálvinisták találtatnak, minden serénységgel azon legyen, hogy azok plébánosuk istenes oktatásuk által« kath. hitre térjenek. Mindenkinek a kath. templomba és kath. iskolába kell járnia. Mindenütt kath. iskolát kell nyitni, még ott is, hol a nem-katholikusok vannak többségben, mert a lakosok csak kath. iskolába küldhetik gyermekeiket. A ki halálos betegségbe esik, ahhoz a plébánost kell küldeni s a tiszttartó kötelessége bejelenteni a plébánosnak minden helységbeli beteget.«

Algyő földesura, gróf Erdődy György országbiró és Barsvármegye főispánja volt, ki szörnyen gyüölte az algyőieket református vallásuk miatt s taksájukat folyton emelve, teljesen átengedte őket

---

[1]) *Szeremlei* Samu, Szőnyi Benjámin élete.
[2]) Gazdaságtört. Szemle 1898 : 388—9.

a mindszenti uradalma főnöke, Bezur Ferencz irgalmatlanságának. 1751. pünkösd harmadnapján »ez a zsarnok, ki nevét és szent vallásunkat legdühösebben üldözte s örökre infamissá tette«, kiverte a a népet házaiból s a falu egész lakossága Hódmezővásárhelyre menekült, hová zsoltárokat énekelve érkezett s állandóan ottmaradt. A szerencsétlenek még Algyőn hagyott házaikért sem kaptak kárpótlást, ámbár a vármegye Bezurt kötelezte rá. Algyő ismét benépesült ugyan, de sorsa nem fordult jobbra; a jobbágyok minduntalan szétoszoltak, mert nem birták a földesuri terheket s az árviztől is sokat szenvedtek. 1752-ben a mindszentiek is fellázadtak.[1])

Mikor gróf Károlyi Ferencz megvette az ecsedi uradalmat, a hozzá tartozó puszta Nyiregyházát ingyen ajánlotta fel (1752.) egyik sógorának, ki azonban nem fogadta el. Erre maga kezdte betelepiteni még pedig más elem hiján, lutheránus tótokkal. 1754. végén már 2485 lakos élt a községben, mely Rakamaz és Nagykálló közt akkor az egyetlen lakott hely volt. Mindazáltal megindult a község ellen a vallásos türelmetlenség támadása, noha Károlyi a királynő előtt igazolta, hogy kath. vallásu telepeseket nem talált s csupán kénytelenségből vett lutheránusokat. Az egri püspököt ez nem elégitette ki s a helytartótanácstól azt követelte, tiltsa meg a lutheránusok szabad vallásgyakorlatát s rontassa le imaházukat. Hasztalan védekezett Károlyi, hasztalan támogatta Szabolcs vármegye. Csak egy hajszálon függött, hogy az uj lakosság, mely éveken át vándorlásra készen állt, szét nem oszlott s Nyiregyháza ujra pusztasággá nem vált. A luth. papnak egy időre el is kellett bujnia s az imaházat csakugyan lebontották. A püspök Bécsbe, sőt Rómába fordult s csak ott dölt el Nyiregyháza sorsa, mert a pápa Károlyinak adott igazat. Végre 1756. óta biztositottnak látszott a község fenmaradása.

De alig hogy Ferencz gróf meghalt, utóda, Antal gróf azonnal kész volt a virágzó helyet feláldozni, illetve a lutheránusoknak az ottmaradást lehetetlenné tenni. A község sorsát ő már egészen az egri püspökre (1765) bizta, ki a helytartó tanácsnál kivitte, hogy a luth. lelkész a vallásgyakorlattól eltiltatott. Ekkor Szabolcs vármegye férfiasan védelmére kelt a már 4000-nél több lakosu községnek. Az ügy a nádor, sőt a királynő elé került, ki a luth. lelkészt eltiltotta ugyan a papi müködéstől, de kegyelemből meghagyta tanitónak, a lutheránusokat meg a kath. pap hatósága alá helyezte.

[1]) *Szeremlei* Samu id. műve.

Plébános azonban még nem is volt, mert Nyiregyházán csak 6 kath. gazda lakott. 1769-ben kath. papot küldtek tehát a községbe, ki ugy bánt a lakossággal, hogy az Szlavoniába akart átköltözni, mi ellen a földesurnak nem volt kifogása. A lutheránusok nem távoztak ugyan, de Ferencz gróf halála óta a lakosság száma folyton apadt, mig József türelmi rendelete véget nem vetett e siralmas állapotának.[1])

Nyiregyháza megmentésében Szabolcs vármegye is érdemet szerzett, mert a közadózás szempontjából a község sorsa őt is közelebbről érdekelte. De máskülönben a vármegye ez időben a jobbágyságra ép oly sulyosan nehezedett, mint maga a földesuraság s nem egyszer még türhetetlenebbé tette a törvények szigorát.

Minthogy a törvény a jobbágyot eltiltotta a vadászattól, itt a vármegye, amott a földesur a végletekig vitte a tilalmat. A primás a maga uradalmaiban (1744.) megtiltotta, hogy a jobbágy kopót vagy vadászkutyát tartson, vagy puskával járjon a tiszt engedélye nélkül. Csak mezőben és harasztokban és pedig hétköznap vadászhatott, de ha engedély nélkül szarvast, őzet, erdeit lőtt, 12 frt birságot fizetett vagy testi fenyitéket kapott.[2]) Csupa tilalom, birság, testi fenyiték az, melyben a paraszt a földesuri és vármegyei statutumokban részesült, ellenben legfontosabb érdekei a közlekedés, a közegészségügy, a közbiztonság, a tüzrendészet, az ür- és térmértékek szabályozása s más apró, de nem jelentéktelen gazdasági kérdésben nem vétettek figyelembe. Ellenben olyan határozat, melyet legelőbb a rendi gőg vagy előitélet, a pórság erkölcsi megalázásának szempontja sugallt, bőven akadt a statutumokban mindenkor s kiméletlenül hajtatott végre.

Azon szempontból indulva ki, hogy a ruhabeli fényüzés rosszra, a személy- és vagyonbiztonság elleni támadásra csábitja a köznépet, Vasvármegye 1752. szept. 18-ki gyülésében eltiltotta a szürszabóknál készült szegett vagy czifra szür viselését. A szür elkoboztatott, sőt késztése is eltiltatott. Ez a rendelet érvényhen maradt 1830. utánig, s a vármegye felhivta a szomszéd törvényhatóságokat is, hogy hasonló tilalmat bocsássanak ki. De Sopron vármegye azt felelte, hogy az ily intézkedés sérti a honi ipar érdekeit. Az ilyen

---

[1]) *Eble* Gábor, Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza.

[2]) Gazdaságt. Sz. 1899.

tilalmak nem a közép- vagy a török korban, hanem a XVIII. század második felében hozattak, mikor Európaszerte hatalmas hullámokat vert a felvilágosodás szelleme s mikor a katonáskodás és közadózás kötelezettsége s a müveltség lassu, de szakadatlan terjedése a magyar köznépben is fölkeltette jelentőségének tudatát az államéletben; mikor már érezte állapotának lealázó voltát s igy kelletlenül, nyugtalanul viselte az ily törvények és statumok nyügét. Első sorban panaszaival, pöreivel adott elégedetlenségének kifejezést. E pörök töméntelenül elszaporodtak s Mária Terézia eleinte e tulszaporodás okát a magyar ügyvédi karban kereste. De a táblai ügyvédek figyelmeztették, hogy a baj oka nem az ügyvédekben, hanem a törvényekben rejlik s azokat kell modernizálni. Minthogy pedig ez nem történt, a tömeg elkeseredése nőttön nőtt, kurucz érzelmei és Rákóczy-cultusa fokozódott. Akadtak bátor emberek. kik a török földön is már kihaló félben levő emigráczióhoz fordultak, sőt Törő Pál gazdag és buzgó kálvinista, mezőturi és Pető Ferencz vásárhelyi emberek 1753. nyarán fölkelésre buzditották a tömeget azzal, hogy Lengyelországból és Oláhországból nagyszámu kuruczság jön segitségére. De Vásárhelyen alig 20—30 ember csatlakozott a mozgalomhoz s a fölkelők Turra igyekeztek, honnan meg elüzték őket. A hatóság mindkét helyen idejekorán a vármegyéhez fordult, mely katonaságot rendelt ki s a jelentéktelen zavargás gyorsan elfojtatott. Törő valami 17 társával elfogatott s Budára vitetett. Noha a helyi hatóságok némelyike maga jelentette, hogy az egész zendülés nehány éretlen ember müve s semmi jelentősége nincs, a budai delegált biróság tömeges elfogatásokat eszközölt, sőt Tur és Vásárhely községeket teljes elpusztitásra itélte. Csakhogy a királynő nem hagyta jóvá e barbár itéletet s csupán azzal büntette őket, hogy mindegyik kaszárnyát épitsen, melybe őrizetökre német katonaság küldetik. Utóbb a kaszárnyaépitést is elengedte, de a helyőrség élelmezési költségeit a két község tartozott fizetni. Ellenben Törő és Pető kivégeztettek s valami 110 rab itéltetett fogságra.[1])

Sokkal jelentékenyebb volt az a lázadás, mely a Dráván tul, Kőrösben és Varasdban a Raffayak és Erdődyek jószágain több helyi összeütközés után 1755-ben kitört s véres következményekre vezetett. Domianich Ferencz nemes és literatus és Kusics Mihály felbujtására valami 20.000 jobbágy verődött össze s minthogy a

---

[1]) *Szeremlei* S., Szőnyi Benjamin.

vidékről az egyházi és világi földesurak Zágrábba menekültek, a zendülők is oda igyekeztek, azt mondván, onnan jő minden baj a szegénységre, le kell tehát vágni mindenkit, a ki benne lakik. Valami 30 várat és kastélyt, töméntelen falut dultak föl, de csakhamar megverettek s Rauch János vicebán oly mészárlást vitetett véghez közöttük, hogy a Zágráb és Kőrös közötti föld fölöttébb elpusztult és elnéptelenedett. Mikor Mária Terézia az urak embertelen eljárásáról értesült, szigoru vizsgálatot tartott s elcsapatta Rauchot hivatalából.

Minde mozgalmak azt jelezték, hogy kinzás és öldöklés utján nem lehet többé a jobbágyság elnyomásából fakadó sociális bajt orvosolni. A tömeg izgatottsága nőttön-nőtt. 1765-ben is azt mondotta: »bár jönnének a kuruczok, hogy had ijesztenék ezt a mi pogányunkat is«, ki alatt az egész fennálló rendszert papjaival, földesuraival, tisztviselőivel értette. Rá kellett lépni a komoly reformok utjára, ha az általános parasztfölkelés veszélyét el akarták háritani, mely állandóan fenyegette egyrészt a földesur, másrészt az állam biztonságát. Egyik vagy másik tényezőnek okvetlenül meg kellett tehát a kezdeményt a helyzet javitására ragadni s minthogy a földesuri hatalom nem akarta megtenni, Mária Terézia végre maga inditotta meg a munkát s királyi hatalomteljéből eszközölte az urbérrendezést.

HARMADIK FEJEZET.

Mária Terézia urbérrendezése.

A parasztforradalom sürgős veszélyével s azokkal a tényleges viszonyokkal, melyek a veszélyt fölidézték, rikitó ellentétben állanak a magyar kormányszékek, a vármegyék s általában az uralkodó rétegek szellemének e korbeli megnyilatkozásai, melyek gyakran hangoztatják, milyen virágzó állapotba helyezte a felséges ausztriai ház, különösen Mária Terézia az országot, milyen boldog a magyar, mennyire hálás érte dicső királynőjének. Ez iratok fogalmazói csakugyan elégedettek voltak helyzetökkel, boldogoknak érezték magukat s észre sem vették a nyomort, az önkényt, a testi-lelki erőszakot, mely az alattvalók millióira nehezedett. A magok szük körét azonositották az országéval s ha magok jól laktak, mások baja, gondja nem zavarta emésztésöket. Mária Terézia nem egy bizalmas tanácsosa hirdette, hogy az államnak nem hivatása a tömegek gazdasági helyzetével törődni; csak maradjon a nép tudatlan s szegény, hisz' mentül kevesebbek a szükségletei, annál türelmesebben hordja a jármot. Csakhogy ez önző gondolkodás mindinkább lejárta magát. Mária Terézia okosabb volt s azt vallotta, hogy etetni kell a juhot, ha nyirni, fejni akarjuk, vagyis nagyon jól tudta, hogy a jobbágynak annál több hasznát vehetni, annál inkább adhat adót és katonát, minél kedvezőbb anyagi helyzetbe juttatjuk. Ez a XVIII. században már nem csupán tudományos tétel, elméleti tan volt, hanem igazságát a gyakorlati élet föltétlenül bebizonyitotta. Azok az államok, melyek régóta eltörölték a jobbágyságot, emelkedtek a vagyon, a hatalom és külső tekintély magas fokára s vittek vezető szerepet Európa sorsának intézésében (Anglia, Hollandia, Svájcz) és azok

haladtak rohamosan a gyarapodás utjain, melyek akkor kezdtek lelkiismeretesebben a munkástömegek helyzetének javitásával foglalkozni. Ez utóbbiak közt első helyen Ausztria legfélelmetesebb ellensége, Poroszország állt, melyet Mária Terézia irgalmatlanul gyülölt, melyet azonban belügyi tevékenységében mintául vett s minden nagyobb alkotásában többé-kevésbbé utánozni igyekezett. Németországban ez időben egy uj tudományszak, a cameralistica fejlődött, mely behatóan foglalkozott az alattvalók anyagi viszonyaival. Egyebek közt figyelmeztette az államot, mennyi előnyt merithet a nagyobb számu népességből, melyet telepitéssel, személyes szabadságának kiterjesztésével, gazdasági állapotának kedvezőbbé tételével, szóval tervszerü gazdasági politikával nagyban szaporitani lehetne. Nagy Frigyes egészen az uj eszmék hatása alatt állt. De már atyja nagy arányban inditotta meg a telepitést, melyet Frigyes céltudatosabban folytatott s nagyszerü vizszabályozásaival és ármentesitéseivel töméntelen területet nyert, melyet a német birodalom nem porosz tartományaiból s külföldről becsábitott munkásokkal népesitett be. E mellett a nemesi, városi és egyházi nagybirtokosokat szintén kötelezte, hogy saját puszta jószágaikat betelepitsék. Uralkodása alatt 900-nál több falu, valamint sok ezernyi tanya és apró telep alakult s a megtelepitett családok számát 300.000-re becsülik. Természetes, hogy a király a földmives nép jogi helyzetének javitásáról sem feledkezett meg, hanem azon fáradozott, hogy a parasztság személyére nézve szabadabb, gazdálkodásában előnyösebb állapotba jusson. Ebben szintén atyjának, I. Frigyes Vilmosnak utjain haladt, ki 1718—23. közt az állami uradalmakon rendeletileg megszüntette a röghöz kötöttséget s a parasztot telkének tulajdonosává tette, melyért ezután bért fizetett, s másnemü szolgálatai szintén tetemesen mérsékeltettek. Nagy Frigyes még nagyobb arányokban folytatta e munkát ugy, hogy a sok apró tartományból álló porosz monarchia minden részében nőttön-nőtt a szabad parasztok száma s egyre javult anyagi és jogi helyzetök. A földesurak minden eszközzel akadályozták ugyan nemes szándékainak valósitásában, intézkedéseit meg saját hivatalnokai is sokféleképen kijátszották. Sőt időnkint a rendiség engedményekre kényszeritette, de jobbágyvédő törekvései elejtését kieszközölni nem birta. Lassankint a röghöz kötöttség a legtöbb tartományban a magánosok jószágain is megszünt, ingó vagyonukra nézve a parasztok teljes tulajdonjogot nyertek s csupán jobbágytelkeiket illetőleg maradtak az eddigi földesuri

viszonyban, mely még mindig elég sulyos volt. E bajon segitendő, Frigyes (1784.) elrendelte, hogy tartományainak összes községeiben állami közegek közreműködésével urbérek készittessenek, melyek pontosan megállapitják a jobbágyság szolgálatait s ezzel véget vetnek a földesur önkényének. Bajorországban és más német fejedelemségekben az állam a parasztvédelem terén szintén igen nagy és sikeres tevékenységet fejtett ki, melynek gyümölcsei gyorsan megtermettek s az illető országok jólétét, katonai és politikai erejét feltűnően fokozták, noha a jobbágyfelszabaditás csupán az államjószágokra szoritkozott, mig a magánföldesurak jobbágyai még csak a parasztvédelem első fokában, az urbérrendezés jótéteményében részesültek.

Az eredmények előtt, melyeket az uj gazdasági és jobbágyvédő politika a külföldön szült, Mária Terézia nem zárkózott el. Jó szive és a kénytelenség, nálunk a többek közt a parasztforradalom veszélye ösztönözte reá, hogy egész hatalmával megvédje a tömeget urainak kizsákmányolása ellen. Csupán ennyit akart s nem gondolt a jobbágyság eltörlésére, a jobbágynak telke szabad tulajdonosává tételére. Maga is a rendiség világában élve eszébe sem jutott, hogy felforgassa a társadalmi szervezetet, hogy halomra döntse a rendi kereteket. A parasztvédelem legelső fokán akart maradni s igyekezete csupán abban ormolt. hogy az eddigi munkaszervezet elvi fentartásával eszközöljön urbérrendezést, vagyis országszerte megállapitsa, minő kiterjedésü telket tartozik a földesur a jobbágynak adni, másrészt megszabja a jobbágy kötelezettségeit, melyeknél többet ura nem igényelhet. Minthogy Ausztriában a rendiség rég elvesztette politikai és törvényhozói befolyását, örökös tartományaiban korlátlanul hajthatta végre terveit s ott is kezdte a munkát. Azután a tett tapasztalatok alapján Magyarországban igyekezett a reformot valósitani, még pedig a rendiség közreműködésével, mely azonban különösen az 1764/5-ki országgyülésen nem értette meg a kor intő szavát s nem birt hivatásának magaslatára emelkedni. A királynő a rendek nélkül inditotta meg tehát a munkát.

Gróf Festetich Pál, a kamara alelnöke az országgyülés berekesztése után bizalmas utasitást kapott, készitse el az urbér szabályozásának tervezetét, még pedig tisztán a jobbágyvédelem, nem pedig a jobbágyfelszabaditás szellemében. Ez is óriási haladást képviselt a tényleges állapotok önkényéhez s zürzavarához képest s a királynő a legnemesebb inditékokból fogott a nagy munkához, mert

mint Pálffy Miklóshoz 1766-ban intézett levelében mondja, érvényre akarta emelni a közérdeket s nem akarta tovább türni, hogy azt a magánérdek megrontsa. Hogy alaposan mégismerkedjék a tényleg fennálló viszonyokkal, közvetlen érintkezésbe lépett a jobbágyokkal, kik küldöttségeikkel tisztelegtek a trón zsámolyánál s részletesen előadták panaszaikat. Természetes, hogy a királynő tervei a szegénységben lelkes visszhangot keltettek. A királyi pártfogás nagyban fokozta a parasztok önérzetét; büszkén kezdték mondogatni: »mi tartjuk a katonaságot, nem az urak és egy polgárt sem adna a felséges királyné száz urért«. Itt-ott a tömeg rezgelődni is kezdett, mit az urak arra a hiresztelésre használtak, hogy országos paraszfölkelésre készülne. Igy akarták a királynőt megfélemliteni, szándékai valósitásától elriasztani. De nem értek czélt s Mária Terézia szivesen fogadta azt a 16 tagu küldöttséget is, melynek tagjait az urak a tervezett fölkelés főczinkosainak denunciáltak. A királynő mégis szóba állt a tisztelgőkkel, meghallgatta előterjesztéseiket s a mit tőlök hallott, az égbekialtó ellentétben állt a vármegyék jelentéseivel. Megbotránkozásában arra a kiáltásra fakadt, »hogyan adjak ezután hitelt a vármegyék jelentéseinek?« Ekkor (1766.) mondotta a fenkölt szavakat: »nem akarok semmit a törvény ellen, szeretem a nemzetet, hálás vagyok iránta. De ha azt akarják, hogy király maradjak, igazságot kell szolgáltathatnom szegénynek és gazdagnak egyaránt. Eleget kell tennem lelkiismeretemnek s nem akarok egy pár mágnás és nemes miatt elkárhozni.« Az anyaggyüjtés már 1765-ben országszerte megindult s községenkint minden egyes jobbágy földje, külső és belső telke a rajta nyugvó terhekkel és kötelezettségekkel kimeritő utasitások szerint pontosan összeiratott. Ez óriási anyag megyénként csoportositva Bécsbe küldetett s ott dolgoztatott föl. A feldolgozás, az urbérelkészités emlékezetes munkáját azonban nem gróf Festetich, hanem egy osztrák szakember, Raab udvari tanácsos vezette és végezte, mert jellemzi a magyar urak elfogultságát, hogy ezt a feladatot a királynő nem merte magyar emberre, még egyik legfőbb tisztviselőjére sem bizni. Raab az osztrák urbéri rendezésben is vezérszerepet vitt s az ő müve az urbarium is, mely Magyarország számára 1767. jan. 23. magyar, latin és tót nyelven kihirdettetett. Ez a reform csupán a legszükebb Magyarországra szoritkozott, mert Szlavonia már 1756-ban, az akkor még külön tartományként szereplő Temesköz, másrészt Horvátország valamivel később (1780.) kapta urbariumát, mig Erdély, hol legszükségesebb lett volna, urbérrendezés nélkül maradt.

Mind a négy tartományi urbérrendező munkálat ugyanazon szellemben indittatott meg s végeztetett be s a királynő csak folytatta azt a munkát a magyar, a temesközi és a horvát vármegyékben, melyet 1756-ben a három szlavon, Verőcze, Pozsega, Szerém vármegyékben végzett. Mindegyik ugyanazon alapelveken épült föl s mindegyiknek veleje, sulypontja egyrészt az ugynevezett jobbágytelek kiterjedésének, minimumának, másrészt a jobbágyterhek maximumának megállapitása.

Hogy a jobbágytelek tényleges kiterjedése megállapittassék, a királynő a helytartótanács felügyelete alatt müködő királyi biztosokat küldött ki, kik a melléjök rendelt segédszemélyzettel bejárták a részökre kiutalt vármegyéket s ott minden egyes faluban megjelenve igen beható utasitásukban megjelölt kilencz pontot illetőleg kihallgatták a falu biráját, esküdteit s néhány értelmesebb jobbágyát a fennálló urbéres viszonyra, a jobbágyterhek minden mozzanatára nézve. Ez alapon a biztosok név szerint összeirták a faluban levő jobbágyokat, földjeiket, rétjeiket, szőleiket, a talajt minősége szerint osztályozták s ezek nyomán megállapitották a jövendőbeli telki állományt, melyről pontos táblázatokat készitettek. A megállapitott minimumból, melynek kiszabásánál a jobbágy megélhetése, másrészt az lebegett szem előtt, hogy a jobbágynak legyen annyi földje, mennyi a három nyomásu gazdálkodásra való áttérést országszerte mindenkinek lehetővé teszi, többé a jobbágytól semmit sem lehetett elvenni. A kinek legalább egy nyolczad telke volt, azt az urbarium a jobbágyok sorába vette, ellenben azt az eddigi jobbágyot, kinek ennyije sem volt, a zsellérek közé sorolta. A telki állományban a belső és külső telek egyaránt benfoglaltatott s a külső telekhez tartozott a szántóföld s a kaszáló vagyis az a föld, melyet évenkint kétszer kaszálni lehetett. Terjedelmét kaszások szerint állapitották meg s egy kaszásnyi terület alatt általában egy holdat értettek. Ellenben a szőlő s a legelő nem vétetett be az urbéri táblázatba. A szőlőre nézve fenmaradtak az eddigi szabályok és szokások, a legelőre nézve az urbarium meg azt rendelte el, hogy a helyi viszonyokhoz képest mindenütt megfelelő legelőt kell a jobbágy részére kiutalni. Az a haszonélvezetül jobbágykézen levő föld, mely nem tartozott a telki állományhoz, industrialis földnek neveztetett, melyért haszonélvezője külön bért, a Temesközben holdankint hivatalból megállapitva 30 krajczárt fizetett évenkint. Általában meg azt az urbéres földet, mely az urbérszabályozás után, mikor

minden jobbágy már megkapta a neki járó állományt, még fenmaradt, maradék- (remanentialis) földnek nevezték s ezt a földesur ezután sem csatolhatta a saját majorságához, hanem belőle is jobbágytelkeket kellett alakitania.

Az uj rendezés sem módositotta a magyar jobbágynépesség eddigi megoszlását. Voltak keretében 1. telkes gazdák (sessionati) s ide tartoztak az egész, fél, negyed és nyolczad telek müvelői: de egy gazdának több egész telke is lehetett; 2. a telek nélküliek (non sessionati), kik ismét házas (saját házukban lakó) zsellérek (inquilini), kiknek csak házuk volt s esetleg annyi földjük, mely nem tett egy nyolczadtelket, vagy házatlan, más hátán lakó alzsellérek (subinquilini), kik más házában laktak. A hol az urbérrendezés keresztül vitetett, Erdélyben ez nem történt, összeirták a jobbágytelkek számát (a fél, negyed, nyolczad telkek egészekké vannak átszámitva) is. 1780. körül volt összesen az anyaországban 153.428 (4,097.023 hold szántóval, 1,484.962 hold réttel, 57.944 hold szőlővel, összesen 5,639.929 hold) a Temesközben 29.024, Szlavoniában 10.433, Horvátországban 24.132, összesen 217.017 egész telek. Tagositás azonban ekkor sem eszközöltetett s a telki állomány külsősége csak a legkivételesebb esetben feküdt egy tagban; kisebb-nagyobb foszlányokra oszlott szanaszét a határ különböző pontjain. Ezt a bajt az urbérrendezés nemcsak meg nem szüntette, hanem inkább fokozta, mert a földesur a telki állományhoz hiányzó földeket a határ azon részében osztotta ki a jobbágynak, a hol épen jónak látta.

Az urbarium a beltelek, a belsőség területét egy holdban (két pozsonyi mérő) szabta meg. E belsőségen épültek a jobbágy lakóháza, gazdasági épületei, mig a maradék udvarnak, kertnek szolgált. A külső telek nagysága ellenben az urbéres föld minőségéhez képest változott s e végből az utasitások szerint a szántóföldet öt osztályba kellett volna sorolni. De csak Beregben meg Nyitrában volt ötödik osztály s amott 28, itt 24 holdra terjedt. Ellenben a többi vármegyékben elégnek találtak 4, a rétnél 3 osztályt. Ez osztályozás szerint az egyes vármegyékben a telki állomány következőleg alakult:

Vármegye	Szántóföld holdakban osztály				Rét kaszás minőség		
	I.	II.	III.	IV.	jó	közép	rossz
Abauj	22	24	26	—	6	6	8
Arad	26	28	30	32	8	10	12
Árva	24	26	32	40	8	10	12
Bács	32	34	36	38	22	22	22
Baranya	22	24	26	—	8	10	12
Bars	18	20	22	24	6	6	8
Békés	34	36	38	—	22	22	22
Bereg	18	20	22	24	8	10	12
Bihar	26	28	30	32	8	10	12
Borsod	26	28	30	32	8	10	12
Csanád	36	38	—	—	20	20	20
Csongrád	34	36	38	—	22	22	22
Esztergom	20	22	24	—	6	8	10
Fejér	22	24	26	—	8	10	12
Gömör	24	26	28	32	8	10	12
Győr	20	22	24	—	6	8	10
Heves	26	28	30	32	8	10	12
Hont	18	20	22	—	6	6	8
Komárom	20	22	24	—	6	8	10
Liptó	18	20	24	—	6	6	8
Máramaros	22	24	26	30	8	10	12
Moson	20	22	24	26	6	8	10
Nógrád	20	22	24	26	6	8	10
Nyitra	16	18	20	22	6	6	8
Pest	24	26	28	30	8	10	12
Pozsony	16	18	20	22	6	6	8
Sáros	20	22	24	26	6	6	8
Somogy	22	24	26	—	8	10	12
Sopron	16	18	20	22	6	6	8
Szabolcs	28	30	32		8	10	12
Szatmár	26	28	30	32	8	10	12
Szepes	22	24	26	30	8	10	12
Tolna	22	24	26	—	8	10	12
Torna	26	28	30	32	8	10	12
Trencsén	16	18	20	22	6	6	8
Ugocsa	20	22	24	—	8	10	12
Ung	20	22	24	26	8	10	12
Vas	18	20	22	—	6	6	8
Veszprém	22	24	26	—	6	8	10
Zala	18	20	22	—	6	8	8
Zemplém	20	22	24	26	6	8	10
Zólyom	18	20	22	24	6	6	8

Az uj urbérrendezés második alapvető mozzanata az, hogy pontosan szabályozta a jobbágytelken nyugvó pénzbeli, terménybeli és robotterheket, még pedig országszerte egyenlően s akként, hogy ezen hivatalból megállapitott maximumot az érdekelt felek kölcsönös egyezség utján sem emelhették. E maximum pedig Magyarországban a következő volt:

Minden házas (domicilatus) jobbágy vagy zsellér egy forint évi bért (census) fizet és pedig két részletben, Szent György és Szent Mihály napján. A kinek háza nincs, az censust nem fizet, ellenben a ki egynél több külső telket müvel, habár csak egy házat használ, annyi forintot fizet, a hány külső telken gazdálkodik. A censuson kivül a jobbágy urának évenkint 2 tyukot, 2 kappant, 12 tojást, 1 itcze vajat ád, az utóbbit csak akkor, ha tehene és legelője van. 30 egész telkes jobbágy együtt 1 borjut vagy helyette 1 frt 30 krt ad. A mely községben nincs 30 jobbágy, ott mindegyik 3 krajczárral váltja meg magát. Ha a jobbágy az összes terményszolgálatokat meg akarja váltani, helyette évenkint 53 krt fizet és pedig a vajért 20, a két kappanért 18, a két tyukért 6, a tizenkét tojásért 6 és a borjuért 3 krt. Minden egyébb pénzbeli vagy terménybeli fizetés megszünik. Ellenben rendkivüli esetekben, ha a földesur (de csakis ő) házasodik vagy primitiáját mondja, vagy ha ellenséges fogságba jut, jobbágyai (ez utóbbi esetben kiváltására) »mérsékelt« segélylyel tartoznak neki s a jobbágy a közadón, a tizeden és kilenczeden az országgyülési követek költségeit is fizeti, s például Nyitrában (1812.) egy jobbágytelket e czimen 48 krajczár terhelte. Ellenben a temesközi vármegyékben ez utóbbi terhektől (földesur házassági stb. segélye, követi költség) a jobbágy mentve volt.

A robotra nézve az urbarium a következőket határozta: A jobbágy tartozik napkeltétől napnyugtáig hetenkint egy napot robotolni szekérrel, ekével, stb. vagy 4 igás marhával, mint a helyi szokás megállapitja. Egy napi igás robot két napi kézi robotra változtatható át. Ha a jobbágy egy héten több napot dolgozik, azt neki későbbre be kell számitani s 52 napnál több egy évben az igás robot nem lehet. A zsellér évi tartozása 18, a házatlan zselléré 12 napi kézi robot, a temesközi megyékben a zsellérek csak 8, illetve 6 napig robotoltak. Megváltás esetén (készpénzzel csak részben volt szabad a robotot megváltani) a temesközi megyékben az igás napot 20, a kézi napot 10 krba számitották. A nyolczados,

valamint a házas zsellér egyáltalán nem válthatta meg a robotot, ellenben a házatlan zsellér egész robotját megválthatta s a 6 napi munka helyett 1 frtot fizetett. A kereskedők és iparosok szintén megválthatták az évi robotot.

Készült kimutatás arról is, hogy ha az urbérileg meghagyott összes szolgálatok, konyhaszükségletek, munkák és a kilenczed a megállapitott áron készpénzen megváltatnának, milyen összeg terhelné évenkint a jobbágyot. A számitás eredménye következő: az egész telkes 24 frt 31 krt, a háromnegyedes 18 frt 38$^1/_4$, a féltelkes 12 frt 45$^1/_2$, a negyedes 6 frt 53$^3/_4$, a nyolczados 3 frt 56$^3/_8$ krt, a házas zsellér 4, a házatlan 2 frtot fizetne. Ebben benn van minden, a mi a telki állományt illeti. Ellenben nincs benn a szőlő s a pálinkafőző üst, melyért 2 frt járt.

Temes-, Torontál- és Krassóvármegyékben, melyekben a kincstár már a betelepités alkalmával megfelelően szabályozta a telki állományt, az 1780-ki urbariumban következőleg nyert az végleges rendezést: 1. egy egész jobbágytelek szántó 24, rét 6, közlegelő 3, belsőség (ház és kert) 1, összesen 34 hold; 2. fél jobbágytelek szántó 12, rét 4, közlegelő 2, belsőség 1, összesen 19 hold; 3. negyed jobbágytelek szántó 6, rét 3, közlegelő 1, belsőség 1, összesen 11 hold; 4. nyolczadtelek 1 hold belsőség, 1 hold közlegelő, 5 hold a viszonyokhoz képest szántó és rét, összesen 7 hold (mindig 1600 öl). De voltak nyolczadtelkesek 8 holddal is.

Az itt bővebben ismertetett két alapvető ponton kivül az urbarium az urbéres viszony sok egyéb mozzanatára, az italmérésre, székállásra, malomjogra, makkoltatásra, fajzásra, pálinkafőzésre stb. kiterjed s sehol sem eszközöl gyökeres ujitást, hanem a méltányosság legszükebb keretében mozog. Még kevésbbé érinti a földesuri tulajdonjogot a jobbágytelekre nézve. A jobbágynak tulajdonjoga ezután is csak ingóságaira és befektetéseire volt, melyeket csere, vétel, zálog, a telek széthasitása utján csupán a földesur beleegyezésével értékesithetett, illetve ruházhatott át másra. Viszont azonban a földesur őt is csak kivételesen, még pedig rendes pör utján üzhette el telkéről. Az urbarium a szabad költözést bathatósabban biztositotta, az uriszék müködését szabályozta, de meghagyta az urbéres pörökben első fórumul, honnan a pörök, ha a földesurnak pallosjoga nem volt, a vármegyéhez felebeztettek, az urbéres ügyekben a felügyeletet felsö folyamodásban a helytartó tanácsra ruházta s a jobbágyközség közigazgatását is szabályozta. A birót immár

mindenütt a földesuri közeg jelenlétében a földesur három jelöltje közül a község választotta egy évre, mely nov. 1. kezdődött. Bün-tény esetén azonban a földesur a birót bármikor elcsaphatta s mással helyettesithette. Ellenben a jegyző és az esküdtek választásába a földesurnak nem volt többé beleszólása.

Az emlitettekből világosan kitünik, hogy az uj urbarium a pozitiv alkotásban nagyon conservativ volt s meghagyta mind-azokat az urbéri tartozásokat, melyek törvényben gyökereztek vagy a viszonyokhoz képest némileg jogosultaknak látszottak. Ellenben megszüntetett egész sereg olyan tartozást, mely tisztán az önké-nyen nyugodott. Ide tartoztak: az, hogy halál esetén az elhunyt jobbágy vagyonának összeirásáért s az árvák közti szétosztásért a földesur illetéket követelt, hogy a jobbágy a saját termékeinek értékesitésében korlátoztatott, mire nézve töméntelen visszaélés forgott fenn, hogy bizonyos bérletekből kizáratott, hogy gabonáját kizárólag a földesur malmában kellett őröltetnie, mire számos magánurbarium sulyos fenyitékkel kényszeritette, hogy a korcsma-jogot bérbe kellett vennie, trágyáját meg a földesurnak átadni, hogy a toll tizedelésében s a ludkoppasztásban segédkeznie kelljen hogy a szőlőkötéshez szalmát adjon s ura szőlőpásztorait fizesse, hogy pénzbeli kezességet nyujtson arra nézve, hogy meg nem szökik, hogy a földesur kimustrált marháját kimérni tartozik, hogy a földesur elvehette hordait a saját dézmabora számára, hogy kénytelen volt a földesurtól bizonyos terményeket vásárolni (illetve a magáét csupán neki eladni), romlott borát s más italát kimérni, üres hor-dait a rendes roboton kivül elfuvarozni, a körében végrehajtásra megjelenő földesuri embereket fizetni s eltartani, a dézmásokat ellátni s őket présdij, kóstoló pint vagy más czimen dijazni. Álta-lában az urbariumban megállapitott fizetéseken kivül semmiféle más pénzfizetést, illetéket, beszállásolási dijat s különösen a Hussaren-geld és Montirungsgeld név alatt divó béreket nem volt szabad többé a paraszton megvenni s földjeit is csupán azon esetben volt szabad kicserélni, ha értük a földesur terjedelemre és minőségre teljesen egyenértéküeket adott. Mint az itt felsoroltak igazolják, az urbarium csupán a teljesen jogosulatlan s semmiféle törvényben nem gyö-kerező földesuri igényeket szüntette meg; az önkény helyett szigoru jogszabályra fektette ur és jobbágy viszonyát, a mivel mérhetetlen tehertől és zaklatástól szabaditotta meg a munkásnépet, a nélkül, hogy a földesuri hatalmat lényegében érintette volna.

Nem csorbitotta a földesur jogos érdekeit s nem érinté a jobbágyintézmény velejét, sőt épen azért orvosolta elfajulásait, hogy az intézményt magát fentartsa. Fennmaradt a jobbágyság továbbra is, a paraszt nem lett telkének tulajdonosa s még az önkényes örökváltságról sem történt intézkedés, mi egyébiránt akkor külföldön sem igen vált be. A reform kizárólag olyan ujitásokat eszközölt, melyek más államokban gyakorlatilag előnyöseknek bizonyultak a földesurra is, mert fokozták az addig kelletlenül dolgozó tömegek munkakedvét, emelték jólétét, a mi a földes urnak szintén hasznára vált, mert régi igazság, hogy a koldus parasztnak a gazdája is koldus. Ha a reform ellen valakinek jogos kifogása lehetett, ez épen a jobbágy volt, mert bármi nevezetes anyagi és erkölcsi előnyöket hozott neki, a munkálatnak igen sokféle és szembeszökő hiányai és hézagai voltak. Számos rendelkezése oly zavarosan, bizonytalanul volt fogalmazva, hogy ajtót-kaput tárt a félremagyarázásnak, mi az adott viszonyok közt csak a parasztnak okozott bajt, mert az igazságszolgáltatás és a helyi közigazgatás a földesur kezében nyugodott. Ennek következtében nemcsak a homályos, hanem a legvilágosabb határozatokat is a saját érdekeinek megfelelően hajthatta végre, a mi meg is történt. A változhatatlanul megállapitott telki állomány számos vidéken magában véve csekély volt ama terhekhez képest, melyek rajta nyugodtak. De gyakran a paraszt még ezt sem kapta meg, a mi annál végzetesebb volt, mert a Mária Terézia alkotta telekrendezés szolgált az 1836-ki reform, sőt a később eszközölt örökváltság alapjául. Igy az a sajnos tény, hogy akkor a jobbágy elégtelen földet kapott, visszahat egész napjainkig s megmagyarázza az egykori jobbágyosztály mostani züllését. Épen azokban a vármegyékben, hol a jobbágyság akkor kevés földet kapott, a tót és a rutén vidékeken, alakultak az idők folyamán a paraszti agrárviszonyok a legkedvezőtlenebbül. Egy másik lényeges hibája volt a munkának, hogy nem tagositotta a telki állományt, mi a földmüvelés lendületét nagy mértékben hátráltatta. A legnagyobb hibája azonban az volt, hogy a végrehajtás nevezetes művét a vármegyére bizta, pedig a mélyreható agrárreform gyakorlati valósitása külön, sajátos közegeket igényelt, mert nagy ujitásokat a régi, más érdek- és érzelmi kört képviselő tényezőkkel helyesen végrehajtani nem lehet. Mária Terézia jól tudta ezt s örökös tartományaiban az urbérrendezés előtt reformálta a közigazgatást. Kerületi hivatalokat (Kreisamt) alkotott, melyek sikeresen közre-

müködtek a reform keresztülvitelében. Nálunk azonban nem tett ilyesmit, hanem a vármegyére ruházta a nagy munkát. Ebben is a rendiség iránti kimélet vezette. Meg akarta nyugtatni a nemességet. De nem ért czélt s az »urbér-hirdetés« a kiváltságos osztályt valósággal rémületbe ejtette, elkeseritette. »Hazánknak esését« látta benne s még mulatságain is kesergett, panaszkodott a gyászos eseményen. Másrészt a reform a jobbágyok közt szintén erős mozgalmat keltett; egyesek, főleg a Dunántul egyáltalán nem akartak többé bért fizetni vagy robotolni, mások fenyegetőztek s a parasztküldöttségek egymásután mentek Bécsbe. A nemesség folyton azt hangoztatta, hogy socialis forradalom készül s minthogy a királynő a rendiséget végleg elkeseriteni nem akarta. az ijesztegetések pedig őt is nyugtalanitották, mindinkább ellankadt régi erélyében; kevesebb nyomatékkal intézte a végrehajtást, kevesebb figyelemben részesité a végrehajtás elleni panaszokat, hidegen fogadta a hozzá érkező parasztküldöttségeket, melyeket magyar főhatóságai azon ürügy alatt, hogy a sok követség adósságba veri a községeket, végül Bécsből egyszerüen kitiltottak. Igy az uj rendezés sok előnye kárbaveszett s magok a régi reformellenes közigazgatás emberei dicsekedtek el vele, hogy a hol tehették, kijátszották a királynő intézkedéseit (lusimus Maria Teresiam). Később (1806.) József nádor azt mondotta, hogy ha a Terézia-féle urbariumot lelkiismeretesen végrehajtják, a magyar parasztnak »jó, becsült és nyugalmas« élete lett volna. De nem az történt s igazi eredménynyel a jobbágyra csupán ott járt, hol a földesur állami urbér nélkül, saját jól felfogott érdekében emberségesen bánt népeivel, a hol becsületesen megtartotta a velök kötött magánszerződéseket. Ellenben az ország legnagyobb részében a régi állapot keveset változott, mert a helyi hatóságok huzták-halasztották a végrehajtást s megnyirbálták az urbarium biztositotta előnyöket.

Csarnóháza biharmegyei községben még 1770. szept. 24-én sem volt a jobbágyszolgálat megállapitva, hanem akkor hajtották a népet robotra, mikor a tiszteknek tetszett s fizetésekkel is korlátlanul terhelték. Vámos községben a robot szintén korlátlan maradt, a jobb gazda 12, a közepes 9, a szegény 3 máriást s vajért 45 krt fizetett, a korcsmán még minden sátoros ünnepkor egy-egy 8 csebres hordó földesuri bort tartozott kiárulni. Vársonkolyos robotja szintén nem változott; minden gazda 9 máriást, 1 zsákot, 1 itcze vajat, 1 tyukot, az egész község meg medvebőrpénz fejében 10,

rókabörpénzül 20 máriást, száraz korcsmabérül 20 váltó frtot, minden kalló után 3 váltó frtot, 1 véka mogyorót, 2 véka aszu szilvát, báránydézma helyett minden fejős juhtól 4 polturát fizetett.[1]) Itt tehát az országos urbérrendezés hatástalan maradt s hasztalan inditott a szegénység urbéri pört a vármegyénél, évekig eltartott s töméntelen költséggel járt, mig a legkisebb eredményt elérte. Biharmegye nem állt egyedül s kétségkivül ugyanaz volt sorsa az urbérrendezésnek mindenütt, hol a földesur önkényt nem bánt méltányosan jobbágyaival, hol tehát az állami rendezésre tulajdonképen szükség sem volt. Igy a reform inkább csak erkölcsi eredménynyel járt, amennyiben fokozta a parasztságban a vágyat, hogy anyagi és jogi helyzetét még inkább megjavitsa, a reményt, hogy e törekvésében az állam is támogatni fogja s az öntudatot, hogy a munkával, melyet végez, elől áll az államfentartó elemek sorában. Ebben rejlik Mária Terézia urbérrendezésének legfőbb jelentősége. Ez képviseli az első nagy lépést az egységes magyar társadalom megteremtésének távoli czélja felé, mit egyébiránt töméntelen egyéb intézkedései is elősegitettek, melyek többé-kevésbbé közvetlenül érintették a munkás, különösen a jobbágynép érdekeit. Itt első sorban nagyszerü telepitési politikája érdemel emlitést, mely kiterjedt ugyan az ország minden részére s melyben a nagybirtokos osztály buzgón követte, mely azonban az 1718-ban alig 25.000 polgári lakossal visszakerült Temesközben vezetett meglepő eredményre. Ez akkor külön tartománykép kormányzott területnek 1775-ben már 317.928 lakosa volt német, franczia, olasz, bolgár, zsidó, czigány, különösen pedig rácz és oláh, ellenben magyart egyetlenegyet sem emlit az összeirás. Az országos telepités 1741., kivált azonban 1763. után öltött roppant arányokat; a munkát a Temesközben maga az állam vezette, mert az egész terület a kincstáré volt s magánföldesur egyetlenegy sem élt benne. Másutt a nagybirtok fáradozott a puszta föld benépesitésén s például Békésmegyében, hol 1715-ben alig 2000 lakos élt, 1780-ban már 54.820 találtatott. De a többi vármegyék és városok lakosai a gyakori pestis s sok elemi csapás daczára is szembetünően szaporodtak s Magyarország népessége ekkor már meghaladta a hét milliót. E roppant népszaporodás szükségképen roppantul fokozta a termelést s a fogyasztást országszerte.

A legmeddőbbek a királynő különféle irányu reformtörekvései

---

[1]) *Nagy* Sándor, A jobbágyság tört. Magyarországon 129—30.

Erdélyben maradtak. Első sorban az urbérrendezés terén nem birt kézzelfogható eredményre jutni. Már 1747-ben királyi leirattal akarta enyhiteni a robotot, mely a jobbágyra heti 4, a zsellérre 3 napot tett igával vagy a nélkül, mint a földesur parancsolta. A királynő ezt akként módositotta, hogy a jobbágy hetenkint csak 3 napi igás vagy 4 napi kézi, a házas zsellér 2, a házatlan 1 napi robottal tartozik. 1764-ben a jobbágyságról »continua táblákat állitottak föl«, 1769-ben a királynő ismét megpróbálta, hogy legalább »bizonyos punctumok«-ban szabályozza az urbéres viszonyokat s utasitotta a kormányszéket, készitsen javaslatot országos urbarium alkotása iránt. 1776-ig eltartott, mig a gubernium e munkálatát fölterjesztette. Csakhogy a királynő hasznavehetetlennek találta s intézkedett, hogy a magyarországi mintára a helyszinén irják össze az urbéres terheket. E rendelet azonban olyan lanyhán hajtatott végre, hogy Mária Terézia meghalt a nélkül, hogy az urbérrendezést valósithatta volna. Ugyanaz a lustaság és közöny nyilvánult minden más reformtervével szemben. A hatóságok a legsürgetőbb javitásokat is meghiusitották s igy még a két nyomásu rendszer kiküszöbölése s a határnak három fordulóra való osztása is elmaradt, mit a királynő 1766-ban elrendelt. A gubernium hozzá is fogott a végrehajtáshoz, csakhogy a földesurak birtokjogukat féltették az ujitástól s meghiusitották. Ép ugy meghiusult a gazdasági egyletek szervezése.

Bécsből 1766-ban utasitották a kormányszéket, alakitson gazdasági egyleteket, első sorban földesurakból, mint Ausztriában történik, mi végből megküldték az osztrák egyletek alapszabályait. 1769. májusban államsegélylyel meg is alakult az első s egyetlen »erdélyi földmivelő egylet«. Noha akadtak buzgó tagjai, kik sok helyes eszmét penditettek meg, főleg a burgonyatenyésztés hasznát magyarázgatták s a méhészetet, lentermelést igyekeztek javitani, az egylet már 1772. novemberben beleolvadt a kormányszék keretében müködő kereskedelmi bizottságba. Még a burgonyatenyésztés meghonositása is hihetetlen nehézségekbe ütközött s noha Erdély a XVIII. század egész folyamán szükében volt a gabonának, a királynő pedig már 1767-ben megkezdte a krumpli (földi mogyorónak nevezték) meghonositására irányuló tevékenységet, az 1814/5-ki inséges évekig az eredmény alig volt számba vehető. A müveletlen tömeg nem érdeklődött iránta, a helyi hatóságok akadékoskodása és lomha közönye pedig egyenesen utját állta e hasznos növény termelése ter-

jedésének. Ez a kormányzat azután minde mai napig rányomta bélyegét Erdély gazdasági életére, mely az urbéres községek mostani külső kinézésén is észrevehető. Az akkori nagy vándorlási és telepitési korszakban Magyarországból nem is költözött oda senki s noha például Közép-Szolnok 1750-ben 5 évi teljes adómentességgel s a kvártélyozás alóli szabadsággal igyekezett német (sváb) telepitőket becsalogatni, e csábitásnak igen csekély sikere volt. Ellenben tömegesen áradt be a szomszéd fejedelemségekből az oláhság, de nem nagy előnyére akár a termelő munkának, akár az állam politikai érdekeinek. Az oláhság tömege a müveletlenség legalacsonyabb fokán állt, nem tudott, nem szeretett dolgozni, s sem kedvezménynyel, sem fenyitéssel — mindkettőre számos példa van az országgyülések s a vármegyék határozataiban — nem lehetett őket állandó megtelepedésre s ezzel rendes munkára birni. Ellenben a földesuri hatalom, a hol érte, vaskézzel nehezedett reá nemcsak a vármegyében, hanem a Királyföldön is, hol a jobbágyság helyzete semmivel sem volt kedvezőbb, mint a magyar földesurak jószágain. A szász városok hatóságai ép oly kiméletlenül bántak velök; a többek közt Resinár szabad községet évtizedes zsarolás után 1753-ban jobbágyi állapotba vetették. Ha a bécsi kormány beavatkozott, a szászság ép ugy, mint a vármegye, hamis, a tényállást elferditő jelentésekkel igyekezett önkényes gazdálkodását takargatni vagy pénzzel vásárolta meg a befolyásos emberek kegyét. Ebből azután szörnyü állami és társadalmi bajok támadtak s az oláhok az álllamnak, a földesuri hatalomnak s minthogy az nagyrészt magyar volt, a magyarságnak mindinkább esküdt, kibékithetetlen ellenségei lettek. Már 1761-ben azt mondták a földesuraknak: »nem győzünk eleget csodálkozni rajta, mi az oka, hogy bennünket ti magyarokul ennyire opprimáltatok s a jobbágyságnak jármát is nyakunkba vetettétek«. Igyekeztek is kibujni az iga alól s mikor Mária Terézia Erdélyben határőrséget szervezett, az oláhság, főleg az, melynek Besztercze városa volt a földesura, tömegesen jelentkezett a katonai szolgálatra, miből ur és jobbágy közt sokféle összeütközés támadt s kevésbe mult, hogy az oláh parasztság már akkor fel nem lázadt. Az erdélyi nemesség azóta folyton rettegett az oláh jobbágyoktól s nagyon zokon vette, midőn a vallás-unio következtében iskolákat is állitottak számára. Méltán attól félt, hogy ha még tanul is, ha müveltebb vezetői lesznek, egyáltalán nem türi szolgaságát. Nem kellett tehát neki iskola a szegénység szá-

mára. Ekképen a romlott gazdasági szervezet egyenesen kulturellenes tényezővé lett s hogy néhány száz földesuri család nagyobbrészt csak képzelt érdeke sérelmet ne szenvedjen, milliókat kényszeritett tudatlanságra és lelki vakságra, anyagi és szellemi inségre, minek következményei mind e mai napig észlelhetők.

Ellenben Magyarországba folyton özönlöttek az uj telepesek, s noha akadt köztük sok szédelgő szerencselovag, egészben töméntelen munkaerőt, némi értelmi és anyagi tőkét hoztak magukkal. De minthogy a földmüvelés és a mezőgazdaság technikája és üzeme régi hazájokban sem volt fejlettebb állapotban, mint századokkal azelőtt,[1]) e téren az idegen telepesek kevéssel járulhattak a gazdálkodás módjának javitásához. Idő kellett, hogy a hazai viszonyokat megismerjék s noha helyzetök mindig kedvezőbb volt, mint a régi jobbágyoké, évtizedekig eltartott, mig uj hazájok földmüvelésének minden csinját-binját elsajátitották. Uralkodása harczias évtizedeiben Mária Terézia sem igen foglalkozhatott nagyobb gazdasági reformok kezdeményezésével, s külföldön csak ez időben kezdtek lendületet venni a gazdasági és vegytani szaktudományok, melyek beható kutatás és avatott megfigyelés tárgyává tették az őstermelés minden ágát. Vizsgálódásuk eredményei tetemesen fokozták a földmüves munka jövedelmezőségét s őstermelés és szaktudomány közt olyan benső kapocs létesült, mely idővel valóságos forradalmat szült a gazdálkodásban és mezőgazdasági üzemben. Ehhez járultak más kedvező körülmények; a technika, a gépészet, a közlekedés fejlődése korszakos jelentőségüvé váltak a müvelt emberiség életében. A kor haladásainak befogadásához Magyarországban is meg volt minden előfeltétel, mert méltán mondhatta az egri püspök vendégének, a pápai nuncziusnak: A magyarnak nincs panasza Teremtője ellen. Tejjel-mézzel folyó föld ez, csak kormányzata rossz. A földmüvelés akkori állapota teljesen igazolja ezt a mondást. Egy franczia szakember, ki 1770-ben beutazta az országot s tapasztalatait hosszu jelentésben[2]) örökitette meg, még mindenütt kezdetleges állapotokat talált.

Az ország déli részében — mondja — a földmüvelés aránylag gyarló, az északiban rossz, noha a föld maga Európa legjobb

---

[1]) *Von der Goltz* id. müve I. 254.

[2]) Gazdaságtört. Szemle 1898.

talaja, de a sociálgazdasági szervezet bajai folytán egy negyedét sem jövedelmezi annak, a mit jövedelmezhetne. Különösen csatornák épitését ajánlotta a kiviteli forgalom érdekében, mert a mezőgazdaság állati és növényi termékeinek könnyebb értékesitése fokozná a nép munkakedvét s ösztönzésül szolgálna a gazdasági haladásra, melynek előföltételei megvannak. Kevesen ismerik — folytatja — Magyarországot, a legtöbb földesur és paraszt meg nem ismeri a gazdagság értékét, melyet az ország talajában és éghajlatában birnak. A földet legnagyobbrészt egész két lábnyira fekete televény boritja s ez teszi első minőségüvé Európaszerte. Most főleg tengerit termelnek rajta, mert ennek termelése jár a legcsekélyebb munkával. E miatt a magyar földmüvest hanyagnak, restnek, munkakerülőnek tartják. Pedig a ki megfigyelte falvaiban, házaiban, munkájában, rágalomnak fogja ezt nyilvánitani. Magyarország összes parasztjai dolgoznak s megszokták a nehéz életet. De szükségök van egyrészt a példára, a tanitásra, másrészt a fogyasztásra, kereskedésre, mely haszonnal jutalmazza munkájokat.

Nem egyedül Magyarországban voltak ilyenek a mezőgazdasági állapotok; századokon át más országokban sem igen fejlődtek azok s csupán a XVIII. században kezdtek haladó irányban átalakulni mindenütt. Ez a század, mint az egész kulturában, akképen a mezőgazdaságban is fordulatot jelez, egyrészt a jobbágyság jogi helyzetének javitásában, másrészt a mezőgazdasági üzemnek a tudományos haladások általi megtermékenyitésében. A kalendariumok, lóorvosságokról s más ilyen, részben babonán nyugvó könyvek helyét, melyek addig okulást és szórakozást igyekeztek a gyakorlati gazdának nyujtani, mindinkább a komoly, lelkiismeretes kutatásokon és megfigyeléseken nyugvó szaktudomány és irodalmi termékei foglalták el. Beható és sikeres kisérletek történtek, hogy a mezőgazdaságot, mely eddig tisztán tapasztalati volt, észszerü, tudományos alapra fektessék s benne is érvényt nyerjenek azon elvek, melyeket a fejlődő természettudományok az állat- és növényvilág életét irányitó természettörvényekről kideritett. Német egyetemeken tanszéket állitottak a kameralis tudományok számára, mely névben akkor a közgazdaság, a mezőgazdaság és a technologia tudományát összefoglalták. A kameralisták elméleti és gyakorlati szempontból igyekeztek feladatukat megoldani s első sorban a földmüvelésre gyakoroltak dus és üdvös hatást, mert kimutatták, hogy a földmüvelés egységes szervezet, melynek külön élete, saját törvényei vannak.

Müveiket a gazdaközönség nagy érdeklődéssel fogadta s maga is gondolkodni kezdett, mire megindult a közéletben az a forrongás, haladási ösztön, mely idővel a régi hagyományok, parasztrégulák. nagyon kétes értékü gyakorlati tapasztalatok kizárólagos uralmát megtörve, az őstermelés minden ágát uj, megbizhatóbb alapra fektette. Az angol Smith Adám korszakos müve a nemzetek jólétének okairól (1776.) a földmüveléstan és agrárpolitika szempontjából is főfontosságu lett s egyre erősebben befolyásolta a haladás zászlaja alá lépő népek és kormányaik gondolkodását. Itt is különösen Poroszország és nagy királya, II. Frigyes volt az uj eszmék uttörője s rendeleteinek hosszu sorával igyekezett a gazdálkodás módját javitani, benne a tudomány vivmányait érvényre juttatni, az egyoldalu szemtermelés helyett a takarmánytermelést luczerna, lóhere s más gyökérnövény terjesztésével fokozni, uj gazdasági növényeket, burgonyát, bizonyos répafajokat meghonositani, az állattenyésztést nemesbiteni, a szőlő- és dohánytermelést tökéletesbiteni, az ősrégi gazdasági eszközök, főleg az eke helyett czélszerübbeket alkalmazni, — az angol eke ekkor terjedt el az európai szárazföldön, — a gazdasági ismereteket szakiskolák és egyesületek alapitásával a tömegekbe bevinni s a közoktatásügy reformjával a népet felvilágositani. E példa s általában a gazdaságtudomány uj eszméi előtt Mária Terézia sem zárkózott el s az ő kezében a királyi hatalom fenkölt hivatásának megfelelően nálunk is a kisebb-nagyobb gazdasági reformok kezdeményezője lett. Ő inditotta meg a marhatenyésztés javitását, különösen a lótenyésztést nemes mének, a juhtenyésztést meg merinobirkák behozatalával s Horvátországban juhászati iskola alapitásával (1773.) Nagyban fáradozott a selyemtenyésztés meghonositásán s az eperfaültetésen, figyelmet forditott az okszerü erdőkezelésre s a bányászat üzemének javitására. Előmozditotta a burgonyatermelést, mely a felvidékre a szomszéd országokból, a déli vármegyékbe a német telepesekkel hatolt el s 1770. óta egyre nagyobb mértéket öltött. Selmeczen jeles bányásziskolát, Szempczen meg 1763-ban gazdasági szakiskolát (collegium oeconomicum) nyitott, mely azonban nem kizárólag földmüves iskola volt, hanem inkább alsóbb tisztviselők nevelésére szolgált. De igy is hasznosan müködött, csakhogy már 1776-ban leégett s csakhamar megszünt. Az akkor egyetlen nagyszombat-budai egyetemen gondot forditott a cameralis tudományok művelésére s két izben (1766. és 1770.) is fölhivta a vármegyéket, hogy

területükön gazdasági egyesületeket alakitsanak. De sikertelenül, mert a birtokos elem még nem érezte szükségét az ilyen intézménynek. Igy nemes törekvései részben egészen megtörtek, részben ellanyhultak az uralkodó réteg ósdi gondolkodásán. Sok tekintetben azonban maga a királynő tette lehetetlenné, hogy üdvös intézkedései olyan hatást gyakoroljanak az anyagi viszonyokra, mint a külföldön. Mária Terézia egész politikája a legridegebb összpontositásra, az egységes osztrák birodalom megteremtésére irányult. Még a magyar pénzrendszert is az összbirodalmi eszme szolgálatába helyezte s nálunk is elterjesztette a bécsi városi bank jegyeit, megalapitva ezzel a bankóczédula-uralmat, mely később oly végzetessé vált a magyar gazdasági életre. Telepitési politikája mellett még közoktatási és közmüvelődési reformjai is a legkihivóbban a meztelenül üzött németesitésnek s a beolvasztásnak szolgáltak s ezzel méltán elijesztették tőle a magyar érzelmü rétegeket, melyek fájdalom a főurak elfrancziásodása, a nemesség ellatinosodása, a városok s a kincstári és gazdasági tisztikar elnémetesitése folytán különben is fölöttébb megfogyatkoztak. De különösen rettentően hatott az országra azon immár rendszeresen, tervszerüen folytatott törekvése, hogy vámpolitikájával Ausztria gyarmatává sülyessze a magyar birodalmat s a magyar nép munkáját és verejtékét az osztrákok meggazdagitására használja. E törekvésében nem ismert kiméletet. Gondot forditott ugyan arra, hogy a magyar dohány minősége megjavuljon, mi végből jobb magot osztott szét, uj fajokkal tett kisérletet, utasitásokat iratott a száritás és kezelés javitására. Ellenben az osztrák dohányegyedáruság érdekében mindent megtett a magyar dohány árának mesterséges csökkentésére s minthogy a terményt tisztességes áron nem értékesithette, a tömeg nem is sokat törődött a termelés javitásával. Igy volt az minden hazai terménynyel, olcsó volt minden, hogy Ausztria olcsón fedezhesse szükségleteit, ellenben az idegen verseny kizárásával Ausztria szabta meg a magyar fogyasztás iparszükségleteinek árát. Ez a rendszer erkölcsileg és anyagilag egyaránt rombolóan hatott a magyar nép jólétére. Minthogy a munka nem hozta meg bérét, a királynő legtöbb javitásait maga a munkástömeg sem fogadta el, és nem igen erőltette meg magát, nem buzgólkodott termése fokozásán, mert nem volt belőle haszna. Mindazáltal a népesség megszaporodásával s a müvelés alá vett terület folytonos növekvésével, részben az eszközölt reformokkal a termelés szükségképen óriási módon megnőtt s magát az évi dohánytermelést mintegy 300.000 mázsára becsülték.

NEGYEDIK FEJEZET.

József császár és a jobbágyság.

Minő szük körben mozgott, minő szerény óhajoknak tett eleget Mária Terézia urbérrendezése, az a legszembeszökőbben kitünik fiának, II. József örökös, de koronázatlan királynak politikájából, mely a jobbágykérdésben ép oly kevésbbé volt radikális, legföllebb temperamentusabb, mint anyjáé, mely azonban a rég érvényes urbarium egyes jogait a parasztember számára csak ekkor tette valósággá vagy egészitette ki olyanokkal, melyek nélkül amazok sem sokat értek. A császár kétségkivül korának egyik legnemesebb lelke, egyik legfelvilágosultabb gondolkodója volt, telve a XVIII. század emberbaráti szellemével, ki már nemcsak Poroszországnál járt iskolában, mint anyja, hanem korának egész szellemét és tudományos haladását magába szivta. Első sorban a lelkiismeretet akarta középkori rabbilincseiből kiszabaditani s sok millió jó magyar embernek adta meg a jogot, hogy önkénytől és erőszaktól menten, szive szerint imádhassa istenét. Annak a nemzedéknek, mely közvetlenül kormányzata alatt élt, József egyes tulzásai és elhamarkodásai mellett igazi jótevője volt s nemcsak a nem-katholikusok, hanem azon, akkor már elég számos, józanabbul gondolkodó katholikusok, kik egyházuk kényuralmát a más vallásuakon rég igazolatlannak, a magyar nemzetre ártalmasnak tekintették, rokonszenvvel fogadták intézkedését. A császár csakugyan ismét az volt, a mi egyik elődje sem századok óta, az elnyomottak és porba sujtottak oltalmazója, kiben minden szenvedés rokonérzést keltett. Ámbár rendületlen hive volt kath. vallásának, eltörölte az önkényt és erőszakot, melyet a kath. egyház a másvallásuakon gyakorolt, s mihelyt ez megtörtént, szükségképen folytatnia kellett tevékenységét egy másik, vele sokban rokon hatalom, a földesuraság ellen, mely szintén sok milló derék

munkásembert tartott többé kevésbbé sulyos rabságban. Személyes tapasztalataiból ismerte a köznép keserves helyzetét, többször bejárta magyar birodalmának tágas országait s nemcsak szivének nemes szava, hanem a felismert, jól felfogott államérdek is arra sarkalta, hogy ha országait a müveltség és a jólét magasabb fokára akarja emelni, a munkaszervezetet modern alapokra kell fektetnie, föl kell szabaditania a parasztot urainak fenhéjázó önkénye és kizsákmányolása alól. Nagy és nemes czél lebegett előtte, az, hogy mindenki abban az arányban részesüljön az állam védelmében, a mennyiben a nemzeti munka feladatainak megoldásában becsületesen résztvesz s a ki dolgozik, vallására és születésére való tekintet nélkül, jogilag és társadalmilag megnyerje méltó jutalmát. Alattvalóinak egyik rétegét sem akarta e jutalomból kirekeszteni. Drága árt szabott ugyan érte, mert terveit Magyarországnak Ausztriába való bekebelezésével és teljes elnémetesitésével, mely politikai rendszernek az összes Habsburg-uralkodók közt ő volt legerélyesebb, legszélsőbb képviselője, akarta megfizettetni. De a vallásszabadsággal, a jobbágytömegek fölszabaditásával, a régi rendi igazságszolgáltatás és közigazgatás gépezetének ujjászervezésével, a közteherviselés tervezett behozatalával s töméntelen más többé-kevésbbé lényeges ujitásával ő volt a Habsburg-uralkodók sorában az első nagy reformátor s németesitő szándékai daczára, az egységes magyar nemzet megteremtésének göröngyös utján egy lépéssel előbbre vitte a magyarságot, mert ő adta meg neki leglényegesebb elveiben azt a nagy nemzeti programmot, melyet két nemzedék multán a saját fenkölt fiai törvényes uton a magyar állam üdvére, nemzetök felmagasztalására megvalósitottak.

József császár anyja tapasztalataiból azt a meggyőződést meritette, hogy tervezett roppant arányu reformmüködésében a rendiségnek, mint ilyennek — nem a nemességnek, melyből munkatársai csaknem kivétel nélkül kikerültek — hasznát nem veheti. Egyszerüen félretolta tehát, országgyülést nem tartott, meg nem koronáztatta magát, hogy koronázó esküt ne kelljen tennie. Előre tudta, hogy nem fogja megtarthatni, a mint elődei példája mutatta; az ő becsületes lelke azonban kerülni akarta az esküszegésnek még látszatát is s azért esküt sem tett, hogy teljesen szabadon valósithassa terveit. Ez volt életének legvégzetesebb hibája, mely tiz évi uralkodását végül meddővé tette, mert kétségtelen, hogy abból, a mi eszményeiben csakugyan életrevaló és egészséges volt, törvényes uton, a

rendiség közremüködésével sokkal többet megmenthetett volna, mint a mennyi valóban megmaradt.

Azok az óriási mozgalmak, melyeket a XVIII. század folyamán az irodalom, a tudomány, a gazdasági viszonyok feltartóztathatatlan átalakulása Európa nyugati országaiban keltett, a magyar uralkodó osztályokat sem hagyták érintetlenül. Az uj szellem lomhábban ugyan, mint külföldön, de szüntelen csapdosta a régi előitéletek s hagyományok várfalait annál inkább, mert a rendiség nem sok biztatást merithetett a lefolyt évtizedek tapasztalataiból. 1712—80. közt összesen csak 6 országgyülés tartatott, melyek egészben nagyon kevéssé befolyásolták a magyar birodalom sorsának alakulatát. E közben a rendiség egy tetemes, épen vezető része elidegenedett hazájától, elfrancziásodott, elnémetesedett, az udvar szolgálatába állt, a másik ellatinosodott s elavult kiváltságai védelmében, a termelő munka iránti megvetésével egyre aggasztóbb ellentétbe jutott a munkástömegekkel. Mindez elég lehangoló volt a kiváltságosokra, kiknek többé-kevésbbé meg kellett ismerniök helyzetök rettenetes komolyságát. Kezdték számba venni, hogy egy nemzet nem néhány ezer kiváltságosból áll s az alkotmány sánczaiból kizárt tömeg számra, vagyonra, polgárosodásra folyton félelmetesebb hatalomra vergődik. A magyar nemzet csakhamar valami 10 millióra nőtt, melyből legalább $9^1/_2$ millió a termelő munkát szolgálta. E tömeg minden megnyilatkozásából a régi rossz kormányzat daczára élettől, ifjuságtól duzzadó erő, az anyanyelvhez, a haladáshoz való vonzalom, a tavasz friss vérkeringése áradt szerteszét. Ez a tömeg lelkesen dolgozott, müvelte földjét, tenyészté marháját, üzte az ipart, a kereskedést. Egyik-másik legyőzte a vámrendszer minden akadályát, gyárat alapitott, nagykereskedést folytatott, a nemzeti nyelvért lelkesedett, irodalmat, szinházat, művészetet, tudományt istápolt, szóval emelte a nemzet szellemi és vagyoni szinvonalát gyakran a rendiség ellenére. Ha tehát immár az állam egész hatalma is hozzá pártolna, ha egy kiváló uralkodó lelkének egész hevével s tekintélyének mérhetetlen segélyforrásaival állana élére, az uj demokratikus osztály olyan óriási erőre tehetne szert, hogy összezuzná, agyontiporná a korhadt rendiséget és repedező épületét. Ezt érezte, sejtette, részben tudta a rendiség s ha József császár igénybe veszi törvényes közremüködését, bizonyára bővebb és szélesebb körü segitséget talál a tömegek ellenállhatatlan nyomásának kitett s veszélyes helyzetét jól ismerő nemesség részéről, mint annak idején édes anyja. Ez a hangulat,

a kényszerhelyzetben kialakuló ezen uj világnézlet nemcsak abban nyert kifejezést, hogy József császárt kényuralmi törekvéseiben is ezer meg ezer nemes ember támogatta és pedig a főurak, a dus középbirtokosok s a kisnemesség köréből Sokan világosan ki is mondották, hogy a császár hatalma ellen nincs más menekvés s az ország érdeke is azt követeli, hogy elfogadható reformjai valósitásában hiven támogassák az uralkodót. A legvilágosabban kifejezte ezt a pórszármazásu Hajnóczy József, később a nemzeti ügy vértanuja, akkor gróf Széchényi Ferencz titkára és bizalmasa, ki kétségkivül nem csupán a maga nézeteit tette papirra, midőn ezeket irta: »A magyar alkotmány reformra szorul, melyet azonban csak hatalmi ténynyel lehet valósitani. Az országban 40.000 nemes törvényhozó s 5 millió rabszolga él. Azt, hogy a nemesség lemondjon jogairól, melyek őt meggyőződése szerint törvény alapján illetik, nem lehet várni, mert a nemesség önkényt sohasem fog beleegyezni, hogy paraszt és nemes egyenlő jogot élvezzen. Már pedig az alkotmány csak akkor lesz szilárd, ha áldásaiban a paraszt is részesül. Kényszeriteni kell tehát a nemességet, hogy az alkotmányt a jobbágyra is kiterjessze és pedig annál inkább, mert a 40.000 nemest legföllebb 500 an képviselik az országgyülésen s ezek közül is alig tizen folynak be a törvények alkotásába, sőt még ezek sem a közjót tartják szem előtt. Ily körülmények közt minden lehetőt meg kell tenni, hogy felebarátaink birtokába jussanak elévülhetetlen jogaiknak. Ezzel emberbarátok leszünk a nélkül, hogy megszünnénk hazafiak lenni. Minthogy pedig a császár e czélra törekszik, őt kell támogatni«. Bizonyára támogatták volna tömegesen, ha a támogatást a szokásos módon kikéri. De nem tette s ez életének tragikuma, mely legnemesebb törekvéseit meddőségre kárhoztatta. Egyedül a caesari öntudat hatalomteljétől eltelve indult a végzetes utra s első sorban a lelkiismereti kényszer alól mentette föl magyar alattvalóit türelmi rendeletében, melyet 1781. október 25-én bocsátott ki.

Csakhamar a jobbágyságra irányozta figyelmét. Gazdasági vezérelveit ő is, tanácsosai is a franczia physiokrata iskolából meritették, melyben a jobbágyság oltalma kiváló szerepet játszott. Ez iskola egyik vezére Quesney azt vallotta: szegény paraszt, szegény ország, szegény ország, szegény király! József pedig nem maradhatott szegény uralkodó, mert külpolitikai terveihez rengeteg pénzre és katonára volt szüksége. Igy az emberszeretet mellett az ő jobbágypolitikáját is főleg az önérdek vezette. Ő már tovább ment,

mint anyja, kivonta a munkástömegeket a földesuri hatalom zsarnoksága alól, hogy ismét az állam közvetlen alattvalóivá legyenek s munkájok szabaddá válva, annak gyümölcseit magok élvezhessék. Épen ez irányban maradt leginkább meddő Mária Terézia urbérrendezése. Nemcsak azért, mert keveset adott a köznépnek, hanem azért is, mert a végrehajtás ezt a keveset is elvonta tőle. Noha már egy évtizednél tovább volt érvényben, József császár trónraléptekor igen kevés ment át belőle az életbe; a jobbágyok örökösen elégedetlenkedtek, pörösködtek s az összeütközés és pörpatvar minden urbéres egyezség daczára igazán elijesztő mérveket öltött. A pénzadóba a jobbágyok csak beletörődtek volna, de a robot folytonos és törvénytelen emelése kétségbe ejtette őket, mert az okiratok szerint a földesur néhol a nyári munkaidőben annyira igénybe vette népeit, hogy saját földjeiket nem müvelhették meg. Másrészt az uraság elfoglalta a község korcsmáját, saját erdejökben korlátozta fajzási jogukat, elvette tőlök magok emelte s községi czélokra szolgáló épületeiket, az ő legelőikre, erdeikre, vetéseikre küldte marháját, elkobozta szőleiket, nem a pozsonyi mérték szerint vette meg rajtok a szőlődézmát, sok helyt nem kapták meg azt a földet, melyet számukra az urbér megállapitott, saját munkájok termékét, az irtványokat urok elszedte tőlök s ha adott is helyettök más földet, ez sokkal rosszabb minőségü volt. Ehhez járult a gazdatisztek önkénykedése, melynek vége-hossza nem volt; itt jogosulatlan dijakat róttak rájok, amott meg bosszuból elvették bevetett földjüket.[1])

Noha az urbér világosan megszabta, mit követelhet jobbágyain, a földesur nem egyszer azt mondotta, hogy ez kevés, hogy nem bir belőle kijönni s a jobbágyság annyit fizessen, a mennyire neki szüksége van. Gróf Aspremont János, a makoviczai és nagysárosi uradalmak tulajdonosa Bécsben élt s jószágigazgatójának megirta (1782.), hogy ottani szükségleteihez képest (nach dem Masse meiner hiesigen Bedürfnisse) kell kiróni uradalmaira a fizetést. Utasitotta tehát a jószágigazgatót, hogy a makoviczai uradalomtól 15, a nagysárositól 3, összesen 18.000 frt évi tiszta jövedelmet szedjen s ez összeget készpénzben, négy egyenlő évi részletben minden esetre beküldje Bécsbe. Ez az összeg, mondja, nem nagy s azt hiszi, hogy tisztán a birságokból és illetékekből (Gefälle) befolyhat, ha a tisztek

---

[1]) E panaszok *Marczali* Henrik, Magyarország tört. II. József korában. I. 217—18.

nem összetett kézzel végzik dolgukat, hanem mindegyik azon törekszik, hogy az eddigi jövedelmeket egyre magasabbra és magasabbra szoritsa[1]). Ez tehát az országos urbérrendezés után is a régi önkény és erőszakosság rendszere. De van példa elég arra is hogy az ur még mindig ugy bánt népevel, mint a török uralom idején, vagyis lábbal tiporta emberi önérzetét és méltóságát.

Verbőczy József Tolnamegye szolgabirája Hegedüs András pinczehelyi lakost tanunak idézte maga elé. Kétszer is üzent neki, de az illető nem jelent meg. Ekkor (1787. nov. 23.) azt irta a községnek: »Köszönje azt a tökéletlen nyakas gazember, hogy katonám vagy hajdum nincsen, mert kötözve hozattam volna által«. Ugyanakkor utasitotta a falu biráját, küldje el a tanuhoz a bakterokat s ha máskép nem jön, kötözve szállittassa el hozzá.[2]) Ha Magyarországban és pedig olyan időben, mikor a közigazgatás már rendezve volt, igy beszéltek a munkáselemmel, könnyen elképzelhető az a bánásmód, melyben az urak a magok jobbágyait Erdélyben részesitették, hol urbérrendezés sem eszközöltetett. Ott az egykoru jelentések szerint némelyik földesur a kéménybe akasztatta jobbágyát, ha megneheztelt reá. Az 50—60 botütés vagy egyszerüen holtra verés még áldott állapotu asszonyokkal szemben is mindennapi dolog volt s az ilyen büntetés elrendelésében földesur és földesasszony vetélkedett egymással. Erdélyben a császár saját szemével látta ez állapotokat s minthogy egyes mérsékeltebb intézkedései, például az, hogy a koronauradalmakon elrendelte (1783.) a robotnak általános pénzbeli megváltását, nem használtak, a végső eszközhöz folyamodott, rendeletileg egyszerüen eltörölte a jobbágyságot, melyet »az emberiség szolgai és rabszolgai lealázásának« tekintett. Még a jobbágy szót is kitiltotta a hivatalos használatból s az eddigi jobbágy neve immár földmüves lett. Erdélyre nézve Nagyszebenből bocsátotta ki ide vonatkozó rendeletét. Csakhogy a rendi hatóság ismét akadékoskodott az intézkedés végrehajtásában, mi fokozta az oláhok nyugtalanságát, másrészt egy váratlan mozzanat merült föl, mely egy időre megakasztotta a nagy reformmunka végrehajtását. Az oláhság egy része föllázadt. Minthogy testi-lelki érdekeivel senki sem törődött, ez a nép egészen pópái befolyása alá került, kik pedig, mint egy külföldi irja, ki 1785-ben beutazta az országot, való-

[1]) Levele Gazdaságt. Szemle 1895 : 298.

[2]) Leirva az eset *Tolnamegyei Közlöny* 1901.

sággal megmételyezték lelkét, ugy, hogy akkor azt mondották: minden felakasztott oláh büntettes mellé oda kellene pópáját is kötni, mert ő a bünszerző, ő tanitotta rosszra a tettest. A pópák főleg kereskedésből éltek, csaltak, loptak, püspökük verte-pofozta, a hatóság meg jobbágyképen bánt velök s igy végképen elkeseredtek a társadalom iránt, melyben más felekezetek lelkészei jó módban, tiszteletben éltek. Ők lázitották szakadatlanul hiveiket az uri osztály, a hatóságok, az állam ellen s bujtogatásaik épen e mozgalmas, annyi sok uj eszmével vajudó korszakban élénk visszhangot keltettek. Az oláhlakta vidékeken, a Temesközben, Zarándban, Hunyadban a rablóvilág annyira virágzásnak indult, hogy a hatóságok nem birtak vele. A pópák arra is kitanitották hiveiket, hogy a császár halálos ellensége a magyarságnak s minthogy a magyar helyi hatóságok a császár rendeleteinek végrehajtásában csakugyan késedelmeskedtek, a tudatlan oláh tömeg készpénznek vette papjai ámitását s komolyan elhitte, hogy a császár és a magyarok közt éles küzdelem folyik s József az oláhok mellé áll, ha a magyar földesurak ellen fegyvert fognak. Ehhez járult egy másik félreértés. Az oláhok, kik minden áron szabadulni kivántak a földesuri hatóság alól, azt hitték hogy az 1784-ki népszámlálás azért történik, mert a császár ki akarja bőviteni a már fennálló erdélyi határőri szervezetet. Tömegesen özönlöttek tehát 1784. nyarán Gyulafejérvárra s ott katonai szolgálatra jelentkeztek. A hadbiztosok, kik tudták, hogy a conscriptiónak egész más a czélja, a helyett, hogy fölvilágositották volna, azzal rázták le őket nyakukról: csak térjenek haza, majd rájok kerül a sor, addig azonban végezzék az ur dolgát. Ebből sok zavar támadt s erős bujtogatás után okt. 31-én Zarándvármegyében kitört a fölkelés. Hóra állt élére, ki akkor szökött meg a nagyszalatnai urasági börtönből s azt hiresztelte, hogy Bécsből jön a császártól, ki aranykereszttel és pátenssel tüntette ki. Nagy tömeg, valami 10.000 ember gyült köréje s a mozgalom nyomban anarchikus jelleget öltött. A nép rabolt, gyilkolt állati kegyetlenséggel nemeseket, kath. és főleg ref. papokat mészárolt le s alig egy hét alatt 27 községet perzselt föl. Alkudozni kezdtek vele, de hihetetlen, szélső feltételekkel állt elő. Azt követelte, hogy a magyar nemzet vagy végleg kiirtassék vagy legalább az oláhok igájának vettessék alá, a jobbágyságnak még neve is eltöröltessék s a földesurak összes jószágaikat elveszitsék. A nagyszebeni főhadparancsnokság — mint az egykoru irja — »álmos intézkedé-

seivel« nem igen járult a felkelők megfélemlitéséhez. Számuk egyre szaporodott s attól lehetett félni, hogy a mozgalom átcsap a király- és székelyföldi s általában az összes erdélyi parasztságra. Végre azonban a hatóság megemberelte magát s mihelyt erélyesebb intézkedésekhez folyamodott, a lázadást igen gyorsan elfojtotta. Kray alezredes székely vitézeivel elfogta Hórát és Kloskát, a másik vezért s a nyugalom már deczember végén helyreállt. De a rövid lázadás is borzasztó áldozatokat igényelt. 133 falu perzseltetett föl s 4000 ember öletett meg, ugy, hogy a különben is megfogyott erdélyi magyarság ismét roppant vérveszteséget szenvedett. Hóra és Kloska kerékbetörése fejezte be a rémes tragédiát.

A gyászos események még erélyesebb cselekvésre ösztönözték a császárt, ki azonban tanult az erdélyi tapasztalatokból. Minthogy nyilt és titkos fogásaival, huzavonájával, ósdi nézeteivel a rendi közigazgatás hiusitotta meg a császár szándékait s országgyülés hiján ő vetette föl magát «a földesurak jussa« szószólójává, József előbb a vármegyét szervezte ujjá s olyan közigazgatást létesitett, (ekkor már nem nemesek is szerepeltek benne, ámbár csak kivételesen), melyre közvetlen befolyást gyakorolhatott, melytől inkább várhatta tehát, hogy akaratának, rendeleteinek gyorsabb és pontosabb végrehajtója lesz. A mint az uj közigazgatást megalkotta, 1785. aug. 22. kelt rendeletében Magyarországra nézve szintén eltörölte a jobbágyintézményt, s az addig földesuri hatalom alatt álló népeket fölmentette a régi röghöz kötöttség, jobbágyi kapocs, cselédi szolgálat alól. Korának természetjogi felfogásából kiindulva a rendelet hangoztatta, hogy a személyes szabadság a természet s a polgárjog szerint mindenkit megilletvén, a császár azt a jobbágyságra is kiterjeszti. Ennek megfelelően, eltörli az örökös jobbágyságot és a röghöz kötöttséget s ez értelemben a jobbágy szót többé használni sem szabad. Az ország minden lakója részesévé lett a költözés, a házasodás, a pályaválasztás szabadságának, s a maga javaiban való végrendelkezés jogának. Nősülhetett akkor, mikor jónak látta, elvehette azt, a ki hozzá ment, küldhette gyermekeit iskolába vagy mesterségre a földesur engedélyének kikérése nélkül. A földesur sem a volt jobbágyot, sem fiát avagy leányát udvarába nem rendelhette s az illetők tetszésétől függött akarnak-e s milyen fizetés mellett cselédkedni. Ingó vagy ingatlan szerzeményeit mindenki eladhatta, fölcserélhette, jelzáloggal terhelhette, természetesen mindig a földesuri jog sérelme nélkül. Igy tehát a paraszt a sze-

mélyi jogok egész hosszu és értékes sorozatát nyerte, mely egyrészt sok fölösleges tehertől, gondtól, fáradságtól mentette meg, másrészt fokozhatta munkakedvét és önérzetét. A parasztember ismét, mint a nemzeti királyok korában volt, a magyar nemzeti közösség tagja lett s a magyar király alattvalói sorába lépett, kik szolgálataik fejében lés mérvéhez képest oltalomban, vagyonukra és személyökre nézve kellő jogvédelemben részesültek. A császár csakugyan gondoskodott e védelemről s arról is, hogy az ne többé látszólagos legyen, mint a régi világban, midőn a kecske őrizte a káposztát. Az uj vármegye nem a régi földesuri testület volt többé, ügyésze és szolgabirái sem rendi közegek, hanem az összesség érdekeinek gondviselőivé váltak. Első sorban a vármegyei ügyész volt köteles a jogaiban bármikép sértett parasztnak védelmére kelni s az esetleg szenvedett sérelem orvoslásáról gondoskodni.

Az emlékezetes és látszólag nagyon gyökeres reform hatását azonban tetemesen mérsékelte az a körülmény, hogy a császár eltörölte ugyan a jobbágyságot, de lenyegileg meghagyta a régi jobbágyi jogviszonyt, midőn nem tette a parasztot a földesur kárpótlása mellett telkének önálló és szabad tulajdonosává. A paraszt szabadon etköltözhetett eddigi telkéről akár a városba, akár más földesur jószágára. A távozásban nem gátolhatta senki, sőt ha megmaradt régi telkén, akkor is megszünt tulajdonképeni jobbágy lenni s inkább bérlője, haszonélvezője lett a teleknek, melyért tovább kellett a rendeletileg megszabott pénz- és természetbeli járulékokat a földesur kezeihez fizetnie. Ez a fizetés, illetve szolgálat jogi szempontból más természetü volt, mint a régi urbér, a mint az uj bérleti viszony szintén lényegileg elütött az eddigi jobbágyviszonytól. A császár sulyt is fektetett a változás kidomboritására s oda törekedett, hogy a régi és uj állapot közti külömbség minél inkább átmenjen a köztudatba. E végből több uj kedvezménynyel javitotta a paraszt helyzetét a földesurral szemben, ki ha igényeit fokozni akarta, az ujjászervezett vármegye ügyészével találta magát szemben. Ezenkivül biztositotta a paraszt jogát a kezén levő telek használatára nézve, mert a földesur csak a hatóság előtt igazolt, igen fontos ok mellett lakoltathatta ki, akarata ellen egyik jószágáról a a másikra meg nem költöztethette át. Töméntelen önkénynek és kárositásnak szabott tehát határt a császári rendelet, de midőn a tulajdon kérdését meghagyta a régi állapotban, ha nem is formailag, de lényegileg fentartotta a jobbágyintézményt, ugy hogy formális

helyreállitása a császár halála után semmiféle nehézségbe nem ütközött. Azzal, hogy a paraszt immár szabadon elköltözhetett bárhová, legfölebb egyesek nyertek, az óriási tömeg ellenben nem, mely akkor a városban vagy a csecsemő korát élő gyáriparnál s általában az akkori gazdasági viszonyok közt nem kapott alkalmat a munkára és keresetre. Reá nézve a megélhetés egyedüli módja a jobbágyság megszüntetése után is az maradt, hogy telkéről el nem mozdult, hanem folytatta atyái foglalkozását a régi helyen, a régi földesur és tisztei felügyelete alatt. Hogy immár nem jobbágynak, hanem parasztnak, földmüvesnek nevezték, hogy pör esetén több méltányosságot várhatott a biróságoktól urbérpanaszai elintézésében, az alig változtatott a tényen, hogy a jobbágyság hivatalos eltörlése daczára lényegileg tovább fennmaradt a régi állapot. Igen kevesen váltak ki az urbéres kötelékből, igen kevesen távoztak telkökről s igy a régi rendszer az uj név alatt tovább folytatódott s a császár radikális szinezetü intézkedése némileg javitva ugyan, de alapjában változatlanul fentartotta a régi állapotot. Az érdekelt tömegek eleinte keveselték is a hőn várt nagy reformot s sürgetőleg követeltek többet. Sőt itt-ott az erőszak utjára léptek s apróbb helyi zavargások törtek ki, melyeket azonban az állam rendelkezésére álló vármegye hamar és nagyobb vérontás nélkül elfojtott. A sötétség baglyai folyton jövendölgették ugyan a kitörő félben levő országos parasztforradalmat, de minden komolyabb mozgalom elmaradt s talán egyenesen a reformnak köszönhető, hogy elmaradt. Azok az uri körök, melyeket már többé-kevésbbé érintett a felvilágosodás egy sugara, mind rokonszenvesen fogadták a rendeletet s a kor egyik derék krónikása, Keresztesi József kálvinista lelkész igaz lelki gyönyörüséggel jegyzi föl, hogy »Magyarországban és Erdélyben a jobbágyok régi baromi állapotjukból a felséges király által felszabaditattak, a dominalis székek és vámok eltöröltettek«. Mindazok azonban, kik ragaszkodtak a törvényességhez, sajnálattal látták, hogy a császár a főfontosságu ujitást, melyet elvileg magok is helyeseltek, rendeleti s nem törvényhozói uton lépteti életbe, mert előre látták, hogy e nevezetes alaki hiány előbb-utóbb az egész reformot meg fogja ölni. Mások s ezek a reform kevésbbé őszinte hivei lehettek, azért kifogásolták a paraszti állapot önkényes megváltoztatását, mert van ide vonatkozó törvény elég s az ügy általában országgyülés elé tartozik. De nem hiányoztak a régi rideg rendi eszmék képviselői sem, kik a reform ellen most is azokkal

az ócska, rozsdás fegyverekkel küzdöttek, mint századok óta. Hont vármegye ekkor is azt hirdette, hogy a gondviselés rendelte, hogy némelyek nemeseknek, mások meg szolgáknak szülessenek s a természet rendjét megváltoztatni nem szabad. Ez erős áramlatok és ellenáramlatok daczára a reform végrehajtása a császári vármegye segitségével minden nagyobb baj nélkül ment végbe, a mi maga is jelzi, hogy bármi értékes volt, valami tulságosan radikális, nagyon is mélyreható és felforgató nem lehetett s a nemzeti munka szervezetét nem fektette uj alapokra.

A lelkiismereti kényszer s a földesuri önkény eltörlése nagyon népszerüvé tették József császár nevét a magyar munkásnép s az értelmiség körében. De e rendszabályokkal párhuzamosan vagy utólag az önkénykedések hosszu sora következett, s a császár lassankint maga tépte szét a babért, melylyel hálás alattvalói övezték halántékát. Egész politikája a régi császári rendszeren, az összpontositáson, a németesitésen, a magyarság beolvasztásán nyugodott, másrészt nemzetközi törekvéseit telhetetlen hóditásvágy vezette, mely a katonai és adóterhek folytonos növelését vonta maga után. A parasztot kivette ugyan a földesuri kizsákmányolás alól, de immár annál nagyobb mértékben kizsákmányolta az állam. Az adók örökösen emelkedtek, noha épen az 1780—90-ki évtizedben egymást érték a rossz termések, drágaságok, inségek s az éhhalál sok ezer meg ezer embert vitt sirba. Ehhez járult a császár gyilkos vámpolitikája, mely épen ő alatta fajult el a végletekig. Mindazáltal a magyar parasztság megadással viselte uj terheit s a bécsi porosz követ még 1787. okt. 22-én is azt jelenthette haza: »a mi a parasztokat illeti, ezek nagyrészt abban a hitben élnek, hogy a változások, melyeket a császár a magyar alkotmányon eszközölni szándékozik, rájok nézve igen hasznosak lesznek s abban bizakodnak, hogy a császár megvédi őket a nemesség ellen. Igaz, nemsokára csalatkozni fognak. De az is kétségtelen, hogy ha a nemesség elégedetlen része az uralkodó terveinek ellenszegül, a parasztság segélyére nem számithat.«[1]) Hangulata azonban rohamosan megváltozott, egyrészt a roppant adóteher miatt, melyet a részben magyar területen, még pedig szerencsétlenül folyó török háboru rótt reá, másrészt azért, mert a császár erőszakos németesitései a magyar köznépben sokkal erősebb visszatetszést, sokkal szenvedélyesebb meg-

---

[1]) *Wertheimer* Ede, Ak. Ért. 1901. 543.

ütközést keltettek, mint az ellatinosodott, elnémetesedett, anyanyelvétől elidegenedett uralkodó rétegekben. A császár már 1784-ben megkezdte a németesitést, midőn elrendelte, hogy bizonyos idő multán minden hatóság a latin helyett a németet használja hivatalos nyelvül. Eleinte ez intézkedés végtelen jelentőségét nem igen vették észre, mert a türelmi rendelet, a jobbágyság dolga, az oláh lázadás más irányban kötötte le a közvélemény figyelmét. Az elnémetesités e közben tervszerüen folyt, a császár germanizálta előbb a hadsereg magyar ezredeit, azután az iskolát, végül a kormányzatot. Ez utóbbit nem fejezte ugyan be, de a hol a magyar ember az állammal érintkezésbe jutott, mindenütt idegen, nem értett nyelvbe ütközött. Igy a nép végül észrevette, hogy a császár csakugyan arra törekszik, hogy mint az egykoru mondja »még a falusi kisbirák is németül beszéljenek magyarul«. Ez a szándék az anyanyelvéhez hüségesen ragaszkodó köznépben egyre erősebb császárellenes hangulatot, egyre lázasabb nyugtalanságot keltett. A nép sokféleképen tüntetett a német nyelvkényszer ellen, sőt mint annak idején Deák Ferencz beszélte, ki még gyermekkorában hallotta, a Dunán tul a föld népe titkos gyüléseket tartott, s azzal fenyegetőzött, hogy inkább visszamegy Ázsiába, semhogy magyar anyanyelvéről lemondjon. A nemzeti eszme vihara szenvedélylyel tört ki lelkéből s mindinkább elidegenitette a császártól, a ki nagy jótéteményekben részesitette ugyan, de ellenszolgáltatásul legféltettebb kincsét, nemzetiségét, anyanyelvét követelte tőle. Ezt az árat a köznép sehogy sem akarta megadni s inkább közeledni kezdett a szintén nemzeti eszméhez csatlakozó rendiséghez, melylyel évek óta ellenségképen állt szemben. A rendiség hatalmas mozgalma, de még inkább a nemzetközi helyzet nagyon végzetes alakulata végre megtörték a különben is holt beteg József császár ellenállását. 1790. jan. 28-án visszavonta összes intézkedéseit háromnak kivételével, melyek a vallásos türelmességre, az uj lelkészségekre s a jobbágyság megszüntetésére vonatkoztak. Csakhamar (febr. 20.) meghalt s az ország kormányzata a Mária Terézia királynő halála idejebeli állapotba helyeztetett vissza. A jobbágyság ezzel ujra visszaállittatott s a régi elavult intézményből szétáradó dohos légkörben megint a rendiség ósdi felfogása kezdett tulsulyra emelkedni az állami és társadalmi életben.

ÖTÖDIK FEJEZET.

II. Lipót és a jobbágyság.

II. Lipót király trónraléptekor Párisban már kitört a nagy franczia forradalom, mely Európaszerte lángra lobbantotta a szenvedélyek tüzét, s már megtartatott a franczia nemzetgyülés amaz emlékezetes éjszakai ülése (1789. aug. 4.), mely eltörölte a jobbágyságot, telkének szabad tulajdonosává avatta a parasztot, az urbéres terheket meg pénzbeli, de teljesen megváltható fizetéssé változtatta. Bármi távol esett Magyarország Francziaországtól, annak az óriási lángoszlopnak, mely ott kigyuladt, fénye és egyes sugarai eljutottak ide és pedig annál inkább, mert József császár idején a magyar nyelvvel és érzéssel a magyar irodalom is ujjá ébredt. Mig a XVIII. század egész folyamán 1772-ig uj magyar könyv igen kevés jelent meg, nagyobb részt régi irók uj kiadása, forditás vagy imádságos könyv s a napi szükségleteknek megfelelő kisebb füzet tette a magyar nép lelki táplálékát, s a censura vasnyügébe szoritva a kor eszméinek taglalatába ez a szerény termés be sem bocsátkozhatott, 1772. óta egyszerre megelevenült az irodalmi élet, megszaporodott az irók és müveik száma. Ezzel az irodalom a külföld nagyszerü fejlődésének hatása alatt ismét összekötő kapcsul igyekezett a magyar közlélek s a haladó kor eszmekincsei közt válni s alakultak magyar hirlapok, melyek buzgó részt vettek a nemzet felvilágositásában. József császár s utóda, II. Lipót meglehetős széleskörü sajtószabadságot engedett s az 1772—92-ki években a magyar irodalom minőségileg és mennyiségileg bámulatosan gyarapodott, minden szakra kiterjedt s egészséges tavaszi esőként termékenyitette meg a közszellemet. Figyelme kiterjedt mindenre, felölelte nemcsak a szépirodalmat, hanem a napi politika változatos szükségleteit és esemé-

összeirások kinálkoztak. Ez összeirások ugyanis világra szóló csaláson épültek föl. Hogy a paraszt minél kevesebb állami adót fizessen, urai tudtával akkor ingatlanának csak kis részét vallotta be s nem egész telke, hanem csak egy töredéke került az adólajstromba. Igy például Zsibón az olyan jobbágy, kinek 28 köblös földje volt, csak 6 köböl után adózott. Már most az erdélyi országgyülés azt akarta, hogy ez az összeirás vétessék az urbérrendezés alapjául s a jobbágy csak annyit tartson meg telkéből, a mennyi után tényleg adózik, a többit ellenben a földesur visszavehesse tőle, noha ez országos rablás előreláthatólag országos kavarodást okozhatott. A nagy többségben levő kormánypárt mindazáltal igy határozott s igyekezetét megkönnyitette az udvar kétszinü játéka. Napirendre hozta ugyan az urbérrendezést, de csak taktikai czélból, nem azért, hogy megoldja, hanem azért, hogy az oláh jobbágytömegeket, melyeket a magyarok ellen fel akart használni, magához csábitsa. El akarta az oláhokkal hitetni, hogy hiven védi érdekeiket, de minden jóakarata megtörik a magyar nemesek kizsákmányoló hajlamain. És az erdélyi nemesség bele ment a kelepczébe. Az általa az 1847 : 3—16. törvényczikkben eszközölt urbérrendezés nem enyhitése a fennálló bajoknak, hanem a jobbágy ujabb kifosztását tette lehetővé, mert a telki állomány csakugyan az 1819—20-ki összeirások alapján állapittatott meg s a földesur kárpótlás nélkül visszavehette azt a jobbágyföldet, mely az állami adózás keretén kivül maradt. »Szépen kirabolva van a nép« — irta az uj rendezésről báró Kemény Zsigmond, különben szintén az urbér s nem az örökváltság hive. A hazafiasabb főurak mind parasztnyuzásnak, a jobbágy kifosztásának tekintették a megoldást s előre látták, hogy lázadásra fog vezetni. Wesselényi megjövendölte, hogy nem sokára »az öldöklő angyal száguldani fog« az országban. Jóslata hamar beteljesedett, ámbár maga ez a szerencsétlen törvény nem lépett életbe, mert az unio, melyet az erdélyi magyarok azért is követeltek, hogy hazájok, »hol a szabadság ideje lejárt«, Magyarország segélyével ismét kijusson a sötétség fertőzött, fojtó légköréből, egyszerüen tárgytalanná tette. De azt a czélját Bécs mégis elérte vele, hogy végkép elriasztotta az oláhságot a magyar uralkodó osztálytól s Erdélyt az 1848-ki rettenetes polgárháboruba sodorta.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A jobbágyság megszüntetése 1848-ban.

Mikor 1847-ben a királyi meghivó levelek, melyek az országgyülést nov. 7-re Pozsonyba hivták, szétküldettek, még semmi sem jelezte, hogy ez a gyülés a rendiség utolsó országgyülése lesz s az egységes magyar nemzetet megteremtve, annak sok százados reményeit alkotmányos uton valósitani fogja. Évek óta nem csupán hazánkban, hanem a müvelt nyugat minden államában izgott, forrongott, lázban hevült a közvélemény s uj politikai eszmények lelkesitették a népeket. De hogy közel áll reményeik teljesedése, hogy kitörő félben van a fergeteg, mely a régi világot elsöpri, azt a legvérmesebbek sem képzelték. Bécsben még mindig a vén Metternich uralkodott s bármennyire megkopott rendszerének fénye a külföld szemében, Ausztria és Magyarország belső fejlődésének állandóan az adott irányt s elvénhedve ép oly csökönyös ellensége maradt a haladás eszméinek, a nemzeti jogok kiterjesztésének, a tömegek felszabaditásának, mint Ferencz király korában. A magyar ellenzék vezérei most még kevésbbé várhattak tőle mélyebbre ható engedményeket, mikor administrátoraival irtó harczot folytatott ellenök, még kevésbbé gondolhattak bukására, mikor saját hadserege mellett, szükség esetére, Oroszország fegyveres segélyét is biztositotta magának. Noha az országgyülés megnyitása idején egyre több viharfelhő jelentkezett Európa egén, sőt Olaszországban már czikázni kezdtek a vészt jelző menykövek, a magyar ellenzék nem számithatott s nem is számitott semmiféle meglepetésre, váratlan eseményre, a külső viszonyok olyan változására, mely eszméi diadalát elősegitheti. Egyes-egyedül önerejében bizott, ügyé-

nek igazságából merítette bátorságát s még kevésbbé spekulált belső mozgalmakra. Sőt épen ezeknek akarta elejét venni, a forradalom veszélyét kivánta elháritani, midőn a tömegek kielégitését, óhajaik törvényes teljesitését tüzte ki halaszthatatlan feladatának s ezt hirdette az országgyülés egyik legsürgetőbb hivatásának. Ismerte a belső helyzetet, tudta, hogy a hatalmas udvar s a félelmetes tömegek közt mintegy lebegő állásban van s ha a tömeg vezetését Bécsnek engedi át, a két ellenség első sorban őt s vele a magyarság legszentebb eszményeit fogja agyonnyomni. Nem ringatta magát csalódásban az iránt sem, hogy a parasztság el van keseredve s bizalma urainak jószándékát illetőleg még mindig gyönge alapon áll. Magyarsága, politikai és nemzeti érzéke a szabadelvü ellenzék táborába kezdte ugyan vinni, de e tábortól immár tetteket kivánt, melyek ellen azonban a rendiség leggazdagabb és legszegényebb rétege még mindig kifogást emelt s most ép ugy akadályozni igyekezett, mint régebben. A főuri rend még mindig vakon követte az udvart, mely kegyeivel halmozta el, mig az üres zsebek és éhes gyomrok képviselői, kik a következő évek megpróbáltatásaiban Ausztriának kész eszközül szolgáltak nemzetök leigázásában, most is leginkább az udvarhoz hajoltak s a megyében kezet fogtak vele a haladás hivei ellen. A korszellem napfénye, bármi erősen sütött, még mindig csak az értelmiség legmagasabb csucsait, legkiválóbb alakjait világitotta meg, ellenben a szakadékokban, a mély völgyekben a feudalizmus sötét köde ült s fölöttébb megnehezitette a szabadság és haladás képviselőinek munkáját.

Ily körülmények közt léptek a pártok a választási küzdelembe, mely az egyes vármegyékben különbözőleg alakult, de egészben heves, néhol viharos lefolyást vett. Még adminisztratorok vezették a törvényhatóságokat az általok többé-kevésbbé erőszakosan kinevezett tiszti karral. Itt-ott megtörtént tehát, hogy a tisztviselők nehány udvari párti nemessel egyszerüen a magok jelöltjeit kiáltották ki vármegyéjök követeivé s ott, hol pár hónappal azelőtt a tisztujitáson százan meg százan szavaztak, a követválasztásban kevesen vettek részt. Mindazáltal az ily esetek kivételszámba mentek s a legtöbb vármegyében a két fél lehetőleg teljes erejét vitte a porondra, sőt néhol a tusa országos hullámokat vetett. Ez történt a nemzeti haladás góczában, a vezető Pest vármegyében, mely ezuttal egyik követévé Kossuth Lajost jelölte azon helyes számitással, hogy lángelméje hatványozni fogja az országgyülés erkölcsi hatalmát, miben

nem is csalódott. A kormány nyilt és titkos hivei ekkor ellenzéki álarczot öltve más, szintén népszerü jelöltet állitottak ugyan ellene, de Kossuth végül nagy többséggel győzött, mi országszerte örömöt és lelkesedést keltett. Ellenben Deák Ferencz, mint az előző országgyülésen, részben gyöngélkedése miatt ezuttal sem vállalt követséget. Egészben az ellenzék vagy 10 szónyi (Kossuth számitása szerint 55 ellenzéki és 45 kormánypárti követ volt) többségre került az alsó táblán s noha a közös program daczára különféle árnyalatokra és csoportokra oszlott, Kossuth a választások lezajlásával méltán mondhatta, »a karok és rendek termében mi vagyunk a gazdák s vagy eszközlünk jót a szegény hazának a reformok utján, vagy megkergetjük a kormányt mint üzött vadat, mig összerogyik.« Fokozhatta bizalmát a követek személyén kivül utasitásaik szelleme. Számos vármegye a választottak egyénisége iránti bizalomból, hogy szabadabb mozgást engedjen nekik, csak általános eszmékbe foglalta utasitásait s többé-kevésbbé a jogegyenlőség, a közteherviselés, a dézma valamint az ősiség eltörlése, a kötelező és kárpótlásos örökváltság mellett foglalt állást. Ellenben a kormánypárt többsége »merev feudalisták«-ból állt, mint egyik követ később mondotta, egy töredéke azonban »konzervativ reformerek«-nek nevezte magát, mely a kormánynak kinálkozott ugyan, de Kossuthtal is kaczérkodott s a haladás hiveit »radikális ellenzéki«-nek keresztelte el.

V. Ferdinánd király személyesen és pedig rövid magyar trónbeszéddel, a mi maga is uj idők jele volt, 1847. nov. 12-én nyitotta meg a pozsonyi országgyülést. A magyar szó, mely a Habsburgok korában először hangzott a trónusról a karokhoz és rendekhez, viharosan kitörő lelkesedést keltett szivökben, melynek hatása alatt István főherczeget még az nap az ország nádorává választották. Kevésbbé elégitették ki a haladás hiveit a királyi előterjesztések, melyek az udvar szellemének megfelelően, ha tettek is itt-ott engedményeket, végtelen távolban maradtak el az ellenzék törekvéseitől. Csakhogy bátorságát és erélyét nem lanyhitották el. A Kossuth szerkesztette válaszfelirati javaslat, mely azonban a főrendek ellenzése miatt nem került a trón elé, nem foglalkozott a részletekkel, hanem az országgyülésnek azt a czélt tüzte ki, »alkotmányos életünket és anyagi erőnket teljes mértékben kifejteni«. Ennek megfelelően a többség el volt tökélve, hogy a királyi előterjesztésekből indul ugyan ki, de minden egyes pontnál a saját programjának elvei szerint fogja javaslatait megtenni. Sietett is a munka

megkezdésével s már nov. 29-én Szemere Bertalan a közteherviselés elvének elfogadását inditványozta. A kérdés annyira s oly sok oldalról volt országszerte megvitatva és megvilágitva, hogy nem kellett hosszu szónoklatot tartania, hanem röviden utalhatott arra, hogy ez minden reformnak kezdő betüje s hogy »a mely nap a közös teherviselés elve kimondva s alkalmazva lesz, a napon lesz Magyarországnak alapja letéve másodszor«. E mély igazság daczára az ügy nem nyert oly gyökeres megoldást, mint az ellenzék s a nemzet megvárhatta. A többség a közös teherviselést csupán a házi, valamint az országos pénztár jövedelmeire vonatkozó adókra mondotta ki, ellenben a sokkal sulyosabb hadi adót tovább is kizárólag a köznép vállain hagyta.

Az alsó tábla, a főrendekhez intézett decz. 7-ki üzenete[1]) szerint azt határozta, »hogy a nemesség és mindazok, kik e nevezet alatt értetnek és eddig e részben tehermentesek valának, a törvényhatósági házi adó viselésében részt venni törvény által köteleztessenek« oly biztositékokkal, melyek »a kivetés, beszedés és hováforditás körül lehető visszaéléseknek« elejét veszik. Az országos pénztár kutforrásaira szintén kiterjesztették az általános teherviselés elvét s a főrendek hozzájárulását kérték oly országos választmány kiküldéséhez, mely ez ügyekben részletes törvényjavaslatot készitsen. A főrendek beleegyeztek a választmány kiküldésébe, de csak olyképen, hogy az minden utasitás nélkül végezze munkáját. Ezzel az ügy megakadt, mi azonban csak hasznára vált, mert a döntés olyan időre odáztatott el, mikor az általános adózás kötelezettségének törvénybe igtatása elől többé kitérni nem lehetett.

Ép oly gyorsan napirendre került az urbérügy, illetve a kötelező örökváltság ügye. E kérdéssel a 11 pontból álló királyi előterjesztések 6. pontja foglalkozik, mely igy hangzik: »Az urbéri jobbágyoknak örökváltsági szabadsága törvény által ugyan kimondva, de az avvali élhetés több nehézségekkel öszvekölve lévén, ő cs. k. Felsége a törvény czélja általánosb elérésének könnyitése végett kegyelmesen óhajtja: hogy a karok és rendek még ezen országgyülés folyama alatt oly törvényjavaslatot terjeszzenek ő cs. k. Fel-

---

1) E fejezet első sorban „Az 1847-ik esztendei Szent-András hava 7. napjára összehivott Magyarországi Közgyülésnek Naplója“ alapján készült. És pedig I. a tekintetetes karok, II a méltóságos főrendek országos üléseinek naplója, III. Irományai alapján. Megjelentek az országgyülési irományok kiadóhivatalában. Pozsony, 1848.

sége kegyelmes jóváhagyása alá, mely a fenérintett czélt a fennálló törvényekből származó akadályok elháritása mellett, a méltányossággal s a tulajdoni jog tiszteletével összhangzásba hozza.« Egy betüvel sincs több az előterjesztésekben közvetlenül a jobbágyintézményre vonatkozólag, noha az udvar uj adót kért a parasztság rovására, másrészt meg az, a mi bennök van, azon az alapon áll, melyet az országgyülés már 1833-ban elfoglalt s melyet azóta, mint czéltalant, mint az uj viszonyokba nem illőt a haladás hivei rég elejtették. Az udvar ez álláspontja azonban legkevésbbé sem ijesztette el az ellenzéket a kérdés gyökeres megoldására irányuló törekvéseitől. A kerületi ülésben Lónyay Gábor tette meg az inditványt a kötelező örökváltság törvénybe igtatása s országos választmány kiküldése iránt, mely bizonyos utasitás szerint kidolgozza az ide vonatkozó részletes javaslatot. A kerületi ülésekben Lónyay inditványa többséget nyert s innen a felsőházhoz intézendő üzenet alakjában a rendek országos ülése elé inditvány terjesztetett, mely szerint a kir. előterjesztések 6. pontja által felhivatván, »törekvésük egyik főfeladatának tekintik, hogy a fennálló, de többé sem az illető felekre nézve nem kivánatos, sem a közállomány érdekével egybehangzásba nem hozható urbéri viszonyokból a kibontakozás, a földesurnak tökéletes kármentesitésével hovahamarébb eszközöltessék. Minthogy pedig az eddigi tapasztalás szerint, az örökváltságot a földesur beleegyezésétől föltételező 1840 : 7-ik t.-cz. engedményezése a kivánt sikerre nem vezetett, de egyébként a k. előadások 6-ik pontja is oda mutat, hogy e részben a fennálló engedélező törvénynél hathatósb intézkedések kivántatnak. Ezeknél fogva a karok és rendek óhajtják, hogy valamint egyrészről a foldesurnak tökéletes kármentesités biztosittatik, ugy másrészről az urbéri tartozásoktól és szolgálatoktóli megváltás a földesur beleegyezésétől felfüggesztve továbbá ne maradjon«. Ez az inditvány az alsó tábla decz. 20-ki ülésében felolvastatván, a következő decz. 21-ki országos ülésnek napi rendjére tüzetett, a mely behatóan megvitatta. Az elnökön kivül nem kevesebb, mint 45 szónok (nehányan kétszer beszéltek) jelentkezett, s némelyik igen alaposan taglalta a kérdést. Másrészt azonban nem egy beszéd azt jelzi, hogy az agyakban még sürü homály uralkodott a kivitelre, az örökváltság gyakorlati végrehajtására nézve, a kényszert pedig sokan nem ugy képzelték, hogy az állam, mint egykor az urbérrendezést, most a kötelező örökváltságot maga hajtja végre tekintet nélkül az egyes földesur és jobbágy tetszésére, sőt

nem is maga szerzi be a szükséges anyagot, melynek alapján azután megszabja az urnak járó kártalanitást. Sokan még mindig azt hitték, hogy a kényszerités nem országos, hanem csak azon földesurra tered ki, a ki jobbágyainak méltányos váltságajánlatait visszautasitva, a helytartótanács vagy az alakitandó főbiróság által fog az alku megkötésére kényszerittetni. Ép oly ellentétes, részben naiv nézetek hangzottak az iránt, milyen legyen a kárpótlás módja, különösen arra nézve, milyen jobbágyszolgálatok váltassanak meg s hogyan, pénzben vagy telke egy részének átengedésében fizesse a paraszt a váltságösszeget? A legjellemzőbb azonban az, hogy a telek megváltásáról egyetlen szónok sem tesz emlitést, ámbár többen mondják, hogy a parasztot földje szabad tulajdonosává kell tenni. Némelyek annyi állami urbérrendezés, első sorban az 1836. törvények után még mindig azon tanakodtak, szabad-e az államnak ez ügybe avatkozni s tisztán magánjogi alapon akarták a váltságot eszközölni és a kötelezés eszméjének kimondása előtt sok mindenféle reformot, főleg nagy hitelintézet alkotását kivánták. Mindazáltal a vita, mely az 1847/8-ki országgyülés alsó tábláján a jobbágyügynek első és utolsó beható tárgyalása volt, magas szinvonalon mozgott s ma is érdeklődő figyelmet érdemel. Megnyitotta Paál János (Sopron m.), ki helyeselte az örökváltságot, de ki akarta mondani, hogy a teljes kárpótlás mellett ne csak a földesur, hanem ott, hol a jobbágyok háromnegyed része kivánja, a jobbágyközség is köteleztessék a váltságra. Igen érdekes az, hogy csupán a többségében magyar anyanyelvü kiváltott községeknek akarta a politikai jogokban való részvételt megadni. Justh József (Turócz) azt inditványozta, hogy a váltság csak ott legyen kötelező, hol az egész község kivánja. Zomborcsevics Vincze (Szabadka) megjegyzé, hogy »a mi (a jobbágyintézmény) egykor az emberiség nagy czélja felé előkészitő lépés volt, az jelenben veszélyt okozó akadály képében tünik fel«, s »az idők hullámai annyira megrongálták alapját, hogy nincs emberi erő, mely azt talpra állitsa. Az idő kimondta az elkorhadt óriásra a halálos itéletet«. Szmrecsányi János (Árva) a kötelezés elve ellen kardoskodott, ámbár elismerte, hogy »az adózó nép elszegényedett s ennek oka az urbéri viszonyokban rejlik«. Rutkay István (Zólyom) akarta ugyan az örökváltságot, de csak elvben. Életbe léptetését akkorra kivánta halasztani, mikor czélszerübb »arányositási, tagositási és rendszedési« törvényeink lesznek s az összes idevonatkozó pörök befejeztettek, »mert mig minden életbe léptetve nincs,

addig nem lehet mondani, hogy valaki ura a maga földének« s igy most a földesur váltság alá sem bocsáthatja. Lelkesen képviselte a váltság szükségét Cherrier Miklós (a pozsonyi káptalan követe), ki őszintén kimondá, hogy minden alkotmányos országban »jobb, szabadabb állását látjuk a népnek, mint honunkban; mindenütt nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mint hazánkban. Szabadabb állását látjuk, mert nincs annyira lekötelezve a nemességnek, annyira lebilincselve a lovagrendnek, mint honunkban; nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mert minden, a mit bir, sajátja, azzal üzérkedhetik, szabadon rendelkezhetik, minden, a mit keres, tulajdona a nélkül, hogy robotokkal, urbéri szolgálattal vagy más lekötelezettséggel tartozzék az uraságnak«. Azután hozzá tette, hogy ámbár a nép még nem érte el nálunk a müveltség azon fokát, melyen Európának többi alkotmányos nemzetei léteznek, mégis benne is fölébredt már a szabadság utáni vágy, annyira, hogy azt már ő sem szivelheti, midőn drága idejének részét, melyet ő saját munkájára kivánna szentelni, ura dolgára forditni köteles; midőn termésének részét, melyet ő, mint mondja, véres verejtékkel, a nap sulya s hőség terhe alatt szerzett, uraságának áldozni tartozik.« Végül megjegyezte, hogy a mai állapot mellett »igenis megfogható, hogy nem nagy rokonszenvvel viseltethetik irántunk«. Tóth Lőrincz (Breznóbánya) a városok nevében üdvözölte az örökváltságot, mely »oly erőt adand hazánknak a szabad munka s tulajdon által felüdült s felemelt népben, melyről aligha álmodtak azok, kik egy évtized előtt ezen eszmének bajnokait, mint lázadás apostolait üldözték«. Meleg rokonszenvét fejezte ki tehát »azon határozatok iránt, melyeket e csupán nemesekből álló képviselő tábla azon népnek érdekében hozott, mely itt képviselve nincs«. Kenéz Mihály (Jász-Kunság) kifejtette, hogy »csak ugy virulhat fel a haza, ha a nép milliói a feudalis bilincsekből megszabadulva, a szabadföld bírása által a kiváltságos osztálylyal összeolvadnak«. Ellenben Máriássy Ágoston (Sáros) kijelentette, hogy küldői »a szegény adófizetőknek mostani helyeztetését tekintve, jelenleg az örökváltságnak kényszeritő eszközökkel leendő létesitését éppen nem kivánják«. Elmondta, hogy Sárosban száz meg száz telek áll pusztán s igy nem kivánatos az örökváltság senki előtt, s nem az, hanem a mindennapi kenyér után sóhajtozik a paraszt. Közlekedési eszközökről, pénzforrásokról és hitelintézetekről kell tehát gondoskodni, hogy a városi jobbágy is olyan helyzetbe jusson, hogy az örökváltságot

kivánatosnak találja. Bónis Samu (Szabolcs), a reform egyik buzgó hive egy közkeletü érv ellen fordult. »Mi nemesek sokszor felhozzuk ugyan — mondotta, — hogy vérünkkel szereztük e hazát és szabadságunkat; de azt igen hamar elfeledjük, hogy az adózó nép az, mely annak védelmezésében vérét ontja, mig a mienk nem igen csörgedez érette.« Szontagh Pál (Breznóbánya), ki »mint a negyedik rend egyik szerény képviselője«, mely rend épp ugy el van nyomva, mint az adózó nép s igy ez iránt természetes rokonszenvvel viseltetik, kiemelte, »hogy az a jog, mely a földesurat a jobbágytelek és a jobbágyok, embertársai felett« megilleti, »nem hasonlitható a tulajdoni jog azon neméhez, melyet kabátom vagy egyéb birtokom fölött gyakorlok«. Figyelmeztette a táblát arra is, hogy »ez ország 12 milliónyi adózó népe feszült figyelem- és várakozással kiséri azokat, mik itt, ez érdemben, történnek és határoztatnak és a mi e perczben kedves ajándékul fogna elfogadtatni, a jövendőben ugy tünendik föl, mint kivivott concessio«. Bujanovics Gyula (Eperjes) utalt reá, hogy az urbéri viszonyokból való kibontakozás, mely már olyan államokban is megtörtént, melyeknek nincs alkotmányuk, Magyarországra, mint alkotmányos és földmivelő államra különösen kivánatos. Schnee László (Heves) azért pártolta a kötelező megváltást, mert maga a tömeg elhanyagolt nevelése mellett meg sem tudja itélni, mi előnyös reá nézve és mi káros? Bunyik József (Horvátország) ellenzé a kényszerrel eszközölt örökváltságot. Ellenben Stur Lajos (Zólyom város melegen üdvözölte, felhozván, hogy »a külföld is alig ismeri honunkat egyébről, mint a misera contribuens plebséről. Századok jöttek és folytak le, azalatt tétetett és elrendeltetett hazánkban sok más, de a szegény elnyomott nép sorsán vagy semmi, vagy csak parányi valami segittetett«. Arra az ellenvetésre, hogy a magyar köznép nem szolga többé, hisz meg van költöző szabadsága, megjegyzé: »a rabszolgaság igája alatt görnyedez mindaz, kinek nincs sajátja s nem sajátja még azon darabka föld sem, melyet százszor és ezerszer megszántott, megvetett s veritékével öntözött; kinek más javára munkálkodni s fáradoznia kell; kinek életfeladata csaknem abban áll, hogy másokat fentartson a nélkül, hogy ezen iszonyu fáradozásáért legkisebb jutalmat is kapjon vagy várhasson; ki anyagi és szellemi jólétében sok tekintetben mások akaratától függ — s ebben az állapotban találtatik még ma is a szegény adózó nép honunkban«. Végül felsorolta azt a töméntelen terhet, melyet a parasztság

a kezén levő 13,240.974 hold földtől fizetni köteles, mig a 32 millió hold föld birtokában levő nemesség alig járul valamivel a közterhekhez. Az ülésen tartott beszédek egyikét sem közli az alsó tábla hivatalos naplója oly bő kivonatban, több mint 3 folio hasábon, mint Sturét, s ha ebből következtetni lehet, ugy igen élénk hatást tehetett a hallgatóságra. Bory Pál (Hont) azt akarta, hogy a váltság az adózó népre kényszeritő ne legyen, mert »a hol számosabb családtaggal ellátott jobbágyok léteznek, ott sokkal könynyebb az urbéri tartozásokat leróni, mint bár törvényes kamatra kölcsön vett pénzzel az urbéri telket terhelni«. Babarczy Antal (Csongrád) szintén ellenezte a kötelezés elvét, mert sérti a tulajdonjog szentségét. Ellenben olyan törvény alkotását ajánlá, mely a robot megváltását s a váltságösszegnek öt egymás után következő évben, egyenlő részletben való törlesztését kimondja. Minthogy azonban ekkor nem törvényjavaslat, hanem csak a főrendiházhoz intézendő üzenet tárgyaltatott, a vita azzal végződött, hogy a többség a kerületi ülésben szövegezett üzenetet átküldte a felső táblának, azon kéréssel: fogadja el a benne általánosságban lefektetett irányelveket s egyezzék bele oly országos választmány kiküldésébe, mely ez elvek alapján a részletes törvényjavaslatot kidolgozza.

Ez elvekben, burkoltan ugyan, de benfoglaltatott az országos és kötelező urbérváltság legalább az összes jobbágyterhekre és szolgálatokra nézve, a mi egy tekintetben kiválóan nevezetes. Minthogy csakhamar elfogadta az ősiség eltörlését is, az alsó tábla még 1847-ben legalább elvben kimondotta a magyar föld felszabaditását a feudalismus korlátozásai alól. Tette ezt önelhatározásából, mélységes politikai belátásból, a nemzeti munka tényezőinek megbecsüléséből, szóval a legnemesebb inditékokból s tette ezt a nélkül, hogy elhatározásaira akárminő idegen mozgalom, a nemzetközi politika alakulata, Ausztria vagy Nyugat-Európa viszonyainak változása a legcsekélyebb befolyást gyakorolhatott volna. A nagy eszme beczikkelyezése, a részletes törvény megalkotása még töméntelen akadályba ütközött ugyan, többe, mint talán apostolai magok képzelték. De az elv kimondása mindenesetre meggyőzte az ország munkástömegeit, hogy a követek többsége immár komolyan akarja felszabaditásukat.

Ily előzmények után lépett az utolsó rendi országgyülés az örök emlékezetü 1848. évbe, melynek első két hónapja szintén

szabályos, külső befolyásoktól zavartalan viszonyok közt telt le s melyet mindkét tábla szorgalmas munkára forditott. Az alsó tábla urbérügyi üzenete nyomban átküldetett a főrendekhez, kiknek bizottsága azonban nem igen siettette az elintézést. A javaslatot, mely az adandó válaszra nézve készült, a felső táblának csak 1848. január 12-ki országos ülésében mutatták be. E válaszban, mely azonos báró Vay Miklós koronaőrnek a vita folyamán tett s el is fogadott inditványával, a főrendek kiemelik, hogy az örökváltsági törvény eddigi meddőségének oka »nem a földesuraknak az urbéri örökváltságtóli idegenségében«, hanem sokféle más akadályban rejlik, melyek közé »a pénz szüke, hitel hiánya, a megváltás módjának egyedül pénzfizetésbeni megállapitása, a nép müveltségének különböző fokozata és számos községeknek jelen állapotjukbani megnyugvása mellett az urbéres eljárásnak szövevényes volta is tartozik.» Az üzenet szerint »a kényszeritő törvénynek legtöbb esetben« nem forog fenn szüksége s annak sem lenne több sikere a mostaninál, »ha a törvényhozás egyéb akadályoknak elháritása mellett leginkább azon módoknak előidézéséről nem gondoskodik, melyek a föld népét képessé teendik arra: hogy földesurának teljes kármentesitést adhasson«. Első sorban a létező akadályokat kell tehát elháritani, ellenben »azon kérdésnek előleges fejtegetése, valjon általános kényszeritő törvény elvben elfogadtassék-e?« sem tanácsosnak, sem czélszerünek nem látszik, mert ez, »oly vágyakat és reményeket ébreszthetne fel, melyeket a törvényhozás későbben sem lenne képes kielégiteni«. Az üzenet beleegyezik ugyan az országos választmány kiküldésébe, de azzal a kikötéssel, hogy főfeladata az legyen, »hogy egyéb létező akadályok elháritása mellett mindenek előtt azon módok és eszközök előállitásáról gondoskodjék, melyekkel a földesurnak a magokat megváltani kivánók általi teljes kármentesitése lehetővé« válik. »Ezeknek részletes kifejtése után pedig a tökéletes kármentesités foganatos teljesitésének biztositása végett a választmány egy részrehajlatlan biróságnak alakitására is forditsa figyelmét, mely a földesurat illető kárpótlásnak mennyiségét az előfordulandó egyes kiváltási esetekben, egyszerü, de szabályos eljárás mellett igazságosan meghatározza«. Ellenben a kötelező örökváltságot az üzenet csak oly kivételes esetekre akarja korlátozni, »a melyekben kész és képes lenne a jobbágyközség vagy egyes birtokosnak ugyanazon minden jobbágya tökéletes kárpótlást adni földesurának s ez mindamellett őket tartozásaik megváltásában gátolni

kivánná« vagy pedig, ha a földesur óhajtaná, a váltságra képes jobbágyok meg elleneznék a megváltást. Ezt az üzenetjavaslatot a főrendek csak február 3-ki ülésökben tárgyalták. A hosszu vitát, mely másnap folytattatott, báró Vay Miklós koronaőr nyitotta meg, s minthogy a javaslat az ő müve volt, elfogadásra ajánlotta. Beszéde sok mindenre kiterjedt, dicsérte a királyi előterjesztések ide vonatkozó 6. pontját, mely a nemzet óhajával találkozik, dicsérte az országgyülést, mely mindenkor »kellő időben« forditotta figyelmét a nép állapotaira ugy, hogy »az örökváltság felkarolásában« sem igen maradt el más nemzetektől, mert az 1836: VII. czikket megalkotta. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy »a magyar aristokratia az örökváltság eszméjének őszinte barátja«. De szónok annyira még sem barátja, hogy kötelezővé tegye a váltságot, mert a jobbágynak nincs meg hozzá a kellő pénzbeli képessége. Lehetővé kell tehát neki tenni, hogy földdel is megválthassa magát. Kötelezővé csak ott lehet a váltságot tenni, hol a jobbágy képes reá s ilyen megszoritásokkal kész az alsó tábla ajánlotta választmány kiküldésébe egyezni. Gróf Dessewffy Emil nyomban elfogadta Vay inditványát. »Óvatosság, fokozatosság, bölcseség, körültekintés, jog és érdekkimélés« s a maradiság más ilyen jelszavával dobálódzott, s hogy milyen éles szemmel itélte meg a helyzetet, jelzi az, hogy 1848. február 3-án azt mondta: »békében élünk; a földesur és a jobbágy közti viszonyt szabályozó törvények ingatlan erőben fennállanak: a nép bizalommal és nyugodtan várja intézkedéseinket; teljes szabadsággal, minden nyomasztó külbehatás nélkül rendelkezhetünk«, vagyis nincs mit sietni. A ki három héttel az Európát alapjaiban megrenditő földrengés előtt igy itélte meg a helyzetet, az természetesen csak száz esztendővel azelőtti érvekkel dolgozhatott, ámbár azzal dicsekszik, hogy »ezelőtt 9 évvel az örökváltság eszméjét a sajtóban« ő penditette meg s beszéde különben is tele van csengő-bongó szólamokkal szabadságról, az adózás kiterjesztéséről, a munka áldásáról, a földmüvelés felvirágoztatásáról. De végül elfogadta Vay inditványát, mely pedig mindezek megakasztására irányul. Sokkal helyesebben utalt reá a harmadik szónok, gróf Szapáry Antal, hogy a rendek javaslatában »főkép a dézma és robotváltságról van szó, mely mind a kettő a czélnak többé nemcsak nem felel meg, hanem azonkivül a jobbágynak még gyülöletes is »s e tételét az ismert tapasztalati és tudományos érvekkel igazolta.« Azt tartom — mondotta — a váltság által a jobbágy, a

földesur és az ország nyer, mivel a váltság által felemeltetik a gazdagság, annak felemelése pedig mind a hármat érdekli.« Csakhogy abból indult ki, hogy az alsó tábla egyedül a földesurra akarja a váltságot kötelezővé tenni, pedig, mondja, alig ismer 2—3 olyan esetet, mikor a földesur akadályozta a váltságot, ellenben van »száz és száz eset, a hol a legjutányosabb váltságajánlási mód mellett a legvagyonosabb, leggazdagabb jobbágyok sem fogadták el azt«. Követeli tehát, hogy »mind a két felet kényszeritő törvény« alkottassék s ily utasitást kiván a kiküldendő választmánynak adni. Gróf Erdődy Sándor azon kezdte beszédét, »hazánkban temérdek a teendő, mindenhez pénz kell«, s kijelenté, hogy »az urbéri viszonyok megszüntetése hazánk mind anyagi, mind alkotmányos szellemi kifejlődésére elkerülhetetlen szükséges.« Ehhez azonban valami 300 millió kell, melyet egyedül a közteherviselés utján szerezhetni be. Szónok, ki a kor egész felvilágosodásától át van hatva, igen jellemző áttekintést ad az örökváltság ellenségeiről. »Az örökváltságnak — mondja — sok ellenségei vannak, ne ámitsuk magunkat, sok világi, sok egyházi földesurat lehet ezek közé számitani Sok nem gondoló, sok igen sokat gondoló jobbágy is ellensége. Ellensége van a megyékben is. Sok egyén, a ki az urbéri viszonyok megszüntetésével mind a földesurra, mind a jobbágyra nézve a mostani befolyását ott eltünni látja. Ellensége a bureaukratia, mert az urbéri viszonyok megszüntetésével megszünik az urbarialis minden beavatkozási joga. Ezenkivül ellensége azért is, mert az örökváltság annak talpköve, mitől a bureaukratia legfőkép irtózik, t. i. nemzetünk alkotmányos kifejlődésétől«. Gróf Cziráky János azon őszinte vallomással kezdte, hogy »a fontos kérdésben gyakorlati előismeretekkel« alig dicsekszik. Mindazáltal hosszasan beszélt kikelve »az eddigi fennálló urbéri törvények felforgatása« ellen, mit a főrendek a régibb országgyüléseken is »bölcsen megtagadtak«. »Higgadt gondolkodás, érett megfontolás« s más ilyen jelszavak hangoztatása után elfogadta bizonyos módositásokkal Vay inditványát. Gróf Almássy Móricz főleg az előtte szóló szellemében ugyanezt tette. Tihanyi Ferencz temesi gróf megjegyezte, »tagadni nem lehet, hogy mindnyájan és mindenben még nem vagyunk előitéletek nélkül«, s hogy az 1840-ki törvény meddősége magában a törvényben rejlik, mely megengedte ugyan a váltságot, de »sem módokat, sem kellékeket nem határoz, mikép kellene a megváltásnak történnie, holott kellett volna s lehetett volna módokat is ha-

tározni: biztositotta volna legalább azon tőkéket minden más tartozások felett, melyek az örökváltságból erednek«. Mindazáltal ellenzi a kényszeritést s elfogadja Vay inditványát.

Gróf Teleki László utalt a Galicziában történtekre, valamint arra, hogy jó lesz a kötelező örök váltságot még olyankor eszközölni, mikor a földesur még teljes váltságot kaphat s azt óhajtja, hogy a váltságdij egy részét az állam vegye magára. Hozzá teszi, ha a főrendek a kötelező váltságot elleneznék, »akkor ezáltal a lengyel vetónak egy uj nemét hoznók be s annak ellenében, mit üdvösnek és hasznosnak látunk az egész hazára nézve, egyes embernek adnánk vetót; miáltal hazánk érdeke nagyon is koczkáztatva volna«. Inditványozza tehát, egyezzék bele a felső tábla a választmány kiküldésébe, de adja neki utasitásul a következőket: »1. Igyekezzék javallatot késziteni, mely szerint az urbéri viszonyokbóli kibontakozás a földesur teljes kármentesitésével hovahamarább és pedig országos intézkedés utján eszközöltessék ugy, hogy 2. a jobbágynak a maga megváltására minél több könnyüség nyujtassék egyrészről financialis intézkedések utján, másrészről a megváltás különféle módjai s nemeinek lehetővé tétele által, 3. hogy a szabad egyezkedésnek a lehetőségig tág tér engedtessék, azonban mégis 4. az örökváltság ügyében teendő intézkedések sikere egyesek beleegyezésétől föl ne függesztessék«. Báró Vay Miklós késznek nyilatkozott inditványát bizonyos tekintetben Teleki óhajai szerint módositani. Busan Hermann Horvátország követe kényszerités nélkül, teljes kármentesitéssel s hitelintézet felállitásával elfogadja Vay inditványát.

Gróf Csáky Tivadar szerint a jobbágyság vagyonosabb részére »az urbéri szolgálat nem nyomasztó« s igy maga sem akarja magát váltani, a szegényebb pedig nem válthatja meg magát, különben végromlásnak indul. A kényszeritő törvény annál fölöslegesebb tehát, mert oly vágyakat idézhetne elő a népben, »melyek a státusra nézve szomoru következményeket szülnének«. Gróf Teleki Domokos a külföldre utalva, melegen védi az állam közbejöttével eszközlendő váltságot, mert ez »azon biztos mód, mely egyedül vezethet az urbéri viszonyok teljes átalakitására«. Óhajtja a választmány kiküldését, még pedig a legszélesebb hatáskörrel, hisz ugy is csak olyan javaslatokat fog tenni, melyek előkészitése hosszabb időt igényel. Pártolja tehát Teleki László inditványát. Hertelendy Ignácz főispán hangsulyozza, hogy »századunk az ipar

s gazdászat százada, az ipar-szabadságnak pedig fő és első postulatuma a szabad föld«, mégis gróf Cziráky nézeteihez mondja magát legközelebb állónak. Ürményi József főispán szerint »a kényszerités eszméje magában már, mint olyan, némi nyomasztót foglal« s azért jövőre is az »előbbi törvényes intézkedések czélzatát veszem zsinórmértékül«. — Az országban nincs »általános hajlam az örökváltság iránt«. Általában a jövő országgyülésre akarja a kérdés eldöntését halasztani. Csatlakozik Vay inditványához Gróf Haller Ferencz elfogadja az alsó tábla javaslatát, mert Galicziára utalva, sürgősnek tartja a kérdés megoldását. Gróf Széchen Antal sulyosaknak találja ugyan az urbérszolgálatokat, de »lehetnek viszonyok, s léteznek hazánkban, hol ezen természeti szolgálatok a létező gazdasági körülményeknek inkább megfelelnek, és sokkal kevesebb terheket foglalnak magukban, mintha azoknak készpénzzeli megváltása történnék«. Azt hiszi, hogy hazánk jelenleg olyan állapotban van, mikor az állam közbelépése még nem szükséges s azért a galicziai eseményekre való hivatkozás sem indokolt, mert az ottani és a magyar urbérviszonyok közt nem talál hasonlatosságot. Galicziában olyan urbéri visszaélések voltak, melyeknek nálunk már az 1836-iki törvény elejét vette. Pártolja Vay inditványát. Lonovics József csanádi püspök őszinte barátja a váltságnak s »a fennálló urbéri viszonyoknak egyik főbaját abban látom, hogy azok mellett a földesur sokszorosan károsittatik, a jobbágyság pedig demorizáltatik«. De ellenzi a kényszert s Teleki László néhány eszméjével bővitve elfogadja Vay inditványát. Ugyanezt teszi báró Vay Alajos, ki igy kezdi beszédét: »Valóban nem gondolhatja oly egyén, ki a köznéppel érintkezésbe nem jön, mily csalárdság uralkodik közöttük földesurok irányában. De ha a gazdálkodó birtokos hallja, hogy, ha jobbágyának 2 ekéje van, a rosszabbikat kikeresi és 4 ökre közül a rosszabbikat bele fogja, vele nem szánt, hanem karczolgat; ha 2 szekere van, a rosszabbikba fog, hogy reá talyigára való tehernél többet ne rakhasson, csakhogy magát azzal menthesse: uram többet nem rakhatok, mert külömben szekerem letörik!; ha reggel nem a törvényszabta órakor, hanem 2 vagy 3 órával későbben áll ki és az estet be sem várva haza szökik; ha az ur dolgát immel-ámmal nem dolgozza le, hanem átheveri: bizony mondom, ha az ember mindezeket látja és ha még azt is tapasztalja, hogy tulajdon azon jobbágy, ha magának dolgozik, még egyszer annyit dolgozik, mint az ur dolgán, akkor megszünik jobbá-

gyaihoz ragaszkodni és akaratlanul azt mondja: örökváltság jőjjön el a te országod!« Mindazonáltal szónok sem óhajtja a kötelezés kimondását, legfellebb kivételes, »elkerülhetetlen« esetekben s még inkább ellenzi a kizárólag pénzen való megváltást, mert »nem tudhatja senki, mi van a jobbágy rózsával kifestett ládájában«.

A február 4-ki ülésben csorbitatlan érdeklődéssel folyt a vita. Gróf Zichy Ottó Deákra és Kölcseyre hivatkozva a legmelegebben kélt a parasztok védelmére, »kik helyettünk szántanak, helyettünk boronálnak, helyettünk vetnek és aratnak és kiket azonfelül ingyen munkával terhelünk és a vagyonból dézmát veszünk«. »Ezen népfajt szabaddá tenni kötelességünk . . . mert a tapasztalás azt tanitja, hogy azon pillanatban, melyben földmüvelőink szabad földdel birnak, azonnal okszerü gazdasághoz foghatnak.« Ezen kérdés szerencsés vagy szerencsétlen megoldása a trón, dynastia és aristokratiától függ; ha szerencsésen megoldatik ezen problema, ugy Magyarország ujonnan születik, hatalmasabb erőre Magyarország soha, de soha nem ujulhat fel, mint az örökváltság által; ha pedig meg nem oldatik, ugy ne kivánjuk, hogy a 10 millió népnek vérét és vagyonát továbbá dézmáljuk; hiszen a vasláncz, ha tul feszittetik, végre is robajjal elszakad és azon épület, melyet ezen vasláncz tartott, földre omlik. A feudalis systéma szerencsés megoldási pillanata még mostanig mosolyogva tekint reánk, használjuk fel a jelen pillanatot, mert az elmaradt időszakok többé vissza nem térnek.« Pártolja az alsó tábla javaslatát. Báró Mesznil Viktor kiemeli, hogy »sokan az urbért, mint valami magasztos, gyönyörü intézményt dicsérik; én a legmacchiavelistikusabb találmánynak tartom; örökös sakkban tartani nemességet és népet egymás ellen, fékezni az egyiket a másik által, minden perczben kezében tartani azon hatalmat, hogy egyiket a másik ellen fel lehessen ingerelni, azon szint adhatni a dolognak, hogy minden, mi a népnek kedvező, az atyai kormánytól, s minden, a mi sujtó, a földesurtól jő, s igy megörökiteni a viszálykodást, a kaszti gyülöletet a néposztályok közt, — ezért az urbéri viszonyok fentartását mindenkor támogatta az absolutismus.« »A mostani urbéri állapotból minden áron szabadulni kell, mert ebben halál magva rejlik s az örökváltság eszméje valóban olyan a hazára nézve, mint Krisztus urunk megváltása volt a bünös emberi nemzetre. Hogy a haza lakosainak valódi honszeretete, s az egységben rejlő erő által nagy, virágzó, hatalmas és boldog lehessen, erre csak a közös teherviselés s az örökváltság vezet.«

ban sok az igazság s a józan ész vezette, annyi bizonyos, mikor a legnevetségesesebb anomaliának nyilvánitotta (1821.), hogy Magyarországon a nemesek a parasztság képviselői. Mikor 1820-ban először volt jelen egy uri széken, a szerzett tapasztalatokon megütközve mondotta: »ezek az emberek nem is gondolkodnak s ha igen, csak magukra gondolnak s a parasztról teljesen megfeledkeznek, ez az ő szemökben semmi«. Más alkalommal meg megjegyezte, hogy a paraszt csak rabszolga s »400.000 lélek a maga előjogait és privilégiumait 10 millió ellenében, a kikről az országgyülésen emlités sem történik, akarja érvényre emelni. Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan nézetekkel, olyan egyoldalusággal találkozik, hogy a tunguzok és baskirok országában képzeli magát«.

Ennek feleltek meg azok a szempontok is, melyekből a rendiség ez időszakban az összes főfontosságu anyagi érdekeket, a legfontosabb gazdasági kérdéseket megitélte. Bármennyire megnyirbálta politikai jogait az udvar, bármennyire kiaknázta az országot gazdaságilag Ausztria, ő még mindig ugy okoskodott: »ha igazat akarunk mondani, nem igen van szabadabb ország Magyarországnál«. És ha a vérmes képzelet ilyen boldognak, ilyen szabadnak találta a magyar népet, nem nagyon kellett magát megerőltetnie, hogy kimondja, hogy a leggazdagabb is s Ausztria a vámpolitika segélyével »a gazdag népnek bőségéből« csak »a fölöslegvalót« veszi el. Ezt épen Berzsenyi mondta, a rendek meg hozzá tették, hogy »Magyarország az osztrák birodalomnak elválaszthatatlan tagja. Azért, ha Ausztria a kereskedelemből gyarapszik, nem mondhatni, hogy ebből Magyarországnak különös kára lenne«. Ugy okoskodtak: »a mostani időben a fejedelmek teszik a kereskedés iránt való alkukat; a kiknek tehát egy fejedelmünk vagyon, a kereskedelem elintézését kötelesek vagyunk arra bizni. A mostani kegyes fejedelmünk is megigérte már nekünk, hogy a mennyire a többi tartományainak kára nélkül megeshetik, a mi kereskedésünknek nagyobbitását mindenképen fogja eszközölni«. Azt a gondolatot, hogy az ország közterheiből legalább valamit magokra vállaljanak, egyenes felségsértésnek tekintették s azt mondották (1802. országgyülés) »a magyarországi alkotmánynak az a fundamentuma, hogy a nemesség ne egyébbel tartozzék, hanem csak háboru idejében felkeléssel és hadi adóval«. A királyi hatalom sürgetésére réges régen, még 1723-ban törvényt hoztak, mely szerint országos közpénztár alakitandó, melyből a kellő pénzeszközök az

anyagi érdekek sürgős fejlesztésére, utépitésre, csatornázásra, vizszabályozásra, kereskedés és ipar támogatására fedeztessenek. Csakhogy pénzt nem jelöltek ki számára s igy a pénztár megfelelő jövedelmek hijján nem létesült. 1790—91-ben ujra kimondották, hogy az 1723-iki ide vonatkozó törvény végrehajtandó. Minthogy azonban a táplálására szükséges pénzforrásokat akkor sem jelölték ki, a törvény ismét nem hajtatott végre. 1802-ben a kérdés ujra napirendre került s akkor már egyesek azt ajánlották, hogy a nemesség a saját zsebéből fedezze a pénztár szükségleteit. A kérdés bizottsághoz is utasittatott, hol azonban sokan ugy okoskodtak, hogy az 1723-iki törvény végrehajtása »valamint mindeddig elmulhatott, ugy most is elmulhatik«. Sőt Zerdahelyi György, nyitrai követ egyenesen ugy érvelt, »a köztár arra való volna, hogy a kereskedés gyarapodjon s mintegy pallérozódjon. De még nálunk a kereskedésnek csekély kezdete vagyon. A mi eleink ebben nem is akartak többre menni. Azt sem lehet állitani, hogy ez az országnak vagy királynak nagyon hasznos volna. Különösen a felső vármegyék az utak csinálásának s a vizek csapolásának kevés hasznát fogják venni«. Igy szépitgette az osztályönzés azt a nem épen szép törekvést, hogy a maga részéről akár csak egész rendkivüli módon hozzájáruljon az ország legégetőbb szükségleteihez, minek gondolatát is az alkotmány elleni árulásnak minősitette. Ellenben a kormány minden igényét, mely a munkásrétegeket terhelte, elég készségesen szokta a másik uralkodó réteggel, a papsággal egyetemben teljesiteni. Mindketten elég ridegen kimondták, »teljesitsük az udvar kivánságait, hisz nem a mienkből megy« s meg voltak győződve, hogy mig ezt megteszik, a fennálló gazdasági rendszert meg érintetlenül hagyják, az ő adómentességök sértetlenül fennmarad, mert szolgálataikat Bécs az ő érdekeik védelmével fogja jutalmazni. Ellenben ha akadékoskodnak, adómentességöket teszik koczkára, mert, a mint mondották, »az udvar fentart bennünket, de nem a mi szép szemünkért, hanem önmagáért«. Sokan azt hangoztatták, hogy az adott helyzetben nem használnának semmit az országnak vagy a köznépnek, ha kiváltságaikból akár egy hajszálnyit feláldoznának, miben volt egy szemernyi igazság, de »ha jobb idők következnek«, majd ők is más politikát követnek.

A mi különösen a jobbágykérdést illeti, ebben még föltétlenebbül és készségesebben követték az udvar ösztönzését s ők is ne nyulj hozzám virágnak tekintették a főfontosságu ügyet, noha

alapvető jelentőségére egy jeles iró, Berzeviczy Gergely már akkor figyelmeztette őket. Midőn annak az okát kutatták, miért gyarmata Magyarország Ausztriának, mely zsirját, vérét kiszopja, mely verejtékéből gazdagodik, Berzeviczy kereken kimondta, hogy ezt legelső sorban a rendiség okozza. »Ha ma nemzetté lennék — folytatta — holnap nem lennénk többé gyarmat. A rendi szétszakadozottságban azonban Ausztria egyszerűen szivacsnak tekint bennünket, melyet akkor sajtol ki, mikor szükségesnek lát.« Minthogy azonban sokan meg voltak győződve, hogy az udvar csak addig kiméli a nemesi kiváltságokat, első sorban az adómentességet, mig a nemesség beletörődik a gyarmati helyzetbe, a jobbágykérdés a megkövesedés, az érintetlenség állapotában maradt. Lelkiismeretöket sokan azzal nyugtatták meg, hogy azt hirdették, hogy bármely ujitás fölösleges is, mert a magyar parasztság állapota minden tekintetben kielégitő. E felfogásuk rideg ellentétben állott minden külföldinek itéletével, ki hazánkat bejárta. De még az aránylag elfogulatlanabbakat sem lehetett az ellenkezőről meggyőzni. Igy például gróf Széchenyi Ferencz, ki annyi pénzáldozatot hozott a nemzeti polgárosodásért, a kiről föltehető, hogy alaposan ismerte a viszonyokat s igaz meggyőződését fejezte ki, terjedelmes munkát irt a magyarországi jobbágyság helyzetéről. A munka kéziratban maradt s eddig csak hosszu czimét ismerjük,[1]) melyből azonban kétségtelenül kitünik, hogy a nemes gróf szintén megnyugtatónak tartotta a honi parasztság viszonyait s különféle közterheit nem hitte tulságosaknak. Csakugyan erélyesen kikelt azon állitás ellen, mintha a magyar jobbágy rabszolga lenne s vagyonát illetőleg a földesur önkényétől függene. Az a nézete, hogy nincs ok sajnálni a magyar parasztot azért, mert az államnak, a vármegyének, lelkészének és a katonaságnak fizetni tartozik, hisz mindezt elbirja. De hogy is gondolkodhatott másképen, mikor mindenfelől hallhatta, hogy extra Hungariam non est

---

[1]) Von den Verhältnissen des Ungarischen Unterthans zu seinem Grundherren. Zur Aufklärung des Vorwurfs, als wäre der Ungarische Bauer oder Unterthan ein Sklave und würde als solcher sowohl in Bezug auf sein Vermögen von seinen Grundherren behandelt, und als sei dieseswegen kein Grund vorhanden, den der übrigen Lasten und Abgaben wegen zu bedauern, die er für den Staat, das Comitat, seinen Pfarrherren und das Militär zu tragen und an dasselbe abzuführen schuldig sei. A czimet közli *Áldásy*, A gróf Széchenyi család levéltára, 32. lap.

vita, melyet egy 1796-ban megjelent földleirás is jelszóul vett s döczögő versekben következőleg hirdetett:

Nincs a magyar földön kivül jobb élet e földön
Itt s máshol kenyeret, bort s pecsenyét ne keress!

A rendiség e felfogása természetesen nemcsak az országgyülésen, hanem általában mindenütt, különösen pedig a rendiség különleges szervében, a vármegyében s ezzel a gyakorlati életben, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatás alsó forumaiban még erélyesebben jutott érvényesülésre. Nem mondhatni, hogy ez időszak megyei statutumai sok hasznos és józan határozatot nem tartalmaznának a belső rend s általában a nemzeti munka, legelől a földmüves nép javára. De ép oly sok bennök az osztályelfogultság; vezető eszméjök mindig a földesuri jog s minthogy kizárólag földesurak készitették őket, első sorban az osztályérdek oltalmára fektetik a fősulyt. Földesur és vármegye rendesen kezet fogott egymással a jobbágy ellen s ha néha összeütközés támadt köztük, ennek oka a legritkábban volt az, hogy az egyik a másikat gátolni akarta volna a jobbágy kiaknázásában. A legtöbbször ugynevezett competentialis conflictusba keveredtek; ha például a szolgabiró deresre huzatta a jobbágyot, földesura kifogást emelt, de csak azért, mert az volt meggyőződése, hogy a botozás joga egyedül őt illeti. Sok vármegye minden néven nevezendő jobbágyterhet, még az uradalmi tartozásokat is a hadi adó czime alatt hajtotta be, a mi töméntelen visszaélésre és panaszra adott alkalmat. Csanádmegye csak 1825-ben rendelte el, hogy az adókönyvecskében minden adót külön mutassanak ki, belőle az urbéri terhek kihagyassanak s a vármegyei adószedő csupán a hadi, házi és verbunkadó behajtására szoritkozzék.

Ugyancsak Csanádmegye (1807.) elrendelte »a puskáknak paraszt kézből való elvételét«, ellenben még azon évben kimondta, hogy minden adózó 1—1 adóforint után 5 veréb- és 1 varjufejet tartozik beszolgáltatni vagy pedig 1 verébért 1 és 1 varjuért 5 krt fizetni. 1813-ban a megye nem ugyan kötelességgé teszi, hanem különösen ajálja a farkasirtást, de azért megállapitja, hogy minden falu hány farkast irtson (két róka egy farkasnak vétetett) s ha a falu többet szállitott be, minden farkasért egy aranyat kapott. Ellenben minden adóforint után a paraszt 2 varju- és 4 verébfejet vagy ugyanannyi tojást volt köteles beszolgáltatni s például Hódmezővásárhelyre 14.804 adóforint után 29.608 varju és 59.216 veréb volt kiróva.

Annak az érzelemnek megfelelően, melyet az uralkodó osztály táplált jobbágyai iránt, alakult szüségképen a két társadalmi réteg viszonya s ha e viszonyból következtetünk az érzelemre, annak igen gyülöletesnek kellett lennie, mert a nemesség az egész Napoleoni korszakban amaz aggodalom hatása alatt állt, hogy a jobbágyság ellene támad, hogy uj parasztlázadás keletkezik. Már 1797-ben, mikor a nemesi fölkelést zászló alá hivták, rettegve távoztak a nemesek tüzhelyüktől azon hitben, hogy távollétüket a parasztság zendülésre használja fel. »Legnagyobb, irta báró Prónay László, a belső veszedelemtől való félelem, hogy ha főképen az egész nemesség kitakarodnék. Hóravilág! Az isten óvjon tőle; de attól inkább tartunk, mintsem a francziától«.

Mikor meg 1809-ben a nemesi fölkelés a táborba vonult, sok helyen a nemesi családok nem mertek otthon, agyoncsigázott jobbágyaik közt maradni. Attól féltek, hogy rájuk törnek s kitöltik rajtok bosszujokat. Sokan a biztos városokban kerestek menedéket. »Most uraink — irja Horvát István — sietten sietnek városokba s ha kérdeztetnek utoknak okáról, a parasztságtól való félelmet rebegik«. A nemzeti együvétartozandóság és egymásra utaltság érzése, mely József császár uralkodása vége felé ébredezni kezdett, a közéletből ugyszólván eltünt s legfölebb az irodalomba huzódott vissza. Ellenben az uralkodó réteg nem érezte magát a munkásrétegekkel solidarisnak, legalább köztevékenységében alig van az ilyen érzésnek nyoma. Mikor a magyar nyelv egyik legbuzgóbb apostola, felsőbüki Nagy Pál az alsó táblán 1807-ben a nyelv hű ápolója, a jobbágyság érdekében szót emelt, a rendek azzal a latin kiáltással: »ne stultisat« (ne bolondozzék) igyekeztek elnémitani, a kormány pedig a következő országgyülésre nem engedte többé megválasztatni s csak 1825-ben juthatott ismét követi megbizáshoz.

A rendiség hangulata és nézetei sok tekintetben nem maradtak hatástalanok az irodalomra, mely akkor az ország külömböző részeiből, de már leginkább Pestről, a nemzeti életnek kialakuló központjából szóllott nemzetéhez. Az irók nagy része maga is a rendiség világából került ki s az a csekély közönség, melynek ez időben még irt, szintén főleg a kiváltságosok rétegéből ujonczozta magát. A censura, a kém- és rendőri rémuralom különben is lidérczként nehezedett rájok s a szörnyü megpróbáltatások, melyek az irókat a Martinovics-összeesküvés alkalmából sujtották, évtizedekre elvették kedvöket a franczia eszmék iránti lel-

kesedéstől. Az a hang, mely még a Lipót korabeli irodalomból kiharsogott a tömeghez s mely arra buzditotta »törd össze tehát már annyi esztelenségnek és gonoszságnak lánczait, melyeknek sulyos csörgése alatt nyögtél«, eltünt vagy legalább a felismerhetlenségig megjuhászodott. Sokan egyenesen lelkesedtek a reactióért, ámbár egy bizalmas próbaszavazás kimutatta, hogy az irók közt mégis csak Napoleon vagyis az uj korszellem hivei vannak többségben, hisz az uj kor éltető lehellete termékenyité meg a magyar irodalmat. A mennyire a censura engedte, ekkor is buzgón hirdette fenkölt, magasztos eszméit: az emberszeretetet, a hazafiságot, az anyanyelv kultuszát, a munka tisztességét s a tudás értékét. Mindazáltal még nagyon is a régi talajban, a rendiségben gyökerezett s nem a magyarság egyeteméhez fordult. Nem az összeségnek beszélt s még a hol népies volt, ott sem a tömegek lelkületéből táplálkozott, nem az ő örömüket, bánatukat, nem az ő ösztöneiket és törekvéseiket rajzolja. A mit az akkori irók elbeszéltek, az csak ritkán dobbantotta meg akár szeretetben, akár fájdalomban a nép szivét. A mit mondottak, az nem keltett visszhangot a tömegek kedélyében, nem világitotta meg az utat, mely eszményei valósitásához vezetheti. A ki eltalálta azt a hangot, mely fülbemászóan kedves volt a tömegnek, annak könyveit olvasta mindenki, az egyszerü munkás ember, valmint a nemes ur. Csakhogy ilyenek még ritkán akadtak s egyrészt a censura tilalma, másrészt a jobbágyságon nyugvó államszervezetből kiözönlő légkör nagyon nehézzé tette az irodalomnak, hogy természetes hivatásának megfelelően, mint a nyugoti államokban rég megtette, teljesen uj világnézlet terjesztőjévé emelkedjék s benne a munkáselemek óhajait és vágyait egész igazságukban kifejezésre juttassa.

A feudalis érzés és gondolkodás, melyből a földesurak többsége a XIX század első negyedében még ki nem vergődött, nem zárta ugyan ki a jobbágy iránti emberséges bánásmódot. Némelyek már azt is belátták, hogy a nemesség anyagi és erkölcsi erejének legfőbb kutfeje a jobbágyok kedvező anyagi és erkölcsi állapota. Mindazáltal egészben az irodalom még csak az ugynevezett »jó« földesur álláspontján állt s méltányosságot, emberséget hirdetett a munkásnép iránt. De az, hogy a jobbágy szabad, urával jogban és teherben egyenlő, telkének tulajdonosa legyen, igen kevesek agyában villant fel, sőt a többségnél most is nyilt visszautasitásra talált. Kazinczy Ferencz, az irók hadának egyik fővezére,

mélyen sajnálta »a portéka számba menő jobbágyot« s melegen óhajtotta sorsának javitását. Dicséri is a jó földesurat, de arra nem gondol, hogy a jobbágyintézmény elavult s gazdasági és polgárosodási tekintetben egyaránt eltörlését kellene sürgetni, mert a magyar nemzeti egység megteremtésének az a főakadálya. Berzsenyi Dániel, ki később (1833.) sokban alaposan megváltoztatta véleményét, ez időben még szintén Kazinczy felfogását követi s az intézményekben nem talál javitani valót. »Én a mennyire ismerem a magyart — mondta — gazdag és boldog s a hol nem az, vagy a földje vagy maga az oka.« A svábok szorgalmukkal és takarékosságukkal Tolna és Baranya hegyes részein meggazdagodtak s cserépfedelü czifra házakban laknak. »Hogy lehet azt nyomorult népnek mondani, — tette hozzá a nélkül, hogy sejtené, hogy ezzel mondta a legsujtóbb birálatot a jobbágyintézményről, — a melynek az egész fele, azaz az asszonynép, a munkát nem is ismeri, a hol a férfi is az esztendőnek felét heveréssel tölti, még sem fogy el sem kenyere, sem bora? Hány országok vannak, hol a nép tizannyit robotol, — a kősziklák is mostoha természetüek — mint a magyar az ő urának, a hol egy asszony annyit dolgozik, mint hat magyar férfi s még sem ehetik a kolompérban is eleget, még sincs más ruhája, mint fapapucs és magától font, szőtt czondra.« »Ellenben, végzi, a magyar köznép olyan fényüzést fejt ki, hogy a vármegyék bizonyos ruhadarabok készitésétől eltiltották a mesterembereket s pandurokkal tépették le az emberekről a 100 frtos bundákat, 70—80 frtos ködmönöket, szüröket, 30—40 frtos kivarrott ingeket.« Utóbb maga bevallja, hogy »én akkor ugy szóltam, mint borzas bajszu magyar.» »De azóta, folytatja, sokat elnyirtam bajuszomból« s belátja, hogy »nem lehet szentebb kötelessége egy bölcsnek, mint a nép boldogulásának eszközlése.« 1833-ban meg munkát irt a magyar mezőgazdaságról, melyben öszintén elismeri, »hogy annyi millió földmüvelő közt alig látunk olyanokat, kik valami szerencsés környezet által a szegénységből kivergődnek; olyanokat ellenben, kik minden hiv izzadások mellett is inkább elszegényednek s ha megvénülnek vagy koldusbotra jutnak, vagy durva gyermekeik kinzott zselléreivé nyomorodnak, fájdalom, nem keveset látunk.« De még ekkor is csak anyagi bajait látja a gazdasági munkarendszernek. Ellenben a végtelen erkölcsi bajokat, melyekkel a rendszer nemzeti szempontból járt, sohasem ismerte meg. Ugyanily eszmekörben élt Kisfaludy Sándor, a ki rendi önérzettel mon-

dotta »ura vagyok én jobbágyaimnak, nem nyomorgatója«. Mindazáltal egyesek nem nyugodtak bele e patriárchalis felfogásba s az az eddigi jobbágypolitika helytelenségét s a socialis bajokat, melyeket okozott, elismerték. Horvát István, az igaz magyar, mikor 1809-ben a nemesség uj parasztlázadástól félt, megjegyezte, hogy a rendiség magának tulajdonithatja e sajnos állapotot, melynek csak az az oka, hogy az előbbi országgyülések nem helyezték emberségesebb alapra a jobbágyság lételét. Katona József Bánk bánjában, melyet azonban az akkori nemzedék észre sem vett, a pór Tiborczot tette a közelégedetlenség kifejezőjévé. Kisfaludy Károly később meg előszeretettel dolgozta föl a mágnásellenes tárgyakat, mert a főurakban látta, valamint az összes nemzeti törekvések, akképen a jobbágykérdés helyes megoldásának főakadályát. De akadt már ez időben magyar iró és közgazda, a ki a jobbágyintézmény egész szövevényébe bepillantott s erélyesen szót emelt a magyar parasztság emancipatioja érdekében. Ez Berzeviczy Gergely[1]) volt, az első és egyetlen, ki a jobbágykérdés egész gazdasági, politikai és erkölcsi jelentőségét átértette s Széchenyi Istvánig az ujkor józan, felvilágosult szellemében tárgyalta. Berzeviczy (1763—1822.) az ősi család protestáns ágából származott, külföldön tanult, hol sokat utazott. Itthon államszolgálatot vállalt, de csakhamar megbotránkozva a közviszonyok alakulatán, jószágára vonult s kezelésével, valamint egyháza ügyeivel foglalkozott. Az ország egyik legmüveltebb, legelfogulatlanabb embere volt, ment minden szélsőségtől, ellenben bátor ostorzója bármily visszaélésnek, nemes oltalmazója a szegényeknek és elnyomottaknak. Különösen vonzotta az irodalom s német vagy latin gazdaságtani munkái a külföldön is élénk figyelmet keltettek s sokféle kitüntetést hoztak irójoknak. Magyarul nem irt, mert ezt a nyelvet csak patvarista korában sajátitotta el s a nyelvkérdésre általában nem fektetett sulyt, sőt azt hirdette, hogy a mig nemesi nemzet maradunk, a latint nem nélkülözhetjük s meg kell hagynunk hivatalos nyelvül. Mindazáltal ép oly nemes hazafiság hatotta át, mint azokat, kik az anyanyelvért buzgólkodtak, ellenben ósdi világnézletökkel, az elavult társadalmi és politikai intézményekhez való ragaszkodással a magyarságnak folyton nehezitet-

[1]) *Gaál* Jenő, Berzeviczy Gergely élete és müvei. Irta, illetve legnagyobbrészt latinból, kis részben németből forditotta. Magyar Közgazdasági Könyvtár I.

ték az ujjászületést s önkénytelenül elzárták előtte a jövőt. Berzeviczy ellenben el akarta riasztani az agyakból a multak hazajáró lelkét, uj ösvényt akart törni a haladásnak, melynek jótéteményeivel Európa legnagyobb államaiban személyesen megismerkedett. Korának egyik legjelesebb egyetemén folytatta tanulmányait s nyitott szemmel járta be a nyugatot, valamint Lengyelországot. Kivált közgazdasági kérdések érdekelték; első sorban Magyarország külkereskedelmi viszonyait, valamint belső gazdasági életét tanulmányozta, iparral, kereskedéssel, forgalommal foglalkozott. Életrevaló csatornaépitő tervekkel állt elő s beható tanulmányok alapján külön munkában világitotta meg a hazai parasztság állapotait s a jobbágyintézmény igazi értékét. Ebben valóságos uttörő volt, mert addig oly tudományos alapon s az összes gyakorlati mozzanatok szemmel tartásával még nálunk senki sem hatolt be annyira a kérdés velejébe, mint ő.

Ismerte az ókor és a XVIII. század legjobb iróit, köztük Kantot és Smith Ádámot s müvei szép gondolatokkal, termékeny eszmékkel telvék, melyek nagy részével csakhamar Széchenyi Istvánnál találkozunk, kinek határozottan előzője volt. Abból indult ki: »nincs szebb és nemesebb hazafiság, mint az, mely oda törekszik, hogy lakosai az ország gazdag, bőven termő, de elhagyott természeti kincseit kiaknázhassák.«

A kormányzat főfeladatát abban látta, hogy az embert folyton jobbá, tökéletesebbé és boldogabbá tegye. Tudta és hangoztatta, hogy az alkotmány és a kormányzat mérhetetlen külömbségeket tud egy és ugyanazon állam alattvalói közt teremteni s hogy mellőzve az emberség tekinteteit, a paraszt nép kedvezőbb helyzetéből a földesur, az állam, a király egyaránt dus hasznot merithet. Mindazáltal épen nem volt a szélső tanok, a radikalis vagy felforgató eszmék hive s utalt reá, hogy »az ujitásnak éretlen és fonák viszketege« mennyi szerencsétlenségnek vált már kutfejévé. Csakis a jót szerette, akár régi, akár uj volt, de önmagáért »sem a bárgyu régiség, sem az ostoba ujság« nem lelkesitette. E szempontokból vette birálat alá magyar hazájának közintézményeit s azt találta, hogy a magyar alkotmány nem illik Európa mai államszervezetébe, hanem komoly reformokra szorult. Egyuttal élesen kikelt azok ellen, kik minden tudásukat a Corpus jurisból s a Hármaskönyvből meritették. Kiméletlenül ostorozta, hogy az egyház politikai jogokat gyakorol, s kifejti, hogy nem a vallás, hanem az egyház okozta azt

a töméntelen bajt, melyet a történelem följegyzett. Kikelt a rendiség tultengése ellen s a leghatározottabban követelte a hadi adónak a nemességre való kiterjesztését, mely nem ajándékképen, hanem szolgálatok fejében kapta jogait, de a visszaélések hosszu sorával kivonta magát kötelezettségei teljesitése alól, melyeket mind az elnyomott osztályokra háritott át. Mint később Széchenyi, ő már 1802-ben megbotránkozva emlitette, hogy az adózó nép egyáltalán nincs az országgyülésen képviselve, mely tehát végtelen sokat beszél az adózókról, de nem segit bajaikon, hanem folyton uj adókat rak tulterhelt vállaikra. Utalt a sokféle sürgős reformra, az adórendszer s különösen a hadkiegészités, a kegyetlen katonafogdosás bajaira, melyekhez a rendiség vagy közönyből, vagy önérdekből ragaszkodik. A legmelegebben szót emelt a különböző gazdasági érdekek védelmére s elmondta, hogy Magyarország kétannyi lakót (akkor Erdély és a határőrvidék nélkül 7· millióra becsülte a népességet) bőven eltarthatna. Mikor 1802-ben a magyar kereskedelem képviselői fölkérték az országgyülést, szabaditsa ki hazánkat gyarmati állapotából, melybe Ausztria kizsákmányoló vámpolitikája jutatta, Berzeviczy merészen megjelölte az utat, melyen ez a czél egyedül elérhető. Ez pedig a rendiség eltörlése, mert ha »ma nemzetté válnánk: ugy holnap már nem lennénk gyarmat.«

Általában ő az első magyar, ki arra a kérdésre, hogy az istentől oly dusan megáldott Magyarország mért nem emelkedhetett a vagyonosság oly fokára, melyre más, kevésbbé kedvező talaju országok eljutottak, kizárólag a közgazdaságtanban keresi és kapja meg a választ. Egyik legfőbb okát a szerencsétlen munkaszervezetben, a parasztság elnyomott, megvetett helyzetében találja. Pedig — mondja — a paraszt tiszteletet érdemel s a társadalom mulhatatlan kötelessége, hogy helyzetét javitsa, erkölcsi nevelését elősegitse s bárgyuság azt mondani, hogy a paraszt erre nem érett. A valóság az, hogy jelen állapotában sohasem fog megérni, ellenben, ha sorsát javitjuk, szükségképen bekövetkezik majd az érettség is. Itt finom gunynyal teszi nevetségessé az akkor nagyon elterjedt divatot, hogy égig emeljük az emberiséget szóval, a parasztot meg a barom szinvonalára szoritjuk le tettleg. Ujra meg ujra hirdeti tehát, hogy hazánk mindaddig fel nem virágozhat, mig a jobbágyság állapota gyökeresen meg nem javul. Mit ért e javulás alatt, azt jelzi akkor, midőn felsorolja, mije nincs a magyar parasztnak. Nincsenek személyes és polgári jogai, nincs képviselve az ország és a megye gyülésein, föl-

det tulajdonjoggal nem szerezhet, hivatalba nem juthat, birája az érdekelt fél, a földesur s az urbarium meg nem biztositja az önkény ellen. A hadi és házi adót ő fizeti s e teher nemcsak nagy és folyton nő, hanem igazságtalanul és önkényesen vettetik ki reá. Hogy tehát ez elbirhatatlan teher alól kivonja magát, hazudni kénytelen, ugy hogy ez a rendszer erkölcstelenségre neveli. Mindezt egy kései, 1819-ben befejezett, de csak napjainkban kinyomatott nagyobb müvében [1]) fejtegeti. De már sokkal előbb külön munkát szentelt a parasztságnak,[2]) mert a kérdést különösen jelentősnek találta, lévén a lakosságnak legnagyobb részéről szó, »mely minden közterhet visel s alapja az országnak általában politikailag, de főleg azért, mert Magyarország földmivelő ország.« E müvével 1804-ben készült el, de a censor nem engedte kinyomatni, mire a Széchenyi országos könyvtárba tette le a kéziratot, melyet sokan lemásoltak s igy meglehetősen közkézen forgott. 1806-ban egyes részeit egy német folyóirat közölte, később meg latinul az egész kinyomatott. Visszapillantást vetvén a jobbágyság keletkezésére és multjára, a tanulmány becse, noha első sorban saját szükebb hazája, Felső-Magyarország viszonyait tartja szem előtt, főleg azon fejezetekben rejlik, melyek a jobbágyságnak az 1800. év körüli 10 esztendejebeli tényleges viszonyait alaposan, tárgyismerettel és nemes indulattal rajzolják. A jobbágyság személyes és politikai jogairól táplált felfogását jelezve, ezuttal különösen a paraszton fekvő állami és urbéres terheket részletezi, mely utóbbiakra nézve fölöttébb érdekes számitásokat tesz s tételenkint, ha nem is számtani pontossággal, de mindenesetre nagyon megközelitőleg kimutatja, hogy átlagosan az egész jobbágytelket, melynek értéke középszámitás szerint 1000 rhénes-forintra becsülhető, évenkint 255 rhénes-forint 28 kr. kiadás terheli. Ebben benfoglaltatnak az urbéres pénzbeli és robotszolgálatok pénzzé átszámitva, a hadi és házi adó, az egyházi és községi költség, a befektetés kamatai és fentartási költségei, valamint a nélkülözhetetlen cselédség ellátása, s néhány apró, de minden évben előforduló kiadás, de minden rendkivüli szükséglet (betegség, házasság, keresztelő, temetés) nélkül. 255 rh. frt 28 krra becsüli tehát az évi minimális összeget, melyet az egész telkes jobbágynak ok-

[1]) Czime a latin eredetiben De oeconomia publico-politica. Magyar forditásban közli *Gaal* Jenő id. müvében.

[2]) A magyar forditás czime, A paraszt nak állapotáról és természetéről. U. o.

vetlenül meg kell keresnie, hogy szükségleteit fedezze. Ha a paraszt — folytatja — a legföllebb 1000 frtot érő telekből évenkint 180 frt jövedelmet — a mi inkább sok, mint kevés — ki bir hozni, gazdálkodása akkor is rendesen 75 frt 28 kr. hiánynyal végződik. Természetes tehát, hogy terheit fedezni nem birja s hátralékban marad adójával, valamint más tartozásaival. Arra az ellenvetésre, hogy ha ilyen nyomasztó helyzetben él, a paraszt mért nem fut el telkéről s hogyan van az, hogy akadnak jómódu, sőt vagyonos jobbágyok, Berzeviczy azt feleli, hogy a megélhetés más módja el lévén előle zárva, a parasztfiu kénytelen apja jobbágyi szolgálatát folytatni, az pedig, hogy egyesek meggazdagodnak, nem zárja ki a tömegek nyomoruságát. Igen behatóan, nagyon tanuságos számadatokkal — itt már hivatalos összeirásokból dolgozik — világitja meg a fennálló adórendszer elfajulását, az egyes vármegyékben divó különféleségeket, a nagy egyenlőtlenséget s a belőle a jobbágyságra háruló igazságtalanságot. Emliti, hogy a szükebb Magyarország népessége a katonaság nélkül 7,008.574 lélek. Ebből nemesi jogokat élvez 325.894, mely a földbirtok $^{16}/_{20}$ részét birja s nem fizet adót, az adózó lelkek száma meg 6,682.680 s ez a tömeg a földnek csupán $^{4}/_{20}$ részét birja s mégis minden adó reá nehezedik. A munka általában telve van éles megfigyelésekkel s nagyon tanuságosan ismerteti és birálja a fennálló viszonyokat és visszaéléseket, melyek orvoslását meleg szivvel s meggyőző érveléssel ajánlja. Az is bizonyos, hogy a paraszt-osztálynak jogban és müveltségben, erkölcsben és jómódban való emelését akarja. De a jobbágyság teljes eltörlését ő sem mondja ki sehol, sőt midőn azt bizonyitja, hogy »a jobbmódu és müvelt jobbágyok a legjobbak« s hogy »az ilyeneket a becsület eszközeivel könnyebb kormányozni«, azt is jelzi, hogy a teljes felszabaditásra ő sem gondol, hanem lényegileg a parasztvédelem terén marad. Nagyon sok tanuságot nyujtó müvének egyik fejezete következőleg végződik: »Lakosságunknak ez a legnépesebb osztálya, melyet politikai nyelvezetünk méltán »nyomorult nép«-nek nevez, nem megvetést, hanem gondos ápolást, nem gyülöletet, hanem szeretetet, ha pedig vétkezik, nem bosszuállást, hanem atyai fenyitéket érdemel«. Noha ez is csupán a jó földesur, nem pedig a gazdasági reformer hangja és eszejárása, megjelenésekor a könyv a legelőkelőbb iróknál erős visszatetszést keltett s különösen a tényleges viszonyokon gyakorolt éles birálatát utasitották vissza. Kazinczy megütközött rajta, hogy Berzeviczy oly szertelen szinekkel ecseteli a parasztok

nyomoruságát, mert »egy meggyalázott nemzetet igy festeni igazságtalanul, hogy irigyei nevessék, gyülöljék, szintugy barbarus, mint a parasztot földesuri módon nyuzni«. Sőt Berzsenyi tovább ment, balgatagnak, gonosznak nevezte Berzeviczyt, ki még a Kárpátok zabkenyerére sem méltó.

Az irodalomból az elkeseredett, ellenzéki hangulatban levő, helyzetét közterheihez és nagy nemzeti hivatásához méltóvá tenni akaró munkástömeg nem kapta tehát meg azt a buzditást, melyet méltán remélt tőle. Nem lett az szellemi vezérévé, mint a nyugati országokban s azért nem is tudta az egész nemzetet, a dolgozó, szenvedő, az államélet minden kedvezményéből kizárt néprétegeket meghóditani. Pedig, ha kivételesen akadt bátor ember, a ki oly hurokat mert pengetni, melyek az ő szivében is visszhangot ébresztettek, azt a tömeg élénk érdeklődésével jutalmazta. Tapasztalhatta ezt Fazekas Mihály, a tőről metszett debreczeni költő és világlátott, egykori főhadnagy, kinek Ludas Matyija olyan föltünést keltett s olyan elterjedést nyert, mint e korszaknak egyetlen irodalmi terméke sem.

Fazekas szintén csupán a kegyetlen földesur, nem pedig a rendiség ellen foglalt állást, de ezt a gyülölt alakot háromszor elverette egy derült kedélyü, bátor paraszt legénynyel. Ez akkor hihetetlenül uj, merész gondolat volt s hogy mennyire megfelelt a közérzésnek, bizonyitja a nem is magyaros formában, hanem hexaméterekben szerzett költemény szokatlan sikere és állandó hatása. 1804-ben iratott, de csak 1815-ben jelent meg névtelenül s roppant hatást tett, később ismételve kinyomatták, szinpadra alkalmazták, s jóval mélyebben behatolt a közlélekbe, mint egész sereg klasszikusnak nevezett egykoru iró összes müvei együttvéve. E munkában lépett először szembe a magyar költészet az uralkodó rendiséggel. Nem forradalmi tanokkal, nem bősz szenvedélylyel támadt reá, fegyvere a guny s a szatira volt. A parasztfurfang háromszor bosszulta meg az igazságtalanságot a gonosz földesuron, ennyi az egész költemény tartalma, de épen az volt benne a merész ujitás, hogy végre akadt iró, a ki a »lepocsékolt nép« egyik fiát, a parasztot ugy rajzolta, mint a ki megbosszulja a becsületén ejtett sérelmet a félelmetes földesuron is. A fogadtatás, melyben a Ludas Matyi részesült, világitja meg igazán azokat a vágyakat és eszményeket, melyek akkor a köznép szive mélyében éltek.

Nem elégedett meg többé azzal, a mivel földesurai áltatták,

hogy mostani állapotát az isten rendelte, s ez az egyedüli, mely megmentheti a pusztulástól, viselje tehát megadással az igát, melyet emberszerető földesura ugyis enyhiteni igyekszik. A tömeg szenvedélyesen utasitotta vissza e felfogást s egyre önérzetesebben viselkedett a földesuri osztály ellen, mely örökös rémületben élt jobbágyai közt. Nem került ugyan összeütközésre a dolog, de a rendiség és a jobbágyság közti erkölcsi kapcsok egyre inkább lazultak. Ha az urak azt énekelték: óh nagy volt hajdan a magyar! a tömeg azt tartotta, hogy multadban nincs öröm, mert ő hozzá a multból csak az állami, egyházi, földesuri önkény és embertelenség, rettenetes adóteher és rendi fenhéjázás szólt, mely alig kelthetett benne lelkesedést. Jelen állapotából még kevésbbé merithetett épülést. A hová szeme pillantott, mindenütt csupa jogtalanságot tapasztalt, melyet meglátott, észrevett mindenki, egyedül saját hatóságai nem. Stein báró a hires porosz államférfiu 1809. aug. 6-iki levelében emliti, hogy az osztrák monarchiában Magyarország kivételével kedvezőbb a parasztság helyzete, mint Poroszországban. Mikor ugyanazon évben a franczia hadak az ország dunántuli részét megszállták, noha annak épen gazdaságilag legfejlettebb tájait látták, sajnálva emlegették a parasztok röghözkötöttségét és szánalmas áltapotát. Ezt bizonyitották a nagy halandóság, a sok inség és éhhalál, mely ez időben gyakori volt s szoros kapcsolatban állt a rossz kormányzattal. A paraszt védtelenül volt e bajoknak kitéve. Szorgalmát ellankasztá a tized és kilenczed rendszere, mely annál többet vett el tőle, mennél nagyobb buzgalmat fejtett ki. Nagyobb arányu befektetéseket, javitásokat különben sem tehetett. Nem volt rá oka, mert a telek nem volt az övé, nem volt rá módja, mert a robot lefoglalta minden szabad idejét. Szivesen megváltotta volna terheit a földesurtól, mert kölcsönös beleegyezés mellett meg volt engedve az örökváltság. Csakhogy hiányzott hozzá a kellő pénzerő, mert a földesur igen busás áron mérte a szabadságot. Igy Nyiregyháza mezővárosa 1812-ben 880.000 frton az egyik, 1823-ban 770.000 frton a másik földesurától váltotta meg magát, a mivel kikerült a földesuri hatalom alól. Csakhogy ilyen áldozat hozatalára a hitelszervezet teljes hiánya mellett ritka kivételes esetben voltak az urbéres községek képesek, mert nyomott sorsuk a Mária Terézia-féle urbér törvényesitése s a törvény más kedvezményei után sem javult, mert ekkor sem hajtattak végre.

Mint Nagykereki község Biharvármegyéhez 1796. márcz. 31-ki

panaszában elmondja, a földesuraság a szántó és kaszáló földet már régebben fölmérette, de az uj mérés szerinti urbariumot még mindig nem hitelesitette. A község, mely ez a régi alapon nem akarta a szolgálatot felvállalni, ismételve a vármegyéhez fordult. De csak azt érte el, hogy az alispán elnöklete alatti törvényszéken több lakost »kit 24, kit pedig 30 pálczákkal, söt többel is megbüntettetett s attól az időtől fogva az a szerint való szolgálatra kényszerittettünk«. Minthogy pedig »a portiónak, urbarialis dationak, szolgálatoknak sulyát hordozván«, noha »a szegénységnek szántóföldje kiadva nincsen ahhoz képest, a mitől szolgál és portióz«, természetszerüen olyan állapotba jutottak, »hogy még csak befaló falatjok sincs«.[1])

Ez állapotok, mint a Biharvármegye elé került urbéri pörök mutatják, a következő évtizedekben sem javultak. Előfordul a panaszok közt, hogy a legelőre, mely a lakosokat illette, a földesur idegen juhokat vett bérbe (1812.), hogy bizonyos robot-munkát nem taksásainak, hanem a községnek lovaival akart végeztetni, hogy a robot egy részét nem a téli hónapokban, hanem az egész esztendeit leginkább kapáláskor s szénatakaráskor vette ki ugy, hogy a népnek 3—4 havi időn át hetenkint legalább két napot kellett szolgálnia; hogy a kenderdézmát nem természetben hajtotta be, hanem zsákot követelt helyette, más urak meg a kendertermésnek csaknem felét szedték el dézma czimén; hogy a taksáson nemcsak a falu rendes robotját, hanem hosszu fuvar czimén 2—2 napszámot is vettek; az 1 frtos taksapénzt, noha pontosan bevitték az urnak, nem fogadta el, hanem az 1 frtért 3 napszámot csikart ki rajtok, még pedig olyan időben, mikor mások 1 frtjával, sőt 4 huszasával fizették a napszámot; némely taksásnak, ki »hordás idején marhával 2 nagy ember egész nap hordván« egy gyalog napszámba számitották a robotot (1815.). 1816-ban Nagykereki azon panaszkodott, hogy noha a helység szolgálatja csak 104 gyalog napszám, 160 napszámra kényszeritették. Az uri szék költségei a földesurat illették, de mégis a jobbágyra háritotta át; ez a költség tetemes volt, mert »az uri szék tettes tagjai« jó étvágygyal voltak megáldva s ellátásuk 1816. jun. 27-én a részletes számadás szerint Nagykereki községnek 47 frt 37 krajczárjába, ezenkivül Váradról Kerekibe 3 négylovu s Kerekiből Váradra ugyanolyan előfogatába került. Sőt ez

[1]) Közli *Nagy* Sándor id. m. 136.

az egész összeg egyszerüen ki volt dobva, mert az uriszéket, melynek országszerte fölmerülő visszaéléseiről telvék a kor emlékei, meg sem lehetett tartani. Tagjai kijöttek ugyan Kerekibe, »de senki sem ajálván magát a földesuraságok közül a t. uriszék kitartására kivántató intestentio dolgában«, itélkezni nem lehetett. A hol erdő nem volt, de nádtermő rét volt, a lakosok az uriszék utján legalább annyi nádlást kértek, »a mennyiből házunk teteit foldozhatnánk« (1818.). De a földesur állandóan megtagadta a kérést, sőt a közlegelőből is foglalásokat tett. Akármit csinált a maga javára a jobbágy, munkájából a földesur mindig kivette a saját részét, fáradozásának minden gyümölcsére rá tette kezét, a mivel nemcsak a munkakedvet lanyhitotta el, hanem igen érzékeny socialgazdasági károkat okozott. Igy például a törvényes urbariummal ellentétben számos földesur a parasztól, ha saját szükségletére téglát vetett és égetett, külön illetéket szedett. E miatt a jobbágy lehetőleg nem téglát, hanem vályogot használt épitkezéseihez, mi azután falvainak külsejét disztelenné, lakását meg közegészségügyi szempontból ártalmassá tette. Az ily visszaélések ellen mehetett ugyan panaszra. Csakhogy az urbéres pörök a végtelenig elhuzódtak s azért »huzamatos pörök«-nek nevezték őket, noha néha maga a vármegye megsürgette ügyészét, hogy siettesse az itélethozatalt. Az adókivetés és behajtás szörnyü visszaéléseiről Berzeviczy Gergely alapos munkái nyujtanak hiteles tájékozást, nem is szólva arról a csapásról, mely a két devalvatio által roppantul károsított népet akkor sujtotta, midőn a kormány 1822-ben az önkényesen kivetett adónak ezüstben való befizetését rendelte el, a mi ez adónak harmadfélszeres emelését jelentette, vagyis azt, hogy a ki addig 10 frtot fizetett hadi adó fejében, most egyszerre 25 frtot volt köteles fizetni. Ugyancsak Berzeviczy örökitette meg életteljes rajzaival a hadkiegészités módjának hihetetlen elfajulását.

Ez a hadkiegészités ekkor is a toborzás vagy helyesebben a fogdosás utján történt. A mint az országgyülés megállapitotta, szétosztották az ujonczjutalékot vármegyék, ezek meg a községek szerint. Az ujonczok kiállitása a községekben azután a csalás, kizsákmányolás, erőszak undorító rendszerévé alakult, melyben a földesur vagy tisztje, a plébános, a szolgabiró, a falusi biró összejátszottak. A szolgabiró állapitotta meg a napot, illetve az éjszakát, mikor az ujonczállitásnak meg kell történnie. Erre az előljáróság titokban megtette előkészületeit, mire éjjel a fogdmegek az előre

megjelölt házakba törtek s a szülő vagy feleség karjából ragadták ki a kijelölt áldozatot. Rettentő zaj, kiabálás, sirás-rivás támadt, néha a jelölt ellenállt s véres verekedés keletkezett. Végre azonban megkötözték s elhurczolták. Mások tömegesen elszöktek. Mindig sokkal többet fogdostak össze, mint a mennyi ki volt róva, mert nem lehetett tudni, kit fog a vizsgálat alkalmasnak találni. Az elhurczoltak családja e közben pénzzel igyekezett övéit kiszabaditani, mi töméntelen visszaélésre, a szegénység kirablására vezetett. Még embertelenebb volt a toborzás. A toborzók szándékosan becsaptak alkalmatlanokat is, hogy utólag pénzért kibocsássák őket. Általában a corruptio és protectio uralkodott a hadkiegészités e módjában. Az urak, gazdatiszteik, a plébánosok saját házukban rejtegették azokat, kik megigérték, hogy ha a katonaságtól megmentik őket, ingyen szolgálnak nekik. Igy az ujonczozás mindig valóságos istencsapássá vált, mely anyagi és erkölcsi tekintetben borzasztó bajokkal járt. A kormány maga szivesen megváltoztatta volna a hadkiegészités e szörnyü módját s ismételve tett ajánlatot a rendes sorozás (capitulatio) behozatala érdekében, sőt kész volt a szolgálati kötelezettséget, mely élethossziglan tartott, a gyalogságnál 10, a lovasságnál 12 évre mérsékelni. De a rendeknek hasznuk volt a fogdosásból s csak egyszer fogadták el az uj rendszert, hogy azután visszatérjenek s csökönyösen ragaszkodjanak a régihez. Általában nem volt semmiféle munka, melyre a földesur föl nem használta a maga jobbágyait, néha még zendülésre, a közhatalom elleni lázadásra is.

1808-ban a divékujfalusi, akkor eléggé megerősitett kastélyban a magvaszakadt Ujfalussy grófi család örökösei a hatóság vezetése alatt családi osztályra gyültek össze. Gróf Ujfalussy Gabriella azonban fölfegyverezte jobbágyait s Divékujfalu ellen küldte őket, hogy az osztályt megakadályozzák. A várban levők védekeztek, de az ostromló parasztok betörték a várkaput s az osztályos atyafiságot elég udvariatlanul eldöngették. Csakhamar katonaság ment ellenök és összefogdosta őket, a vármegye meg kegyetlen itéletet mondott rólok és sokakat teljes tiz évi fogsággal sujtott, pedig az egész örökségi viszályhoz semmi közük nem volt s csak földesurok (ez is 6 évi fogságot kapott) parancsát követték.[1]) Az ily események, általában a tényleges viszonyok lecsapódásai azok a közmondások

[1]) *Tahy* István, Tahyak 154.

(ki urával pöröl, isten az orvosa; urak vesznek össze, jobbágy haját tépik; határjárás, tatárjárás), melyekben a köznép urairól való felfogását ki szokta fejezni. És e viszonyokkal állt kapcsolatban a korszak egy másik társadalmi baja, a szegény legénység elszaporodása, a zsiványvilág felujulása, mi csak a parasztság rokonszenve és titkos támogatása mellett vált lehetővé. Mint egykor a bujdosókat, a kuruczokat, immár az utonállókat, a futó betyárokat ölelte kebelére a szegénység, mert legelől az urakat háborgatták. A közlélek eltévelyedése volt ez, mely azonban a viszonyokban leli magyarázatát. Papjában, földesurában, közhivatalnokában a tömegnek nem kinálkozott oly eszménye, melyért lelkesülhetett volna. A szegény legényben kereste tehát, ki minden nap vásárra vitte bőrét, hogy tőle telhetőleg rontsa, károsítsa azokat, kik a köznépet is nyuzták és zsarolták.

Egyébiránt az anyagi teher mellett, melyet viselt, más mozzanatok szintén hatottak a munkásosztályra. Épen a hosszu Napoleoni háboruk. melyekben olyan mérhetetlen pénz- és véráldozatokat hozott, juttaták teljes tudatára mérhetetlen állami és társadalmi jelentőségének. Ehhez járultak az irás-olvasás terjedése, müveltségének fejlődése, a kor haladó eszméi, melyek körébe is bejutottak. Mindez arra vezetett, hogy a parasztság nem elégedett meg többé csupán anyagi helyzetének javitásával, hanem immár emberi méltóságának tiszteletben tartását követelte. Ez időtől kezdve elégedetlensége nem egyedül gazdasági, de még inkább erkölcsi okokból táplálkozott.

A paraszt emberi voltának, munkája becsének és tisztességének teljes tudatában, jogot akart és nem kegyelmet; általában szabadulni kivánt földesura gyámsága alól. Önállóvá, erkölcsileg és jogilag elismert személyiséggé, különösen pedig urává akart ama teleknek lenni, melyen családja talán már századok óta ült s melyet verejtékével gyümölcsöztetett. Az emberi méltóság tudatával fölébredt benne a tulajdon utáni vágy, melynek hiányát s a belőle folyó viszásságokat egyre kinosabban érezte. Ez a gondolat azonban ez időben még kivül maradt az udvar és támasza, az egyházi és világi nemesség eszmevilágán; mindnyájan csak azt tekintették igaz nemes embernek, a ki a jobbágysággal szemben az ő nézeteik föltétlen vallója és követője volt.

Erdélyben, hol épenséggel nem történt urbérrendezés, természetesen még kedvezőtlenebbül alakultak a viszonyok, ámbár a jó

földesur az ottani uri osztály körében sem volt ismeretlen. Igy báró Wesselényi Miklóst, az idősebbet, noha sokban a középkor féktelen olygarchájának benyomását kelti, a franczia eszmék erősen befolyásolták s különösen az elnyomott munkáselemek iránt táplált élénk, tettekben nyilvánuló rokonszenvet. »A közönségnek használni, a hazának élni, másokat boldogitani« — volt jelmondata s azt vallotta, hogy »az adózó földmivelőket embertársak gyanánt kell nézni«. Csakhogy ép oly erős meggyőződéssel hirdette, hogy »a nemesi szabadságot szentségnek kell tekinteni«,[1]) mely két elv bajosan volt összeegyeztethető. A szegénység helyzete az idők folyamán nem is javult, ámbár itt-ott legalább időnként a hatóságokban fölébredt a hajlandóság, hogy kiemeljék a testi-lelki sötétségből, melyben századok óta élt.

Közép-Szolnok vármegye 1810-ben szabályzatot alkotott, mely abból indul ki, hogy a legelső törvénynek annak kellett volna lennie, hogy a gyermekek erkölcsösségre neveltessenek. De mivel »még mindeddig a társaságoknak kimaradott ez a törvénykönyvéből« s nem várható, hogy most tétessenek ide vonatkozó országos intézkedések, a vármegye a maga területén elrendelte, hogy a nemesek 12 frt, a nem-nemesek 12 pálczabüntetés terhe alatt köteleztessenek, hogy »legalább a falusi iskolákban az irásra, olvasásra, számolásra, a vallásnak és erkölcsösségnek principiumaira megtanittassák gyermekeiket«. Ezzel kimondta az általános tankötelezettséget, de mivel iskoláról nem gondoskodott, a rendeletnek természetesen nem lehetett gyakorlati következménye.[2]) A szabályzat a nem-nemes árva gyermekek neveléséről, vagyonáról, szóval a jobbágy nép árvaügyéről is nevezetes intézkedéseket tartalmaz, melyek azonban szintén a papiron maradtak.

A főkormányszék régibb, 1791-ig visszanyuló törvényekre és rendeletekre hivatkozva, 1819. aug. 25-én intézkedett, hogy minden, de különösen az oláh jobbágyfiu 15—20 éves korában évenkint 10—10 fát (füzfát, ákáczot vagy más fajtát) köteles udvarában, kertjében vagy az erdőfelügyelő által megjelölendő helyen ültetni s ha nem teszi, büntetéssel szoritandó reá. A ki ellenben megteszi, az biztositandó, hogy ha telkéről elköltöznék, ezek az élő fák, »mint minden épitésbeli javitások illő becsü szerint földesuraik által meg fognak fordittatni«.[3]) Sőt 1818-ban Ferencz király elren-

1) *Petri* Mór, Szilagymegye Mon. I. 450—51.
2) A szabályzat *Petri* id. m. I. 368—373.
3) *Tagányi* Károly, Magyar Erdészeti Oklevéltár III. 330—31.

delte az urbéri tartozások országos összeirását is, hogy a begyülő adatok alapján általános urbérrendezést eszközöljön. A munkálat megindult s az 1819—20. évben hajtatott végre, mi közben ujra feltárult az erdélyi jobbágyviszonyok végtelen nyomorusága. Összeirták a jobbágykézen levő összes földet, de azt, hogy helyenkint mennyi föld tesz egy jobbágytelket, csak a legritkább esetben lehetett kideriteni. A hozzájok intézett kérdésre a jobbágyok rendesen azt felelték, hogy fogalmuk sincs róla. Még a Királyföldön is kivételesen tudták a parasztok megmondani, miből áll egy jobbágytelek. Igy azután az egész bonyolult munkálat kárba veszett. Hézagos, téves anyag gyült össze s ezt is csupán az adóalap kiigazitására használták fel, urbarium ellenben nem készült mindaddig, mig idejét nem multa. Igy azután a gazdasági élet tovább züllött s 1823-ban egy jó magyar ember, Cserei Miklós irja Erdélyből: »innen a nép csoportosan takarodik ki Moldvába. Mindent elkövetünk, hogy tartóztassuk, de nincs sikere. A régi kötelékek el vannak szaggatva, az erőszakos tilalom keveset fog, sok rossztól lehet tartani«. E kétségbeejtő állapotok magokat a józanabb földesurakat is megdöbbentették s mindinkább vágyakozva néztek Magyarországra s a vele való ujra egyesülést; az uniót hirdették, mert az anyaországban mégis türhetőbbek a közviszonyok. A partiumbeli vármegyék egy munkálata[1]) élénk világot vet a magyar és erdélyi jobbágyviszonyok közti külömbségre. A többek közt elmondja, hogy 1. Erdélyben az adók magasabbak, 2. a királyi tized felhajtása sokkal szigorubb, mint ott, 3. »Magyarországon urbéri arány szerint szolgálnak a jobbágyok, Erdélyben minden arány nélkül«, s hetenkint a zsellértől 2, a jobbágytól 4 napi robotot követelnek s azt »a nagyurak jószágaiban mindenkor elengedhetetlenül felhajtják«. E miatt a nép békétlenkedik, itt-ott a nemesek ellen lázong vagy fölkelésre készül. A vármegyének nincs tömlöcze s a börtönhelyiség olyan, hogy csak 3 hónap alatt 170 rab halt ki benne. Még az országgyülésen is ugy megy a tanácskozás, hogy a ki közdolgokról beszél, azt az elnök azzal torkolja le, beszéljen lovakról és vadászatról.[1]) Ha ez állapotok az unió eszméjének barátjává tették a magyar elemet, a szászok és oláhok annál hevesebb harczot folytattak ellene s igy készült elő az a rettentő polgárháboru, melybe a különben is szegény, anyagilag fejletlen ország utóbb sodortatott.

[1]) Kivonatban közli *Petri* id. m. I. 294—5.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A jobbágyság felszabaditásának kora.

ELSŐ FEJEZET.

Gróf Széchenyi István kora.

Tizenhárom évi alkotmánytalan, rideg kényuralmi kormányzat után Ferencz király 1825-ben ujra összehivta a magyar országgyülést. Főminisztere, herczeg Metternich Kelemen, Európa ugynevezett tömlöcztartója, ki mint mindenütt, hová befolyásának tikkasztó lehellete elhatott, sokáig nálunk sem türte a nép bármely rétegének beleszólását az államügyekbe, egyszerre megváltoztatta politikáját. Mikor az 1825. előtti években hirhedt »rendszere« a nemzetközi életben mindinkább omladozni, tekintélye hanyatlani kezdett, egyszerre magába szállt s legalább világos pillanataiban átlátta, hogy a magyar rendiség gondolatköre lényegileg alig különbözik az övétől s hogy a haladás elleni gyilkos küzdelmeiben nem igen kinálkozik hivebb szövetségese a régi magyar uralkodó tényezőknél, az egyháznál és a fő- és köznemességnél. Törekvései a haladás, a szabadelvüség és vivője, az értelmiség, a közép osztály lenyügözésére irányultak s immár az ellene való irtó háborura hivta föl a magyar rendiséget, ismételten hirdetve, hogy közös érdekök kezet fogni a közös ellenség ellen. A Metternich-rendszer és a magyar kiváltságosok közt csakugyan forogtak fenn azonos érdekek, mert mindketten méltán láthatták a régi államszervezet s vele a jobbágyság fentartásában fenmaradásuk egyik főkezességét. Mindketten azon balvéleményt táplálták, hogy első sorban a parasztság rabságától függ a conservativismusnak s mindazon érdekeknek fenmaradása, mely részökről védelmet érdemel. Ez tévedés vagy önámitás volt

ugyan, mert a jobbágyság mint elavult, az uj fejleményekbe nem illő intézmény már nem oltalma, hanem inkább aláaknázója, szétbontó eleme volt az államnak, melynek a vezetők többet használtak volna, ha öntudatosan lengetik a fokozatos haladás zászlaját. De Metternich máskép okoskodott s felfogása e kérdésben lényegileg találkozott a rendiségével, melyre a munkaszervezet átalakitásával Európaszerte elért meglepő eredmények, valamint a fejlődő közgazdasági szaktudomány intő szava egyaránt kevés hatást gyakorolt. »A kormány gondoskodása következtében — irja ez időről egyik jelesünk[1]) — értelmileg oly mélyen sülyedt már az ország, oly kevéssé ismerte a tudományok és ismeretek Európaszerte mind fénylőbb világát, hogy nem is látszék érezni a maga hátramaradását.« A rendek reformellenes hangulatára számitva, de még inkább a külpolitikai viszonyok nyomása alatt, Metternich 1825. őszére csakugyan összehivatta az országgyülést s a rendek valóban nem oly hangulatban siettek Pozsonyba, melytől a jobbágyság jót remélhetett volna. Czélszerüségnél, önérdeknél is vannak erősebb szenvedélyek. Hasztalan ajálotta a tapasztalat a józanságot. Az a magyar főur, ki külföldön saját szemével látta a jobbágyság felszabaditására következő lendületet, itthon visszarettent a gondolattal, hogy parasztja szabad kisbirtokossá, a jogéletben vele egyenlővé váljék. A főur e gondolkodása talán még szilajabb szenvedélylyel lángolt, akár az egytelkes nemesben, ki épen oly paraszti életet folytatott, ép oly verejtékkel turta a földet, mint a jobbágy, akár az egykori kamarai vagy sótiszt sarjában, kinek egyebe sem volt ármálisánál, akár a vármegyei pandurban, kinek nagyapja sem volt egyéb pandurnál, kiket azonban mindnyájokat a nemesi előjog messze kiemelt a földi halandók sorából, kikre nem létezett deres és kaloda s kik minél koldusabbak voltak, annál szilajabbul éreztették nemesi gőgjöket a paraszttal, zsidóval, de épen ugy a tanitóval és az egyházfival is. Pedig ezek a munkásrétegek alkották a magyar nép óriási többségét s ezek ellen kezdte meg a bécsi kormány, mágnás főispánjai segélyével, a kiváltságosok legszegényebb, legmüveletlenebb tömegeit mozgósitani. E szegény nemesekből indult ki a reactió szelleme, mely a városi polgárság vezetőinek hasonló gondolkodásával egyesülve, dohossá, fülledtté tette a közélet légkörét. Másutt

[1]) *Horváth* Mihály, Huszonötév Magy. történetéből I. 142. (harmadik kiadás).

a sötétség hatalmai elleni tusában legelől a polgári elem képviselői küzdöttek. Nálunk ellenben a városok magyar, német, tót, rácz lakóinak képviselői — csak róluk van szó s nem a polgárság egyeteméről, mely ép ugy ki volt zárva a politikai életből, mint vidéken a köznép — bármennyire külömböztek anyanyelv és felekezet tekintetében, abban az egyben teljesen egyetértettek, hogy mindenáron fenn kell az omladozó kiváltságokat tartani. Keservesen panaszkodtak magok is, hogy Ausztria gyarmata vagyunk. De hasztalan hirdették nekik, hogy gyarmati helyzetünket jogegyenlőség nélkül meg nem változtathatjuk s mihelyt egységes nemzetté leszünk, gazdasági viszonyunk Ausztriával természetszerüen meg fog javulni. Vezetőiknek a privilegium kellett, mert korrupt gazdálkodásukat csak vele tarthatták fenn. Remegtek a jogegyenlőséggel járó szabad versenytől s a haladással szemben a legelmaradottabb eszméket szolgálták. Egyes követeik országgyülési szereplésében 1825-ben, de 1848-ig a legbőszebb gyülölség nyilvánul a korszellem ellen s felszólalásaikat épen ugy rég lejárt idők penésze lepi el, mint a Metternichét és az eszméinek megnyert bocskorosokét. Igy történt, hogy a hosszu 1825/7-ki országgyülés bármi jelentős lett légyen sok tekintetben, a jobbágyságra nézve teljesen meddő maradt. Nem azért, mintha nem akadtak volna fenköltebb lelkek, melyek legalább igazi conservativ alapon, a jobbágyság fentartása keretében óhajtották a parasztság főpanaszait orvosolni. Felsőbüki Nagy Pál megint megjelent az alsó táblán, hol a hü gyermek szerető lelkesedésével tört lándzsát a mellőzött, elnyomott anyanyelv jogaiért s a parasztság helyzetének javitását ujra megpenditette. Ismerte a rendiség gyöngéit s azt hangoztatta, hogy ideje volna már egyszer arról gondolkozni, hogy a sánczokba azok is bevétessenek, a kik kivül vannak, mert nagyobb erővel könnyebb lesz a sánczot védelmezni. De egyenesen az alkotmány felforgatójának bélyegezték, okos szavait meg nem hallgatták, hanem botránkozottan futottak ki az ülésteremből, különösen mikor azt ajálotta, hogy a nép terhének könnyitése végett ki kellene legalább a jobbágytelken gazdálkodó nemesekre az adókötelezettséget terjeszteni. Ugyanigy bántak el egy másik követtel, Szlávy Lászlóval, a ki azt az eszmét merte fölvetni, hogy legalább az országgyülés költségeit vegye le a nemesség a köznép vállairól s fizesse maga, az utépitéshez meg némi évdijjal járuljon. Nagyon szerény kivánságok voltak ezek s egyik sem érinté a jobbágyintézmény velejét, hisz Nagy Pál még sokkal később is

azt vallotta, hogy boldognak óhajtja ugyan a jobbágyot, de azt sohasem akarta, hogy megszünjék jobbágy lenni. Még odáig sem ment, hogy megadja neki a birtokszerzés jogát s az ő eszménye szintén az volt, hogy ur egyedül a földesur legyen, hatalmával azonban ne élhessen vissza. Mindazáltal még a legszájasabb ellenzéki is cserben hagyta, mihelyt a jobbágyok dolgát emlegette. Ez az ügy általában gyülöletes volt a többség előtt s noha most a királyi előterjesztések ajálották az 1790/1-ki országgyülés által kiküldött bizottságok reformjavaslatainak tárgyalását, a többség erre sem volt rábirható. Milyen eszmék uralkodtak a jobbágykérdésben az 1825/7-ki gyülésen, ezt megvilágitja Nagy Pál egy későbbi panasza, mely szerint a főrendek egy törvényből még azt is kihagyták, »hogy a nyilvános pénztárak megkárositói s az adozó nép elnyomói minden rang és méltóság külömbsége nélkül büntettessenek.« Senkinek sem volt kedve a jobbágyok bajával foglalkozni s igy csakugyan czélja sem lett volna a tárgyalásnak, mert életrevaló eredményre nem vezethetett. Hogy lerázza nyakáról a kellemetlen ügyet, a gyülés uj országos bizottságot küldött ki, hogy a legközelebbi országgyülés elé friss reformjavaslatokat terjesszen, a mivel teljes tiz esztendőre elodázta az urbérrendezést. A bizottság elkészitette ugyan javaslatát, csakhogy ez gróf Széchenyi István s más kortársak szerint az 1790/1-ki bizottságokéhoz képest is hanyatlást képviselt, mert a rendiség mint ilyen mindinkább elvesztette alkotó és vezető képességét, másrészt a legközelebbi, 1830-ki országgyülés kizárólag Ferdinánd trónörökös koronázása czéljából hivatott össze s bele sem fogott az uj javaslat tárgyalásába. Az egyetlen számottevő eredmény, mely a jobbágyügyben az 1825/7-ki országgyüléshez füződik, az, hogy 7. törvényczikkében elrendelte az adózó népességnek személyszerinti összeirását, mi végrehajtatván, sok értékes anyaggal szolgált a tényleges állapotok ismeretéhez.

Az 1828-ban foganatositott müvelet nemcsak az adózók számát, hanem gazdálkodását, a marhaállományt s sok más viszonyát is megvilágitja, Erdélyre (népességét 1827-ben 1,860.401 lélekre számitották) és a határőrvidékre azonban nem terjedt ki. Főeredményei[1]) a magyarországi, szlavon és horvát vármegyékben s a magyar tengerparton a következők. E területen az adózó személyek száma (16—60 év közt, házas és nem-házas férfi meg nő) 2,666.078 volt és pedig:

---

[1]) Közli *Tagányi* Károly, Gazdaságtört. Szemle 1896. 116 212.

honoratior . . .	1.467	polgár	21.278
jobbágy	562.826	zsellér	403.442
házatlan zsellér .	131 996	szolga (cseléd) . .	44,729
nőcseléd	22.188	kézmüves . . .	70.957
kereskedő . . .	6.255	tőzsér	2.819

az adó alá eső házak száma . .	975.822	
az adózók bevetett földje . . .	7,736.599	pozsonyi mérő
az adózók jövedelme földjeik után	3,923.038	rénes frt
az adózók termése	18,588.962	pozsonyi mérő
a termés piaczi értéke	13,589.906	r. frt
az adózók rétjei	2,493.562	kaszás
e rétek jövedelme	2,153.721	r. frt
az adózók szőlei	456.384	pozsonyi mérő
ezek jövedelme	366.858	r. frt
a szőlőmüvelésben foglalkozók száma	1,746.139	munkás
a szőlők termése	2,545.952	akó
a szőlötermés értéke	3,541.679	r. frt
gyümölcsösök és szilvások . .	59.788	kaszás
ezek jövedelme	68.150	r. frt
igás ökör	580.325	drb
anyatehén	463.347	»
meddő tehén	161.166	»
3 éven tuli tinó és üsző . . .	88.574	»
2 éves » » » » . . .	135.541	»
3 » » kocsi és ménes ló .	832.133	»
2 » » » » » » .	42.348	»
1 éves juh	1,687.109	»
1 » sertés	601.417	»
1 » kecske	27.947	»
az adózók erdőterülete	111.306	hold
az adózók makkoltatási és fakereskedői jövedelme	452	pozsonyi mérő
az adózók korcsmáltatási jövedelme	3.086	r. frt
az adózók házadója	257.047	»

A magyar-horvát szabad királyi és bányavárosok, mint önálló törvényhatóságok a vármegyék módjára külön s ugyanily ro-

vatok szerint irattak össze. De az ő lakosságuk körében is voltak földesuri hatalom alá tartozó elemek. És pedig jobbágy 1.817, zsellér 26.317, házatlan zsellér 25.533. Hogy ezek földje, jövedelme, marhája mennyi, azt nem lehet megállapitani, mert a kimutatásban e tételek a városi polgárokéval foglaltattak össze. De összesitve a városban és vidéken élő urbéres népet, volt az 1828-ki összeirás szerint Magyar-Szlavon-Horvátországban 564.643 jobbágy, 429.759 házas és 157.529 házatlan zsellér s igy a szolgák és cselédek, vidéki kézmüvesek, kereskedők, tőzsérek nélkül a 16—60 év közti tulajdonképeni mezőgazgasági munkásnép lélekszáma 1,151.931-et tett. A mi az egész (urbéres és nemesi) müvelés alatti területet illeti, azt a szakemberek összesen 30,773.105 holdra becsülték, melyből 13,448.319 hold szántóföld, 8,499.317 hold meg erdő volt. Mennyi lehetett az egész jobbágytelkek száma (a fél-, negyed- stb. telket egészszé átszámitva), az pontosan meg nem állapitható. Egy statisztikus a XIX. század elején 217.018-ra, 1834-ben 198.478-ra, tiz évvel később egy másik[1]) mintegy 250.000-re teszi s a következő számitásokat füzi hozzá: Egy egész telek robotja 48½ frt s igy az országos robot évi értéke 12,208.333 frt 20 kr. A jobbágyok mellett volt 783.364 házas és házatlan zsellér, egy-egy zsellércsalád robotja meg átlag 5 frt 35 krajczárt, összesen 4,372.115 frt 40 krt képviselt. E szerint egy évi robot értéke 16,580.449 frt váltópénz volt. Ez értéknek azonban legalább is fele teljesen kárba veszett s ha a nép az ennek megfelelő 43,080.449 munkanapot a saját czéljaira, földjei jobb müvelésére, fák ültetésére, kertek, szőlők nemesitésére, kunyhóinak megfelelő átépitésére forditotta volna, a nemzeti vagyon óriásilag emelkedett volna. Az évi kilenczed pénzértékét 10,359.942 frt 24 kr.-ra, a bordézmáét 555.555 frtra, a robot és kilenczed pénzértéket együtt 27,495.946 frt 48 kr.-ra tették. Ehhez járult 25 millió frt állami adó, s igy a jobbágyok itt részletezett évi terhe 52,495.946 frt 48 kr.-ra rugott. Ehhez azonban még a tized, az egyházi adó s sok más kisebb terménybeli szolgálat járult. Ambár e számitás nagyon hozzávetőleges, mindenesetre ad némi fogalmat a nehéz teherről, mely a misera plebs contribuens vállait nyomta. Egyszersmind azonban tájékoztatást nyujt azokról a roppant akadályokról, melyekbe a földmüvelés és állattenyésztés fejlődése csupán az elmaradt munkaszervezet következtében ütközött. Első sorban akadályozta a nemzeti munkát

---

[1]) *Királyi* Pál, Robot és dézsma 233.

a jobbágyintézmény maga, mert a tulajdonjog teljes hiánya s a birtokviszony bizonytalan, sokféle önkénynek kitett alapja megnehezitette a paraszt és telke közt való igazi benső érdek- és érzelmi kapcsolatot. Ki várhatta a paraszttól, hogy a telket, mely nem az övé, melyről földesura ezer ürügy alatt elmozdithatta, belterjesen müvelje, abba hosszu idő mulva gyümölcsöző befektetéseket tegyen, rajta gazdasági épületeket emeljen, fát ültessen, akár egy vizlevezető árkot ásson, házát csinosabban épitse, mikor őt egyedül a haszonélvezet illette s e jogát csere, vétel, zálog vagy széthasitás utján mindig csak urának beleegyezésével ruházhatta másra át, sőt a törvény szabatosan még azokat az eseteket sem állapitotta meg, mikor az ur e beleegyezését meg nem tagadhatja?

Magából a rendszerből folyt tehát, maga a munkaszervezet kényszeritette reá, hogy a földet nem javitotta, az üzem vagy akár a marhatenyésztés fejlesztésével nem sokat törődött. Ez pedig socialis bajjá vált, mert a földmüvelés olyan alacsony fokon maradt, mely az összvagyonosságra kihatott. E sulyos baj okozta közgazdasági hátrányok ösztönözték külföldön már jóval előbb a kormányokat, melyekben volt érzék az anyagi jólét iránt, a jobbágykérdés uj szabályozására. A hol kellő alapossággal láttak hozzá, a hol nem a rendi elfogultság és osztályönzés szemüvegén nézték a helyzetet, ott hamar rájöttek, hogy e bajon csak ugy lehet segiteni, ha a jobbágyot telkének szabad tulajdonosává teszik, mert a mig ez nem történik, a népet semmi sem ösztönözheti, hogy földjét javitsa s általában észszerüen gazdálkodjék. A Metternich-kormányban azonban nem volt ily érzék s a jobbágyügyet nem a gazdaság szempontok, hanem kizárólag önkényuralmi törekvései szerint mérlegelte. Tőle a tömeg nem várt semmit, de a külföldi fejlemények hatása, másrészt saját értelmiségének gyarapodása következtében uj vágyak támadtak benne. Az urbér egyszerü mérséklésétől immár nem sokat remélt, mert a tudomány és a gyakorlati tapasztalás egyaránt meggyőzték róla, hogy a robot, tized, kilenczed nemcsak elavultak, hanem az uj viszonyok közt egyenesen kulturellenesek s főakadályai a mezőgazdasági felvirágzásnak. A szorgalmat sujtották s mentől többet dolgozott valaki, annál többet vontak el tőle urbér és kilenczed fejében. A robot meg annyira nem illett e kor viszonyaiba, hogy bármi roppantul elvonta a jobbágyot a saját telke müvelésétől, alig hozott hasznot a földesurnak, mert a szakemberek számitása szerint fele, vagy legalább egyharmada okvetet-

lenül kárba veszett, a maradék kezelése meg tulságos sokba került, mert az ur e czélra »egész tiszti és cselédi dicasteriumot« kényszerült tartani, mi a robot tényleges értékét csaknem egészen fölemésztette. Egész sereg gyakorlati próba bebizonyitotta, hogy a a földesurra is olcsóbb, előnyösebb a fizetett napszámosokkal, mint a robotosokkal való gazdálkodás s sokkal jobban járt, ha jobbágyai egyezségileg pénzen megváltották tőle robotkötelezettségöket. Erre nézve a külföldön már a XVIII. században sok kisérlet történt s tanuságos statisztikai anyag tétetett közzé. Robot, tized, kilenczed megváltásának hire és előnye hozzánk is eljutott tehát s valósitásuk óhaja nemcsak egyes kiváló egyéniségekben, hanem legelől a tömegekben keltett viszhangot. Igy a munkásnép nem elégedett meg többé a Mária Terézia-féle urbérrendezés szük kereteivel, hanem követelései jóval szélesebb alapon mozogtak, uj czélokra irányultak. A földesuri hatalom alóli teljes szabadulás, nem erőszakos uton, hanem törvényes örökváltság által lett eszménye. Ura akart lenni telkének, munkájának s e mellett személyi jogainak biztositása, lételének emberhez méltóvá létele lebegett előtte. És bármi rideg, áthidalhatatlannak látszó örvény tátongott saját eszményei és a rendiség felfogása közt, az uj kor szellemének áramlata neki kedvezett s fokozatosan előkészitette hő vágyainak teljesülését.

Időközben ugyanis gyökeres változások kezdtek beállani a magyar haza és egész Nyugat-Európa közállapotaiban. Az 1830-ki franczia forradalom s a vele kapcsolatos események (belga, olasz, lengyel forradalmak, az alkotmányosság terjedése) ujabb csapást mértek a Metternich-rendszerre s a szabadelvüség, a jogegyenlőség eszméit addig ismeretlen jelentőségre emelték, a mi természetesen a magyar közéletre is kihatott. Végre nálunk is akadt a korszellemnek egy bátor, czéltudatos apostola, a ki nem a tömegekből, hanem a legelőkelőbb nagybirtokos, főuri körökből került ki s igy a tehetség mellett kellő társadalmi tekintélylyel is rendelkezett, hogy igéinek figyelmet, szavainak nyomatékot szerezzen. Ez gróf Széchenyi István volt, ki hazafias szereplésével az 1825-ki országgyülésnek, hol áldozatkészsége lehetővé tette a magyar tudományos akadémia megalapitását, korszakos jelentőséget kölcsönzött. 1830-ban a gróf, ki már előbb is irt egyet-mást, »Hitel« czimü munkájával, melyet csakhamar követett a »Világ« és a »Stadium«, olyan éles birálatot gyakorolt az elavult politikai, társadalmi és gazdasági intézményeken, a rendiség egész világfelfogásán, melyet azok soha többé ki

nem hevertek. Ez időtől fogva halálra sebzetten tengődtek még tizennyolcz esztendeig, de legkomolyabb hiveik is érezték, hogy ütött halálos órájok. Ez teszi korszakossá Széchenyi föllépését. Kiméletlen, de igaz birálata sziven találta a rendiséget s midőn egyre többeket győzött meg tarthatatlan voltáról, ő lett első, igazán országos hatásu képviselője a modern korszellemnek, melylyel az akkori irodalom tanulmányozásával, gyakori külföldi utazásai közben szerzett széleskörü tapasztalataival a legbensőbben megismerkedett, a mint hazájának elmaradt viszonyairól szintén az ország külömböző vidékein nyert közvetlen benyómások utján szerzett tájékozást. Lelkesedés, sokféle tudás, rettenthetetlen bátorság, társadalmi tekintély és izzó honszeretet egyesültek nemes lelkében s uj Keresztelő Jánosként léphetett bámuló honfitársai elé, hirdetve nekik, hogy uj és diesőbb korszak elé jutott a magyarság s csak akarnia kell, övé lesz a politikai haladás, a szellemi polgárosodás és az anyagi jólét mennyországa. Merész szavai, melyeket gyakran az agitator hevével, a költő erejével s az államférfi bölcseségével fejezett ki, egész mélyében fölkavarták a tespedő közlelket, gondolkodásra szoktatták az értelmesebbeket s fölidézték az eszmék ama tusáját, mely minden haladás előföltétele. Széchenyi inditotta meg az uralkodó osztály erkölcsi megujhodását, a melyhez elsősorban fordult, midőn a főuri társadalmat a modern élet ethikai alapelveinek ismeretére, a magyarosodásra, a köznemességet meg munkára igyekezett szoktatni.

E rétegekkel is oly hivatást végzett, mint utóbb a Dunával és a Tiszával. Szabályozta az uralkodó társadalom erkölcseit, melyek ép oly kevéssé feleltek meg a kor szükségleteinek, melyek polgárosodásilag fékezetlen áradásaikkal, posványaikkal, mocsaraikkal, ép annyi kárt okoztak, mint a Duna és a Tisza. Szabályozni, modernizálni igyekezett a százados bécsi iga, valamint a munkástömegek kizsákmányolása által megmételyezett jogi és erkölcsi érzést, mert tudta és számtalan változatban hirdette, hogy barbár erkölcsökkel modern államéletet folytatni nem lehet. Azzal a szent meggyőződéssel fogott nemzetébresztő, martiriumos hivatásához, hogy »egy emberélet lefolyása után, — mint 1836-ban irja, — vagy magyarabb világ lesz, vagy elvész a magyar«. Ez utóbbit pedig csak ugy vélte kikerülhetni, ha a nemesség a nemzeti reform s a haladás szolgálatába lép, a munkásnép anyagi és szellemi ereje meg fokoztatik.

Mindazáltal senki sem állt távolabb a szélső vagy épen felforgató tanoktól és törekvésektől, mint épen a nagy reformátor, a ki ifjusága és férfikora minden szakában derék atyja, a nemzeti muzeum áldozatkész megalapitója, Ferencz gróf nagyon is conservativ világfelfogásának hive maradt. Csupán azt akarta, mire mulhatatlanul szüksége volt hazájának, mit nemcsak a felebaráti szeretet, hanem a józan számitás is az uralkodó és a munkásrétegre egyaránt hasznosnak, számtanilag bebizonyithatóan előnyösnek mutatott s ezt is mindig törvényes uton akarta valósitani. Első és legnagyobb hatásu müve, a »Hitel« egy nagy eszü, de erősen conservativ gondolkodásu agy terméke, mely egyenesen a magyar birtokos osztályhoz fordult s annak fejét óhajtá a haladó kor legnemesebb eszméivel megtermékenyiteni, az uj közgazdaságtan és ethika nézeteivel helyes gondolkodásra tanitani. Legszebb fejezetei közé tartozik az, melynek czime: A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene. Minthogy pedig ez a birtokos osztály kezelte a földesuri hatalmat, természetes, hogy szerzőnek gyakran érintenie kellett a nemzeti munkát, szervezetét, a vele foglalkozókat, a földmivelést és üzemét. Azt hirdette, hogy »szép s nemes érzés lakja sokszor a szántóvető hajlékát s hogy nagyobb szerencsére méltó«; »a parasztság a haza legszámosabb s igy legfőbb tekintetre méltó része«; »se bot, se vessző nem hozott még egy országot is virulásra«, hanem »csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyeztetése szerint igazait és terheit kiszabja«; »fáradjon a szántóvető ember még jobban, mint most, de nyugta s jutalma is szebb legyen«; »sok azt gondolja, hogy a földesur jobbágya ellenében ugy áll, mint két kártyás, kinek egyedül egyike nyer s épen csak annyit nyerhet, mennyit a másika veszt.« Ez hibás előitélet«; »csak a földesur igazságos léte, emberséges gondolkodásmódja s tanácsa emelheti a szántóvetőt nagyobb méltóságra s ez viszont teheti őtet vagyonosb, becsültebb, szerencsésb földesurrá«; »hol kötelesség van, ott jusnak is (kell lennie), hol pedig jus, szabadság s privilégiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni, ezek elválhatatlanok«. Az ilyen mondások eléggé jelzik, milyen jól ismerte Széchenyi a jobbágynép nagy nemzeti jelentőségét, másrészt a fennálló munkaszervezet teljes elavultságát, de még inkább kitünik törekvéseinek iránya és végczélja, midőn igazi hymnuszt zeng a törvényelőtti egyenlőség, a közös teherviselés, a sajtószabadság elveire, midőn a munka áldá-

sát magasztalja, tanulásra, hazafiasságra, áldozatkészségre lelkesiti, ipar, kereskedés, közlekedés fejlesztésére, hiteltörvények és modern hitelszervezet alkotására buzdítja a politikai hatalom részeseit. Itt-ott közelebbről is bemutatja a jobbágyintézmény elfajulásait. A többek közt emliti, hogy egy berek-szárításnál kitünt, hogy a rendesen fizetett munkás ugyanannyi időben tizenháromszor annyit végzett, mint az ingyen-munkás vagyis a robotos. Az országos robot számát egy évre 30 millió napszámra becsüli, melyből azonban — mint mondja — 10 millió egyszerüen kárba vész, miből kiviláglik, hogy a fennálló munkaszervezet mellett milyen roppant a munkapocsékolás s nem azért fedi posvány s diszteleniti sivatag a hazát, mert nincs ember, nincs kéz, hanem azért, mert annyi munka foganatlan vész el. Ép ugy rámutat a tized káros voltára, a mi mind kétségtelenné teszi, hogy a jobbágyság és vele kapcsolatos intézmények gyökeres reformját óhajtja. Csakhogy a reform mérveiről és mikéntjéről a Hitel tájékoztatást nem nyujt s szerző e főfontosságu kérdésnek külön fejezetet sem szentel. Nem részletezi terveit másik alapvető könyvében, a »Világ«-ban sem (1831).

Ezen, főleg vitázó művében, erős hévvel és komoly tudással védi a Hitelben vallott elveket, de arról, hogyan képzeli a jobbágykérdés gyakorlati megoldását, behatóbb fölvilágositást megint nem ad. Egy helyen azt mondja, »én másutt s nem az országgyülésen kezdeném az adófizető képviselői jussainak talpkövét. De erről is majd máskor lehetőségig kimeritve«. Azután kiemeli, hogy hazánkban »a nemzet még semmi és szolga, a nemesség ellenben minden és ur« pedig »mindaddig, mig a nemzet nem lesz valami s a nemesség nem szünik meg lenni minden«, igazi haladást nem tehetünk. E müvében szentel ugyan külön fejezetet a robotnak és tizednek, csakhogy e fejezet nyomtatásban épen két oldal s szintén általánosságokban mozog. Egyedül azt emeli ki, hogy a robotért és dézmáért megfelelően kárpótolni kell a földesurat, még pedig a két érdekelt fél szabad egyezsége utján, mire nézve Nagyczenk mezőváros lakóival Széchenyi, a ki földesurok volt, még könyvének megirása előtt tárgyalásokat inditott.

Csupán harmadik müve, a »Stadium«, melyet még 1831-ben megirt, de a censura tilalma következtében csak 1833-ban tehetett közzé, adott részletesebb tájékozást a tömegekre vonatkozó terveiről. A tizenkét pontban, melyet nemzeti programul kijelöl, benn van a nem-nemesek birtokszerző képessége, a házi adóban s az ország-

gyülési költségekben a közteherviselés elve, a királyi kisebb haszonvételek (ital- és husmérés megváltása, valamint az a javaslat, hogy a nem-nemesek megyénkint pártvédet választhassanak, ki tagositási és arányositási pörökben megóvja érdekeiket a földesur ellen.

»Kilencz millió hü jobbágy és katona sorsának javitása — mondja — elodázhatatlan emberies kötelesség« s utal a visszásságra, hogy, mig a nemesség alkotmányos királyt kiván magának, jobbágyainak ő meg korlátlan ura akar lenni. Az uri székről megjegyzi: »nem ritkán ez hoz itéletet s nota bene, semmi egyéb, mint kénye után, kiben az öltözeten, bajuszon és sarkantyun kivül szinte egy férfiura ismertető jel sem található«. Egészben nem sok tehát mindaz, a mit három első főművében a jobbágykérdésről közvetlenül mond, de az a kevés is elég volt, hogy a gondolkodást uj irányba terelje, mert igéinek hatását a körülmények is a legnagyobb mértékben fokozták. Az 1830. franczia forradalom s az Európaszerte föléledt szabadelvü törekvések tavaszi napsugárként érintették a magyar közvéleményt, másrészt 1831-ben véres parasztlázadás támadt, mely megfélemlitette s arról kezdte meggyőzni a legcsökönyösebbeket is, hogy a köznép sorsának modern rendezését tovább halasztani nem lehet, ha a nemesség saját magát örvénybe nem akarja sodortatni.

Ez a véres lázadás bizonyos tekintetben a nyomorult osztrák közigazgatásnak köszönhető. Mikor az ázsiai kolera első európai körutjában megjelent Galicziában, a hatóságok ott is, nálunk is elmulasztották a halaszthatatlan óvintézkedéseket. Igy a járvány hamar átcsapott hozzánk s három hónap alatt valami 56.000 embert vitt sirba.

A nép, főleg a kétségbe esett tótság, de a magyar jobbágyok is Zemplénben, Sárosban, Szepesben, Abaujban s kisebb mértékben Gömörben lázongani kezdtek az urak ellen s sokféle bűntényt követtek el. Ifjabb báró Eötvös Ignácz, királyi biztos katonasággal hamar vérbe fojtotta ugyan a mozgalmat s oly kiméletlenül ölette a szegénységet, hogy végre a királynak kellett a tömeges kivégzéseket eltiltania. Mindazáltal egész falvak népe menekült[1]) más vár-

---

[1]) Ilyen zempléni menekültek alapitották a Réz alján Hármaspatak és Magyarpatak községeket *Petri* Mór, Szilágymegye tört. I. 158.

megyékbe, például Közép-Szolnokba A mozgalomnak általában sokoldalu következményei voltak. A rendiség józanabb elemeit arra ösztönözte, hogy tegyenek valamit a szegénység érdekében. Más részt Bécsben a felkelést a nemesség megfélemlitésére igyekeztek felhasználni s Metternich azzal fenyegette a rendeket: kezemben a zsilipek, reátok zuditom az árt, agyon üttetlek benneteket a parasztokkal! E fenyegetés szintén hatott s sokakat hajtott a bécsi udvar karjaiba, melytől parasztlázadás esetén védelmöket, megmentésöket remélték.

MÁSODIK FEJEZET.

Az 1832/6. és az 1839/40. országgyülés kora.

Széchenyi apostolkodása, a nemzetközi szabadságtörekvések, a felvidéki események egyaránt uj irányba terelték a rendiséget s gondolkodó részét mindinkább a haladás, a kiváltságaihoz konokul ragaszkodókat meg az udvar táborába gyüjtötték. Mikor a kormány 1832. végén országgyülést tartott, ott már nem ugy, mint 1825-ben csak a maradiak voltak képviselve, hanem az uj politikai nemzedéknek fényes gárdája jelent meg, mely bátran és halálra szántan vette föl a harczot a sötétség hatalmaival. A kormány már a vármegyékben, a követválasztások idején meginditotta ellenök aknamunkáját s pénzzel csábitotta magához a hétszilvafás nemességet, hogy tömegével a müvelt és felvilágosodott elemeket kirekessze a törvényhozásból, mert különösen a középbirtokos osztály, mint egy jeles szónok az 1844-ki országgyülésen mondotta,[1]) látta be mindinkább, hogy saját erejével az udvar és szövetségesei, a főpapság s a főnemesség teljesen agyon fogják szoritani s igy a nép millióihoz igyekezett folyamodni vagyis védelmébe fogadta érdekeit. Itt-ott a személyi harcz az uj koreszmék képviselői ellen nem maradt meddő, másutt legalább a követi-utasitásokba került be a maradi szellem, de teljes diadalt a választásokban a kormány nem aratott többé. Azon fáradozott tehát, hogy reactiós törekvéseinek tüzhelyévé, a haladás elleni küzdelem főhadiszállásává a felső táblát tegye, hová összes segélyhadait berendelte. Csakhogy innen sem zárhatta ki

[1]) *Pesti* Hirlap, 1844. jan. 14-ki szám.

Széchenyi Istvánt, ki mellé az ifjabbak közül többen sorakoztak s kit különösen báró Wesselényi Miklós, Erdély magyarosabb társadalmának szülötte, férfiasan támogatott. Azok az emberbaráti eszmék, melyek a jobbágykérdésben már atyját vezették, az ő nemes lelkében még erősebben felujultak s szóval és tettel bajnoka levén minden nemzeti eszmének, az urbérrendezést, a jobbágyterhek enyhitését is halaszthatatlannak tekintette. Maga kezdte a munkát jószágain. Már 1827-ben hajlandónak nyilatkozott szilágysági birtokain önkényt életbe léptetni a magyarországi, sokkal enyhébb urbariumot. Közép-Szolnok vármegye 1831-ki tavaszi közgyülésén a jobbágyság állapotáról feltünést keltő módon mondotta el nézeteit. Nem elméletek után indult, hanem alapos vizsgálatok által szerzett tájékozást a fennálló helyzetről.

Beható számitásokat tett annak kideritésére, mit kap a jobbágy földesurától, mit fizet érte s marad-e valami haszna vagy nem? A számitás csak a zsibói uradalom jobbágyaira (450 cselédes gazda valami 2500 lélekkel) terjedt ki, de minthogy a vármegyének mutatta be, kétségkivül hasonló viszonyok uralkodhattak megyeszerte, sőt átlag véve talán országszerte. Wesselényi tanuságos számitásainak főeredményei a következők:

Jószágain átlag véve van az ökrös gazdának legföllebb 16, a gyalogosnak 9 kis hold földje (á 1000 négyszögöl), még pedig a beltelekkel együtt. Ezért szolgál az igás jobbágy 78, a gyalog 156 napot, melynek pénzértéke 156 frt. Ehhez járulnak a datiák vagyis majorság, tojás, vaj, fonás, karókészités vagy gyümölcsszedés, törés s a kisebb dézmák, melyek összértéke 7 frt 7 fillér, ugy hogy a földesuri terhek pénzre átszámitva összesen 163 frt 85 fillért vagyis holdankint 9 frt 12 krajczárt tesznek. E szerint a jobbágy fizet holdankint 9 frt 12 kr. évi haszonbért. Ehhez járulnak a föld megmüvelésének költségei, melyeket Wesselényi a buzavetésnél 45 frt 20 krban, tengerivetésnél 20 frt 40 krban állapit meg, részletezve az egyes tételeket. A jobbágynak tehát egy hold buzavetés 54 frt 32, egy hold tengerivetés 38 frt 52 krba kerül. Ellenben egy hold buzavetés átlagos termése jó esztendőben 38 véka, melyből azonban neki csak $33^{1/2}$ véka marad á 1 frt 20 kr; ehhez járul a szalma és tök értéke = 4 frt 30 kr., ugy hogy egy hold összes jövedelme 49 frt 10 kr. Egy hold tengeriföld termése 35 véka á 40 kr. = 23 frt 20 kr., mihez jön a szalma, kender, tök, paszuly értéke = 8 frt, összesen 31 frt 20 kr. Minthogy pedig egy

hold buzája a munkával 54 frt 32, tengerije meg 38 frt 52 krajczárjába kerül, ráfizet a buzánál 5 frt 22, a tengerinél 7 frt 32 krt. Ha e számok igazak, a miben kételkedni alig lehet, ugy megmondják a jobbágyság nyomoruságának, valamint Erdély egész gazdasági hanyatlásának igazi okát.

Méltán nyomasztónak mondotta tehát Wesselényi nagy beszédében a paraszt helyzetét: dolgozik, izzad, de verejtéke gyümölcsét csak a földesur élvezi. Annyi a dézmája, fizetni valója, hogy csupán a baromtenyésztésnek köszönheti, hogy még bő terméskor is tengetni birja életét, mig szük esztendőben az éhenhalásnak van kitéve. Nem nézheti tovább, folytatta, az igazságtalanságot, mely a parasztot a földesurával való viszonyban sujtja; csak a munka az övé, de gyümölcséből majdnem semmi. A paraszt hordja földesura helyett a terheket s »nincs egy kalász buzám, a melyre a pergető nap heve az ő verejtékét ne száraztotta volna; neki kell az idő viszontagságaival küzdeni, ő tikkad nehéz munkában a forró nyár hevében s didereg a csattogó hidegtől száraz kenyere és szigoru eledele mellett; a mig én a hüs árnyékban henyélek vagy a mig az általa vágott s hordott fával jól fütött s az ő munkája után szerzett pénzzel ékesitett szobában vendégeskedhetem abból, a mit ő szántott, kapált, aratott«. Van e beszédben sok abból a szenvedélyből, mely az egykoru által 1514-ben Dózsa Györgynek tulajdonitott szónoklatban megnyilatkozik. Wesselényi odáig ment, hogy méltányosabbnak nyilvánitotta, ha nem a paraszt az urnak, hanem az ur a parasztnak fizetne dézmát. Annyit azonban — mondá — föltétlenül megérdemelné az országtól, hogy törvény védje meg urának önkénye ellen.[1]) De nem várta be, mig eszméi a törvényhozásban diadalt aratnak, hanem segitett saját körében önállóan. Mérsékelte jobbágyainak szolgálatait, másrészt a jószágaiból befolyó tengeri-dézmát az ő javukra forditotta akként, hogy évről-évre beraktározta, hogy inséges évben a szegénységnek olcsón rendelkezésére bocsássa. E »jótevő intézet« megalapitásán kivül eltörölte jobbágyaira nézve a botbüntetés alkalmazását s korlátolta a korcsmahitelt, hogy a népet mérsékletességre szoktassa. Mikor majorsági földjeinek czélszerübb kezelése végett bizonyos tagositást kellett eszközölnie, biztositotta parasztjait, hogy »ezen cserében sem kevesebb, sem rosszabb földet a mostaniaknál adni nem akarunk, legelőjöket

---

[1]) A beszéd kivonata *Petri* Mór, Szilágym. mon. I. 461—2.

nem fogjuk megszoritani . . . ezenfelöl a majorság-erdőmben legelést engedek nekik, a mivel pedig épen nem tartozom«. Szükkörü, de dicséretes socialpolitikai segélymunka volt ez, bármi kevés utánzásra talált. De természetes, hogy az, a ki kezdeményezte, immár Magyarország törvényhozásában is apostola lett a legmesszebb menő jobbágyvédelemnek.

A koreszméknek és különösen a köznépnek hasonló lelkes barátai még tisztesb számban foglaltak helyet az alsó táblán. Ott voltak Nagy Pál, Bezerédj István, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Dubraviczky Simon, Balogh János, ki azt vallotta, hogy nincs hőbb vágya a jobbágykötelék megszüntetésénél, a fenkölt gondolkodásu Kölcsey Ferencz, ki 1835-ben utasitásai megváltoztatása következtében lemondott ugyan, de akkor már ott ült (1833. április óta) a nagyok egyik legnagyobbja, csakhamar a szabadelvü ellenzék országosan tisztelt vezére, Deák Ferencz. Deák, noha saját utasitásaiban is sok volt még a feudális gondolkodásból s megkötötte kezét nem egy kérdésben, azzal a jelszóval lépett a törvényhozás szentélyébe: »ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszersmind igazságosak« s a folyó országgyülés legfőbb czéljául »a jobbágyság sorsának javitását« jelölte meg. Igy ez az országgyülés, mely 1836-ig elhuzódott, a rendi gondolkodás fokozatos átalakitásával uj korszakot jelez a magyar szabadelvüség történetében, mert ez időtől kezdve maga a rendi törvényhozás az, mely a haladás eszméitől visszhangzik s a tömegek reformvágyát és szükségleteit kielégiteni igyekszik. Beállott a vezető egyéniségekben a rég óhajtott változás; uj emberek léptek előtérbe, kik Széchenyi hatása alatt a jobbágykérdés egész jelentőségét, alapvető, a nemzet sorsára kiható fontosságát ismerték, kiknek szivét igazság és emberszeretet, agyát erős itélőképesség és mélységes politikai belátás hatotta át. Mindnyájan el voltak tökélve, immár korszerü megoldásra juttatni a jobbágykérdést nemcsak gazdasági, hanem nagy nemzeti jelentőségénél fogva. Ekkor még ők sem akarták, ámbár egyesek hangoztatták, a jobbágyság, vagyis az intézmény megszüntetését, a kötelező örökváltságot. Még mindig a korszerü urbérrendezés volt politikai eszményök, mert e tekintetben Ausztria állapotai nehezedtek reájok, hol az udvar az örökváltságot most is ellenezte, ellenben az urbérrendezést komolyabban, a parasztra előnyösebben hajtotta végre, mint nálunk. Igy az 1832/6-ki országgyülés haladó elemei szintén csak az igazságos urbérrendezésért harczoltak. »Nekünk ur-

barium által nemzetet kell akarnunk — hirdette az aranyszáju Kölcsey — azaz feladatunk ugy intézni az urbarium tárgyait, hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen s ez által a polgári alkotmány 700.000 puhaság és szegénység által elaljasodott lélekhez 10 milliom felemelkedhetőt nyerjen!«

Még hajthatatlanabb, még lánglelkübbb bajnoka volt az eszmének Deák Ferencz. Ekkor még ő sem a jobbágyság megszüntetéséért, melyet 1848-ban mint igazságügyminiszter valósitott, kardoskodott. Fenn akarta az intézményt tartani, bármi különösnek találta, hogy az ország összes földbirtoka 70.000 nemes háznépé, 7 millió lakosnak meg fekvő tulajdona nincs. Egyelőre azonban megelégedett az igazságos urbérrel, hogy »szabadság és tulajdon« által készitse elő az átmenetet abba az állapotba, mely a jobbágyokat »az emberiesség méltóságára« emeli s »a keblükben szunynyadó hatalmas erőt« kifejti.[1]) De már ekkor hangsulyozta, hogy a munkásnépet nem kegyelemképen, hanem munkája, nemzeti hivatása iránti elismerésül kivánja uj jogok birtokába helyezni. Azt hirdette, hogy »nem a pálcza és a büntető hatalom. hanem a szánakozó szeretet és bizodalom« tartja fenn »a jobbágy és a földesur közt azon atyai és fiui kapcsolatot, melyet hazánk minden részeiben oly gyakran emlegetnek, de sokban csak emlegetnek«. Megfelelő törvényekre akarta e viszonyt fektetni, de nem olyanokra, melyek csak papiron maradnak, hanem olyanokra, melyek lelkiismeretesen végrehajtatnak s a parasztot a nemzeti közösség részesévé teszik.

Ily szellemben óhajtá az uj urbérrendezést, melyre a nemesi közvélemény már meglehetősen elő volt készitve. Az a rendszeres munkálat, melyet az 1825/7-ki országgyülés bizottsága József nádor elnöklete alatt szerkesztett s mely 7 fejezetből állt, még 1830-ban megjelent nyomtatásban. Igy tehát majdnem minden vármegyének volt elég ideje, hogy behatóbban foglalkozzék vele. Megtette, szakbizottságokkal tanulmányoztatta, véleményeket készittetett róla, melyek közül néhány, igy Győr, Pest, Komárom, Nógrád megyéké ki is nyomatott s közgyüléseik hosszasan tárgyalták azokat. Ennek következtében a vármegyék az urbér dolgát követi utasitásaikba is fölvették s megvolt bennök a hajlandóság, hogy méltányos megoldásra juttassák.

---

[1]) Deák Ferencz összes nyilatkozatait *Kónyi* Manó, Deák F. beszédei 6 kötetes, sokféle becses anyagban bővelkedő munkája I. és II. kötetéből (második kiadás) vettem. Lásd még *Ferenczi* Zoltán, Deák élete I.

Alig hogy az országgyülés megnyittatott, a jobbágykérdés nyomban előtérbe lépett, mert ezuttal az udvar szintén határozottan követelte a 9 munkálatból álló regnicolaris bizottságok javaslatainak tárgyalását; sőt egyenesen azt, hogy az alsó tábla mindnyájok közül elsőnek az urbérmunkálatot tüzze ki napirendjére. E körül hosszu vita támadt, mely végre a kormány győzelmére vezetett s az alsó tábla belenyugodott, hogy a reformok tárgyalását az urbérrel kezdje meg. Mindazáltal a kormány az országgyülésnek sem haladó, sem maradi elemeivel nem állt ugyanazon elvi alapokon s olyan eszmei egyetértésben, mely a kérdés gyors és helyes megoldását biztosithatta. Bécsben akarták az urbérrendezést, de csupán a regnicolaris bizottság munkálata alapján és elveinek szük és egyoldalu keretében. Ez a munkálat sokban enyhitette a jobbágy pénzbeli terheit és munkabeli szolgálatait s ennyiben a régi urbariumhoz képest némi haladást jelzett, mert ujabb töltést akart a földesuri kizsákmányolás árjai ellen emelni. Ellenben a jobbágy jogi helyzetének javitása, társadalmi és erkölcsi állapotának emelése terén alig hozott elvi jelentőségü ujitást. Bécsben kezdettől fogva el voltak tökélve ez irányban a magyar szabadelvüek minden törekvését a leghatározottabban visszautasitani. Az udvar parasztvédő politikája abban ormolt, hogy, mint utóbb Deák mondotta, némely apró, tisztán anyagi értékü engedménynyel »jobbágyaink a királyi kincstárt gyarapitó közterheket könnyebben viselhessék«. Más egyébtől irtózott, mert az elavult mezőgazdasági munkaszervezetben látta a fennálló politikai rendszer egyik alaposzlopát, melyet érinteni nem szabad. Nemcsak az uj koreszmék iránti gyülölete sugalta e magatartását, hanem talán még inkább az a körülmény, hogy attól félt, hogy a magyar köznép jogainak kiterjesztése az ő szempontjából ártalmas visszahatást fog Ausztriára gyakorolni. Örökös tartományaiban az udvar saját hatalomteljéből és állami közegeivel már rég nagyon megnyirbálta a földesuri jogkört s fölöttébb mérsékelte az urbéri terheket, ugy, hogy ott feltünően kedvezőbb anyagi helyzetben élt a jobbágy, mint Magyarországon. Nem volt tehát semmi kifogása az ellen, ha a magyar jobbágy fizetései és szolgálatai anynyira mérsékeltetnek, mint a Lajtán tul rég megtörtént; ellenben kézzel-lábbal védekezett az ellen, hogy a magyar jobbágyság kedvezőbb jogi helyzetbe jusson, több szabadságot nyerjen, mint az örökös tartományokbeli. Előre látta, hogy a magyar példát előbb-utóbb Ausztriában is követnie kellend s minthogy csökönyösen ra-

gaszkodott a fennállóhoz, mindenáron meg akarta a magyar ellenzék idevonatkozó törekvéseit hiusitani. Jobbágypolitikáját első sorban Ausztriára való tekintetek sugalmazták tehát. Minthogy pedig a vármegyék előzetes tárgyalásaiból ismerte az ellenzék szándékait, már a követválasztások s a követi utasitások megállapitása idején latba vetette befolyását a haladás hivei és eszméi ellen, a nélkül azonban, hogy kirekeszthette volna őket az uj országgyülésből.

Az ellenzék viszont szintén ismerte a kormány szándékait s nagyon jól tudta, hogy kétkulacsos taktikája odairányul, hogy látszólag a jobbágyság oltalmazójaképen szerepeljen a közvélemény előtt, a nélkül azonban, hogy némely anyagi kedvezményeken kivül más engedményre hajlandó lenne. Ez anyagi kedvezményeket az ellenzék szivesen megadta. Csakhogy a körülmények épen e téren a legnagyobb óvatosságot tették kötelességévé. Minden törekvésének sikere végül is a vármegyén s az alsó táblán uralkodó jobbágyos nemességtől, azaz a középbirtokos osztálytól függött s ha tőle tulságos anyagi áldozatot igényel, könnyen megeshetett volna, hogy elriasztja magától, ellenségévé teszi s igy egész reformprogrammját koczkáztatja. Az anyagiakban jól megfontolt mérsékletet tanusitott tehát, de annál nagyobb sulyt fektetett a személyi jogok kiterjesztésére, a jobbágy erkölcsi és társadalmi állapotainak javitására. Ez iránt a nemesség müveltebb rétegei már kevésbbé érdeklődtek, mint az anyagiak iránt. E kérdésben könnyebben lehetett őket a kormány és hivei elleni harczra mozgósitani, mint az anyagiak terén, mert bármi átalakitó hatással voltak a koreszmék a rendiségre, a régi előitéletek és az osztályönzés sürü ködét a felvilágosodás napfénye csak idők multán tudta szétoszlatni. Hasztalan papolt Széchenyi, hasztalan apostolkodott az országgyülésen Deák, Kölcsey, Wesselényi s annyi más jeles hazafi, a rendiség minden anyagi engedményt, sőt önkénye minden mérséklését a saját részéről hozott sulyos áldozatnak minősité s nem szivesen törődött bele. Sőt akadtak olyanok, kik az urbér tárgyalásába azzal az utógondolattal egyeztek, hogy azt a munkásnép ujabb kizsákmányolására s helyzetének további megrontására használják alkalmául. Deáknak még 1833-ban tiltakoznia kellett az ilyen nyilt vagy leplezett szándékok ellen, midőn kijelenté, hogy uj urbértörvények kellenek, csakhogy »ezen törvények olyanok legyenek, melyek a jobbágyok sorsát rosszabbá ne tegyék«. Az ellenzéknek számolnia kellett tehát e hangulattal s bölcsen számba is vette, mert tudta, hogy a jobbágyra kevésbbé lénye-

ges, ha évenkint 1—2 frttal többet fizet, mihelyt a többletért más téren kárpótoltatik vagyis ha egyéni és tulajdonjogai gazdasági jelentőségének és szükségleteinek megfelelően kiterjesztetnek.

Ilyen volt a kormány és az országgyülési pártok álláspontja, ilyen az irányadó tényezők hangulata, mikor végre az alsó tábla belenyugodott, hogy a kilencz országos munkálat közül elsőnek az urbér vétessék föl napirendre. Az urbérrendezés maga elvileg már annyira megérett, hogy megoldását mindnyájan hasznosnak, sőt halaszthatatlannak tartották. Csakhogy a leglényegesebb részletekre nézve olyan kiegyenlithetetlen nézetkülömbségek forogtak fenn közöttük, melyek mindegyike alaposan veszélyeztethette az egész megoldást. Maga az udvar mint ilyen a nagy munka első szakában meglehetősen a háttérben maradt s igy történhetett, hogy a kormánypárt és a rendi felfogás hiveinek szilaj ellenállása daczára az ellenzék, habár sokban engedményeket kellett tennie, egészben fényes diadalt aratott s a legszebb eredményekkel zárhatta be a hadjárat első szakát.

1833. elején határozta el az alsó tábla, hogy enged a kormány óhajának s nem, mint eddig akarta, az ipar-kereskedelmi, hanem az urbéres munkálattal kezdi meg a reformok tárgyalását. Kebeléből uj bizottságot választott, hogy a rendelkézésre álló anyag felhasználásával egészen uj törvényjavaslatot készitsen s azt a tábla elé terjessze. A bizottság hamar munkához látott s hogy lehetőleg siettesse, előzetesen semmiféle alapelvet vagy vezéreszmét nem tüzött ki maga elé, mert ezek szövegezése az ellentétes vélemények mellett sok időt igényelt volna. Egyszerüen belement a részletekbe vagyis megkezdte a kész regnicolaris javaslat tárgyalását s minden egyes szakasznál döntött a részletes megvitatás közben az elvi kérdésekről. A haladás barátai azon eltökéléssel léptek a vitába, hogy az alapul szolgáló javaslatot a jobbágyra minél kedvezőbb szellemben fogják módositani. A bizottságban a többség feléjök is hajlott, de már itt töméntelen nehézséggel találkoztak s némely kérdésben meg kellett a fennálló állapotok törvénybe igtatásával elégedniök, hogy az elvi jelentőségü ujitásokhoz megnyerjék a szükséges szavazatokat. Igy a bizottság munkálata megadta mindenkinek a szabad költözés jogát, de a paraszt csak akkor élhetett vele, ha minden kötelezettségének eleget tett s legalább az alispántól megkapta a távozásra az engedélyt. Sőt a tömeges elköltözés, például egy egész falu népének áttelepedése egyenesen megnehezittetett. A távozó jobbágy befekte-

tésein kivül haszonélvezeti jogát is eladhatta, ha a földesur beleegyezett s ha akadt vevője, mire nézve némely fennálló megszoritás továbbra is meghagyatott. A telki állomány megállapitásánál elvül az szolgált, hogy a jobbágy megélhessen a telekből. Minthogy azonban a javaslat törvényesitette azt az állományt, melyet az egyes vármegyékben Mária Terézia urbére megállapitott s mely akkor sem hajtatott végre, azóta meg nagyobbrészt elavult, ez elvnek a jobbágy kevés hasznát látta, sőt a csekély állomány e megállapitásának végzetes hatásai — ez alapon hajtatott végre később az örökváltság — minde mai napig érezhetők a paraszti birtokviszonyok alakulatában. Ellenben a terhek mérséklése terén a bizottsági javaslat már több előnyt hozott a jobbágynak. Egyebek közt eltörölte az ugynevezett kisebb tizedet és a hosszu fuvart, a kilenczedet meg egyezségileg megválthatóvá tette, másrészt a földesur, ha természetben szedte, három nap alatt köteles volt átvenni, különben a paraszt a mezőn hagyhatta, a maga termését meg haza szállithatta. Ellenben az az inditvány, hogy a kilenczed kárpótlás nélkül eltöröltessék, a robot pénzbeli megváltása pedig kötelezővé tétessék, elvettetett, mert a szabadelvüek számoltak a tényleges viszonyokkal s nem akarták a földesurak tömegét magoktól elriasztani. Azt azonban kimondották, hogy az adókötelezettség a jobbágytelken gazdálkodó nemesekre is kiterjesztessék, kik némely vármegyében elég számosan akadtak. Ez intézkedés szintén enyhitette a jobbágyok terhét, minthogy a közadó akkor minden törvényhatóságra átalányösszegben vettetett ki s minél többen járultak a fizetéshez, annál kevesebb jutott egy-egy adófizetőre.

Minde kérdések legelől anyagi érdekeket érintettek, melyekre különösen a középbirtokosok, kik az alsó táblán a döntő szót vitték, fektettek nagy sulyt s a reform hivei épen reájok való tekintetből álltak el sok méltányos kivánságuktól. Ellenben a legnagyobb erőködéssel igyekeztek az eredeti javaslat egyes részleteit akként módositani, hogy a jobbágy egyéni s tulajdoni jogai kiterjesztessenek s e czélból az eredeti javaslatot, mely hét szakaszból állt, egy nyolczadikkal bővitették ki. Ezzel az uj bizottsági javaslatot, illetve az egész urbérrendezést első rangu socialpolitikai alkotássá avatták s átmenetté tették az eddigi elnyomatásból a felszabaditás és egyenjoguság világába, mely ugyan még csak távoli, de mindenesetre már tudatos czélja volt a szabadelvü tábornak. Ez eszméket a bizottsági javaslatnak különösen IV., V. és VIII. czikkei vagy szakaszai

szolgálták. A IV. szakasz az önkényes örökváltság behozatalára vonatkozott. A jobbágyterhek ily megváltását a törvény eddig sem tiltotta s ritka kivételképen ugyan, de már régebben is fordultak elő ily esetek. Már említettem Nyiregyházát; Zalában szintén pénzen váltotta meg magát néhány község s az alku mindkét félre fölöttébb előnyösnek bizonyult. Csakhogy az önkényes örökváltság valamint külföldön, hol még a XVIII. században törvényesittetett s a közzétett statisztikai adatok szerint a gazdasági lendület fontos emeltyüjévé vált, nem birt tért hóditani s csupán kivételesen fordult elő. Most a szabadelvüek külön törvénynyel akarták ráirányozni a figyelmet. Divatba óhajtották hozni, hogy hidul szolgáljon a kötelező örökváltság végczéljához. Az V. szakasz viszont az uj korszellem s jogérzés számbavételével szabályozta az uriszék hatáskörét, midőn illetőségét kizárólag a jobbágyok egymásközti pöreire korlátolta, ellenben minden pört, mely jobbágy és földesur közt folyt, a megyei törvényszékhez, vagyis a földesur döntő befolyása alatti uriszéknél függetlenebb, elfogulatlanabb birósághoz utalt. Ez időben az uriszék intézménye teljesen lejárta magát, már azért is, mert nagy költséget okozott a földesurnak. 1837-ben a mágocsi uradalomnak egyetlen uriszék 420 frtjába került. Ehhez járult a tömlöcztartás költsége, a hajduk fizetése, ugy, hogy az emlitett uradalomnak egy évi összes idevonatkozó kiadása 1835 frtra ment, mit hasznosabb czélokra fordithatott volna. Minthogy pedig még 1848-ban 167 testület és 304 egyén volt az uriszék s a pallosjog kiváltságával felruházva, képzelhető, mennyi költséggel járt s minő zürzavart okozott az igazságszolgáltatásban.

Végül az ujonnan beigtatott VIII. szakasz a jobbágy személyi és tulajdoni jogait akarta szilárdabb alapokra fektetni, midőn egyrészt megadta neki a fölperesi jogot mindenkivel szemben, azaz kimondotta, hogy jövőre saját nevében is pörölhet nemes emberrel, másrészt meg azt a kedvezményt, hogy birói itélet nélkül a parasztot sem személyében, sem javaiban büntetni nem szabad. Itt a többek közt a botozás akkor felháboritóan elterjedt divatjának akart határt szabni. A deres uralmát már Széchenyi ostorozta s egy külföldi[1]) megjegyzé, hogy nincs ország, hol annyit botoznának, mint nálunk, a mi ur és jobbágy erkölcseit egyaránt megfertőztette. Az 1790/1. törvény kimondta ugyan, hogy a botbüntetést csupán az uriszék rendes ité-

---

[1]) *Ellrich*, Ungarn, wie es ist. Megjelent 1831.

lete alapján szabad alkalmazni, de az uri rend a szegény embert védő törvénynyel more patrio nem törődött s a botozás vigan folyt még a mult század harminczas éveiben is, mikor a közerkölcsök kétségkivül pallérozódtak s szelidebbek lettek. Nagy Pál akkor azon reményének adott ugyan kifejezést, hogy közeledik az idő, midőn itélet nélkül senkit sem botoznak meg többé. Deák Ferencznek sem sikerült legalább a falusi birót kivonni a pálczázás szégyenitő büntetése alól, hasztalan kivánta Klauzál Gábor is (1834.) »ez égbekiáltó licentia megzabolását«.

A fent ismertetett három szakaszt tekintették a haladás barátai az egész urbérrendezés gerinczének. Elfogadtatásuk azonban már a bizottságban roppant nehézségekbe ütközött. Majnem minden szakasz, sőt a legtöbb bekezdés körül erős harcz folyt, de kivált a paraszt személyi jogainak biztositása keltett heves zivatart és sokan hirdették, hogy vége a nemesi jusnak, ha az ur nem csukathatja le a pórt akkor, mikor neki tetszik. Vége az alkotmánynak, csatakiáltással mentek a szavazásnak, mely azonban ellenök dölt el. 1833. juniusban a bizottság elkészült nehéz feladatával s munkálata a kerületi ülésekből aránylag kevésbbé megcsonkitva jutott az alsó tábla elé, mely 1833. julius 16-án kezdte tárgyalni. Itt azután nyomban és nagy szenvedélylyel megindult a reformatio in pejus kisérlete, még pedig a kormány szándékainak megfelelően Somssich Pongrácz személynök, a ház kinevezett elnöke közvetlen vezetése alatt. Fáradhatatlan volt azon törekvésében, hogy a bizottsági javaslatot visszacsinálja kiinduló pontjára, a regnicolaris javaslatra, azaz kihagyjon belőle minden lényeges ujitást. Ha máskép nem ment, a kisebbség vagy, a mint mondotta, a relativ többség inditványait jelentette ki elfogadottaknak, mi több izben a szokottnál is szenvedélyesebb összeütközésekre vezetett, mert Deák, Kölcsey és mások férfias kitartással és lángoló buzgalommal szálltak szembe erőszakos üzelmeivel. Ugyszólván minden szakasz és minden pont körül elkeseredett viták folytak s Somssich és hivei különösen azt ellenezték, hogy a jobbágyot csak törvényes itélet alapján lehessen személyében és vagyonában háborgatni. Némelyek felhozták, hogy a jobbágynak ma sincs oka panaszra, mások meg attól féltek, hogy ez uj elvből »alkotmányunknak és az egész nemesi karnak végromlása következnék«. Deák Ferencz mindkét állitást tévesnek bélyegezte s kiemelte, hogy nem uj engedményt kiván, »hanem azon just, mely a természet törvénye szerint a jobbágyainkat is illeti«

s hogy csak nyolcz százados constitutiónknak nyolczszázados igazságtalanságát« akarja enyhiteni, »mert közboldogság ott általános nem lehet, a nemzet virágzása nem képzelhető, a hol még a személybeli bátorság is csak privilegium s a hol azt a kisebb rész kizárólag gyakorolja«. Mások változtathatatlannak, örök időre szólónak hirdették a Hármaskönyv idevonatkozó határozatait s ellenezték kiterjesztésöket a jobbágyságra. A többség azonban Deáknak adott igazat s elfogadta az illető szakaszt. Ép oly hevesen folyt a harcz az örökváltságról szóló résznél, noha nem hozott ujitást. Csupán azon régi elv törvénybeigtatására szoritkozott, hogy jobbágyok megválthatják urbéres tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat (az uri törvényhatóság sértetlen hagyatván) szabad egyezség utján tökéletesen és örök időkre, kivéve a királyi haszonvételeket, melyek urbéri kötés tárgyai nem lehettek. Szentiványi Anzelm az idevonatkozó vitában ki akarta terjeszteni a birtokképesség elvét a hazabeli lakosokra, még pedig a nemesi javakat illetőleg is s Borsiczky István, főleg Deák Ferencz támogatták az eszmét. Deák elmondotta, hogy »nincs a nemzeti mivelődés lehető virágzásának emésztőbb fénye«, mint az, hogy nem-nemes ember fekvő birtokot tulajdonul nem szerezhet, mi nemcsak az örök igazsággal ellenkezik, hanem még inkább azzal, hogy a tömeg vállain fekszik a közterhek legsulyosabb része s a legtöbb vért is ő áldozza az ország védelmére. Hévvel ajánlotta tehát a birhatási jog kiterjesztését a nem-nemesekre. »Nevelni fogja ez a nemzeti szorgalmat, felébreszti sokak kebelében az emberiség magasabb érzését, ösztönt ad a kimüvelődésre s ezáltal hazánk boldogsága fog növekedni a nélkül, hogy valakinek igaz jussai sérelmet szenvednének«. Mindez nem használt s az inditvány elbukott. A kérdés később (1834.) egész más alkalommal, a polgári törvények javitásáról szóló vitában ujra fölmerült. Szentiványi megint megtette az inditványt s Deák buzgón támogatta utalva arra, hogy nincs magyar törvény, mely a nem-nemesnek fekvő birtok szerzését tiltaná. Másrészt kigunyolta azt az ellenérvet, hogy a nem-nemesre csak káros lenne, ha földet vásárolna, mert pénzét másutt jobban kamatoztathatja. De a többség, 27 vármegye s az egyházi rend ismét megbuktatta az elvet.

1833. szeptember 21-én került a VIII. szakasz az alsó tábla napirendjére s Somssich elnök nyomban kiadta a jelszót, hogy fölösleges s nem idevaló, mit Deák ékesszólása sikerrel czáfolt meg. Egészben bármi heves támadások intéztettek ellene, a bizottsági

javaslat lényeges alapelveiben változatlanul került ki a harczból, mert a többség hüségesen kitartott mellette. Az alsó tábla még a javaslat végét tárgyalta, mikor eleje szeptember 9-én a főrendiház elé került, hol a tusa még szenvedélyesebben megnyult. Ott az udvar kivánságához képest a reformok ellen maga József nádor vetette latba befolyását s a főurak, kiknek tulnyomó többsége mindig föltétlen hive volt Bécs törekvéseinek, most is köréje csatlakoztak. Mint az udvar, ugy a nádor is az anyagiakban bőkezübb volt az az alsó táblánál, ellenben a javaslat demokratikus irányzata aggasztotta s e téren minden ujitást visszautasitott. Ösztönzésére a főrendi tábla nem kevesebb, mint négy üzenetet váltott a követekkel, kik rendületlenül ragaszkodtak megállapodásaikhoz. A meddő küzdelemben végül is a mágnások engedtek, de nem azért, hogy az urbérrendezés ügyét dülőre juttassák, hanem azért, mert Bécsből azt az utasitást vették, hagyják abba az ellenállást s fogadják el az alsó tábla javaslatát, mert a király semmi áron sem fogja szentesiteni. Egyelőre azonban a két tábla közt létrejött a megegyezés s a nyolcz szakaszból álló urbérmunkálat vegyes ülésben (1833. nov. 19.) hitelesittetvén, szentesités végett Ferencz királyhoz a szokásos módon felterjesztetett.

Csak ekkor állt be az urbér-ügyben a végzetes fordulat. Az udvarnak, mely eddig azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha szivén viselné a jobbágy helyzetének javitását, most ép oly kevéssé kellettek a javaslatban letett reformok, mint annak előtte. Csakhogy megbuktatásukra uj furfanghoz folyamodott. Magán az alsó táblán akarta a dolgot zátonyra juttatni, még pedig akként, hogy főispánjai s az alsó tömegek segitségével megváltoztattatja a vármegyék által követeiknek szabadelvü szellemben adott utasitásokat. Ehhez azonban idő kellett s hogy megszerezze, kilencz hónapig feleletre, noha régen elkészült vele, sem méltatta az országgyülést. Válaszát csak 1834. aug. 28-án olvasták föl az alsó táblán, hol roppant megütközést keltett, mert az anyagi kedvezményeket szaporitani akarta ugyan, ellenben a IV., V. és VIII. szakaszok egyszerü kihagyását követelte. Ezzel az urbérügy ujra napirendre került s tárgyalása szept. 2-án ugyszólván elölről kezdődött, csakhogy a haladás hiveire egyre kedvezőtlenebb körülmények közt, mert a. szabadelvü többség a vármegyékben folyó titkos aknamunka, másrészt a személynök vesztegetései következtében mindinkább csökkenésnek indult.

Az udvar különösen a vármegyében dolgozott agyafurtan és sikeresen. Legelől a jobbágytelken gazdálkodó nemesek adókötelezettségét, mely benn volt az urbérjavaslatban s melyet maga is elfogadott, használta fel czéljaira. Az adókötelezettség veszedelmével kezdte ijesztgetni a bocskorosokat, a bunkókrácziát s a parasztnemesek segélyével a főispánok kivitték, hogy számos vármegye gyülése maradi szellemben módositotta követeinek eddigi szabadabb utasitásait. Ezzel elérte, hogy több követ megmásitani volt kénytelen álláspontját s azt, a mit csaknem két esztendeig, mint egyik-másik panaszolta, fehérnek védelmezett, végül feketének nyilvánitotta. A kormány ez üzelmei távolitották el Kölcseyt az országgyülésről, mert utasitásainak ilyetén módositása után letette a megbizást, sőt ugyanez üzelmek idézték föl báró Wesselényire a végzetet. Kölcsey és Wesselényi sorsa szoros kapcsolatban áll egymással. 1834. decz. 9. Nagykárolyban megyei közgyülés tartatott oly czélból, hogy Kölcsey második utasitása ismét szabadelvü szellemben módosittassék. Az inditvány megbukott, de a vita folyamán Wesselényi nagy beszédet tartott s a jobbágykérdésről lévén szó, meggyőződéséhez hiven ecsetelte a parasztság sanyaru állapotát. Eközben erősen ostorozta a kormányt, mely látszólag parasztvédő irányzatot követ, de csak azért, hogy a nemességre uszitsa a jobbágyot, midőn az országgyüléssel igyekszik az urbéri javaslatokat megbuktatni. Pedig — mondá — az alsó tábla akarja a reformot, csak a főrendek nyakaskodnak. Hogy az olygarchákról elvonja a nép gyülöletét, immár a vármegyéket ösztönzi reá, hogy követeiket tiltsák el a haladástól. Lelkökre kötötte tehát a nemeseknek, ne támogassák a kormányt, mely csak őket akarja bajba hozni, mert a parasztság el fog keseredni s a nemességen tölti bosszuját. Az udvar el fogja ugyan fojtani a lázadást, »de jaj lenne akkor nemzeti függetlenségünknek!« A lelkes, de épen nem lázitó beszéd nem mentette meg Kölcsey ügyét, de a derék szónoknak hütlenségi pört hozott s töméntelen üldözésnek és szenvedésnek tette ki.

Igy tehát 1834. aug. 28-án az urbér ujabb tárgyalásakor, de még inkább a későbbi döntő tanácskozásokban lényeges változások álltak be a pártok számarányában és csoportosulásában s a reform ellenségei a kormány bujtogatásai folytán különösen nov. 17-ke óta, mindkét táblán uj bátorságot meritettek. Addig azonban a haladás hivei az alsó táblán még mindig győztek s az emlitett napon az önkényes

örökváltságnak is megszerezték a többséget. Csakhogy a részletekben engedményeket is kellett tenniök, hogy az elveket megmentsék. Ezt tették például az irtványok kérdésében. Az ide vonatkozó határozat olyan zavaros fogalmazást nyert, mely később töméntelen nézeteltérésre adott alkalmat. Pedig a kérdés nagyon közelről érdekelte a jobbágyságot, mert a jobbágyföldnek valami egy harmada irtvány volt s számos község egész gazdasági létele az irtásokon nyugodott. Mindazáltal sokan be akarták az urbérrendezésbe csempészni, hogy az irtványföldeket a földesur egyszerüen visszavehesse, szerződés esetén meg visszaválthassa s tetszése szerint rendelkezhessék velök. Most, hogy maga a kormány vetette föl magát a földesuri hatalom oltalmazójává, az efféle törekvések egyre kihivóbban s a partviszonyok változása következtében sikeresebben is érvényesültek.

Az uj pártviszonyok közt Deák és barátai géniusza, igazán szivós kitartása mindinkább meddőségre lett kárhoztatva. Hasztalan hangoztatta, hogy az örökváltság földesurra és jobbágyra egyaránt előnyös, utalva Nyiregyháza s néhány zalai község példájára, melyek az örökváltság után »gondosan müvelt, kies termő kertté varázsolták határaikat«. Hasztalan mondotta, hogy az eddigi állapot rideg fentartásával »elszigeteljük hazánkat Európa müvelődéséből«. Hasztalan mutatta ki, hogy mindig voltak nálunk kiváltságos községek, melyeket a földesur fölmentett az urbér alól s hogy azzal, ha most megtiltják neki, hogy az örökváltságra önkényt megegyezzék jobbágyaival, a nemesi, a földesuri tulajdonjogon esik égbekiáltó sérelem. Hasztalan mondotta, hogy »vétkes mulasztás, nem alkotni törvényt, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporitsa«.

Az alsó tábla többsége eleinte vonakodva ugyan, de egy ideig még támogatta, ellenben a főrendiház, a kormány ellenállásának védbástyája hajthatatlan maradt s nem csak rosszindulattal, hanem mindenféle hamissággal folytatta a harczot a javaslat szabadelvü alapelvei ellen. Igy például azt állitotta az örökváltságról, hogy a javaslat kötelezővé teszi mindenkire, a mi a legüresebb ráfogás volt, melyet az alsó tábla okt. 4. üzenetében erélyesen vissza is utasitott, kiemelve, hogy a javaslatban ilyesminek »még csak nyoma sincs«. A főrendek elfogultsága egyébiránt minden alkalommal, mikor valami jobbágykérdésről szó volt, a legridegebb kifejezést nyert. Azt mondták, hogy egyedül a követek üzeneteiből tudták

meg, hogy van hazánkban olyan néposztály, melynek nem lévén tulajdona, »nyomorult életén kivül alig bír valamivel«. Deák erre megjegyezte, hogy ez csak enyelgés, tréfa lehet, de mindenesetre jellemzi az ország akkori legnagyobb birtokosainak gondolkodását. Következetesek maradtak abban is mindvégig, hogy az udvar által kifogásolt három szakasznak a törvényből való egyszerü kihagyását követelték, mert legszerényebb határozatában is felforgató törekvéseket szimatoltak. Igy a javaslatnak azon részéből, mely a földesuri hatóságra s urbéri perekre vonatkozólag nagyon mérsékelt reformokat ajánlott, azt mondották, hogy »valóban elrémültek a polgári sorsnak akként javalt változtatásán«. Szilaj hévvel tiltakoztak a földesuri büntető hatalom korszerü korlátolása ellen a többek közt azzal érvelve, hogy ez a hatalom »mintegy magában a természet törvényeiben is gyökerezik«. Erre Deák Ferencz nagyon elmésen jegyzé meg: »én nem tudom, melyik kiadását birják a főrendek a természeti törvényeknek, az ő kiadásukban ez is és még sok egyéb is irva lehet, a mint ezt hosszu századok véres tapasztalatai borzasztón bizonyitják; de azon természeti törvényből, melyet Isten eltörölhetlen, örök betükkel vésett az ember szivébe, ama b torlott hatalom bizonynyal nem következik«. A beszéd Deák egyik szónoki müremeke, csakhogy érvekkel immár nem lehetett hatni, mert a haladás barátainak helyzete az udvar ármányai következtében folyton kedvezőtlenebbé vált. Az uj utasitások egyre csökkentették a régi urbérjavaslat hiveinek számát, mert azok a követek, kik uj utasitásokat kaptak, kénytelenségből, néha lelkiismeretök ellenére immár leszavazták azt, a mit nemrég magok segitettek diadalra. Először az urbérjavaslatnak az örökváltságra vonatkozó része, melyről kisütötték, hogy a jobbágyra is káros, bukott meg az alsóház 1834. decz. 10-iki ülésében néhány szónyi többséggel. Ugyanez történt csakhamar a másik két vitás szakaszszal s az alsó tábla beleegyezett, hogy az udvar és a főrendek kivánságához képest a javaslatnak IV., V. és VIII. szakaszai kimaradjanak az urbérrendező uj törvényből.

Ezzel a küzdelem eldőlt, s noha még 1835-ben többször megujult a vita, noha időközben trónváltozás állt be, mert Ferencz király elhunytával (1835. márcz. 2.) helyét a már megkoronázott V. Ferdinánd király foglalta el, a javaslat alapvető szakaszai nélkül került törvénytárunkba (1836: 4—13. t.-cz.). Az uj király alatt még fejetlenebbül folyt a régi gazdálkodás s az ő nevében mü-

ködő kormány ép oly ellensége volt az urbér méltányos rendezésének, mint a régi. Mikor Békésmegye felhivta a testvérmegyéket, hogy az urbérjavaslatból kimaradt elvi jelentőségü határozatokat vegyék be a jövő országgyülésre küldendő követek utasitásaiba, a kormány (1835.) egyszerüen lázitásnak minősitette Békés eljárását, királyi biztost küldött a megye nyakára, a határozat hozatalában részes bizottsági tagok ellen meg fegyelmi eljárást inditott.

E körülményeket számba véve az 1836-ban szentesitett urbértörvény minden hézaga és hiánya mellett is dicsőségökre szolgál ama bátor és önzetlen hazafias férfiaknak, kik megalkotásában részt vettek s a sátáni dühvel küzdő reactió karmaiból legalább egyes igen ertékes vivmányokat tudtak a munkásnép számára kiragadni. Ezek közt figyelemre méltó a 44. törvényczikk is, mely végre levette a jobbágyság válláról az országgyülési költségek terhét, midőn kimondotta, hogy e költség ne mint eddig, a házi pénztárból vagyis a jobbágyadóból fizettessék, hanem minden vármegye nemessége maga viselje. E törvény csak a jelen gyülésre szólt, de a rendek később is megujitották ugy, hogy a köznép ekkor végleg megszabadult e tehertől. A szabadelvüek küzdelmei más tekintetben sem maradtak meddők. A tusa heve általában fölvillanyozta az ország közvéleményét, addig ismeretlen érdeklődést keltett a rendek tanácskozásai iránt s népszerüsitette a nagy nemzeti és korszerü eszméket, melyeket az ellenzék tömegesen dobott a vitába. Ezek hatása nem szoritkozott többé a tanácskozó terem négy falára, az országgyülés tagjaira, mert volt már a gyülésnek irott hirlapja, Kossuth Lajos Országgyülési Tudósitásai, melyek lelkesitő, elbüvölő képet adtak az egyes ülések lefolyásáról s szétvitték az ország minden részébe, az értelmiség minden körébe az ott elhangzott beszédeket, az események megkapó rajzát. A hol csak magyarok éltek, mindenütt érdeklődéssel fogadták a fölmerült inditványokat és eszméket. Minden megyegyülés, minden kaszinó és társas kör, melyek száma nőttön nőtt, a politikai élet és eszmecsere egy-egy tüzhelye lett s hozzá járult a nézetek tisztázásához, a közszellem ujjá ébresztéséhez, a feudális köd eloszlatásához. Az 1832/6-iki ország-gyülésből világosság áradt az egész országra, melynek terjesztésében Kossuth egyszerü hirlaptudósitói müködésével döntő szerepet vitt. Ez időtől kezdve »a szabad föld eszméje« egyik vezéreszméjévé válik a nemzeti programmnak és pedig nemesi és urbéri föld felszabaditása egyaránt, amaz az ősiség, ez meg az urbériség szá-

zados nyüge alól. Fokozták a nemzet bizalmát, szellemi és anyagi erejét azok a fontos törvényhozási alkotások is, melyeket az országgyülés a magyar nyelv és müvelődés, az anyagi érdekek, közlekedés, ipar, kereskedés és egyéb modern jogintézmények terén Széchenyi István szellemében létesitett s melyek mindegyike ujabb réseket ütött a feudalis közszervezet omladozó bástyáin.

Noha az uj törvényből kimaradt az örökváltságra vonatkozó szakasz, mégsem tiltotta, sőt elismerte legalább »azon régi kötések érvényét, melyek eddig az urbérre nézve ur és jobbágy közt« létesültek s jövőre is megengedte a jobbágyoknak, hogy »csupán tartozásaikra, szolgálataikra és adózásaikra nézve külön-külön örökös kötéseket tehessenek«. Ennek következtében az országgyülési tárgyalásokban fölhangzott eszmék hatása alatt itt-ott a megváltással valóban ujabb kisérletek tétettek. Endrődy József még 1834-ben megegyezett temesi jószágán élő jobbágyaival, hogy egy egész telket évi 37 frt általányért minden néven nevezendő urbéri fizetés és szolgálat alól fölment. Ez a váltság oly előnyösnek bizonyult, hogy, noha a jobbágy évenkint fölmondhatta a szerződést, mely esetben ismét a törvényes urbérrendezés szerint kellett szolgálnia, hét év folyamán egyetlen egy felmondás sem fordult elő.[1]) 1838-ban a jobbágyság nemeslelkü barátja, Bezerédj István kötött medinai (Tolna) jobbágyaival önkénytes örökváltsági szerződést, mely a maga korában élénk feltünést keltett s mindkét félre kedvezőnek bizonyult. Egyik példa sem birt ugyan lendületet adni az önkénytes váltság ügyének, de mindenesetre tanuságos volt, mert a haladás hiveit is meggyőzte, hogy ez az eszme lejárta magát s meg kell a kötelező örökváltsággal, a jobbágyság teljes felszabaditásával barátkozniok, ha a nemzeti erők kifejtésének, a nemzeti egység megteremtésének czéljához el akarnak jutni.

Ez a felfogás egyre inkább terjedt, ámbár az ellenzék a következő 1839/40-ki országgyülésen sem tüzte ki határozottan programmjára, hanem megelégedett azzal, hogy uj kisérletet tegyen az önkénytes váltság törvénybe igtatására. Ezuttal sikerrel. Ekkor már a felső és az alsó táblán egyaránt számra tekintélyes csoport lengette a haladás zászlaját, sőt a kormánypárt sem zárkózhatott el többé régi ridegségével a köznép panaszai elől, melynek munkája egyre áldásosabbnak bizonyult reá s az egész országra. Akár

---

[1]) *Hetényi* János, Robot és dézma 80.

akarta az udvar és az uralkodó osztály, akár nem, a gazdasági átalakulás egyre kikerülhetetlenebbé tette az állam jogi és politikai alapépitményének korszerü átalakitását, mert a gazdasági viszonyok eljutottak a fejlődés azon fokára, mely mellett az eddigi tulajdonjogi és társadalmi keretek meg nem maradhattak többé. Mindinkább önerejéből törte szét a dolgozó Magyarország a korlátokat, melyekbe a mult szoritotta. Belátta ezt minden józan eszü ember, bármely párthoz tartozott s egy előkelő hölgy, nemeskéri Kiss Pálné, a fiumei kormányzó neje is, ki jelen volt az 1839-ki országgyülésen, azt irta naplójába: »Én határolt asszonyi értelemmel és világosan látom, hogy nem csupán a századunkhoz szabott filantrop érzés, hanem az ész is tanácsolja a nemesnek, hogy — mint Bezerédj mondja — konczessziókat tegyen jobbágyának.« Midőn tehát a két tábla tárgyalásaiban az urbérügy ismét szóba került, mert az 1836-ki törvények számos részleteikben világosabb magyarázatra vagy lényeges módositásra szorultak, egy főur, báró Wenkheim Béla inditványozta, vegyék be a törvénybe a mult országgyülésen megbukott önkénytes örökváltságot. Sőt Beöthy Ödön egyenesen azt kivánta, hogy az örökváltságot országszerte kötelezővé tegyék s vidékenkint bizonyos kulcs szerint eszközöljék. Deák Ferencz Wenkheim javaslatát támogatta s utalt reá, hogy a megváltásból a földesuré a főhaszon, de előnyös az az egész országra. Wenkheim inditványa el is fogadtatott. Igy az örökváltság kérdése ismét a főrendek elé került, kik most, noha még 1836-ban irtó harczot folytattak ellene, a kormány utasitására irgalmasabban bántak el vele. Ezuttal, de csak az udvar rendeletére, mely a harcziasan alakuló külpolitikai viszonyok miatt sulyt helyezett a magyar országgyülés békés lefolyására, ők is belenyugodtak abba, hogy a két érdekelt fél megegyezésével, tehát tisztán magánjogi kötésképen az urbéres terheket meg lehessen váltani. Sőt megszavazták azt a javaslatot is, mely a paraszt személyi és tulajdoni jogait biztositotta. Ez azonban már nem kellett a kormánynak s igy az 1839 40-ki országgyülés az urbérügyben csak három törvényczikket hozott. VII. és VIII. czikkében a legutóbbi urbértörvények számos határozatát részint világosabban meg magyarázta, részint módositotta, a jobbágyok örökösödését meg szabályozta, a IX. czikkben pedig a mezei rendőrség kérdését rendezte. A VII. czikk 9. pontja szól az örökváltságról s kimondja, hogy »megengedtetik, hogy a földesur és jobbágy közti szabad egyezség által meghatározandó bizonyos általános somma

fizetésével, akár egyes jobbágyok, akár egész községek földesuri tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat (az uri hatóság azonban sértetlen hagyatván) tökéletesen és örök időkre« megválthatják. A következő pontok az ide vonatkozó törvényes eljárás részleteit szabályozták. Mindez ügyek tárgyalása most épen nem keltett hevesebb vitákat. Több vármegye azt is ajánlotta, hogy a robot a mostani, mindkét félre egyaránt kedvezőtlen behajtásmód helyett egyezség utján szakmányba adassék, vagyis a vármegye közbejöttével a két fél állapitsa meg, hogy a jobbágyság hány holdat tartozik a földesur jószágából fölszántani, learatni, feltakarni. De az inditvány megbukott, ámbár egyes földesurak életbe léptették a szakmányrendszert, például Matolcson (Szatmár), Tarpán (Bereg), az abonyi uradalomban, Boroszlón (Heves),[1]) E rendszer előnye egyebek közt abban állt, hogy a jobbágynak több ideje maradt a saját földje megmüvelésére, másrészt előre tudta, a mi a robot mostani rendszerénél nem történt, mikor és hol kell majd az ur dolgát végeznie, az urra meg azért volt hasznos, mert a szakmányos jobban végezte munkáját, mint a robotos, a felügyelet költségei meg apadtak s az ur nem is volt annak a sokféle csalásnak kitéve, mely a robotnál elharapózott.

Az 1839/40-ki országgyülésen a jobbágyvédő irányzat eljutott odáig, hogy a fejlettebb közgazdasági viszonyok által rég kivánt önkénytes örökváltság intézményét bevitte a magyar törvénytárba. Ez erkölcsileg nevezetes haladással, mely előkészitése volt a kötelező örökváltságnak, zárul a nemzeti ébredés első nagy korszaka, az, melyben gróf Széchenyi István vitte a vezérszerepet. Hogy e korban mik voltak a haladás barátainak óhajai s minő érvekkel küzdöttek ellenök a maradiak, azt hiven és megkapóan fejezte ki 1835. máj. 20-ki remek beszédében Deák Ferencz, midőn elmondta: »Volt idő, hogy azt mondánk, adjunk a népnek tulajdon birtokot és vonjuk ezáltal hozzánk egy kissé legalább közelebb és egy édes kapocscsal kössük őt ezen hazához, melyet ő táplál s ő védelmez leginkább; igenis adjunk a népnek tulajdont. Nem — feleli a többség, mert minden föld tulajdona az urat illeti, a tulajdon pedig szent és sérthetetlen. Jól van, viszonozánk, engedjük meg tehát legalább, hogy az urtól szabad alku szerint vehessen fekvő vagyont magának.

---

[1]) *Ploetz* Adolf, Robot és dézma 375—380.

Isten őrizzen, válaszolt a többség. Constitutiónkba ütközik. Igy szorongatva, végre csak azt kértük, válthassa meg szolgálatait s fordithassa a maga és a haza javára azon időt jól, melyet most földesurának fojtott bosszusággal, rosszul dolgozva veszteget. De még akkor is azt felelték: erről majd máskor tanácskozunk.« 1840-ben végre tanácskoztak róla s törvénybe igtatták, csakhogy nyomban kitünt, hogy megkéstek vele s a változott viszonyok közt az sem hozhatja meg többé a kivánt megoldást.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth Lajos kora.

Az önkénytes örökváltság 1840. óta a magyar jog törvényes intézménye volt. Csakhogy a törvény megalkotói s a viszonyok ismerői eleve tudták, hogy megkéstek vele s hogy mint külföldön, hol réges-régen divott, nálunk sem fog számottevő eredményre vezetni s ezen az uton a jobbágykérdés beláthatatlan idők folyamán sem nyerhet megoldást. Csakugyan igazuk volt s az önkénytes megváltás az uj törvény után a korszellem kedvező iránya mellett is ép oly kivétel maradt, mint addig volt, ritkaság számba ment, mely bármi előnyösnek bizonyult az érdekeltekre, — egyetlen egy eset sem végződött balul, — mint csodát bámultak meg, de sem a főuri nagybirtokosok, sem a középnemesség nem utánoztak.

Ép oly kevéssé birt hóditani a szintén fölöttébb czélszerü szakmányrendszer, mert egyezséghez volt kötve, ennek pedig a felek érdek-, valamint érzelmi ellentétei állták utját. Itt rejlett a főakadály, mint azt e kor politikusai és irói százszor s teljes igazsággal hangoztatták. Az uraság kegyelemnek, sulyos áldozatnak, tekintélye csorbitásának tekintette a paraszt iránti engedményt, még ha busásan megfizették érte. Ez okból tartózkodva állt szemben az örökváltsággal, noha azért, a mi joggal megillette, bő kárpótlás biztatta, hisz maga szabta meg a megváltás összegét. E tekintetben még a kötelező örökváltság sem fenyegette károsodással, mert a hatóságok szintén az ő érdekköréből kerültek ki. A főkanczellártól az utolsó megyei esküdtig mindenki többé-kevésbbé érdekelve volt a müveletben s józan észszel föl nem tehető, hogy

a földesurat jogos igényeiben, akár a törvény megalkotásakor, akár végrehajtásakor meg akarták volna röviditeni. Legföllebb az erőszakos kiszipolyozásból, a fennálló országos törvény meg nem tartásából származó jövedelmei csökkenhettek, de ezeket ugy is komolyan fenyegette a korszellem hatása alatt a rendi osztályérdekből mindinkább kikerülő igazságszolgáltatás. Az anyagi károsodástól a földesur nem félhetett tehát s a mit e tekintetben az örökváltság ellen felhozott, az csak ürügy volt, csak takaróul szolgált annak leplezésére, hogy nem akarja a parasztot kezéből kiadni, nem hajlandó őt önmagával jogilag egyenlővé tenni, nem akarja polgártársának elismerni, nem akarja munkája szerint becsülni, szóval, hogy merő előitéletek, nem pedig komoly, számbavételt igénylő érvek és inditékok sugalják elhatározásait. Sokakat kivált gazdatiszteik unszoltak az eddigi rendszer fentartására s e tisztek az egykoru szerint[1]) »nem kis akadályai az örökváltságnak: mivel csak saját igen szük körü tanulmányaik, tapasztalataik és szokásaik látkörét ismerik s nem akarják, hogy életbe lépjen azon üdvös eszme és elv, miket kimondott ugyan a törvény, de előitéleteik miatt életbe léptetni nem birt.« Igy a negyvenes években sem vett lendületet az önkénytes örökváltság. A legkiválóbb esetek, melyekről az egykoru sajtó és irodalom tudomást ad, a következők:

Felsőlő (Lövő) vasmegyei német falu 600 lakossal. Gróf Batthyány Gusztáv földesur a községből huzott jövedelmeinek 20 évi átlaga alapján 40.000 ezüst frtban állapitotta meg a váltságösszeget s emellett saját 13 hold szántóföldből és 96 hold erdőből álló majorságát 32 évre 32.000 frtért bérbe adta a községnek. A váltságdijat 8 részletbe 5%-os kamattal törlesztették. Felsőlő példáját két szomszéd község Schmiedraith (Határfő) és Weinberg (Borhegy) követte. Kokasd német falu 986 lakóval Tolnában. Ez részben idősb Bezerédj Istvántól, részben gróf Festetich Rudolftól váltotta meg magát s a Bezerédjvel való egyezség egy telek váltságdiját 900 ezüst frtra szabta. Szepes vármegyében 10 község, a többek közt: Nagyszalók, Merény, Mühlenbach, Remete, Göllnicz, Biharban Ótomány, Sárosban Héthárs, ez utóbbi a Dessewffyektől váltotta meg magát, csakhogy ez az alku nem sikerült, mert mikor az 1843-iki egyezség alapján a váltságösszeg már lefizettetett, a nemzetség egyes tagjai megtámadták a szerződést. Csicsó köz-

---

[1]) *Helényi*, Robot és dézma 171.

ségben (Komárom) gróf Zichy István 4 jobbágya telkenkint 800 ezüst frton váltotta meg magát a kilenczed, füstpénz és robot alól s a váltságösszeget két részletben fizette. Szentes Csongrádban 1832-ben 12 évre, 1836-ban örökre megváltotta magát a Károlyi grófoktól és pedig 1,361.572 ezüst forinton. Dömsöd szintén haszonbérbe vette földesurától az urbéres terheket. Tolnában még Paks, Szegzárd a Batthyány grófoktól, a negyvenes évek derekán Borostyánkő, Salzriegel (Sóshegy), Tauchen (Fehérpatak), Mariasdorf (Máriafalva), Schönherrn (Szépur), Csehi és Szerdahely váltották meg magokat gróf Batthyány Gusztávtól és Kázmértól. Zalában Královecz. Pestben Ordasnak (Ordasfalva) báró Rudnyánszky Zsigmond tulajdonában levő része (11⁹/₃₂ egész telek 45.000 frton) váltotta meg magát az »iparölő (iparkodást ölő) robot« alól, mint akkor mondták. Szentesen kivül Hódmezővásárhely és Csongrád mezővárosok, továbbá a sélyei uradalom kötött ide vágó egyezményeket az urasággal. Tiszaföldvár egészen megváltotta magát, 1846-ban meg Tahy Ádám engedte meg dunapataji jobbágyainak a váltságot.[1])

Igy az önkénytes örökváltság törvénybe igtatása nem vált be s mint már Beöthy Ödön az országgyülésen, akképen berekesztése után a sajtóban egyre többen és többen hirdették, hogy ez uton czélhoz nem jutunk, s az ország nem eszközölhet korszerü agrár-reformot mindaddig, mig urbérrendezésről ábrándozik, mert ezzel a kérdést immár megoldani nem lehet. Nem urbérre, hanem kötelező, állami közremüködéssel eszközölt örökváltságra, illetve minden urbéres teher váltságos eltörlésére van szükség, vagyis oly gyökeres intézkedésre, mely a jobbágytelkeket mostani müvelőinek szabad tulajdonába juttatja, ellenben a földesurat megfelelő kárpótlásban részesiti. Uj jelszó — nem kell urbér, hanem örökváltság — kezdte tehát az érdekelt feleket, valamint a politikai pártokat foglalkoztatni. A parasztság, a mennyiben megnyilatkozott, már régóta ezt kivánta s az ellenzék helyes érzéssel mindinkább azonositotta magát kivánságaival, ámbár arra nézve még nem állapodott meg, ki fizesse a földesuraknak adandó kárpótlást, valjon kizárólag az állam a közteherviselésre fektetendő adóból, vagy csak részben abból és a jobbágyság külön járulékaiból? Mindazáltal a kérdés élénk eszmecserékre és vitákra adott alkalmat a napi és

---

[1]) *Tahy* István, Tahyak 182.

időszaki sajtóban, valamint az egész irodalomban, mely nagyobb részt a haladás szellemében fejtegette az ügyet s különösen a robotot és dézmát vette éles birálat alá, kimutatva mindkettőnek a jelenbe nem illő, tehát elmaradt és káros voltát. Sőt gróf Batthyány Kázmér e felfogás népszerüsitésére 200 aranyat tüzött ki olyan pályamunkákra, melyeknek, mint 1843. decz. 7-iki levelében irta, egyenesen azt tette feladatukká, hogy belőlök »az összes haza magának alapos meggyőződést szerezhessen a dolgok valódi helyzetéről« vagyis arról, hogy »a robot és dézma, a mellett, hogy a föld népének lustaságát s erkölcstelenségét nagyszerü mértékben nevelik, a földesurra nézve is csaknem egészen elveszett és haszontalan tényezők«. A gróf tehát előre meghatározta a pályázat irányát, midőn kötelezőleg megkivánta a benne résztvevőktől, hogy a gazdasági munkaszervezet két főtényezőjének teljes tarthatatlanságát mutassák ki, a mivel természetesen a kötelező örökváltságnak akarta utját egyengetni. Ha már egy magyar főur ez a törekvése eléggé jelzi a közszellemben beálló változást, még inkább bizonyitja ezt az a körülmény, hogy a Magyar Gazdasági Egyesület, a legelőkelőbb földesurak testülete vállalta el a pályakérdésnek a jelzett értelemben való kiirását s a beérkező pályamüvek birálatát. Nem kevesebb mint 12 munka érkezett, melyből a 100 aranyos födijat Hetényi János ref. lelkész, az 50 aranyos második dijat Királyi Pál, az 50 aranyos harmadik dijat Ploetz Adolf fóti gazdasági titkár nyerte meg.[1]) A munkák kinyomatván, elősegitették az eszmék tisztázódását egyrészt azzal, hogy a küzdő felek főérveit rendszeresen csoportositották, másrészt meg azzal, hogy némi szerény tényleges, statisztikai anyagot is nyujtottak a fennálló viszonyok alaposabb megismeréséhez.

Az ellenkező vélemények természetesen szintén nem némultak el a pártok izzó küzdelmeiben. A kormány hivei táborában akadtak ugyan sokan, kik nem ellenezték »a jogoknak tiszteletben tartása mellett eszközlendő urbéri örök-megváltást«, »a gyakorlatilag helyesen alkalmazandó birtok- és hivatalképességet« s az agrárreform egyik főakadályának, az ősiségnek korszerü módositását.

---

[1]) Mindhárom munka egy vaskos kötetben, Robot és dézma erkölcsi és anyagi, mező- és statusgazdasági tekintetben czimmel 1845-ben jelent meg. Bennök csoportositvák azon eszmék is, melyekkel a haladás barátai és ellenségei álláspontjukat védeni szokták.

De a fentartások, melyekkel éltek, arra vallanak, hogy csupán kaczérkodtak az elvekkel, s a gyakorlatban hatástalanná akarták őket tenni, hogy a rendiség életét minél továbbra kinyujthassák. Ennek volt alkatrésze a jobbágyság, valamint a rendiséghez kötött birtok- és hivatalképesség, az ősiség, szóval mindaz, a mi utját állta az egységes nemzet megalakulásának. Mindegyik a legszorosabban és legszervesebben összefüggött a fönnálló köz- és magánjoggal, a peres eljárással s általában az egész közszervezettel. Száz évvel azelőtt az olyan reformok, minőkre a maradiak most ráfanyalodtak, helyökön lettek volna s egyes külföldi államokban meg is valósultak. De az uj idők haladásai közepett, az anyagi és szellemi polgárosodás akkori föllendülésében a magyar nemzet életérdekei halaszthatatlanná tették a középkori államrendnek ujjal való fölcserélését.

És ez annál szükségesebbé vált, mert a tények mindinkább kimutatták, hogy valamint az örökváltság-törvény hatástalan maradt, akképen a fennálló intézményekkel még az 1836-ki urbérrendezés sem léptethető életbe. A negyvenes években az uj törvények s a nagy részt változott korszellem daczára a régi módra folyt a parasztnyuzás s a földesur annyit dolgoztatta jobbágyát, a mennyi neki tetszett s még ha egész falvak mentek panaszra, a legjobb esetben is évekig eltartott, mig igazságot kaptak. Sőt az uj törvények egészen uj visszaélésekre adtak alkalmat. Igy 1844-ben a földesur Karád községet, mely irtványföldön épült, a törvényes formák megtartásával tette tönkre s 400 családot juttatott koldusbotra.[1]) Az ilyen szomoru események folyton szaporitották a kötelező örökváltság hiveinek táborát, ámbár a végrehajtás módozataira nézve köztük is erős volt még a nézeteltérés. Wesselényi azt vitatta, hogy az örökváltságot meg kell előznie az urbér megfelelő leszállitásának. »Kettő az — mondja — a mi földnépünket borzasztóan nyomja: az egyik a földesuri önkény; a másik az, hogy az után, mit bir, az illőnél sokkal, de sokkal többet fizet robotja által.« Ugy okoskodott tehát, hogy előbb méltányos urbérrendezéssel kell a jobbágyon könnyiteni, mert, ha ez megtörtént, talán képes lesz magát örökre is megváltani. Ma azonban erre nem képes s itt igen okosan abban foglalja össze az 1836-ki törvények sulyos hibáját, hogy »a parasztnál oly kevés földet hagytak, a miből nem vagy alig élhet meg s igy lehe-

---

[1]) A község gyászos sorsát részletesen leirja *Kazinczy* Gábor, Pesti Hirlap 1844 : 328. szám.

tetlen, hogy ebből még egy darabot váltság fejében adjon«.[1]) Mások még jóval később ugy okoskodtak, hogy »a pórnépnek boldogságróli fogalma nem igen terjedt tul azon, hogy jó házacskája, jó marhája, jó gunyája, ó kenyere s ó szalonnája legyen«[2]) vagyis tisztán vegetativ életet folytasson. Még ekkor is inkább állatnak tekintették s sejtelmök sem volt róla, hogy munkájával, értelmiségével, számával milyen óriási jelentőséget nyert s hogy nem philantrop érzelmek, hanem a viszonyok változása, erejének óriási megnövekedése tolják előtérbe a tömeget a politikában. Bármi hatalmas hullámokat vetett tehát a korszellem s bármennyire figyelmeztették a törvényhozást és a közvéleményt a belátásosabb hazafiak, hogy sietni kell a békés reformokkal, különben késő lesz, mert »az idő rohan, az itélet közeleg«, a folyton gyarapodó szabadelvü irányzat a kormány és hivei konok ellenállásával szemben csak igen lassan arathatott volna diadalt, ha a gondviselés olyan férfiut nem állit élére, a ki a nagy munkát, melyet Széchenyi kezdett és Deák folytatott, nemcsak előbbre vitte, hanem teljes diadalra tudta juttatni. Ez a férfiu, a negyvenes évek mozgalmainak legfőbb vezére, Kossuth Lajos volt. Már az 1832/6-ki országgyülésen föltünt, nem ugyan mint követ, hanem mint hirlapiró, ki egyszerü Országgyülési Tudósitások czimü irott lapjával felvillanyozta az ország közvéleményét. A gyülés berekesztése után Törvényhatósági Tudósitásaival akarta nemzetébresztő müvét folytatni, de a kormány elfogatta, elitéltette, tömlöczbe záratta, honnan az országgyülés sürgetésére csak 1840. május 1-én szabadult ki. Iskola volt számára a hosszas fogság s börtöne magányát tanulással, elmélkedéssel, az összes korkérdések alapos és minden oldalról való átgondolásával hasznositotta. Mikor kiszabadult, a martiriomság fénye övezte férfias szép homlokát, melyben rajzott a sok termékeny gondolat. Az elszenvedett erőszaktól meg nem félemlitve fogott hirdetésökhöz s elbüvölő ékesszólásával, emberszeretetbe mártott tollának varázsával csakhamar a nemzet legjobbjai közé, igazi kedvenczévé küzdötte föl magát. Európaszerte a nemzeti állam megteremtése, az alkotmányos jogok kiterjesztése, az egyéniségnek a középkor politikai és egyházi igája alól való felszabaditása volt a kor jelszava s a szabadelvüség, noha még kevésbbé rendelkezett alapos gazdasági szaktudással, főleg so-

---

[1]) Uj M. Szemle 1900. közli *Ferenczi* Zoltán.

[2]) *Zalay* Alajos 1847-ki munkája az ősiségről.

cialis szellemével a szószéken, az irodalomban, a müszaki haladásokban legyőzhetetlen fegyvereket kovácsolt a maga czéljai számára. A kor ez uralkodó eszméit senki magyar kortársai közül olyan mélyen magába nem szivta, olyan elragadtatóan irásban és szóban nem hirdette, senki a valósitásukhoz szükséges erkölcsi bátorsággal és szervező képességgel nem rendelkelkezett, mint Kossuth. Nemcsak irásban és szóban, hanem a cselekvésben is meghaladta kortársait s midőn tenni kellett, a nemzet megtalálta benne gondviselésszerü vezérét. Börtönből lépett a közélet szinpadára s Pestmegye gyülésein hamar előkelő szerephez jutott. 1841-ben meg a hetenkint kétszer megjelenő Pesti Hirlap szerkesztője lett s az akkori nyomott sajtóviszonyok közt, midőn a kormányönkény, a censori butaság, a kém- és rendőruralom, az örökös veszély, melyben élt, az iró képzeletére, gondolataira, érzéseire lidércznyomásként nehezedett, Kossuth az uj közlönyt alig néhány hét alatt a nemzeti mozgalom csodatevő varázsvesszejévé avatta. Az a dohos, mérgezett légkör, melyet a kormány az irodalomban akkor is egész hatalmával fenn igyekezett tartani, az ő lángelméjének megnyilatkozását nem akadályozta. A mint kezébe vette az irótollat, legyürte vele az önkényt, áttörte vele az erőszak kőbástyáit s megmondta nemzetének azt, a mit mondani szükségesnek vélt s a mit az ösztönszerüen szive mélyében érzett. Egyéniségét nem enyésztette el az udvar nyomása, mint Ausztria e korbeli iróival történt, hol hasonló viszonyok uralkodtak. Az ő géniusza szabadon szárnyalt a kényuralom közepett is s lelkének kimerithetetlen erejét a hatalom sem megmételyezni, sem megijeszteni nem tudta. Mint minden igazi nagyságé, az ő tekintete is az egészre, az általánosra irányult s az össznemzet minden érdekét végtelen szövevényességében egységesen fogta föl. Eltanulta Széchenyitől és Deáktól mindazt, a mi törekvéseikben életrevalónak látszott s a miért a nemzeti politikusok már jóval előre ösztönszerüen vagy tudatosan küzdöttek. A mi nemeset és nagyot a magyarság testi-lelki tehetségeinek kifejlesztésére valaha kieszeltek, a mit az irodalom sokféle, de enyhébb változatban hangoztatott, az lelkében mind ellenállhatatlan erővé hatványozódott. Vele megjelent a rég várt megváltó, a ki nemcsak szónokolt, hanem cselekedett s nemzete álmait csakhamar valóra váltotta. Beszélt elbüvölően és cselekedett csodaszerüen. Nevével van örökre összefüzve a jobbágyság felszabadulása, a tömegek rablánczainak széttörése s ez teszi emlékezetét felejthetetlenné az uj, egységes ma-

gyar nemzet mindazon rétegeinél, melyek a rendiséggel végképen leszámoltak. Természetében rejlett, hogy nagy tömegekkel tudott dolgozni, előbb az olvasóközönség ezreivel, azután a nép millióival. Az ő nemesül érző szive, igazságért hevülő lelke, nagy politikai itélőképessége s messzenéző tekintete felfogta a jobbágykérdés egész jelentőségét is.

Együtt érzett a munkástömegekkel, melyek nem akarták többé a kizsákmányolás és elnyomás uralkodó rendszerét türni. Magok természetesen nem igen tudták óhajaikat szabatosan kifejezni, noha a felszabaditás eszméi akkor már minden egyes magyar munkás öntudatának alkatelemévé váltak. Mindazáltal kevesekben volt ez öntudat annyira kifejlődve, hogy azt, a mit éreztek, kifejezni, még kevésbbé akadtak köztük olyanok, kik valósitásában közremüködni tudtak volna. Kossuth ismerte a népet, óhajait s a korszükségleteit. Helyesen értékelte a mérhetetlen hasznot, melyet a kor kivánalmainak megfelelő megoldás a magyar nemzetre hozhatott s félelmetlenül tárta a fenyegető szocziális forradalmat, mely a kérdés további halogató tárgyalása mellett a magyar jobbágyságban ép ugy kitört volna, mint később a nemzetiségek nagy részében. Elfogulatlanul kimondotta,[1]) hogy »a nemesség egyedül a nemzeti ujjászületés roppant munkáját végbevinni nem képes«, mert e feladatra »a nemességben nemcsak elegendő tehetség, hanem elegendő akarat sincs« s a dolog természete szerint nem is lehet, mert ez roppant áldozatokkal jár, mire egyesek hajlandók lehetnek ugyan, de a többség nem. Minthogy pedig azt tekinti végczéljául, »hogy a magyar nép magyar nemzetté emeltessék, hogy a kiváltságok felcseréltessenek szabadsággal s hogy a közteherviselés kötelessége közös legyen s jog és alkotmány szintén közkincs«, feltétlenül szükségesnek hirdette, »szélesbiteni az alkotmány talapzatát s az igazság és testvéries honszeretet erős kapcsával egyesiteni az elágazott néposztályokat«, »mert ez az, a mitől lételünk függ«. Elismeri, hogy »a nemességből emelkedének az igét hirdető szózatok, közülök keltek ki a veteményezők, kik az idők kertjébe a jövendő magvát elszórogatták«. De — folytatta — »könnyü liberalisnak látszani, azonban midőn arra kerül a sor, hogy kiváltságainkat valóban feláldozzuk, ... hogy szabadságunkat valóban megosszuk; a születés is vak eset, helyére érdemet, kegyelem helyére igazságot, nagylelküség helyére jogot tegyünk«, akkor

---

[1]) *Pesti* Hirlap 1844. jan. 21-ki szám.

ezt a nemesi rend önmagától megtenni nem birja. Varázsos szavai a rendiségre, valamint a kivüle álló elemekre egyaránt mélységes hatást tettek. Szaporodtak a haladás hivei az előkelő, a nagy és középbirtokos osztályban, melyből az előző évtizedek haladó elemei néhány iró kivételével csaknem kizárólag kikerültek s melyet Kossuth épen nem akart sem magától, sem a nemzeti ügytől elidegeniteni. Mikor közszereplése első hónapjaiban gróf Széchenyi Istvánnal, ki Bécshez hajló politikájával mindinkább elszigetelte magát, noha az anyagi érdekek terén épen 1840. óta fejtett ki felejthetetlen munkásságot, heves irodalmi tusát kellett folytatnia, az uralkodó réteg képviselői Deák vezetése alatt férfiasan védelmére keltek, a mint általában a vármegye volt és maradt támasza, oltalma, szereplésének főszinpada. A tulajdonképeni birtokos osztály mellett azonban épen ez időben nyomult tömegesebben előtérbe nem csupán, mint azelőtt az irodalomban, hanem a politikában is egy uj elem, mely születésére magyar nemes ugyan, de világnézletére már európailag müvelt magyar polgár, a szellemi nemesség ama fénylő gárdája, mely a rendiség ódon világában dus tehetségeit csak kivételesen értékesithette, mert ehhez a születés előjogán kivül vagyon, földbirtok is kellett, ezzel pedig ők kevésbbé rendelkeztek. Maga Kossuth a szegény nemesek tömegéből került ki s mellette a szegény vagy nagyon szerény vagyonu nemesek egész vezérkara tünt föl a politikai küzdelmekben, igy báró Eötvös József, kinek atyja tönkrement, báró Kemény Zsigmond, Szemere Bertalan, Szalay László, Csengery Antal, Pulszky Ferencz, a Szózat nagy költője, Vörösmarty Mihály, ki egyre melegebb érdeklődéssel kisérte a közélet mozgalmait és egész sereg más jeles, kik a rendiség keretében már nem boldogulhattak s fényes tehetségeiket és tudásukat hol Kossuthot támogatva, hol ellene fordulva, de mindig szabadelvü szellemben a nemzet javára, a tömegek felszabaditásának szentelték. Vörösmarty azt énekelte:

Nemcsak dicsőké a haza;
A munkás, pór, szegény,
Bár észrevétlen. dolgozik,
A hon derületén.

Szigligeti József megalapitotta a magyar népszinmüvet, mások a nemzet közkincsévé tették a magyar népdalt, magyar népies tánczot, a magyar népmesét és közmondásokat, melyeket addig alig vettek számba. Csakhamar megjelentek az irodalomban az elnyomott tömegek szülöttei

és lángelméjü képviselői, egyebek közt Arany János s a nagyok legnagyobbja, Petőfi Sándor, előbb a szerelem, azután a szabadság költője, a nemzeti eszmének Európára kiható énekese s egyik legkomolyabb tényezője. Általa az uj eszmék a társadalom ama mélyébe is lehatoltak, hová addig eljutni nem birtak, mi a tömegek egyik legnemesebb tanitómesterévé tette, mert fölkelté bennök a hazaszeretet és áldozatkészség eszméit. Az irodalom általában lerázta magáról a rendiség nyügét s nemzetivé lett, az egész nemzet buját-baját, vágyait és szükségleteit juttatva kifejezésre. Hozzájok járultak orvosok, mérnökök, tanárok, az ipari és gazdasági tevékenység képviselői, gyárosok, nagykereskedők s mindinkább megalakult az uj, az ifju Magyarország, mely a legkülömbözőbb elemekből képződve egyaránt a haladás eszméit hirdette, szolgálta irásban, szóban és tettben. Egyrészt az uj emberek fáradhatatlan tevékenysége, másrészt a nyugatról a kényuralom minden mesterkedése daczára egyre erősebben hozzánk is beáradó friss lelki légáramlat folyton erősebb mozgásba hozta a társadalmat. Uj, egészséges közvélemény alakult, az ország minden része érdeklődött immár közügyei iránt s az érdeklődés a tömegekre, a munkásnép összes rétegeire, parasztra, kisiparosra, kereskedőre kiterjedt. E közvélemény ellenállhatatlan nyomását mindenki megérezte s már 1841-ben megtörtént, hogy ugyanaz a Szatmármegye, mely 8 évvel ezelőtt épen az urbérben maradi szellemben módositotta az időközben elhunyt Kölcsey Ferencz utasitásait, haladó szellemü programba foglalta a nemzet kivánságait. A 12 pontból álló programban ott szerepel: 3. »kötelező örök megváltása mindennemü jobbágyföldnek;« 5. »A birhatási és hivatalviselhetési jog kiterjesztése minden lakosra általánosan;« 6. Az adózás kiterjesztése a nemességre, ezenkivül az ősiség eltörlése, a hiteltörvények javitása, magyar hitelintézet alapitása, sajtószabadság, népnevelés és népképviselet. Maga Szatmármegye utóbb megtagadta ugyan e programját, de a többi vármegyék, melyeknek megküldötte, behatóan foglalkoztak vele, vitatták egyes pontozatait s mikor 1843 ban az országgyülés ismét összegyült, e viták hatásai mindkét táblán szembeszökően előtérbe léptek. A kormány most ismét rideg ellenszenvvel nézte a haladás uttörőit s a főrendiház többségének szolgalelküsége hiven támogatta törekvéseit, mi nemcsak az alsó táblán s az országban keltett mélységes fölháborodást, hanem egyes főurak részéről is kiméletlen kárhoztatással ostoroztatott. A gyülésen a kötelező örökváltság ügye még háttérbe szorult

ugyan, de annál behatóbban tárgyaltattak az előkészitésére szolgáló más kérdések, az adózás kötelezettségének a nemességre (egyelőre csak a házi adóban való részvételről volt szó), a birtok- és hivatalképességnek a nem-nemesekre való kiterjesztése. A közadózás azonban végül is megbukott, mert az udvar természetesen nem ellenezte, hogy a nemesség is adózzon, a mi eddig felelőtlenül elköltött jövedelmeit tetemesen szaporitotta volna. Ellenben azt, mit az országgyülés feltételül kikötött, hogy a pénzügyekről rendes számadást kapjon s a magyar közjövedelmek a törvényhozás ellenőrzése alá helyeztessenek, ridegen visszantasitotta. Ezen a zátonyon azután a közadózás ügye minden formájában hajótörést szenvedett. Több sikerrel járt a rendek azon igyekezete, hogy a birtok- és hivatalképesség elve végre bevitessék a magyar törvénytárba, a mi sikerült is, noha az országgyülés mindössze 13 törvényczikket hozott. Közülök a IX. is fontos volt a jobbágyságra, mert az országos közmunka-ügyet korszerübben rendezte s a parasztnak mindenféle könnyitést hozott. De a legnevezetesebb a IV. és V. czikk, mely a bevett felekezetek tagjaira korlátolva ugyan, de a nem-nemesekre is kiterjeszté a birtok- és hivatalképességet, mit a szabadelvüek hosszu és erős küzdelem után vivtak ki, még pedig csak a hosszu ülésszak végén (1844. aug. 29.). Sőt az alsó tábla a hivatalképességet ki sem terjeszté a birói állásokra, csakhogy a főrendek lefőzték, mert szabadelvübbek voltak nála s törölték a javaslatból a korlátolást, mihez azután a követek szintén hozzájárultak. Igy a két czikk a következő alakban nyert királyi szentesitést:

IV. czikk. A nemesi javak birhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről. Az országban és kapcsolt részeiben született, állandóan lakó s törvényesen bevett bármely vallásu nem-nemes honfiak, általuk bármi czimen eddig szerzett, vagy jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem birhatási ügyuton ezentul nem háborgattathatnak.

V. czikk. A nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról. Az országban és kapcsolt részeiben született vagy honositott s törvényesen bevett bármely vallásu lakosoknak, akár kinevezéstől, akár választástól függő minden közhivatalokra leendő alkalmazásában az, hogy a nemesi osztályhoz nem tartoznak, akadályul nem szolgálhat.

E siker daczára a rendek a legnagyobb elkeseredéssel távoztak Pozsonyból, mert, noha a magyar nyelv ügyében is fontos törvényt hoztak, a gyülés hosszu tartama (összehivatott 1843. május 14-re,

az ülésszak a törvények szentesitésével bezáratott 1844. nov. 12-en) nem állt arányban eredményeivel. Elégedetlenségök annál érthetőbb és igazoltabb volt, mert jól tudták, hogy megint csak egy elvvel, olyannal, minő az önkénytes örökváltság beczikkelyezése volt, diszitették törvénykönyvünket, melynek azonban a fennálló socialgazdasági szervezet mellett gyakorlati hatása nem lehet. A birtok- és hivatalképesség kiterjesztése irott malaszt a következő években is, mert a fennálló adórendszer mellett, melyben a nemes adómentes, a nemnemes meg adóköteles volt, a nem-nemes ezután sem szerezhetett nemesi jószágot, másrészt, a mig a nemesnek születésénél fogva volt szavazati joga a megyei életben, a nem-nemestől ellenben a törvény e jogot megvonta, nem-nemest nem lehetett vármegyei tisztségre választani. Egyes honoratiorokkal történhetett ugyan kivétel, de ez kegy, nem pedig jog volt, mely csakugyan papiron maradt az uj törvény után is. Ezt belátta az ellenzék, s most már uj czélokat, »a felelős kormány s törvényhozási összpontositás« elveinek diadalra juttatását tüzte ki legelső feladatai egyikének. Másrészt heves izgatást folytatott a kötelező örökváltság s mindazon modern jogintézmények megteremtése, melyek kiegészitő részeiül szolgáltak első sorban a teljes jogegyenlőség, valamint a teherviselés egyenlősége érdekében. Viszont a kormány ugyanez időben uj kisérletre vállalkozott oly irányban, hogy akarata vak eszközévé tegye a vármegyét, mi még inkább feltüzelte a közlelket, fokozta a kormány iránti ellenszenvet s uj hiveket szerzett a haladás eszméinek.

NEGYEDIK FEJEZET.

A jobbágyintézmény utolsó évei.

A nagy nemzeti küzdelemben, noha 1844. derekán kivették kezéből hóditó fegyverét, a »Pesti Hirlapot«, immár mindinkább Kossuth Lajos varázsos egyénisége lépett előtérbe. Egész sereg egyesületet, köztük volt a hires Védegyletet, kezdeményezett vagy irányitott, melyek az ipar, kereskedelem közlekedés· érdekeit szolgálták s a központból a vidékre szétterjedő szervezetökkel egyenes kapcsolatba hozták az ország minden tájékával. Általok közvetlenül megismerkedett a magyar közgazdaság gyakorlati állapotaival, akkori fejlődésével, további szükségleteivel, a pénzügy, a forgalom, a hitel, a vámügy legbonyolultabb dolgaival, ugy, hogy a napirenden álló összes korkérdésekről alapos elméleti és gyakorlati tájékozást nyert. Uj szempontok, uj szükségletek tárultak eléje, a társadalom uj alkatelemeivel lépett érintkezésbe s a pár évi egyesületi tevékenység kitünő iskolául szolgált neki az állam és a közgazdaság minden életrevaló tényezőjének megismerésére. E tanulmányai még inkább megerősitették azon régi meggyőződését, hogy a tömeget szövetségesévé kell a bécsi kényuralom elleni harczban tennie. »Egyesülnünk kell — hirdette (1846.) — érdekben a néppel, hogy erösebbek legyünk, mintsem kormánykény büntetlenül tapodhassa törvényeinket.« Ennek megfelelően a jogtalan tömeg millióit igyekezett hadseregévé avatni, minek előfeltétele meg a szük látkörü Verbőczystákkal szemben, a mint azokat nevezte, kik a Hármaskönyvből meritették tudásukat s minden uj eszmét a szerint itéltek meg, benn van-e Verbőczyben vagy nincs, volt: a nép óhajait kielégiteni, a dolgozó magyar nemzetet a populus Verbőczyanussal egyesiteni.

E kérdésben Kossuthot követte az egész uj Magyarország s közös törekvéseiknek mindinkább sikerült a magyar parasztság bizalmát megnyerni, s ama tévhitéből kiábránditani, mintha minden jó, a mi érdekében eddig történt, a kormánytól származott volna, ellenben minden baját földesurai rosszindulata okozná. E nézetváltozás korszakos jelentőséget nyert két irányban. A tömeget kezdte kivonni Bécs, másrészt meg a socialista és anarchikus szellem befolyása alól, mely akkor is hatalmasul müködött s mint az 1831-iki kolera-lázadás mutatta, a haza jövőjét veszélyeztethette. Kossuthnak és törzskarának örök érdeme, hogy abban a szilaj, szenvedélyes időben megmentették az országot az anarchizmustól. E szörnyü veszedelmet valóban csak ők háritották el, midőn helyes irányba terelték a tömeg ösztöneit s a benne felhalmozott, de még fejletlen erőt a szabad Magyarország megteremtésére használták. A közszellem áramlata akkor sulyos veszélyeket rejtett méhében s a szegénység zavaros vágyai kielégitést kereshettek volna olyan irányban is, mely a magyarságot a megsemmisülés örvényébe sodorhatta. Ezt nem Bécs akadályozta meg, mely később a nemzetiségeket lázadásba vitte szülő hazájuk ellen, hanem az a fiatal Magyarország, a negyvennyolczas nemzedék ama tábora, mely a negyvenes években a közvélemény irányitását átvette. Elérte pedig azzal, hogy azonositotta magát a munkáselem érdekeivel s törvényes uton igyekezett óhajait kielégiteni. Ez még nehéz feladat akkor is, idegfeszitő munka volt a néppel és a rendiséggel szemben egyaránt. A kormány kétkulacsossága megmételyezte a tömeg gondolkozását s mint még az 1847/8-iki országgyülésen is sokszor mondották, Bécstől várta reményei teljesitését. Felvilágositása sok nehézségbe ütközött tehát. Másrészt az uralkodó osztály egy része még mindig azt vallotta, s ebben a balhitben az udvar fizetett vészmadarai folyton megerősitették, hogy a tömegek felszabaditásával vége lesz az alkotmánynak, a nemesség vezető állásának, sőt a magyarságnak, ámbár magyarságot és rendiséget Petőfi korában már senki sem azonosithatott. Milyen tévesen itélték meg a helyzetet a kormánypártnak legelfogulatlanabbjai is, kitünik gróf Dessewffy Aurél példájából. A gróf az udvari párt legmüveltebb tagjai közé tartozott, a ki nem egy kérdésben haladó eszméket vallott, igy a zsidók egyenjogusitásának is barátja volt. Mindazáltal azt mondotta, hogy a föld felszabaditása elérhetetlen ábránd, pedig már 1848-ban megvalósult, a folyton népszerübbé váló Kossuthról meg azt jövendölte,

hogy közel áll az idő, »mikor fagyosan forduland el tőle a sokaság, mely most tömjénez neki«, a mi tudvalevőleg mind e mai napig sem következett be. A kik igy gondolkodtak, azok természetesen nem látták azt a szörnyü veszélyt, mely Magyarországot fenyegeti, ha a sok milliónyi nép jogos követeléseinek teljesitését mindenféle nyegle ürügygyel tovább is huzzák-halaszszák, osztályönzésből ujra meg ujra elodázzák. Pedig ilyesmire gondolt a főurak legnagyobb része, habár a tények rettenetes ékesszólással figyelmeztettek mindenkit, hogy sietni kell, mert ha a magyarság haladó elemei megengedik, hogy a bécsi maszlag teljesen megrontsa a köznépet, a nemesség végveszedelembe kerül. Ez ebben az időben nem csupán egyes rémlátók jövendőlése volt, hanem tények, tapasztalatok bizonyitották e nézet helyességét. Galicziában 1846-ban a lengyel nemesség fegyvert fogott nemzeti eszményeiért s Bécs nem annyira a hadsereget, mint a nemesség által kegyetlenül kiaknázott rutén jobbágyságot mozgósitotta ellene. Segélyével igen hamar vérbe fojtotta a fölkelést, miközben a kormány zászlai alatt küzdő parasztság pokoli vadsággal töltötte bosszuját földesurain. Összefogdosta s a hatóság kezeibe játszotta őket, irgalmatlanul bánt családjok tagjaival, égette, rabolta vagyonukat s kicsapongásai Európaszerte fölháboritották a közvéleményt. A galicziai vérlázitó események nálunk sem maradtak észrevétlenül a nemesség körében, főleg ama vidékeken, hol még emlékeztek az 1831-iki parasztlázadásra. A magyar birtokos osztályt megrémitették a galicziai gyilkosságok, kivált mikor látta, hogy az udvar a rutén jobbágyokat a segélyért, melyben urai ellen részesitették, nyomban a fölkelés leverése után sietett megjutalmazni s rendeletileg eltörölte a legtöbb jobbágyterhet. Csakhamar hire terjedt, hogy Magyarországban, vagy legalább Erdélyben ugyanigy készül eljárni s legelőbb Kossuth sasszeme ismerte fel, minő rettenetes csapás érné a magyar nemességet, ha Bécs a jobbágykérdést az országgyülés mellőzésével közvetlenül a tömegekkel rendezné, mint Mária Terézia tette. Mindent elkövetett tehát, hogy a veszélyt elháritsa. Végleg szakitott az urbérrendezés eddigi módjával s elfogadta a korszerü megoldás legszélsőbb, de immár egyedüli eszközét, a kötelező örökváltságot. Ékesszólásának egész erejét latba vetette, hogy a jobbágykérdést országgyülésileg oldassa meg, még pedig a tömegek óhajai szerint s egyre határozottabban sürgette, hogy »a népet s a nép földét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre«, »külömben a nemesség kaszára

kerül s e kor egyszersmind a magyar nemzet s a magyar nemzetiség halálnapja lesz«.

Ama kérdések közt, melyeket még fogsága magányában alaposan és sokszorosan végiggondolt, volt az urbér s a jobbágyügy is, melyet nyomban a Pesti Hirlap meginditása után eszmecsere tárgyává akart tenni. Jelezte is számos czikkében felfogását s azt, hogy lejártnak látja az urbér idejét s a jobbágyság intézményét a nemesség törvényes kártalanitása mellett végkép el kell törölni, egyszersmind az egész államgépezetet korszerüen át kell alakitani. Most a galicziai események lesujtó hatása alatt egy további lépést tett. 1846 május 27-én báró Wesselényi Miklósnak igen terjedelmes magánlevélben megirta, hogy »rebesgetik, hogy a galicziai vonzalmak« arra ösztönzik az udvart, hogy »a jobbágyviszonyoknak végkielégitéséről a császárságban gondoskodni kénytelen« s hozzá teszi, »hogy akkor nálunk sem maradhatnak a dolgok, ugy a mint vannak.« Sőt már hire jár, »hogy az urbéri tárgy a kormány egyik designált tárgya lesz« a legközelebbi országgyülésen. Már pedig, ha ő oldja meg a kérdést, »teendik ezt az absolutismus érdekében, az alkotmányosság, a nemzetiség, a magyar önállóság rovására.« Hogy e veszélyt elháritsa, Kossuth az örökváltság gyakorlati keresztülvitele, illetve a nemesség kárpótlása ügyében számitásokon alapuló tervet dolgozott ki, melynek végrehajtását nem a bécsi kényuralomra, hanem a nemességre, illetve az országgyülésre kivánta bizni. Ezt magát óhajtotta a nagy reform vezérének, hogy azután a tömegre támaszkodva teljesen letörhesse az eddigi kényuralmat s Magyarországot bevezesse a modern alkotmányos államok közösségébe. Tisztán látta, hogy »mig a feudalismus maradványaiból, a boldogtalan urbéri viszonyokból ki nem bontakozunk, érdekegyesitésről szó sem lehet. Itt van a közös bizalmatlanságnak, a nép gyülölségének kiapadhatatlan forrása«. Ezt pedig csak gyökeres intézkedéssel, a jobbágyság eltörlésével, a kényszeritő örökváltsággal lehet elenyészteni. »Partialis váltság nem segit« többé, mert nem elég arra, hogy »a bosszu és gyülölség ezen hinárjából az ország kibontakozzék. Ki kell pedig gyorsan, ki kell haladéktalanul bontakoznia«, külömben nemesség és magyarság egyaránt örvénybe sodortatik. Az urbért nem rendezni kell, hanem egyszerüen el kell törölni, még pedig az állam közbejöttével akként, hogy a földesur kellő kárpótlást nyerjen s mihelyt a váltságösszeg országszerte meg van állapitva, a jobbágyviszony rögtön megszünjék. Terve azonban

még nem a telek, hanem csupán a »datiák«, a rajta nyugvó különféle terhek megváltására irányul s ezek pénzértékét középszámban következőleg állapitja meg: 1. kilenczed — 4 frt, 2. füstpénz (census) 1 frt, 3. 52 robotnap — 52 huszas vagy 14 frt, összesen 20 frt, mely összeg 5%-kal tőkésittetvén a földesuri kárpótlást telkenkint 400 frtra szabja. Ily alapon az országos kárpótlás összege körülbelül 120,000.000 frtra menne. Ennek az összegnek felét az állam viselné; kölcsön utján szerezné be s egyszerre fizetné ki a nemességnek, hogy jószágait az uj helyzetnek megfelelően instruálhassa. Ellenben a másik 60 milliót állami közvetitéssel a jobbágy 10—12 év folyamán törlesztené a földesurnak. Hogy azonban a tulterhelt jobbágy ez uj teher alatt össze ne roskadjon, mostani közadójának megfelelő részét le kell vállairól emelni s a közteherviselést a nemességre kiterjeszteni. »Minden közterhekben osztozzunk a néppel. A viz ajkainkig ér. Arra gondolni többé, tetszik-e valami a nemességnek nagy nem? nincs idő; főbb tekintet: a népet megnyugtatni s vele egyesülni.«[1]) E tervezet, melyet először báró Wesselényihez intézett magánlevelében fejtegetett, csakhamar nyilvánosságra került s uj lökést adott az eszmecserének, mely a napisajtóban, folyóiratokban igen élénk folyamot vett. Azok, kik komolyan akarták, hogy a magyarság végre nemzet legyen s megszabaduljon a veszélyektől, melyekkel feudális munka- és társadalmi szervezete fenyegette, mindinkább megbarátkoztak a kötelező örökváltsággal s belenyugodtak, hogy a paraszt ne többé bérlője, hanem tulajdonosa legyen telkének. Az Irlandban és Felső-Olaszországban akkor divó bérleti rendszerrel is behatóbban foglalkoztak iróink s arra a meggyőződésre jutottak, hogy az nem hozzánk való s a kérdés egyedüli helyes megoldása a tömegek azon hő óhajának teljesitése, hogy, habár kárpótlás mellett, de szabad tulajdonába kerüljön a telek, melyen számtalan család századok óta gazdálkodott. Vörösmarty Mihály mellett sokan helyeselték Kossuth eszméit, mig báró Eötvös József, ki már előbb hasonló nézeteket vallott szaktanulmányaiban, 1845-ben »A falu jegyzője« czimü regényében a jobbágyság tényleges állapotairól festett életteljes, megindito képet. Munkája füzetekben jelent meg s mindegyik élénk figyelmet keltett, mert a hirlapok pártállásuk szerint birálták és sokat foglalkoztak vele. »Honi állapotainknak képét akartam adni, figyelmessé akartam tenni közönségünket azon szá-

[1]) 1846. május 27-ki igen terjedelmes levele. Századok 1902.

mos erkölcsi és anyagi szenvedésekre, melyek alatt hazánknak szegényebb osztályai görnyednek s költői formát választék, mert azt hivém, hogy czélomat ily módon könnyebben érhetem« mondta szerzője a munka elleni támadásokra adott egyik nyilatkozatában. Azt is különösen hangsulyozta, hogy, noha a regényalakot választotta, müvének anyaga, az elbeszélt tények, az állapotok éles leirása nem a képzelet szüleményei, hanem hiven tükrözik vissza a valóságot, a megtörtént dolgokat. Még tovább ment (1847.) egy másik regényében (Magyarország 1514-ben), melyben megkapóan rajzolta az uralkodó rétegeknek a szegénység iránti irgalmatlanságából folyó természetes következményeket, a jobbágyság lázadását, a socialis forradalmat, jelezve, hogy most is ez áll küszöbön, ha az urak a régi módra zárkóznak el a nép és az idők jogos követeléseitől. Az intő szózatok a nemzet szerencséjére e végzetes pillanatban nem maradtak hatástalanok. Nép és nemesség kezet fogtak s Bécs 1848-ban már csak azokat a nemzetiségeket, melyek a rendiség százados büneit a felszabaditás után sem akarták feledni, hajthatta be a socialis forradalomba. A rendi önérzet az irodalom hatása alatt mindinkább nemzeti önérzetté bővült s a gazdag nemes ur az egyszerü földmüvessel egyaránt büszkén kezdte magát magyarnak, egy és ugyanazon nemzet fiának vallani, még mielőtt a rendiség béklyóit a törvény és az események darabokra törték. A magyar irodalomban, a müvészetben, valamint a gazdasági életben uj tavasz virágzott, melyre büszke volt a nemzet minden tagja, mely közös érdeket és érzéseket szőtt mindnyájok közt s mely a régi viszonyokat teljesen tarthatatlanokká tette. Elősegitették ezt a műszaki tudományok által okozott óriási átalakulások, melyek mindinkább Magyarországra is kiterjedtek.

A feudális intézmények, legelől a . jobbágyszervezet fenmaradásához hozzájárult az a körülmény is, hogy egész a XVIII. század derekáig a földmüvelésnél használatos eszközök, szerszámok, gépek javitása terén alig történt haladás s az ember a középkorban ugyanolyan vagy legalább igen kevéssé javitott ekével, boronával, ásóval, kapával, sarlóval dolgozott, mint évezredekkel azelőtt. A legrégibb idők is hoztak ugyan létre romjaikban is csodálatot keltő alkotásokat, óriási épitményeket, vizszabályozó műveket, még pedig idővel daczolni biró, másrészt művészeti tökélyü kivitelben. De ma már bizonyos, hogy létesitésökben nem a gép, hanem a rabszolga vitte az egyedül döntő szerepet. Magok az ott használt

gépek a lehető legegyszerübbek voltak: kezdetleges emeltyü és csiga. Más nem volt s másra szükség sem volt, mert minden egyebet, bármi hihetetlennek látszik, elvégzett a rabszolga, a ki a bányában kivágta, évek keserves munkájával vizen és szárazon a meghatározott helyre szállitotta, ott felállitotta s megfelelőleg feldolgozta a néha 5000 tonna sulyu követ.«[1]) Mikor ellenben a mezőgazdasági szerszámok és gépek műszaki tökéletesbülése megindult, javulni kezdett a mezőgazdasági munkás helyzete is s a gépek fejlődésével lépésben haladt a köznép sorsának jobbra fordulása. A mig gép nem volt, a munkás volt a gép s ennek megfelelően bántak vele. A gépek feltalálásával kezdett a jobbágy a saját urai szemében is emberré válni. Már pedig Széchenyi és Kossuth korában a gépészet, a gépek terjedése iparban, közlekedésben, őstermelésben nagyszerü lendületet vett s ennek megfelelően emelkedett a munkás önérzete. Mikor tehát a Duna hullámait már gőzhajók szeldesték, mikor magyar földön is lerakták az első vasuti sineket, mi ez időben történt, az első hajó utja, az első gőzmozdony robogása a magyar munkásra is uj korszakot jelzett.

Az uj gőzerejü forgalmi eszközök, mint Európaszerte, nálunk is uj világnézletnek voltak uttörői s a vármegyei politikusok szük látkörét kibővitve, a távolságokat megszüntetve a haza minden részében erős nemzeti öntudattá fejlesztették a localis hazafiasságot. Önkénytelenül fokozták az erő és az egység érzetét s elősegitették, hogy a sok gyenge vármegye országgá egyesüljön s a rendileg tagolt társadalomból egységes nemzet váljék. A kor sok egyéb tényezője közt a műszaki tudományok fejlődése, a mint nálunk a vizszabályozásban, a gőzhajózásban, a vasutépitésben, a hidépitészetben, egyes gyárakban érvényre emelkedett, hatalmasan befolyásolta a nép anyagi és szellemi fejlődését és a régi elemek mellett a mérnök, az épitész is belekerült a polgárosodásnak munkásai sorába. Ugyanily irányban hatottak az uj hitel- és pénzintézetek, melyek egyre szaporodtak az ország minden vidékén. Fáy András, a nemes lelkü iró 1825 óta rendületlenül fáradozott az »apró cassa«, a takarékpénztár népszerüsitésén; »a szorgalmi ösztönt költögetni« volt czélja s részletes tervet készitett »a Pestmegyei köznép számára felállitandó« takarékpénztárhoz. A váltótörvény (1840.) s különféle uj hiteltörvények, valamint a gazdasági lendület folytán

[1]) *Merckel,* Die Ingenieurtechnik im Altertum.

1848-ban már 36 kisebb-nagyobb városban müködött takarékpénztár s 12 millió forint betéttel rendelkezett. Ez intézetek mindegyike a haladásnak, a demokratikus szellemnek volt terjesztője, mert nem nemesi vagy paraszti voltukat nézte azoknak, kikkel üzleti érintkezést folytatott, hanem egész más körülmények szerint, a munka és az egyéni tisztesség szempontjaiból itélte meg az embert.

Mindez friss erőt, kezdeményezést, lelkesedést öntött a haladás barátaiba s az ellenzék, hogy elveit az 1847-re összehivandó országgyülésen biztos diadalra segitse, ideje korán megindította az országos szervezkedés művét. Itt is Kossuth adta az irányt s mikor a haladás főemberei 1845. őszén a Védegylet közgyülésére összejöttek, megpenditette az eszmét, hogy az ellenzék a közvélemény tájékoztatására nagy nemzeti programmot készitsen. Az inditvány helyeslésre talált s a programm kidolgozása gróf Batthyány Lajos, Deák Ferencz és Szentkirályi Móricz urakra bizatott. Deák kedvezőtlen egészségi állapota miatt, de azért huzódozott a tervtől, mert nem tartotta czélszerünek az ilyen részletes nyilatkozatot. Attól félt, hogy a szabadelvüek különböző árnyalatai közti ellentéteket még élesebbekké teheti. Végre azonban engedett barátai sürgetésének s megfogalmazta »az ellenzéki nyilatkozat«-ot, melyet »a magyar alkotmányos ellenzék tagjai« 1847. jun. 6. Pesten tartott országos értekezletökön elfogadtak, másnap meg »az ellenzék központi bizottmánya« az országba szétküldött. Ez a programm a »közterhekbeni osztozkodás«, a törvény előtti egyenlőség s az ősiség eltörlése mellett a jobbágykérdésben következőleg állapitja meg a nemzeti párt törekvéseit: »Az urbéri viszonyoknak kármentesités mellett kötelező törvény általi megszüntetése, mire nézve legkivánatosabbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság, a státus közbejöttével, országos eszközlésbe vétethessék«. Ekkor ugyan még fölöttébb szétágaztak a vélemények a nagy munka végrehajtása, különösen pedig a földesurnak adandó kárpótlás mérvére nézve. De az augusztusban tartott ujabb értekezlet e kérdésben is határozott s egyhangulag elfogadta a programot a kötelező örökváltsággal, a közös teherviseléssel s a népképviselettel egyetemben, csakhogy a nép egyelőre nem az országgyülésen, hanem csupán a vármegyében nyert volna képviseletet. Ez utóbbi, szintén Kossuth eszméje, kétségbe vonhatatlan tanuságot tesz arról, hogy bármi hő lelkesedéssel szolgálta a nemzeti reform ügyét, a haladás-

ban ő sem nélkülözé a kellő óvatosságot, hanem fokozatosan akarta a jogkiterjesztéssel járó nagy átalakulást eszközölni és a politikai jogokba való bevezetésben csak lépésről-lépésre kivánt haladni.

Ugyanez időben (1847. jun. 14.) tette közzé a kormánypárt a maga programját, mely az udvar kétkulacsosságához hiven biztatta, reményekkel kecsegtette ugyan a jobbágyságot, de nem lépett a kötelező örökváltság alapjára. Ellenben megigérte, hogy siettetni fogja az urbérből való kibontakozást ugy, hogy az önkénytes örökváltságot az ősiség megszüntetésével, az urbéri és tagositó pörök lebonyolitásának gyorsitásával, a váltsághoz kivántató pénz és hitel czéljaira szolgáló intézmények megalkotásával fogja megkönnyiteni. Elvileg tehát még mindig az 1840-iki alapon állt, messze a tömeg óhajaitól és a gazdasági élet követelményeitől s oly eszközökkel kivánt czélt érni, melyek a legjobb esetben is nemzedékekre elodázták volna a megoldást.

Sőt Erdélyben, az udvar föltétlen befolyása alatt álló rendiség nagy többsége még ridegebben visszautasitotta a haladást s még maradibb irányba akarta a jobbágykérdés megoldását terelni. Ott, mint már jeleztük, sem Mária Terézia idején, sem azóta urbérrendezés nem történt s az az ide vonatkozó kisérlet, melyet az országgyülés 1837-ben tett, annyira a rendi érzés jegyében született, hogy az udvar megtagadta szentesitését. Igy a jobbágy sorsa állandóan a szokáson vagyis ingatag alapon nyugodott s minden önkénynek ajtót-kaput nyitott. Hetényi János, ki nemcsak a robotról és dézmáról, hanem Erdély gazdasági viszonyairól is pályanyertes munkát irt, mikor a kis országot személyesen beutazta, ottani benyomásait következőkbe foglalta össze (1844.): »A királyi rendeletek kedvezései csak irott malasztok és Erdélyben daczára a XIX. századnak, 1,200.000 jobbágy mind személyét, mind birtokát illetőleg sanyaruság között teng és jogszerü állást nélkülöz«. Egyszersmind kiemeli, hogy ez az ország »az urbért illetőleg jelenleg ott sincs, a hol a nem nagyon sebes haladásu Magyarhon már 1767-ben volt«. Még a Királyföldön sem találkozott kedvezőbb állapotokkal. Maga a szászok kezén levő föld jelesül müveltetett ugyan, »mivel ennek minden része gazdag igen jó gyümölcscsel, a baromtartás is annyira üzetvén, mennyi a honi szükségletre megkivántatik«.[1]) A szász lakosság e mellett ügyes volt mindenféle kézi mes-

---

[1]) *Hetényi*, Erdély stb. 129.

terségben s akadtak sorában olyanok, kik faliórát és zongorát csináltak. Ellenben a területükön élő oláhok nyomorban sinylődtek. »Ha valamely utas a Királyföldet — irja — megtekinti, legfeltünőbb előtte elsőben a szász nemzetnek jólétre mutató helységei, azután az itt lakó oláhok nyomoru falvai és kiáltó szegénysége«. Amaz szabad volt, ez meg szász földesurainak igáját viselte. »A szabad Királyföld — irja — nem felel meg dicső nevének, hanem a szászokat illetőleg urföld, az oláhokat illetőleg pedig szolgaföld«. Ez állapot természetes következményei a Hórák és Kloskák hazájában még nyugtalanitóbb alakban nyilvánultak, mint az anyaországban s a nagyobb részt oláh jobbágy és magyar vagy eloláhosodott nemesség viszonyát teljesen megmételyezték.

Az oláh tömegek folyton fenyegették uraikat s 1845-ben szabadon beszélték, hogy »valami kiüt« a jobbágykérdés miatt s egyes urakat, kik a sajtóban és az országgyülésen a méltányos urbérrendezést ajánlották, Móga oláh püspük figyelmeztetett, ne féljenek, mert gondoskodva van, hogy az ő személyök és vagyonuk bántatlan maradjon. Wesselényi 1846. decz. 24-iki levelében szintén közel állónak mondja a parasztfölkelést. Kivüle akadtak mások is, igy gróf Bethlen János, gróf Teleki Domokos, báró Kemény Zsigmond, kik fölismerve a rettentő veszélyt, a legsürgetőbben követelték a tömegek helyzetének törvényes javitását. De »földhöz ragadt szegénysége mellett bőven költhetni és költeni akaró aristokratiánk« — mint Wesselényi jellemzi — nagy többségében ellenezte a reformot.

»Barátom, — irja Wesselényi 1846. decz. 28. Vörösmartynak[1]) — nem prózáid, hanem leglelketrázóbb s elhaltba is életet fuvalni képes verseid sem tudnák e szikkadt és fonnyadt szivü, kocsonyásodott vérü s bükkfafejü aristokratáinkat, kik főként Erdélyben nemünk gyalázatára csordánként léteznek, megtériteni«. Valóban ott még olyan sötétség és zürzavar uralkodott az agyvelőkben, hogy magának Wesselényinek gondolkodását is megzavarta s midőn ütött a döntő óra, ő sem bizonyult a helyzet magaslatán állónak. Kossuth legelőször épen ő hozzá fordult a kötelező örökváltságot illető tervével, mert belátta, hogy az erdélyi urakkal urbérrendezést alig lehet eszközölni s a galicziai események után különösen ott forgott fenn az a veszély, hogy »nem törvényhozás,

---

[1]) Uj Magyar Szemle. 1900.

hanem kormánycsapás utján« segitenek a jobbágyságon. Sietve fordult (1846. május) tehát báró Wesselényihez, közölte vele örökváltsági tervét s melegen fölkérte, előzze meg a kormányt, vesse föl az örökváltság eszméjét, mert »az urbérek ideje lejárt. A feudalismus romjainak bukni kell s ha a nemesség fel nem fogja helyzetét, veszve van menthetetlenül s esett áldozatul nem a szabadságnak, hanem a kormánykénynek«.

Ez időben csakugyan komolyan hire járt, hogy az udvar az erdélyi urbérrendezést az országgyülés mellőzésével akarja eszközölni. De bármennyire megütközött e szándékon Wesselényi alkotmányos érzéke, bármennyire elodázhatlannak tartotta a kérdés törvényes megoldását, mégis »Galicziára tekintvén« vagyis a galicziai eseményekből azt a hibás következtetést vonta le, hogy bele kell törődni az udvar szándékába, hogy »az urbér ily utoni behozatala akadályozására s gátlására se tettleges, se nemleges lépéseket ne tegyünk.« E felfogását hirlapilag akarta hirdetni, de a czenzura Kolozsvárt is, Pesten is megakadályozta czikkének kinyomatását. Még mindig a Mária Terézia-féle urbérrendezés gondolatvilágában élve, természetesen visszarettent a kötelező örökváltságtól, időelőttinek hitte Kossuth tervezetét s határozottan állást foglalt ellene.

E helyett a bérletrendszer alapján csak elképzelhető legszabadabb urbérrendezés mellett kardoskodott. Ebben terve haladást jelent ugyan az erdélyi társadalom felfogásához képest, mely valóságos »urbériszony«-ban szenvedett, mert csak az országos urbér hiányában s a belőle folyó zürzavarban látta kizsákmányoló rendszere fentartásának lehetőségét. De mikor Wesselényi még ez időben is ellenezte a »kényszeritett« örökváltságot, nem ismerte meg a kor sürgetően intő szavát, mi nagyban hozzá járult a csakhamar bekövetkező oláh fölkeléshez. Pedig az érvek, melyeket az örökváltság ellen 1846. aug. 16-ki levelében fölhoz, nem állják ki a birálatot. Egyszerüen ismétli a maradiak elkopott jelszavait s a többek közt attól fél, hogy a váltság behozatalával »könnyen leend nemzetiségünknek is vége«, s hogy azok, »kik most sem tudnak jövedelmekkel kijönni, — kik egy-két urbéreseik és zselléreik nélkül nem is képzelik élhetni«, méltán fáznak a váltságtól s nagyon érthető, ha ez az elem irtózik »egész gazdaságát, életmódját s mindent változtatni«. Ez utóbbi kifogáson azonban az élet vaskényszere rég napi rendre tért, a többit meg szintén megczáfolták külföldön

a tények, nálunk meg a kérdéssel igen behatóan foglalkozó szakirók. De Wesselényi, a sulyos testi szenvedések s a velök járó lelki gyötrelmek hatása alatt, kezdett elmaradni a haladó korszellemtől, habár maga hü képviselőjének tekinté magát. Báró Kemény Zsigmond, Wesselényinek benső barátja, egy erdélyi hirlapban szintén az urbér mellett foglalt állást. Egyik főérve az, hogy az erdélyi nemesség oly szegény, hogy nem áldozhat jövedelméből semmit. Mintha nem épen az elavult urbérrendszer tartotta volna állandóan nyakában a koldustarisznyát s nem a kérdés helyes rendezése teremthette meg neki a boldogulás kedvezőbb feltételeit. E közben Bécsben, hol csakugyan komolyan foglalkoztak az urbérrendezésnek királyi hatalomteljjel való eszközlésével, mit hosszu erőlködés után csak báró Jósika Samu kanczellár hiusitott meg, elhatározták, hogy mégis országgyülés elé viszik az ügyet. Országos bizottságot alakitottak tehát, hogy részletes javaslatot készitsen s azt az összehivandó országgyülés elé terjessze. A bizottság eljárt feladatában s a hiányos, rég elavult 1819/20-ki összeirások anyaga alapján elkészitette munkálatát, melyet azonban a kormány nem küldött meg előzetesen, tanulmányozás s követeik megfelelő utasitása végett, a vármegyéknek. Mikor tehát az országgyülés megnyilt s mikor 1847. januárban a javaslat tárgyalásába fogott, teljesen készületlenül állt a munkálattal szemben s különben is oly szellem vezette, melytől jót várni nem lehetett.

Az erdélyi nemesség többségének urbérrendezés sem kellett s az volt az eszméje, hogy, mint a báró irja, semmi se történjék. Hasztalan mondotta Wesselényi, hogy »dörgőbb szóval kor s körülmény szüksége tán sohasem parancsolta, mint itt az urbér, még pedig legalább türhető urbér haladéktalan behozatalát illetőleg«. De erre semmi kilátás sem nyilt, mert még a bizottsági javaslat is »oly érthetetlen, oly gyakorlatiatlan s a megyékben oly kevés jóakarat van, tenni azt, mit ész és örök igazság parancsol, ellenben annyi elfogultság s ellenszenv uralkodik«, hogy Wesselényi reménytelenül nézett az országgyülés ebbeli tevékenysége elé.[1]) Aggodalma jogosultnak bizonyult, mert a rendek nagy része, midőn a kormány nyomásának engedve egyáltalán bele ment az urbér tárgyalásába, az alkalmat egyenesen a parasztság kifosztására akarta használni, mire eszközül a bizottsági munkálat alapjául szolgáló 1819/20-ki

---

[1]) Tört. Tár 1904 : 321—55.

összeirások kinálkoztak. Ez összeirások ugyanis világra szóló csaláson épültek föl. Hogy a paraszt minél kevesebb állami adót fizessen, urai tudtával akkor ingatlanának csak kis részét vallotta be s nem egész telke, hanem csak egy töredéke került az adólajstromba. Igy például Zsibón az olyan jobbágy, kinek 28 köblös földje volt, csak 6 köböl után adózott. Már most az erdélyi országgyülés azt akarta, hogy ez az összeirás vétessék az urbérrendezés alapjául s a jobbágy csak annyit tartson meg telkéből, a mennyi után tényleg adózik, a többit ellenben a földesur visszavehesse tőle, noha ez országos rablás előreláthatólag országos kavarodást okozhatott. A nagy többségben levő kormánypárt mindazáltal igy határozott s igyekezetét megkönnyitette az udvar kétszinü játéka. Napirendre hozta ugyan az urbérrendezést, de csak taktikai czélból, nem azért, hogy megoldja, hanem azért, hogy az oláh jobbágytömegeket, melyeket a magyarok ellen fel akart használni, magához csábitsa. El akarta az oláhokkal hitetni, hogy hiven védi érdekeiket, de minden jóakarata megtörik a magyar nemesek kizsákmányoló hajlamain. És az erdélyi nemesség bele ment a kelepczébe. Az általa az 1847 : 3—16. törvényczikkben eszközölt urbérrendezés nem enyhitése a fennálló bajoknak, hanem a jobbágy ujabb kifosztását tette lehetővé, mert a telki állomány csakugyan az 1819—20-ki összeirások alapján állapittatott meg s a földesur kárpótlás nélkül visszavehette azt a jobbágyföldet, mely az állami adózás keretén kivül maradt. »Szépen kirabolva van a nép« — irta az uj rendezésről báró Kemény Zsigmond, különben szintén az urbér s nem az örökváltság hive. A hazafiasabb főurak mind parasztnyuzásnak, a jobbágy kifosztásának tekintették a megoldást s előre látták, hogy lázadásra fog vezetni. Wesselényi megjövendölte, hogy nem sokára »az öldöklő angyal száguldani fog« az országban. Jóslata hamar beteljesedett, ámbár maga ez a szerencsétlen törvény nem lépett életbe, mert az unio, melyet az erdélyi magyarok azért is követeltek, hogy hazájok, »hol a szabadság ideje lejárt«, Magyarország segélyével ismét kijusson a sötétség fertőzött, fojtó légköréből, egyszerüen tárgytalanná tette. De azt a czélját Bécs mégis elérte vele, hogy végkép elriasztotta az oláhságot a magyar uralkodó osztálytól s Erdélyt az 1848-ki rettenetes polgárháboruba sodorta.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A jobbágyság megszüntetése 1848-ban.

Mikor 1847-ben a királyi meghivó levelek, melyek az ország-gyülést nov. 7-re Pozsonyba hivták, szétküldettek, még semmi sem jelezte, hogy ez a gyülés a rendiség utolsó országgyülése lesz s az egységes magyar nemzetet megteremtve, annak sok százados reményeit alkotmányos uton valósitani fogja. Évek óta nem csupán hazánkban, hanem a müvelt nyugat minden államában izgott, forrongott, lázban hevült a közvélemény s uj politikai eszmények lelkesitették a népeket. De hogy közel áll reményeik teljesedése, hogy kitörő félben van a fergeteg, mely a régi világot elsöpri, azt a legvérmesebbek sem képzelték. Bécsben még mindig a vén Metternich uralkodott s bármennyire megkopott rendszerének fénye a külföld szemében, Ausztria és Magyarország belső fejlődésének állandóan az adott irányt s elvénhedve ép oly csökönyös ellensége maradt a haladás eszméinek, a nemzeti jogok kiterjesztésének, a tömegek felszabaditásának, mint Ferencz király korában. A magyar ellenzék vezérei most még kevésbbé várhattak tőle mélyebbre ható engedményeket, mikor administrátoraival irtó harczot folytatott ellenök, még kevésbbé gondolhattak bukására, mikor saját hadserege mellett, szükség esetére, Oroszország fegyveres segélyét is biztositotta magának. Noha az országgyülés megnyitása idején egyre több viharfelhő jelentkezett Európa egén, sőt Olaszországban már czikázni kezdtek a vészt jelző menykövek, a magyar ellenzék nem számithatott s nem is számitott semmiféle meglepetésre, váratlan eseményre, a külső viszonyok olyan változására, mely eszméi diadalát elősegitheti. Egyes-egyedül önerejében bizott, ügyé-

nek igazságából meritette bátorságát s még kevésbbé spekulált belső mozgalmakra. Sőt épen ezeknek akarta elejét venni, a forradalom veszélyét kivánta elháritani, midőn a tömegek kielégitését, óhajaik törvényes teljesitését tüzte ki halaszthatatlan feladatának s ezt hirdette az országgyülés egyik legsürgetőbb hivatásának. Ismerte a belső helyzetet, tudta, hogy a hatalmas udvar s a félelmetes tömegek közt mintegy lebegő állásban van s ha a tömeg vezetését Bécsnek engedi át, a két ellenség első sorban őt s vele a magyarság legszentebb eszményeit fogja agyonnyomni. Nem ringatta magát csalódásban az iránt sem, hogy a parasztság el van keseredve s bizalma urainak jószándékát illetőleg még mindig gyönge alapon áll. Magyarsága, politikai és nemzeti érzéke a szabadelvü ellenzék táborába kezdte ugyan vinni, de e tábortól immár tetteket kivánt, melyek ellen azonban a rendiség leggazdagabb és legszegényebb rétege még mindig kifogást emelt s most ép ugy akadályozni igyekezett, mint régebben. A főuri rend még mindig vakon követte az udvart, mely kegyeivel halmozta el, mig az üres zsebek és éhes gyomrok képviselői, kik a következő évek megpróbáltatásaiban Ausztriának kész eszközül szolgáltak nemzetök leigázásában, most is leginkább az udvarhoz hajoltak s a megyében kezet fogtak vele a haladás hivei ellen. A korszellem napfénye, bármi erősen sütött, még mindig csak az értelmiség legmagasabb csucsait, legkiválóbb alakjait világitotta meg, ellenben a szakadékokban, a mély völgyekben a feudalizmus sötét köde ült s fölöttébb megnehezitette a szabadság és haladás képviselőinek munkáját.

Ily körülmények közt léptek a pártok a választási küzdelembe, mely az egyes vármegyékben különbözőleg alakult, de egészben heves, néhol viharos lefolyást vett. Még adminisztratorok vezették a törvényhatóságokat az általok többé-kevésbbé erőszakosan kinevezett tiszti karral. Itt-ott megtörtént tehát, hogy a tisztviselők néhány udvari párti nemessel egyszerüen a magok jelöltjeit kiáltották ki vármegyéjök követeivé s ott, hol pár hónappal azelőtt a tisztujitáson százan meg százan szavaztak, a követválasztásban kevesen vettek részt. Mindazáltal az ily esetek kivételszámba mentek s a legtöbb vármegyében a két fél lehetőleg teljes erejét vitte a porondra, sőt néhol a tusa országos hullámokat vetett. Ez történt a nemzeti haladás góczában, a vezető Pest vármegyében, mely ezuttal egyik követévé Kossuth Lajost jelölte azon helyes számitással, hogy lángelméje hatványozni fogja az országgyülés erkölcsi hatalmát, miben

nem is csalódott. A kormány nyilt és titkos hivei ekkor ellenzéki álarczot öltve más, szintén népszerü jelöltet állitottak ugyan ellene, de Kossuth végül nagy többséggel győzött, mi országszerte örömöt és lelkesedést keltett. Ellenben Deák Ferencz, mint az előző országgyülésen, részben gyöngélkedése miatt ezuttal sem vállalt követséget. Egészben az ellenzék vagy 10 szónyi (Kossuth számitása szerint 55 ellenzéki és 45 kormánypárti követ volt) többségre került az alsó táblán s noha a közös program daczára különféle árnyalatokra és csoportokra oszlott, Kossuth a választások lezajlásával méltán mondhatta, »a karok és rendek termében mi vagyunk a gazdák s vagy eszközlünk jót a szegény hazának a reformok utján, vagy megkergetjük a kormányt mint üzött vadat, mig összerogyik.« Fokozhatta bizalmát a követek személyén kivül utasitásaik szelleme. Számos vármegye a választottak egyénisége iránti bizalomból, hogy szabadabb mozgást engedjen nekik, csak általános eszmékbe foglalta utasitásait s többé-kevésbbé a jogegyenlőség, a közteherviselés, a dézma valamint az ősiség eltörlése, a kötelező és kárpótlásos örökváltság mellett foglalt állást. Ellenben a kormánypárt többsége »merev feudalisták«-ból állt, mint egyik követ később mondotta, egy töredéke azonban »konzervativ reformerek«-nek nevezte magát, mely a kormánynak kinálkozott ugyan, de Kossuthtal is kaczérkodott s a haladás hiveit »radikális ellenzéki«-nek keresztelte el.

V. Ferdinánd király személyesen és pedig rövid magyar trónbeszéddel, a mi maga is uj idők jele volt, 1847. nov. 12-én nyitotta meg a pozsonyi országgyülést. A magyar szó, mely a Habsburgok korában először hangzott a trónusról a karokhoz és rendekhez, viharosan kitörő lelkesedést keltett szivökben, melynek hatása alatt István főherczeget még az nap az ország nádorává választották. Kevésbbé elégitették ki a haladás hiveit a királyi előterjesztések, melyek az udvar szellemének megfelelően, ha tettek is itt-ott engedményeket, végtelen távolban maradtak el az ellenzék törekvéseitől. Csakhogy bátorságát és erélyét nem lanyhitották el. A Kossuth szerkesztette válaszfelirati javaslat, mely azonban a főrendek ellenzése miatt nem került a trón elé, nem foglalkozott a részletekkel, hanem az országgyülésnek azt a czélt tüzte ki, »alkotmányos életünket és anyagi erőnket teljes mértékben kifejteni«. Ennek megfelelően a többség el volt tökélve, hogy a királyi előterjesztésekből indul ugyan ki, de minden egyes pontnál a saját programjának elvei szerint fogja javaslatait megtenni. Sietett is a munka

megkezdésével s már nov. 29-én Szemere Bertalan a közteherviselés elvének elfogadását inditványozta. A kérdés annyira s oly sok oldalról volt országszerte megvitatva és megvilágitva, hogy nem kellett hosszu szónoklatot tartania, hanem röviden utalhatott arra, hogy ez minden reformnak kezdő betüje s hogy »a mely nap a közös teherviselés elve kimondva s alkalmazva lesz, a napon lesz Magyarországnak alapja letéve másodszor«. E mély igazság daczára az ügy nem nyert oly gyökeres megoldást, mint az ellenzék s a nemzet megvárhatta. A többség a közös teherviselést csupán a házi, valamint az országos pénztár jövedelmeire vonatkozó adókra mondotta ki, ellenben a sokkal sulyosabb hadi adót tovább is kizárólag a köznép vállain hagyta.

Az alsó tábla, a főrendekhez intézett decz. 7-ki üzenete[1]) szerint azt határozta, »hogy a nemesség és mindazok, kik e nevezet alatt értetnek és eddig e részben tehermentesek valának, a törvényhatósági házi adó viselésében részt venni törvény által köteleztessenek« oly biztositékokkal, melyek »a kivetés, beszedés és hováforditás körül lehető visszaéléseknek« elejét veszik. Az országos pénztár kutforrásaira szintén kiterjesztették az általános teherviselés elvét s a főrendek hozzájárulását kérték oly országos választmány kiküldéséhez, mely ez ügyekben részletes törvényjavaslatot készitsen. A főrendek beleegyeztek a választmány kiküldésébe, de csak olyképen, hogy az minden utasitás nélkül végezze munkáját. Ezzel az ügy megakadt, mi azonban csak hasznára vált, mert a döntés olyan időre odáztatott el, mikor az általános adózás kötelezettségének törvénybe igtatása elől többé kitérni nem lehetett.

Ép oly gyorsan napirendre került az urbérügy, illetve a kötelező örökváltság ügye. E kérdéssel a 11 pontból álló királyi előterjesztések 6. pontja foglalkozik, mely igy hangzik: »Az urbéri jobbágyoknak örökváltsági szabadsága törvény által ugyan kimondva, de az avvali élhetés több nehézségekkel öszvekötve lévén, ő cs. k. Felsége a törvény czélja általánosb elérésének könnyitése végett kegyelmesen óhajtja: hogy a karok és rendek még ezen országgyülés folyama alatt oly törvényjavaslatot terjeszzenek ő cs. k. Fel-

[1]) E fejezet első sorban „Az 1847-ik esztendei Szent-András hava 7. napjára összehivott Magyarországi Közgyülésnek Naplója“ alapján készült. És pedig I. a tekintetetes karok, II. a méltóságos főrendek országos üléseinek naplója, III. Irományai alapján. Megjelentek az országgyülési irományok kiadóhivatalában. Pozsony, 1848.

sége kegyelmes jóváhagyása alá, mely a fenérintett czélt a fennálló törvényekből származó akadályok elháritása mellett, a méltányossággal s a tulajdoni jog tiszteletével összhangzásba hozza.« Egy betüvel sincs több az előterjesztésekben közvetlenül a jobbágyintézményre vonatkozólag, noha az udvar uj adót kért a parasztság rovására, másrészt meg az, a mi bennök van, azon az alapon áll, melyet az országgyülés már 1833-ban elfoglalt s melyet azóta, mint czéltalant, mint az uj viszonyokba nem illőt a haladás hivei rég elejtették. Az udvar ez álláspontja azonban legkevésbbé sem ijesztette el az ellenzéket a kérdés gyökeres megoldására irányuló törekvéseitől. A kerületi ülésben Lónyay Gábor tette meg az inditványt a kötelező örökváltság törvénybe igtatása s országos választmány kiküldése iránt, mely bizonyos utasitás szerint kidolgozza az ide vonatkozó részletes javaslatot. A kerületi ülésekben Lónyay inditványa többséget nyert s innen a felsőházhoz intézendő üzenet alakjában a rendek országos ülése elé inditvány terjesztetett, mely szerint a kir. előterjesztések 6. pontja által felhivatván, »törekvésük egyik főfeladatának tekintik, hogy a fennálló, de többé sem az illető felekre nézve nem kivánatos, sem a közállomány érdekével egybehangzásba nem hozható urbéri viszonyokból a kibontakozás, a földesurnak tökéletes kármentesitésével hovahamarébb eszközöltessék. Minthogy pedig az eddigi tapasztalás szerint, az örökváltságot a földesur beleegyezésétől föltételező 1840 : 7-ik t.-cz. engedményezése a kivánt sikerre nem vezetett, de egyébként a k. előadások 6-ik pontja is oda mutat, hogy e részben a fennálló engedélező törvénynél hathatósb intézkedések kivántatnak. Ezeknél fogva a karok és rendek óhajtják, hogy valamint egyrészről a foldesurnak tökéletes kármentesités biztosittatik, ugy másrészről az urbéri tartozásoktól és szolgálatoktóli megváltás a földesur beleegyezésétől felfüggesztve továbbá ne maradjon«. Ez az inditvány az alsó tábla decz. 20-ki ülésében felolvastatván, a következő decz. 21-ki országos ülésnek napi rendjére tüzetett, a mely behatóan megvitatta. Az elnökön kivül nem kevesebb, mint 45 szónok (nehányan kétszer beszéltek) jelentkezett, s némelyik igen alaposan taglalta a kérdést. Másrészt azonban nem egy beszéd azt jelzi, hogy az agyakban még sürü homály uralkodott a kivitelre, az örökváltság gyakorlati végrehajtására nézve, a kényszert pedig sokan nem ugy képzelték, hogy az állam, mint egykor az urbérrendezést, most a kötelező örökváltságot maga hajtja végre tekintet nélkül az egyes földesur és jobbágy tetszésére, sőt

nem is maga szerzi be a szükséges anyagot, melynek alapján azután megszabja az urnak járó kártalanitást. Sokan még mindig azt hitték, hogy a kényszerités nem országos, hanem csak azon földesurra tered ki, a ki jobbágyainak méltányos váltságajánlatait visszautasitva, a helytartótanács vagy az alakitandó főbiróság által fog az alku megkötésére kényszerittetni. Ép oly ellentétes, részben naiv nézetek hangzottak az iránt, milyen legyen a kárpótlás módja, különösen arra nézve, milyen jobbágyszolgálatok váltassanak meg s hogyan, pénzben vagy telke egy részének átengedésében fizesse a paraszt a váltságösszeget? A legjellemzőbb azonban az, hogy a telek megváltásáról egyetlen szónok sem tesz emlitést, ámbár többen mondják, hogy a parasztot földje szabad tulajdonosává kell tenni. Némelyek annyi állami urbérrendezés, első sorban az 1836. törvények után még mindig azon tanakodtak, szabad-e az államnak ez ügybe avatkozni s tisztán magánjogi alapon akarták a váltságot eszközölni és a kötelezés eszméjének kimondása előtt sok mindenféle reformot, főleg nagy hitelintézet alkotását kivánták. Mindazáltal a vita, mely az 1847/8-ki országgyülés alsó tábláján a jobbágyügynek első és utolsó beható tárgyalása volt, magas szinvonalon mozgott s ma is érdeklődő figyelmet érdemel. Megnyitotta Paál János (Sopron m.), ki helyeselte az örökváltságot, de ki akarta mondani, hogy a teljes kárpótlás mellett ne csak a földesur, hanem ott, hol a jobbágyok háromnegyed része kivánja, a jobbágyközség is köteleztessék a váltságra. Igen érdekes az, hogy csupán a többségében magyar anyanyelvü kiváltott községeknek akarta a politikai jogokban való részvételt megadni. Justh József (Turócz) azt inditványozta, hogy a váltság csak ott legyen kötelező, hol az egész község kivánja. Zomborcsevics Vincze (Szabadka) megjegyzé, hogy »a mi (a jobbágyintézmény) egykor az emberiség nagy czélja felé előkészitő lépés volt, az jelenben veszélyt okozó akadály képében tünik fel«, s »az idők hullámai annyira megrongálták alapját, hogy nincs emberi erő, mely azt talpra állitsa. Az idő kimondta az elkorhadt óriásra a halálos itéletet«. Szmrecsányi János (Árva) a kötelezés elve ellen kardoskodott, ámbár elismerte, hogy »az adózó nép elszegényedett s ennek oka az urbéri viszonyokban rejlik«. Rutkay István (Zólyom) akarta ugyan az örökváltságot, de csak elvben. Életbe léptetését akkorra kivánta halasztani, mikor czélszerübb »arányositási, tagositási és rendszedési« törvényeink lesznek s az összes idevonatkozó pörök befejeztettek, »mert mig minden életbe léptetve nincs,

addig nem lehet mondani, hogy valaki ura a maga földének« s igy most a földesur váltság alá sem bocsáthatja. Lelkesen képviselte a váltság szükségét Cherrier Miklós (a pozsonyi káptalan követe), ki őszintén kimondá, hogy minden alkotmányos országban »jobb, szabadabb állását látjuk a népnek, mint honunkban; mindenütt nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mint hazánkban. Szabadabb állását látjuk, mert nincs annyira lekötelezve a nemességnek, annyira lebilincselve a lovagrendnek, mint honunkban; nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mert minden, a mit bir, sajátja, azzal üzérkedhetik, szabadon rendelkezhetik, minden, a mit keres, tulajdona a nélkül, hogy robotokkal, urbéri szolgálattal vagy más lekötelezettséggel tartozzék az uraságnak«. Azután hozzá tette, hogy ámbár a nép még nem érte el nálunk a müveltség azon fokát, melyen Európának többi alkotmányos nemzetei léteznek, mégis benne is fölébredt már a szabadság utáni vágy, annyira, hogy azt már ő sem szivelheti, midőn drága idejének részét, melyet ő saját munkájára kivánna szentelni, ura dolgára forditni köteles; midőn termésének részét, melyet ő, mint mondja, véres verejtékkel, a nap sulya s hőség terhe alatt szerzett, uraságának áldozni tartozik.« Végül megjegyezte, hogy a mai állapot mellett »igenis megfogható, hogy nem nagy rokonszenvvel viseltethetik irántunk«. Tóth Lőrincz (Breznóbánya) a városok nevében üdvözölte az örökváltságot, mely »oly erőt adand hazánknak a szabad munka s tulajdon által felüdült s felemelt népben, melyről aligha álmodtak azok, kik egy évtized előtt ezen eszmének bajnokait, mint lázadás apostolait üldözték«. Meleg rokonszenvét fejezte ki tehát »azon határozatok iránt, melyeket e csupán nemesekből álló képviselő tábla azon népnek érdekében hozott, mely itt képviselve nincs«. Kenéz Mihály (Jász-Kunság) kifejtette, hogy »csak ugy virulhat fel a haza, ha a nép milliói a feudalis bilincsekből megszabadulva, a szabadföld bírása által a kiváltságos osztálylyal összeolvadnak«. Ellenben Máriássy Ágoston (Sáros) kijelentette, hogy küldői »a szegény adófizetőknek mostani helyeztetését tekintve, jelenleg az örökváltságnak kényszeritő eszközökkel leendő létesitését éppen nem kivánják«. Elmondta, hogy Sárosban száz meg száz telek áll pusztán s igy nem kivánatos az örökváltság senki előtt, s nem az, hanem a mindennapi kenyér után sóhajtozik a paraszt. Közlekedési eszközökről, pénzforrásokról és hitelintézetekről kell tehát gondoskodni, hogy a városi jobbágy is olyan helyzetbe jusson, hogy az örökváltságot

kivánatosnak találja. Bónis Samu (Szabolcs), a reform egyik buzgó hive egy közkeletü érv ellen fordult. »Mi nemesek sokszor felhozzuk ugyan — mondotta, — hogy vérünkkel szereztük e hazát és szabadságunkat; de azt igen hamar elfeledjük, hogy az adózó nép az, mely annak védelmezésében vérét ontja, mig a mienk nem igen csörgedez érette.« Szontagh Pál (Breznóbánya), ki »mint a negyedik rend egyik szerény képviselője«, mely rend épp ugy el van nyomva, mint az adózó nép s igy ez iránt természetes rokonszenvvel viseltetik, kiemelte, »hogy az a jog, mely a földesurat a jobbágytelek és a jobbágyok, embertársai felett« megilleti, »nem hasonlitható a tulajdoni jog azon neméhez, melyet kabátom vagy egyéb birtokom fölött gyakorlok«. Figyelmeztette a táblát arra is, hogy »ez ország 12 milliónyi adózó népe feszült figyelem- és várakozással kiséri azokat, mik itt, ez érdemben, történnek és határoztatnak és a mi e perczben kedves ajándékul fogna elfogadtatni, a jövendőben ugy tünendik föl, mint kivivott concessio«. Bujanovics Gyula (Eperjes) utalt reá, hogy az urbéri viszonyokból való kibontakozás, mely már olyan államokban is megtörtént, melyeknek nincs alkotmányuk, Magyarországra, mint alkotmányos és földmivelő államra különösen kivánatos. Schnee László (Heves) azért pártolta a kötelező megváltást, mert maga a tömeg elhanyagolt nevelése mellett meg sem tudja itélni, mi előnyös reá nézve és mi káros? Bunyik József (Horvátország) ellenzé a kényszerrel eszközölt örökváltságot. Ellenben Stur Lajos (Zólyom város melegen üdvözölte, felhozván, hogy »a külföld is alig ismeri honunkat egyébről, mint a misera contribuens plebséről. Századok jöttek és folytak le, azalatt tétetett és elrendeltetett hazánkban sok más, de a szegény elnyomott nép sorsán vagy semmi, vagy csak parányi valami segittetett«. Arra az ellenvetésre, hogy a magyar köznép nem szolga többé, hisz meg van költöző szabadsága, megjegyzé: »a rabszolgaság igája alatt görnyedez mindaz, kinek nincs sajátja s nem sajátja még azon darabka föld sem, melyet százszor és ezerszer megszántott, megvetett s veritékével öntözött; kinek más javára munkálkodni s fáradoznia kell; kinek életfeladata csaknem abban áll, hogy másokat fentartson a nélkül, hogy ezen iszonyu fáradozásáért legkisebb jutalmat is kapjon vagy várhasson; ki anyagi és szellemi jólétében sok tekintetben mások akaratától függ — s ebben az állapotban találtatik még ma is a szegény adózó nép honunkban«. Végül felsorolta azt a töméntelen terhet, melyet a parasztság

a kezén levő 13,240.974 hold földtől fizetni köteles, mig a 32 millió hold föld birtokában levő nemesség alig járul valamivel a közterhekhez. Az ülésen tartott beszédek egyikét sem közli az alsó tábla hivatalos naplója oly bő kivonatban, több mint 3 folio hasábon, mint Sturét, s ha ebből következtetni lehet, ugy igen élénk hatást tehetett a hallgatóságra. Bory Pál (Hont) azt akarta, hogy a váltság az adózó népre kényszeritő ne legyen, mert »a hol számosabb családtaggal ellátott jobbágyok léteznek, ott sokkal könynyebb az urbéri tartozásokat leróni, mint bár törvényes kamatra kölcsön vett pénzzel az urbéri telket terhelni«. Babarczy Antal (Csongrád) szintén ellenezte a kötelezés elvét, mert sérti a tulajdonjog szentségét. Ellenben olyan törvény alkotását ajánlá, mely a robot megváltását s a váltságösszegnek öt egymás után következő évben, egyenlő részletben való törlesztését kimondja. Minthogy azonban ekkor nem törvényjavaslat, hanem csak a főrendiházhoz intézendő üzenet tárgyaltatott, a vita azzal végződött, hogy a többség a kerületi ülésben szövegezett üzenetet átküldte a felső táblának, azon kéréssel: fogadja el a benne általánosságban lefektetett irányelveket s egyezzék bele oly országos választmány kiküldésébe, mely ez elvek alapján a részletes törvényjavaslatot kidolgozza.

Ez elvekben, burkoltan ugyan, de benfoglaltatott az országos és kötelező urbérváltság legalább az összes jobbágyterhekre és szolgálatokra nézve, a mi egy tekintetben kiválóan nevezetes. Minthogy csakhamar elfogadta az ősiség eltörlését is, az alsó tábla még 1847-ben legalább elvben kimondotta a magyar föld felszabaditását a feudalismus korlátozásai alól. Tette ezt önelhatározásából, mélységes politikai belátásból, a nemzeti munka tényezőinek megbecsüléséből, szóval a legnemesebb inditékokból s tette ezt a nélkül, hogy elhatározásaira akárminő idegen mozgalom, a nemzetközi politika alakulata, Ausztria vagy Nyugat-Európa viszonyainak változása a legcsekélyebb befolyást gyakorolhatott volna. A nagy eszme beczikkelyezése, a részletes törvény megalkotása még töméntelen akadályba ütközött ugyan, többe, mint talán apostolai magok képzelték. De az elv kimondása mindenesetre meggyőzte az ország munkástömegeit, hogy a követek többsége immár komolyan akarja felszabaditásukat.

Ily előzmények után lépett az utolsó rendi országgyülés az örök emlékezetü 1848. évbe, melynek első két hónapja szintén

szabályos, külső befolyásoktól zavartalan viszonyok közt telt le s melyet mindkét tábla szorgalmas munkára forditott. Az alsó tábla urbérügyi üzenete nyomban átküldetett a főrendekhez, kiknek bizottsága azonban nem igen siettette az elintézést. A javaslatot, mely az adandó válaszra nézve készült, a felső táblának csak 1848. január 12-ki országos ülésében mutatták be. E válaszban, mely azonos báró Vay Miklós koronaőrnek a vita folyamán tett s el is fogadott inditványával, a főrendek kiemelik, hogy az örökváltsági törvény eddigi meddőségének oka »nem a földesuraknak az urbéri örökváltságtóli idegenségében«, hanem sokféle más akadályban rejlik, melyek közé »a pénz szüke, hitel hiánya, a megváltás módjának egyedül pénzfizetésbeni megállapitása, a nép müveltségének különböző fokozata és számos községeknek jelen állapotjukbani megnyugvása mellett az urbéres eljárásnak szövevényes volta is tartozik.» Az üzenet szerint »a kényszeritő törvénynek legtöbb esetben« nem forog fenn szüksége s annak sem lenne több sikere a mostaninál, »ha a törvényhozás egyéb akadályoknak elhárítása mellett leginkább azon módoknak előidézéséről nem gondoskodik, melyek a föld népét képessé teendik arra: hogy földesurának teljes kármentesitést adhasson«. Első sorban a létező akadályokat kell tehát elháritani, ellenben »azon kérdésnek előleges fejtegetése, valjon általános kényszeritő törvény elvben elfogadtassék-e?« sem tanácsosnak, sem czélszerünek nem látszik, mert ez, »oly vágyakat és reményeket ébreszthetne fel, melyeket a törvényhozás későbben sem lenne képes kielégiteni«. Az üzenet beleegyezik ugyan az országos választmány kiküldésébe, de azzal a kikötéssel, hogy főfeladata az legyen, »hogy egyéb létező akadályok elháritása mellett mindenek előtt azon módok és eszközök előállitásáról gondoskodják, melyekkel a földesurnak a magokat megváltani kivánók általi teljes kármentesitése lehetővé« válik. »Ezeknek részletes kifejtése után pedig a tökéletes kármentesités foganatos teljesitésének biztositása végett a választmány egy részrehajlatlan biróságnak alakitására is forditsa figyelmét, mely a földesurat illető kárpótlásnak mennyiségét az előfordulandó egyes kiváltási esetekben, egyszerü, de szabályos eljárás mellett igazságosan meghatározza«. Ellenben a kötelező örökváltságot az üzenet csak oly kivételes esetekre akarja korlátozni, »a melyekben kész és képes lenne a jobbágyközség vagy egyes birtokosnak ugyanazon minden jobbágya tökéletes kárpótlást adni földesurának s ez mindamellett őket tartozásaik megváltásában gátolni

kivánná« vagy pedig, ha a földesur óhajtaná, a váltságra képes jobbágyok meg elleneznék a megváltást. Ezt az üzenetjavaslatot a főrendek csak február 3-ki ülésökben tárgyalták. A hosszu vitát, mely másnap folytattatott, báró Vay Miklós koronaőr nyitotta meg, s minthogy a javaslat az ő müve volt, elfogadásra ajánlotta. Beszéde sok mindenre kiterjedt, dicsérte a királyi előterjesztések ide vonatkozó 6. pontját, mely a nemzet óhajával találkozik, dicsérte az országgyülést, mely mindenkor »kellő időben« forditotta figyelmét a nép állapotaira ugy, hogy »az örökváltság felkarolásában« sem igen maradt el más nemzetektől, mert az 1836: VIII. czikket megalkotta. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy »a magyar aristokratia az örökváltság eszméjének őszinte barátja«. De szónok annyira még sem barátja, hogy kötelezővé tegye a váltságot, mert a jobbágynak nincs meg hozzá a kellő pénzbeli képessége. Lehetővé kell tehát neki tenni, hogy földdel is megválthassa magát. Kötelezővé csak ott lehet a váltságot tenni, hol a jobbágy képes reá s ilyen megszoritásokkal kész az alsó tábla ajánlotta választmány kiküldésébe egyezni. Gróf Dessewffy Emil nyomban elfogadta Vay inditványát. »Óvatosság, fokozatosság, bölcseség, körültekintés, jog és érdekkimélés« s a maradiság más ilyen jelszavával dobálódzott, s hogy milyen éles szemmel itélte meg a helyzetet, jelzi az, hogy 1848. február 3-án azt mondta: »békében élünk; a földesur és a jobbágy közti viszonyt szabályozó törvények ingatlan erőben fennállanak: a nép bizalommal és nyugodtan várja intézkedéseinket; teljes szabadsággal, minden nyomasztó külbehatás nélkül rendelkezhetünk«, vagyis nincs mit sietni. A ki három héttel az Európát alapjaiban megrenditő földrengés előtt igy itélte meg a helyzetet, az természetesen csak száz esztendővel azelőtti érvekkel dolgozhatott, ámbár azzal dicsekszik, hogy »ezelőtt 9 évvel az örökváltság eszméjét a sajtóban« ő penditette meg s beszéde különben is tele van csengő-bongó szólamokkal szabadságról, az adózás kiterjesztéséről, a munka áldásáról, a földmüvelés felvirágoztatásáról. De végül elfogadta Vay inditványát, mely pedig mindezek megakasztására irányul. Sokkal helyesebben utalt reá a harmadik szónok, gróf Szapáry Antal, hogy a rendek javaslatában »főkép a dézma és robotváltságról van szó, mely mind a kettő a czélnak többé nemcsak nem felel meg, hanem azonkivül a jobbágynak még gyülöletes is »s e tételét az ismert tapasztalati és tudományos érvekkel igazolta.« Azt tartom — mondotta — a váltság által a jobbágy, a

földesur és az ország nyer, mivel a váltság által felemeltetik a gazdagság, annak felemelése pedig mind a hármat érdekli.« Csakhogy abból indult ki, hogy az alsó tábla egyedül a földesurra akarja a váltságot kötelezővé tenni, pedig, mondja, alig ismer 2—3 olyan esetet, mikor a földesur akadályozta a váltságot, ellenben van »száz és száz eset, a hol a legjutányosabb váltságajánlási mód mellett a legvagyonosabb, leggazdagabb jobbágyok sem fogadták el azt«. Követeli tehát, hogy »mind a két felet kényszeritő törvény« alkottassék s ily utasitást kiván a kiküldendő választmánynak adni. Gróf Erdődy Sándor azon kezdte beszédét, »hazánkban temérdek a teendő, mindenhez pénz kell«, s kijelenté, hogy »az urbéri viszonyok megszüntetése hazánk mind anyagi, mind alkotmányos szellemi kifejlődésére elkerülhetetlen szükséges.« Ehhez azonban valami 300 millió kell, melyet egyedül a közteherviselés utján szerezhetni be. Szónok, ki a kor egész felvilágosodásától át van hatva, igen jellemző áttekintést ad az örökváltság ellenségeiről. »Az örökváltságnak — mondja — sok ellenségei vannak, ne ámitsuk magunkat, sok világi, sok egyházi földesurat lehet ezek közé számitani Sok nem gondoló, sok igen sokat gondoló jobbágy is ellensége. Ellensége van a megyékben is. Sok egyén, a ki az urbéri viszonyok megszüntetésével mind a földesurra, mind a jobbágyra nézve a mostani befolyását ott eltünni látja. Ellensége a bureaukratia, mert az urbéri viszonyok megszüntetésével megszünik az urbarialis minden beavatkozási joga. Ezenkivül ellensége azért is, mert az örökváltság annak talpköve, mitől a bureaukratia legfőkép irtózik, t. i. nemzetünk alkotmányos kifejlődésétől«. Gróf Cziráky János azon őszinte vallomással kezdte, hogy »a fontos kérdésben gyakorlati előismeretekkel« alig dicsekszik. Mindazáltal hosszasan beszélt kikelve »az eddigi fennálló urbéri törvények felforgatása« ellen, mit a főrendek a régibb országgyüléseken is »bölcsen megtagadtak«. »Higgadt gondolkodás, érett megfontolás« s más ilyen jelszavak hangoztatása után elfogadta bizonyos módositásokkal Vay inditványát. Gróf Almássy Móricz főleg az előtte szóló szellemében ugyanezt tette. Tihanyi Ferencz temesi gróf megjegyezte, »tagadni nem lehet, hogy mindnyájan és mindenben még nem vagyunk előitéletek nélkül«, s hogy az 1840-ki törvény meddősége magában a törvényben rejlik, mely megengedte ugyan a váltságot, de »sem módokat, sem kellékeket nem határoz, mikép kellene a megváltásnak történnie, holott kellett volna s lehetett volna módokat is ha-

tározni: biztositotta volna legalább azon tőkéket minden más tartozások felett, melyek az örökváltságból erednek«. Mindazáltal ellenzi a kényszeritést s elfogadja Vay inditványát.

Gróf Teleki László utalt a Galicziában történtekre, valamint arra, hogy jó lesz a kötelező örök váltságot még olyankor eszközölni, mikor a földesur még teljes váltságot kaphat s azt óhajtja, hogy a váltságdij egy részét az állam vegye magára. Hozzá teszi, ha a főrendek a kötelező váltságot elleneznék, »akkor ezáltal a lengyel vetónak egy uj nemét hoznók be s annak ellenében, mit üdvösnek és hasznosnak látunk az egész hazára nézve, egyes embernek adnánk vetót; miáltal hazánk érdeke nagyon is koczkáztatva volna«. Inditványozza tehát, egyezzék bele a felső tábla a választmány kiküldésébe, de adja neki utasitásul a következőket: »1. Igyekezzék javallatot késziteni, mely szerint az urbéri viszonyokbóli kibontakozás a földesur teljes kármentesitésével hovahamarább és pedig országos intézkedés utján eszközöltessék ugy, hogy 2. a jobbágynak a maga megváltására minél több könnyüség nyujtassék egyrészről financialis intézkedések utján, másrészről a megváltás különféle módjai s nemeinek lehetővé tétele által, 3. hogy a szabad egyezkedésnek a lehetőségig tág tér engedtessék, azonban mégis 4. az örökváltság ügyében teendő intézkedések sikere egyesek beleegyezésétől föl ne függesztessék«. Báró Vay Miklós késznek nyilatkozott inditványát bizonyos tekintetben Teleki óhajai szerint módositani. Busan Hermann Horvátország követe kényszerités nélkül, teljes kármentesitéssel s hitelintézet felállitásával elfogadja Vay inditványát.

Gróf Csáky Tivadar szerint a jobbágyság vagyonosabb részére »az urbéri szolgálat nem nyomasztó« s igy maga sem akarja magát váltani, a szegényebb pedig nem válthatja meg magát, különben végromlásnak indul. A kényszeritő törvény annál fölöslegesebb tehát, mert oly vágyakat idézhetne elő a népben, »melyek a státusra nézve szomoru következményeket szülnének«. Gróf Teleki Domokos a külföldre utalva, melegen védi az állam közbejöttével eszközlendő váltságot, mert ez »azon biztos mód, mely egyedül vezethet az urbéri viszonyok teljes átalakitására«. Óhajtja a választmány kiküldését, még pedig a legszélesebb hatáskörrel, hisz ugy is csak olyan javaslatokat fog tenni, melyek előkészitése hosszabb időt igényel. Pártolja tehát Teleki László inditványát. Hertelendy Ignácz főispán hangsulyozza, hogy »századunk az ipar

s gazdászat százada, az ipar-szabadságnak pedig fő és első postulatuma a szabad föld«, mégis gróf Cziráky nézeteihez mondja magát legközelebb állónak. Ürményi József főispán szerint »a kényszerités eszméje magában már, mint olyan, némi nyomasztót foglal« s azért jövőre is az »előbbi törvényes intézkedések czélzatát veszem zsinórmértékül«. — Az országban nincs »általános hajlam az örökváltság iránt«. Általában a jövő országgyülésre akarja a kérdés eldöntését halasztani. Csatlakozik Vay inditványához Gróf Haller Ferencz elfogadja az alsó tábla javaslatát, mert Galicziára utalva, sürgősnek tartja a kérdés megoldását. Gróf Széchen Antal sulyosaknak találja ugyan az urbérszolgálatokat, de »lehetnek viszonyok, s léteznek hazánkban, hol ezen természeti szolgálatok a létező gazdasági körülményeknek inkább megfelelnek, és sokkal kevesebb terheket foglalnak magukban, mintha azoknak készpénzzeli megváltása történnék«. Azt hiszi, hogy hazánk jelenleg olyan állapotban van, mikor az állam közbelépése még nem szükséges s azért a galicziai eseményekre való hivatkozás sem indokolt, mert az ottani és a magyar urbérviszonyok közt nem talál hasonlatosságot. Galicziában olyan urbéri visszaélések voltak, melyeknek nálunk már az 1836-iki törvény elejét vette. Pártolja Vay inditványát. Lonovics József csanádi püspök őszinte barátja a váltságnak s »a fennálló urbéri viszonyoknak egyik főbaját abban látom, hogy azok mellett a földesur sokszorosan károsittatik, a jobbágyság pedig demorizáltatik«. De ellenzi a kényszert s Teleki László néhány eszméjével bővitve elfogadja Vay inditványát. Ugyanezt teszi báró Vay Alajos, ki igy kezdi beszédét: »Valóban nem gondolhatja oly egyén, ki a köznéppel érintkezésbe nem jön, mily csalárdság uralkodik közöttük földesurok irányában. De ha a gazdálkodó birtokos hallja, hogy, ha jobbágyának 2 ekéje van, a rosszabbikat kikeresi és 4 ökre közül a rosszabbikat bele fogja, vele nem szánt, hanem karczolgat; ha 2 szekere van, a rosszabbikba fog, hogy reá talyigára való tehernél többet ne rakhasson, csakhogy magát azzal menthesse: uram többet nem rakhatok, mert különben szekerem letörik!; ha reggel nem a törvényszabta órakor, hanem 2 vagy 3 órával későbben áll ki és az estet be sem várva haza szökik; ha az ur dolgát immel-ámmal nem dolgozza le, hanem átheveri: bizony mondom, ha az ember mindezeket látja és ha még azt is tapasztalja, hogy tulajdon azon jobbágy, ha magának dolgozik, még egyszer annyit dolgozik, mint az ur dolgán, akkor megszünik jobbá-

gyaihoz ragaszkodni és akaratlanul azt mondja: örökváltság jöjjön el a te országod!« Mindazonáltal szónok sem óhajtja a kötelezés kimondását, legfellebb kivételes, »elkerülhetetlen« esetekben s még inkább ellenzi a kizárólag pénzen való megváltást, mert »nem tudhatja senki, mi van a jobbágy rózsával kifestett ládájában«.

A február 4-ki ülésben csorbitatlan érdeklődéssel folyt a vita. Gróf Zichy Ottó Deákra és Kölcseyre hivatkozva a legmelegebben kelt a parasztok védelmére, »kik helyettünk szántanak, helyettünk boronálnak, helyettünk vetnek és aratnak és kiket azonfelül ingyen munkával terhelünk és a vagyonból dézmát veszünk«. »Ezen népfajt szabaddá tenni kötelességünk . . . mert a tapasztalás azt tanitja, hogy azon pillanatban, melyben földmüvelőink szabad földdel birnak, azonnal okszerü gazdasághoz foghatnak.« Ezen kérdés szerencsés vagy szerencsétlen megoldása a trón, dynastia és aristokratiától függ; ha szerencsésen megoldatik ezen problema, ugy Magyarország ujonnan születik, hatalmasabb erőre Magyarország soha, de soha nem ujulhat fel, mint az örökváltság által; ha pedig meg nem oldatik, ugy ne kivánjuk, hogy a 10 millió népnek vérét és vagyonát továbbá dézmáljuk; hiszen a vaslánez, ha tul feszittetik, végre is robajjal elszakad és azon épület, melyet ezen vaslánez tartott, földre omlik. A feudalis systéma szerencsés megoldási pillanata még mostanig mosolyogva tekint reánk, használjuk fel a jelen pillanatot, mert az elmaradt időszakok többé vissza nem térnek.« Pártolja az alsó tábla javaslatát. Báró Mesznil Viktor kiemeli, hogy »sokan az urbért, mint valami magasztos, gyönyörü intézményt dicsérik; én a legmacchiavelistikusabb találmánynak tartom; örökös sakkban tartani nemességet és népet egymás ellen, fékezni az egyiket a másik által, minden perczben kezében tartani azon hatalmat, hogy egyiket a másik ellen fel lehessen ingerelni, azon szint adhatni a dolognak, hogy minden, mi a népnek kedvező, az atyai kormánytól, s minden, a mi sujtó, a földesurtól jő, s igy megörökiteni a viszálykodást, a kaszti gyülöletet a néposztályok közt, — ezért az urbéri viszonyok fentartását mindenkor támogatta az absolutismus.« »A mostani urbéri állapotból minden áron szabadulni kell, mert ebben halál magva rejlik s az örökváltság eszméje valóban olyan a hazára nézve, mint Krisztus urunk megváltása volt a bünös emberi nemzetre. Hogy a haza lakosainak valódi honszeretete, s az egységben rejlő erő által nagy, virágzó, hatalmas és boldog lehessen, erre csak a közös teherviselés s az örökváltság vezet.«

A mostani állapotban »csupán az önkény diszlik s alkotmányos népjogok szerzéséről és terjesztéséről álmodni sem lehet. És ez ok magában elég, hogy a polgári szabadságnak s erőnek a legóriásabb akadályát, az urbéri állapotot, ha csak lehet, Dávidként egy parittyaütéssel lesujtani igyekezzünk.« Óhajtja tehát a kötelező törvényt, de ellenzi a földben való megváltást, mert »a földbirtok tulnyomó része jelenleg is a nemesség kezén van s a jobbágyot azon tudatban, hogy most is alig tud földéből megélni, semmi sem keseriti el annyira, mintha tőle földet akarnak elvenni, mi jelenleg a contributionalis fundus tekintete miatt is lehetetlen volna.« »Hibáznak azok, — mondja — kik abban, hogy a praestatiók formájának megváltoztatására nézve törvény hozatik, tulajdon-sértést keresnek, mert itt csak a tulajdon használásának oly formába való alakitásáról van szó, mely a közjóval jobban megegyezik, mely a közkifejlést nem gátolja, s nemcsak az adózó nép jobb sorsát, hanem a nemes földesurnak jól értett jobblétét is eszközli. Ez nem egyébb, mint kisajátitás a közjó tekintetéből s vigyázzanak azok, kik az idők jeleit megérteni nem akarják«. Jelenleg »kivivhatónak« a kötelező örökváltságot azonban még ő sem tartja, de pártolja gróf Teleki László inditványát. Bezerédy Miklós czimzetes püspök Vay inditványához csatlakozik, mert »a kimélő, ovakodó eljárás szerintem igen összhangzó eddigi urbéri törvényeinkkel.« Marczibányi Antal főispán fölemliti, hogy »midőn az urbér 1836-ban kihirdettetett, a nép mindazt, mi üdvös és czélszerü volt csak a kormánynak tulajdonitotta és mindig azon gyanusitást tette, hogy nem az urak, hanem a kormány adta azt«. A kényszeritést nem hiszi mellőzhetőnek; meg kell hozni a törvényt s ha az megvan, majd gondoskodni lehet az utját álló pénzbeli akadályok elháritásáról. Egyébiránt elfogadja Vay inditványát. Gróf Pálffy József azt várta a kormánytól, melynek szakemberei vannak, hogy az örökváltság pénzbeli mozzanatát illetőleg kész tervvel fog előállani: gróf Teleki inditványát pártolja. Gróf Károlyi Lajos felemliti, hogy tettekkel bizonyitotta be, hogy barátja az örökváltságnak és pedig nem politikai okokból, »hanem csak azért, mert a földmüvelésnek előmenetelét és a gazdaságnak jobb karbani helyeztetését szivemből óhajtottam«. De mégsem helyesli a kényszeritést; »a kényszeritési törvény majdnem a lehetetlenségek közé tartozik,« mert a legtöbb jobbágyközség sem óhajtja s szónok sok jobbágyot ismer, »kik azt mondják, hogy a robot kiszolgáltatása által semmi kellemetlensé-

gük sem a vármegyével, sem a földesurral nincs és azon állapotokkal megelégesznek«. Vay inditványát támogatja. Báró Wenkheim Béla minden utasitás nélkül óhajtaná a választmányt kiküldeni, hogy maga készitsen oly tervet, mely »az örökváltságot a lehetőségig elfogadhatóvá, kivánatossá és a jobbágy előtt kedvessé tegye.« Azt hiszi, hogy mig »az ideiglenes tartozások meg nem váltatnak s a szabályozás meg nem történik, addig az örökváltságról szó sem lehet« s a kényszeritést »időelőttinek s a mostani körülmények között kivitelben lehetetlennek is« tartja. A választmány ne készitsen tehát »financzialis tervet«, mert »sokan ezt fogják mondani: a tervet elkészitettük, már most a pénzt teremtse elő a felség vagy az aristokratia«. Teleki módositásaival elfogadja Vay inditványát. Báró Bedekovich Lajos főispán ellenzi a kényszer alkalmazását s Vay inditványához csatlakozik. Gróf Zichy János menekülni óhajt a bonyodalmas urbéri viszonyokból, »először, önérdek és mezei gazdaság tekintetéből, másodszor, mert ki akarom emelni e néposztályt onnan, a honnan más nemzetek már kiemelték«. Rövid felszólalását azzal végzi, hogy Teleki inditványára szavaz. Majláth György országbiró kiemeli, hogy Teleki és Vay inditványa közt lényeges ellentét nincs s azok, kik Teleki véleményéhez járulnak, megnyugodhatnak Vay inditványában. Gróf Batthány Lajos osztozik e véleményben, mire az elnöklő nádor fölteszi a kérdést. Előbb azonban Vay még egyszer felolvasta inditványát. Erre kisebb méretekben ujra megindult a vita, melyben több szónok a dolog érdeméről is nyilatkozott. Igy Rudics József főispán, ki nem az uradalmi szolgálatokban látta a főbajt, hanem »abban, hogy a birtokhoz, azaz annak hasznaihoz nincsenek idomitva a terhek; például Árva megyében egy telek hasonló terhet visel az uradalomra nézve, mint a mennyit visel egy telek Csongrád, Békés vagy a bánáti vármegyékben, holott az Árva megyebeli telek $^1/_{15}$ részét sem adja a haszonnak, mit megad a nevezett megyékben«. Végre az elnöklő nádor báró Vay Miklós inditványát elfogadottnak jelentette ki. Az inditvány üzenet formában, melynek lényeges részét fentebb ismertettem, a február 5. ülésben megjegyzés nélkül végleg elfogadtatott, de hitelesitése elhalasztatott addig, mig ki lesz nyomatva. A febr. 10. ülésben azonban a hitelesités alkalmával ismét elég hosszasan tárgyalták, sőt némely apró irályi módositás mellett egész kikezdések elhagyattak, másokon meg épen nem lényegtelen változások eszközöltettek. Egészben a főrendek elfogadták

ugyan a követek azon inditványát, hogy az urbérügyben törvényjavaslat kidolgozására országos választmány küldessék ki, de más utasitásokat akartak a választmánynak adni, mint a követek s az itt felmerült elvi nézeteltéréseken zátonyra jutott az egész tervezet. Választmány nem küldetett ki, javaslat nem készült s mikor elérkezett a döntés emlékezetes pillanata, az országgyülésnek rögtönöznie kellett valami javaslatot, mely az elhamarkodás minden bélyegét magán viselte. Ezért egyedül a főrendeket terheli a felelősség, kik még mindig nem hallották meg a kor intő szavát s e főfontosságu kérdésben olyan állást foglaltak el, mely érthetővé, szükségszerüvé tette, hogy a későbbi eseményekben, az urbér végleges megoldásában szánalomra méltóan nevetséges szerepet játszottak, illetve teljesen háttérbe szorultak. Ellenben a forradalmárnak bélyegzett Kossuth, ki minden fondorlat daczára az alsó tábla többségének vezetőjévé emelkedett, ez időben is a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel buzgólkodott a nemzeti eszmények valósitásán. Rendületlenül ragaszkodott az ellenzéki programban kifejtett összes reformokhoz, de tette ezt a viszonyok alapos ismeretével, messzemenő kiméletlel a hatalmi tényezők, a nemesség jogos érdekei s főleg az udvar iránt. Kész volt a részletekben minden józan engedményre, hogy a kormány is hozzájárulhasson a reformokhoz. Az ugynevezett conservativ reformerek az udvar érdekében bizalmasan sokat érintkeztek vele s még 1848. február 26-án is azt jelentették Bécsbe, hogy Kossuth kész követeléseit mérsékelni. Azt azonban egyebek közt föltétlenül megkivánja, hogy »a nép javára egy örökváltási és élelmezési törvény alkottassék és a domesticában való részvéte a nemességnek elrendeltessék«. De az udvar és hivei még ezt a keveset sem akarták. Sőt e párt állitólagos reformerei sem voltak hajlandók tovább menni annál, »hogy az örökváltási kérdés egy stádiummal előbbre vitessék s a kényszerités csak ott mondassék ki, hol tökéletes kárpótlást nyujtani képes a jobbágyság, »más szóval ők is a főrendiház felfogásában osztoztak. 1848. február végén, mikor a franczia forradalom már kitört, de hire még nem érkezett meg, a kormánypártnak legfelvilágosultabb elemei is ellenezték tehát a jobbágyfelszabaditást s csak valami megkésett félrendszabálwritten ylyal óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe, mi ép oly hatástalan maradt volna, mint az önkénytes örökváltság vagy a birtok és hivatalképes általános elvének törvénybe igtatása. Sőt még a február 24-iki forradalom első rémhire sem ábránditotta ki őket.

Addig, mig azt hihették, hogy hatalmukat a rendőrség és a katonaság szuronyaival továbbra fentarthatják, nemcsak engedni nem akartak, hanem a legkihivóbban szembe szálltak a közvéleménynyel s hogy szabaduljanak tőle, az országgyülés berekesztésével szerettek volna magukon segiteni. A párisi események első hirére gróf Apponyi György, a kanczellár, a kormánypárt esze, márcz. 1-én azt irta pozsonyi barátainak, hogy »ily helyzetben engedményeket akarni kicsikarni, politikai bün volna, de hiába való is lenne, mert erre rá nem állanánk«. Ily gondolkodás mellett magok idézték föl a zivatart, mely végkép összetörte, elsodorta a fennálló politikai rendszert és embereit.

Kossuth és barátai ellenben tisztábban láttak; nyomban fölfogták a párisi forradalom világtörténelmi jelentőségét s be sem várták, mig hatásai Bécsben megnyilatkoznak. Első hirére tudták, mit jelent s ennek megfelelően cselekedtek. Összefoglalták programmjuk főkivánságait, határozottabb alakba öntötték egyes elveit s Kossuth már márcz. 3-án megtette az alsó táblán az inditványt, hogy az országgyülés az uj helyzetnek megfelelő feliratot intézzen a koronához.

Az aránylag rövid felirat, mely az alsó tábla márczius 4-iki üléséből kelt, emliti, hogy a rendek elhatározták »az ország uj szükségeinek« fedezésére a közös teherviselést a házi adóra s azután igy folytatja: »Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokbóli kibontakozást kármentesitéssel összekötve eszközöljük s ezáltal a nép és a nemesség közti érdekeket kiegyenlitve, hazánk boldogságának gyarapitásával trónját megszilárditjuk.«

A beszéd, melylyel Kossuth a felirati javaslatot a követeknek elfogadásra ajánlotta, nemcsak a hallgatóságra, hanem nyomtatásban országszerte, forditásban Ausztriában elterjedve elbüvölő hatást tett. A rendek márczius 4-én elfogadták s csatlakozás végett a főrendeknek azonnal átküldötték felirati javaslatukat. Itt azonban egyszerre zátonyra került. A bécsi bölcseség ugy akart a felirattól s a benne foglaltakkal szemben való állásfoglalástól szabadulni, hogy a főrendi ház elnökségével huzta-halasztatta az ülés összehivását s igy a főrendek nem tárgyalhatták a feliratot. De épen ez a taktika vált vesztére, mert időközben a bécsi nép fölkelése egész uj helyzetet teremtett. A kormány és rendszere megbukott, a közéletben meg uj tényezők, az elnyomott tömegek kezdtek érvényesülni. A párisi, bécsi, pozsonyi hirek, különösen pedig a felső ház

rossz indulatu és oktalan huza-vonája felriasztották az egész országot. A városokban, sőt községekben megmozdult az utcza, bizottságok alakultak, nyilatkozatok tétettek, követelések hangzottak föl s az egész nép bele szólt a politikába. A közvélemény e szenvedélyes kitörése nagyott lenditett a nemzeti követelések sikerén, mert nyomása alatt az udvar és hivei egyre több engedményt kényszerültek tenni, másrészt meg uj bátorságot öntött az ellenzékbe s megszilárditotta a követeléseihez való ragaszkodásban. Uj, szilajabb jelleget adott a küzdelemnek, másfelől meg lehetővé tette Bécsnek, hogy már ekkor hozzá fogjon a nemzetiségeknek a magyarság elleni föllázitásához. A nemzeti akarat legszebb és legemlékezetesebb megnyilatkozása, márczius 15-én Pesten történt a fiatal irók vezetése alatt, kik a magyarság óhajait »Mit kiván a magyar nemzet« czimmel 12 rövid pontba foglalták, melyek közt ott szerepel, hogy akarják: 4. törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben; 6. a közös teherviselést; 7. az urbéri terhek megszüntetését. E kivánságokat az alsó tábla ez időben már nagyrészt teljesitette, illetve reájok nézve legalább elvi határozatot hozott. Igy márczius 14-én kimondotta a közteherviselést, még pedig már nemcsak a házi adóra, hanem korlátozás nélkül minden adóra nézve. A bécsi események nyomása alatt végre a főrendek is csatlakoztak az alsó tábla feliratához, melyet márcz. 15-én fényes országos küldöttség vitt Bécsbe Ferdinánd királyhoz. Ez kegyelmesen elfogadta, a benne foglaltak teljesitését kilátásba helyezte s a magyar felelős miniszterium elnökévé a nádor-királyi helytartó utján gróf Batthány Lajost, a szabadelvü párt nagyrabecsült tagját nevezte ki azzal, hogy az uj törvényjavaslatokat kidolgoztassa s az egyes tárczák betöltése iránt előterjesztéseit megtegye. A gróf teljes tudatában a jobbágykérdés jelentőségének, mikor 17-én az országos küldöttséggel hajón Pozsonyba visszatért, még utközben elhatározta, hogy az országgyülés befolyásosabb tagjait a megérkezés estéjén értekezletre hivja az örökváltság ügyében, melyre nézve a főrendek oktalan magaviselete miatt még semmiféle javaslat nem készült. Az értekezlet a mellett döntött, hogy az urbériség azonnal megszüntetendő s ily szellemben mielőbb tövényjavaslat készitendő. Minthogy Deák Ferencz, a kijelölt igazságügyminiszter, akkor még nem volt Pozsonyban, hová mint Zala ujonnan választott követe, csak 20-án érkezett, az örökváltsági javaslat elkészitése sok egyébbel az események központján álló Kossuthra hárult, ki meg Ghiczy Kálmán, nádori

itélőmestert kérte föl, hogy nyomban megszövegezze. Ghiczy, Kossuth utasitásai szerint haladéktalanul teljesitette a megbizást s Kossuth a munkálatot már a 18-iki kerületi ülés elé vitte, hol elfogadtatván, haladéktalanul az országos ülés elé terjesztetett.

A márczius 18-iki ülés délután két órakor kezdődött és rövid megszakitással ötödfélkor folytatódott, mikor az urbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslat napirendre került. Babarczy Antal (Csongrád) a czimre nézve ajánlott módositást, Kende Zsigmond (Szatmár) meg a következők bevételét inditványozta: »a függőben és folyamatban levő polgári és büntető perek a robottal együtt tüstént a megyei hatósághoz tétessenek át.« Kossuth nem egészen szabatosnak találta ugyan Babarczy módositását, de mégis számba véve aggodalmait, a javaslat czimét következőben ajánlá megállapitani: »Az urbéri és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban levő szolgálatok, dézma- és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.« Ezt elfogadták azon változtatással, hogy a »szolgálatok« szó mellé zárjelben magyarázatul a robot szó is oda tétetett. Kende inditványáról nincs szó az ülés naplójában, de nem jutott be a törvénybe. A javaslat gyorsan elfogadtatván, az elnök azt inditványozta, hogy az holnap közöltessék a főrendekkel. Minthogy azonban Kossuth bejelentette, hogy, mint a miniszterelnöktől hallotta, a főrendek még ma ülést tartanak, a javaslat nyomban elküldetett hozzájuk.

A főrendek márczius 18-án délután 2 órakor szintén tartottak ülést, melyen elfogadták a közös teherviselésről szóló javaslatot. Ezt az ülést az elnöklő nádor következő szavakkal rekesztette be: »A t. karok és rendek most az örökváltsági tárgy felett értekeznek s azzal csak nehány óra mulva készülnek el, azért az ülés eloszlattatik, ma már ülés tartatni nem fog, hanem holnap«. A főrendek azzal távoztak tehát, hogy aznap többé ülés nem lesz. A nádor azonban a követek kérésére, kik az ügy gyors elintézését sürgették, esti 8 órára folytatólagos ülésre hivta össze a felső táblát. Csakhogy igen kevesen kapták meg idejében az értesitést s az ülésre, melyen Majláth György országbiró elnökölt, kevesen, valami tizenheten jelentek meg. Az elnök előbb az egész javaslatot olvastatta föl, azután a pontonkinti felolvasást, illetve tárgyalást ajánlotta.

De az első pontnál maga vetette föl a kérdést, benn van-e az eltörölt jobbágyterhek közt a szőlődézma is? Azután hozzátette, hogy más mozzanatok szintén megfontolandók, mihez idő kell. Más-

részt lehet, hogy némely kérdésben a főrendek még tovább akarnak menni, mint a követek, miért is a tárgyalásnak holnapra való elhalasztását inditványozta. Csakhogy a csalétek nem fogott s báró Perényi Zsigmond, gróf Pálffy János és gróf Ráday Gedeon ellenezte a halasztást, mire a ház a tárgyalás folytatása mellett döntött. Ekkor az udvar hivei más módon, a javaslat módositásával igyekeztek a döntést elhalasztani s gróf Cziráky János az első ponthoz inditványt is tett, mely azonban báró Perényi és báró Redl Imre felszólalására elvettetett. Báró Perényi minden egyes pontnál az alsó tábla szövegét védte s noha itt-ott elég heves vita folyt, melyben gróf Batthyány Lajos miniszterelnök is támogatta, a javaslat minden egyes pontja változatlanul elfogadtatott. Az alsó tábla esti 9 órakor tartott folytatólagos ülésén már hivatalosan bejelenték, hogy a főrendek hozzájárultak az urbérjavaslathoz. A márczius 20-ki ülésen több főrend részéről czélzás történt ugyan arra, hogy az utolsó ülésen igen kevesen voltak jelen, de senki sem vonta kétségbe az akkor hozott határozat törvényességét. A duzzogóknak bele kellett az ügy gyors elintézésébe törődniök, mert érezték, hogy régi hibáik és büneik miatt tekintélyök elhalaványult s az események vezetése kisiklott kezökből. Az alsó tábla márczius 19-én reggel 8 órakor a közös teherviselésről, az urbér, valamint a papi tized eltörléséről szóló javaslatokat végleg elfogadta s a nyomban megtartott országos elegyes ülésben a javaslatok mindkét tábla által hitelesittetvén, megpecsételtettek s szentesitésül a királyhoz fölterjesztettek.

Még az előző napon, minthogy mindkét tábla elfogadta a javaslatot, tehát a márcz. 18-ki országos ülésből a követek nyilatkozatot tettek közzé »a jelen országgyülés feladata iránt s egyebek közt biztositották a közvéleményt, hogy azon ügyek közé, melyeket még a jelen országgyülésnek okvetetlenül törvénynyel kell intéznie«, sorolják a közös teherviselést és 4-er »az urbéri viszonyoknak a magánbirtokosokra nézve közállományi kárpótlás melletti megszüntetését«. Másrészt nem kételkedve a királyi szentesitésben, sokan azonnal megküldték a javaslatot vármegyéjöknek, mely ki is hirdette a jobbágyoknak, hogy megnyugtassa őket. Igy tulajdonképen életbelépett, mielőtt szentesitést nyert volna, a mi pedig még sok nehézséget okozott. Bécsben a reakczió uj bátorságot kezdett meriteni s mint több más javaslaton, az örökváltságon is változtatásokat követelt. A király márczius 28-ki leirata-

ban, mely a másnapi országos elegyes ülésben olvastatott fel, értesitette az országgyülést, hogy a közös teherviselésről szóló törvényjavaslatot szentesiti. Azután a leirat igy folytatja: »Az urbéri tartozásokról szóló törvényczikknek azon főelvét: hogy ezek s az urbért pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok, dézma és pénzbeli fizetések kármentesités mellett megszüntessenek, szinte kegyelmesen jóváhagyni méltóztatott ugyan; minekutána azonban az urbéri szolgálatok azonnali megszüntetésével épen azon osztály, mely ritka nagylelküséggel oly tetemes áldozatokat hoz, erejéből rögtön kivetkeztetnék s ez által egy részben a mezei gazdálkodás csökkentésével s a kereskedés, ipar és nemzeti gazdászat kárával, sőt éhinség előidézhetésével is, az egész hon sulyos veszélybe ejtetnék, az országos karok és rendek azon káros következések eltávolitására vezető eszközökről gondoskodván, e tekintetből az érintett törvényjavaslatot bővebb tanácskozásba vegyék« Ezzel szemben a kerületi ülés már márczius 28-án, mikor a leirat tartalmáról értesült, azt a határozatot hozta, hogy az urbérváltság nem érinti a fejedelmi jogokat s »miután a f. hó 19.-ről kelt alázatos felirás mellett felterjesztett törvényjavaslat által az urbéri viszonyok megszüntetését az ország rendei tisztán, határozottan és egyhangulag kimondották: ezen elhatározásuknak sikerét sem elhalasztani, sem attól bármi részben elállani a karok és rendek semmi szin alatt és semmi tekintetnél fogva legkevésbbé sem szándékoznak. A karok és rendek ennélfogva sem bővebb, sem ujabb tanácskozásnak sem helyét, sem szükségét nem látják; sőt mivel a fentemlitett törvényjavaslatot szinte ugy, valamint azt, mely a közös teherviselés iránt felterjesztetett, a kegyelmes kir. válasz által teljesen helybenhagyottnak tekintik, annak semminemü változtatásába vagy foganatositásának felfüggesztésébe nem egyeznek«. E határozatot a 29-ki országos ülés egész terjedelmében magáévá tette s az nyomban a főrendekhez jutott, kik azonnal (márcz. 29.) letárgyalták, ámbár többen a tárgyalás holnapra halasztását kivánták. Ez ellen mások felhozták, hogy itt az alsó táblának nem üzenetéről van szó, melyet eddig sem szoktak tárgyalni, hanem csak tudomásul venni. Maga báró Vay Miklós ajánlotta, hogy mivel »e tárgyban visszalépésnek helye nincs« többé, vegyék tudomásul a követek határozatát. Báró Jeszenák János nemcsak az egyszerü tudomásvételt, hanem a határozathoz való hozzájárulást kivánta s gróf Batthány Kázmér melegen szót emelt az utóbbi inditvány mellett,

mert »polgári kötessége ezen táblának kimondani, hogy oly válasszal megelégedni nem tud, mely a nemzetnek legszebb reményét és a neki adott legszentebb igéretet kijátszani akarja«. Némi vita után az elnök csakugyan a hozzájárulást jelentette ki s ez értelemben az országgyülés a királyhoz ujabb feliratot intézett. Időközben azonban uj bajok támadtak.

Minthogy számos vármegye már kihirdette a törvényjavaslatot, a gyakorlatban csakhamar kitünt, hogy fölöttébb elhamarkodva készült, mert egyes pontjait különféleképen lehet magyarázni. Mint Deák Ferencz, az igazságügyminiszter-jelölt márczius 28-án haza jelenté, már akkor sokan fordultak hozzá a kéréssel, eszközöljön módositásokat a javaslaton. De Deák, ki elkészitésében még nem vett részt, visszautasitott minden változtatást, ámbár némely kifogást maga is jogosultnak tartott. Csakhogy attól félt, hogy a módositással együtt a javaslat szentesitése tétetik koczkára, másrészt a módositások a parasztságnak biztositott jogok megnyirbálására vezethetnek. »Miután a törvényjavaslatot, — igy jelezte a saját álláspontját — mind a két tábla egyhangulag elfogadta, miután azt sok megyében kihirdették, minden lépést veszedelmesnek tartok, s elvenni ismét az adottat, egyenesen annyi volna, mint öldöklő parasztháborut felidézni«. Az ápr. 5. kerületi ülésben egyesek ujra felvetették a módositás kérdését, de Deák megint elutasitotta s csak annyiba egyezett bele, hogy az elfogadott szöveg változatlan fentartása mellett az egyik pontra nézve a gyülés a helyes értelmezést megállapitsa. Ugyanaz nap az alsó tábla országos ülést is tartott s a királyhoz intézett feliratában ismételte, hogy »a felterjesztett törvényjavaslat által az urbéri viszonyok megszüntetése tisztán és határozottan kimondva, a fentisztelt királyi válasz (márcz. 28-ki leirat) által pedig szinte ugy megerősitve levén, ezen törvényczikkely sikerének bármi részben elhalasztását sem szükségesnek, sem eszközölhetőnek nem véljük«.

De ezzel még nem volt az ügy elintézve, mert az ápril 8-ki országos ülésben ujra napirendre került.

A miniszterelnök ugyanis előadta, hogy »az urbértörvényczikkely életbeléptetése iránt a törvényhatóságokban különböző értelmü határozatok hozattak; s ennek következtében a rendek felhivatván: miszerint lehető félreértések elkerülése tekintetéből állapitsák meg, mi az emlitett törvénynek értelme, a részben, mily tartozások lettek megszüntetve. Ennek következtében határoztatott: a törvénynek értelme azon szó által »urbéri« teljesen világos levén,

a karok és rendek felvilágositó ujabb törvény alkotásának szükségét nem látják«. De két irányban mégis világosabban megmagyarázták értelmét. Egyrészt kimondották, hogy az urbéri birtok »oly birtokot jelel, mely a jobbágyi birtoktól az urbéri törvények értelme szerint rendezési per vagy kibecsülés utján el nem vétethetett« másrészt, hogy az uj törvény szerint »csak oly robot, dézma (uri kilenczed) vagy ezeket pótló pénzfizetés szüntettetik meg, mely urbéri birtok után teljesittetett a földesur javára; azaz oly birtok után, mely az urbéri törvények szerint a jobbágy kezéről a földesur részére vissza nem vétethetett«. Magában az országos ülésben, a napló szerint, a vita igen rövid volt s csak nehány mellékes határozat kifogásoltatott. Így például, hogy nemcsak a szorosan vett urbéri tartozások utáni dézma, hanem minden néven nevezendő földektől járó fizetés, mely a dézmával rokon, eltörlendő s hogy az tekintendő urbéres földnek, mely az urbéri táblázatokba be van vezetve, mi ellen felhozták, hogy vannak községek, melyekről urbéri tabellák nem készültek. Az ilyen kifogások a felsőtábla ugyanaz napi ülésében is felhangzottak, de a többség elállott a törvényjavaslat szövegének utólagos módositásától, mely határozatot még az alsótábla ugyanaz napi folytatólagos esti ülésében bejelentették. E közben az események nyomása alatt az udvar abban hagyta ellenállását s másnap 9-én végre felolvasták azon hivatalos 8-ki keletü értesitést, hogy a király a sokat vitatott javaslatot »legkegyelmesebben jóvá hagyni méltóztatott«, a mivel a régi jobbágyintézmény s a rajta nyugvó munkaszervezet törvényes uton, az összes illetékes tényezők beleegyezésével megszüntettetett. A végleges szentesités a többi törvényekkel az emlékezetes országgyülés ünnepélyes berekesztésének napján, ápril 11. ment végbe.

Az 1848-ki országgyülés 31 czikkből álló törvénykönyve a magyar törvénytárnak örökké ragyogó aranykönyve, melynek czélja az előbeszéd szerint »az összes magyar népnek jogban és érdekben egyesitése«. Közvetve vagy közvetlenül mindegyik törvényvényczikk érintette tehát a munkástömegeket is. Mindazáltal a jobbágykérdésre és a vele kapcsolatos ügyekre első sorban a következő törvényczikkek vonatkoznak:

VIII. czikk. A közös teherviselésről. Ez akként intézkedik, hogy 1848. nov. 1-től kezdve »Magyarország és a kapcsolt részek minden lakosai minden közterheket különbség nélkül egyenlően s aránylagosan viselik«, mire nézve a felelős miniszterium a törvényhatóságok meghallgatásával teszi meg az előkészületeket.

IX. czikk. Az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről. Az emlitett összes fizetések »a törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek« s »a törvényhozás a magánföldesurak kármentesitését a nemzeti közbecsület véd-pajzsa alá helyezi«. Az urbéri tartozással felérő tőkét az állam fizeti, mire nézve a legközelebbi országgyülés elé a kormány törvényjavaslatot köteles terjeszteni. Addig is a földesur, a kinek urbérisége volt, a váltók kivételével moratoriumot kap, vagyis tartozásai föl nem mondhatók s csupán az esedékes kamatokra pörölhető. Ugyane törvény megszünteti az uri törvényhatóságot vagyis az uriszék intézményét, amelynek jogkörét más, részben birói, részben közigazgatási hatóságokra ruházza.

X. czikk. Az összesitésről, legelő-elkülönözésről és fajzásról.

XI. czikk. Azon ügyekről, melyek addig a földesuri hatóságok által intéztettek.

XII. czikk Az urbéri megszüntetett magánuri javadalmak statusadóssággá leendő átváltoztatásáról. Mindhárom törvény a IX. törvényczikk egyes elvi határozatait részleteiben szabályozza s gyakorlati végrehajtások módozatait szabja meg.

XIII. czikk. A papi tized megszüntetéséről. »Az egyházi rend — mondja a bevezetés — a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondván, az ország rendei ezen, a haza oltárára letett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe igtatják« s magok részéről is eltörlik a tizedet akár pénzben, akár természetben, akár közvetlenül az egyháznak, akár bérlők, akár örökös szerződések, akár királyi adomány alapján fizettetett. A mennyiben azonban az eltörlés az alsó papság egyes tagjainak jövedelmét csökkentené, kárpótlásukról az állam külön törvény utján fog intézkedni, azon világi családok pedig, melyek a papi tizedet magántulajdonul megszerezték, szintén külön állami kárpótlásban részesülnek.

XV. czikk. Az ősiség eltörléséről. Ez a törvény az eltörlést csak elvileg mondja ki s utasitja a miniszteriumot hogy az uj polgári törvénykönyvet a legközelebbi országgyülésre »az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján« dolgozza ki.

Minthogy a birtokképességet már az előző országgyülés megadta a bevett felekezetek tagjainak, az 1848-ki törvénykönyvben erről külön nincs szó. Ez elvet annál kevésbé volt szükség ismét beigtatni, mert épen az uj törvények háritották el az akadályokat,

melyek eddig az elv valósulásának utját állották. Ellenben föltünhet, hogy sok más hiányzik a jobbágyügyi törvényekből, különösen a IX. czikkből, mely az egész nagy reform alapja s azon elveket tartalmazza, melyeken a következő törvények s munkaszervezet ujjáalkotásának nagy müve felépült. Hogy nem mondja ki a jobbágyintézmény általános eltörlését, mint egykor József császár tette, az a viszonyok időközben beállt törvényes és természetes változásából magyarázható meg. Okvetetlenül meglepő azonban az, hogy a kilenczed megszüntetéséről nem tesz emlitést s csupán a robotot, dézmát és pénzbeli fizetéseket emliti az urbéri terhek örökösen eltörölt nemei sorában. Sőt ennél is meglepőbb, hogy foglalkozik ugyan az összesitéssel, legelő-elkülönözéssel, fajzással, de magát a jobbágytelket egyetlen szóval sem emliti. Hallgatással mellőzi a telek tulajdonjogának kérdését s különösen azt, szabad tulajdonosa-e immár a volt jobbágy az eddig urbéres földnek, a mi pedig igen lényeges volt, mert abban az időben történtek olyan örökváltságok is, melyekben a paraszt nem telkének tulajdonjogát, hanem csupán a rajta nyugvó urbérszolgálatokat váltotta bizonyos időre vagy örökre magához. Az uj kötelező örökváltság látszólag tehát Kossuth 1846-ki tervezete keretében mozog, mely csupán jobbágyszolgálatok megváltására vonatkozik, ámbár nem zárja ki azt az értelmezést sem, hogy a megváltásban a telek benfoglaltatik s a paraszt annak s tulajdonosává lett, a mint az uj törvényt a gyakorlatban csakugyan értelmezték. A törvény azonban mindenesetre hiányos volt, a mi a gyors munka következménye, melylyel készült és elfogadtatott s a mi miatt Deák bosszusan »rögtönzés«-nek nevezte.

Kétségkivül ez az oka, s nem csupán az a körülmény, hogy Erdély különös viszonyai külön számbavételt igényeltek, hogy az erdélyi országgyülés lényegileg elfogadta, néhol szó szerint átvette az Erdélyre vonatkozó 1848-ki magyar törvényeket, de az urbértörvényeken (IV., V., VI. t.-cz.) a helyi viszonyokra való tekinteteken kivül több elvi jelentőségü módositást is tett.

A magyarországi események az erdélyi mozgalmak vezetőire is egyre mélyebb hatást kezdtek gyakorolni. A nemesi tömegek ekkor sem igen akartak a jobbágyfelszabaditás eszméjével megbarátkozni. De legalább báró Wesselényi Miklós, ki még nem rég ellenezte a kötelező örökváltságot, meghajolva a pozsonyi események előtt, 1848. april 12-én erdélyi honfitársaihoz, kik a parasztságot megint csak »puszta capacitással« vagyis üres biztatással akar-

ták kifizetni, nyilt levelet intézett. Ebben figyelmeztette őket, »értsék meg a pillanat intését, melyet büntetlenül mellőzni nem lehet.« Most ő hirdette azt, mire két évvel azelőtt Kossuth figyelmeztette. »Nincs arról többé kérdés — mondotta az erdélyi nemességnek — maradjanak-e meg a robot és dézma, vagy eltöröltessenek? Vége van annak örökre s menthetetlenül; nincs hatalom, mely annak létét fentartani vagy visszavarázsolni képes lenne. Most csak a körül forog a kérdés: hát nálunk Erdélyben mi szabaditsuk-e fel a parasztot vagy ő törje szét bilincsét s rázza le görbesztő terhét nyakáról, avagy a kormány vegye le azt róla?« Csakugyan nem volt más választás. A magyar országyülés törvényjavaslatának hirére az oláh parasztság sok helyen megtagadta az urbéri szolgálatokat, sőt itt-ott a nemesi jószágok felosztását követelte. Azon a nemzeti gyülésen pedig, melyet az oláhság 1848. május 15-én Balázsfalván tartott, azt kivánta, hogy az urbéres terhek s a dézma kárpótlás nélkül töröltessenek el. Ilyen hangulatban tárgyalta az erdélyi országgyülés a jobbágykérdést. A főszónok ott is báró Wesselényi Miklós, az ügynek két évtized óta lelkes apostola volt. Szivhez szólóan hirdette: »az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük őket oda, hová őket isten teremtette. Legyenek az eddigi jobbágyok és zsellérek többé nem parasztok, pórnép, misera plebs, hanem szabad polgárok.« Szavainak immár volt hatásuk s az erdélyi országgyülés a magyarok példájára oldotta meg a kérdést. Az erdélyi törvények szintén az urbériségeken nyugvó robot, dézma és pénzbeli fizetések eltörléséből, illetve kötelező pénzbeli megváltásából indulnak ugyan ki, de már a telekről sem feledkeznek meg, midőn legalább annyit mondanak (IV. 4.), hogy »a helységek polgárai (eddigi jobbágyok és zsellérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezökben találtatnak, bárminő természetüek legyenek is, azok nem fognak biróság közbejötte nélkül háborgattathatni.« Az erdélyi törvény kimondja továbbá, hogy az e czélra alakitandó uj biróságok fognak azon pörökben itélni, melyekben a földesur és volt urbéresei közt a föld természetére (valjon urbéri vagy majorsági) vita támad, de az erdélyi törvények és magánjog azon elvei szerint, hogy a jobbágy »földétől, a mely kezén van, meg nem fosztathatik.« Itt tehát már ki van mondva, hogy a volt urbéres kezén levő telek vagy más urbéres föld tőle el nem vehető, ámbár a tulajdonjog itt sincs részére föltétlenül biztositva. A törvény kijelenti továbbá, hogy a volt urbéresek »legeltetési, fajzási, nádlási rendes és folytonos eddigi

haszonvételeikben« megszorittatni nem fognak, de épületfát a földesur a saját erdeiből nem ad nekik többé, továbbá hogy az eddig urbéres szölők jövőre is kötelesek tizedet adni s a kisebb királyi javadalmak (regálék) eddigi birtokosaik használatában hagyatnak. Az erdélyi törvény beczikkelyezi ugyan a magyarországi XII. törvényt, de tovább megy, mint ez s a földesurak kárpótlására, illetve az e czélra fölveendő államkölcsön biztositására leköti első sorban a sóaknák jövedelmeit s ha nem elegendők, Erdély összes közjövedelmeit »hypotheca gyanánt«. Kétségkivül az időközben Magyarországban tett tapasztalatok folytán s a felelős magyar kormány beleegyezésével vétettek be e határozatok az 1848-ki erdélyi törvényekbe, melyek jóval később késziltek, s melyeket V. Ferdinánd király csak junius 10-én Innsbruckban, hová akkor a bécsi mozgalmak elől menekült, szentesitett.

De bármi hézagosak és homályosak voltak az uj törvények, a gyakorlatban véget vetettek a jobbágyság rég elavult intézményének s lehetővé tették a nemzeti munkaszervezet modern szellemü átalakulását. A jobbágyság megszünt, a mivel sok százados története is véget ért s beolvadt a nemzet általános történetébe. Mint a külföldön az 1789. és 1830-ki forradalmak, akképen Magyarországnak az 1848-ki viharos népmozgalom hozta meg ezt a rég óhajtott átalakulást. A rendek szivvel-lélekkel élére álltak a népnek, s diadalra segitették politikai eszményeit. Deák Ferencz, az uj igazságügyminiszter magatartásuk okait igen találóan adta elő. »Francziaországban — mondotta egyik kerületi ülésen még márcziusban — megingott a trón, Németország általános mozgalomban van s mindez visszhangra és rokonszenvre talált Ausztriában s nálunk is. A törvényhozó test tehát igen helyesen azt hitte, hogy itt minden halogatás veszélyes lehet, ily mozgalmak idején akár kormánynak, akár a törvényhozásnak egyéb feladata nem lehet, mint a mozgalmat vagy elnyomni, vagy annak élére állani: a rendek nem érezvén magukat elég erőseknek, hogy elnyomják, igen bölcsen tették, hogy élére állottak, mert ez által polgári háboru kitörését gátolták meg«. Csakugyan mérhetetlen szolgálatot tettek ezzel nemzetöknek, melynek immár óriási nagy többsége látta az 1848-ki törvényekben üdvét és szabadsága biztositékait. Mikor azután a bécsi udvar meginditotta a fegyveres támadást e törvényeknek habár elsősorban közjogi alkotásai ellen, mig épen a jobbágyságra vonatkozó részeket később maga volt kény-

telen végrehajtani, a tömeg a támadást a saját szabadsága elleni merényletnek vette, s immár nem egy rend vagy osztály, hanem egy hatalmas nemzet kelt a szent törvénykönyv védelmére, hogy csodákat müveljen érte a csatatéren is. A véres küzdelemben a középkori agrár-feudalis szervezet egész szerkezete szétromboltatott s a közös vérkeresztség nemcsak a papiron, hanem a valóságban megteremté az egységes, jogban és teherben egyenlő magyar nemzetet. Minde változásnak előföltétele a jobbágyság törvényes felszabaditása volt, mert a mig az meg nem történt, mint minden rendi államban, ur és jobbágy nálunk is bizalmatlanul, ellenségesen álltak szemben egymással. Az 1847/8-ki törvényhozás végre megalkotta az egészséges viszonyt az uralkodó rétegek és a nagy munkástömegek közt, melyek előbb a harczmezőn, azután a béke, a termelő munka terén s a polgárosodás, a vagyonosság, a nemzeti virágzás egy uj korszakát nyitották a magyar állam és társadalom fejlődésében. Ellenben azon aggodalmak, melyeket a felszabaditáshoz füztek, egyáltalán nem teljesültek. Sohasem élt annyi magyar e hazában, soha a magyar nemzeti érzés, a magyar polgárosodás szellemi és anyagi tekintetben a fejlettség ama fokán nem állt, soha a földmüvelés annyira nem virágzott, ipar, kereskedés, közlekedés annyi munkáskéznek kenyeret nem adott, mint ma, két nemzedékkel a fölszabadulás után. Időközben az uj munkaszervezetből uj társadalmi és gazdasági bajok keletkeztek ugyan, de a közös munka és siker az egymásra utaltság tudatát egyre jobban kifejleszté a századokon át haragvó testvér néprétegek között.

TARTALOMJEGYZÉK.

MASODIK KÖNYV.

A jobbágyság megalakulásának és elfajulásának kora.

